

**Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**

**Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences**

**Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi
International Refereed Academic Social Sciences Journal**

Nisan–April 2021

Number: 52

ISPARTA-2021

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
E-ISSN:2667-6206

Sahibi / Publisher

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
Mehmet Ali TABUR

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Arts and Sciences

Kurucusu / Founder

Bayram Kodaman

Editörler / Editors

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz - Ahmet Mörel

Yardımcı Editör/ Associate Editor

Yunus Pekiollu

Teknik Editör / Technical Editor

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Redaksiyon / Redaction

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Dizgi/Composition

Cevdet Yılmaz – Hakan Karagöz – Ahmet Mörel – Yunus Pekiollu

Yayın Kurulu / Editorial Board

Yıldırım Atayeter	Bilge Hürmüzlü Kortholt
Ebru Taysi	Hakan Karagöz
Mustafa Yakar	Ömer Şekerci
Selami Turan	Ümit Akca
Damla Yılmaz Usta	Nurten Kiriş Yılmaz
A. Şevki Duymaz	Kansu Ekici

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdolhossein Laleh (Ferhengistan-e Honer)	Ahmet Talimciler (Ege Üni.)
Alparslan Aliağaoğlu (Balıkkesir Üni.)	Anja Slawisch
Bayram Kodaman (S. Demirel Üni. Emekli)	Bayram Ürekli (Selçuk Üni.)
Behset Karaca	Burul Saginbayeva

(Süleyman Demirel Üni.)

Cihat Aydoğmuşoğlu

(Ankara Üni.)

Ferhat Karabulut

(Celal Bayar Üni.)

Hakkı Büyükbaş

(Ardahan Üni.)

Indra Karapetjana

(Uni. of Latvia)

İlhan Erdem

(Ankara Üni.)

Julian Rentzsch

(Uni. of Mainz)

Kadir Temurçin

(Süleyman Demirel Üni.)

Lidewijde de Jong

(Uni. of Groningen)

Mevlüt Albayrak

(Süleyman Demirel Üni.)

Mustafa Hizmetli

(Bartın Üni.)

Nevzat Kaya

(9 Eylül Üni.)

Osman Arıcan

(Bülent Ecevit Üni.)

Osman Gümüşcü

(Çankırı Karatekin Üni.)

Öztürk Emiroğlu

(Uni. of Warsaw)

Salih Ceylan

(Mehmet Akif Üni.)

Suat Kolukırık

(Akdeniz Üni.)

Ayla Sevim Erol

(Ankara Üni.)

Uğur Doğan

(Ankara Üni.)

Yaşar E. Ersoy

Muttalip Özcan

R. Levent Aysever

(Dokuz Eylül Üni.)

(Kır.-Tur. Manas Üni.)

Fatih Ertugay

(Nuh Naci Yazgan Üni.)

Gerhard Steingress

(Uni. of Seville)

Hicabi Kırılangoç

(Ankara Üni.)

Ingrida Eglė Žindziuvienė

(Uni. of Vytautas Magnus)

John Haldon

(Uni. of Princeton)

Kamil Kaya

(İstanbul Gelişim Üni.)

Lale Yalçın Heckman

(Max Planck Inst.)

Meltem Doğan Alpaslan

(İstanbul Üni.)

Murat Arslan

(Akdeniz Üni.)

Mehmet Özhanlı

(Süleyman Demirel Üni.)

Orhan Üçler Bulduk

(Ankara Üni.)

Osman Gazi Özgüdenli

(MÜ Türkiyat Araş. Ens.)

Osman Yıldız

(Süleyman Demirel Üni.)

Reza Pourjavady

(Goethe Uni.)

Songül Sallan Gül

(Süleyman Demirel Üni.)

Şinasi Öztürk

(Muğla Sıtkı Koçman Üni.)

Turgut Yiğit

(Ankara Üni.)

Varren Eastwood

(Uni. of Birmingham)

Yunus Ayata

(Cumhuriyet Üni.)

H. Saim Parladır

(İzmir Katip Çelebi Üni.)

Abdurrahman Uzunaslın

(Gaziantep Üni.)

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **EBSCO** ve **TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin** tarafından taranmaktadır.

Makalelerin Araştırma ve Yayın Etiğine Uygunluğu Yazarların Sorumluluğundadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır.

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli bir dergidir.**

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

SDU Journal of Social Sciences is Indexed in EBSCO and TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin.

The Author Will Be Held Responsible for False Statements, Research and Publication Ethics.

SDU Journal of Social Sciences is issued thrice a year, (April, August and December).

SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.

The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.

Published or not, manuscripts are not returned to the author(s)

Authors are not paid.

Kapak Tasarım / Cover Design: Ece Reklam-Isparta / Türkiye

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Oda: 373 32260 Isparta

Tel: 0 (246) 2114190-2114108 Faks: 2371106

elektronik posta/e-mail: sduosbil@sdu.edu.tr

Web: <http://sdu.dergipark.gov.tr/sufesosbil>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Antalya Panagia Kilisesi'nin (Alaeddin Cami) Kalemîşi Süslemeleri

Kalemisi Decorations of Antalya Panagia Church (aka Alaaddin Mosque)

Süreyya EROĞLU

1

1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojinin İki Yüzü: Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler

The Two Faces of Sociology in Turkey in the 1930s: Munis Tekinalp and Gerhard Kessler

Serkan TURGUT

20

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması

Adaptation of the Sixfold Self-Constraint Scale to Turkish Culture

Bahadır ÖZCAN - Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ

41

Attouda'da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi

The Cult and Iconography of Meter Adrastos at Attouda

Bilge YILMAZ KOLANCI

57

Çattepe Höyüğü'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Terrakotta Lamps from Çattepe Moun

Eda GÜNGÖR ALPER

77

Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerine: Antalya Akseki Çukurköy

On Tangible and Intangible Cultural Heritage: Antalya Akseki Çukurköy

Ayşe Kübra AKKAYA - Seda ŞİMŞEK TOLACI

91

Volkanik Kapadokya'nın Güneydoğusunda Tarihöncesine Ait İzler

Prehistoric Traces in the Southeast of Volcanic Cappadocia

Semra BALCI - Yasin Gökhan ÇAKAN - Burak FALAY - Gülsün Çiler ALGÜL 113

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür

Taşıyan Kadınlar

*Myrrh in the Bible and in the Liturgy and the Depiction of Myrrh Bearers/Myrophoroi
in Byzantine Art*

Hatice DEMİR 141

Bizans Taş Eserlerinde Zambak (*Fleur-de-Lis*) Motifi: Tipolojik Bir

Değerlendirme

The Lily Motif (Fleur-de-Lis) on Byzantine Stone Works: A Typological Assessment

İçim Bengisu GÖKTÜRK 163

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf

Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

An Example to Ashab Al-Kahf Symbolism in Westernization

Era Decoration Program: Mugla Keyfoturagi Mosque

Ayşe AYDIN 182

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev'de Ele Geçen Sikkeler

Coins Found in the House with Atrium of Pisidian Antioch

Hacer SANCAKTAR 201

Helenistik Dönem’den Geç Antik Çağ’a Kadar Kataonia Bölgesi

Cataonia Region From Hellenistic Period To Late Antiquity

Deniz YILDIZTURAN

216

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı’nda Bulunan Taş Eserlerin

Haç Tasvirlerine Sahip Bir Grubunun Değerlendirmesi

Evaluation of a Group of Architectural Sculpture with Cross Depictions

Found in Ayasuluk Hill and Basilica of St. John

Elif KARABACAK

230

Andriake’den Roma Dönemi’ne Ait Bir Grup Likya Üretimi

Çanak/Leğen

*A Group Of Lycian Production Of Basins Dated To The Roman
Period From Andriake*

Cüneyt ÖZ

242

Challenging Issues to Prepare an Urban Archaeological Database,

Tarsus Historic City Centre

Bir Kentsel Arkeolojik Veritabanı Hazırlamanın Zorlukları,

Tarsus Tarihi Kent Merkezi

Burak BELGE - Ümit AYDINOĞLU – Züleyha Sara BELGE

261

Anemurium Nekropol Kilisesi’nden Bir Geç Roma Definesi

A Late Roman Hoard in the Anemurium Necropolis Church

Kasım OYARÇIN – Mehmet TEKOCUK

271

Phrygia Sebastesi’nden Tutsak Eros Figürlü Mermer Bir Masa Ayağı

A Marble Table Support with the Figure of Captive Eros from Sebaste in Phrygia

Münteha ŞAHAN DİNÇ

287

Osmanlı Devleti’nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler:

1668-1678 Konya Örneği

Investigations Made After Death and Injury in the Ottoman Empire:

1668-1678 Konya Example

Musa SEZER

298

Tarımsal Arazi Kullanım Uygunluğu Analizi: Lefkoşa (KKTC) Örneği

Agricultural Land Use Suitability Analysis: The case of Nicosia (TRNC)

Kerime KARABACAK

312

“Penny Dreadful” Yayınları ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla*

(1871-1872) Adlı Eserinde “Penny Dreadful” Özelliklerinin İncelenmesi

“Penny Dreadful” Publications and Examining the Features of “Penny Dreadful”

in Sheridan Le Fanu’s Work, Carmilla (1871-1872)

Turan Özgür GÜNGÖR – Ahmet Baran PERÇİN

332

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı

Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

The Social and Economic Structure of Muhipler Village Gediz District

Kütahya Sanjak According to the Temettuat Book dated 1844-1845

Kevser DEĞİRMENCİ

343

I.Dünya Savaşı Sonrasında Kudüs'te Uygulanan İskân Politikalarının

Mimari Bağlamda İncelenmesi

An Architectural Examination of the Settlement Policies Applied in

Jerusalem After the World War I

Esmâ KİŞMİROĞLU – Erdem KÖYMEN

367

Antalya Panagia Kilisesi'nin (Alaeddin Cami) Kalemîşi Süslemeleri¹

Kalemîşi² Decorations of Antalya Panagia Church (aka Alaaddin Mosque)

Süreyya EROĞLU BİLGİN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

sureyyaeroglu@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-1430-1210

Seda ÖZDEMİR

seda_ozdemir@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2724-0843

Öz

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş kilise ve manastırlar, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki mübadelenin ardından işlevsiz kalmıştır. Bu kiliselerden biri olan Antalya Panagia Kilisesi, Cumhuriyet döneminde S.F. Erten'in girişimiyle Antalya Müzesi olarak kullanılmıştır. 1937 yılına kadar müze olarak kullanılan yapı, sonrasında bir süre müze deposu olarak işlevini sürdürmeye devam etmiştir. 1940'lı yıllarda ise Halkevi tarafından Batı müziği konser salonu olarak işlevlendirilmiştir. 1950'lerin başında minber ve mihrap eklenerek camiye dönüştürülen yapıya, 1962 yılında minare ilave edilmiştir. Kilisenin özgün süsleme programı, camiye dönüştürüldükten sonra da muhafaza edilmiştir. Yapının sıva üzerine kalemîşi süslemeleri, 19. yüzyıl Batılılaşma etkisinde ortaya çıkan Osmanlı süsleme üslubunu yansıtmaktadır. Tonozlar ve kubbede yoğunlaşan kalemîşi tekniğinde yapılmış olan süslemelerde, kompozisyonların zenginliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma kapsamında yapıda bulunan kalemîşi süslemeler üslup, teknik ve kompozisyon özellikleri bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 19. yy Kiliseleri, Antalya Alaeddin Camisi, Panagia Kilisesi, Kalemîşi, Süsleme

Abstract

Churches and monasteries built in the Ottoman period remained largely dysfunctional after the population exchange after the War of Independence. Antalya Panagia Church, one of these churches, was used as the Antalya Museum at the initiative of S.F. Erten during the Republican era. The building, which was used as a museum until 1937, continued to function as a museum depot for a while. In the 1940s, it was used as a Western music concert hall by the Community Center. In 1962, a minaret was added to the building, which was converted into a mosque with the addition of a minbar and mihrab in the early 1950s. The church's original decorations were preserved after it was converted into a mosque. The kalemîşi decorations of the building reflect the Ottoman style of decoration that emerged in the 19th century under the influence of Westernization. The richness of the composition draws attention in the ornaments made with the hand-drawn technique concentrated on the vaults and the dome. Within the scope of this study, the kalemîşi ornaments in the building will be examined in terms of style, technical and composition features.

Keywords: 19th Cent. Churches, Antalya, Alaeddin Mosque, Panagia Church, Kalemîşi, Ornament, Decoration, Ottoman, Republic, Museum

Giriş

Antalya, cazip coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Kentte tarihsel süreç içinde oluşan ve çeşitlilikten beslenen kültürel birikim, toplumsal bellek vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu çeşitlilik gelenek görenek gibi somut olmayan kültür varlıklarına olduğu kadar, sanat ve mimari ürünlerine de yansımıştır. Bu ürünleri yaratan sanatçıların, imgelerin ve tekniklerin bir

¹ Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi, BAP birimi tarafından desteklenmiş olan, 3148- 3335-YL1-12 numaralı "Antalya Camilerinde Süsleme Özellikleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Kalemîşi terimi tam karşılığı olmadığı için özgün haliyle kullanılmıştır.

Antalya Panagia Kilisesi'nin (Alaeddin Cami) Kalemışı Süslemeleri

topluluktan diğerine, bir kültürden diğerine geçmesi; başat kültürlerin sanat banilerinin zevk ve istemleri 'sanatta etkileşim' olgusunun araçlarını açıklar niteliktedir.³

Pamphylia müslümanların eline geçtikten sonra⁴ Attalia (Antalya) Hıristiyanlığın yegane merkezi olarak kalmıştır.⁵ Kentte Müslüman halkın çoğalmasının ve Hıristiyan halkın giderek azalmasının sonucu olarak, camiye dönüştürülen ana kiliseye kıyasla daha küçük olan, günümüzde Alaeddin Cami olarak adlandırılan Panagia Kilisesi inşa edilmiştir.⁶ S. F. Erten'in 1921-22 yılına ait kent planında Cumanın Cami,⁷ "Korkut Cami" olarak, yakınında Seferoğlu Sokak'ta bulunan Alaeddin Cami ise "Panaya Kilisesi" olarak tanıtılmıştır. Bu da, büyük kilisenin Cumanın Cami adıyla camiye çevrildikten sonra, isim ve fonksiyonunun sonraki süreçte başka bir kilise tarafından üstlenildiğini göstermektedir.⁸

Panagia Kilisesi'nden bölge ve kentle ilgili araştırmaların çoğunda bahsedilmemektedir.⁹ Danieloğlu'nun, 1850 yılında kaleme aldığı Pamphylia Seyahati notlarında saydığı Hıristiyanlara ait üç kilise arasında Panagia Kilisesi'nin adı geçmez.¹⁰ Benzer şekilde kilise, Hans Rott'un 1908 tarihinde yayınlanan Pisidia, Pamphylia, Kapadokya ve Likya'nın çoğunlukla Hıristiyanlık dönemi eserlerini tanıtan kitabında da yer almaz. Rott'un Cûmanun Cami'ni detaylı olarak incelemesine rağmen hemen çaprazında bulunan ve geldiği tarihte muhtemelen kilise olarak kullanılan bu yapıdan bahsetmemesi dikkat çekmektedir.¹¹ Buna karşılık kilise, Rott ile aynı tarihlerde bölgeye gelen İtalyan araştırmacı Scarpa'nın çizdiği Antalya kent planında yer almaktadır.¹² Rudolf M. Reifstahl ise ilgili yayınında Panagia Kilisesi'nden Antalya Müzesi hakkında bilgi verdiği bölümde bahseder. Reifstahl, "öncesinde Panhagia'ya adanmış bir Yunan kilisesi olan yapı, şimdi Antalya Müzesi olarak kullanılmaktadır" bilgisini aktarırken, kilisenin ikonostatis bölümünün işçiliğine de dikkat çekmiştir.¹³

Günümüzde cami olarak kullanılan Kaleiçi Kılıçaslan Mahallesi'nde, Seferoğlu Sokak ile Zafer Sokağın keşiştiği köşede bulunan Panagia¹⁴ Kilisesi'nin inşa tarihi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1955 tarihli tescil fişinde, kuzey kapısı üzerindeki tarih esas alınarak 1834 olarak verilmiştir.¹⁵ VGM arşivinde bulunan yapı ile ilgili ilk belge, 1955 tarihli'dir. Bu belgede, yapının kuzeyde yer alan kapısının üzerinde 1834 tarihinin yazıldığı belirtilmektedir.¹⁶ Ancak günümüzde yapıda, tarih konusunda bilgi verebilecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. 1964 tarihli VGM eski eser fişinde yapı ile ilgili Güler Bilecen, "Kiliseden muhavveldir, Sultan Alaeddin tarafından camiye çevrilmiştir" ifadesini kullanmıştır.¹⁷ 1979 yılında düzenlenen envanter kaydında ise yapı Bizans dönemine ait olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Şüphesiz arşiv kayıtları esas alınarak yapılan bazı yayınlarda,¹⁹ Sultan Alaeddin tarafından, Rum Kilisesi olan Panaya (Panagia) Kilisesi'nin camiye dönüştürüldüğü yazmaktadır. Ancak eldeki mevcut verilerle kilisenin Alaeddin döneminde camiye

³ Yenişehirlioğlu, 2014, 1

⁴ Antalya Arşiv belgelerine göre II. Murad, 1427 yılında Antalya'yı fethettiği zaman burada yaşayanların din özgürlüğüne müdahale etmemiş, Büyük Kilise olarak bilinen Panhagia Kilisesi'nin vakıf mülklerini mevcut durumuyla Metropolit'e bırakmıştır. Güçlü, 2015, 6; Alkan, 2009, 96

⁵ Ramsay, 1960, 470

⁶ Kaymak, 2009, 135

⁷ Cumanın Cami, çeşitli kaynaklarda atfedilen diğer isimlerinin yanı sıra Panhagia ya da Panaya adlarıyla da tanımlanmaktadır. Kaymak, 2009, 123,

⁸ Kaymak, 2009, 135; Erten, 2007, 10-11

⁹ Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmediğine göre küçük bir yapı olmalı şeklinde ifadeler, Evliya Çelebi'nin camiye dönüştürülen iki kilise dışında kiliselerden bahsetmediği düşünüldüğünde gerçekçi bir yaklaşım sayılamaz. Evliya Çelebi, 2005, 147

¹⁰ Danieloğlu, 2010, 141

¹¹ Rott, 1908, 31-45

¹² Asır Proje, Antalya Kaleiçi Sultan Alaeddin Camii Röleve - Restitüsyon Raporu Ankara 2007, s., 18-19

Vakıflar Bölge Müdürlüğü Belgeleri 1955 No.55, 1979 No.9

¹³ Riefstahl, 1931, 51

¹⁴ Yapının özgün adı olan "Panagia", birçok kaynakta "Panaya" olarak geçer. Panagia: Meryem'e verilen sıfatlardan biri olan, "kutsalların kutsalı" anlamındadır. Bu ifade tüm Ortodoks Hıristiyanlar tarafından benimsenip kullanılmıştır. Çünkü Meryem, Tanrı ile özgür irade sahibi insan arasındaki iş birliğinin en üstün örneğidir. "İşte Rabbin hizmetkârı, bu konuda, bana dediğin gibi olsun" (Luka 1:38) Daha fazla bilgi için bkz., T. Ware, The Orthodox Church, 1963, s. 263, Middlesex, England; J. B. Pettis, "Panagia" The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity, (edited by: J.A. McGuckin), Volume I, A-M, 2011, West Sussex, England, s. 432.

¹⁵ VGM, 23.08. 1955, belge no: 55, Kemal Turfan imzalı.

¹⁶ VGM, 1955, 55

¹⁷ VGM, 1964, 8

¹⁸ VGM, 1979, 9

¹⁹ Yıldız-Duran, 1999, 7

çevrilmiş olması mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Eski Büyük Kilise (Panhagia Kilisesi), Cumanun Cami adıyla camiye dönüştürüldükten sonra hemen yakınına inşa edilen mütevazı kilise Panagia olarak adlandırılmış ve kaynaklarda belirtildiği üzere 1834 yılında yenilenmiştir. Danieloğlu'nun kitabında kullandığı “kiliselerin tamamı yeniden yapılmıştır” ifadesi de bu bilgiyi destekler niteliktedir.²⁰

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen kilise ve manastırlar mübadelenin ardından işlevsiz kalmıştır.²¹ Kimi kaderine terk edilmiş, kimine ise farklı işlevler kazandırılmıştır. Bu yapılardan biri olan Panagia Kilisesi'nin camiye dönüştürüldükten sonra Alaeddin Cami adını alması, muhtemelen Alaeddin Keykubad'ın Anadolu Türk mimarisi söz konusu olduğunda ilk akla gelen bani oluşuyla ilgili olmalıdır.²²

I. Dünya savaşı sonrasında 12-18 Ekim 1922'de²³ Antalya Rumları kenti terketmeye başlayınca evlerin yanı sıra kiliselerde boş kalmıştır.²⁴ Antalya Müzesi'nin kurucusu Süleyman Fikri Erten, “*Tekeli Mehmet Paşa Cami'nin karşısında bulunan ufak ve metruk mescitte topladığım tarihi eserler ile Antalya Müzesi'nin ilk temel taşıyı kurdum*” dediği 1 Temmuz 1940 tarihli Antalya Müzesi'nin teşekkül tarihi raporunda “*Antalya Rumlarının tehciri üzerine boş kalan beş kiliseden Panaya Kilisesi'ni işgal ile Mescit'ten oraya naklettim, 1937 yılına kadar bu binada kalınmıştır*” şeklinde ifade etmiştir.²⁵ Böylece Cumhuriyet döneminde yapı, Antalya Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1937 yılına kadar müze olarak kullanılan yapı, bir süre müze deposu olarak işlevini sürdürmüştür, 1940'lı yıllarda ise Halkevi tarafından Batı müziği konser salonu olarak kullanılmıştır.²⁶ 1955 yılına ait eski eser fişinde kullanılan, “*eskiden müze binası iken şimdi cami olarak kullanılmaktadır*” ifadesi, Panagia Kilisesi'nin 1950'lerin başında camiye dönüştürülmüş olduğunu gösterir.²⁷

Mimari Özellikler; Yapı, doğu-batı ekseninden hafifçe kuzeydoğu -güneybatıya doğru kaydırılarak konumlanmıştır. Küçük bir avlu içinde yer alan yapının taş malzeme ile örülü beden duvarlarını kiremit kaplı çatı örtmektedir. Kuzey duvarının kesme taş olması, yapının daha önce sıvasız olduğunu düşündürmektedir. Diğer duvarlar ise ahşap hatıllı moloz taşla örülmüştür. Yapının içi doğu duvarında üç, batı duvarında dört, güney duvarında dokuz ve kuzey duvarında dokuz olmak üzere toplam yirmi beş pencereyle aydınlatılmıştır. Batı duvarında bulunan pencereler, yapı camiye dönüştürüldükten sonra kadınlar mahfili olarak kullanılan kısma denk geldiği için kapatılmıştır. Yapı camiye dönüştürüldükten sonra ibadet mekânının güneybatısına eklenen minare, taş malzeme ile yapılmıştır. VGM arşivinde bulunan belgelerde, minarenin inşa tarihi 1964 yılına ait eski eser fişinde 1962, 1979 yılına ait eski eser fişinde ise 1958 olarak kaydedilmiştir.²⁸ Kuzeybatı köşesindeki kare planlı çan kulesi, Kaleiçi'ndeki diğer kiliseler arasında günümüze gelen tek çan kulesidir. (Fig.1)

²⁰ Danieloğlu, 2010, 144

²¹ Pekak, 2014, 885

²² “*Anadolu'da birçok kentte ulu caminin adı aynı zamanda Alaeddin Cami'dir, bu camilerin çoğunun onunla ilgisi yoktur. Fakat O'nun şöhreti, Selçuklulardan kalma bütün eserlerin onun döneminden kalmış olabileceğini akla getiriyor. Bu yönü ile Alaeddin Keykubad'ın adı Türk halkı arasında yüzyıllardır en büyük imarçı olarak yaşamıştır*”. Bkz. Tuncer Baykara, Alaeddin Keykubad'ın İmar Faaliyetlerinde Antalya ve Alaiye'nin Yeri, *Antalya II. Selçuklu Semineri*, 26-27 Aralık 1987, Antalya 1988, s.8

²³ Dinç, 2017, 784

²⁴ Güçlü, 2015, 7

²⁵ Erten, 1940 Antalya Müzesi Arşivi

²⁶ Güçlü, 2015, 7

²⁷ VGM, 1855,55

²⁸ VGM arşiv belgelerinde minare ile ilgili iki farklı tarih yer almaktadır. Belgelerin birinde 1962 (belgenin düzenlendiği tarihten iki yıl önce yapıldığı bilgisine göre) diğerinde ise 1958 tarihi verilmektedir. VGM arşivi; Belge no: 1964/8, Haz. Güler Bilecen, Belge no:1979/9, Haz. N. Eren, S. Kor, M. Kırmızı

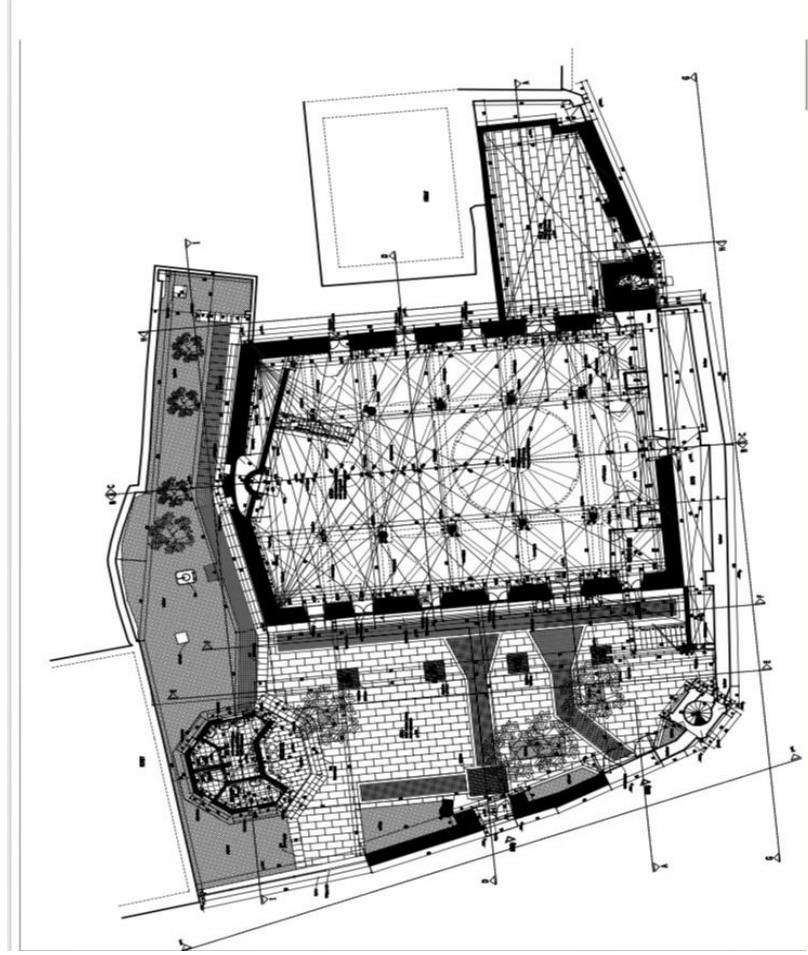

Fig. 1: Alaeddin Cami Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Yapının kuzey cephesinde bulunan giriş kapısı, iki yandan burmalı sütuncelerle sınırlanmıştır. Ahşap iki kanatlı kapının orta aynasındaki oyma işçiliği dikkat çekicidir. Kuzey cephesindeki asıl giriş kapısının aksında, güney cephesine yapının ikinci giriş kapısı yerleştirilmiştir. Ayrıca kuzey duvarında apsise yakın köşede, yuvarlak kemerli üç basamakla çıkılan üçüncü kapı yer alır. Bu kapının papazın giriş çıkışı için yapıldığı düşünülmektedir.²⁹

Anadolu'da 19. yüzyıla tarihlenen çok sayıda kilise de olduğu gibi³⁰ üç nefli bazilikal planda inşa edilmiş yapının, beşer sütunla yan neflerden ayrılan orta nefi daha geniş tutulmuştur. Giriş aksında yer alan altı sütun üzerine oturtulmuş, pendentiflerle geçilen merkezi kubbe dışında kalan bölümler tonoz ile örtülmüştür. Kubbe ve tonozlar, ahşap iskelet altına bağdadi çıtalarının çakılması ve üzerinin sıvanması ile oluşturulmuştur. Yapı camiye dönüştürüldükten sonra ikonostasis kaldırılmış, apsis bir duvarla kapatılarak mihrap yerleştirilmiştir. (Fig.2-3)

²⁹ Asır Proje, 2007,10

³⁰ Aydın,2017, 134-135

Fig.2. İç Mekân, İkonostatis (1955, Antalya Müzesi Arşivi)

Fig. 3. İç Mekân (Kuzey Yönünden)

Yapıdaki Kalemîşi Süslemelerin Yapısal ve İşlevsel Yüzeyleme Göre Dağılımı

Yapının genel süsleme programında, 19. yüzyıl süsleme üslubu hakimdir. Ahşap malzeme ile bağdadi tekniğinde yapılmış kubbe ve tonozlar sıva üzerine kalemîşi tekniğinde, batılılaşma dönemi üslubunu yansıtan motiflerin kullanıldığı kompozisyonlarla süslenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, dikdörtgen planlı ve üç nefli olan yapının yan neflerinde bir, altı ve yedi numaralı; orta nefte ise bir, beş ve yedi numaralı tonoz yüzeyleri bezemesizdir. (Fig.4)

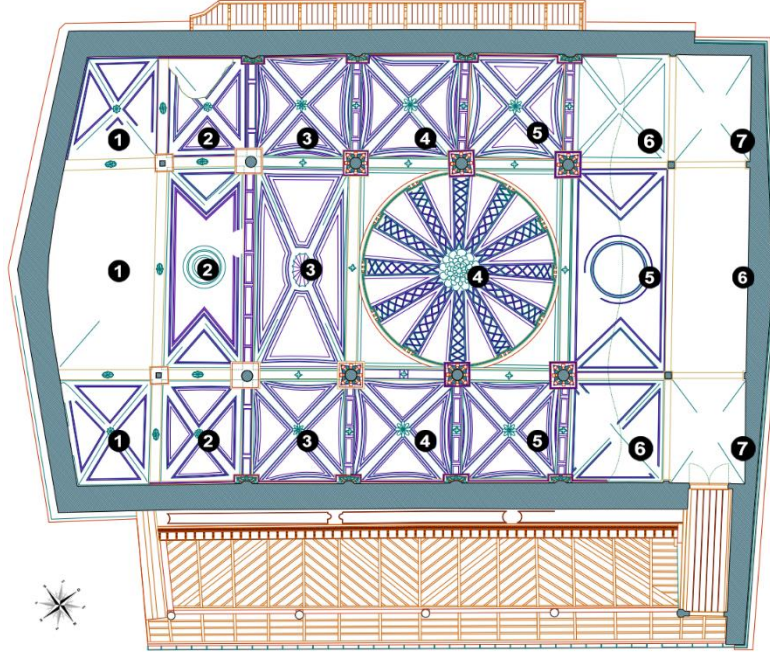

Fig.4. Alaeddin Cami Kalemîşi Süsleme Programı, Kubbe ve Tonzlar (VGM Arşivi)

Tonzlar ve Kubbe

Yan nefleri örten çapraz tonozların yüzeylerinde bulunan süslemeler, eş kompozisyonlardan meydana gelmektedir. Doğu-batı doğrultusuna göre sıralandığında, yan nefleri örten çapraz tonozların birinci sırada yer alanlarının yüzeyleri, ortaya yerleştirilen birer rozet dışında süslemesizdir. (Fig.4, no:1) Ağırlıklı süsleme programı, birinci sırayı takip eden iki, üç, dört ve beşinci sırada yer alan tonozların yüzeylerinde karşımıza çıkmaktadır. İki yan nefi örten tonozların süsleme programında motif ve kompozisyon tekrarı görülmektedir.³¹ Bütün tonozlarda merkeze birer rozet yerleştirilmiş, bordürlerle tonoz yüzeyi çapraz biçimde dört eşit parçaya bölünmüş, bordürlerin aralarında oluşan geniş üçgen alan bölmeleri süsleme programına dahil edilmiştir. Süsleme programının düzeni ortak, kullanılan motifler ve kompozisyonlar birbirinden farklıdır. Kullanılan farklı motif çeşitleriyle kompozisyonlara devinim kazandırılmıştır. Süslemelerde ağırlıklı olarak baskı tekniğinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Bir numaralı tonozla iki numaralı tonozu birbirinden ayıran kemerin karın yüzeyleri, açık mavi zemin üzerine açık kiremit renkle boyanmış uçları düğümlü kartuşlarla süslenmiştir. Kartuşlar birbirlerine peç motifleriyle bağlanmış, merkeze yerleştirilen üsluplaşmış yaprak motifleriyle oluşturulmuş oval bir rozetle kompozisyon sonlandırılmıştır. (Fig. 5)

Fig. 5. Bir Numaralı Bordür Detayı

³¹ Doğu-Batı doğrultusunda uzanan yan nefleri örten tonozlarda eş kompozisyon uygulanmıştır, bu nedenle kompozisyon betimlemeleri yapılrken tekrara düşmemek adına sadece benzerlik vurgulanmıştır.Bkz., (fig.4)

Doğu-batı yönünden bakıldığında yan nefi örten iki numaralı tonozun yüzeyinde,³² (Fig.4) mavi zemin üzerine altın yaldızla yapılmış üsluplaşmış yedi dilimli palmet motiflerinden oluşan çift bordür uygulaması görülmektedir. Palmetler birbirine bakacak şekilde düzenlenmiştir. Üçgen alanları içten sınırlayan profilli siltmelerin üzerinde yaldızla yapılmış üsluplaşmış bitkisel motifler bulunmaktadır. Yüzeyde oluşan üçgen alan bölmelerine ise, mavi zemin üzerine altın yaldızla yapılmış beş köşeli yıldızlar serpiştirilmiştir. Tonozun merkezine yerleştirilen alçı kabartma rozetle kompozisyon tamamlanmıştır. (Fig.6)

Fig.6. Yan Nef, 2 Numaralı Tonz

İki numaralı tonozla üç numaralı tonozu birbirine bağlayan kemerin karın yüzeyinde ise, çevresi bordürlerle sınırlanmış dikdörtgen kartuşlar bulunmaktadır. Bu dikdörtgen kartuşların içlerinde, merkeze yerleştirilen palmet motiflerinden iki yana doğru gelişen, s ve c kıvrımları, üsluplaşmış palmet motifleri ve şeritlerin kullanıldığı bir kompozisyon görülmektedir. Kartuşların çevresini dolanan bordür kiremit rengi, zemin mavi, motifler ise kirli sarıdır. Bu kartuşların aralarına ortada üç dilimli palmetlerle oluşturulan motifin iki yana doğru rumi ve dal motifleriyle uzanarak birer üsluplaşmış palmetle sonlandırıldığı süslemeler yerleştirilmiştir. Süslemeler beyaz zemin üzerine kiremit rengiyle yapılmıştır. (Fig.7)

Fig. 7. İki Numaralı Bordür Detayı

Üç numaralı tonozun bordürlerinde mavi zemine altın yaldızla yapılmış iki sıra meandr motifi yerleştirilmiştir. Bordürlerin arasında oluşan üçgen alanlar boş bırakılmış, içten bu alanı stilize lotus dizisinden oluşan ince bir bordür ile, daire formunun içine stilize çiçeklerin yerleştirildiği dizi şeklindeki bordür sınırlamıştır. Merkeze yerleştirilen rozetle kompozisyon tamamlanmıştır. (Fig.8)

³² Yapının süsleme programı, Fig.4'te verilen görsel üzerinde yer alan numaralandırma sistemine göre yapılmıştır.

Fig. 8. Yan Nef, Üç Numaralı Tonoz

Üç numaralı tonozla dört numaralı tonozu ayıran kemerin karın yüzeyinde dikdörtgen kartuşlar yer almaktadır. Bu kartuşların iç kısımlarında köşelere yedi dilimli üsluplaşmış palmet motifleri yapılmış, merkeze ise sekiz köşeli yıldız benzer bitkisel bir motif yerleştirilmiştir. Açık mavi zemine yapılan motifler kiremit rengi boyanmıştır. Kemer karnının merkezine yerleştirilen dört dilimli, kabartma tekniğinde üsluplaşmış bitkisel bir motifle kompozisyon bitirilmiştir. Kartuşların aralarında birinci bordürde görülen desenler tekrarlanmıştır. (Fig.9)

Fig. 9. Üç Numaralı Bordür Detayı

Dört numaralı tonozu dörde bölen bordürde, rokoko üslubunda yapılmış s ve c kıvrımlarından oluşan kompozisyon yer alır. Açık mavi zemin üzerine beyaz renkle yapılan motifler, siyahla konturlanmıştır. Bordürlerin arasında kalan üçgen alan bölmeleri, baskı tekniğinde yapılmış üsluplaşmış bitkisel motiflerle dolgulanmıştır. Üçgen alan bölmelerinin zemini açık mavi, motifler ise altın yıldızla boyanmıştır. Tonozun merkezine kabartma tekniğinde üsluplaşmış bitkisel bir rozet yerleştirilmiştir. Bu tonozun yüzeyini içten, mavi zemin üzerine beyaz renkle meandr motiflerinden oluşan bordür sınırlandırmıştır. (Fig.10) Bu tonoz ile beşinci tonozu ayıran kemer karın yüzeyinde ise üç numaralı bordür tekrarlanmıştır.

Fig. 10. Yan Nef, Dört Numaralı Tonoz

Beşinci sırada yer alan tonozun merkezine alçıdan yapılmış kabartma bir rozet yerleştirilmiştir. Çapraz tonozun yüzeyini dörde bölen bordür, merkezine rozeti alır. Bordürün açık mavi zemini üzerine altın yıldızla birbirini takip eden oval ve kare kartuşlardan oluşan kompozisyon kurgulanmıştır. Bu kartuşların içlerine ise üsluplaşmış bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Bordürlerin etrafında oluşan üçgen geniş alanlar, içten iki sıra bordürle çerçevelenmiştir. Bordürlerin süslemeleri basit üsluplaşmış motiflerden oluşmaktadır. Tonoz kemerinin karın yüzeylerinde üç numaralı bordürün tekrarı yer almaktadır. (Fig.11)

Fig. 11. Yan Nef, Beş Numaralı Tonoz

Orta nefte doğu batı doğrultusuna göre yer alan ilk tonoz süslemesizdir. İkinci sırada yer alan tonozun merkezine iç içe bordürlerden oluşan bir madalyon yerleştirilmiştir. Bu madalyonun göbeğinde rumi, palmet ve dallardan oluşan grift bir kompozisyon bulunmaktadır. Göbeğin etrafında ise içten dışa iki bitkisel bordür çevrelemektedir. Göbeğin zemininde lacivert, motiflerde ise altın yıldız kullanılmıştır. İkinci bordürün zemini açık mavi, motifler beyaz; üçüncü bordürün zemini beyaz, motifler ise altın yıldızla boyanmıştır. Bu tonozun yüzeyinde farklı bir kompozisyon uygulandığı dikkat çekmektedir. Bordürlerle tonozun dar

Antalya Panagia Kilisesi'nin (Alaeddin Cami) Kalemışı Süslemeleri

uçlarında, içe doğru birer üçgen oluşturulmuştur. Etrafı mavi zeminli geniş bir bordürle çevrili bu üçgen alanın içine beş köşeli yıldız motifleri yapılmıştır. Üçgen alanın dışı ise üsluplaşmış bitkisel motiflerden meydana gelen bordür ile sınırlanmış, ortada kalan beyaz zeminli alan bölmesi, altın yıldızla yapılmış beş köşeli yıldızlarla dolgulanmıştır. (Fig. 12, 13)

Fig. 12. Orta Nef, İkinci Tonoz

Fig. 13. Orta Nef, İkinci Tonoz, Detay

Orta nefte birinci sıradaki tonozla, ikinci sıradaki tonozu ayıran kemerin karın yüzeyinde bir numaralı bordür tekrarlanmıştır. İkinci sıradaki tonozla üçüncü sıradaki tonozu ayıran kemer karın yüzeylerinde ise dikdörtgen kartuşlar yer almaktadır. Bu kartuşlarda iki farklı kompozisyon atlamalı olarak kullanılmıştır. Kartuşlardan ilkinde, iki numaralı bordürde görülen kompozisyon tekrarlanırken, ikinci kartuşta yer alan kompozisyonda üsluplaşmış bitkisel motifler kullanılmıştır. Kartuşun zemini açık maviyle, motifler ise

beyazla boyanmıştır. Kartuşlar içten bir silmeye sınırlandırılmış, bu silmelerin üzerlerine kiremit renginde küçük üçgen biçiminde motifler yapılmıştır. (Fig.14)

Fig. 14. Dört Numaralı Bordür Detayı

Orta nefi örten üçüncü sıradaki tonozun yüzeyi de diğer tonozlarda olduğu gibi bordürlerle dört eşit alana ayrılmıştır. Üsluplaşmış palmet ve lotus motiflerinden meydana getirilmiş çifte bordürden meydana gelen kompozisyonda, her bir palmet motifinin karşısına bir lotus gelecek biçimde atlamalı bir düzen hakimdir. Bütüne bakıldığında s ve c kıvrımlarının arasına ardışık olarak motiflerin yerleştirildiği bir düzenleme görülmektedir. Bordürün motifleri açık mavi zemin üzerine altın yaldızla yapılmıştır. Tonozun merkezi oval bir madalyonla vurgulanmıştır. Bu madalyonun ortasına yüzeyi yivlerle hareketlendirilmiş, dilimli oval bir rozet yerleştirilmiştir. Krem rengi boyanmış rozetin çevresi koyu kahverengi ile konturlanmış ve aynı renkte çizgilerle motif yüzeyi hareketlendirilmiştir. Bordürlerin arasında oluşan, profilli iç içe silmelerden oluşan bir bordürle içten sınırlanmış üçgen alan bölmelerine, baskı tekniğinde haç ve Kerub figürleri³³ yerleştirilmiştir.

Haç ve melek figürlerinin aralarında kalan boşluklar yıldız motifleriyle dolgulanmıştır. Bu bölümde yer alan haç motifi ve melek figürlerinin yapının süsleme programında tekrarının olmadığı dikkat çekmektedir. (Fig.15,16) Üçgen alan bölmelerini içten sınırlandıran profilli silmelerin üzerine altın yaldızla üsluplaşmış bitkisel motifler yapılmıştır.

³³ Cherubim-Kerubim-Serafim şeklinde tanımlanan bu melekler için Bkz., Sercan Yandım Aydın, Ortaçağda Melekler ve Bizans Resim Sanatında Melek Biçimsel Yahya Peygamber İmgesi, **İslam ve Hristiyan Sanatında Melekler, Peygamberler ve Azizler**, İstanbul 2010 s.154; A.Özmen Özdemiroğlu, Doğu Hristiyan Sanatında Melekler, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi 118, Kasım-Aralık 2004**, İstanbul, s. 71-75; Işıl Özalan, Bizans Sanatında Melek Tasvirleri, (MSGÜ, Sos.Bil.Ens., yayınlanmamış yl tezi), İstanbul 2010; ,Eski Ahit, Hezekiel Bap 10 /9—10; : Eros I. Samuel 17:4; Serafim İşıya 6:2-6; Başmelekler Vahiy 8:2; Daniel 5:27; 8:15; 9: 21-22;10:21; Hakimler 13; Luka 1:26-28; 2.10-11; I. Korinthoslular 15:52; Yahuda 9; Vahiy 12-7-9; Altı kanatlı melekler (Yeşeya 6/2-7); Eski Ahit'te Yeşaya'nın Serafimler'i gördüğünden, onların Rab'bin tahtının yanında durduklarından, her birinin altı kanatları olduğundan; ikisiyle yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örttüğünden ve diğer ikisiyle de uçtuğundan bahsedilmistir. Meleklerin, Tanrı'yı övdükleri, dehset verici görüntüye sahip oldukları ve onlara günahları bağışlama yetkisinin verildiği de anlatılmıtır. (Yeşeya 6/1-7).

Fig. 15. Orta Nef, Üçüncü Tonoz

Fig. 16. Orta Nef, Üçüncü Tonoz, Detay

Orta nefi örten kubbenin merkezine, alçı malzeme ile yapılmış katmerli bir rozet yerleştirilmiştir. Kabartma şeklinde hacimli olarak yapılmış rozetin göbeği yıldız formunda yapılmış, hacimli yapraklarla motif tamamlanmıştır. Motifin göbeği beyaz, üçüncü sıradaki yapraklar sarı, kalan yaprakların tümü yeşil boyalıdır. Kubbe merkezinden çıkan bordürler kubbeyi on iki eşit parçaya böler. Yanlarda silmelerle sınırlanan bordürlerin iç kısımlarında profilli silmelerle baklava motifleri oluşturulmuştur. Baklava motiflerinin ortasına ve yanlarda oluşan üçgen boşluklara sekiz yapraklı stilize çiçek motifleri baskı tekniğinde uygulanmıştır. Aynı motif, yan kısımlardaki üçgenlere yarım olarak yerleştirilmiştir. Bu motifler beyaz zemin üzerine altın yaldızla boyanmıştır. Bordürlerin arasında kalan beyaz zeminli üçgen alanlar

bölmelerinde, altın yıldızla boyanmış beş köşeli yıldız motifi görülmektedir. Bordürleri sınırlayan silmelerin üzerine çift konturlu, altın yıldızla boyanmış yarım daireler aynı yöne bakacak biçimde yerleştirilmiştir. Bu motifler bir dizi oluşturacak biçimde tasarlanmıştır. Yıldız motiflerinin bulunduğu üçgen alanların yan kısımları stilize motiflerden oluşan ince birer bordürle sınırlanmıştır. Kubbe eteğine gelen kısımlara, iki yana doğru açılan “S” kıvrımlı iki dal, bu iki dalın birleştiği üst noktaya bir palmet motifi yerleştirilmiştir. Kıvrımların arasında çiçek motifleri de görülmektedir. (Fig.17,18)

Fig.17. Orta Nef, Kubbe Süslemeleri

Fig.18. Kubbe Süslemeleri, Detay

Kubbe kemerlerinin karın yüzeyleri açık mavi zemine açık kiremit renkle boyanmış uçları düğümlü kartuşlarla süslenmiştir. Kartuşlar birbirlerine penç motifleriyle bağlanmış, merkeze yerleştirilen kabartma tekniğinde, üsluplaşmış bitkisel bir motifle kompozisyon sonlandırılmıştır.

Kubbe doğu-batı doğrultusunda üçer sütün, kuzey-güney doğrultusunda ise ikişer sütün tarafından taşınmaktadır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Pandantifler ile kubbeyi ince yatay bir silme ayırır. Pandantiflerin ortasına birer madalyon yerleştirilmiş, siyah zeminli bu madalyonlar içerisine sls yazı ile Allah (c.c.), Hz. Muhammed (s.a.v.) yazılmıştır. Madalyonların etrafı ise mavi zemin üzerine altınla yapılmış rumi, palmet ve kıvrım dallarla doldurulmuştur. Pandantifler, yapı camiye dönüştürüldükten sonra İslami inanca uygun bir biçimde yeniden süslenmiştir. (Fig.19) Pandantifler dışında kalan iki kemerin açıklıklarına ise, koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla boyanmış birer katmerli rozet yerleştirilmiştir.

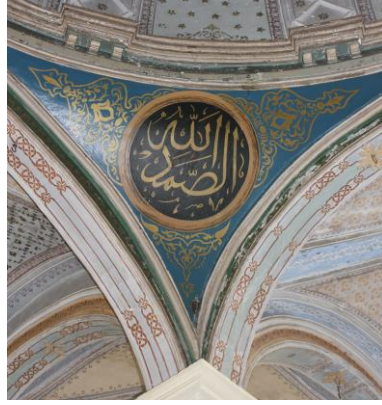

Fig.19. Pandantif Süslemeleri

Pencereler

İbadet mekanında yer alan üst sıradaki pencereler, denk geldikleri tonozların kemer yayı içine yerleştirilmişlerdir. Bu pencerelerin içinde bulunduğu kemerleri takip eden bordürde, baskı tekniğinde yapılmış bitkisel karakterli motifler görülmektedir. Motifler, krem rengi zemin üzerine kiremit rengi kullanılarak yapılmıştır. Alt sıradaki pencerelerin yuvarlak kemerli alınlıklarında ise sıva üzerine kalemîsi tekniğinde süslemeler yer almaktadır. Klasik Türk bezeme üslubuna uygun bir biçimde tasarlanmış olan bu süslemeler, yapı camiye dönüştürüldükten sonra yapılmıştır. Doğal olarak yapının genel süsleme programından farklılık göstermektedir. Pencerelerin tümünde eş kompozisyon uygulanmıştır. Kompozisyonun merkezine ortasında damla biçiminde bir motif olan iri bir palmet yerleştirilmiş, etrafı rumi ve kıvrık dallarla dolgulanmıştır. Zemin sarı, kıvrık dallar ve rumi motifleri mavi, palmet motifleri ise kırmızı renklidir. Alınlığı siyah renkli ince bir bordür ereveler. Kıvrık dallar ve rumi motifleri siyah renkle gölgeli boyanmış ve siyahla konturlanmıştır. (Fig. 20)

Fig.20. Alt Sıra, Pencere Alınlık Süslemeleri

Mihrap

Yapı camiye dönüştürüldükten sonra, apsis duvarının önüne kible yönü alınarak eğik bir biçimde yapılmış olan alçı duvara yarım daire niş biçiminde yapılmış olan mihrap, açık pembe yağlı boyalıdır. Mihrap kavsarasından başlayarak iki yana dökülen yeşil rengin hâkim olduğu perde motifi, barok üslubun kıvrık hatlarını ve güçlü ışık- gölge etkisini zengin bir biçimde yansıtır. Motif kenar ve püsküllerinde altın renk görülmektedir. Mihrap kavsarasını çevreleyen bordürde lacivert zemin üzerine altın renkle işlenmiş rumiler ve hançeri yapraklar yer alır. Dışta kalan ikinci bordürde ise firuze zemin üzerine yine altın renk işlenmiş tek sıra stilize yapraklar bulunmaktadır. Mihrabın alınlığına dilimli kartuş içine alınmış, siyah zemine altın yıldızla yazılmış ayet yerleştirilmiştir. Kartuşun köşeliklerinde kıvrık dallardan oluşan basit süslemeler, lacivert zemine altın yıldızla yapılmıştır. (Fig.21)

Fig.21. Mihrap

Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda başlayan Avrupa etkisi, devlet ve toplumsal hayatta olduğu gibi sanat, mimari ve mimariye bağlı elemanlarda değişim/ etkileşim bağlamında 19. yüzyılda da devam etmiştir. 19. yüzyılda inşa faaliyetleri, önceki dönemlere nazaran belirli bir çeşitlilik ve değişim sunar. Bu değişim elbette her şeyden önce Osmanlı devletinin hayatında her konuda ortaya çıkan devinimin sonucudur. Kuşkusuz bu devinimin kökeni, Osmanlı devletinin genel anlamda yüzyılın devlet ve toplum hayatına getirdiği yeni koşullara uymak ya da uymaya çalışmak çabasına dayanır.³⁴ Bu yüzyılda yapı faaliyetleri her şeyden önce yeni ihtiyaçlar, modernleşme arzu ve çabalarını temel alarak devlet ve toplum anlayışında değişime gidişin neticesinde ortaya çıkan ihtiyaçlarla biçimlenmiştir.

³⁴ Cezar, 1971, 81

18. yüzyılın ikinci yarısında barok ve rokoko üsluplar Türk süsleme sanatına girmiş ve özellikle iç mimariyi etkilemiştir.³⁵ Bu dönemde özellikle süsleme ve iç dekorasyon söz konusu olduğunda, bu yönleriyle Osmanlı mimarisi barok ve rokoko etkisinde batılı olarak tanımlanabilir.³⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde, batılı motiflerin yerel üslup anlayışıyla yorumlandığı tavan ve duvar süslemeleri zengin bir yaratma alanı olarak karşımıza çıkar.³⁷ Anadolu'da taşra üslubunun hakim olduğu süsleme programları yerel özellik taşır, ancak İstanbul merkezli dönem üsluplarının etkileri yapılarda belirgin bir şekilde izlenir. Başkent sanatçılarını izleyen Anadolu'nun yerel sanatçıları moda ve akımlar doğrultusunda yaratımlarda bulunmuşlardır 19. yüzyılda değişim, kompozisyon özelliklerinin yanı sıra renklerde de karşımıza çıkar, süslemelere monokrom bir anlayış hakim olur.³⁸ 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı; Osmanlı idaresindeki Hıristiyanların, dini mimarideki kısıtlamalarını azaltmış, bağlı kalmak zorunda oldukları kuralları hafifleterek mimaride çeşitlilik yaratmıştır. Bu sürecin sonunda özellikle kubbeli ve yoğun bezemeli yapılar ortaya çıkmıştır.³⁹ Genel olarak bakıldığında bu dönemde inşa edilmiş ya da onarılmış kiliseler, Osmanlı Mimarisi'ne hakim olan 19. yüzyıl plan ve süsleme özellikleri bağlamında biçimlenmiştir.

İnşa edildiği dönemin sanat ve mimari anlayışını yansıtan Antalya Panagia Kilisesi'nin günümüzde mevcut olan biçimsel özelliklerine bakıldığında tipik bir 19. yüzyıl eseri olduğu görülmektedir. Süsleme programının dönem özelliği göstermesi de bu fikri desteklemektedir. Yüzyıl başına kadar kilise, daha sonra müze, müze deposu ve halkevi olarak kullanılan yapının özgün kalem işleri korunmuştur. Panagia Kilisesi'nin bağdadi tavanının sıva üzerine yapılmış, dönem üslubunu yansıtan kalem işi süslemelerinde görülen kompozisyonların zenginliği dikkat çekicidir. 1950'lerin başında "Alaeddin" adıyla kiliseden camiye dönüştürülen yapıda, ölçülü bir müdahale olduğu görülmektedir. Apsis ve önündeki ikonostasis kaldırılmış, bunun yerine kible yönüne göre mihrap yerleştirilmiştir. Kuzeyde bulunan ana giriş kapısının sivri kemerinin alınlığında yer alan melek kabartmaları kaldırılmış,⁴⁰ özgün Meryem tasvirlerinin üzeri nakışlarla kapatılmıştır.⁴¹ Ancak bunlar yapılırken orta nefin tonoz yüzeyinde bulunan haç motiflerine ve melek figürlerine müdahale edilmemiş, özgün haliyle korunmuştur.

Yapının süsleme özellikleri, 1843 yılında Antalya'da inşa edilmiş, Hagios Alypios -Yenikapı Rum Kilisesi ile benzerdir. Ancak Yenikapı Rum Kilisesi'nde monokrom süslemeler tercih edilirken, Panagia Kilisesi'nde mavinin ağırlıklı olduğu pastel tonlar, altın yaldızla birlikte kullanılmıştır. İstanbul'da bulunan Altımermer Panagia Kilisesi (1834)⁴² ve Samatya H. Konstantinos Kilisesi (1805)⁴³ bitkisel ve geometrik bordürleriyle; Samatya H. Konstantinos Kilisesi, Hasköy H. Paraskeve (1833)⁴⁴ ve Samatya H. Menas (1833)⁴⁵ kiliseleri ise, tonoz yüzeylerinde kullanılan yıldız motifleriyle Antalya Panagia Kilisesi ile benzerlik gösterir. Ayvalık, Kato Panagia Kilisesi (1850)⁴⁶ tonoz yüzeyinde yer alan süsleme kompozisyonu, kullanılan yıldız motifleri ve tonozun ortasında yer alan kabartma rozet ile Antalya Panagia Kilisesi'nin süsleme programına yakındır.

Fethiye Kayaköy Yukarı Kilise'nin (1910)⁴⁷ tonoz yüzeylerinde bulunan batılılaşma üslubundaki bitkisel süslemeler ile Fethiye Kayaköy Aşağı Kilise'nin (1888)⁴⁸ kubbesinde yer alan süslemeler, batılılaşma etkisini yansıtan motifleri ve kullanılan renklerle Antalya Panagia Kilisesi ile üslup birliği içindedirler. Daha yakın bir coğrafyada 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olan⁴⁹ Eğirdir-Yeşil Ada, Aya Stefanos ve

³⁵ Renda-Erol, 1981, 50; Güney-Güney, 1999, 63; Girardelli, 2005,242

³⁶ Başkan, 2014, 185-187

³⁷ Arık, 1976,141

³⁸ Bağcı, 2004, 756

³⁹ Karaca, 1995,38; Dinç, 2017,457

⁴⁰ VGM,1955, 55

⁴¹ VGM,1964, 8

⁴² Karaca, 1995,76

⁴³ Karaca, 1995,221

⁴⁴ Karaca, 1995, 186

⁴⁵ Karaca, 1995, 233

⁴⁶ Saban,2010, 138

⁴⁷ Şahin, 2013, 123

⁴⁸ Şahin, 2013, 139

⁴⁹ Aydın, 2017, 14

Burdur Kavaklı Rum Kiliseleri'nin barok karakterli süslemelerinde görülen batılılaşma üslubunda yapılmış olan bitkisel motifler, kabartma rozetler; bu yapıların süslemelerinde kullanılan mavi ve altın ağırlıklı renkler, konumuzun öznesi olan yapıyla benzer özelliklere sahiptirler. Isparta, Aya İshotya (1857-60)⁵⁰ ve Aya Baniya Kiliseleri (1750)⁵¹ ise, süsleme programlarında görülen üslup ve renk kullanımıyla Antalya Panagia Kilisesi'ne benzer örnekler oluşularıyla dikkat çekmektedirler.

Bir yapının süsleme programları, süreç içinde yapılan onarımlarda en çok müdahale edilen alandır. Çoğunlukla yapının onarımı sırasında döneme hakim olan süsleme anlayışı uygulanır.⁵² Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesi; “Anıtların korunması, her zaman onları toplumsal bir amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Fakat bu nedenle yapının planı, bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir” der.⁵³ Bu bağlamda Alaeddin Cami, bu çerçeveye mümkün olabildiğince sadık kalınabilmiş eserlerden biridir. İşlev olarak da, 1931 tarihli Carta del Restauro tüzüğü'nün 4. Maddesinde sözü edilen; “Yaşayan anıtlara yalnızca özgün işlevinden çok uzak olmayan ve binada gerekli uyarlamaların önemli hasara neden olmayacak şekilde yapılabileceği yeni kullanımlar verilmesi kabul edilebilir” ilkesine uygun değerlendirilmiştir.⁵⁴

Sanat ve mimarlık ürünlerini bir aktarım aracı olarak kabul edersek, bu eserlerin varlıklarını korumaları ancak farklılıklarının korunmasıyla mümkündür. Farklılıkların korunması, hem başat kültüre karşı, hem de farklı kültürlerin kendi aralarında korunabilmesine olanak sağlayacağı için önemlidir.⁵⁵ Piero Gazzola'nın,⁵⁶ “Bir mimari anıt artık yapıldığı amaca hizmet edemiyorsa, korunması bir gereklilik olmaktan çıkar, kültürel bir görev haline gelir. Bu konuya verilen önem gelecek kuşakların kültürel olgunluğuna ve kültür miraslarını koruma konusunda duyacakları önceliğe dayanacaktır”⁵⁷ cümleleriyle yaptığı tanımlama, kent kimliğini oluşturan, farklı kültürel topluluklara ait yapıların mevcut biçimsel özellikleriyle gelecek kuşaklara aktarılması fikrini özetlemektedir.

Kuşkusuz mevcut biçimsel özellikleriyle korunması gereken taşınmaz kültür varlıkları, kentsel belleğin ve mirasın en önemli parçalarıdır. Öncelik, özünden uzaklaşmadan, biçimsizleştirmeden, yeni işlevine uyarlanarak mevcut özellikleriyle korunmaları yönünde olmalıdır. 19. yüzyıla ait kiliseler ile ilgili çalışmalar, ağırlıklı olarak tipoloji ve tasvirler üzerine odaklanmıştır. Yapılacak olan bilhassa kalemişi süslemelere odaklı çalışmalar, bu dönemde inşa edilen ya da onarılan kiliselerin bu teknik kullanılarak yapılmış olan süslemelerinin daha sağlıklı değerlendirilmesini sağlayacaktır.

⁵⁰ Aydın, 2017, 42

⁵¹ Aydın, 2017, 14

⁵² Bu uygulamanın en güzel örnekleri Bursa'da 1855 tarihinde ki depremi takip eden onarımlarda karşımıza çıkar. Bu dönemde onarılan tüm yapılarda Türk Barok süsleme üslubu hakimdir. Bkz., Çalığışu, 2010

⁵³ Venedik Tüzüğü, Mayıs 1964; Ahunbay, 2014, 150

⁵⁴ Ahunbay, 2014, 148

⁵⁵ Yenişehirlioğlu, 2014, 2

⁵⁶ “When an architectural monument no longer serves the purpose for which it was built, its conservation ceases to be a practical necessity and becomes a purely cultural task, the importance attributed to which will depend on the cultural maturity of succeeding generations and their sense of the urgency of preserving their cultural heritage” Bkz. Piero Gazzola, Restoring Monuments: Historical Background, Preserving and Restoring Monuments Historic Buildings, Paris 1972, p., 16

⁵⁷ Gazzola, 1972,16

Kaynakça

Antalya Valiliği Kültür Envanteri. Antalya. 2003.

Asır Proje (2007). *Antalya Kaleiçi Sultan Alaeddin Camii Röleve –Restitüsyon Raporu* Ankara.

Ahunbay Z. (2014). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, (7.baskı). İstanbul.

Alkan M. (2009).” Azınlık Vakıfları (Tarihi Arka Planı, Hukuki Yapısı ve İç Analizi)”. *Akademik Bakış*. C. II. sayı 4. Yaz 2009. İstanbul.

Arik R. (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara.

Aydın S.Y. (2010). “Ortaçağ’da Melekler ve Bizans Resim Sanatında Melek Biçimsel Yahya Peygamber İmgesi”. *İslam ve Hıristiyan Sanatında Melekler, Peygamberler ve Azizler*. İstanbul.

Aydın, A. (2011). *19. Yüzyıl Mersin Kiliseleri*, İstanbul.

Aydın A. (2017). *Osmanlı Dönemi Isparta ve Burdur Kiliseleri*, Ankara

Bağcı S. (2004). “Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar”. *Osmanlı Uygarlığı*. C. II. Ankara.

Başkan S. (2014). *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*. Ankara.

Baykara T. (2010). “Dünden Bugüne Antalya”. *Türk Dönemi Antalyası*. I. Cilt. Antalya.

Cezar M. (1971). *Sanatta Btiya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul.

Çalikuşu, E. (2010). *Bursa Dini Mimarisinde Türk Barok Bezemeleri*, Bursa.

Çelebi E. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 9. Kitap (çev. Y. Dağlı, S.A. Kahraman, R. Dankoff). İstanbul.

Danieloğlu D.E. (2010). *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati*. Antalya.

Diñç, G. (2017) The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the 19th Century, *Adalya*, S, 20, s. 449-90.

Diñç, G. (2017). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Antalya’ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923), *Geçmişten Günümüze Göç II*, Samsun, s.771-785

Erten S.F. (1940). *Antalya Müzesi’nin Teşekkül Raporu*, Antalya Müzesi Arşivi, Antalya.

Erten S.F. (2007). *Antalya Livası Tarihi. 1922-1924*. Haz.A. Tekin. Antalya.

Gazzola P. (1972). *Restoring Monuments: Historical Background, Preserving and Restoring Monuments Historic Buildings*. Paris. p, 16.

Girardelli P (2005). “Architecture, Identity and Liminality: on the Use and Meaning of Catholic Spaces in Late Ottoman Istanbul”. *Muqarnas*. Vol. 22.pp, 242.

Güçlü M. (2015). “Panaya Kilisesi’nin İnşası ve Tarihi Seyri” *TAÇ Dergisi*. İlkbahar-Yaz 2015. İstanbul.

Güney K.Z-Güney A.N. (1999). *Osmanlı Süsleme Sanatı*. Ankara.

İnalçık H.-Renda G. (2004). *Osmanlı Uygarlığı II*. Ankara.

- Karaca Z. (1995). *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Kiliseleri*. İstanbul.
- Özalan I. (2010). *Bizans Sanatında Melek Tasvirleri*. Yüksek Lisans Tezi MSGSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Özkeçeci İ. (2004). *Zamanı Aşanlar IX. Yüzyıla Kadar Türk Sanatı*. İstanbul.
- Özdemiroğlu A.Ö. (2004). Doğu Hristiyan Sanatında Melekler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 118. Kasım-Aralık*. İstanbul.
- Pekak S. (2014). “Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisi”. *Turkish Studies*. Volume 9/10 Fall. p. 885-928. Ankara.
- Pettis, J. B (2011). “Panagia” The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity, (edited by: J.A. McGuckin), Volume I, A-M, West Sussex, England, pp., 432.
- Ramsay, W.M. (1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul.
- Renda G.&Erol T. (1981). *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*. C. I, İstanbul.
- Riefstahl, R.M. (1931). Turkish Architecture in Southwestern Anatolia, Cambridge.
- Rott H. (1908). Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien, Pamphylien. Kappadokien und Lykien. Leipzig.
- Şahin, N. (2013). *Muğla İli Sınırları İçindeki Osmanlı Dönemi Kiliseleri*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı
- Tanaç Z. M. (2009). “Dini Yapıların Farklı İşlevlerde Kullanımı”. *Yapı Dergisi S.334. sf:64-68*. İstanbul.
- Tekeoğlu R. (2010). *Dünden Bugüne Antalya, Eski Dönem Antalya*. I. Cilt, Antalya. 2010.
- Yıldız H.&Güvenç Duran Ş. (1999). “Antalya, Kaleiçi Yerleşiminde Kilise Yapıları III”. *Batı Akdeniz Mimarlık Dergisi*. Sayı 11. Nisan Antalya.
- Ware, T. (1993). The Orthodox Church, Middlesex, England, p. 263
- Yenişehirlioğlu, F. (2014). Sanat Tarihi Araştırmaları: Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim, Turkish Studies, Volume 9/10, Ankara, s. 1-3.
- Yılmaz L. (2002). *Antalya (16.yy. Sonuna kadar)*. Ankara.
- VGM Arşivi Eski Eser Fişleri (1955, No 55; 1964, no 55; 1979, no 1850)

1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojinin İki Yüzü: Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler

The Two Faces of Sociology in Turkey in the 1930s: Munis Tekinalp and Gerhard Kessler

Serkan TURGUT

Ege Üniversitesi

serkanturgut@hotmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-3033-4250

Öz

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet döneminin en tartışmalı zaman dilimi olan 1930'lar Türkiye'sinde Sosyolojik uğraşın genel bir görünümünü sunmayı amaçlamaktadır. Yeni rejimin konsolide olmaya başladığı bu dönem, sosyolojik çalışmaların sınırlarını da belirlemiştir. Bu çalışma 1930'lar sosyolojisinin dönemin siyasal bağlamının etkisiyle iki aksa sıkıştığını bunun da Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler üzerinden tartışılabileceğini iddia etmektedir. Bu kapsamda çalışmamız iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölüm dönemin siyasal gelişmelerine odaklanırken ikinci bölüm 1930'lar Türkiye'sinin öne çıkan sosyologlarını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Kemalizm, Sosyoloji, Gerhard Kessler, Munis Tekinalp

Abstract

This study aims to present a general view of sociological endeavor in Turkey in the 1930s, which is the most controversial period of the Early Republican Period. This period, when the new regime started to be consolidated, also determined the limits of sociological studies. This study argues that the sociology of the 1930s was stuck in two axes under the influence of the political context, and it can be discussed through Munis Tekinalp and Gerhard Kessler. Within this context, our study is designed as two parts. While the first part focuses on the political developments of the period, the second part discusses the leading sociologists of Turkey in the 1930s.

Keywords: Early Republican Turkey, Kemalism, Sociology, Gerhard Kessler, Munis Tekinalp

Giriş

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısıyla ilgili araştırmaların üzerinde uzlaştığı en önemli argüman, 1930'lu yıllarda Kemalizmin kurumsallaşmaya başladığı ve çağdaş Türk siyasal ve toplumsal yapısını önemli ölçüde belirlediği yönündedir. Cumhuriyet öncesi önemli tartışmaların merkezinde yer alan sosyoloji bu süreçte yeni değerlerin aktarılması, pekiştirilmesi ve korunması misyonuna uygun çalışmalara yönelmiştir. Çalışmamızın temel amacı, bu süreçteki sosyoloji çalışmalarının genel bir görünümünü sunmak ve dönemin siyasal bağlamının bu çalışmalara etkisini tartışmaya açmaktır.

Çalışmanın birinci kısmı, 1930'larda yapılan sosyoloji çalışmalarına yön veren tarihsel bağlama ışık tutmayı amaçladığından; bu bölümde, öncelikle döneme rengini veren devletçi paradigma ve bu paradigmanın ideolojik görünümü olan korporatist düşünce tartışmaya açılacaktır. Bu bölümün diğer alt başlığı ise dönemin sosyolojik gelişmelerini temelden belirlediğini düşündüğümüz üniversite reform süreci olacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmı ise dönemin sosyoloji çalışmalarının genel bir portresini sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle, 1930'lu yıllarda Türkiye sosyolojisine damgasını vuran önemli sosyologlar genel hatlarıyla tanıtılacak, ardından; dönemin ruhunu kavramamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüz Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler'in sosyoloji anlayışları irdelenecektir.

1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik ve Üniversite Reformu

1930'lu yıllar yeni rejimin otoriterleştiği ve devletçi uygulamaları devreye soktuğu bir dönemdir. Bu dönemde, liberalizm ve sosyalizm dışında üçüncü yol olarak tasarlanan devletçi bir ekonomi anlayışı sürdürülmüş, toplumsal alanda ise solidarist-korporatist bir ideoloji devreye sokulmuştur. Siyasal sistemin bu minvalde dönüşmesi, dönemin sosyoloji çalışmalarının sınırlarını da belirlemiştir. Bu kapsamda bir dizi uygulama hayata geçirilmişse de dönemin sosyoloji çalışmalarına yön vermesi bakımından en önemli gelişme, Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılmasıyla sonuçlanan üniversite reformu olmuştur.

Devletçilik ve Korporatizm

1930'lu yıllar, halkın reel durumu ile yerleştirilmek istenen dünya görüşü arasındaki açığı daraltmaya yönelik çeşitli uygulamaların devreye sokulduğu bir dönemdir. 1930'ların başlarında siyasal elitler, Mustafa Kemal'in kendi isteğiyle açılması sağlanan, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısı ve Menemen Olayı gibi rejim muhalifliğinin toplumdaki yaygınlığını görünce, Kemalizmin halk nezdinde yaygınlaştırılması için çeşitli ideolojik aygıtları göreve koşturmuştur. Bu kapsamda ekonomiden siyasete, eğitimden kültüre dört bir koldan seferberlik ilan edilmiş ve radikal uygulamalara yönelinmiştir.

Bu girişimlerin ortak özelliği iktisadi, siyasal ve kültürel alanlarda devletin temel belirleyen olmasıdır. Yeni rejim, 1931 yılında devletçiliği, Kemalizmin ilkelerinden biri olarak kabul etmiş ve devletin önemli iktisadi etkinlikleri yürütmesi fikri öne çıkmıştır. İktisadi alandaki devletçiliğin siyasi alandaki yansıması ise devletin her şeyi kontrol ettiği otoriter uygulamalar olmuştur. Bu kapsamda, otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğine getirilmiş ve parti her alanda kontrolü eline almaya başlamıştır. Muhalif ya da partiden özerk çalışan bütün kurumlar kapatılmış ve her kurum partiye bağlı olarak çalışmaya başlamıştır.¹ 1935 yılındaki parti kongresinde Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parti devleti olduğunu açıklamıştır. Bu süreçte parti genel sekreteri içişleri bakanı görevine, parti il başkanları da valilik görevlerine getirilmiştir.²

Bu süreçte, farklı siyasal geleneklerin farklı gerekçelerle devletçi uygulamaları sahiplendiğini görmekteyiz. Kadro Dergisi çevresi, devletçiliği rejimin sosyalizme evrilmesi ihtimaliyle desteklerken; liberal kesim bu süreci, burjuvaziyi yaratmak için zorunlu bir merhale olarak düşünmüştür. Bu dönemde, devletçiliği nihai bir hedef olarak gören Recep Peker de liberal ekonomi yanlısı Celal Bayar da önemli konumlarda bulunmaktadır.

Devletçi uygulamaların bu kadar yaygın bir şekilde taraftar bulmasının ekonomik ve siyasal gerekçeleri vardır. Çağlar Keyder'e göre rejimin devletçiliğe yönelmesinin nedenleri şöyledir: Türkiye'nin dış ticaret hesapları Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren açık vermeye başlamıştır. İhracat gelirlerini oluşturan tarım ürünlerinin fiyatları, 1926'dan itibaren düşmeye başlamış ve 1929 yılındaki ekonomik bunalım, siyasal seçkinlerin devletçi bir ekonomi arayışına girmelerine neden olmuştur.³ Boratav ise devletçi ekonomiye geçişin en önemli nedeni olarak 1929 ekonomik buhranını göstermekle beraber SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) başarısının yarattığı hoşnutsuzluğun da bu süreçte etkili olduğunu belirtmektedir.⁴

Yeni rejimin devletçiliğe yönelmesinin nedenine ilişkin diğer bir yaklaşım, bu yönelimi Kemalist modernleşme ideolojisinin mahiyetiyle ilişkilendirir. Türkiye devletinin emperyal tabiiyetten ulus devlet tabiiyetine geçiş sürecindeki taşıyıcı ideolojisinin Kemalizm olduğunu belirten İnel⁵, bu ideolojinin "makbul vatandaş"ında aradığı en temel özelliğin, devleti başat unsur olarak tanımlaması olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Kemalizm'deki hâkim eğilim parlamenter demokrasinin, ulus devletleşme sürecine zarar vereceği yönündedir. Modern bir ulus devletin inşası için öncelikle

¹ Tunçay, 1999.

² Ahmad, 2009.

³ Keyder, 1990: 46.

⁴ Boratav, 2000.

⁵ İnel, 2009.

ekonomik ve kültürel hazır bulunuşluğun sağlanması gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesiyle ancak siyasal anlamda demokrasi işlevsel olabilecektir. Aksi takdirde siyasal demokrasi fikri, ulusun yekpare hale gelmesini engelleyecektir. Kemalizmin, toplumu çıkarları özdeş organik bir bütün olarak tasarlaması İnsel'e göre siyasal akımlar içerisinde en çok korporatizme benzemektedir.

Atatürk'ün “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz” sözü, Gökalp'ın uzun uzun anlattığı korporatist düzenin özeti gibidir. Bu ayrıca Cumhuriyet'in uyguladığı temel politika olmuştur.⁶ Kemalizm üzerine çalışmalar yapan Parla⁷ da erken Cumhuriyet döneminden başlayarak Türk siyasal düşüncesinin solidarist korporatist bir ekseninde geliştiğini belirtmektedir. 1930'lu yıllar, Kemalist rejimin, liberalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol olarak solidarist korporatist uygulamalara yöneldiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Korporatizm; 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa'da, sosyal hayatta yaşanan büyük dönüşümlere tepki olarak, bireye karşı cemaat vurgusuyla gelişmiş, 1. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa siyasetinin önemli belirleyicilerinden birine dönüşmüştür. Ortak milli çıkarlara sahip sınıflar üstü bir toplum idealine sahip olan korporatist düşünce, Kemalizme ve öncüllerine büyük ilham kaynağı olmuştur. Toplumsal düzenin sağlanabilmesi için cemaat ilişkilerini temel kontrol mekanizması olarak gören korporatist düşünce, herkesin cemaatsel ilişkilerle kapsandığı bir sistemde toplumsal ve bireysel sorunların azalacağına inanmaktadır. Cemaat vurgusunun zirve yaptığı korporatist düşünce için, bu dinamiği bozma ihtimali olan her türlü farklılaşma isteğine kapılar kapalıdır. Kozmopolit toplum yapısı, bu yapıya zarar verecek bir olumsuzluk olarak kavranmaktadır.⁸

1929 ekonomik bunalımı yalnızca Türkiye'de değil korporatist özelemlerin yeşerdiği bütün ülkelerde bu fikre uygulama alanı yaratmıştır. Kapitalizmin üretim ve kar çılgınlığının dünyayı bunalıma soktuğu iddiasındaki korporatizm taraftarları, fazla ve gereksiz tüketimin önlenmesini istemekteydiler⁹. Bu düşünceye göre, 19. yüzyıl sosyalist ve liberal öğretileri, toplumsal sorunları saptamakla birlikte, bu sorunları çözmek konusunda başarısız olmuşlardır: Liberaller, bireylerin çaba ve rekabetinin toplumu ilerleteceği düşüncesiyle, devlet müdahalesine karşı çıkıp toplumsal adaletin ortadan kalkmasına yol açarlar. Sosyalistler ise sınıfsal çatışmayı bir zorunluluk olarak ortaya koyup toplumsal düzeni tehdit ederler. İşte korporatizm, bu eleştirilerden hareketle üçüncü bir yol önermeye çalışmaktadır. Zafer Toprak bu öğretiyi şöyle tanımlar: “ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, çalışanları ve güçsüzleri gözetken sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı (tesanüdü) benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir öğretimdir”.¹⁰

Kemalizmin 1930'lardaki uygulamalarına baktığımızda solidarist-korporatist düşüncenin önemli bir referans olduğunu görmek mümkündür. Karaömerlioğlu, Kemalist halkçılığının, bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Onun deyişiyle, “Kemalist halkçılık ilkesi, bir kutupta liberal bireyci diğer kutupta sosyalist kolektivist çağrışımlara karşı önlem almaya dikkat eden, korporatist bir anlayışı yansıtır. Halk sınıfsal veya toplumsal bir özne olarak değil, millilik vasfının otantik yaşayıcısı olarak düşünülür ve yükümlendirilir”.¹¹

Yukarıda genel hatlarıyla ifade edildiği üzere, gerekçesi farklı argümanlarla analiz edilmeye çalışılan otoriter uygulamalar 1930'lu yıllara damgasını vurmuş ve kurumsal düzenlemeler bu saiklerle hayata geçirilmiştir. Bu minvalde başlatılan en önemli dönüşüm-tasfiye ise yüksek öğretimde gerçekleşmiştir. Aşağıda en genel düzeyde bu gelişmeler üzerinde durulacaktır.

1933 Üniversite Reformu

1930'larda siyasal alanda rakipsiz konumda olan Kemalist seçkinlerin, yeni rejimin yerleşmesi ve ulusun inşası sürecinde, eğitim kurumlarından beklentileri yüksektir. Beklentinin en yüksek olduğu

⁶ Belge, 2009.

⁷ Parla, 1993.

⁸ Kansu, 2009a.

⁹ Kansu, 2009a.

¹⁰ Toprak, 2001: 17

¹¹ Karaömerlioğlu, 2009: 275.

kurumların başında da yüksek öğretim kurumları gelmektedir. Bu konuda öne çıkan düşünce, dönemin tek yüksek öğretim kurumu olan Darülfünun'un, yeni rejime istenilen ölçüde destek sağlamamasıdır. Bu amaçla, 1933 yılında üniversite reformu yapılmış ve yüksek öğretim yeniden yapılandırılmıştır. Bu sürecin merkezindeki Darülfünun etrafında dönen tartışmalara yakından bakmak, rejimin üniversite ve bilimsel faaliyetlerden beklentisini dolaysız bir şekilde açığa çıkaracaktır.

Osmanlı'da Yüksek öğretim kurumu olarak 1863 yılında kurulan Darülfünun 1870'lerde kapatılmış ve 1900'lere kadar kapalı kalmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında gerek Almanya'dan getirilen 20 kadar profesör gerekse Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi önemli akademisyenlerin göreve getirilmesiyle, Darülfünun tekrar önem kazanmıştır. 1919 yılındaki kararnameyle bilimsel özerklik kazanan bu kurum, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeniden tartışmaların odağına oturtulur. Cumhuriyet'in kurucuları, eski kurumların hepsinde köklü reformlar yaparken önemli tartışmalardan biri Darülfünun olmuştur. Öne çıkan iki görüşten ilki, Darülfünun'u yeni rejimin gereklerine göre dizayn etmektir. İkinci görüş ise Darülfünun'a karışmanın, üniversite özerkliğini ortadan kaldıracığı ve bu durumun da nihai olarak üniversiteden beklentileri engelleyeceği yönündedir.

1930'lara kadar ikinci görüşün hâkim olduğunu görmekteyiz. 1930'ların ilk yıllarında ise Kemalist devrimleri halka yayma girişimlerine karşı Darülfünun'un duyarsız kaldığı iddiası, bu kurumu yeniden tartışmaların odağına oturtmuştur. Bardağı taşıran son damla ise 1932 yılında Türk Tarih Kongresi'nde Darülfünun müderrislerinin kongrede sunulan tezlere ilişkin eleştirileri olmuştur. Aynı kongrede ortaya attığı tezlerle yıldızı parlayan Reşit Galip kongre sonrası Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmiş ve üniversite reformu için çalışmalar başlatılmıştır¹².

Milli Eğitim Bakanlığı'na atanan Reşit Galip, üniversite reformunun gerekçelerini anlattığı meclis konuşmasında Darülfünun'un yeni rejime ilişkin tavrını eleştirmiş ve tasfiye sinyali vermiştir. Onun deyişiyle "Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılâplar oldu. Darülfünun, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı... Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı... İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici âlemden elini ayağını çekmişti... Yeni üniversitenin en esaslı vasfı milliliği ve inkılâpçılığıdır... Türk inkılâbının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir"¹³.

Üniversite reformu, 1930'lara rengini veren otoriter girişimlerinin en önemli ayaklarından birisi olmuştur. O zamana kadar görece özerk bir yapıya sahip Darülfünun, kapsamlı ve radikal bir tasfiye sürecine tabi tutulmuştur. Bu tasfiyeye girişmeden önce Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörlerinden Albert Malche ülkeye davet edilmiş ve reform gereksinimleri ve olanakları üzerine bir rapor hazırlaması talep edilmiştir. Bu süreçte Alman üniversitelerinden tasfiye edilen akademisyenleri Türkiye'ye getirme fikri Malche tarafından ortaya atılmış ve Atatürk'ün desteğiyle kabul edilmiştir. 31 Mayıs 1933'te çıkarılan bir kanunla Darülfünun feshedilmiş, yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bunu izleyen aylarda, aralarında dünyaca ünlü isimlerin de bulunduğu 70 kadar bilim ve sanat insanı ülkeye davet edilmiştir.

"Malche'in Raporu'na göre Darülfünun'da 88 müderris (Ord. Prof.), 44 muallim (Prof.), 36 müderris muavini (Doçent), 72 başasistan ve asistan olmak üzere 240 öğretim üye ve yardımcısı bulunuyordu. 31 Temmuz 1933'de açıklanan ve ertesi günkü gazetelerde yayınlanan tasfiye listesine göre; 71 müderris ve muallim, 13 müderris muavini, 73 başasistan ve asistan olmak üzere toplam 157 öğretim üye ve yardımcısının görevine son verilmiştir"¹⁴. Görüldüğü gibi üniversite reformu sonrasında akademik kadroların yarısından fazlası tasfiye edilmiştir. Gönderilen ya da yerlerine getirilen akademisyenlerden bağımsız olarak, siyasal iktidarın üniversiteye yönelik bu denli bir tasfiye girişimi yapabilmesi oldukça sorunludur. Ayrıca üniversite reformunun gayesinin akademik değil Reşit Galip'in açıkça ifade ettiği üzere ideolojik olması, üniversiteye ve akademik faaliyetlere biçilen rolü açıkça ortaya koymaktadır.

¹² Başgöz, 2005.

¹³ Kafadar, 2009: 361.

¹⁴ Tunçay ve Özen, 1984: 230

1934 yılında çıkarılan 2467 sayılı kanuna göre, İstanbul Üniversitesi'nin tüzel kişiliği ve özerkliği ortadan kalkmıştır. Reformla birlikte üniversitede Devrim Tarihi Enstitüsü kurulmuş ve bütün öğrencilerin bu kuruma devamı zorunlu hale getirilmiştir. Üniversitenin mali ve idari özerkliği tamamen ortadan kaldırılmış ve rektörün, dekanların, genel sekreterlerin, profesörlerin ve doçentlerin atanma ve işten çıkarılmaları yetkisi bakanlığa verilmiştir.¹⁵

Üniversite reform sürecinin en önemli sonuçlarından biri İstanbul Üniversitesi'ne davet edilen Alman akademisyenlerin istihdamı meselesi olmuştur. Bu süreçte, Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'dan ayrılmak zorunda bırakılan bilim insanlarının bir kısmı Türkiye'ye gelerek üniversitelerde görev almaya başlamışlardır. Bu durum, Türkiye'nin akademik kurumlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Tanzimat'tan itibaren fikir hayatında Fransız etkisi söz konusuysen üniversite reformundan itibaren akademide uzun süre Alman etkisi sürmüştür. O zaman sık sık kullanılan bir deyişle "Berlin dışında en büyük Alman üniversitesi Türkiye'de" kurulmuştur.¹⁶

1930'lar Türkiye'sinde Sosyoloji

1930'lu yıllar, ilk bölümde de üzerinde durduğumuz üzere yeni rejimin konsolide olduğu, parti devlet bütünleşmesine koşut, otoriter uygulamalara sahne olan bir dönemdir. Osmanlı'nın son döneminden beridir "devlet nasıl kurtulur?" sorusu etrafında canlı tartışmalara sahne olan sosyoloji, bu dönemde kurucu ideolojinin ortaya koyduğu cevaplar etrafında şekillenmiştir. 1930'lar sosyolojisi, yapısal tartışmalar ekseninde yürümese de çeşitli geleneklerin bu ideolojiye eklemlenmeye çalıştığı bir dönem olarak ayırt edilebilir. Dönemin öne çıkan sosyologları arasında; Munis Tekinalp, Gerhard Kessler, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Ali Şevki ve Kadrocular sayılabilir.

Çalışmamızın bu bölümünde, yukarıda ismini zikrettiğimiz sosyologlardan ikisini ayrıntısıyla tartışmaya açacağız. Bunlardan ilki; Munis Tekinalp diğeri ise Gerhard Kessler'dir. Munis Tekinalp'i seçmemizin nedeni, Tekinalp'in dönemin önde gelen Kemalist ideologlarından biri olması ve dönemin ruhunu çok iyi yansıtmasıyla ilgilidir. Gerhard Kessler tercihimiz ise bir zorunluluktur. Çünkü Kessler 1933 üniversite reformu sonrası Türkiye sosyolojisine damgasını vuran "sosyal siyaset" anlayışının ülkemizdeki temsilcisi konumundadır. Tekinalp ve Kessler'e geçmeden önce yukarıda ismini saydığımız düşünürler hakkında genel hatlarıyla bilgi vermemiz 1930'lar sosyolojisinin genel görünümünü algılamamız açısından yerinde olacaktır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

Baltacıoğlu, 1930'lu yılların önemli ideologlarından biridir. Milliyetçiliği ve modernleşmeci hamleleri yorumlayan, uygulanabilirlikleriyle ilgili yazılar yazan Baltacıoğlu¹⁷ Türk düşünce hayatında eşine az rastlanır çeşitlikte ürün vermiş önemli bir düşünce adamıdır. Baltacıoğlu, yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet'in yeni insan tipini oluşturmaya çalışmıştır. Kaçmazoğlu, kadro çevresinin sol üzerinden etkilemek istediği resmi ideolojiyi, Baltacıoğlu'nun muhafazakâr sağ üzerinden etkilemeye çalıştığını ve Ziya Gökalp'tan sonra Cumhuriyet'in yeni ideologu olmaya soyunduğunu belirtmektedir.¹⁸

Baltacıoğlu, Ziya Gökalp ekolünün sürdürücüsü olmakla birlikte bu ekolü Bergsonculukla uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bu yeni yorum, yazarı iki konuda eleştirel düşünmeye sevk etmiştir. Bunlardan ilki, pozitivismeye ilişkin tutumunda karşımıza çıkmaktadır. Baltacıoğlu, hakikatin pozitivismeye indirgenemeyeceğini din gibi, sanat gibi çoğul hakikat kaynaklarının da var olduğunu belirtmektedir. Ona göre pozitivism, metafiziği hakikat alanından dışlayarak düşünce dünyasını kısırlaştırmıştır.¹⁹ Fakat bilinmesi gerekir ki, hakikate ilişkin tartışma içerisinde pozitivismi eleştiren Baltacıoğlu, sosyolojik kavrayışı açısından pozitivist anlayışa sıkı sıkıya bağlı bir sosyologdur. Baltacıoğlu'nun ikinci eleştirisi ise topluma vurgu yapılırken birey konusunun gözden düşürülmesine yöneliktir. Ona göre toplum da birey de eşit önemde gerçeklikler olarak tasarlanmalıdır.

¹⁵ Başgöz, 2005.

¹⁶ Tekeli, 1983: 663.

¹⁷ Kaçmazoğlu, 2011: 181.

¹⁸ Bayraktar, 2008.

¹⁹ Bayraktar, 2008.

Baltacıoğlu, dönemin en önemli çalışma konularından olan eğitim sosyolojisiyle ilgilenmiş ve önemli eserler vermiştir. Yazar, 1933 yılında yayımladığı “İçtimai Mektep” kitabı ile eğitim alanında önemli fikirler ortaya atmıştır. Eğitim kurumlarının yetiştirmeyi umduğu insan tipini teorik eğitim vererek başarmasının imkânsız olduğunu savunan Baltacıoğlu, okulların toplumsal hayatın benzeri olması gerektiğini savunmuş ve okullarda yetiştirilmek istenen mesleklere uygun pratiklerin, sosyal hayatla ilişkili bir şekilde verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre okulların, kitapla, oyunla kurdukları yapmacık hayatın, gerçek kişilikleri yaratama şansı yoktur. Eğitim her şeyden önce okullarda gerçek çevreyi oluşturmalı ve istenilen kişilikler, bu gerçek çevredeki pratik deneyimleriyle hayata kazandırılmalıdır.²⁰

Baltacıoğlu'nun din konusuna da oldukça önem verdiğini görmekteyiz. Ona göre din ve milliyet birbirleri aracılığıyla güç kazanan ve bir arada olması gereken kurumlardır. Din yalnızca öte dünyaya ilişkin bir belirleyen değil yaşamın her anına nüfuz eden bir olgudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Baltacıoğlu, Gökalp'in cemiyeti bireye öncelemesini eleştirmiştir. Ona göre, fert ve cemiyet ilişkisi eşit önemdedir. Baltacıoğlu birey ve toplumu uzlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre birey de toplum da sosyal gerçekliğin parçalarıdır. İnsan şahsiyeti, bu bütünlüğün bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.²¹

Son olarak söylemek gerekirse Baltacıoğlu, cumhuriyetçi modernleşme projesini farklı okumalarla eleştiren, dönemin muhafazakâr cumhuriyetçi olarak değerlendirilebilecek düşünürlerindedir. Durkheim'la birlikte Bergson sezgiciliğinden de beslenen yazar, pozitivist modernleşme anlayışını sorgulamakta, bunun yerine, ananeci ve kültürcü bir modernleşmenin önemine değinmektedir. Baltacıoğlu toplumun geçmişiyle ilişkisinin korunması gerektiğini ve modernleşme sürecinde kültürel bir yıkıma karşı durmak gerektiğini savunur. Onun temel düsturu, geçmişten kopmayarak geleceğe sarılmaktır. Toplumlar geçmişlerini bugün içerisinde yaşatarak yaratıcı bir sentezle geleceğe aktarmalıdır. Toplumsal değişimin başarısı halk ruhunun keşfedilmesiyle mümkün olacaktır.²²

Mehmet Ali Şevki

Mehmet Ali Şevki, 1930'lu yıllarda Türkiye sosyolojisinde var olan üç ekolden biri olan Sosyal Bilim (Science Sociale) ekolünün temsilcisi konumundadır. Prens Sabahattin'in bağlı olduğu bu ekolün faaliyetleri, Cumhuriyet sonrasında bıçak gibi kesilmiş ve ancak 1930'lu yıllarda yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu yıllar, Kemalist rejimin yerleşme dönemi olduğundan ekolün siyasal yönünün büyük ölçüde törpülendiğini söylemek mümkündür.²³

Sosyal Bilim ekolünün Cumhuriyet sonrasındaki temsilcisi olan Şevki, Prens Sabahattin'den farklı olarak kuramsal tartışmalar yapmakla yetinmemiş, bu ekol çerçevesinde dönemin toplumsal yapısına ilişkin çalışmalar içerisinde olmuştur.²⁴ Muzaffer Sencer, Prens Sabahattin'in Sosyal Bilim akımının toplumsal sistem ve sınıflamasını olduğu gibi benimsediğini, fakat Şevki'nin bu okulun ayırıcı özelliği olan, empirik yöntemine ve çözümlene araçlarına ağırlık verdiğini belirtmektedir. Bu kapsamda, ekolün metodolojik anlayışını tanıtan ve savunan eserler veren Şevki, uygulamaya dönük çalışmalar yapmaktan geri durmamıştır. Yazar, 1931 yılından itibaren çalışmalarını Muallimler Birliği'nde sürdürmeye çalışmış, derneğin resmi dergisi olan Muallimler Mecmuası aracılığıyla araştırmalarını yayınlama şansı bulmuştur.

Mehmet Ali Şevki, 30'lu yıllarda Muallimler Mecmuası dışında Mülkiye Dergisi'nde de sosyolojik çalışmalarını yayımlamıştır. Bağlı olduğu ekol ve metodolojik tartışmalar dışında uygulamalı sosyolojik çalışmalar yapmıştır. Eğitim konusunda çeşitli yazıları olmakla birlikte Mehmet Ali Şevki'yi sosyoloji tarihi için önemli kılan şey Türkiye'deki ilk monografik çalışmayı yapmış olmasıdır. Mehmet Ali Şevki, İstanbul-Pendik çevresinde bir köy olan Kurna köyünde bir alan araştırması ile ülkemizdeki ilk monografik çalışmayı yapmıştır.²⁵

²⁰ Başgöz, 2005.

²¹ Kaçmazoğlu, 2011: 100.

²² Özman, 2009.

²³ Özcan, 2010.

²⁴ Sencer, 2001.

²⁵ Sencer, 2001

Bu monografik çalışma dışında ayrıca, “ülkeyi tanıma hareketi” kapsamında 77 sorudan oluşan bir anket hazırlamış ve bunu Muallimler Mecmuası'nda yayımlamıştır. Öğretmenler buldukları köylerde bu anket bağlamında araştırmalarını yapıp dergiye yollayacaklardır. Çok yüzeysel boyutta kalmakla birlikte bu çalışma sonuçlarının dergide yayınlandığını görmekteyiz.

Mehmet Ali Şevki, yürüttüğü alan araştırmalarının yanı sıra metodolojik tartışmalarla da ilgilenmiştir. Yazar, deneysel sosyoloji adlı makalesinde, sosyolojinin kuramsal çalışmaların dışına çıkması gerektiğini belirtir. Ona göre, toplum bilimin en önemli özelliği, salt öğretimi olmaması, nesnel bir yöntem geliştirmiş olmasıdır. Toplum bilimin gözlem ve deneye dayalı yapısı onu değerli kılmaktadır. Sosyolojinin, salt zihinsel bir araştırma olmaktan kurtulup, pratikte faydalı olmasının koşulu deneysel bilimin yöntemlerini kullanmasıyla gerçekleşir. Ona göre sosyoloji, toplum felsefesi olmanın ötesine, gözlem ve deneye dayalı bir yöntem kullandığı ölçüde geçebilecektir. Ona göre sosyologun, bir ahlakçı ve felsefeciden farklı kullandığı nesnel yöntemidir.²⁶

Şevki, Sosyal Bilim ekolünün temel argümanlarına bağlılığını korumuş ve buradan hareketle toplumsal çözümler ve önerilerde bulunmuştur. Bağlı olduğu ekol çerçevesinde, bireysel yetenek ve girişimin toplumsal gelişmeyi sağlayacağı kanaatinde. Bu kapsamda aile tipleri ve eğitim konularına önem vermiştir. Yazar, coğrafi özelliklere bağlı olarak Avrupa'da bireyci kişilikler Asya'da ise toplulukçu kişilikler oluştuğunu düşünmekte ve Avrupa'nın gelişmesinin bu bireyci ve girişimci kişilikler eliyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Doğu'nun geri kalma sebebi, aile ve toplum yapısının korumacı ve toplulukçu olmasıdır. Şevki, coğrafi özellikleri değiştirmesek bile Avrupa'yı değiştiren insan tipini okul ve aile aracılığıyla yetiştirebileceğimizi belirtmektedir. Buna göre, değişimin motor gücü, gençleri bağımlılık ve koruma ilişkisinden kurtaracak bir eğitim olacaktır. Aile ve okullarda verilen eğitim bireyleri bağımsızlaştırmalı ve onların girişkenliklerini arttırmalıdır. Böyle bir insan tipi yaratıldığı vakit toplumsal gelişme kendiliğinden olacaktır.²⁷

Sonuç olarak söylemek gerekirse Mehmet Ali Şevki, Cumhuriyet öncesi güçlü bir ekol olan Sosyal Bilim ekolünü 1930'larda yeniden canlandırılmaya çalışan bir sosyologdur. Şevki'nin önemi sosyolojide uygulamalı araştırmaları başlatması ve sosyolojinin metodolojisine ilişkin tartışmalar yürütmesidir. Fakat dönemin otoriter devletçi ruhu, birey eksenli düşünce geleneğine bağlı olan Mehmet Ali Şevki'nin ön plana çıkmasına izin vermemiştir.

Kadro Dergisi Çevresi

Kadro Dergisi, 1932'den 1935 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş, etrafında bir grup sol Kemalist aydının toplandığı, aylık siyasal düşünce tarihi dergisidir. Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu derginin kurucu yazar kadrosu içerisinde bulunmaktadır. İsmi geçen yazarların hepsi bürokratik orta sınıftandır. Gerek yayımlandığı dönemde gerekse sonraki yıllarda Kadro Dergisi, muhafazakârlar tarafından komünistlikle, komünistler tarafından ise döneklilikle suçlanmışlardır. Karaosmanoğlu hariç diğer yazarların hepsi 1920'li yıllarda sol gruplar içerisinde bulunmuşlardır.²⁸

Kadro hareketi yazarları, nitelikli bir siyasal tarih dergisi çıkarabilecek donanıma ve bilgi çeşitliliğine sahip kişilerden oluşmuştur. Bu kesim, yeni rejimin yeni aydınları olmaya taliptirler ve dergi kurulmadan önce bizatihi Mustafa Kemal'den izin almışlardır. Kadrocular, yönetimin içinde olmamakla birlikte rejimin önde gelen kişileriyle karşı karşıya gelmemeye özen gösteren, buna rağmen yayınlarıyla yöneticileri etkilemeyi hedefleyen, bu kapsamda da siyasal bir parti olmadıkları halde politikada etkili olmaya çalışan bir gruptur.

Kadro Dergisi'nin ideologu konumunda olan Şevket Süreyya Aydemir'in (1932) “İnkılap ve Kadro” kitabında ifade ettiği üzere, Kadro Dergisi, Türk inkılabının derinleşmesi ve genç nesillere aktarılabilmesi için tarihsel bir vazifeye sahiptir. Bu vazife aynı zamanda evrensel bir meseledir. Aydemir, Türk inkılabının tarihte eşi benzeri olmayan bir mücadele olduğunu ve bu yönüyle de

²⁶ Kaçmazoğlu, 2011: 121.

²⁷ Sencer, 2001.

²⁸ Türkes, 2009: 464.

sömürge ya da yarı sömürge konumunda olan uluslara örnek olacak ve onları harekete geçirecek bir ilk örnek olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Aydemir'e göre, Marksist sınıf çatışması sanayileşmiş ülkeler için geçerlidir. Sanayisini geliştirememiş ve sömürge ya da yarı sömürge durumunda olan devletler için temel çelişki ise ulusal bir çelişkidir. Bu durumdan çıkış yolunu ise Türkiye'nin başlattığı ulusal kurtuluş mücadelesi göstermektedir. Kabaca ifade edilecek olursak kadrocular, tarihsel materyalizmin çatışma anlayışını muhafaza ederken bu çatışmada dönüştürücü rolü sınıftan ulusa kaydırmaya çalışmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Kadrocular için tarihin temel çelişkisi, sanayileşmiş emperyalist ülkelerle, sömürge ya da yarı sömürge uluslar arasındadır. Bu çelişkiyi yenebilmek için öncelikle ulusun, kendi içindeki çelişkileri ortadan kaldırması gerekmektedir. Onlara göre, Türkiye toplumunda kapitalizm öncesi sınıflar mevcut olsa da devlet, herhangi bir sınıfın temsilcisi değildir. Kadrocular dönemin ruhuna uygun olarak devletin her alanda dönüştürücü bir güç olması gerektirdiğini savunurlar. Kadrocuların devletçiliği, özel teşebbüsün yokluğu argümanına dayandırılmaz. Aksine, özel teşebbüse karşı olmamakla beraber, asıl gücün devlette olması gerektiği savunulur.

Kadroculara göre, Türk inkılâbını savunmak devletçiliği savunmakla mümkün olacaktır. Onlara göre devletçilik, salt ekonomik bir anlayış değil toplumsal ve siyasal işlevleri de olan bir düşüncedir. Onlara göre devletçilik, anti-emperyalist, sınıfsız, dayanışmacı bir toplum, ferdiyetçiliğe karşı bir felsefedir.³⁰ Kadrocu anlayışın devletçiliği, Marksizm, milliyetçilik ve korporatizmin bir karması şeklindedir. Kadrocular, sınıfsız bir toplum hayali bakımından resmi ideolojiyle hemfikirler. Sınıfsız, imtiyazsız bir millet olma hayali ya da Türk milletini hak ettiği konuma getirme ülküsü, kadrocuların da temel derdini oluşturmaktadır.³¹ Kadrocuların bu anlayışı Kansu³²'nin da işaret ettiği üzere dönemin sosyal siyaset anlayışıyla büyük benzerlikler taşımaktadır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Kadro Dergisi de dönemin diğer ekolleri gibi 1930'lar koşullarında Kemalist ideolojiye eklemeye, onu etkilemeye girişmiş fakat dönemin otoriter koşulları bu arayışı akamete uğratmıştır. Yalnızca 1932-35 yılları arasında faaliyet gösterebilmiş olmalarına rağmen Türkeş'in deyişiyle: "Türkiye siyasal düşünce tarihi içinde kadro, eklektik ulusçu sol düşüncenin ilk köklü savunucusu"³³ olmuştur.

İttihatçılıktan Kemalizme Munis Tekinalp

Tekin Alp veya Munis Tekinalp adlarıyla bilinen Moiz Kohen, 1883 yılında Seres'de Yahudi bir ailede doğmuş, eğitimine önce Atina daha sonra da İstanbul'da devam etmiştir. Cumhuriyet öncesi İttihat Terakkiyle ilişkileri olan Tekinalp, düşüncelerini Cumhuriyet sonrası döneme uyarlayabilmeyi başarmış sayılı isimden biridir. 1928 yılında Milli Hars Birliğinin, 1934 yılında ise Türk Kültür Birliğinin kurucuları arasında yer alan Tekinalp, çeşitli gazete ve dergilerdeki yazılarıyla 1930'lu yılların en çok konuşulan düşünürlerinden biri olmuştur.³⁴ Tekinalp'in yayımlanmış kitapları şunlardır: Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet (1909), Turan (1914), Türkler bu Muharebede ne Kazanabilirler (1914), Türkismus und PanTürkismus (1915), Türkleştirme (1928), Kemalizm (1936), Le Kemalimse (1937), Türk Ruhu (1944).

Munis Tekinalp dönemin sosyoloji anlayışını en iyi yansıtan isimlerden biridir. Tekinalp'in çalışmaları, iktidara eklemeye, onun ideolojisini sistemleştirmeye yönelik sosyolojik faaliyetlerin iyi bir örneğidir. Bu nedenle, Tekinalp incelememiz aynı zamanda dönemin politik ruhuna uygun sosyolojik faaliyetin sınırlarını göstermesi bakımından önemli sayılmaktadır. Bu bölüm iki alt başlıktan oluşmaktadır: İlk başlığımız olan Osmanlılıktan Pan-Türkçülüğe, Tekinalp'in Cumhuriyet öncesi siyasal düşüncelerini ve bu dönemde geliştirmeye başladığı milli iktisat anlayışını içermektedir.

²⁹ Aydemir, 1932: 70.

³⁰ Demirci, 2006.

³¹ Kaçmazoğlu, 2011: 220.

³² Kansu, 2009b.

³³ Türkeş, 2009: 476.

³⁴ Bali, 2009: 896.

Türkleştirme ve Kemalizm alt başlığı ise Tekinalp'in 1930'lara damgasını vuran iki önemli çalışması ekseninde yürütülen tartışmalara odaklanacaktır.

Osmanlıcılıktan Pan-Türkçülüğe

Tekinalp'in düşünce serüveni, II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet dönemine uzanan kısa süreçte yaşanan siyasal dönüşümü özetler niteliktedir. Tekinalp, İkinci Meşrutiyete giden süreçte ve ilk zamanlarında, Osmanlıcılık fikrinin savunucularından biridir. Hatta 1909 yılında Hamburg'da toplanan Dokuzuncu Dünya Siyonist Kongresi'nde, Yahudi cemaatinin tepkisini çekme pahasına Osmanlıcılık fikrini savunan ateşli bir sunum yapmıştır. Bir süre sonra, Osmanlı'nın gayri Türk unsurları arasında başlayan ayrılıkçı hareketler, özellikle de Balkan Savaşları, yazarın Osmanlıcılık fikrinden vazgeçmesinin ve Pan-Türkçülüğe yönelmesinin gerekçesini oluşturacaktır. Ona göre, Balkan Savaşı sonrasında yitirilen topraklar Pan-Türkçülüğü, Türk toplumunun kurtuluşu için bir çare olarak dayatmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Tekinalp, Pan-Türkçü görüşlerini bir kenara bırakmış ve mülki sınırlarla çevrelenmiş Kemalist ulusçuluğu savunmaya başlamıştır.

Tekinalp "*Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar*" adlı çalışmasında, Osmanlı devletinde ihmal edilen unsurun, hakim sanılan unsur yani Türkler olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, imparatorluğun diğer etnik ve dini unsurlarına yönelik bir literatür geliştirilmiş fakat Türklere, onların içtimai ve zihni faaliyetlerine yönelik çok az çalışma yapılmıştır. İmparatorluk içerisinde en büyük çileyi çekenler yine Türkler olmuşlardır. Yoksullukla boğuşan, savaşlarda kanları dökülenler hep Türklere aittir. Yaşadıkları bunca sıkıntıya rağmen devletin asli unsurunu oluşturan Türklerin, yönetime karşı bir kalkışması söz konusu olmamıştır. Gayrimüslimler ise bu süreçte hiç durmadan milli müesseselerini kurmaya ve ulusalcı bir söylem geliştirmeye çalışmışlardır. Eğitimden siyasete, ekonomiden kültürel meselelere kadar her konuda gayrimüslim cemaatler kendilerini geliştirme şansı bulmuşlar ve imparatorluğun kaynaklarından faydalanmışlardır. Türkler ise Tekinalp'in deyişiyle, "Bir arada yaşamıyor ve duymuyorlardı. Bir ruh-ı müstereğin anasır-ı lazimesi onlarda eksikti. Türk kavminin bir vicdan-ı millisi, bir marifet-i kavmiyesi hasıl olamadı. Türk kavmi, başsız, dimağsız bir uzviyet halinde kaldı".³⁵

Tekinalp, Türk halkının Osmanlı içerisindeki halini tasvir ederken oldukça olumsuz bir tablo çizer. Ona göre Osmanlı içerisinde Türk, içeride misafirleri ziyafet çekip eğlenirken dışarıda elinde süngüsü davetlileri korumaya çalışan ev sahibi gibidir. Bu nedenle de Türk'ün kendine has bir kültürü gelişme şansı bulamamıştır.³⁶ Osmanlı dönemini, Türklerin kendi kültürlerini unuttuğu Batı ve Doğu kültürleri arasında yozlaşmış bir dönem olarak değerlendiren Tekinalp, Türk toplumunun mazisine bakıp doğrulması gerektiği analizini yapmaktadır. Tekinalp, sonraları Kemalist seçkinlerin yapacağı üzere, milli kültürü Orta Asya köklerinden devşirmeyi önermektedir. Onun deyişiyle "Türk ruhunun hakiki temayüllerini bulmak için icab ederse, dört, on, kırk asır geri gidilecektir. Mazi ihya olunacak ve ondan milli hayatın kaidesi çıkarılacaktır. Altun Dağının diblerinde ve karakurum harabelerinin altında ataların mukaddes yadigarları tedkik olunacaktır".³⁷

Bu süreçte Tekinalp, irredentist bir milliyetçiliği savunmaktadır. Onun Pan-Türkçülüğü somut koşullar oluştuğunda diğer ülkelerdeki Türklerle birleşmeyi içermekle birlikte salt aynı etnik yapının bir parçası olma durumunun birleşmeyi doğurmayacağını da farkındadır. Bu nedenle yapılması gerekenin Türklük bilincinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması olduğunu savunmaktadır. Bu durum Pan-Türkçüğün ilk aşamasını teşkil etmektedir. Tekinalp, Anadolu topraklarının büyük bir Türk nüfusu yaşatabilecek genişlikte olduğunu belirttiikten sonra Türkçülerin irredentist eğiliminin topraktan ziyade (koşullar gerçekleştiğinde istenilir bir durumdur) manevi bir gerekliliği olduğunu savunur. Ona göre atalardan taşınan "Türk ruhu" Osmanlı yönetimi içerisinde küllenmiş ve başka ırkların etkisine girmiştir. Orta Asya'daki Türklerde ise Türk ruhunun çeşitli veçheleri olduğu gibi durmaktadır. Bu nedenle milli bir uyanış için o Türklerle etkileşime girmek Anadolu Türkleri için bir zorunluluktur. Ayrıca tarihsel olaylar göstermiştir ki Türk'ün varlığı yine Türk'e bağlıdır. Gayrimüslimlerden tutun, gayri-Türk Müslümanlara kadar her grup Osmanlı içerisinde ayrılıkçılığa

³⁵ Tekinalp, 1996b: 116.

³⁶ Tekinalp, 1996b: 130.

³⁷ Tekinalp, 1996b: 150.

meyletmış ve Türk'ün bu zor zamanlarında yardıma koşan yine, özellikle Rusya, Kırım, Kafkasya, Hindistan gibi ülkelerden gelen Türkler olmuştur.³⁸

Görüldüğü gibi Tekinalp'in Pan-Türkizmi siyasal bir bütünleşmeden ziyade ulusal bilinç ve kültürel bir memba arayışına işaret etmektedir. “*Türkler Bir Ruhu Milli Arıyorlar*” çalışmasında Tekinalp, uzun uzun Osmanlılık fikrinin neden başarılı olamadığını ve olamayacağını Tanzimat dönemi gelişmelerinden itibaren analiz etmeye yönelmiş ve Türk'ün milli ruhunu tekrardan uyandırmak için Türk milliyetçiliğinin önemine işaret etmiştir. Pan-Türkçü idealler aşında, Türk'e milli bir ruh giydirmenin aracı olarak görülmektedir. Nitekim Tekinalp, Türkçülüğün Türk olmayana karşı bir düşmanlık olmadığını ve bu topraklarda yaşayan gayri Türk unsurların bu sürece dahil olması gerektiğini savunmaktadır.

Tekinalp 1915 tarihli “*Türkçülük ve Pan-Türkçülük Ülküsü*” kitabında İttihat ve Terakki kadrolarının kısa süre içerisinde milli bir uyanış yarattıklarını savunmaktadır. Bu süreçte yaşananları Tekinalp şöyle özetler: Ekonomi Türkleştirilmiş, eğitim kurumlarında milli bir ruh aşılarmaya başlanmıştır. Türk Ocakları gibi kültür kurumları Türkçülüğü geliştirmek için çaba sarf etmiş, spor birlikleri ve izci hareketleri savaşçı erkek çocukları yetiştirmek için çalışmışlardır. Tekinalp'e göre bu sürecin en önemli gelişmesi ise olumsuz çağrışımları olan ve hakaret olarak kullanılan Türk sözcüğünün artık olumlu sıfatları barındıran bir gurur kaynağına dönüşmesi olmuştur.

Tekinalp'in Cumhuriyet öncesi en büyük faaliyetlerinin başında iktisadi konular gelmektedir. Tekinalp, Gökalp'la birlikte “milli iktisat” kavramını yerleştirmeye çalışmıştır. Onlara göre iktisat, beynelmilel bir iştiğal olmakla birlikte esas olarak millidir ya da milli olmalıdır. Tekinalp, umumi bir mahiyeti olan iktisat ilminin fert, aile, cemaat iktisatlarını bir araya getiremeyeceğini, bu bağın millet olduğunu savunmuştur. Onun deyişle “hâlbuki millet denilen amel ve rabıtayla vücuda gelen tesanüt sayesinde servet ve istihsalatı artırmaya, harice karşı mukavemeti teşdid etmeye medar olan toplu bir kuvvet peyda olur”.³⁹

Tekinalp, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin görüşlerinden olan “milli iktisat” anlayışının en önemli kuramcılarında olmuştur. Tekinalp “iktisadiyat mecmuasının başyazarı ve ittihatçıların iktisadi konularda ideologuydu” (Toprak, 1982: 27). Milli iktisat fikrini yerleştirmeye çalışan Tekinalp'in etkilendiği gelenek Alman geleneğidir. Almanların kısa bir süre içerisinde milli bir iktisat anlayışını hayata geçirip geliştiklerini belirten Tekinalp, milli olmayan bir iktisadın ancak gelişmiş ülkelerin işine yarayacağını düşünmektedir. Milli iktisat anlayışına göre, her ulusun toplumsal ve tarihsel gerçekliğine koşut bir iktisadi gerçeği vardır. Bu gerçeği ise klasik iktisat öğretisi ışığında bulmak imkânsızdır. Bu görüş iktisadi düşüncüyü birey merkezli değil ulus merkezli düşünmektedir. Buna göre: “birey ile insanlık arasında ulus denilen bir gerçek vardı. Bir ülkede ‘ihtiyaç ve menfaat’ ortak bir nitelik taşımalı, birey ortak çıkar uğruna her türlü özveride bulunabilmeliydi”.⁴⁰

Tekinalp'in ideoloğunu yaptığı milli iktisat anlayışı, ekonomik sorunlardan çıkış yolunun sosyolojik olduğunu iddia etmektedir. Eğer ulus yekpare bir bütün gibi davranır ve toplumsal dayanışmaya uygun hareket ederse ekonomi iyiye gidecektir. Ayrıca dönemin milli iktisat anlayışı aynı zamanda etnisist bir karaktere sahiptir. Gökalp ve Tekinalp'in iddia ettiği üzere ticaret gayri Türkler tarafından yürütülmektedir ve bu durum demin bahsettiğimiz toplumsal dayanışma açısından sıkıntılıdır. Yapılması gereken hayatın her alanını fakat özellikle ekonomik alanı Türkleştirmek olmalıdır.

Görüldüğü gibi Tekinalp, Ülken'in de dikkat çektiği üzere Gökalp'ın sosyolojik fikirlerini iktisat alanına uyarlamaya çalışmaktadır.⁴¹ Özellikle Ziya Gökalp'ın tesanütçülük (dayanışma) kavramını ekonomik alanda işler kılmaya çalışmış ve bu eksende bir dizi makale yayımlamıştır. Bu

³⁸ Tekinalp, 1996a: 182.

³⁹ Landau, 1996: 249

⁴⁰ Toprak, 1982: 29.

⁴¹ Ülken, 2001: 371.

makalelerinde sınıf çatışması ve liberal birey anlayışını reddeden, bunun yerine ulusal birliği hedefleyen bir uzlaşma fikrini geliştirmeye çalışmıştır.

Türkleştirme ve Kemalizm

Cumhuriyet öncesi İttihat Terakki çizgisinde önce Osmanlılık ardından Pan-Türkçü fikirleri savunan Tekinalp'in, Cumhuriyet sonrasında, Türkçü görüşleri mülki bir Türkçülüğe dönüşmüş ve ulusun Türkleştirilmesinin önemini savunmaya başlamıştır. 1928 yılında yayımladığı kitabının adı Türkleştirme'dir. Bu kitap, o yıl Darülfünun hocaları ve Türk Ocakları'nın başlattıkları "vatandaş Türkçe konuş" eylemleri sonrası yazıldığından bu durumdan kaygı duyan Yahudi cemaati ve diğer azınlıkların tepkisini çekmiştir.⁴² Tekinalp aynı yıl Türk Hars Birliği'nin kurucuları arasında yer almış ve bu vesileyle Moiz Kohen olan ismini Tekinalp olarak değiştirmiştir.

Türkleştirme kitabı Tekinalp'in Kemalist seçkinler nezdinde saygınlığını artıran ilk eseridir.⁴³ Tekinalp bu eserinde, Cumhuriyet öncesindeki Pan-Türkçü fikirlerinden farklı olarak Kemalist milliyetçilik çerçevesinde bir Türkleştirme gerekliliğini savunmuştur. Tekinalp için Türkleşmek; dilde, kültürde, ekonomide diğer ulusların belirlenimlerinden sıyrılıp Türk'ü yeniden yaratmaktır. Tekinalp, Türkleştirme sürecinin en önemli unsurlarından biri olarak dil konusunu görmüş ve Cumhuriyet öncesinden başlayarak Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarına öncülük etmiştir.

Türkleştirme kitabı Kemalizmin görünür milliyetçiliğine ışık tutan bir eserdir. Bu çalışmada Tekinalp, üstat diye hitap ettiği Gökbalp'ten hareketle Türklüğün kanla sınırlanmadığını, Türk olma isteği taşıyan ve Türk olduğunu ifade eden herkesin Türk olarak tanınması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre Cumhuriyet öncesinde başlayan Türkleştirme siyaseti, o dönemde milli bir ruh tesis edilmediğinden oldukça zordu. Yani Türk'ün Türkleştirilmesi bile kolay olmamıştır. Fakat Kemalist dönem içerisindeki gelişmeler, Türkleşme isteğini diğer unsurlarda da var etmiştir. Tekinalp, özellikle Türkiye'de yaşayan gayri Türk Müslümanların kolay bir şekilde Türkleştirilebileceğini belirtmektedir. Ona göre, ben Türküm diyene sen Lazsın, Arnavutsun demek yerine ben Lazım, Arnavutum diyenlere Türk olduklarını söylemek gereklidir.

Tekinalp'in Türkleştirmek istediği ya da Türkleşmesini salık verdiği diğer bir grup kendisinin de dahil olduğu Türkiye Musevileridir. Tekinalp, Osmanlı toplumsal düzeni içerisinde cemaatsel ilişkilerin varlığı nedeniyle Musevilerin mutlu mesut fakat intibak etmeden yaşadıklarını belirtmektedir. Çeşitli tarihsel nedenler dolayısıyla Musevi ve Müslümanların birbirleriyle dayanışma içerisinde bulunabileceğini savunan yazar, Musevilerin yerleştikleri toplumların kültürüne intibak konusunda başarılı olabileceğini göstermeye çalışır. Tekinalp, Musevilerin Türkiye toplumuna intibak edebilmesi için Tevrat'taki Evamir-i Aşara benzer bir on emir sıralamıştır. Buna göre: 1. İsimlerini Türkleştir. 2. Türkçe konuş. 3. Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku. 4. Mekteplerini Türkleştir. 5. Çocuklarını memleket mekteplerine gönder. 6. Memleket işlerine karış. 7. Türklerle düşüp kalk. 8. Cemaat ruhunu kökünden sök. 9. Milli iktisat sahasında vazife-yi mahsusanı yap. 10. Hakkını bil.⁴⁴

Tekinalp'in, Meşrutiyetten Cumhuriyet'e düşünsel anlamda büyük dönüşümler geçirdiği doğru olmakla birlikte onun Türkçülüğe ilişkin tasavvurları özü itibarıyla aynı kalmıştır. Türkçülüğü modernleşme açısından yaşamsal bir konumda gören Tekinalp, gayri Türkler de dahil olmak üzere bütün toplumu Türkleşmeye davet etmektedir. Kemalist dönemde yazdığı Türkleştirme kitabında, bu sürecin daha güçlü bir toplum yaratmak için önemli olduğunu belirtmiş ve Türkleşmenin irki değil kültürel ve iradi bir mesele olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bakımdan, tıpkı Kemalizme atfedildiği üzere Tekinalp'in Türkçülüğü de modernleşme projesi açısından zorunlu, bu anlamda da araçsal bir meseledir.

Tekinalp yayımladığı kitaplar, gazete yazıları ve makaleleriyle 1930'lu yılların en çok konuşulan düşünürlerinden biri olmuştur. Onu bu dönemde popüler yapan, "Türkleştirme" kitabı ve 1930'lar boyunca bu konuda yazdığı yazılar olsa da Tekinalp'i günümüze taşıyan en önemli eseri, 1936 yılında

⁴² Bali, 2012.

⁴³ Landau, 1996: 30.

⁴⁴ Landau, 1996: 290.

yayımlanan “*Kemalizm*” kitabı olmuştur. Yazar bu kitabında Kemalizmin “geniş kapsamlı bir dönüşüm projesi ve ideoloji olduğunu” savunmuştur.⁴⁵ Kemalist ideolojiyi sistemleştirme çabalarının ilki olarak kabul edilen bu çalışma, Kemalist ideolojinin temel argümanlarını bir araya getirmesi bakımından dikkate değerdir.

Kemalist dönemin, kendini Osmanlı’daki modernleşme çabalarından ve de İttihat Terakki yönetiminin ortaya koyduğu yeniliklerden ayrı tuttuğunu ve neredeyse ilerici ve olumlanan bütün gelişmelerin Milli Mücadele sonrasına atfedildiğini biliyoruz. Cumhuriyet dönemini, ilerici ve devrimci bir kopuş olarak ortaya koyan Kemalist söylem, eski bir İttihatçı olan Tekinalp’in önceki fikirlerini yeni duruma uyarlamasını gerektirmiştir. Bildiğimiz gibi Tekinalp, İttihat Terakki döneminde yazdığı eserlerinde, milli ruhun dirildiğini, Türkleşmenin eğitimden, ekonomiye hayatın her alanına yansıdığını büyük bir heyecanla anlatmıştır.

Tekinalp, “*Kemalizm*” kitabında bu kez Kemalist söyleme paralel yeni bir tarihsel anlatı geliştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmasında İttihat Terakki dönemini değerlendiren Tekinalp, bu dönemin Türkçülük açısından önem arz ettiğini fakat Kemalizme ön ayak olabilecek bir kapasitede olmadığını belirtmiştir. Tekinalp, üstadım diye bahsettiği Ziya Gökalp’a atfettiği önemi sürdürmeye çalışmakla beraber 1930’ların ruhuna uygun olarak Gökalp’ın “milli kültürü” tanımlama şeklini sorgulamaya girişmiştir. 1930’lar Kemalist rejimin seküler ve ulusalcı uygulamalarının ön planda olduğu bir dönemdir ve Tekinalp dönemin temel argümanları çerçevesinde görüşler ortaya koymaktadır. Gökalp’ın “Türk milletine, İslam ümmetine, Avrupa medeniyetine mensubum” ifadesini değerlendiren Tekinalp, bunun neden mümkün olamayacağını açıklamaya çalışır. Ona göre Türk’ün milli ruhunu asırlarca esir almış İslamiyet anlayışı, doğmakta olan Türklük ve Batılılık şiarını ilk fırsatta yok edecek bir unsurdur. Bu nedenle Kemalizm ilk darbeyi şeriata vurmuştur. Batıcılık konusuna gelince, Kemalist modernleşme, Batıcılığa bir öykünme değil, Tarih Tezinde işaret edildiği üzere köklere dönüştür. Tekinalp için Kemalizmin önemi salt “atalar ruhunu” canlandırması değil ondan da önemli olarak medeniyetçi bir proje olmasıdır. Ona göre, Türk inkılabı her şeyden önce Türkleri Batı medeniyetiyle buluşturduğu için takdire şayandır. Özden’e göre, “Tekinalp’in Kemalizm’de gördüğü büyük resim Şarklıktan Garplılışarak kurtulma çabasıdır, medeniyet değiştirmektir”.⁴⁶

Tekinalp’in Cumhuriyet sonrası eserlerinde ve özellikle Kemalizm eserinde, Türklük ile lider kültü arasında özcü bir ilişki kurduğunu görürüz. Ona göre, önderin Türk toplumundaki yeri başka uluslardakinden farklıdır. Onun deyişiyle, “[Türk toplumunun] başına bir kahraman gelirse, siyasette ve uygarlıkta birdenbire parlar, siyaset ve uygarlık düzeyi birdenbire yükselirdi. Başında bir kahraman bulunmazsa parçalanmaya ve çözülmeye başlardı. Çöküş başlayınca da bir an içinde sönüp giderdi”.⁴⁷ Bu “tarihsel” saptama elbette ki Mustafa Kemal içindir. Tekinalp, Onun Türk toplumunu yeni baştan yarattığını iddia etmektedir. Mustafa Kemal, Türk toplumunun önderidir ve ulusal topluluğu temsil eder. Önderin konumu çeşitli özdeşlikler üzerinden kurgulanmaktadır. Buna göre, ulus bütün çatışmalardan azade yekpare bir bütündür; bu bütünü şahsında temsil eden kişi de Mustafa Kemal’dir. Parti ve kadrolar da Mustafa Kemal’in yansımalarıdır. Onun deyişiyle, Türk ulusu da çekinmeden ben Atatürk’üm diyebilir⁴⁸. Çünkü solunan hava da dahil her şey Mustafa Kemal’in yaratımıdır.

Tekinalp’in önder ve ulus betimlemeleri korporatist bir sisteme ve 1930’ların otoriter havasına uygun durumdadır. Tekinalp’e göre, ulusun çıkarları için çalışan önder ve kadroları elbette ki herhangi bir çıkar grubunun parçası değildirler. Dolayısıyla ülkede muhalefetin olmasına lüzum yoktur. Çünkü parti, ulusun çıkarları için çalışan, herkesin güvenini kazanmış bir kurumdur. Tekinalp, bu dönemde çeşitli uygulamaların Kemalizmin demokrasiyle ilişkisinin sorgulanmasına neden olduğunun bilincindedir fakat Kemalizmin mutlak bir ilerleme olduğundan şüphe duymamaktadır. Ona göre önder, zaten ulusun hak ve özgürlüklerinin yaratıcısı ve güvencesidir. Dolayısıyla herhangi bir hak arama faaliyetine mahal yoktur. Kadınların seçme ve seçilme haklarının verilmesi meselesinde olduğu gibi önder sırası geldiğinde ulusun ihtiyaç duyduğunu ulusa verecektir.

⁴⁵ Parlak, 2005: 85.

⁴⁶ Özden, 2005: 53.

⁴⁷ Tekinalp, 1998: 57.

⁴⁸ Tekinalp, 1998: 92

Tekinalp, bulunduğu dönemin politik ruhuna uygun eserler veren, politik angajmanı güçlü sosyologlardan biri olmuştur. Hatta yazılarıyla iktidar elitlerinin ideolojisini sistemleştirme faaliyetine giriştiğini, bu konuda da oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Tekinalp'in düşünsel serüveni, İttihat Terakki'ye kısa süreliğine hâkim olan Osmanlıcı fikriyatla başlamış, İttihat Terakki'ye koşut, hızla Pan-Türkçülüğe geçiş yapmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte mülki bir milliyetçilik anlayışını savunmaya başlayan Tekinalp, 1930'lara damgasını vuran etnisist uygulamalara Türkleştirme kitabıyla katkı sunmuştur. Tekinalp'i günümüze taşıyan en önemli eseri ise dönemin Kemalist uygulamalarını ilk sistemleştirme çabası sayılabilecek "*Kemalizm*" kitabı olmuştur.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Tekinalp'in çalışmaları, Türk modernleşme ideolojisini ve Kemalist düşünceyi analiz etmek için başvurulabilecek ender eserlerdendir. Bu çalışmalar, dönemsel olarak Türk modernleşmesine hakim olan ideolojik aksı ve yaşanan dönüşümleri takip etmek bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmaları Tekinalp'in düşünceleri olarak değil, dönemin siyasal elitlerinin düşünce ve pratiklerinin yansıması olarak okumak yerinde olacaktır.

Gerhard Kessler ve Sosyolojinin Değişen Misyonu

Gerhard Kessler 1933 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünün başına geçmiş ve 1933-51 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmıştır. 1936 yılına kadar Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde daha sonrada İktisat Fakültesi içinde kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Müdürlüğü'nde bulunan Kessler, bu süreç içerisinde dört önemli ders kitabı yayımlamıştır. Bunlar; "*Kooperatifçilik*", "*İçtimaiyata Başlangıç*", "*İçtimai Siyaset*" ve "*İktisat Tarihi*" kitaplarıdır.⁴⁹ Kessler'in Türkiye'ye gelip 18 yıl boyunca görev yapmasına yol açan iki tarihsel gelişme söz konusudur. Bunlardan ilki, Almanya'da Hitler rejiminin iktidara gelmesi, diğeri de Türkiye'de yapılan üniversite reformudur.

Kessler, Almanya'da sosyal siyaset ve ekonomi profesörü olarak çalışırken güçlenmekte olan Nazi iktidarına karşı aktif bir muhalefet yürütmüş ve 1933 yılında Hitler'in başa geçmesiyle birlikte üniversitedeki görevine son verilmiştir. Kısa süre hapis yatan Kessler, baskılara daha fazla dayanamayıp Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine Türkiye'ye göç etmiştir.⁵⁰ Kessler'in Türkiye'ye davet edilmesi ise aynı tarihlerde Türkiye'de Darülfünun'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu üniversite reformuyla ilgilidir. Önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu üzere 1933 yılı yeni rejimin, ideolojik olarak yeterli destek görmediğini iddia ettiği akademik kadroları tasfiye edip yerlerine yurt dışından akademisyenleri istihdam ettiği bir yıldır.

1930'ların sosyoloji anlayışını önemli ölçüde etkileyen Gerhard Kessler, bu döneme kadar Türkiye sosyolojisine hakim olan geleneklerden oldukça farklı bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Kessler, pozitivist ilerlemeci bir anlayış üzerine bina edilmiş Türkiye sosyolojisini, Alman anlamacı gelenekle tanıştırmıştır. Ona göre, insan dünyası nihai olarak ileri doğru giden, ereksel bir süreç değildir. Aksine, bireylerin istençli eylemleri ile dönüşen, dolayısıyla da yönü belirsiz bir süreçtir. Kessler'in anlamacı ve ilişki odaklı metodolojik duruşu, insanlık tarihi üzerine makro saptamalar yapmak yerine onu, kendi deyişyle "mütevazi maksatlar peşinde" koşturmayı yöneltmiştir. Sosyolojiyi "içtimai ilişki ve münasebetlerin, içtimai hareket ve cereyanların, içtimai zümre ve vaziyetlerin içtimai hayat realitelerinin ilmi"⁵¹ olarak tanımlayan Kessler için sosyolojik faaliyetin amacı, mensup olunan cemiyete faydalı olabilmektir. Bunun yolu ise sosyolojiyi "nazari-theoretisch" içtimaiyattan sosyal siyasetin, devlet idaresinin ve halk refahına ait çalışmaların 'ameli-pratisch' sahasına"⁵² sevk etmekle mümkündür.

Gerhard Kessler, toplumsal ilişkiler içerisinde bireyin konumunu tartışırken, cemiyet hayatının önemini teslim etmekle beraber, bireyin iradi eylemlerini birincil konuma taşımıştır. "Bütün içtimai münasebetler, zümreler, vaziyetler beşeri eserlerdir"⁵³ diyen Kessler, toplumsal yapının insan yapımı

⁴⁹ Ege ve Hagemann, 2012: 965.

⁵⁰ Hanlein, 2006: 34.

⁵¹ Kessler, 1938: 247.

⁵² Kessler, 1938: 248.

⁵³ Kessler, 1938: 37.

olduğunu ve insan eylemleriyle dönüştüklerini savunmaktadır. Kessler'e göre, beşeri dünyada mutlak ve değişmez olan hiçbir şey yoktur. Hatta bir zorunluluk olarak değerlendirilebilecek toplumsal aidyetler bile, varoluşu için bireysel rızaya muhtaçtırlar.

Toplumsal kurumları insan yapımı, bu anlamda da tarihsel ve kültürel kabul eden Kessler, birey-cemiyet-devlet ilişkisinin dengeli olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre, bireyin cemiyet hayatına dahil olma hali iradidir ve bu iradi faaliyet, aynı zamanda bireyin kendi eylemlerini sınırlaması ve çeşitli kurallara uymasını gerektirmektedir. Onun deyişyle, "hürriyetimizi bir kısım hürriyetimizden yine kendimiz vazgeçmek için kullanıyoruz".⁵⁴ Fakat insan hürriyetini tamamen kısıtlamaya yönelik totaliter rejimler ki yazar böylesi bir rejim tarafından önce hapis edilmiş sonra sürgün edilmiştir⁵⁵, cemiyet hayatının çökmesine neden olacaktır. Kessler'e göre,

Şahsiyet hürriyetini yıkan kimse, cemiyeti ve devleti kuran ve canlı tutan kuvvetlerini de tahrip ediyor demektir. Şahsiyet, devlet ve cemiyet için hürriyetini serbestçe feda edebilir ve etmelidir. Hatta icabında kendisini feda etmeğe mecburdur. Fakat şahsi hürriyeti güç ve kuvvet ile imha eden devlet ve cemiyet, kendi kendisini manasız bir hale sokar. Cemiyetsiz hürriyet anarşiyi vücuda getirir: hürriyetsiz cemiyet ise esareti doğurur.⁵⁶

Kessler toplumsal iyiyi temel amaç olarak kabul ettiğinden, bireyi ya da yapıyı mutlaklaştıran fikirlere mesafeli durmaktadır. Onun nazarında bireysel çıkarı temel kabul eden liberal kabuller de, bireyi yok sayıp cemiyet ve devleti her şeyin üzerine koyan sosyalizm de cemiyet için olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kessler, "şahsiyet hürriyetini" temel önemde kabul etmekle birlikte sosyal siyaset anlayışı dolayısıyla devletin yönlendirici olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, organize olmuş ve yönlendirici bir devlet, sosyal uyumsuzlukları ve eşitsizliği ortadan kaldırma noktasında önemlidir. Hanlein, Kessler'in bu düşünceleriyle, Alman iktisatçılarının Tarihçi Okulu'na dahil edilebileceğini belirtir. Bu yaklaşım, toplumsal alanda sosyal uyumsuzlukların kaldırılması ve sosyal eşitliğin sağlanması için çalışmalar yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre devlet "sosyal siyaset bakımından Arşimed'in kaldıracağı durumda"dır. Hanlein, okulun bu özelliklerinden etkilenmiş olan Kessler için "sürgünde bulunduğu yıllar içerisinde, otoriter bir biçimde yönlendirilen Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim yıllarına uyum sağlamaktaydı"⁵⁷ değerlendirmesini yapmaktadır.

Kessler, Türkiye'de bulunduğu yıllarda gerek sosyal siyaset gerekse anlamaya yönelik uygulamalı sosyoloji anlayışı doğrultusunda, ülke sorunlarıyla ilgili önemli araştırmalar yapmıştır. "*Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülahazalar*" başlıklı makalesinde Türkiye'nin sosyal siyaset meselelerini saptamaya yönelik istatistikî çalışmaların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, makale boyunca çeşitli konulara ilişkin saptama ve önerilerde bulunmuştur. Bu konular: köyde toprak meselesi, zirai kredi, sütçülük, küçük sanayi erbabı, memurlar, müteşebbis, müstahdem ve işçi, mesken meseleleri gibi hayatın çeşitli alanlarına ilişkindir.⁵⁸

Kessler sadece derslerinde veya yazılarında değil pratikte de sosyal siyasetle ilgilenmiştir. Yurdun dört bir yanına öğrencilerini de dahil ettiği çeşitli geziler tertip ederek çalışma hayatının sorunlarını yerinde tespit etmeye çalışmıştır.⁵⁹ Bu kapsamda, özellikle Çalışma Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarla iş birliği halinde, iş hayatına ilişkin gerekli yasaların çıkarılması çalışmalarında yer almıştır.⁶⁰ Tuna'nın ifadesiyle Kessler, "yurdumuzda sendikacılık hareketlerinin, kooperatifçilik cereyanlarının, kendi kendine yardım rejiminin doğup yerleşmesinde yorulmak bilmez bir gayretle çalışmıştır"⁶¹.

Kessler, devletlerin bekası için sosyal siyasetin bir zorunluluk olduğunu savunmaktadır. Ona göre sosyal siyaset, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmiş bir kavramdır. Bu kavramın

⁵⁴ Kessler, 1938: 37.

⁵⁵ Kessler, 2011.

⁵⁶ Kessler, 1938: 38.

⁵⁷ Hanlein, 2006: 45.

⁵⁸ Kessler, 1940.

⁵⁹ Fındıkoğlu, 1963: 44.

⁶⁰ Ceylan, 2009: 580.

⁶¹ Tuna, 1963: 12.

sosyal kısmı, geniş anlamda bütün beşeri ilişkileri ifade etse de dar anlamda bu kavramla ifade edilmek istenen, “sosyal sınıfların hareketleri, tezatları ve mücadeleleri karşısında devleti ve hukuk nizamını ayakta tutmağa ve idame etmeğe matuf bir siyaset olarak tarif edilebilir”.⁶² Sosyal siyaset anlayışı, toplumların sınıfsal bir yapıda olduğunu kabul eder fakat asıl amaç, sınıfsal çelişkilerin devletin bekasına zarar vermesini engellemektir. Bu amaçla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmasını önerir. Devletin buradaki amacı, herhangi bir sınıfın çıkarını korumak değil, devletin ve cemiyetin sorunsuz bir şekilde ayakta kalmasını sağlamaktır.

Sosyal siyaset kavramının, 19.yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış olması Kessler'e göre bu kavramın, kapitalizme içkin olduğu anlamına gelmez. Elbette ki bu yüzyılda yaşanan sınıf çatışmaları, devletin varlığını tehdit eder düzeye gelmiş ve sosyal siyaset kavramını ortaya çıkarmıştır. Fakat sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmanın tarihi daha eskidir. Kessler'e göre aile, klan, kabile ve soy gibi tabi cemaatlerde sınıflar yoktur fakat kan bağına değil, insanların bilinçli eylemlerine dayanan cemiyetlerin vücuda gelmesinden beridir sınıflar vardır ve de var olmaya devam edecektir. Kessler sınıflar arasındaki çelişkilerin varlığını cemiyet yaşamına içkin kabul etmiş ve bu nedenle de sınıfsız bir toplum hayalinin imkânsızlığını savunmuştur. Ona göre, sosyalist toplumlarda ya da devletin bütün iktisadi faaliyetlere hakim olduğu toplumlarda da çatışma son bulmayacaktır. Buradaki çatışmalar mesela; meslekler arasında, hiyerarşik pozisyonlar arasında ya da nitelikli ve niteliksiz, önemli ve önemsiz işleri yapan kişiler arasında gerçekleşecektir. Kessler'e göre sosyal siyaset, devletler için vazgeçilemeyecek bir zorunluluktur.

Kessler çalışmalarında Türkiye'de sınıfsal bir yapı olmadığını fakat kapitalizmin kapıda olduğunu belirtir. Bu nedenle, Kapitalizmin Avrupa'da yarattığı sorunlar Türkiye'de yaşanmadan, kapitalist gelişmeyi sağlamanın yollarının aranması gerekmektedir. Kessler, sanayileşme sonucunda yeni sınıfların ortaya çıkacağını ve beraberinde önemli sorunlar yaratacağını düşünmekte ve devletin bu durumu sorunsuz bir şekilde yönetebilmesi için çeşitli uygulamaları devreye sokması gerektiğini savunmaktadır.⁶³ Buradan hareketle Kessler, Türkiye'nin de Avrupa gibi siyasal radikalizme kaymaması, sınıf mücadelesi yaşamaması ve işçi sınıfının rejim için tehdit olamaması için Avrupa'nın deneyimlerinden yararlanılması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁴

Kessler tartışmamıza yazarın 1930'lar Türkiye'siyle ilişkisini sorunsallaştırarak devam etmemiz yerinde olacaktır. Bilindiği gibi 1933 üniversite reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'ndeki sosyoloji kürsüsü kaldırılmış ve bu görevde bulunan akademisyenler tasfiye edilmiştir. Üç ay sonra yeniden kurulan sosyoloji kürsüsünün başına Gerhard Kessler getirilmiştir.⁶⁵ Bu göreve Kessler'in getirilmesi sıradan bir tercih olmanın ötesinde dönemin korporatist eğilimlerinin bir yansımasıdır. Bir önceki paragrafta ifade edildiği üzere Kessler sosyal siyaset anlayışının temsilcisidir. Sosyal siyasetle hedeflenen ise kapitalist düzene yama yaparak sistemin devam etmesinin koşullarını sağlamaktır.⁶⁶

Yazarın bu anlayışı sosyolojinin Ona emanet edilmesini sağlamıştır. Turhan'a göre, "Kessler'e modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte bir anlamda asıl misyonunu tamamlamış bir kürsü teslim edilmiştir".⁶⁷ 1930'larda sosyolojinin Cumhuriyet öncesi sahip olduğu kurucu misyonunu yitirdiği doğru ama eksik bir yorumdur. 1930'lar sosyolojisinin artık yeni bir misyonu vardır. Bu misyon, Gerhard Kessler'in sosyal siyaset anlayışında teccsüm eden, rejimi muhafaza etmeye, teklediği noktada yamamaya yönelik muhafazlık misyonudur. Bu anlayışla sadece makro sosyoloji değil aynı zamanda sosyolojinin iktidarı sorgulayan eleştirel yönü de terk edilmiş gözükmektedir. Buna rağmen Kessler sosyolojisi, Türkiye sosyoloji tarihinde önemli bir yere sahiptir. Son olarak Kessler'in sosyoloji anlayışı ve Türk sosyoloji tarihindeki yerine dair görüşlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Tütengil, Kessler sosyolojisinin iki önemli yönü olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, insanlar arasındaki ilişkinin rasyonel ve iradi eylemlerle şekillendiği iddiasıdır: Bu bakış açısı Türkiye sosyolojisine o

⁶² Kessler, 1945: 4.

⁶³ Baş, 2014: 221.

⁶⁴ Kaçmazoğlu, 2011: 222.

⁶⁵ Çelebi ve Kızılcılık, 2008.

⁶⁶ Kansu, 2009b.

⁶⁷ Turhan, 2014: 271.

zamana kadar hâkim olan deterministik sosyoloji geleneğinin dışında, iradi insan eylemlerine yer açması bakımından önemlidir. Kessler sosyolojisinin diğer bir önemi ise sosyoloji ile hayatı buluşturma çabasıdır. Tütengil, Kessler'in üniversitedeki açılış dersinin “sosyolojinin Türkiye'deki görevleri” olduğunu belirtir. Kessler'e göre “bilim hayata hizmet eder. Sosyoloji de bu nedenle ülkenin sosyal hayatına hizmet etmelidir”. Sosyoloji, toplum üzerine teorik tartışmalar yapmak yerine toplumsal sorunlara ilişkin araştırmalar yapmalıdır.⁶⁸

Kessler Türkiye sosyoloji tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çelebi, Kessler'in sosyoloji anlayışının o döneme kadar hâkim olan Gökâlâp ve Sabahattin ekollerinden farklı olarak üçüncü bir ekol oluşturduğunu ifade etmektedir. Çelebi'ye göre bu sosyoloji: “toplum-merkezli, veri yönelimli ve policy eğilimli, uygulamaya dönük bir sosyolojidir. Toplum merkezli, sosyal sorunlara uygulanabilir çözümler arayıp bulmayı ve politikalar önermeyi hedefleyen uygulamalı” bir sosyolojidir.⁶⁹ Ona göre Kessler, makro teorilerle düşünen bir sosyoloji yerine kültür odaklı ve modern hayatın sorunlarına odaklanan bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Onunla birlikte “Türk sosyolojisine mekanik toplum imgesi yerine zihniyet ve kültür dünyasının önemini vurgulayan ve sosyal sorunların çözümünü daha gerçekçi temellere dayandıran bir sosyoloji anlayışı gelmiştir”.⁷⁰

Sonuç Yerine

Sosyoloji ülkemizde imparatorluğun dağıldığı bir dönemde büyük siyasi sorunlarla uğraşılırken düşünce dünyasına girmiş, bu nedenle de başından itibaren devlet ve siyasetle ilişkili bir alan olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde “devlet nasıl kurtulur” sorusuna cevap arayan sosyologlar, Ziya Gökâlâp ve Prens Sabahattin örneğinde olduğu gibi, farklı modeller önerebilmişse de, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sosyoloji, yeni rejimin meşrulaştırılmasının bir aracına dönüşmüştür.

Erken Cumhuriyet dönemi, özellikle de rejimin konsolide olduğu 1930'lu yıllar, Kemalist ideolojinin halka “taşınmaya” çalışıldığı bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Artık devlet kurtulmuş ve istikameti belirlenmiştir. Bundan sonra yapılması gereken, devrimlerin geniş halk kitleleri tarafından sahiplenilmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, Türk Tarih Kongresi yapıp devrimlere kök bulunmuş akabinde Milli Eğitim ders kitapları ve müfredatı, bu köklere göre yeniden dizayn edilmiştir. Şehirlerde Halk Evleri, köylerde Köy Odaları kurulmuş ve yeni rejimin ideolojisi halka benimsetilmeye çalışılmıştır.

Siyasal alandaki bu gelişmelerin dönemin sosyolojik faaliyetlerine etkisi büyük olmuştur. Böylesi bir süreç sosyolojinin değil tarih, arkeoloji ve antropolojinin ön plana çıktığı bir süreç görünümündedir. 1930'larda sosyolojinin akademik konumu bile tehlikededir. Üniversite reformuyla birlikte bir süreliğine sosyoloji kürsüsü kapatılmış fakat Gerhard Kessler'e yer açabilmek için yeniden açılmıştır. Bu süreçte sosyologlardan beklenen, yeni arayışlar peşinde olmaları değil, rejimin değerlerinin aktarılması, pekiştirilmesi ve korunmasına hizmet edecek çalışmalar yapmalarıdır.

Dönemin sosyologları, seleflerinin aksine topluma model olabilecek düşünce arayışlarını bir kenara bırakıp, Kemalizme eklenme yarışına girmişlerdir. Resmi ideolojinin taşıyıcısı olmaya indirgenen sosyolojik uğraş, bir taraftan; yeni rejimin siyasal, ekonomik, ideolojik sınırlarını belirginleştirme faaliyetiyle meşgul olurken diğer taraftan da bu paradigmaya hizmet edecek kurumsal dönüşümün gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlere yönelmiştir.

Çalışmamızda odağa aldığımız Munis Tekinalp ve Gerhard Kessler 1930'larda Türkiye Sosyolojisinin sıkıştığı iki hattı temsil etmektedirler. Bu kapsamda bir taraftan; Türklük, milli kimlik ve Kemalizm'e yönelik ideolojik eserler ortaya çıkarken diğer taraftan sosyoloji, sosyal siyasete indirgenmiş; çalışma hakları, sosyal güvenlik, işçi ve işveren ilişkileri gibi gelişmiş ülkelerde sorunlara yol açan sosyal meselelerin ülkemizde ortaya çıkmasını engellemeye dönük çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Dönemin sosyolojik açıdan kazanım olarak değerlendirilebilecek gelişmesi ise eleştirel tonu düşük olsa bile orta

⁶⁸ Tütengil, 1963: 310.

⁶⁹ Çelebi, 2010: 58.

⁷⁰ Çelebi ve Kızılcılık, 2008.

ölçekli konularla ilgilenilirken ekonomi, aile, eğitim ve köy sosyolojisi alanlarında saha çalışmaları yapılmaya başlanması ve bu kapsamda metodolojik tartışmaların ortaya çıkmasıdır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak.
- Aydemir, Ş. S. (1932). *İnkılâp ve kadro:(İnkılâbın ideolojisi)*, Ankara: Muallim Ahmet Halit kitaphanesi.
- Bali, R. N. (2009). *Tekin Alp*, Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4 Milliyetçilik içinde* (s. 896-900). İstanbul: İletişim.
- Bali, R. N., (2012). *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*. İstanbul: Libra.
- Baş, M. F. (2014). *Gerhard Kessler'in Türkiye'deki Sosyoloji Anlayışına Katkısı*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(28), 201-222.
- Başgöz, İ., (2005). *Türkiye'nin Eğitim Çıkması ve Atatürk*. İstanbul: Pan.
- Bayraktar, L., (2008). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*, M. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türkiye'de Sosyoloji içinde* (s. 405-438). Ankara: Phoenix.
- Belge, M., (2009). *Mustafa Kemal ve Kemalizm*, Ahmet İnel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde* (29-44). İstanbul: İletişim.
- Boratav, K., (2000). *İktisat Tarihi (1908-1980)*. Sina Akşin (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde*, (s.297-383). İstanbul : Cem.
- Ceylan, Ö., (2009). *Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (57), 579-600.
- Çelebi, N., (2010). *Türkiye'de Sosyoloji*. Ertan Eğribel (Ed.), *Türk Sosyologları ve Eserleri-II içinde* (52-95). İstanbul: Kitabevi.
- Çelebi, N. & Kızılcelik, S., (2008). *Gerhard Kessler*. M. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türkiye'de Sosyoloji içinde* (s. 383-404). Ankara: Phoenix.
- Demirci, F., (2006). *Kadro Hareketi ve Kadrocular*. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos, 35-54.
- Ege, R. & Hagemann, H., (2012). *The Modernisation of the Turkish University After 1933: The Contributions of Refugees From Nazism*. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 19(6), 944-975.
- Fındıkoğlu, Z.F., (1963). *Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyologu: Prof. Kessler ve Prof. Rustow*. İstanbul Üniversitesi *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (3-4).

- Hanlein, A., (2006). *Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı*. Çalışma ve Toplum Dergisi.2006:2.
- İnsel, A., (2009). *Giriş*. Ahmet İnsel (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde, (s.17-29), İstanbul: İletişim.
- Kaçmazoğlu, H. B., (2011). *Türk Sosyoloji Tarihi III*. İstanbul: Kitabevi.
- Kafadar, O., (2009). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları*. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık içinde (s. 351-382). İstanbul: İletişim.
- Kansu, A., (2009a). *Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları*. Ahmet İnsel (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde, (s. 253-272), İstanbul: İletişim.
- Kansu, A., (2009b). *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset'*. Ahmet Çiğdem(Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 Muhafazakarlık* içinde, (s.118-132). İstanbul: İletişim.
- Karaömerlioğlu, M. A., (2009). *Tek Parti Döneminde Halkçılık*. Ahmet İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde, (s. 272-76), İstanbul: İletişim.
- Kessler, G., (1938). *İçtimaiyata Balangıç*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kessler, G., (1940). *Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülahazalar*. *İktisat Fakültesi Dergisi*, sayı 2.
- Kessler, G., (1945). *İçtimai Siyaset*. İstanbul: Milli Mecmua.
- Kessler, G., (2011). *Kendi Hayat Yolum*. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1-10.
- Keyder, Ç. (1990). *Türkiye Demokrasisininin Ekonomi Politikası*. Schink, IC ve Tonak, EA (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, (38-75). İstanbul: Belge.
- Landau, J. M., (1996). *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*. İstanbul: İletişim.
- Özcan, U., (2010). *Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler*. Ertan Eğribel (Ed.), *Türk Sosyologları ve Eserleri II* içinde (95-217). İstanbul: Kitabevi.
- Özden, M., (2005). *Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: Arafda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm*. *Bilig: Journal of social sciences of the Turkish world*, Yaz, sayı:34, 45-81.

- Özman, A., (2009). *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu*. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık içinde (s.74-82). İstanbul: İletişim.
- Parlak, İ. (2005). Türkiye'de İdeoloji-Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parla, T., (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim.
- Sencer, M., (2001). *Mehmet Ali Şevki Sevindik*. Emre Kongar (Ed.). Türk Toplum Bilimcileri II içinde. (s. 31-67). İstanbul: Remzi.
- Tekeli, İ., (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde. (s. 650-673.)* İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, M., (1996a). *Türkçülük ve Pan-Türkçülük Ülküsü*. Landau, J. M (Ed.) *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* içinde (s. 176-236). İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, M., (1996b). *Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar*. Landau, J. M (Ed.) *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* içinde (s. 112-158). İstanbul: İletişim.
- Tekinalp, (1998). *Kemalizm*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Toprak, Z., (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z., (2001). Türkiye'de Toplum Biliminin Doğuşu. Emre Kongar (Ed.). *Türk Toplum Bilimcileri II* içinde.(s. 13-29). İstanbul: Remzi.
- Tuna, O., (1963). *Prof. Gerhard Kessler: Şahsiyeti ve Eserleri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 23 (3-4).
- Tunçay, M., Özen, H., (1984). Bir Tek Parti Politikacısının Önlenebilir Yükseliş ve Düşüşü. *Tarih ve Toplum*, Ekim cilt 2(10), 222-36.
- Tunçay, M., (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turhan, R. (2014). *Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(29), 259-284.
- Türkeş, M., (2009). *Kadro Dergisi*. Ahmet İnel (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm içinde. (s.464-477). İstanbul: İletişim.

Tütengil, C.O., (1963). Professor Kessler's Place In Turkish History of Sociology and His Publications In Turkey. İktisat Fakültesi Mecmuası, 23(3-4).

Ülken, H. Z., (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken.

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması¹

Adaptation of the Sixfold Self-Construal Scale to Turkish Culture

Bahadır ÖZCAN

Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi
bhdozcan@yahoo.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4278-8417

Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
s.ogulmus@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-8737-5141

Öz

İnsan davranışlarının anlaşılmasına ve açıklanmasına katkı sağlayan yapılardan biride kültürdür. Benliğin kültürden etkilenen boyutunu ifade etmek için benlik kurgusu kavramı kullanılmaktadır. Bu benlik kurgusu tanımlamaları benliğin farklı boyutlarını kapsamaktadır. Benlik kurgusunun boyutları bireyin kendi benliği ve sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler bağlamında tanımlanmaktadır. İnsan davranışlarının kültürel içeriklerinin anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak benlik kurgusunun tanımlanmasına ve bu tanımlama çerçevesinde ölçülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Türk kültüründe benlik kurgusunun daha kapsamlı ve toplulukçu özellikleri içerecek şekilde ölçülmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Harb ve Smith (2008) tarafından toplulukçu kültüre sahip ülkelerinde içerisinde yer aldığı daha kapsamlı bir kültürel bağlamda geliştirilen Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği'nin (6BKÖ) Türk kültürüne uyarlayıp geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapmaktır. Araştırmanın katılımcılarını lisans eğitimine devam eden 330 öğrenci oluşturmaktadır. Orijinal ölçeğin gösterdiği altı boyutlu yapıyı Türk kültüründe test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA sonuçlarına göre $\chi^2/sd = 2.95$, RMSEA = .07, CFI = .93, NNFI = .92 ve SRMR = .05 olarak bulunmuştur. Ayrıca geçerlik çalışması kapsamında yapılan madde-toplam korelasyon analizi sonuçları elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışmasında elde edilen Cronbach Alfa değerlerinin altı boyut için $\alpha = .73$ ile $\alpha = .94$ aralığında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin kararlılığını test etmek için ölçeğin her boyutu için hesaplanan test-tekrar test güvenilirlik katsayısı $r = .70$ ile $r = .82$ aralığında bulunmuştur. 6BKÖ'nün Türk kültürüne uyarlama sürecinde elde edilen bulgular, ölçeğin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bu ölçme aracı benlik kurgusunun bireysel düzeyde ölçülmesini gerektiren psikoloji çalışmalarında kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Benlik kurgusu, ölçek, doğrulayıcı faktör analizi, üniversite öğrencileri

Abstract

Culture is one of the contexts that contribute to understanding and explaining human behavior. The concept of self-construal is used to explain the dimension of the self shaped by culture. These self-construal definitions cover different dimensions of the self. The dimensions of the self-construct are defined from the context of the individual's own self and relationships with his or her social environment. In order to understand the cultural contents of human behaviors, firstly, self-construal needs to be defined and measured within the framework of this definition. In this context, it is important to measure the self-construal in Turkish culture to include more comprehensive and collective features. This study aimed to investigate the validity and reliability studies of the Six-fold Self-Construal Scale developed by Harb and Smith. The research participants consisted of 330 students studying in the 1st, 2nd, 3rd, and 4th grades undergraduate between the ages of 18-25. Confirmatory Factor Analysis (CFA) was used to test the six-dimensions structure shown by the original scale in Turkish culture. The results of DFA showed that $\chi^2/sd = 2.95$, RMSEA = .07, CFI = .93, NNFI = .92 and SRMR = .05. In the reliability study, Cronbach Alpha values ranged between $\alpha = .73$ and $\alpha = .94$ for six dimensions. To test the scale's stability, the test-retest reliability coefficient calculated for each dimension of the scale was found between $r = .70$ and $r = .82$. The results obtained in the adaptation process of the Six-fold Self-construal Scale to Turkish culture showed that the scale is a valid and reliable instrument in Turkish culture. It can be used in psychology studies in which self-construal needs to be measured.

Keywords: Self-construal, scale, confirmatory factor analysis, undergraduate student

¹ Bu çalışma, ilk yazarın doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Giriş

Benlik Kurgusu

Benliğin kültürden etkilenen boyutu benlik kurgusu kavramı ile ifade edilmektedir. Benlik kurgusu tanımlamaları benliğin farklı boyutlarını kapsamaktadır ve bu benlik kurgusu boyutları bireyin benliğiyle ve sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Singelis² davranış bilimleri alanının en önemli kavramlardan biri olarak gördüğü benlik kurgusunu, “genel olarak bilişsel ve duygusal süreçlerin örgütlenmesinde ve davranışların düzenlenmesinde işlev gören bir yapı” olarak tanımlamıştır. Markus ve Kitayama³ benlik kurgusunu ekolojik düzeyde ele almanın ötesine geçerek bireysel düzeyde psikolojik bir kavram olarak ele alan ilk araştırmacılarıdır. Onlar benlikle kültür arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkan benlik kurgusunun, bireyin bilişine, duygularına ve güdüsüne olan etkisine dikkat çekmişlerdir. Benlik kurgusu, bireyin dünyayı algılayış biçimini, değerlerini, tutumlarını ve sosyal rollerini etkileyerek davranışına yön vermektedir⁴. Banaji ve Prentice⁵ göre benlik kurgusu bireyin yakından uzağa sosyal çevreyle etkileşimiyle şekillenen dinamik bir süreçtir. Kağıtçıbaşı⁶ ise benlik kurgusunu kişinin gereksinim, yetenek, güdü ve haklarını içeren bireye ait içsel özelliklerden oluşan bir yapı olarak görmüştür. Bu özelliklere her birey farklı düzeylerde sahiptir ve sahip olduğu bu özellikleri farklı sosyal ortamlarda duygu, düşünce ve davranışlarını düzenlemede kullanır⁷. Benlik kurgusu kişiden kişiye, toplumdaki topluma farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, kültürler arasındaki duygu, düşünce ve davranış farklılıklarını beraberinde getirmektedir⁸. Sonuç olarak, benlik kurgusu kendimizi, başkalarını ve dünyayı nasıl algılayacağımızı belirleyerek duygu, düşünce ve davranışımıza yön vermektedir.

Kültürel düzeydeki bireycilik-toplulukçuluk ayrımına göre Türkiye genelde toplulukçu bir kültür olarak kabul edilmektedir⁹. Ayrıca Türk toplumunda üst sosyo-ekonomik düzeyde yer alan eğitim düzeyi yüksek bireyler arasında yakın ilişkiler azalmadan bireyselleşmeye yönelik güçlü bir eğilim gözlenmektedir¹⁰. Bu benlikteki toplumsal dönüşüm, benliğin yalnız özerk veya ilişkisel olarak tanımlanmasını içeren ikili benlik kurgusu ayrımını içeren modelin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir¹¹. Kağıtçıbaşı¹², bu sorgulamayı temel alarak üç farklı aile yapısında ortaya çıkan üç farklı benlik kurgusunu (özerk-ayrık, bağımlı-ilişkisel ve özerk-ilişkisel) içeren bir benlik kurgusu modeli ortaya koymuştur. Kağıtçıbaşı'na¹³ göre toplumdaki sosyal ve ekonomik değişimler aile sistemindeki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Aile yapısındaki bu değişimler sonucu özerklik ve ilişkiselliği bir araya getiren özerk-ilişkisel benlik kurgusu, üçüncü bir benlik kurgusu boyutu olarak ortaya çıkmıştır.

Bireyin yaşamında hangi benlik kurgusunun daha baskın ve etkili olacağını belirleyen genelde içinde yaşanılan kültür ve özelde ise ailedeki yetiştirilme sürecidir¹⁴. Yamada ve Singelis'e¹⁵ göre kültür benlik kavramının gelişimini etkilemekte ve bireyin sosyal çevresi ile olan ilişkileri de benlik kurgusunu belirlemektedir. Böylece, belirli bir toplumda yetişen kişiler genelde o toplumdaki kültürün sahip olduğu bireyci ve toplulukçu değer yönelimlerine paralel benlik kurgusu geliştirmektedir.

² Singelis 1994

³ Markus & Kitayama 1991

⁴ Markus & Kitayama 2003

⁵ Banaji & Prentice 1994

⁶ Kağıtçıbaşı 2017

⁷ Kağıtçıbaşı 1999

⁸ Kağıtçıbaşı 2017

⁹ Hofstede 2001

¹⁰ Kağıtçıbaşı 2005

¹¹ Kağıtçıbaşı 2005

¹² Kağıtçıbaşı 2010

¹³ Kağıtçıbaşı 2000

¹⁴ Kağıtçıbaşı 2000

¹⁵ Yamada & Singelis, 1999

Benlik Kurgusunun Ölçümü

Farklı kültürlerdeki benlik kurgusu araştırmaları 1990'ların ortalarından itibaren başlamıştır. Benlik kurgusunu ölçmeye yönelik iki ana yol benimsenmiştir; bunlardan ilki kişinin kendi benliğiyle ilgili düşüncelerinin belirtildiği (örn., Twenty Statements Test [TST]; Kuhn & McPartland¹⁶) ve diğer yol ise dereceleme tipi maddeler içeren tutum ölçekleridir (örn., Gudykunst et al.; Kağıtçıbaşı; Kashima & Hardie; Singelis)¹⁷. Benlikle ilgili bağımsız ve karşılıklı bağımlı benlik kurgusu boyutları ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda Hofsted'in¹⁸ ulusal düzeyde ortaya koyduğu bireycilik-toplulukçuluk boyutları takip edilmemiştir. Onun yerine, toplulukçu diye kabul edilen Asya kültürlerinde baskın olarak görülen karşılıklı bağımlı benlik kurgusu, bireyci kabul edilen batı kültürlerinde ise daha fazla görülen bağımsız benlik kurgusu kullanılmıştır¹⁹. Benlik kurgusunun ölçümünde kullanılan TST ve likert tipi tutum ölçeklerinde önemli derecede kavramsal ve ampirik sorunlarla karşılaşmıştır²⁰.

Kültürlerarası psikoloji araştırmalarının ortaya koyduğu en önemli bulgulardan biri, ilişkiselliğin önemli olduğu toplulukçu kültürlerde benlik kurgusu ölçümünde bağlama ihtiyaç duyulmasıdır²¹. Toplulukçu kültürlerden gelen bireyler durumu algılamakta davranışın veya psikolojik sürecin yaşandığı bağlama odaklanma eğilimi, bağlamsalcılık (situationsism veya contextualism) olarak adlandırılmıştır²². İlişkisel benlik kurgusuna sahip bireylerin davranışları bağlamdan, bağımsız benlik kurgusuna sahip bireylere göre daha fazla etkilenmektedir²³.

Kültürel psikolojide kullanılan dereceleme ölçekleriyle ilgili sorunlardan biri de (örn., Gudykunst et al.; Singelis)²⁴ ölçek maddelerinin ifade edilmesi ve içeriğiyle ilgilidir²⁵. Benlik kurgusunu ölçen ölçek araçlarındaki maddeler ile bireycilik-toplulukçuluk ölçeklerindeki maddeler birbirleriyle çok fazla benzerlik göstermektedir²⁶. Bireycilik-toplulukçuluğu bireysel düzeyde ölçen ölçekler bireylerin değer eğilimlerini ölçmektedir ve değer iyi ve kötüyle ilgilenirken, benlik kurgusu farklı benlik tanımlamalarıyla ilgilenmektedir. Bu nedenle benlik kurgusu ölçeklerinde değer ölçümleri yer almamalıdır²⁷. İkinci problem ise benlik kurgusu ölçeklerinin farklı kültürlerde uygulandıklarında ortaya çıkan yapısal değişkenlik ve güvenilirlikle ilgili sorundur²⁸. Bu ölçekler Doğu Asyalı ve Kuzey Amerikalı örneklem dışı çok az uygulanabilmektedir²⁹. Ölçümlerinin geçerliğini ve güvenilirliğini doğrulamak için çok az araştırmacı tarafından yapısal analizler yapılmıştır³⁰. Harb³¹, Singelis'in benlik kurgusu ölçeğiyle 900 Lübnanlı örneklem üzerinde yaptığı çalışmada ölçekle ilgili düşük güvenilirlik ve zayıf faktör yapısı belirtmiştir. Benzer sonuçlar Türkiye, Hong Kong ve İngiltere'de de elde edilmiştir. Üçüncü sorun ise dengeli bir şekilde oluşturulmuş bağlama olan ihtiyaçtır.

Son yıllarda yapılan araştırmalarda benlik kurgusu kişisel (personel), ilişkiseli (relational) ve toplulukçu (collective) olmak üzere üç boyuta ele alınmıştır (örn., Kağıtçıbaşı; Kashima & Hardie)³². Brewer ve Chen'e³³ göre bireycilik-toplulukçuluğun ne ifade ettiğini tam olarak anlayabilmek için sadece bireyci, ilişkiseli ve toplulukçu kimlikler arasında ayrımlara gidilmemelidir, bunun yerine bu kimlikleri ifade eden benlik kurgusu ve değerler arasındaki farklılıkların belirlenmesi gerekmektedir. Harb ve Smith³⁴ ise benlik kurgusunu dört farklı boyutta ortaya koymuştur. Bu boyutlardan biri, benliğin kişisel ya da bireyselleşmiş boyutunu ifade eden "kişisel benlik"tir. (personel self). Benliğin bu boyutu genelde

¹⁶ Kuhn & McPartland 1954

¹⁷ Gudykunst et al. 1996; Kağıtçıbaşı 2010; Kashima & Hardie 2000; Singelis 1994

¹⁸ Hofsted 2001

¹⁹ Singelis & Brown 1995; Singelis, Triandis, Bhawuk, & Gelfand 1995

²⁰ Kağıtçıbaşı, 2005

²¹ Harb & Smith 2008

²² Choi, Nisbett, & Norenzenyan 1999; Haberstroh, Oyserman, Schwarz, Kuhn, & Ji 2002

²³ Singelis & Brown 1995

²⁴ Gudykunst et al. 1996; Singelis 1994

²⁵ Harb & Smith 2008

²⁶ Triandis 1996

²⁷ Harb & Smith 2008

²⁸ Van de Vijver & Leung 1997

²⁹ Oyserman, Coon, & Kimmelmeier 2002

³⁰ Harb & Smith 2008

³¹ Harb 1999

³² Kağıtçıbaşı 2010; Kashima & Hardie 2000

³³ Brewer & Chen 2007

³⁴ Harb & Smith 2008

batıdaki araştırmalarda çalışılan benliktir ve Markus ve Kitiyama'nın³⁵ bağımsız benliğine karşılık gelmektedir. Kişisel benlik diğerlerinden farklılaşmaya çalışır, kendine özgü ve bağımsız benlik sunumlarıyla bunu yapar. Benlik kurgusunun ikincisi, ilişkisel (relational) veya kişilerarası (interpersonal) benliktir, bu benlik yakın ilişkilerle veya küçük gruplarda yaşanan daha sıkı, yakın ve samimi etkileşimleri kapsar (aile ilişkileri gibi). Benliğin üçüncü boyutu toplulukçu benliktir ve burada benlik geniş grupların (sosyal veya politik grup üyeliği gibi) içindeki karşılıklı model almaları oluşur. Toplulukçu benlik bağlı bulunduğu grupla ilişkili rolleri ve normları benimser, kabul eder. İlişkisel benlikte olduğu gibi etkileşim örüntüleri sorgulanmaz. Benlik kurgusunun son boyutu ise insancıl benliktir, burada birey tüm insanlığı ilgilendiren sorunlarla ilgilenir ve tepkilerini tüm insanlık bağlamında değerlendirerek verir³⁶. Benlik kurgusunun boyutlarının betimlenmesinde ilişkisel, toplulukçu, kişisel ve insancıl olmak üzere dört bağlam ortaya koyulmuştur.

Farklı büyüklükteki sosyal gruplar farklı dinamikler oluşturur. İlişkisel benliği toplulukçu benlikten ayırmada anahtar değişken benliğin bağlı olduğu gruptur. Grup ilişkilerinin yakınlığı ve grubun büyüklüğü o grubun ilişkisel mi yoksa toplulukçu mu olduğunu belirlemektedir. İlişkisel benlik daha küçük sosyal grupları içerirken toplulukçu benlik daha geniş sosyal grupları içermektedir³⁷. Grup çeşitleri ve onların benlikle olan ilişkileri grubun büyüklüğüne ve ilişkilerin yakınlığına göre değişmesinin yanı sıra gruplar arasındaki ilişkinin eşitliğe veya hiyerarşiye dayanmasına göre de farklılaşmaktadır. Hofstede'nin ulusal düzeydeki güçten uzaklaşmayı (power distance) içeren bakış açısı, Triandis'in³⁸ bireycilik ve toplulukçuluğun yatay ve dikey boyutlarını ortaya koymasında yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda benlik kurgusunun ölçümüyle ilgili ortaya koyulan alan yazın ve eleştirileri dikkate alarak Harb ve Smith³⁹, benlik kurgusunu dört bağlamda ve altı boyutta betimleyen bir benlik kurgusu modeli ortaya koymuştur. Bu modelde yer alan benlik kurgusunun altı boyutu; ilişkisel yatay benlik, ilişkisel dikey benlik, toplulukçu yatay benlik, toplulukçu dikey benlik, bireyci benlik ve insancıl benlik kurgusu şeklinde sınıflandırılmıştır⁴⁰.

Araştırmanın Amacı

Benlik kurgusunun ölçümü amacıyla geliştirilmiş ölçme araçları içinde Harb ve Smith'in (2008) Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği'nin geliştirilme sürecinin toplulukçu kültürlerde de (Lübnan, Suriye, Ürdün) yürütülmesi, toplulukçu bir kültürde benlik kurgusunun ölçümünde bu ölçme aracına öne çıkarmaktadır. Ölçeğin geliştirilme sürecinde toplulukçu kültürün bağlamsalıcılığının göz önünde bulundurulması, ölçeğin psikometrik çalışmalarının toplulukçu kültürlerde de yapılmış olması, benlik kurgusunu daha kapsamlı olarak altı boyutlu olarak ölçebilmesi, faktör yapısının kararlılığı ve alt boyutların güvenilirlik düzeyleri dikkate alındığında, söz konusu ölçme aracının benlik kurgusunun Türk kültüründe ölçülmesinde benzerlerine göre örneğin, Benlik Kurgusu Ölçeği⁴¹, Benlik Kurgusu ve Indcol Ölçekleri⁴², İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği⁴³, Ailede Özerk-İlişkisel Benlik Ölçekleri⁴⁴, İlişkisel Benlik Ölçeği⁴⁵ üstünlüklerinin bulunmasıdır. Bu bağlamda bu araştırmada benlik kurgusunu altı boyutta ölçen 6BKÖ'nün üniversite öğrencileri üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yaparak Türk kültürüne uyarlanması amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Karasar'a⁴⁶ göre betimsel çalışmalar, var olan bir durumu betimlemeye, açıklamaya çalışan araştırmalardır. Araştırma grubu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir üniversitenin eğitim fakültesi öğrencileri arasından, araştırmaya gönüllü olarak

³⁵ Markus & Kitiyama 1991

³⁶ Harb & Smith 2008

³⁷ Harb & Smith, (2008)

³⁸ Triandis 1996

³⁹ Harb & Smith 2008

⁴⁰ Harb & Smith 2008

⁴¹ Kurt 2000

⁴² Wasti & Erdil 2007

⁴³ Ercan, 2011

⁴⁴ Kağıtçıbaşı 2010; Özdemir & Çok 2011

⁴⁵ Öztürk, Kılıçaslan-Gökoğlu, & Karagonlar 2015

⁴⁶ Karasar 2015

katılan 18-25 yaş aralığında 330 lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların 198'i (%60) kız, 132'si (%40) erkek öğrenciden oluşmaktadır. Ayrıca sınıf düzeyine göre katılımcıların 71'i (%21,5) 1. sınıfa, 95'i (%28,8) 2. sınıfa, 106'sı (%32,1) 3. sınıfa ve 58'i (%17,16) 4. sınıfa devam etmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması ise 20,58 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği (6BKÖ)

Bu ölçek bireyin benlik kurgusunu altı alt boyutta; kişisel, ilişkisel dikey, ilişkisel yatay, toplulukçu dikey, toplulukçu yatay ve insancıl düzeyde ölçmeyi amaçlayan her alt boyutun beş maddeden oluştuğu toplamda 30 maddelik bir ölçektir. Bu ölçme aracı 7'li Likert olarak düzenlenmiştir. Katılımcılardan, her ifadeye 1 ile 7 arasında ne derecede katıldıklarını belirtmeleri istenmektedir. Ölçeğin her alt boyutu için alınabilecek minimum ve maksimum puan 5 ile 35 aralığındadır. Ölçekte ilişkisel dikey benliği ölçmek için aile, ilişkisel yatay benliği ölçmek için dostlar, toplulukçu yatay benliği ölçmek için okul arkadaşları, toplulukçu dikey benliği ölçmek için sosyal grup, insancıl benliği ölçmek için insanlık, kişisel benliği ölçmek için biriciklik-teklik (kendilik) bağlamları kullanılmıştır⁴⁷.

Ölçeğin geçerliğini test etmek için Harb ve Smith⁴⁸, ölçeği dört farklı ülkede üniversite öğrencilerinden oluşan; 170 İngiliz, 227 Lübnanlı, 232 Suriyeli, 226 Ürdünlü olmak üzere toplam 855 öğrenciye uygulamıştır. Toplanan veriler üzerinde her ülke için ayrı ayrı açılımlı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. AFA sonucuna göre açıklanan varyans; Lübnan %57, Ürdün %53, İngiltere %59, Suriye %49'dur⁴⁹. Bu bulguların devamında aynı veri seti üzerinde çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Sonuç olarak bütün veriler üzerinde ortaya çıkan uyum indeksleri: $\chi^2(1946) = 3.679$, $p < .01$, RMSEA = .05 ve CFI = .96'dır. Aynı zamanda ülkeler bazında gruplar üzerinde yapılan DFA'da da kabul edilebilir uyum indeks rakamları bulunmuştur. Lübnan: $\chi^2(332) = 768.67$, $p < .01$, RMSEA = .07 ve CFI = .93; Ürdün: $\chi^2(332) = 659$, $p < .01$, RMSEA = .06 ve CFI = .93; İngiltere: $\chi^2(332) = 671.9$, $p < .01$, RMSEA = .072 ve CFI = .94; Suriye $\chi^2(332) = 577.1$, $p < .01$, RMSEA = .05, ve CFI = .94'tür⁵⁰.

Ölçeğin ölçüt bağıntı geçerliğini test etmek için altı benlik kurgusu ile bu benlik kurgusuyla ilişkili değişkenler arasındaki korelasyona bakılmıştır ve korelasyonlar beklendiği gibi çıkmıştır. Örneğin, Swartz'ın değerler ölçeğindeki değerlerden öz-yönelim, başarı ve güç yönelimi ile kişisel benlik kurgusu arasında, yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur; uyma ile en güçlü ilişkiyi ilişkisel dikey benlik kurgusu arasında bulunmuş ve evrenselcilik ise insancıl benlik kurgusuyla en güçlü ilişkiye sahip olan kişisel değer olmuştur⁵¹.

Her gruptan ayrı ayrı elde edilen Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı, sadece Ürdün örnekleminde kişisel benlik kurgusu Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ($\alpha = .68$) hariç, $\alpha = .70$ ile $\alpha = .92$ arasındadır. Altı benlik kurgusunun dört farklı örneklemden elde edilen Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .79$ 'dur⁵².

Yukarıda özetlendiği üzere 6BKÖ geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları dört farklı ülkeden elde edilen dört farklı grup üzerinde tutarlı ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu ölçek özellikle benlik kurgusunun ölçümünü daha kapsamlı bir şekilde ele alması (altı boyutta), benlik kurgusu ölçümlerinin bağlamsal olarak yapılması ve ölçeğin geliştirilme sürecinde toplulukçu kültürlerde de çalışmaların yapılmış olmasından dolayı tercih edilmiştir.

Süreç

6BKÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışmalarının yapılabilmesi için, öncelikle ölçeği geliştiren çalışmadan sorumlu araştırmacıdan yazılı izin alınmıştır. Sonrasında çeviri aşamasına geçilmiştir. İlk aşamada ölçeğin maddeleri İngilizce'den Türkçe'ye dört uzman ve bir mütercim-tercüman tarafından çevrilmiştir. Sonra, yapılan bu beş çevri metni üzerinde madde madde karşılaştırmalar yapılarak, ölçme aracının Türkçe formu oluşturulmuştur. Ölçek uyarlamada dikkate alınması gereken noktalardan biri,

⁴⁷ Harb & Smith 2008

⁴⁸ Harb & Smith 2008

⁴⁹ Harb & Smith 2008

⁵⁰ Harb & Smith 2008

⁵¹ Harb & Smith 2008

⁵² Harb & Smith 2008

ölçme aracı bir dilden başka bir dile uyarlanırken iki dildeki ölçeğin eşdeğerliğinin sağlanması sürecidir. Ölçek uyarlamasındaki amaç, ölçeğin orijinal diliyle uyarlanmanın yapıldığı dildeki eşdeğerliğinin sağlanmasıdır⁵³. Diğer bir nokta ölçek uyarlamasında kültürel farklılıkların dikkate alınmasıdır. Ölçme aracındaki her madde ölçeğin geliştirildiği kültürdeki bireyler için ne anlam ifade ediyorsa, ölçek uyarlamasının yapıldığı kültürdeki bireyler için de aynı anlamı ifade etmelidir⁵⁴. Bu doğrultuda ölçeğin Türkçe'deki dilsel yapısının orijinal ölçekteki anlamı koruyabilmesi için ölçekte düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, beş tercüme metninde de “friends” e karşılık “arkadaş” kavramı çıkmasına rağmen ölçekte ölçülmek isten yapı yakın arkadaş ilişkilerini ifade etmesinden dolayı “dost” kavramının kullanılması uygun bulunmuştur. Örneğin “Kendimi dostlarıma bağlı hissediyorum” maddesindeki dost yerine arkadaşım ifadesi kullanıldığı zaman toplulukçu yatay benlik kurgusunun ölçüldüğü “Kendimi fakülte/program arkadaşlarıma bağlı hissediyorum” boyutuyla ayrılmayacağı görüşü ortaya çıkmıştır. Türk kültüründe daha yakın ve samimi ilişkileri ifade etmek için dost kavramının daha yaygın bir şekilde kullanıldığı için dost kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Aynı fakültede öğrenim gören 36 öğrenci ile pilot çalışma yapılmıştır. Öğrencilere ölçek maddelerinden ne anladıkları sorulmuştur ve alınan yanıtlar doğrultusunda ölçek maddelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Ölçeğin İngilizce tercüme sürecinden sonra ortaya çıkan son formu iki dildeki cümle yapısı farklılığından dolayı orijinal ölçekteki cümle yapısı kullanılamamıştır. Orijinal ölçekte maddeler beşli gruplar halinde yazılmıştır. Cümle yapıları aynı iken sadece benlik kurgusunun ölçüldüğü altı bağlam farklılaşmaktadır. Türk kültüründe öğrenciler cümleleri okurken, bir kısmı cümle yapısını bir faktör olarak algılamakta, diğer kısmı ise aynı bağlamı bir faktör olarak algılamıştır. 6BKÖ’de yer alan her altı boyuta ait madde örneği; e ait örnek madde “kendimi *aileme* bağlı hissediyorum” (ilişkisel dikey benlik), “kendimi *dostlarıma* bağlı hissediyorum” (ilişkisel yatay benlik), “kendimi *fakültemdeki/bölümümdeki* arkadaşlarıma bağlı hissediyorum” (toplulukçu yatay benlik), “kendimi *sosyal grubuma* bağlı hissediyorum” (toplulukçu dikey benlik), “kendimi *tüm insanlığa* bağlı hissediyorum” (insancıl benlik), “kendimi *diğerlerinden farklı özel bir kişi* gibi hissediyorum” (kişisel benlik). Yukarıda verilen altı madde orijinal ölçekte ard arda yer almaktadır. Ölçme aracında aynı cümle yapısına sahip maddelerin art arda sıralanması, öğrencilerin bu cümleleri bir faktör olarak algılamalarına yol açtığı belirlenmiştir. Art arda gelen ve aynı cümle yapısına sahip maddeler bir bütün olarak algılanmıştır. Cümle yapısı değiştirilemeyeceği için çözüm olarak aynı faktörü ölçen maddelerin art arda yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine aynı faktörü ölçen maddeler art arda sıralama yoluna gidilmiştir. Ölçekte yapılan değişikliklerden sonra, araştırmacı tarafından pilot uygulama yapılan grup üzerinde ikinci uygulama yapılmıştır. Uygulama sonunda aynı cümle yapısına sahip maddelerin art arda sıralanmasından kaynaklanan, bu maddelerin bir bütün olarak algılanma sorununun ortadan kalktığı görülmüştür. Ölçek maddelerinde yapılan bu düzenlemelerden sonra ölçeğin uygulama öncesi son formu elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, SPSS 23 ve LISREL 8.7 istatistik paket programları kullanılmıştır. Ölçeğe ilişkin psikometrik çalışmalardan önce 338 katılımcıdan oluşan veri seti üzerinde z puanları hesaplanmıştır. Bu z puanlar kullanılarak 3.5 z puanının üstünde yer alan ve aldığı değerlerle grup üyelerinden ayrıştığı görülen 8 katılımcı veri setinden çıkarılmıştır ve veri seti z puanı +3 ve -3 aralığında yer alan toplam 330 katılımcıdan oluşmuştur. Aldığı z puan değerleri 3’ten büyük olan veriler uç değer olarak değerlendirilip veri setinden çıkarılabilir⁵⁵. Öncelikle 6BKÖ’nün orijinal kültürdeki altılı yapının Türk kültüründe doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek için Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmış ve her boyut için madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Daha sonra ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için altı boyut için Cronbach Alfa ve test tekrar test güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

⁵³ Hambleton & de Jong 2003; Sireci & Berberoğlu 2000)

⁵⁴ Hui & Triandis 1985

⁵⁵ Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk 2012; Mertler & Vannatta 2005

Bulgular**Altılı Benlik Kurgusu Ölçeğinin 6BKÖ'nün Türkçe Formuna İlişkin Bulgular**

6BKÖ'nün maddelerine ilişkin betimsel istatistiklerin verildiği Tablo 1'de görüldüğü gibi, merkezi eğilim ölçüleri her alt boyut için birbirine yakın değerler göstermektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin 0 ile 1 arasında olması dağılımın normalliğinin kanıtı olarak kullanılabilir⁵⁶. DFA yapmak için sağlanması gereken varsayımlardan biri olan normal dağılım, ölçekteki değişkenler için çarpıklık ve basıklık katsayılarının 0 ile 1 aralığında yer alması dağılımın normal olduğunu göstermektedir. DFA yapmak için sağlanması gereken diğer bir varsayım ise DFA için yeterli örneklem büyüklüğü 300 ve üzeri olması beklenir⁵⁷. Bu çalışma ise 330 katılımcıdan oluşmaktadır.

Tablo 1*6BKÖ'ye İlişkin Betimsel İstatistik*

Maddeler	Ortalama	Ortanca	Mod	Std. Sp.	Çarpıklık	Basıklık
Madde1	5.69	6.00	7.00	1.21	-.61	-.46
Madde2	5.25	5.00	6.00	1.19	-.23	-.51
Madde3	6.32	7.00	7.00	.87	-1.03	.02
Madde4	6.21	6.00	7.00	.92	-1.02	.39
Madde5	5.99	6.00	7.00	1.09	-.88	-.07
Madde6	4.97	5.00	6.00	1.27	-.53	.09
Madde7	4.56	5.00	4.00	1.22	-.19	-.10
Madde8	5.09	5.00	5.00	1.14	-.20	-.31
Madde9	4.85	5.00	5.00	1.15	-.20	-.19
Madde10	5.26	5.00	6.00	1.19	-.50	-.15
Madde11	3.44	4.00	4.00	1.50	-.03	-.74
Madde12	3.11	3.00	4.00	1.45	.14	-.63
Madde13	3.55	4.00	4.00	1.44	.02	-.42
Madde14	3.43	4.00	4.00	1.46	.01	-.51
Madde15	3.42	4.00	4.00	1.49	.03	-.55
Madde16	4.55	5.00	5.00	1.53	-.52	-.20
Madde17	4.36	4.00	5.00	1.44	-.31	-.25
Madde18	4.48	5.00	5.00	1.41	-.45	.00
Madde19	4.49	5.00	5.00	1.40	-.50	.12
Madde20	4.53	5.00	5.00	1.50	-.50	-.09
Madde21	4.20	4.00	4.00	1.65	-.22	-.53
Madde22	3.94	4.00	3.00	1.57	.01	-.69
Madde23	5.03	5.00	5.00	1.48	-.43	-.34
Madde24	4.61	5.00	4.00	1.48	-.25	-.34
Madde25	4.58	5.00	5.00	1.44	-.21	-.34
Madde26	4.48	5.00	4.00	1.72	-.39	-.62
Madde27	4.71	5.00	5.00	1.54	-.49	-.33
Madde28	5.68	6.00	7.00	1.35	-.81	-.31
Madde29	5.65	6.00	7.00	1.32	-.75	-.35
Madde30	5.44	6.00	7.00	1.45	-.81	.05

6BKÖ'nün altı boyutlu yapısının Türk örneklemindeki geçerliğini test etmek amacıyla DFA kullanılmıştır. Ayrıca, ölçme aracının her bir alt boyutu için madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. 6BKÖ'ye ilişkin madde toplam korelasyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir.

⁵⁶ Rosenthal & Rosnow 2008⁵⁷ Koyuncu & Kılıç 2019; Worthington & Whitaker 2006

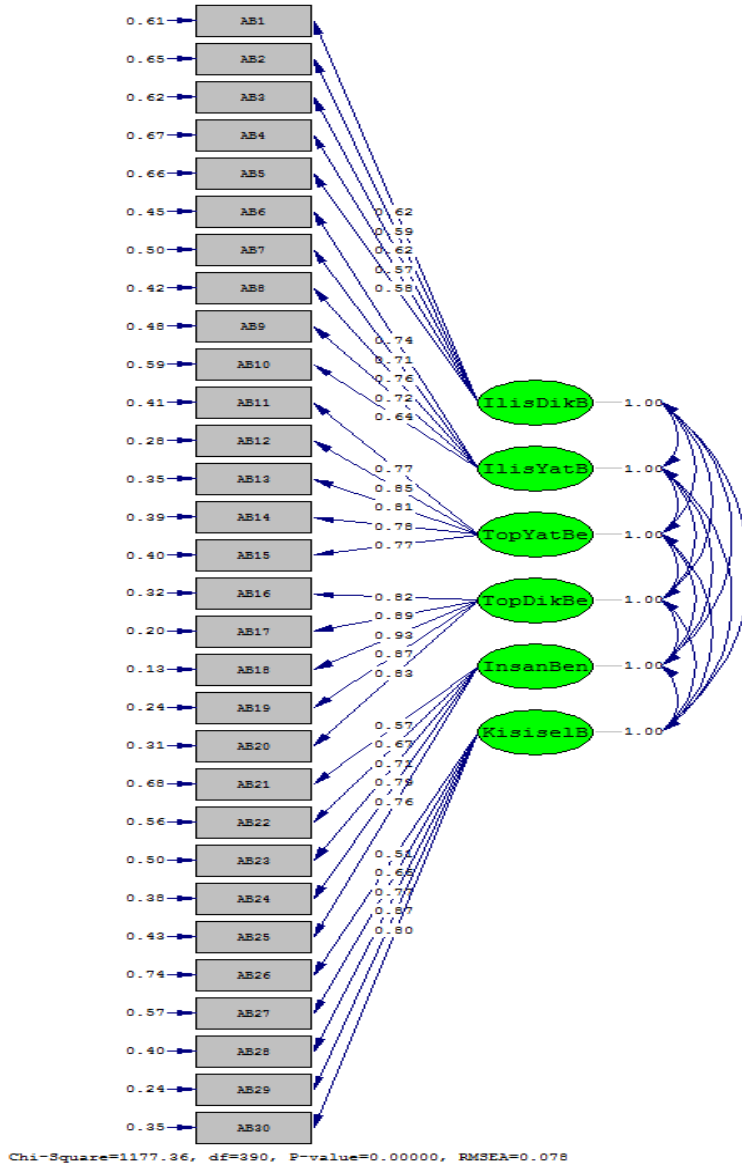
Tablo 2
6BKÖ'ye İlişkin Madde-Toplam Korelasyonları

Maddeler	İlişkisel dikey benlik	İlişkisel yatay benlik	Toplulukçu yatay benlik	Toplulukçu dikey benlik	İnsancıl benlik	Kişisel benlik
Madde1	.74					
Madde2	.72					
Madde3	.67					
Madde4	.63					
Madde5	.70					
Madde6		.81				
Madde7		.78				
Madde8		.80				
Madde9		.78				
Madde10		.73				
Madde11			.82			
Madde12			.87			
Madde13			.85			
Madde14			.83			
Madde15			.84			
Madde16				.87		
Madde17				.92		
Madde18				.92		
Madde19				.89		
Madde20				.88		
Madde21					.72	
Madde22					.79	
Madde23					.76	
Madde24					.79	
Madde25					.78	
Madde26						.72
Madde27						.81
Madde28						.78
Madde29						.82
Madde30						.82

Tablo 2 incelendiğinde madde toplam korelasyonunun ilişkisel dikey benlik kurgusu için $r = .63$ ile $r = .74$, ilişkisel yatay benlik kurgusu için $r = .73$ ile $r = .81$ arasında değerler aldığı görülmektedir. Toplulukçu yatay benlik kurgusu için $r = .82$ ile $r = .87$, toplulukçu dikey benlik kurgusu için $r = .87$ ile $r = .92$ arasında değerler almıştır. İnsancıl benlik kurgusu için $r = .72$ ile $r = .79$, kişisel benlik kurgusu için ise $r = .72$ ile $r = .82$ arasında değerler aldığı gözlenmiştir. Madde-toplam korelasyonu .30'un üzerinde olmalıdır⁵⁸. Elde edilen bu sonuçlar, her alt boyut için hesaplanan madde toplam korelasyonlarının yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir.

6BKÖ'nün altı boyutlu orijinal yapısının Türk kültüründe geçerliğini test etmek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) bütün maddelerin alt faktörlerindeki faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ölçme aracındaki maddelere ilişkin yapılan DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri Şekil 1'de verilmiştir.

⁵⁸ Nunnally & Bernstein 1994

Şekil 1

Altlı Benlik Kurgusu Ölçeği' ne ilişkin doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

Faktör yükleri, gözlenen değişkenlerin örtük değişkenlerden kestirilmesindeki regresyon katsayılarıdır. Faktör yük değerlerinin oldukça yüksek olması istenilir. Genel olarak .71 üzeri faktör yükleri mükemmel, .63-.70 arası çok iyi, .55-.62 arası iyi, .45-.54 arası normal ve .32-.44 arası zayıf olarak değerlendirilir⁵⁹.

Model ile verinin uyumunu değerlendiren farklı indeksler bulunmaktadır. Her indeks model uyumuyla ilgili farklı bilgiler ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmalarda birden fazla uyum indeksi rapor edilmektedir. Bu uyum indekslerinden Brown⁶⁰ (2006) Ki-kare, RMSEA, SRMR, CFI ve NNFI'nın rapor edilmesinin daha uygun olduğunu belirtmektedir. Harb ve Smith⁶¹ 6BKÖ'yü geliştirme sürecindeki çalışmada model uyumunun değerlendirilmesinde Ki-kare, RMSEA, SRMR, CFI ve NNFI değerleri kullanmıştır.

⁵⁹ Tabacknick & Fidell 2007

⁶⁰ Brown 2006

⁶¹ Harb & Smith 2008

Tablo 3

6BKÖ'nün Orijinal Faktör Yapısı İçin İyilik Uyum İstatistikleri

Uyum iyiliği indeksi	Değer	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum
X ² /sd	2.95	≤ 3 (Sümer; Kline) ⁶²	≤ 5 (Sümer; Kline) ⁶³
CFI	.93	≥ .95 (Hu & Bentler) ⁶⁴	≥ .90 (Tabachnick & Fidell; Kline) ⁶⁵
NNFI	.92	≥ .95 (Hu & Bentler) ⁶⁶	≥ .90 (Raykov & Marcoulides; Kline) ⁶⁷
SRMR	.05	≤ .05 (Brown) ⁶⁸	≤ .10 (Raykov & Marcoulides; Kline) ⁶⁹
RMSEA	.07	≤ .05 (Sümer) ⁷⁰	≤ .08 (Sümer; Kline) ⁷¹

Tablo 3 incelendiğinde DFA dan elde edilen $\chi^2 = 1149.74$ ve $sd = 390$ bulunmuştur ($p < .001$). Bu değerlerin birbirine oranı ise $\chi^2/sd = 2.95$ 'dir. Bu da iyi uyumu göstermektedir. Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değeri .07, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) .93, normlaştırılmamış uyum indeksi (NNFI) .92 ve standardize edilmiş artık ortalamaların karekökü (SRMR) ise .05 olarak bulunmuştur. Bu değerler kabul edilebilir uyumu göstermektedir. Maddeler için faktör yüklerinin dağılımı Şekil 1.'de verilmiştir. Elde edilen değerler 6BKÖ'nün altı faktörlü yapısının Türkçe formunun Türk örnekleminde geçerli olduğunu göstermektedir.

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeğinin Türkçe Formunun Güvenirliği

Öncelikle 6BKÖ'nün altı boyutunda iç tutarlılığının belirlenmesi için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Ölçme aracının kararlılığı eğitim fakültesi ikinci sınıf öğrencilerinden bir grubun katılımıyla değerlendirilmiştir. Bu grupta yer alan 45 öğrenciye 15 gün arayla yapılan test-tekrar test uygulaması sonucunda elde edilen veriler üzerinde hesaplanan Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları hesaplanarak ölçme aracının kararlılığı değerlendirilmiştir. 6BKÖ'nün güvenirliliğine ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa ve test tekrar test korelasyonu sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

6BKÖ'nün Güvenirliliğine İlişkin Hesaplanan Değerler

Benlik kurgusu	Cronbach Alfa ($n = 330$)	Test tekrar test güvenirliliği ($n = 45$)
İlişkisel dikey benlik	.73	.70**
İlişkisel yatay benlik	.84	.77**
Toplulukçu yatay benlik	.90	.80**
Toplulukçu dikey benlik	.94	.82**
İnsancıl benlik	.82	.76**
Kişisel benlik	.84	.75**

** $p < .01$

Tablo 4'te görüldüğü gibi, 330 kişiden elde edilen veriler üzerinde hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı ilişkisel dikey benlik kurgusu için $\alpha = .73$, ilişkisel yatay benlik kurgusu için $\alpha = .84$, toplulukçu yatay benlik kurgusu için $\alpha = .90$, toplulukçu dikey benlik kurgusu için $\alpha = .94$, insancıl benlik kurgusu için $\alpha = .82$, kişisel benlik kurgusu için $\alpha = .84$ olarak bulunmuştur. 6BKÖ'nin kararlılığını test etmek için 45

⁶² Sümer 2000; Kline 2010

⁶³ Sümer 2000; Kline 2010

⁶⁴ Hu & Bentler 1999

⁶⁵ Tabachnick & Fidell 2007; Kline 2010

⁶⁶ Hu & Bentler 1999

⁶⁷ Raykov & Marcoulides 2006; Kline 2010

⁶⁸ Brown 2006

⁶⁹ Raykov & Marcoulides 2006; Kline 2010

⁷⁰ Sümer 2000

⁷¹ Sümer 2000; Kline 2010

öğrenciye 15 günlük ara ile yapılan uygulamadan elde edilen verilerle test-tekrar test güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı sonuçları; ilişkisel dikey benlik kurgusu için $r = .70$ ($p < .01$), ilişkisel yatay benlik kurgusu için $r = .77$ ($p < .01$), toplulukçu yatay benlik kurgusu için $r = .80$ ($p < .01$), toplulukçu dikey benlik kurgusu için $r = .82$ ($p < .01$), insancıl benlik kurgusu için $r = .76$ ($p < .01$), kişisel benlik kurgusu için $r = .75$ ($p < .01$) olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular ölçme aracının güvenilirliğinin Türk örnekleme için yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu ölçeğin Türkçeye çevirisi, geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucunda elde edilen Türkçe form Ek'te verilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Harb ve Smith⁷² tarafından toplulukçu kültüre sahip ülkelerinde içerisinde yer aldığı daha kapsamlı bir kültürel bağlamda geliştirilen 6BKÖ Türk kültürüne uyarlanmıştır. Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilere uygulanan DFA sonuçları 6BKÖ'nün altı faktörlü özgün yapısının korunduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen iyilik uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd = 2.95$, RMSEA = .07, CFI = .93, NNFI = .92, SRMR = .05) kabul edilebilir uyum ölçütlerini karşılamıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular Harb ve Smith'in ülkeler bazında elde ettiği bulgularla (Lübnan: $\chi^2/sd = 2.32$, RMSEA = .07 ve CFI = .93; Ürdün: $\chi^2/sd = 1.98$, RMSEA = .06 ve CFI = .93; İngiltere: $\chi^2/sd = 2.02$, RMSEA = .07 ve CFI = .94; Suriye: $\chi^2/sd = 1.72$, RMSEA = .05, ve CFI = .94'tür) örtüşmekte ve tutarlılık göstermektedir. Ayrıca elde edilen bu bulgular kabul edilebilir uyumu göstermektedir⁷³. Bu sonuçlar 6BKÖ'nün altılı özgün faktör yapısının 18-25 yaş aralığındaki Türk öğrencilerde doğrulandığını göstermektedir.

Faktör yük değerlerinin oldukça yüksek olması istendik sonuçtur. Bu ölçme aracındaki maddelerin faktör yük değerlerinin .51 ile .93 arasında değişkenlik göstermektedir. Tabacknick ve Fidell'e⁷⁴ göre .71 üzeri faktör yükleri mükemmel, .63-.70 arası çok iyi, .55-.62 arası iyi olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçme aracında faktör yükleri (kişisel benlik kurgusundaki bir madde hariç) mükemmel ile çok iyi uyum değerleri almaktadır. Bu da alt boyutlarda yer alan maddelerin ilgili boyutun ölçülmesinde önemli bir yere sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

6BKÖ'ye ilişkin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının ilişkisel dikey benlik kurgusu için $\alpha = .73$, ilişkisel yatay benlik kurgusu için $\alpha = .84$, toplulukçu yatay benlik kurgusu için $\alpha = .90$, toplulukçu dikey benlik kurgusu için $\alpha = .94$, insancıl benlik kurgusu için $\alpha = .82$ ve kişisel benlik kurgusu için $\alpha = .84$ 'tür. Kabul edilebilir Cronbach Alfa değerleri .70 ile .95 aralığındadır⁷⁵. Bu sonuçlar da ölçeğin kabul edilebilir Cronbach Alfa katsayısına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu Cronbach Alfa katsayısı Harb ve Smith'in⁷⁶ elde ettiği Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı (Ürdün örnekleminde kişisel benlik kurgusu boyutu hariç $\alpha = .68$) $\alpha = .70$ ile $\alpha = .92$ arasında ve altı benlik kurgusunun dört farklı örnekleme ortalaması Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .79$ ile tutarlılık göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen Cronbach Alfa bulguları, Harb ve Smith'in bulgularından daha yüksek güvenilirlik değerlerini göstermektedir. Ayrıca, 6BKÖ'nin kararlılığını test etmek için 45 öğrenciye 15 günlük ara ile yapılan uygulamadan elde edilen verilerle test-tekrar test güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı sonuçları; ilişkisel dikey benlik kurgusu için $r = .70$ ($p < .01$), ilişkisel yatay benlik kurgusu için $r = .77$ ($p < .01$), toplulukçu yatay benlik kurgusu için $r = .80$ ($p < .01$), toplulukçu dikey benlik kurgusu için $r = .82$ ($p < .01$), insancıl benlik kurgusu için $r = .76$ ($p < .01$), kişisel benlik kurgusu için $r = .75$ ($p < .01$) olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçme aracının yüksek düzeyde kararlılık gösterdiğine işaret etmektedir.

Benlik kurgusuyla ilgili yapılacak araştırmalarda 6BKÖ'nün kullanılmasının, benlik kurgusunun daha kapsamlı boyutlarıyla ölçülmesi ve benlik kurgusu ölçümünün bağlamsal olarak gerçekleştirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Özellikle toplulukçu bir kültür olarak değerlendirilen Türk kültüründe benlik kurgusunun bağlamsal olarak ölçülmesi, benlik kurgusu ölçümlerini daha somut ve daha geçerli hale getirecektir. Türkiye'de benlik kurgusunun ölçümünde kullanılan; Benlik Kurgusu Ölçeği (Kurt)⁷⁷,

⁷² Harb & Smith 2008

⁷³ Brown 2006; Hu & Bentler 1999; Kline 2010; Raykov & Marcoulides 2006; Sümer 2000; Tabachnick & Fidell 2007

⁷⁴ Tabachnick & Fidell 2007

⁷⁵ DeVellis 2016; Nunnally & Bernstein 1994

⁷⁶ Harb & Smith 2008

⁷⁷ Kurt 2000

Benlik Kurgusu ve Indcol Ölçekleri (Wasti & Erdil)⁷⁸, İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği (Ercan)⁷⁹, Ailede Özerk-İlişkisel Benlik Ölçekleri (Kağıtçıbaşı; Özdemir & Çok)⁸⁰, İlişkisel Benlik Ölçeği (Öztürk et al.)⁸¹ ölme araçları ile kıyaslandığında 6BKÖ, benlik kurgusunun farklı boyutlarını ortaya koyması yönüyle, diğer ölçeklere kıyasla daha kapsamlı bir benlik kurgusu ölçümü yapabileceği düşünülmektedir. Bu bakımdan bu ölme aracının, aynı kültür içerisinde benlik kurgusu boyutlarının çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik değişkenlere göre farklılık gösterebileceği araştırmalara kaynaklık edebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada, 6BKÖ'nün orijinal modelinde önerildiği gibi benlik kurgusunu altı boyutta ölçen yapısı doğrulanmıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin benlik kurgusunu bağlamsal olarak ölçmesi ve geliştirme çalışmalarının toplulukçu kültürlerde de yürütülmesi, ölçeğin güvenilirliğinin ve geçerliğinin yüksek olmasına katkı sağlamıştır. Bu ölçeğe ilişkin elde edilen güvenilirlik ve geçerlik sonuçları, bu ölçeğin Türkiye'de benlik kurgusu konusunda yapılacak çalışmalarda kullanılabilirliğini göstermektedir. Bu ölçeğe ilişkin uyarlama çalışması, 18-25 yaş aralığındaki üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin farklı yaş gruplarında güvenilirlik geçerlik çalışmaları yapılarak kullanılması önerilir. Ayrıca farklı gruplarda uygulama yapılırken ölçekte yer alan bağlamların o gruba uygun olarak düzenlenmesi önem arz etmektedir. Özellikle ölçekteki ilişkisel yatay benliğin ölçüldüğü "*Fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarım*" bağlamı tekrar yapılandırılmalıdır.

6BKÖ'nün uyarlama çalışmasındaki sınırlılıklardan biri ölçeğin tercüme tekrar tercüme sürecinde Türkçe'ye tercüme yapılmış fakat Türkçe formunun tekrar İngilizce'ye tercüme işleminin yapılmamasıdır. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı, bu çalışmanın yürütülmesi için izin alınan kurumda her iki dile hâkim bir grup yer almadığı için ölçeğin dil geçerliliğini sağlamak için her iki dile hâkim bir grup üzerinde uygulama yapılamamıştır. Bu sınırlılıkların etkisini azaltmak amacıyla küçük bir grup üzerinde ölçek maddelerinden ne anlaşıldığını belirlemeye yönelik uygulama yapılmış ve bu uygulama sonucunda elde edilen geri dönütler doğrultusunda ölçeğin maddelerinin anlaşılabilirliğini artırmak için dilsel düzeltmeler ve düzenlemeler yapılmıştır.

Bu çalışmada Harb ve Smith⁸² tarafından geliştirilen 6BKÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışmaları kapsamında gerekli olan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve bulgular ortaya koyulmuştur. Geçerlik çalışması kapsamında yapılan DFA bulgularına göre, elde edilen uyum iyiliği değerleri; benlik kurgusunun altı boyutlu yapısının, kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Benlik kurgusunun altı boyutlu yapısının Türk kültüründe de doğrulandığı ve ölçeğin bu yapıyla kullanılabilirliği sonucuna varılmıştır.

⁷⁸ Wasti & Erdil, 2007

⁷⁹ Ercan, 2011

⁸⁰ Kağıtçıbaşı 2010; Özdemir & Çok 2011

⁸¹ Öztürk et al. 2015

⁸² Harb & Smith, 2008

Kaynakça

- Banaji, M. R., & Prentice, D. A. (1994). The self in social contexts. *Annual Review of Psychology*, 45(1), 297-332. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.45.020194.001501>
- Brewer, M. B., & Chen, Y. R. (2007). Where (who) are collectives in collectivism? Toward conceptual clarification of individualism and collectivism. *Psychological Review*, 114(1), 133-151. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.1.133>
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: The Guilford Press.
- Choi, I., Nisbett, R. E., & Norenzayan, A. (1999). Causal attribution across cultures: Variation and universality. *Psychological Bulletin*, 125(1), 47-63. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.1.47>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Thousand Okas, CA: Sage.
- Ercan, H. (2011). İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'nin psikometrik özellikleri ve uyarlama çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 37-45.
- Gudykunst, W. B., Matsumoto, Y., Ting-Toomey, S., Nishida, T., Kim, K., & Heyman, S. (1996). The influence of cultural individualism-collectivism, self construals, and individual values on communication styles across cultures. *Human Communication Research*, 22(4), 510-543. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1996.tb00377.x>
- Haberstroh, S., Oyserman, D., Schwarz, N., Kühnen, U., & Ji, L. J. (2002). Is the interdependent self more sensitive to question context than the independent self? Self-construal and the observation of conversational norms. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(3), 323-329. <https://doi.org/10.1006/jesp.2001.1513>
- Hambleton, R. K., & de Jong, J. H. A. L. (2003). Advances in translating and adapting educational and psychological tests. *Language Testing*, 20(2), 127-134.
- Harb, C. (1999). *Correlates of idiocentrism and allocentrism among three groups in Lebanon* (Unpublished master's dissertation). University of Sussex, United Kingdom.
- Harb, C., & Smith, P. B. (2008). Self-Construals across cultures: Beyond independence-interdependence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 178-197. <https://doi.org/10.1177/0022022107313861>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hui, C. H., & Triandis, H. C. (1985). Measurement in cross-cultural psychology a review and comparison of strategies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 16(2), 131-152. <https://doi.org/10.1177/0022002185016002001>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile* (Ç. Kağıtçıbaşı, Ayşe Üskül ve Esin Uzun, Çev.). İstanbul: Evrim Yayınevi. (1996).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36 (4), 403-422. <https://doi.org/10.1177%2F0022022105275959>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji* (Ş. Öztürk, Çev. Edit.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. (2007).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications*. New York: Taylor & Francis.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (28. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kashima, E. S., & Hardie, E. A. (2000). The development and validation of the Relational, Individual, and Collective self-aspects (RIC) Scale. *Asian Journal of Social Psychology*, 3(1), 19-48. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00053>
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.) New York: Guilford Press.
- Koyuncu, İ., & Kılıç, A. F. (2019). Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanımı: Bir doküman incelemesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 361-388. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2019.7665>
- Kuhn, M. H., & McPartland, T. S. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19(1), 68-76.
- Kurt, A. (2000). *Benlik tipleri ile ilgili üç kavramsal model ve ölçeğin kültür ve toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224>
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (2003). Culture, self, and the reality of the social. *Psychological Inquiry*, 14(3-4), 277-283. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2003.9682893>
- Mertler, C. A., & Vannatta, R. A. (2005). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation* (3rd ed.). Glendale, CA: Pyrczak Publishing.
- Nunnally, J., & Bernstein, L. (1994). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kemmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.3>
- Özdemir, Y., & Çok, F. (2011). Ailede özerk-ilişkisel benlik ölçeklerinin lise öğrencileri için uyarlanması ve psikometrik özellikleri. *İlköğretim Online*, 10(1), 121-132.
- Öztürk, E. B., Kılıçaslan-Gökoğlu, S., & Karagonlar, G. (2015). İlişkisel benlik ölçeğinin Türkçe geçerliliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 16(2), 49-70. <https://doi.org/10.24889/ifede.268164>

- Raykov, T., & Marcoulides, G. A. (2006). On multilevel model reliability estimation from the perspective of structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 130-141. https://doi.org/10.1207/s15328007sem1301_7
- Rosenthal, R., & Rosnow, R. L. (2008). *Essentials of behavioral research: Methods and data analysis* (3rd edition) New York, NY: McGraw-Hill.
- Singelis, T. M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 580-591. <https://doi.org/10.1177/0146167294205014>
- Singelis, T. M., & Brown, W. J. (1995). Culture, self, and collectivist communication linking culture to individual behavior. *Human Communication Research*, 21(3), 354-389. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1995.tb00351.x>
- Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D. P., & Gelfand, M. J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-Cultural Research*, 29(3), 240-275. <https://doi.org/10.1177/106939719502900302>
- Sireci, S. G., & Berberoglu, G. (2000). Using bilingual respondents to evaluate translated-adapted items. *Applied Measurement in Education*, 13(3), 229-248. https://doi.org/10.1207/S15324818AME1303_1
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Triandis, H. C. (1996). The psychological measurement of cultural syndromes. *American Psychologist*, 51(4), 407-415. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.4.407>
- Van de Vijver, F., & Leung, K. (1997). *Methods and data analysis of comparative research*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- Wasti, A., & Erdil, E. S. (2007). Bireycilikve toplulukçuluk değerlerinin ölçülmesi: Benlik kurgusu ve INDCOL ölçeklerinin Türkçe geçerlemesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1-2), 39-66.
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838. <https://doi.org/10.1177/0011000006288127>
- Yamada, A. M., & Singelis, T. M. (1999). Biculturalism and self-construal. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(5), 697-709. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(99\)00016-4](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(99)00016-4)

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması

Ek

Altılı Benlik Kurgusu Ölçeği (6BKÖ)

Yönergeler: Aşağıda sizin kendinize yönelik algılarınızı içeren bir takım ifadeler yer almaktadır. Her ifadeyi *aile, dostlar, sosyal gruplar, okul arkadaşları, tüm insanlık ve kişinin kendisi* ile ilgili altı kategori için tek tek değerlendiriniz. (Sosyal gruplar şunlardan herhangi biri olabilir; siyasi gruplar, devlet kurumları, dernekler, vakıflar ya da dini gruplar).

Sizden aşağıda yer alan her ifadeyi 1 ile 7 aralığında dereceleniz istenmektedir. Lütfen maddeleri dikkatle okuyup içtenlikle cevap veriniz ve hiçbir maddeyi boş bırakmayınız, karar vermekte zorluk çektiğiniz zaman size en yakın gelen seçeneği işaretleyiniz

1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7							
Çok az bir derecede							Orta derecede							Çok büyük bir derecede						
1. Kendimi aileme bağlı hissediyorum.																				
2. Davranışta bulunurken ailemin isteklerini göz önünde bulunduruyorum.																				
3. Ailemi ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
4. Ailemin amaç, istek ve ihtiyaçlarının farkındayım.																				
5. Ailemle güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				
6. Kendimi dostlarıma bağlı hissediyorum.																				
7. Davranışta bulunurken dostlarımin isteklerini göz önünde bulunduruyorum.																				
8. Dostlarıımı ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
9. Dostlarımin amaç, istek ve ihtiyaçlarının farkındayım.																				
10. Dostlarımla güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				
11. Kendimi fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarıma bağlı hissediyorum.																				
12. Davranışta bulunurken fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarımin isteklerini göz önünde bulunduruyorum.																				
13. Fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarıımı ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
14. Fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarımin amaç, istek ve ihtiyaçlarının farkındayım.																				
15. Fakültemdeki/bölümümdeki arkadaşlarımla güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				
16. Kendimi sosyal grubuma bağlı hissediyorum.																				
17. Davranışta bulunurken sosyal grubumun isteklerini göz önünde bulunduruyorum.																				
18. Sosyal grubumu ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
19. Sosyal grubumun amaç, istek ve ihtiyaçlarının farkındayım.																				
20. Sosyal grubumla güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				
21. Kendimi tüm insanlığa bağlı hissediyorum.																				
22. Davranışta bulunurken tüm insanlığın isteklerini göz önünde bulunduruyorum.																				
23. Tüm insanlığı ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
24. İnsanlığın amaç, istek ve ihtiyaçlarının farkındayım.																				
25. İnsanlıkla güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				
26. Kendimi diğerlerinden farklı özel bir kişi gibi hissediyorum.																				
27. Davranışta bulunurken diğerlerinden farklı özel bir kişi olarak kendi isteklerimi göz önünde bulunduruyorum.																				
28. Diğerlerinden farklı özel bir kişi olarak kendimi ilgilendiren olaylardan etkilenirim.																				
29. Diğerlerinden farklı özel bir kişi olarak kendi amaç, istek ve ihtiyaçlarımin farkındayım.																				
30. Diğerlerinden farklı özel bir kişi olarak kendimle güçlü bir ilişkim olduğunu düşünüyorum.																				

Attouda'da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi

The Cult and Iconography of Meter Adrastos at Attouda

Bilge YILMAZ KOLANCI

Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

bilgeeyilmaz@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-2774-0829

Öz

Denizli İli, Sarayköy İlçesi'nin Hisar mahallesinde yer alan Attouda, Karia ve Phrygia Bölgesi'nin Salbakos (Babadağ) Dağı'ndaki sınır hattında kurulan küçük bir dağ kentidir. Phrygialı Attis'ten dolayı Attouda ismini alan kentin en önemli tapınımı *Meter Adrastos* (*Meter Adrastou*) olarak isimlendirilen ana tanrıça (Kybele) kültürüdür. Kentle ilişkili arkeolojik veriler, bu kültürün yalnızca Attouda'da değil, yakın çevresindeki yerleşimlerde de önem kazandığını göstermektedir. Bu çalışmada, *Meter Adrastos*'un tasvir edildiği numismatik ve heykeltıraşlık buluntular incelenerek tanrıça için oluşturulan kült heykelinin ikonografisine ait özellikler, kazandığı nitelikler ve kutsal sembolleri değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda *Meter Adrastos*'un yalnızca Attouda'da değil, yakın çevresindeki kentlerde de tanınan, ayakta ve cepheden, uzun khiton ve kule taçlı, iki yanındaki koruyucu aslanlarıyla tasvir edilen ana bir ikonografisinin olduğu belirlenmiştir. Tanrıça bu kültürte vahşi doğayı ve hayvanları yöneten, toprağın bereketini sağlayan, gökyüzüyle ilişkili olayları yönlendiren, kenti ve sınırları korumayla görevli baş tanrıça kimliği kazanmıştır. Kültteki en önemli sembolü ise daima aslanlardır. Tanrıçaya ait diğer betimlemelerin Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonunda ve nadir olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu betimlemeler ise genellikle ana tanrıça tasvirleri için yaygın olarak kullanılan tahtında veya bir aslanın sırtında oturan tiplerde yapılmıştır. Çalışmada ele aldığımız bir diğer nokta, numismatik eserler üzerinde karşımıza çıkan tapınak yapısıdır. Tanrıçanın kült heykeliyle birlikte tasvir edilen tapınak, *tetrastylus prostyle* planlı olup Suriye tipi alınışa sahiptir. Tapınağın mimari açıdan Aphrodisias atölyesinin etkisinde bir gelişim gösterdiği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Phrygia, Karia, Attouda, Meter Adrastos, İkonografi.

Abstract

Attouda which is located in Denizli province, Sarayköy district, Hisar neighbourhood is a small mountain town established at the border line on the Salbakos (Babadağ) Mountain between Caria and Phrygia Regions. The most important deity of the town, Attouda, which is named after Attis of Phrygia is the mother goddess cult called as *Meter Adrastos* (*Meter Adrastou*). Archaeological data regarding the town indicates that this cult is prominent not only in Attouda but also at the settlements in its immediate surrounding. In this study the numismatic and sculptural findings which depict Meter Adrastos were examined and the iconographic characteristics, qualities it has gained, and the divine symbols of the cult statue made for the goddess were interpreted. Therefore, it was determined that there was a main iconography of *Meter Adrastos* which was depicted standing and frontally, with a long chiton and tower-crown, and between two protective lions not only in Attouda but also in the neighbouring towns. The goddess has gained the identity of chief god, which is in charge of ruling the wild nature and animals, ensuring the fertility of the soil, directing the celestial events, and protecting the town and the borders. The most important symbol of the cult has always been the lion. It was detected that other representations of the goddess were used rarely at the end of the Roman Imperial Period. The goddess was depicted sitting on her throne or on a lion's back in these representations which were widely used for the mother goddess. Another point considered in this study is the temple building found on the numismatic artifacts. The temple depicted with the cult statue of the goddess has *tetrastylus prostyle* plan and Syrian pediment. It is considered that the temple was built under the influence of Aphrodisias workshop.

Anahtar Kelimeler: Phrygia, Caria, Attouda, Meter Adrastos, Iconography.

Giriş

Denizli İli, Sarayköy İlçesi'nin Hisar mahallesinde yer alan Attouda¹, antik dönemde Karia ve Phrygia Bölgesi'nin Salbakos (Babadağ) Dağı'ndaki sınır hattında kurulan, bu nedenle her iki bölgenin kültürel, siyasi ve dini sürecinin etkisinde gelişim gösteren önemli bir dağ kentidir² (Fig. 1-2). Attouda'da günümüze kadar gerçekleşen kapsamlı bir yüzey araştırması veya kazı çalışması

¹ 1887 yılında yapılan çalışmalarda, Hisar köyünde bulunan antik yerleşim kalıntılarının yazıtlar vasıtasıyla Attouda kentiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Smith – Ramsay 1887, 216-217; Ramsay 1887, 351.

² Ramsay 1895, 165; Şimşek 1999b, 316, 324; Şimşek 2002, 229-231; Şimşek – Okunak 2002, 83-84; Söğüt 2007a, 16; Söğüt 2007b, 383; Huttner 2013, 23; Şimşek 2016, 793-794; Söğüt 2017, 242.

yapılmadığı için kentin tarihi geçmişi hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır³. Ancak bu yerleşime ait buluntular, Hellenistik Dönem ve sonrası ile ilgili önemli bilgileri içermektedir⁴. MÖ 2. yüzyıldan (?) itibaren sikke basmaya başlayan kentin ismi “ATTOYΔΔΕΩΝ” olarak karşımıza çıkmaktadır⁵. Araştırmacılar bu ismin, Attouda'nın baş tanrıçası olan ve kentte *Meter Adrastos* ismiyle tapınılan ana tanrıça Kybele'nin sevgilisi Phrygialı Attis⁶ kültüyle bağlantılı olabileceğine işaret etmiştir⁷. Bu kült dışında kentte, Men *Karou*⁸, Apollon ve Dionysos inancı daha güçlü olmakla birlikte Zeus, Demeter, Tykhe, Artemis *Anaitis*⁹, Athena, binici tanrı, Nemesis ve Herakles gibi çeşitli tanrılara saygı duyulduğu görülmektedir¹⁰. Ancak kentin isminden de anlaşılacağı üzere kent pantheonundaki ilk sırayı kentin ana tanrıçası rolündeki *Meter Adrastos* almış ve yüzyıllar boyunca saygı duyulan bir tapınım haline gelmiştir. Bu kültü kanıtlayan veriler ise epigrafik ve nümismatik buluntular ile heykeltıraşlık ve seramik eserlerde karşımıza çıkmaktadır¹¹. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu kültle ilişkili yapılan değerlendirmeler farklı yayınlarda ve genel bir şekilde ele alınmış olup *Meter Adrastos*'un özellikle sikkeler üzerindeki betimlemelerinde karşımıza çıkan ikonografik özellikleri kapsamlı bir şekilde değerlendirilmemiştir¹². Yaptığımız çalışmada, kentin baş tanrıçası konumuna yükseltelen *Meter Adrastos*'un kültüyle bağlantılı tüm veriler bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak, tanrıçanın betimlemelerinde kullanılan ikonografik özellikleri¹³ irdelenmiş, *Meter Adrastos*'un kült heykeli ve kentteki niteliği, Attouda'da kabul gören sembolleri¹⁴ belirlenmiştir. Ayrıca nümismatik verilerde karşımıza çıkan tapınak yapısıyla ilgili bir değerlendirme de yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan konular, kentin ve bölgenin önemli tapınımları arasında yer alan *Meter Adrastos* kültünün daha geniş bir kapsamda irdelenmesi yönüyle önem taşımakta olup ilerleyen dönemlerde burada yapılacak kazı ve araştırmalara da katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmamızın, Karia ve Phrygia bölgesi kentlerinde tespit edilen ana tanrıça inancı ve Attouda kentiyile ilişkili arkeolojik verilerin yorumlanmasına katkı sağlayacağı da şüphesizdir.

Attouda Kenti

Denizli İli, Sarayköy İlçesi'ne bağlı Attouda kenti Salbakos (Babadağ) Dağı'nın kuzeyindeki doğal bir tepede üzerinde konumlanmıştır¹⁵. Günümüzde Hisar mahallesine (köyü) ait bir yerleşimin altında kalan Attouda'ya ait mimari yapı kalıntıları bu nedenle yok denecek kadar azdır (Fig. 1-3). Ancak köy yerleşimine ait yapıların duvarlarında, köy mezarlığında ve sokak kenarlarında antik kente ait çok sayıda yazıtlı-yazıtısız mimari blok görülebilmektedir¹⁶ (Fig. 3-4). Bu mimari yapı elemanlarının dışında, Attouda ile ilişkili epigrafik ve nümismatik veriler ile mezar yapıları, mezar stelleri, heykeltıraşlık, seramik ve cam buluntuları kentin geçmişi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır¹⁷.

³ Şimşek 1999b, 316-317.

⁴ Radet 1890, 238-239; Anderson 1897, 398-400; Buckler 1936, 79; Buckler – Calder 1939, xii-xiv, 24-32, no. 65-86; Sheppard 1981, 24-27, Pl. III-IVa; Malay 1994, 178-179; Şimşek 1999b, 317; Şimşek 2002; Şimşek – Okunak 2002; Thonemann – Ertuğrul 2005, 75-86; Söğüt 2007b.

⁵ Ramsay 1895, 166; Head 1897, 62, no. 1, Pl. x.9; Huttner 2013, 36; Türkoğlu 2020, Type A1-A4.

⁶ Attis, Phrygia bölgesinde sıklıkla rastlanılan özel bir isimdir. Bkz. Roller 2004, 238. Ayrıca Attis için bkz. Grimal 1997, 112. Attis tapınımı, Phrygia Bölgesi'nde merkezlenen ve tanrıçanın doğa üzerindeki egemenliğini simgeleyen bir efsanedir. Bu efsanede Attis, kışın ölen ancak ilkbaharda yeniden canlanan bitkiler âlemini sembolize etmektedir. Bkz. Üreten 2010, 40-41. Kybele-Attis söylencesi için ayrıca bkz. Roller 2004, 231-253; Claerhout – Devreker 2008, 157-171.

⁷ Ramsay 1895, 169; Laumonier 1958, 474, 721; Şimşek 2002, 231.

⁸ Kentte, *Meter Adrastos* kültünden sonra karşımıza çıkan önemli kültlerden birisi de Men *Karou*'dur. Bkz. Strab. XII. 8.20; Ramsay 1895, 167-169; Laumonier 1958, 474-475; Şimşek 1999a, 8; Şimşek 1999b, 327; Thonemann – Ertuğrul 2005, 79; Huttner 2013, 52-53; Söğüt 2017, 252-253.

⁹ Head 1897, 64, no. 10, Pl. x.13.

¹⁰ Head 1897, 62-69; SNG 1947, no. 159-169; Laumonier 1958, 474-478, 716-717, 721; Söğüt 2017, 252-255.

¹¹ Imhoof-Blumer 1901, 122-123; Buckler – Calder 1939, 27-29, no. 74-76; Laumonier 1958, 474; Thonemann – Ertuğrul 2005, 75-86; Şimşek 2016, 797-799, Fig. 13.

¹² Ramsay 1895, 169-170; Buckler – Calder 1939, 27-29, no. 74-76; Huttner 2013, 53.

¹³ Attouda'da bulunan *Meter Adrastos* betimli mermer adak kabartması için bkz. Şimşek 2016, 797-799.

¹⁴ Tanrıçaya ait semboller, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Bkz. Ateş 2018, 294.

¹⁵ Şimşek 2002, 229; Söğüt 2007b, 385; Şimşek 2016, 793-794.

¹⁶ Şimşek 2002, 231; Söğüt 2007b, 385-386.

¹⁷ Şimşek 2016, 794.

Ayrıca Attouda'nın çevresindeki kentlerde bulunan arkeolojik veriler de kentle ilgili bilgilere katkı sağlamaktadır¹⁸.

Attouda kentinde günümüze kadar geniş kapsamlı bir yüzey araştırması veya kazı çalışması gerçekleştirmediği için Hellenistik Dönem öncesine tarihlendirilen herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır. Ancak kente yakın konumda bulunan yerleşimlerin geçmişini incelediğimizde, Attouda'nın da erken dönemlerde benzer bir tarihsel süreç yaşadığı öngörülebilir¹⁹. Kentle ilişkili en erken tarihli epigrafik veriler²⁰, Attouda'nın MÖ 2. yüzyılda ön plana çıktığını ve Pergamon Krallığı ile bağlantılı olduğunu göstermektedir²¹. Söğüt²², bu verilerden hareketle kentin geçmişinin en azından MÖ 3. yüzyıla kadar uzandığına ve Pergamon Krallığı'nın daha önceden var olan bu yerleşime statü kazandırdığına işaret eder. MÖ 2. yüzyılda Attouda'da ikamet eden Solon isimli bir kişinin Pergamon Krallığı'na hububat bağışlaması²³, kentin ekonomik gelir seviyesinin iyi durumda olduğunu ve Pergamon'la yakın bir bağının bulunduğunu göstermektedir. Bu dönemde inşa edilen yapılara ait mimari yapı elemanları ise Attouda'nın Pergamon kenti ile arasındaki etkileşimi başka bir açıdan desteklemektedir²⁴.

MÖ 2. yüzyılda kendi adıyla gümüş ve bronz sikke basmaya başlayan kent²⁵, yakın çevresindeki kentlerde olduğu gibi Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren hızlı bir gelişim atağı yakalamıştır. Kentte İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren artan imar faaliyetleri²⁶, MS 2. ve 3. yüzyılda yoğun bir şekilde devam etmiştir²⁷. Attouda'nın, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Trapezopolis kenti ile birlikte önce bir Karia Birliği olan *Alabanda Conventusu*'na, daha sonra ise *Aphrodisias Conventusu*'na bağlandığı görülmektedir²⁸. Bu siyasi bağlantının yanında Attoudalı ünlü *Carminii* ailesinin önemli siyasi görevlerde bulunmaları Attouda'nın Roma İmparatorluk Dönemi'nde yakaladığı gelişime önemli bir katkı sağlamıştır²⁹. Özellikle *Carminii* ailesi üyelerinin Aphrodisias kenti ile kurduğu dini ve siyasi bağlantı, her iki kent arasındaki etkileşimi arttırmıştır³⁰. Attouda'da tespit edilen mimari blokların yanı sıra, diğer arkeolojik buluntular kentin özellikle Antoninler ve Severuslar Dönemi'nde yaşadığı ekonomik canlılığı göstermekle birlikte bu durumun MS 3. yüzyılın ortalarına kadar sürdüğü takip edilebilmektedir³¹.

Diocletianus Dönemi ve sonrasında yapılan düzenlemelerle birlikte *Phrygia Conventusu* içine dâhil edilen Attouda, bölgedeki diğer kentlerde olduğu gibi özellikle MS 6. yüzyıldan sonra zayıflamaya başlamış, zamanla eski önemini kaybetmiş ve küçülmüştür³². Bu durum, çevre kentlerden bilindiği kadarıyla söz konusu dönemde meydana gelen akınlar ile merkez yönetimin değişen siyasi ve ticari politikalarına bağlı olarak şekillenmiş olmalıdır³³.

¹⁸ Attouda; Trapezopolis, Aphrodisias, Laodikeia ve Kidramos gibi kentlerle bağlantılıdır. Bkz. Ramsay 1895, 166; Şimşek 1999b, 324.

¹⁹ Şimşek 1999a, 3-5; Söğüt 2007a, 20; Söğüt 2007b, 383.

²⁰ Kentte ele geçirilen seramik eserler de bu tarihi desteklemektedir. İlgili çalışma için bkz. Şimşek – Okunak 2002, 84.

²¹ Bölge kentleri Apameia Barışı'nın (MÖ 188 sonrası) ardından Pergamon Krallığı'nın yönetimine geçmiştir. Bkz. Şimşek 2016, 793. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen ve Attalos hanedanlığı tarafından gönderilen bir yazıt için bkz. Buckler – Calder 1939, 24-25, no. 65. MÖ 2-1. yüzyıla tarihlendirilen yazıt için bkz. Buckler – Calder 1939, 25, no. 67. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir yazıtta, kente büyük iyilikler yapan bir kişi kent, halk ya da konsey tarafından onurlandırılmıştır. Bkz. Ritti 2008, 61-63, no. 9. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mezar yazıtları bulunmaktadır. Bkz. Ritti 2008, 63. No. 10-11-12. Ayrıca bkz. Ramsay 1895, 166; Huttner 2013, 36-37.

²² Söğüt 2017, 244. Pergamon Krallığı, kentin kurulduğu alanın stratejik konumundan yararlanmış olmalıdır. Bkz. Söğüt 2007a, 20.

²³ Buckler – Calder 1939, 25-26, no. 68; Malay 1993, 18.

²⁴ Söğüt 2007b, 387, 391; Söğüt 2017, 244, 248-249.

²⁵ Ramsay 1895, 166; Huttner 2013, 36.

²⁶ Söğüt 2017, 245. MS 3-10 yılları arasında, İmparator Augustus hayatı boyunca dikilen bir yapıyla ilişkili yazıt için bkz. Buckler – Calder 1939, 25, no. 66. MS 11-14 yıllarına tarihlendirilen bir blok üzerindeki yazıtta, İmparator Augustus'un karısı Livia'nın onurlandırıldığı görülmektedir. Yazıt için bkz. Buckler – Calder 1939, 66, Lev. 13; Ritti 2008, 131, no. 48.

²⁷ Sheppard 1981, 24-25, Pl. IIIa; Söğüt 2007b, 388, 391; Şimşek 2016, 794. Attouda, İmparator Hadrianus onuruna festival düzenleyen Küçük Asya kentlerinden birisidir. Bkz. Kaya – Taşdöner-Özcan 2016, 508.

²⁸ Ramsay 1895, 165, 167; Şimşek 1999b, 324; Şimşek 2002, 229; Söğüt 2007a, 19; Şimşek 2016, 793; Söğüt 2017, 245.

²⁹ Söğüt 2017, 245-246.

³⁰ Sheppard 1981, 25-26; Thonemann – Ertuğrul 2005, 80-82; Söğüt 2007b, 391.

³¹ Şimşek 2002, 239; Şimşek – Okunak 2002, 83-84; Şimşek 2016, 793-794.

³² Şimşek 2016, 793; Söğüt 2017, 245-246.

³³ Şimşek 2002, 231; Şimşek 2016, 793.

Meter Adrastos Kültü

Geçmiş Neolitik Dönem'in ana tanrıça inancına³⁴ kadar uzanan Phrygialı Kybele (*Kybeleia*), İda'nın yüksek doruklarındaki korularda yaşadığına inanılan ve tüm canlıların, insanların, hayvanların besleyicisi kabul edilen bir tanrıçadır³⁵. Yeryüzündeki canlıların üremesinden, yabanıl yaşamın devamından ve bakımından o sorumludur³⁶. Tanrıların, hayvanların, bitkilerin ve insanların "yaradıcı"dır³⁷. Bu nedenle kendisine inanılan yerlerde 'o yerin anası' anlamına gelen sıfatlar verilerek tapınılmıştır³⁸. *Meter Megale* (Büyük Ana)³⁹, *Meter Theon* (Tanrıların Anası)⁴⁰, *Meter Aspodene* (*Aspodene*'nin Anası)⁴¹ gibi çeşitli sıfatlarla tapınım gören tanrıça, Attouda kentinde *Meter Adrastos*⁴² (*Meter Adrastou*)⁴³ olarak isimlendirilmiştir. Tanrıçanın kültüründe karşımıza çıkan *Adrastos* kelimesi, eski bir Anadolu ismidir⁴⁴. Herodotos'ta (I.35-45) Phrygia Bölgesi'yle ilişkili bir kraliyet ismi olarak karşımıza çıkan *Adrastos*⁴⁵, Karia ve Phrygia Bölgesi kentlerinde sıklıkla kullanılan⁴⁶ ve Attouda ile birlikte yakın komşuları Laodikeia, Tripolis, Hierapolis, Trapezopolis ve Aphrodisias'ta yaygın şekilde kullanılan bir erkek isimdir⁴⁷. Ancak bu kültürde karşımıza çıkan sıfatın tanrıça ile olan bağlantısı hakkında günümüze ulaşan bir veri şu an için bulunmamaktadır.

Attouda'yla ilişkili arkeolojik veriler, *Meter Adrastos*'un kentteki tapınımlar arasında baş sıraya yerleştiğini göstermektedir. Hellenistik Dönem'den itibaren sikkeler üzerinde yerini alan tanrıça, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen nümismatik, epigrafik buluntular ile heykeltıraşlık eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmakta olup benzer durum Attouda'nın komşusu Trapezopolis⁴⁸ kenti için de geçerlidir (Fig. 9). Ancak Naumann⁴⁹ tarafından yayımlanan ve Aphrodisias'ta (Bingeç Köyü) ele geçirilen mermer bir kabartmada betimlenen ana tanrıçanın tarafımızca *Meter Adrastos*'un ikonografisini yansıtmaması, bu kültürün Trapezopolis'in yanı sıra Aphrodisias kentinde de kabul gördüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir⁵⁰ (Fig. 7). Aphrodisias'ın çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında Ataköy'de *Meter Adrastos*'a adanan bir yazıtın⁵¹ tespit edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir. Günümüze kadar ulaşan bu arkeolojik veriler, söz konusu kentlerin ortak bir *Meter Adrastos* kültürüne sahip olduğunu ve tanrıçanın geniş bir coğrafyada tapınıldığını göstermesi bakımından önem taşır⁵².

Söğüt⁵³ tarafından yapılan çalışmalar, tanrıçaya ait kült alanının erken dönemde açık hava kutsal alanı şeklinde düzenlendiğini göstermiştir. Çünkü bu kültürün özünde, tanrıçanın ulu dağların zirvesinde, kayaların özünde yaşadığı düşünüldüğü için tapınım yerleri de bu nitelikleri taşıyan doğal alanlara kurulmuştur⁵⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise tanrıça adına inşa edilen bir tapınak yapısının olup

³⁴ Konuyla ilgili bkz. Roller 2004, 46-58.

³⁵ Farklı medeniyetler tarafından *Kubaba*, *Kybele*, *Magna Mater* gibi çeşitli isimlerle karşımıza çıkan bu kültürün özü, Neolitik Dönem'e kadar giden ana tanrıça inancıdır. Bkz. Çapar 1979b; Üreten 2010, 37.

³⁶ Dürüşken 2000, 72.

³⁷ Hom. *hymn.* XIV; Dürüşken 2000, 73.

³⁸ Çapar 1979b, 194; Burkert 2018, 16.

³⁹ Roller 2004, 204.

⁴⁰ Dürüşken 2000, 72.

⁴¹ Strab. II. 2.6; Üreten 2010, 37.

⁴² Buckler – Calder 1939, 27-29, no. 74-76; Laumonier 1958, 474, 721; Imhoof-Blumer 1901, 122-123; Çapar 1979b, 194; Şimşek 1999b, 325; Şimşek 2016, 798-799; Söğüt 2017, 253.

⁴³ Chaniotis 2012, 353-354, no. 24.

⁴⁴ *Adrastos* ve *Adrastilla* eski bir Anadolu ismidir. Bkz. Ramsay 1895, 169; Huttner 2013, 53.

⁴⁵ Phrygialı *Adrastos*, Kral Midas'ın torunu, Gordias'ın oğlu olan ve kraliyet soyundan gelen önemli bir kişidir. Ancak yanlışlıkla kardeşlerinden birini öldürdüğü için babası Gordias tarafından kovularak Sardes'e gitmiştir. Kroisos onu tanıyınca kendi sarayına yerleştirmiş ve *Adrastos*'a güvenerek oğlunu korumakla görevlendirmiştir. Ancak bir av sırasında *Adrastos* kargısını domuz yerine yanlışlıkla Kroisos'un oğluna isabet ettirerek onun katili olmuştur. Bkz. Hdt. I.35-45.

⁴⁶ Ramsay 1895, 169-170.

⁴⁷ Anderson 1897, 400; Sheppard 1981, 24, Pl. III.a; Huttner 2013, 53.

⁴⁸ Head 1897, 177, 179, no. 3, 11, 13-14, Pl. xxvii.5, 8-9; Laumonier 1958, 474; Şimşek 1999b, 325, 328; Thonemann – Ertuğrul 2005, 79; Şimşek 2016, 798; Söğüt 2017, 253.

⁴⁹ Naumann 1983, 260-261, Kat. No. 607, Taf. 46,1.

⁵⁰ Aydın Arkeoloji Müzesi'nde 858 envanter numarası ile kayıtlı olan kabartma, ilk defa 1983 yılında Naumann tarafından yayımlanmıştır. Araştırmacı, söz konusu kabartmayı Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Naumann 1983, 260-261, Kat. No. 607, Taf. 46,1.

⁵¹ Chaniotis 2012, 365-366, no. 24, Fig. 17;

url 1: <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/92622?show=full> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)

⁵² Ramsay 1895, 166.

⁵³ Söğüt 2017, 253.

⁵⁴ Uçankuş 2002, 28, 167; Roller 2004, 208.

olmadığı bilinmemektedir. Ancak Septimius Severus Dönemi'nden itibaren basılan sikkelerde tanrıçanın kült heykelinin anıtsal bir tapınak⁵⁵ içerisinde betimlenmesi tapınım alanının yeniden düzenlendiğini düşündürmektedir (Fig. 12-13). Kentte yapılan herhangi bir yüzey araştırması veya kazı çalışması olmadığı için kutsal alanla ilişkili kesin bir şey söylemek bugün için zordur.

Attouda'yla ilişkili epigrafik ve nümismatik veriler, *Meter Adrastos* kültüründe görevli rahip ve rahibelerin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu veriler, külte hizmet eden din görevlilerinin soylu aileler arasından seçildiğini göstermektedir. Çünkü Attouda yönetimini uzun yıllar elinde tutan ünlü *Carminii* ailesi üyeleri, *Meter Adrastos* kültüründe rahip ve rahibe olarak görev almıştır. Epigrafik verilerde bu aile üyelerinden *Carminia Ammia* (MS 170-190), *Meter Adrastos* ve *Aphrodite*'nin (Aphrodisias) rahibesi olarak görev alırken, eşi *M. Ulpius Carminus Claudianus*'un (MS 150-180) *Meter Adrastos*'un rahibi ve *stephanephoros* olarak onurlandırıldığı görülmektedir. Kentin *demosu* ve *boulesi* tarafından onurlandırılan bu kişiler, tanrıça adına düzenlenen törenleri finansal olarak yönetmiş ve çelenk taşımakla görevlendirilmiştir. Bu kişilerin aynı zamanda Aphrodisias kentindeki Aphrodite kültüründe de din görevlisi olarak hizmet ettiği bilinmektedir⁵⁶. Nümismatik verilerde de ismi geçen *Carminii* ailesi üyelerinin Roma İmparatorluk Dönemi'nde önemli resmi görevlerde bulunduğu bilinmekle birlikte onlarla ilişkili basılan sikkelerin arka yüzünde rahiplik yaptıkları *Meter Adrastos*'un betimlemesi karşımıza çıkmaktadır⁵⁷. Yine Attouda'da bulunan bir yazıtta, *Herakles* ile *Meter Adrastos* adına düzenlenen "*Adrasteia*"⁵⁸ isimli festival ve yarışmaların olduğu görülmektedir⁵⁹. Ancak bu festivallerle ilişkili olarak, yarışmalarda birinci gelenlerin heykel ile onurlandırılması dışında herhangi bir veri günümüze ulaşmamıştır⁶⁰.

***Meter Adrastos*'un İkonografisi**

Attouda'nın baş tanrıçası *Meter Adrastos*'un ikonografisini sunan en önemli betimlemelere nümismatik veriler aracılığıyla ulaşılmaktadır (Fig. 5-6, 9-14). Bu eserlerin dışında, Attouda'da⁶¹ ve Aphrodisias'ta⁶² bulunan mermer adak kabartmaları da tanrıçanın ikonografisi hakkında bilgi vermektedir (Fig. 7-8).

Attouda'da MÖ 2-1. yüzyıla tarihlendirilen sikkelerin ön yüzünde büst şeklinde, kule taçlı olarak betimlenen bir tanrıça karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla araştırmacılar tarafından Tyche olarak tanımlanan bu tanrıçanın⁶³, Augustus Dönemi'nden itibaren yoğun bir şekilde karşımıza çıkan *Meter Adrastos*'un erken betimlemeleri olma olasılığı göz ardı edilmemelidir. Arka yüzde, Attouda'da kültü olduğu saptanan tanrı Apollon betimlemesinin yer aldığı bu sikkelerde⁶⁴, kent pantheonunda ön plana çıkan bu iki tanrı sikkelerin iki yüzünü paylaşmış olabilir.

Tanrıça için kullanılan ana kült ikonografisi, nümismatik verilerde İmparator Augustus Dönemi'nden (MÖ 27-MS 14) itibaren oluşturulmuş ve arka yüz betimlemesi olarak kullanılmıştır. Söz konusu dönemde tanrıça için oluşturulan birinci ve 'ana tip', MS 3. yüzyılın ortalarına kadar yoğun bir şekilde kullanılmıştır⁶⁵ (Fig. 5-6, 13-14). Tanrıçanın bu betimlemesinde ayaklarına kadar inen bol kıvrımlı, yarım kollu bir khiton giydiği görülmektedir. Khiton kumaşı çoğunlukla göğsün hemen altından geçirilen bir kemer yardımıyla sıkıştırılmıştır. Bazı örneklerde ise bu kemerin bel hizasına yerleştirildiği görülmektedir. Saçlar başın iki yanından omuzlara doğru dökülme olup başında kule şeklinde yapılan yüksek bir polos yer alır. Tam cepheden ve ayakta betimlenen tanrıçanın vücut ağırlığını taşıyan bacağı ise değişiklik göstermektedir. Ancak genellikle destek sağlayan bacakta giysi

⁵⁵ Head 1897, 67, no. 29, Pl. xi.1.

⁵⁶ Buckler – Calder 1939, 27-28, no. 74-75; Sheppard 1981, 26; Şimşek 1999b, 325-326.

⁵⁷ url 2: https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=199&pid=15386#top_display_media (Erişim Tarihi: 13.08.2020)

⁵⁸ Ramsay 1895, 170; Buckler – Calder 1939, 28-29, no. 76; Şimşek 2016, 798.

⁵⁹ Ramsay 1895, 169; Buckler – Calder 1939, 28-29, 30, no. 76, 81; Şimşek 1999b, 326; Huttner 2013, 53; Şimşek 2016, 798.

⁶⁰ Buckler – Calder 1939, 28-29, no. 76; Şimşek 1999b, 316-317.

⁶¹ Şimşek 1999b, Res. 10; Şimşek 2016, 797-799.

⁶² Naumann 1983, 260-261, Taf. 46,1.

⁶³ Head 1897, 62, no. 1, Pl. x.9; Imhoof-Blumer 1901, 123, Taf. IV.26-27.

⁶⁴ Head 1897, 62, no. 1, Pl. x.9. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta, konye ve halk tarafından Apollon'un rahibi? Polydeukes'in? onurlandırıldığı görülmektedir. Yazıt için bkz. Ritti 2008, 141, no. 55.

⁶⁵ Head 1897, 66-68, no. 27-30, 33-34, Pl. xi.1; Türkoğlu 2020, Type B03, B12, B15, B20, B28-B30, B46-B47, B55-B56, B66, B71, B74, B77-B78.

kumaşı bacağa yapışarak vücut hatları belli edilmiştir. Bu duruma bağlı olarak, iki bacak arasında ve ağırlığı taşıyan bacak üzerinde oluşan kumaş katlanmalarının oldukça yoğun yapıldığı izlenebilmektedir. Tanrıçanın iki yanında yelelerinden tuttuğu, oturur şekilde ve cepheden (nadiren başları dışa dönük şekilde) tasvir edilen birer erkek aslan bulunmaktadır. Nadir olmakla birlikte bazı örneklerde bu iki erkek aslanın ayakta, 4/3 cepheden ve bir pençesini yukarıya kaldırmış şekilde tasvir edildiği de görülmektedir. Aslanların yeleleri oldukça gür ve kabarıktır. Bir sikke üzerinde ise, tanrıçanın her iki yanında, omuz hizasında yerleştirilen hilal ve sekiz şualı yıldız sembolleri bulunur. Tanrıçanın betimlemelerinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkan bu ikonografinin, *Meter Adrastos*'un kült heykeline ait ana tip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu tasvir, nümismatik eserlerde bir tapınak içerisinde betimlenen kült heykeli olması yönüyle de önemlidir⁶⁶ (Fig. 12-13). Attouda'da bulunan ve Şimşek⁶⁷ tarafından yayımlanan mermer kabartma ile Aphrodisias kentinde (Bingeç Köyü) bulunan ve Naumann⁶⁸ tarafından çalılışın mermer kabartma bu görüşümüzü desteklemektedir (Fig. 7-8).

Meter Adrastos'un Attouda ve Trapezopolis⁶⁹ kenti sikkelerinin büyük bir çoğunluğunda ve mermer adak kabartmalarında, cepheden, ayakta ve iki yanındaki koruyucu aslanlarıyla birlikte betimlenmesi⁷⁰, kentteki asıl kült imgesinin bu tipte olduğunu, komşu kentlerde de bu imgesinin kabul edildiğini ve yüzyıllar boyunca değişmeden, sevilerek kullanıldığını göstermektedir (Fig. 9). Antik dönemde ana tanrıçanın (Kybele) Batı Anadolu ve Yunan sanatına ait ayakta betimlendiği bu tip örneklerde, çoğunlukla bir elinde phiale, diğer elinde tef tutarken tasvir edildiği görülmektedir⁷¹. Ancak Attouda'da, tanrıçanın ayakta betimlendiği tasvirlerinde bu semboller kullanılmamıştır⁷². *Meter Adrastos*'un bu tipte elleri daima iki yanındaki aslanların başının üzerine yerleştirilmiş ve özellikle onlar üzerindeki egemenliği vurgulanmıştır. Aslanların oturarak betimlenmesi ise, bu vahşi hayvanın tanrıçanın güçlü otoritesiyle ehlileştirildiğini vurgulamaktadır. Attouda'da bulunan kandillerin (MS 1-2. yüzyıl) üzerinde de karşımıza çıkan bu hayvanlar, tanrıçanın kentteki en önemli sembolünün aslan olduğunu göstermektedir⁷³. Roller⁷⁴ tarafından da belirtildiği gibi, tanrıçanın Anadolu kökenlerinin en açık kanıtı aslanlardır. Özellikle adalarda çok sık karşılaşılan aslanlar, onun koruyucu hayvanı⁷⁵ olup tanrıçanın egemenliğini ve gücünü simgeleyen en önemli sembolleridir⁷⁶. Ana tanrıça kültünde Tunç Çağı Anadolu'sunun (özellikle Batı Anadolu) dinsel simgesi olarak yerini alan aslan⁷⁷, Phryg kaya anıtlarında⁷⁸ betimlenen ve tanrıçanın vahşi doğa üzerindeki kudretini, egemenliğini vurgulayan önemli bir figürdür. Tanrıça aslanlar ile birlikte hem onların korumasında hem de onlara hükmeder konumdadır⁷⁹. Bu anıtlarda karşımıza çıkan ana tanrıça figürleri de *Meter Adrastos*'un kült ikonografisinde olduğu gibi iki yanındaki aslanlarla birlikte, uzun bir elbise ve polosla, cepheden ve ayakta betimlenmiştir⁸⁰. Tanrıça için kullanılan *Adrastos* isminin Herodotos'ta⁸¹ bahsi geçen Gordias'ın oğlu, Midas'ın⁸² torunu Phrygialı *Adrastos* ile olan yakın benzerliği ve özellikle bu

⁶⁶ Head 1897, 67, no. 29, Pl. xi.1.

⁶⁷ MS 3. yüzyıla tarihlendirilen *Meter Adrastos* kabartması için bkz. Şimşek 2016, 797-799, 810, Fig. 13.

⁶⁸ Naumann 1983, 260-261, Taf. 46.1.

⁶⁹ Head 1897, 177, no. 3, Pl. XXVII.5.

⁷⁰ Benzer durum Ephesos kentindeki *Meter* tasvirleri için de geçerlidir. Soykal Alanyalı tarafından Ephesos kentindeki *Meter* betimlemelerinde tespit edilen bu durum, tanrıçanın daha çok Phryg karakterinde yapıldığını ortaya koymuştur. Bkz. Soykal-Alanyalı 2001, 7, Res. 4.

⁷¹ Naumann 1983, Taf. 33.2, 34-35, 36.1. İki yanındaki erkek aslanlar ve giyimli iki erkek profili arasında betimlenen Kybele'ye ait bir kabartma Metropolis kentinde ele geçirilmiştir. Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen kabartmada tanrıçanın bir elinde phiale, diğer elinde tef tuttuğu görülmektedir. Bu tipin, Geç Klasik Dönem'e dayandığı belirtilmiştir. Bkz. Aybek 2009, 103-105, no. 216.

⁷² Sadece Trapezopolis kentinde bulunan bir sikke üzerinde (Septimius Severus Dönemi) tanrıçanın yanındaki aslanların yukarıya kaldırdıkları pençesini tef üzerine dayadıkları görülmektedir. Bkz. Head 1897, 179, no. 11, Pl. xxvii.8.

⁷³ Şimşek – Okunak 2002, 88.

⁷⁴ Roller 2004, 152.

⁷⁵ Uçankuş 2002, 165-167.

⁷⁶ Roller 2004, 152. Ayrıca bkz. Işık 1999, 30.

⁷⁷ Roller 2004, 119.

⁷⁸ Aslankaya anıtı için bkz. Naumann 1983, Taf. 4.2-4.3; Roller 2004, 67, 99-102, Res. 19-21, 34; Işık 1999, 28, Res. 36. Ayrıca bkz. Uçankuş 2002, 165-168, 221-222; Patacı 2007, 41-42.

⁷⁹ Roller 2004, 120.

⁸⁰ Uçankuş 2002, 28; Roller 2004, 102, Res. 20. Bu aslanlar, söz konusu anıtlarda bazen oturarak, bazen de ön ayaklarını tanrıçaya dayamış ve ayakta betimlenmiştir. Bkz. Uçankuş 2002, 28.

⁸¹ Hdt. I.35-45.

⁸² Ana tanrıça inancı, Phrygia Kralı Midas'ın saygı gösterdiği en önemli kültür. Midas'la ilişkili kült kabartmasında, onun tanrıçaya rahiplik göreviyle bağlı bir hükümdar olduğu ifade edilmiş, ayrıca tanrıçanın oğlu olduğu belirtilmiştir. Bkz. Roller 2004, 239. Onunla ilgili betimlemelerde tanrıçanın ilk önce aslanlar tarafından emzirildiğine inanıldığı için yanına çoğunlukla bu aslanlar yerleştirilmiştir. Bkz. Uçankuş 2002, 165-166. Ayrıca tanrıça adına Pessinus'ta görkemli bir tapınak inşa ettirmiştir. Bkz. Claerhout – Devreker 2008, 21-22.

bölgedeki kentlerde yüzyıllarca sevilerek kullanılan bir isim⁸³ olması da tanrıçanın daha çok Phryg kültürünün etkisinde ortaya çıkan ve gelişen bir tapınım olduğunu düşündürmektedir. Tanrıça için kullanılan “*Matar*” “Ana” adı, MÖ 7. yüzyıldan itibaren ilk kez Phryg yazıtlarında görülmeye başlamıştır⁸⁴. Tanrıçanın ikonografisinde kullanılan kompozisyonu kült için kullanılan sıfatlarla bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, *Meter Adrastos* ikonografisinin Phryg dininin etkisinde gelişim göstermiş olabileceği ihtimali olasılık taşımaktadır⁸⁵. Attouda’nın yakın komşusu olan Aphrodisias’ın baş tanrıçası Aphrodite’nin, prehistorik höyükte yapılan çalışmalar sonucunda daha erken dönemlere kadar uzanan bir ana tanrıça inancının etkisiyle gelişim gösterdiği bilinmektedir⁸⁶. Bu durum, Attouda kenti için de benzer bir dini gelişim süreci yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak kentte yapılan çalışmaların özellikle Hellenistik Dönem öncesindeki süreç içerisindeki varlığını irdelememiz açısından yetersiz oluşu, görüşümüzü destekleyecek bir dayanak sağlamamaktadır. Kentte ilerleyen dönemlerde yapılacak kapsamlı çalışmalar, şüphesiz ki bu kültürün geçmişi hakkındaki bilgilerimizin yeniden değerlendirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Sikkelerin arka yüzünde betimlenen ana kült ikonografisinde Septimius Severus Dönemi’ne ait bir örnekte, tanrıçanın iki yanında omuz hizasına hilal⁸⁷ ve sekiz şualı yıldız sembolleri eklenmiştir (Fig. 6). Bu örnek, *Meter Adrastos*’un gök tanrıçası kimliği kazandığını ve gökyüzüyle ilişkili olayların onun sorumluluğunda olduğunu da göstermektedir. Anadolu’da özellikle başta *Ephesos Artemisi* ve *Artemis Pergaia* kültüründe karşımıza çıkan bu semboller⁸⁸, yine Septimius Severus Dönemi’ne tarihlendirilen sikkelerde *Aphrodisias Aphroditesi*’nin⁸⁹ sembolü olarak da karşımıza çıkar. Bu benzerlik, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi’nde Aphrodisias’ın etkisinde gelişen Attouda’nın, *Meter Adrastos* inancını, *Aphrodisias Aphroditesi* kültürüyle eşit mertebeye getirme isteğinden ortaya çıkmış olabilir⁹⁰. Kentle ilişkili epigrafik verilerde, Attoudalı *Carminii* ailesi üyelerinin hem *Aphrodisias Aphroditesi* kültüründe, hem de *Meter Adrastos* kültüründe din görevlisi olarak hizmette bulunması da bu görüşümüzü güçlendirmektedir⁹¹.

Meter Adrastos ikonografisinde, sikkeler üzerindeki arka yüz betimlemelerinde tespit ettiğimiz ikinci tipte tanrıça, gösterişli, ayakları ince işçilikli ve geniş arkalıklı bir tahta oturur şekilde tasvir edilmiştir⁹². Ayaklarına kadar inen uzun ve yarım kollu bir khiton giymesine rağmen, belinden geçirilen bir hymation kumaşının, bacaklarını kapatacak şekilde ikinci bir giysi olarak yerleştirildiği görülmektedir. Başında kule şeklinde yapılan yüksek bir polos yer alır. Gövde 4/3 cepheden gösterilmiş olmasına rağmen baş profilden betimlenmiştir. Bu sayede saçların ense üzerinde topuz şeklinde toplandığı görülmektedir. Sol dirseğini bir tef (*tympanon*) üzerine dayamış, öne doğru uzattığı sağ elinde ise sunu kâsesi (*phiale*) tutmaktadır. Ayaklardan biri hafif geriye, diğeri öne yerleştirilmiştir. Bu oturuşa bağlı olarak giysi kumaşının bacağın yanında geniş ve diyagonal katlanmalarla hareketlendirildiği, bacak hatlarının ise kumaşın altından gösterildiği görülmektedir. Gövde arkasından getirilen hymation, kalın bir tomar şeklinde döndürülerek bel hizasından kucağına dökülmektedir. Tahtın her iki yanında, oturur şekilde ancak profilden betimlenen iki erkek aslan yer alır. Gür ve kabarık yeşil aslanların ağızları, kükrer şekilde açık olarak gösterilmiştir (Fig. 10).

Meter Adrastos’un tahtında oturan, sunu kâsesi (*phiale*) ve tef (*tympanon*) tutan, kule taçlı ve iki yanında koruyucu aslanları ile karşımıza çıkan ikonografisi, antik dönem sanatında tanrıça (*Kybele*) için kullanılan en yaygın ve klasikleşmiş tasvirlerden birisidir⁹³. Bu betimlemenin, MÖ 430 yıllarında Atina’daki Metroon için *Agorakritos* tarafından yapılan kült heykeline dayandığı düşünülmektedir⁹⁴.

⁸³ Ramsay 1895, 169-170; Anderson 1897, 400; Huttner 2013, 53.

⁸⁴ Roller 2004, 22-23.

⁸⁵ Laumonier, *Meter Adrastos*’un yerel bir *Potnia* olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Laumonier 1958, 474-475; Şimşek 2016, 798.

⁸⁶ Erim 1967, 135; Erim 1986, 27.

⁸⁷ Antik dönemde ay, doğurganlık ve verimin kaynağı olarak görülmüş, yaşamın yenilenişinin evrensel sembolü haline gelmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Thomson 2007, 200-205.

⁸⁸ Albayrak 2008, 17, 146, 149; Fleischer 2008, 59. Ayrıca *Kybele* ve *Artemis* ilişkisi için bkz. Işık 2015, 317-318.

⁸⁹ url 3: https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=196&pid=10877#top_display_media (Erişim Tarihi: 21.05.2020)

⁹⁰ Roma İmparatorluk Dönemi’nde farklı kentlerde tapınımları olan bazı tanrıçaların, bu tip ortak sembollerle birbirlerine yaklaştırıldıkları görülmektedir. Bkz. Fleischer 2008, 45-61.

⁹¹ Buckler – Calder 1939, 27-28, no. 74-75; Sheppard 1981, 26; Şimşek 1999b, 325-326; Söğüt 2017, 246.

⁹² Türkoğlu 2020, Type B24, B31, B73, B81.

⁹³ Naumann 1983, Taf. 27, 1-2, 42-43.

⁹⁴ Paroslu *Agorakritos*, *Pheidias*’ın öğrencisidir. Sanatçı tarafından yapılan orijinal kült heykeline ulaşamamıştır. Ancak çok sayıda kopyası ve yazılı kaynaklar kült heykelinin görüntüsü hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Roller 2004, 151-152, Res. 40-41.

Geç Klasik Dönem'de oluşturulan bu betimleme, yaygın bir şekilde kullanılmış olup geç antik döneme kadar tanrıça için kullanılan karakteristik ikonografiye dönüşmüştür⁹⁵. Bu ikonografinin Anadolu'daki en erken örneği, Pergamon kentinde ele geçirilen ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen *Meter* heykelidir⁹⁶. Pergamon'da üretilen bu model, çok farklı bölgelere ulaşmış ve geniş bir coğrafyada kullanılmıştır⁹⁷. Tanrıça bu betimlemede, kentin ve el değmemiş vahşi doğanın hâkimesi konumundadır⁹⁸. Sol kolunu dayadığı tef (*tympanon*)⁹⁹, onun en yaygın sembollerinden birisidir. Bu tefin (*tympanum*) özellikle tanrıça adına düzenlenen mistik ritüellerde önem taşıdığı ve tapınıcılar tarafından düzenlenen ayinlerde kullanıldığı bilinmektedir¹⁰⁰. Tanrıçanın kolunun altında gösterilmesi, tanrıçaya inananların yaptığı gibi onu da tef çalar şekilde göstermektedir¹⁰¹. Sağ elinde tuttuğu sunu kâsesi (*phiale*) ona inananların düzenledikleri törenler sırasında yapılan kurban ve libasyon eylemlerini sembolize etmektedir¹⁰². Ayrıca bu sembol, tanrıçanın bereket bahsettiğini de ifade etmektedir¹⁰³. Özellikle Yunan sanatına ait betimlemelerde Attouda sikkesinde karşımıza çıktığı şekliyle sunu kâsesinin sağ elde, tefin sol kolda yer aldığı tespit edilmiştir¹⁰⁴. Tahtın iki yanındaki aslanlar ise, tanrıçanın egemenliğini ve gücünü sergilemektedir¹⁰⁵. Ancak tahtında oturan *Meter Adrastos* tipi, Attouda sikkelerinde MS 2. yüzyılın sonlarında karşımıza çıkmakla birlikte oldukça nadir olarak kullanılmıştır. Trapezopolis kentinde, Septimius Severus Dönemi'ne ait bir sikkede tanrıçanın sol elinde tef yerine egemenlik gücünü yansıtan bir kraliyet asası tuttuğu görülmektedir¹⁰⁶. Her iki kentte görülen örnekleri değerlendirdiğimizde asıl kült betimlemesinin birinci ve ana tip olarak belirlediğimiz ikonografide olduğu görüşü daha ağır basmakla birlikte tahtta oturan tanrıça tipinin daha geç dönemlerde kullanılmaya başladığı görülmektedir.

Meter Adrastos'un üçüncü tip betimlemesi, yine MS 3. yüzyıla tarihlenen sikkelerde görülmekte olup tanrıçayı bir erkek aslanın sırtında ilerlerken göstermektedir¹⁰⁷. Söz konusu sikke, tahrip olmasına rağmen tanrıçanın aslanın sırt bölümüne yan bir şekilde oturduğu ve ayaklarına kadar devam eden bir khiton giydiği görülebilmektedir. Sağ elinde tuttuğu uzun bir asa, omuz üzerinde desteklenmiştir. Baş, ilerlediği yöne bakar şekilde ve profilden betimlenmiştir. Geriye doğru uzattığı ve aslanın sağrısı üzerine yerleştirilen elinde de bir nesne (tef/çam kozalağı?) yer almaktadır. Ancak silik olduğu için belirsizdir. Aslan oldukça heybetli bir gövde yapısına sahip olup yeşilleri gür ve kabarıktır. Ön pençelerinden biri yere basmakta ancak diğer pençesi havada ve adım atar şekilde gösterilmiştir (Fig. 11).

Meter Adrastos için kullanılan bu ikonografinin en ünlü örneği, Pergamon'da MÖ 2. yüzyılda inşa edilen ve hanedanlık tarafından Zeus ile Athena'ya adanan altar yapısının kabartmalarında karşımıza çıkmaktadır. Kybele (*Meter*), tanrılar ve devler arasında geçen savaş sahnesinin (*gigantomachia*) işlendiği büyük frizde yer alır¹⁰⁸. Tanrıçanın gür ve kabarık yeşelleri, heybetli bir gövdeye sahip erkek aslanın üzerinde yan bir şekilde oturarak savaş alanında hareket ettiği görülmektedir. Uzun khiton giyimli tanrıça, sol eli ile aslanın yeşellerinden tutarak destek almakta, sağ eli ile sırtındaki sadaktan ok çekmektedir. Dış frizde Yunan pantheonuna ait birçok tanrı ve tanrıça ile birlikte betimlenen Kybele'nin (*Meter*), Pergamon kraliyet hanedanı tarafından oldukça önem gösterilen bir kült olduğu bilinmektedir¹⁰⁹. Kentte bu kültle ilişkili düzenlenen kutsal alanlarda, Pergamon Krallığı'nın

⁹⁵ Karahan 2018, 71, 91, 110, 121; Ateş 2018, 301-306.

⁹⁶ Naumann 1983, Taf. 41. Geç Klasik Dönem'de yaratılan bu Kybele tipi, Hellenistik Dönem'de çok fazla değişikliğe uğramadan betimlenmeye devam etmiştir. Bkz. Şenyurt – Durugönül 2018, 320. Ayrıca bkz. Üreten 2010, 39.

⁹⁷ Çapar 1979b, 191-192, Res. 1-2; Roller 2004, 204-205, Res. 55-556.

⁹⁸ Çapar 1979a, 177.

⁹⁹ Kasnağa gerilen bir deriden yapılan ve ritim amacıyla kullanılan vurmali çalgıdır. Arkeolojik verilerle MÖ 3. binden itibaren kullanıldığı belirlenmiştir. *Kubaba* kültüründe de karşımıza çıkmakta ancak burada ritüele katılan kadın müzisyenler tarafından çalındığı görülmektedir. Bu konuda yapılan detaylı bir çalışma için bkz. Ateş 2018, 296-297.

¹⁰⁰ Roller 2004, 153-155.

¹⁰¹ Ateş 2018, 303-307.

¹⁰² Roller 2004, 152; Ateş 2018, 302.

¹⁰³ Ateş 2018, 294.

¹⁰⁴ Ateş 2018, 302-303.

¹⁰⁵ Roller 2004, 152.

¹⁰⁶ Head 1897, 179, no. 13, Pl. xxvii.9.

¹⁰⁷ Head 1897, 68, no. 35; Türkoğlu 2020, Type B80.

¹⁰⁸ Durugönül 2018, 165.

¹⁰⁹ Strab. I. 5.3.

başlangıcından itibaren tanrıçayı onurlandırdıkları ve saygı gösterdikleri tespit edilmiştir¹¹⁰. Ayrıca Pergamon hanedanlığı, Pessinus'ta bulunan Kybele (*Agdistis*¹¹¹) kutsal alanını da desteklemiş hatta burada bulunan ve tanrıçayı temsil ettiğine inanılan siyah göktaş I. Attalos tarafından verilen bir izinle Roma'ya götürülmüştür¹¹². Dış friz kabartmalarında Kybele'nin yer alması, Pergamon hanedanlığının tanrıçaya verdiği önemin görsel bir kanıtıdır¹¹³. Tanrıça için kullanılan bu betimleme, Pergamon'da ele geçirilen figürin¹¹⁴ ve küçük boyutlu altar kabartmalarına¹¹⁵ da yansımıştır. Bu ikonografinin, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen kabartma ve sikkelerde özellikle MS 2. yüzyıldan itibaren Kybele (*Meter*) için kullanılan yaygın bir betimlemeye dönüştüğü görülmektedir¹¹⁶. Tanrıça bu görüntüsünde, kraliyet asası ile egemenlik gücünü elinde tutan, savunucu ve koruyucu bir vasıf kazanmıştır.

***Meter Adrastos* Kültünün Tapınım Alanları**

Erken dönemlerden itibaren ana tanrıça inancının etkisinde düzenlenen tören yerlerinin, tanrıçanın doğa üzerindeki hâkimiyetiyle paralel olarak doğal kayalık alanlarda oluşturulan açık hava tapınım alanları şeklinde düzenlendiği veya mağara gibi alanlarda gerçekleştirildiği bilinmektedir. Çünkü tanrıçanın yüksek dağ tepelerini ve karanlık orman köşelerini sevdiğine, kayaların özünde yaşadığına inanılmaktaydı¹¹⁷. Attouda'da karşımıza çıkan ve ana tanrıça inancının etkisinde gelişen *Meter Adrastos* kültüründe de özellikle erken döneme ait tören alanının bu şekilde oluşturulan bir alanda gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Söğüt¹¹⁸ tarafından yapılan çalışmada, bu alanın *Asar Tepe* olarak isimlendirilen doğal kayalık şeklindeki bir düzlükte olabileceğine işaret edilmiştir. Söz konusu alanda, doğal kayaların kesilerek teraslar şeklinde düzenlendiğine¹¹⁹ işaret edilmekle birlikte modern yerleşime bağlı olarak bazı bozulmaların meydana geldiği de tespit edilmiştir¹²⁰. Ancak *Meter Adrastos* kültürü için düzenlenen tapınım alanlarının, kentte yapılacak kapsamlı bir yüzey araştırması veya kazı çalışması sonucunda daha detaylı veriler sunacağı şüphesizdir. Özellikle yerleşimin ve *Asar Tepe*'nin çevresinde karşımıza çıkan mağaralar, bu kült bağlamında incelenmesi gereken öncelikli alanlardır.

Nüsmatik veriler, Attouda'da *Meter Adrastos* kültürüyle ilişkili olan bir tapınak yapısının olabileceğini düşündürmektedir¹²¹ (Fig. 12-13). Özellikle Septimius Severus Dönemi'nden itibaren basılan şehir sikkelerinde¹²², tanrıçanın kült heykeli *tetrastilos prostylos* planlı bir tapınak içerisinde betimlenmiştir¹²³. Söz konusu tapınak, sikkeler üzerinde üç basamaklı bir alt yapı üzerinde yükselmektedir. Dört sütunlu cephede, içte yer alan iki sütun birbirinin ters yönünde işlenen burgu yivlere¹²⁴ sahiptir. Ancak dıştaki sütunların yivleri düzdür¹²⁵. Sütunlar, attik veya daha yüksek olasılıkla attik-ion tipi kaidelerin¹²⁶ üzerinde yükselir. Sütun başlıklarının abakusunun geniş olduğu

¹¹⁰ Roller 2004, 206-207; Üreten 2010, 38.

¹¹¹ Strab. I. 5.3.

¹¹² Strab. I. 5.3; Üreten 2010, 43; Kumandaş-Yanmaz 2019, 331-332, 338.

¹¹³ Roller 2004, 205.

¹¹⁴ Roller 2004, 207.

¹¹⁵ Naumann 1983, 367, Taf. 46.3.

¹¹⁶ Naumann 1983, 368, Taf. 47.1; Alanyalı 2011, 81; Karahan 2018, 85, 156; Kumandaş-Yanmaz 2019, Kat. No. 37-38, 50.

¹¹⁷ Çapar 1979a, 177; Uçankuş 2002, 165-168; Işık 2015, 318.

¹¹⁸ Söğüt 2017, 246-248, 253-254.

¹¹⁹ Bölge kentlerinde ana tanrıça inancı doğrultusunda oluşturulan açık hava kutsal alanları ve kaya nişlerinin varlığı bilinmektedir. Bkz. Şimşek-Sezgin 2011, 36, Res. 3-5; Kök 2011, 21-37. Denizli'nin Buldan ilçesinde bulunan Deliktaş Kaya Mezarı, MÖ 8-7. yüzyıla tarihlendirilmekte olup mezar kabartmaları ana tanrıça Kybele inancının izlerini yansıtmaktadır. Konu ile ilgili bkz. Şimşek – Özdemir 2019, 158-159, Fig. 2-11. Hierapolis kenti de Kybele kültürünün etkili olduğu bölge kentlerinden birisidir. Bkz. Strab. XIII. 4.14.

¹²⁰ Söğüt 2017, 246-247.

¹²¹ Türkoğlu 2020, Type B46, B55, B71, B74, B77.

¹²² Sikkeler üzerinde betimlenen tapınağın mimari detayları ile ilgili verdiği değerli bilgiler için Prof. Dr. B. Söğüt'e teşekkür ederim.

¹²³ Head 1897, 67, no. 29, Pl. xi. 1.

¹²⁴ Burgu yivli sütun gövdelerinin özellikle MS 2-3. yüzyılda yaygın olduğu bilinmektedir. Bu tip sütunlar, Attouda'nın yakın komşusu Laodikeia'da Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen *tetrastilos prostylos* planlı Tapınak A yapısının merkezindeki sütunlarda ve Antoninler Dönemi'ne tarihlendirilen Aphrodisias Tetrapylonu'nda karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Erim 1986, 60; Şimşek 2013, 248, Res. 331. Ayrıca yine kente komşu olan Hierapolis Tiyatrosu'nun sahnesine ait sütunlarda da görülmektedir. Bkz. Ferrero, Ciotta ve Pensabene 2007, 384, Fig. 112.

¹²⁵ Sütunların alt bölümlerinde fluteslerin açılmadığı, dolu bırakıldığı düşünülmektedir. Bu tip örneklerin, Attouda'nın yakın komşusu olan Hierapolis kentindeki Apollon Tapınağı'nda Augustus Dönemi'nden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Bu şekilde işlenen sütun gövdeleri özellikle MS 2. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bkz. Söğüt 2005, 93-96.

¹²⁶ Kentte tespit edilen kaideler için bkz. Söğüt 2017, 248-249.

görülmekte olup bu durum ion tipi başlıkların¹²⁷ kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir¹²⁸. Tapınak kemerli Suriye tipi alınlığa sahiptir¹²⁹ (Fig. 12-13). Tapınağın merkezinde betimlenen kült heykeli ise daima cepheden gösterilmiştir. Bu tasvirde *Meter Adrastos*, şehir sikkelerinde ve heykeltıraşlık eserlerde sıklıkla karşılaştığımız ana/birinci tipte, girland çelenkleriyle bezenmiş bir heykel kaidesi üzerinde, ayakta, khiton ve polos giyimli olarak, iki yanındaki erkek aslanları tutarken betimlenmiştir¹³⁰ (Fig. 12-13). Sikkelerde sıklıkla karşımıza çıkan betimlemeler, bugün için tanrıça adına inşa edilen anıtsal bir tapınağın olma ihtimalini desteklemektedir. Fakat yukarıda da değindiğimiz gibi, *Meter Adrastos*'a ait tapınağın kesin yerinin ve varlığının tespit edilmesi sistemli kazı çalışmaları ile mümkündür. Sikkelerde karşımıza çıkan tapınağa ait mimari yapı¹³¹ tasvirinin mevcut yapıya tamamen sadık olup olmadığı, ancak kazı çalışmaları neticesinde belirlenebilir. Bu nedenle, verdiğimiz bilgilerde sadece söz konusu sikkeler üzerindeki tasvirler incelenmiş olup açığa çıkartılacak her yeni bulguyla birlikte bu tapınağa ait görüşlerimiz yeniden şekillenecektir. Ancak MS 2. yüzyılda, ekonomik ve politik bakımından güçlü bir statüye ulaşan, Attouda ve *Meter Adrastos* kültürünün yönetiminde söz sahibi olan *Carminii* ailesinin tanrıça adına böyle bir tapınak yaptırma olasılığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Sonuç

Karia ve Phrygia Bölgesi'nin sınırında kurulan Attouda, sahip olduğu tapınımlarla birlikte kutsal bir nitelik kazanan ve çevresindeki yerleşimlerin dini yaşantısına da etki eden bir dağ yerleşimidir (Fig. 1-2). Bu yerleşimde tespit edilen kültürler arasındaki en önemli konumu, kentin isimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere ana tanrıça (Kybele) rolünü üstlenen *Meter Adrastos* (*Meter Adrastou*) almıştır. Bu çalışmada, kent pantheonundaki tapınımlar arasında ilk sırayı alan *Meter Adrastos*'un kült heykeli ve diğer betimlemelerine ait ikonografik özellikler belirlenmiş, tanrıçanın hem Attouda hem de yakın çevredeki yerleşimlerde kazandığı kutsal nitelikler irdelenmiştir. Ayrıca Aphrodisias'ta bulunan adak kabartması ve yazıt, *Meter Adrastos* kültürünün yalnızca Attouda ile Trapezopolis kenti arasında gelişen ortak bir kült olmadığını, tanrıçanın daha geniş bir coğrafyada tapınım gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Elimizdeki veriler, *Meter Adrastos* betimlemelerinin MS 3. yüzyılın ortalarına kadar yoğun bir şekilde kullanıldığını, tanrıçanın kule tacıyla birlikte kentin koruyucu tanrıçası olarak kabul edildiğini ve bu niteliğini yüzyıllar boyunca devam ettirdiğini göstermiştir. Tanrıça için oluşturulan ana kült ikonografisi, İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren basılan sikkeler üzerinde yerini almış ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına kadar sevilerek kullanılmıştır (Fig. 5-6, 9, 12-13). Tanrıçanın kült heykelini temsil ettiğini düşündüğümüz bu betimlemelerde *Meter Adrastos* daima cepheden, ayakta, uzun khiton ve kule taçlı olarak görülmektedir. Tanrıçaya her zaman iki yanına yerleştirilen, çoğunlukla cepheden ve oturur şekilde gösterilen erkek aslanlar eşlik etmektedir. *Meter Adrastos* bu kültürde, vahşi doğayı ve hayvanları yöneten, bereket ve bolluk bahşeden, gökyüzüyle ilişkili olayları yönlendiren, kenti ve sınırları korumayla görevli baş tanrıça kimliği kazanmıştır. Tanrıçanın kültteki en önemli sembolü ise daima aslanlardır (Fig. 5-6, 9, 12-13). *Meter Adrastos* için kullanılan diğer iki betimlemede ise tanrıçanın tahtında veya bir aslanın sırtında oturduğu, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan klasikleşmiş ikonografilerin tercih edildiği, bunların ana tipe oranla nadir olarak ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonuna tarihlenen örneklerde kullanıldığı belirlenmiştir (Fig. 10-11).

¹²⁷ Attouda'da da yaptığımız incelemelerde tarafımızdan tespit edilen ion tipindeki bir başlığın bu yapıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu başlık bir başka yayında detaylı olarak ele alınacağı için bu çalışma içerisine dahil edilmemiştir.

¹²⁸ Söğüt 2017, 249-250.

¹²⁹ Benzer şekilde düzenlenmiş Suriye tipi alınlığa sahip Ephesos Hadrianus Tapınağı için bkz. Gülbay 2009, 116-117, Şek. 69. Bu sikkelerde karşımıza çıkan *tetrastylus prostylos* planlı ve Suriye tipi alınlıklı tapınak cephesi, Aphrodisias antik kentinde çağdaş döneme tarihlenen sikkeler üzerinde *Aphrodisias Aphroditisi* kült heykelinin yer aldığı tapınak cephesi ile mimari açıdan benzerlik taşır. Bkz. SNG 1947, no. 127. Söğüt (Söğüt 2017, 245) tarafından da belirtildiği gibi özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Attouda mimari açıdan Aphrodisias kentinin etkisinde gelişen bir süreç yaşamıştır. Sikkelerde karşımıza çıkan bu benzerlik, yine kentin mimari açıdan yaşadığı bu gelişim sürecini desteklemektedir. Ancak *Aphrodisias Aphroditisi*'ne ait kült heykelinin daima sağ ya da sol profilden betimlenmesi, tapınağın basamak sayısı, kaide tipi, başlık ve sütun yivleri gibi detaylarda mimari açıdan farklılıklar bulunmaktadır.

¹³⁰ Türkoğlu 2020, Type B46, B55, B71, B74, B77.

¹³¹ Söğüt tarafından Attouda'ya ait mimari yapı elemanları üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada, Ali Gümüş isimli bir şahsa ait evin bulunduğu yer ve hemen doğusunda MS 2. yüzyıl sonu, 3. yüzyılın başına tarihlenen *prostylos* planlı bir tapınağın olabileceğine de işaret edilmiştir. Bkz. Söğüt 2007b, 386; Söğüt 2017, 254-255.

Meter Adrastos kültü, kentin dağlık ve zemini kayalık bir alanda kurulmasından dolayı coğrafyaya uygun bir gelişim yakalamış olmalıdır. Bu nedenle, erken dönemlerden itibaren tanrıçaya ait tapınım alanının bu şekilde oluşturulan açık hava tapınım alanı veya mağara şeklindeki mistik mekanlarda düzenlendiği düşünülmektedir. Ancak sikkeler üzerindeki betimlemeler Attouda'da *Meter Adrastos* adına inşa edilen en az bir tapınak yapısının olabileceğine de işaret etmektedir.

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar, bugüne kadar elde edilen arkeolojik buluntuların bütüncül bir şekilde ele alınmasıyla ortaya konmuştur. Ancak Attouda ve yakın çevresinde yapılacak bilimsel kazı veya yüzey araştırmaları sonucunda *Meter Adrastos* kültüyle ve tapınım alanlarıyla ilişkili daha detaylı ve yeni bilgiler elde edileceği şüphesizdir.

Figürler Listesi

Figür 1: Karia ve Phrygia Bölgesi'nin Salbakos (Babadağ) Dağı'ndaki sınır hattında kurulan Attouda kentinin konumu. (Şimşek 2013, 36, Res. 22)

Figür 2: Attouda ve Hisar mahallesinin uydu görünümü. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, <https://www.google.com.tr/maps>).

Figür 3: Attouda kentinin üzerine kurulan Hisar Köyü yerleşimine ait konutlar. (Fotoğraf: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 4: Hisar camisinin duvarında kullanılan yazıtlı blok. (Fotoğraf: B. Yılmaz Kolancı)

Figür 5: İmparator Augustus Dönemi'ne (MÖ 27-MS 14) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, https://www.wildwinds.com/coins/ric/augustus/RPC_2846.jpg)

Figür 6: İmparator Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait sikkenin arka yüzünde hilal ve sekiz şualı yıldız ile birlikte betimlenen *Meter Adrastos*. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, https://www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_attuda_Leu_48-368.jpg)

Figür 7: Aphrodisias'ta (Bingeç Köyü) bulunan ve *Meter Adrastos*'un betimlendiği mermer adak kabartması. (Naumann 1983, Taf. 46,1)

Figür 8: Attouda'da bulunan *Meter Adrastos* betimli mermer adak kabartması. (Şimşek 2016, Fig. 13)

Figür 9: Homonia sikkesinin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos* ve iki yanında Attouda ve Trapezopolis Tychesi. (İmparator Antonius Pius Dönemi, MS 138-161) (Erişim Tarihi: 14.08.2020, <https://www.acsearch.info/search.html?id=2252413>)

Figür 10: İmparator Diadumenian Dönemi'ne (MS 217-218) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, <https://www.acsearch.info/search.html?id=4301651>)

Figür 11: İmparator Gallienus Dönemi'ne (MS 253-268) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, <https://www.acsearch.info/search.html?id=2711973>)

Figür 12: İmparator Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *tetrastylus* planlı tapınak ve *Meter Adrastos* kült heykeli. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, https://www.wildwinds.com/coins/ric/septimius_severus/_attuda_Burstein_673.jpg)

Figür 13: İmparator Severus Alexander Dönemi'ne (MS 222-235) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *tetrastylus* planlı tapınak ve *Meter Adrastos* kült heykeli. (Erişim Tarihi: 14.08.2020, https://www.wildwinds.com/coins/ric/severus_alexander/_attuda_CNG_69-1014.jpg)

Kaynakça

- Alanyalı, H. S. (2011). Side'nin Roma Dönemi Panteonu. *Anadolu*, 37, 75-92.
- Albayrak, Y. (2008). Anadolu'da Artemis Kültü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Anderson, J. G. C. (1897). A Summer in Phrygia: I. *The Journal of Hellenic Studies*, 17, 396-242.
- Ateş, G. (2018). Kybele İkonografisinde Tympanon. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1, 291-318.
- Aybek, S. (2009). Metropolis'de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Buckler, W. H. (1936). CIG 3938, 3952, and 3953f. *The Journal of Hellenic Studies*, 56, 78-80.
- Buckler, W. H., Calder, W. M. (1939). Monuments and Documents from Phrygia and Caria, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua VI*. Manchester: Manchester University Press.
- Burkert, W. (2018). Antikçağ Gizem Kültürleri. Çev. B. S. Şener, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Claerhout, I., Devreker, J. (2008). Pessinous, Sacred City of the Anatolian Mother Goddess. İstanbul: Homer Yayınları.
- Çapar, Ö. (1979a). Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29, 167-190.
- Çapar, Ö. (1979b). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29, 191-210.
- Chaniotis, A. (2012). Inscriptions. *The Aphrodisias Regional Survey, Aphrodisias V*. Eds. C. Ratté, P.D. De Staebler, Germany, 347-366.
- Durugönül, S. (2018). Heykeller Konuşabilseydi. Antik Yunan Heykeltıraşlık Sanatına Toplumsal Açından Bir Bakış. İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2000). Roma'nın Gizem Dinleri. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erim, K. T. (1967). Aphrodisias 1964 Hafriyatı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIV-I-II, 135-140.
- Erim, K. T. (1986). Aphrodisias: City of Venüs Aphrodite. New York: Facts Publications.
- Ferrero, D. de B., Ciotta, G., Pensabene, P. (2007). *Il Teatro di Hierapolis di Frigia*. Genova.
- Fleischer, R. (2008). Efes Artemisi'nin Kült Heykeli ve Benzeri Tanrı Heykelleri. *Efes Artemisionu*, Viyana, 45-60.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. Çev. S. Tamgüç, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Head, V. B. (1897). *Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes*. London.
- Herodotos. *Herodot Tarihi*. Çev. M. Ökmen, 1973, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Homeros. *Homeros İlahileri (Homerik Hymnos'lar)*. Çev. A. Eti Sina, 2008, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Huttner, U. (2013). *Early Christianity in the Lycus Valley*. Trns. D. Green, Boston: Brill.
- Imhoof-Blumer, F. (1901). *Kleinasiatische Münzen*. Wien.

- Işık, F. (1999). Doğa Ana Kubaba, Tanrıçaların Ege'de Buluşması. İstanbul: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Işık, F. (2015). Anadolu Ephesos Üzerine. Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan, Ed. C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı, İstanbul, 315-338.
- Karahan, G. (2018). Bithynia Bölgesi'nde Kybele Kültü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kaya, M. A., Taşdöner-Özcan, K. (2016). Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler. Sencer Şahin Anısına Yazılar, Ed. B. Takmer, E.N. Akdoğu Arca, N. G. Özdil, İstanbul, 494-513.
- Kök, Ş. (2011). Denizli Yöresinde "Kybele Kültü"nü İzleri. Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi, İstanbul, 21-37.
- Kumandaş-Yanmaz, H. (2019). Pessinus Kenti ve Pessinus Sikkelerinde Kybele Yansıması. Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı, Ed. V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. E. Ergürer, E. Çelikbaş, A. Yılmaz, Ankara, 329-372.
- Laumonier, A. (1958). Les Cultes Indigènes en Carie. Paris: E. De Boccard.
- Malay, H. (1993). Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129). Bergama Belleten, 3, 7-28.
- Malay, H. (1994). New Inscriptions from Phrygia. Arkeoloji Dergisi, II, 173-183.
- Naumann, F. (1983). Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Patacı, S. (2007). Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Radet, G. A. (1890). Inscriptions de la region du Meandre. Bulletin de Correspondance Henneique, 14, 224-239.
- Ramsay, W. M. (1887). Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I). The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts, 3/4, 344-368.
- Ramsay, W. M. (1895). The Cities and Bishoprics of Phrygia. Oxford: Clarendon Press.
- Ritti, T. (2008). Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu, Denizli Yöresinden Gelen Yazıtlar. Çev. N. Fırat, Napoli: Liguori.
- Roller, L. E. (2004). Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü. Çev. B. Avunç, İstanbul: Homer Yayınları.
- Sheppard, A. R. R. (1981). R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 7: Inscriptions from Uşak, Denizli and Hisar köy. Anatolian Studies, 31, 19-27.
- Smith, A. H., Ramsay, W. M. (1887). Notes on a Tour in Asia Minor. The Journal of Hellenic Studies, 8, 216-267.
- SNG. (1947). Sylloge Numorum Graecorum: Caria. Copenhagen: Einar Munksgaard.
- Soykal-Alanyalı, F. (2001). Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/3, 1-12.
- Sögüt, B. (2007a). Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları. Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (6-8 Eylül 2006 Denizli), 2, Ed. A. Özçelik, 15-24.

Söğüt, B. (2007b). Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar. 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs-2 Haziran 2006 Çanakkale), 2, Ankara, 383-396.

Söğüt, B. (2017). Attouda (Hisar) Antik Kenti. Cedrus, V, 241-260.

Strabon. Geographica/Coğrafya (Anadolu XII, XIII, XIV). Çev. A. Pekman, 2005, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şenyurt, Y., Durugönül, S. (2018). Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli. Olba, 26, 293-344.

Şimşek, C. (1999a). Antik Dönemde Çürüksu (Lycos) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam. Arkeoloji ve Sanat, 92, 2-8.

Şimşek, C. (1999b). Antik Dönemde Babadağ Çevresi. I. Babadağ Sempozyumu, Tarihte ve Günümüzde Babadağ Bildiri Metinleri (1-3 Aralık 1999), Denizli, 316-362.

Şimşek, C. (2002). Attouda Nekropolü. Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-16 Kasım 2001 Söke), Ed. A. A. Öztürk, İzmir, 229-245.

Şimşek, C. (2013). Laodikeia, Laodikeia Çalışmaları 2. İstanbul: Ege Yayınları.

Şimşek, C. (2016). Bir Salbakos Kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltıraşlığı. Havva İşkan'a Armağan, Ed. E. Dünder, Ş. Aktaş, M. Koçak, S. Erkoç, İstanbul, 627-648.

Şimşek, C., Okunak, M. (2002). Attouda Seramikleri. II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı (17-30 Haziran 2002 Eskişehir), 83-92.

Şimşek, C., Sezgin, M. A. (2011). Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı. Eumeneia, Ed. B. Söğüt, İstanbul, 29-43.

Şimşek, C., Özdemir, M. T. (2019). Lidya Bölgesi'nde Bir Frig Kaya Mezarı: Karaköy Deliktaş Kaya Mezarı. Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, Ed. A. Erön, E. Erdan, Ankara, 151-166.

Thomson, G. (2007). Eski Yunan Toplumunu Üstüne İncelemeler, Tarihöncesi Ege. Çev. C. Üster, İstanbul: Homer Yayınları.

Thonemann, P. J., Ertuğrul, F. (2005). The Carminii of Attouda. Epigraphica Anatolica, 38, 75-86.

Türkoğlu, İ. (2020). Civic Coinage of Attouda in Caria. Anatolian Research, 23, 289-346.

Uçankuş, H. T. (2002). Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Üreten, H. (2010). Nekredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri. Ankara.

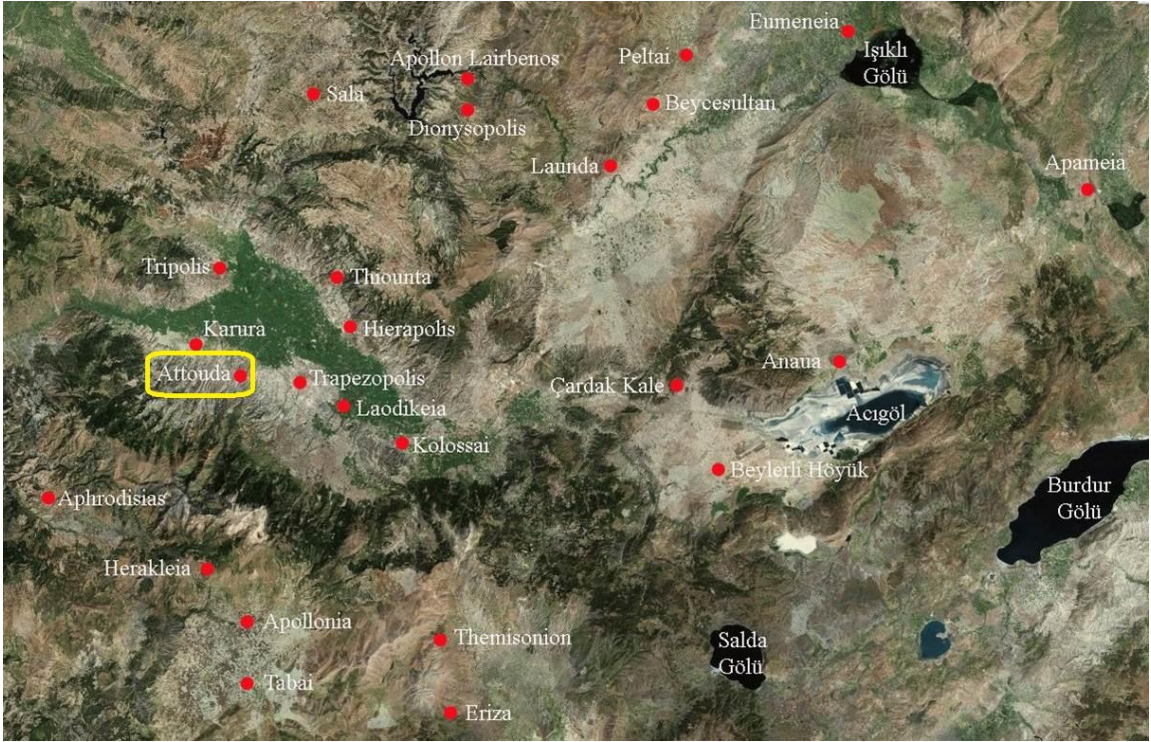
Web Kaynakları

url 1: <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/92622?show=full> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)

url 2: https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=199&pid=15386#top_display_media (Erişim Tarihi: 13.08.2020)

url 3: https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=196&pid=10877#top_display_media (Erişim Tarihi: 21.05.2020)

Figürler

Figür 1: Karia ve Phrygia Bölgesi'nin Salbakos (Babadağ) Dağı'ndaki sınır hattında kurulan Attouda kentinin konumu.

Figür 2: Attouda ve Hisar mahallesinin uydu fotoğrafı.

Figür 3: Attouda kentinin üzerine kurulan Hisar Köyü yerleşimine ait konutlar.

Figür 4: Hisar camisinin duvarında kullanılan yazıtlı blok.

Figür 5: İmparator Augustus Dönemi'ne (MÖ 27-MS 14) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*.

Figür 6: İmparator Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait sikkenin arka yüzünde hilal ve sekiz şualı yıldız ile birlikte betimlenen *Meter Adrastos*.

Figür 7: Aphrodisias'ta (Bingöç Köyü) bulunan ve *Meter Adrastos*'un betimlendiği mermer adak kabartması.

Figür 8: Attouda'da bulunan *Meter Adrastos* betimli mermer adak kabartması.

Figür 9: Homonia sikkesinin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos* ve iki yanında Attouda ve Trapezopolis Tychesi. (İmparator Antonius Pius Dönemi, MS 138-161)

Figür 10: İmparator Diadumenian Dönemi'ne (MS 217-218) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*.

Figür 11: İmparator Gallienus Dönemi'ne (MS 253-268) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *Meter Adrastos*.

Figür 12: İmparator Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *tetrastyle* planlı tapınak ve *Meter Adrastos* kült heykeli.

Figür 13: İmparator Severus Alexander Dönemi'ne (MS 222-235) ait sikkenin arka yüzünde betimlenen *tetrastyle* planlı tapınak ve *Meter Adrastos* kült heykeli.

Çattepe Höyüğü'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Terrakotta Lamps from Çattepe Mound

Eda GÜNGÖR ALPER

Dokuz Eylül Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

eda.gungor@deu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0775-7650

Öz

Çattepe Höyüğü, Siirt İli, Kurtalan İlçesi'ne bağlı, Çattepe Köyü (Tilli/Tili/Til) yakınlarındadır. Höyük, Botan ve Dicle Nehirleri'nin birleştiği noktada, doğal bir yarımada üzerindedir. Çattepe, stratejik konumu nedeniyle de yaklaşık MS 11. yüzyıla kadar çok önemli bir yerleşim yeri olmuştur; Prehistorik Dönem'den Orta Çağ'a kadar yerleşim görmüş, MS 11. yüzyıldan sonra ise önemini yitirmiştir. Çattepe Höyüğü üzerinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda farklı dönemlere ait çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Ancak, az sayıda geç Antik Çağ ve Orta Çağ'a ait pişmiş toprak kandil buluntusu vardır. Çattepe Höyük kandil buluntuları kalıp ve çark yapımı olarak iki gruba ayrılmıştır; çoğunluğu çark yapımı, sırlı kandiller oluşturur. Bunun yanı sıra, kandillerin burun kenarında, kandilin aydınlatma amacıyla kullanıldığına işaret eden, yanık izleri olduğu görülmüştür. Ayrıca, MS 10. yüzyıla tarihlenen yangından etkilenmiş olan ve aynı tarihlere verebileceğimiz kandil buluntuları da ele geçmiştir. Bu ayrıntılar da kent ve buluntuları arasında bağlantı kurulması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Orta Çağ, Abbâsi Halifeliği, Seramik, Kandil

Abstract

Çattepe Mound is near the Çattepe Village (Tilli/Tili/Til) of the Kurtalan District of Siirt Province. The mound is on a natural peninsula at the junction of Botan and Tigris rivers. Çattepe had been a very important settlement until the 11th centuryAD due to its strategic location. This settlement was settled from the Prehistoric period to the Middle Ages, and has lost its importance after the 11th century AD. During the survey and excavation works on the mound many finds from different periods were found. However, there are a few finds of terracotta oil lamps from late Antiquity and the Middle Ages. Lamps from Çattepe are divided into two main groups as mould made and wheel made; the majority form is wheel made, glazed oil lamps. In addition, it was observed that there were burning marks on the nose of the lamps, indicating that the lamp was used for lighting. Furthermore, lamp finds that were affected by the fire dating to the 10th century AD and which we can give to the same date was also recovered. These details are also important in terms of linking the settlement and its finds.

Keywords: Siirt, Medieval, Abbasid Caliphate, Ceramic, Lamp

Giriş

Çattepe Höyüğü, Siirt'in güneybatısında yer alır ve Kurtalan İlçesi'ne bağlı, Çattepe Köyü (Tilli/Tili/Til¹) yakınlarındadır. Höyük, Botan ve Dicle Nehirleri'nin birleştiği noktada, doğal bir yarımada üzerindedir. Bölgede höyükle ilgili ilk arkeolojik çalışma 1986 yılında Lightfoot tarafından yapılmış ve yüzeyde görülen kalıntıların kayıtları tutulmuştur². 1988 ve 1990 yılları arasında, Ilısu Barajı ve HES projesi kapsamında, Algaze ve ekibi tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında aralarında Çattepe'nin de bulunduğu pek çok yeni yerleşim yeri kayıt altına alınmıştır³. 2000 yılında ise özellikle Algaze'nin araştırma yaptığı alanlarda Velibeyoğlu, A. Schachner ve Ş. Schachner⁴ incelemelerde bulunmuştur. 2002 yılında Siirt ve İlçelerinde yürütülen yüzey araştırması kapsamında Prof. Dr. Ali Boran höyüğü ziyaret etmiştir⁵. Bu çalışmaların ışığında, Ilısu Barajı

Bu çalışmayı yapmama izin veren ve makale yazım aşamasında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR'a teşekkürü borç bilirim.

¹ Sağlaltimur 2014, 29.

² Lightfoot 1986, 509.

³ Sağlaltimur, Ozan ve Uhri 2018, 242.

⁴ Velibeyoğlu, A. Schachner ve Ş. Schachner 2002, 788-799.

⁵ Boran vd. 2003, 34-35.

Çattepe Höyüğü'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Kurtarma Kazıları kapsamında, Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur başkanlığında, 2009 yılında başlayan Çattepe Höyük Kazı çalışmaları⁶ 2014 yılında tamamlanmıştır.

Çattepe Höyüğü her iki nehre hakim bir konumda bulunması nedeniyle stratejik öneme sahiptir. Höyük'te yapılan yüzey araştırmalarında toplanan seramikler yerleşimin Prehistorik Dönem'e kadar geri gittiğini göstermektedir⁷. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan Geç Uruk Dönemi'ne tarihlenen buluntular da bu bilgiyi doğrular niteliktedir⁸. Yapılan çalışmalar Höyük üzerindeki en erken mimari buluntuların ise MÖ 2. bin yıla, Orta Tunç Çağlar'a kadar geri gittiğini göstermektedir. Ancak, günümüze ulaşan ve toprak üstünde görülebilen⁹ en görkemli mimari yapı ise MS erken 4. yüzyılda inşaa edilen¹⁰ sur yapısıdır. Surlar ile çevrelenmiş höyük ve kalenin boyutları yaklaşık olarak 250x350 metredir. Ancak, yerleşim yerinin kuzeyinde bulunan tarlalarda ele geçen buluntular, Geç Roma Dönemi'nde yerleşimin kale ile sınırlı kalmayıp geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Farklı dönemlerde onarılan sur yapısının korunan yüksekliği 10-15 metreyi, kalınlığı ise 2.5 metreyi bulmaktadır. Sur yapısı genellikle siyah bazalt ve kısmen beyaz kireç taşından yapılmıştır¹¹. Bunun yanı sıra en önemli mimari buluntulardan biri de Dicle Nehri kıyısında ortaya çıkarılan liman yapısıdır. Konglomera tabakası kazılarak inşa edilen limana Höyük yamacına inşa edilen idari yapıların içinden geçilerek kireçtaşından yapılmış merdivenler ile inilir¹². Bu yapı nehir ticaretinin yapıldığına dair en önemli kanıttır.

Fotoğraf 1. Çattepe Höyük. Google Earth'den alınmış uydu görüntüsü.

Siyasi olarak bölge incelendiğinde, Çattepe Höyüğü'nün de içinde bulunduğu Kuzey Mezopotamya, Akamenid İmparatorluğu (yaklaşık MÖ 550-MÖ 330), MÖ 330 sonrasında Büyük İskender'in yükselişe geçtiği dönemde Makedonya Krallığı'nın (yaklaşık olarak MÖ 330-MÖ 305) ve İskender'in ölümünün ardından Seleukos Krallığı'nın hakimiyeti altına girmiştir (MÖ 305). MÖ 2. yüzyıl sonrasında bu bölgede, önce Partlar sonrasında ise Armenia Krallığı'nın egemenliği görülür¹³. Aynı yıllarda Romalılar Anadolu'da batıdan doğuya doğru adım adım ilerlemeye başlamıştır. Anadolu'nun doğusu Romalılar ile öncesinde Partlar sonrasında ise Sasaneler arasında uzun süre sürecek olan mücadelelere sahne olmuştur. MS 298 yılında Roma İmparatorluğu ve Sasani Devleti arasında yapılan

⁶ Sağlamtimur ve Türker 2012, 66.

⁷ Velibeyoğlu vd. 2002, 795.

⁸ Sağlamtimur vd. 2018, 242.

⁹ İlisu barajının tamamlanması nedeniyle Çattepe Höyük şu anda su altında kalmıştır.

¹⁰ Karataş 2016, 95.

¹¹ Sağlamtimur vd. 2018, 243-244.

¹² Sağlamtimur vd. 2018, 246.

¹³ Ünal 2018, 398.

anlaşma ile Dicle Nehri iki devlet arasında sınır olmuştur. Roma bu hattı korumak için savunma yapıları inşa etmiştir¹⁴. Yapılan çalışmalar ile de bu savunma kalelerinden birinin Çattepe höyüğü üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir. MS 4. yüzyıl sonları ya da erken 5. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bir eserde Çattepe'nin adı Pafenses olarak geçmektedir¹⁵. 1989 yılında Çattepe'de bulunan ve Diyarbakır Müzesi'nde korunmakta olan Roma ordusundan emekli olmuş bir askerin Zeus Olympius için yaptırdığı üzerinde Yunanca ve Aramice çift dilli yazıt bulunan sunak Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir¹⁶. MS 7. yüzyılda Sasaniler'in tarih sahnesinden çekilişine kadar Romalılar ve Sasaniler komşu olarak kalmıştır¹⁷. MS 7. yüzyıldaki İslam fetihleriyle Sasanilerin tarih sahnesinden çekilmesi ve Bizanslılar'ın da bölgeden çıkarılmasıyla asırlar boyu süren mücadeleler son bulur¹⁸. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İslam'ın yayılma devresinde sakin bir dönem geçirmiş, Abbâsiler Dönemi'nde (MS 750-1258) Harici hareketinin üssü haline gelmiştir. Abbâsiler bir yandan bu Harici isyanlarını bastırmakla uğraşmış, bir yandan da Bizans saldırıları ile mücadele etmişlerdir¹⁹. Arap coğrafyacılarından öğrendiğimize göre MS 915-916 (hicri 303) yılında kent halkının neredeyse tamamı Harici bir grup tarafından kılıçtan geçirilerek, kent ateşe verilmiştir²⁰ ki bu yangın tabakası kazılar sırasında da ortaya çıkarılmıştır. Çattepe'nin Orta Çağ'a tarihlenen yazılı belgelerde adı Tell-Fâfân olarak geçer²¹. İslami kent Tell-Fâfân özellikle MS 10. yüzyılda önemli bir liman kenti haline gelmiştir²². İslami coğrafya yazarlarından Yâkût el-Hamevî Botan'ın Dicle ile birleştiği noktayı, Tell-Fâfân'ı, Dicle Nehri üzerinden gemi taşımacılığının başladığı ilk nokta olarak kabul eder. Coğrafyacı Al-Makdisi ise şehri, Dicle ile Botan arasında, kapalı çarşıları ve kerpiçten evleri bulunan, hayatın ucuz olduğu bir şehir olarak anlatmaktadır²³. MS 11. yüzyıldan itibaren ise kent, liman kenti olma özelliğini koruyamayarak sıradan bir köy konumuna gelmiştir²⁴. Çünkü MS 11. yüzyıldan itibaren Mervani hâkimiyetine bağlı olarak bölgedeki eşkiya çetelerinin varlığı nehir ticaret güzergâhının güvenliğini yitirmesine neden olmuş ve güvenlik açısından tehlikeli olan bu yol terk edilmiştir²⁵. Bununla birlikte, Artuklular'ın bölgede güçlenmesi ve Hasankeyf'in başkent olmasından sonra Midyat ve Nusaybin üzerinden güneye inen karayolu güzergâhının önem kazanmasıyla nehir taşımacılığı yerine karayolu tercih edilmiştir²⁶. Nitekim MS 12. yüzyıl coğrafyacılarından İdrisi, bu kenti bir köy olarak vasıflandırır. MS 12. ve 13. yüzyıl hadiselerinde Tell-Fâfân adının artık hiç geçmemesi²⁷ de kentin önemini yitirdiğini gösteren bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Fotoğraf 2. Çattepe Höyük. (Sağlamtimur, Ozan ve Uhri 2018)

¹⁴ Çevik ve Konuk 2014, 355; Karataş 2016, 2.

¹⁵ Çevik ve Konuk 2014, 358.

¹⁶ Healey ve Lightfoot 1991, 1-2.

¹⁷ Kaçar 2009, 20.

¹⁸ Arınç 2015, 270; Çevik 2002, 7.

¹⁹ Arınç 2015, 271.

²⁰ Çevik 2002, 146.

²¹ Sağlamtimur ve Aydoğan 2017, 90.

²² Sağlamtimur ve Ozan 2017, 29.

²³ Çevik 2002, 145-146.

²⁴ Sağlamtimur ve Aydoğan 2017, 93.

²⁵ Çevik 2002, 146-147.

²⁶ Sağlamtimur ve Ozan 2017, 29.

²⁷ Çevik 2002, 147.

Fotoğraf 3. Çattepe Höyük. (Sağlamtimur, Ozan ve Uhri 2018)

Buluntular

Prehistorik Dönem'lerden Orta Çağa'a kadar izlerin devam ettiği bir yerleşim yeri olarak Çattepe Höyüğü'nde her döneme ait sayısız seramik, metal, taş obje ve sikke buluntuları ele geçmiştir. Bu buluntular arasında seramikler her yerleşim yerinde olduğu gibi oldukça fazladır. Kandil buluntuları ise bu yelpazede küçük bir parçayı oluşturmasına karşın tarihlendirme açısından önemlidir. Bu makalenin konusunu Çattepe Höyüğü kazı çalışmalarında ele geçen tama yakın ya da parçalar halinde bulunan kandil buluntuları oluşturur. Bu kandiller, Höyük üzerindeki altı açmadan dördünde bulunmuştur; Kuzey Sur açmasında 6 adet, Botan açmasında 5 adet, Botan Sur açmasında 2 adet ve Tepe açmasında 1 adet olmak üzere toplam 14 adettir.

Ele geçen pişmiş toprak kandiller kalıp yapımı ve çark yapımı kandiller olarak iki farklı yapım tekniğine sahiptir. İlk aşamada yapım tekniklerine göre sınıflandırılan kandiller aynı zamanda yüzey işlemlerine göre de değerlendirilmiştir. Kalıp yapımı olarak ayrılan ilk grup kandiller üç farklı forma, çark yapımı kandiller ise birbirine yakın iki farklı forma sahiptir. Her iki kandil grubunda hem sırsız hem de sırlı kandiller olduğu belirlenmiştir.

Kalıp yapımı olan ilk form (Kat. No. 1) genelde MS 6-7. yüzyıllara tarihlenen²⁸ armudi formulu kandildir. Bu örneğin alt yüzeyi tamamen korunmuş, üst yüzeyinde ise kulp bölümü eksiktir. Geniş diskus deliğine sahip olan formda, burun ile diskus arası kabartma üçgen ve düz çizgilerden oluşan geometrik bezemeye süslüdür. Omuz kenarı yatay kısa çizgilerle bezenmiştir. Genelde Geç Antik Çağ kandilleri Hristiyanlık sembollerıyla, stilize hayvan figürleriyle ya da geometrik motiflerle süslenir. Form badem biçimli tabana sahip, kulp altında üst gövdede olduğu gibi çizgisel kabartma desenler görülür. En yakın benzer örnekleri Donuktaş kazılarında²⁹ ve Suriye'de³⁰ ele geçmiştir. Kat. No. 1 ile aynı forma sahip olan Kat. No. 2 numaralı kandil parçasının yüzeyi sırlıdır. Çattepe Höyüğü'nde bulunan sırlı kandiller arasındaki en erken tarihe ait bu örnek ile Kat. No.1 arasındaki tek fark kandilin üst bölümünde diskus deliği ve omuz-burun arasındaki desenlerdedir. Sadece gövdenin üst bölümünden bir parça korunan kandilin diskus deliği ve burun deliği arasında kabartma şeklinde yapılmış olan çizgisel bezeme üçgen oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Omuz kenarında kısa, dikey çizgiler vardır. Ayrıca, geniş diskus deliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil renkte sırlı olan kandilin burun kenarında yanık izleri vardır. Diğer kandillerin çoğunda olduğu gibi kil sarımsı renklidir. Bu kandil, Kat. No. 1 ile aynı tarihlerde üretilmiş olmalıdır.

²⁸Trost ve Helmann 1996, Pl. XXX, 209; Hübinger 1993, Taf. 30, 242l; Waagé 1941, Fig. 81, 56:174.

²⁹ Baydur ve Seçkin 2001, Lev. LX, 382, Grup VIII.

³⁰Trost ve Helmann 1996, Pl. XXX, 209; Hübinger 1993, Taf. 30, 242.

Kat. No. 1

Buluntu Yeri: Botan Sur Açması

Uz.: 8.1 cm Gen.: 5.2 cm h: 2.7 cm

Kil-Yüzey: 2.5 YR 8/6 sarı renkte, çok kalsit ve kum katkılıdır. İç yüzey kil renginde, dış yüzey 5 Y 8/4 soluk sarı renkte astarlıdır.

Benzer örnek ve tarihlendirme: Baydur ve Seçkin 2001, Lev. LX, 382, Grup VIII, MS 5-8. yüzyıl; Bernhard 1955, Nr. 389-199171, MS 7-8. yüzyıl; Brants 1913, Pl. VII, 1051, MS 4-6. yüzyıl; Trost ve Helmann 1996, Pl. XXX, 209, MS 6-7. yüzyıl; Hübinger 1993, Taf. 30, 242, MS 6. yüzyıl; Waagé 1941, Fig. 81, 56: 174, Type 56, MS 6. yüzyıl ve biraz sonrası.

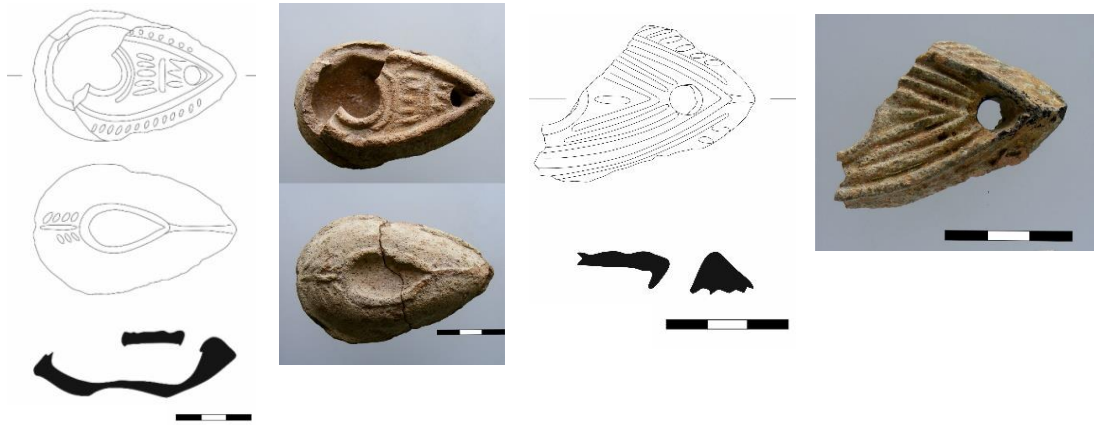
Kat. No. 2

Buluntu Yeri: Dicle Kuzey Sur Açması

Uz.: 5.3 cm Gen.: 4.2 cm h: 1 cm

Kil-Yüzey: 10 YR 8/6 sarımsı turuncu renkte, çok kalsit katkılıdır. İç ve dış yüzey yeşil renkte sırlıdır.

Benzer örnek ve tarihlendirme: Form: Baydur ve Seçkin 2001, Lev. LX, 381, Grup VIII, MS 5-9. yüzyıl; Waagé 1941, Fig. 81, 56: 174, Type 56, MS 6. yüzyıl ve MS 7. yüzyıl başı.

Kat. No. 1**Kat. No. 2**

Üretim tekniği olarak kalıp kullanılan bir diğer form olan Kat. No. 3 numaralı kandilin alt yüzeyi tamamen korunmuş, gövdenin üst kısmında ise diskusun bir bölümü ile burun eksiktir. Armudi forma yakın bir forma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Geniş diskus deliğinin etrafında küçük kare baskı

Çattepe Höyüğü'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

bezeme diskus çizgisi ile sınırlanır. Omuz üzerinde kısa çizgi kabartma motif mevcuttur. Yakın benzerleri Suriye'den ele geçen bu tip kandiller arasında³¹ MS 7-8. yüzyıllara ait olmalıdır.

Kat. No. 3

Buluntu Yeri: Kuzey Sur Açması

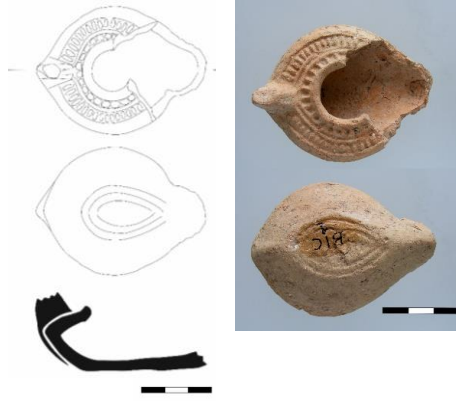
Uz.: 7.3 cm

Gen.: 5.4 cm

h: 3.4 cm

Kil-Yüzey: 7.5 YR 8/4 açık sarımsı turuncu renkte, çok şamot ve çok kalsit katkıdır. İç ve dış yüzey 10 YR 8/6 sarımsı turuncu renkte astarlıdır.

Benzer örnek ve tarihlendirme: Bailey 1988, Pl. 60, Fig. 138, Q2328, MS 7-8. yüzyıl, Pl. 112, Q3196, MS 550-560 yılları; Hübinge 1993, Taf. 35, 299, MS 7-8. yüzyıl; Selesnow 1988, Taf. 50, 388, MS 7. yüzyıl.

Kat. No. 3

Kat. No. 4'de yer alan kandil parçası köşeli hatlara sahiptir. Kandilin omuz kenarında yiv ile tek sıra halinde yapılmış kısa ve kazıma çizgiler yer alır. Kulp ile gövdenin birleşim yerinde yine kazıma, üçgen bir hat vardır. Korunma durumundan dolayı burun kısmının nasıl olduğu anlaşılamamaktadır. Tamamı yeşil sırlı ve sarımsı kil rengine sahiptir.

Kat. No. 4

Buluntu Yeri: Botan Sur Açması

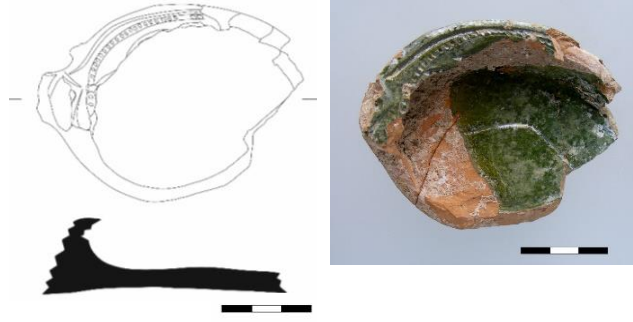
Uz.: 9 cm

Gen.: 6.8 cm

h: 2.6 cm

Kil-Yüzey: 7.5 YR 8/6 açık sarımsı turuncu renkte, çok mika ve az kalsit katkıdır. İç ve dış yüzey yeşil renkte sırlıdır

³¹ Bailey 1988, Pl. 60, Fig. 138, Q 2328; Hübinge 1993, Taf. 35, 299; Selesnow 1988, Taf. 50, 388.

Kat. No. 4

Kandillerin ilk ortaya çıktığı dönemde olduğu gibi çok basit bir forma sahip olan Kat. No. 5 numaralı bu kandil tam olarak ele geçmiştir. Orta Çağ çark yapımı kandilleri arasında yer alan bu örnek üzerinde sadece ince bir astar bulunmasına karşın sırlı yapılmış olan benzer örnekleri vardır. Yapılış açısından basit olmasına rağmen yağ haznesinin açık olmasından dolayı diğer kandillere göre daha kullanışsız olmalıdır. Bu kandilin tam olarak ele geçtiği diğer merkezlerdeki örneklerine bakıldığında, form ve tarihleme açısından Kat. No. 6-14 numaralı kandillerle yakın benzerliği olduğu anlaşılmaktadır. Gövde kenarı yukarı doğru bir çıkıntı yapar, ancak ayrı bir yağ haznesi yoktur. Aynı formda benzer bir örnek Hasankeyf kazılarında da ele geçmiştir³².

Kat. No. 5

Buluntu Yeri: Botan Sur Açması

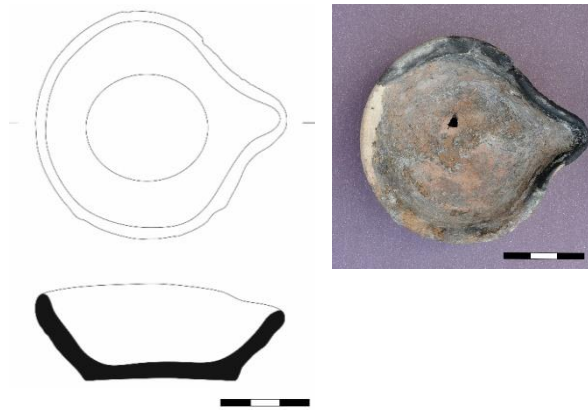
Uz.: 9.1 cm

Gen.: 8.3 cm

h: 3.5 cm

Kil-Yüzey: 2.5 YR 8/6 sarı renkte, çok kalsit ve kum katkılıdır. İç yüzey kil renginde, dış yüzey 5 Y 8/4 soluk sarı renkte astarlıdır.

Benzer örnekve tarihlendirme: Baş ve Dursun 2019, Çiz. 10, Foto. 29, MS 13. yüzyıl; Yılmaz 2016, Foto. 9, MS 12. yüzyıl.

Kat. No. 5

³² Yılmaz 2016, Foto. 9.

Yağ haznesinin ayrı olarak tasarlandığı Kat. No. 6-13 numaralı örnekler sayıca fazladır. Bu forma sahip olan kandiller döneminde en yaygın grubu oluşturmaktadır. Araştırmacıların formun kökeni ve isimlendirilmesi konusunda çeşitli varsayımları vardır. Oziol, Kıbrıs kandillerini incelediği çalışmasında form için “Haçlılar dönemi kandilleri” tanımını kullanmış, ancak Doğu kopyalarının Arap kandilleri olduğunu vurgulamıştır³³. Bazı araştırmacılar ise “Vandal Tip” olarak adlandırırken³⁴, bir kısmı da “Arap kandilleri” olarak değerlendirmiştir³⁵. Kandillerin Kıbrıs ya da Suriye kökenli olduğu³⁶ veya Kuzey Afrika'dan geldiği³⁷ varsayımı da mevcuttur. Döneminde olduğu gibi Çatıtepe Höyüğü'nde de ele geçen kandiller arasında en yaygın tipi oluşturur. Kat. No. 6-8 numaralı kandiller formu anlama açısından oldukça iyi korunmuş örneklerdir. Kat. No. 7 ve 8'de yağ haznesinin üst bölümü belirgin biçimde şekillendirilmiştir ancak Kat. No. 8'in haznesi diğer kandile göre daha yayvan olarak yapılmıştır. Bu belki de bir usta farklılığıdır. Diğer kandillere göre sırası oldukça iyi korunmuş olan Kat. No. 9 numaralı parçanın çanak kısmı ve yağ haznesinin üst bölümü ele geçmemiştir. Sarımsı kahverengi sır rengi bakımından diğer kandillerden belirgin biçimde ayrılan Kat. No. 11 ile 12 ve 13 numaralı üç parça ise büyük oranda kırık olmasına karşın form açık bir şekilde belirgindir. Ele geçen kandillerin büyük çoğunluğu yeşil sırlı, bir örnek ise sarımsı kahverengi sırlıdır. Bu forma sahip kandillerin, erken örneklerinin sırsız, daha sonraki örneklerin ise kahverengi ve ardından yeşil sırlı olarak yapıldığından söz edilmektedir³⁸.

Kat. No. 6

Buluntu Yeri: Kuzey Sur Açması

Uz.: 7.6 cm Gen.: 6.9 cm h: 4.2 cm

Kil-Yüzey: 7.5 YR 8/6 açık sarımsı turuncu renkte, çok mika ve çok kalsit katkılıdır. İç ve dış yüzey koyu yeşil renkte sırlıdır, ancak sır çok aşınmıştır. Burun kenarında yanık izi görülür.

Benzer örnekve tarihlendirme: Abadie-Reynal ve Sodini 1992, Fig. 35, L 92, MS 9-13. yüzyıl; Arthur ve Patterson 1998 Fig. 8, 11, MS 10. yüzyıl; Baydur ve Seçkin 2001, Lev. LXI, 386-388, Grup IX, MS 10. yüzyıl ve sonrası; Brants 1913, Pl. VIII, 1180, MS 5. yüzyıl sonrası; Broneer 1930, Pl. XXIV, 1530, MS 10. yüzyıl; Güngör, Köroğlu ve Lafı 2010, Lev. 1, 2-4; Hübinger 1993, Taf. 36, 309, MS 9-15. yüzyıl; Mlasowsky 1993, 449, 447, MS 8-10. yüzyıl; Oziol 1977, Pl. 58, 885, 887-890, MS 10-12. yüzyıl; Selesnow 1988, Taf. 55, 425-427, MS 9-10. yüzyıl; Waagé 1941, Fig. 81, 58b: 182-58d, MS 11-13. yüzyıl; Yılmaz 2011, K2.1.1-K2.2.3, MS 12-13. yüzyıl; Yılmaz 2016, Çiz. 4-9, Foto. 3-4.

Kat. No. 7

Buluntu Yeri: Dicle Bastion Açması

Uz.: 8 cm Gen.: 7 cm h: 4.8 cm

Kil-Yüzey: 7.5 YR 8/6 açık sarımsı turuncu renkte, yer yer yanmadan kaynaklı olarak grileşme vardır, çok mika ve çok kalsit katkılıdır. İç ve dış yüzey yeşil renkte sırlıdır, ancak sır çok aşınmıştır.

³³ Oziol 1977, 288, 290, Levha 58, fig. 885-890.

³⁴ Trost ve Helmann 1996, 124-125, Levha XXIV, fig. 180; Arthur ve Patterson 1998, 511-530; Harrison 1993, 247-259, Şekil 6, 11-17.

³⁵ Menzel 1969, 102, Nr. 659; Selesnow 1988, 78, 188, Levha 55, Nr. 425-427.

³⁶ Hübinger 1993, 152-153, Levha 56, fig. 506, 509; Menzel 1969, 102.

³⁷ Brants 1913, 67-68, Tip XXXI, Levha VIII, fig. 1180-1182; Arthur ve Patterson 1998, 511-530.

³⁸ Brooner 1930, 122-124, Levha XXIV, fig. 1517-1546.

Kat. No. 6

Kat. No. 7

Kat. No. 8

Buluntu Yeri: Tepe C Açması

Uz.: 9.1 cm

Gen.: 8.8 cm

h: 4.1 cm

Kil-Yüzey: 5 Y 8/3 soluk sarı renkte, çok kalsit katkılıdır. İç ve dış yüzey koyu yeşil renkte sırlıdır.

Kat. No. 9

Buluntu Yeri: Botan Kuzey Üst 1 Açması

Uz: 6.1 cm

Gen.: 7.3 cm

h: 3.4 cm

Kil-Yüzey: 5 YR 7/8 turuncu renkte, yer yer renk değişiklikleri vardır, çok mika ve az kalsit katkılıdır. İç ve dış yüzey koyu yeşil renkte sırlıdır.

Kat. No. 8

Kat. No. 9

Kat. No. 10

Buluntu Yeri: Botan Kuzey Üst 3 Açması

Uz.: 7.3 cm

Gen.: 7.3 cm

h: 4.3 cm

Çatetepe Höyüğü'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Kil: 7.5 YR 8/6 açık sarımsı turuncu renkte, yer yer renk değişiklikleri vardır, çok mika ve çok kalsit katkıdır.

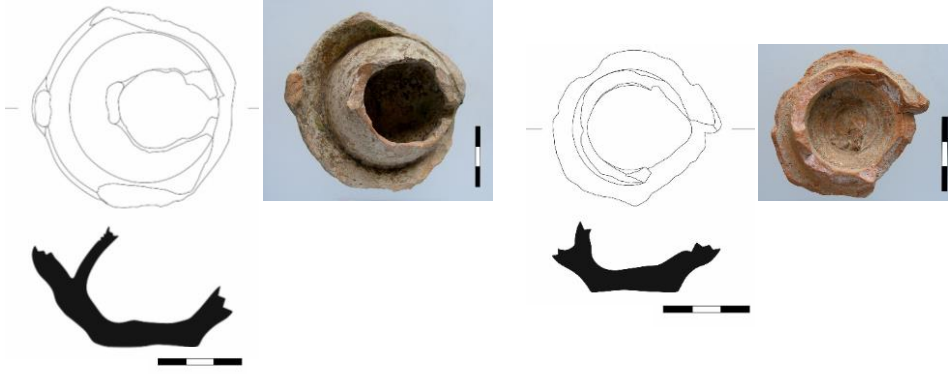
Yüzey: iç ve dış yüzey açık ve koyu yeşil dalgalı renkte sırlıdır.

Kat. No. 11

Buluntu Yeri: Botan Üst Açması

Uz.: 5.8 cm Gen.: 5.4 cm h: 2.4 cm

Kil-Yüzey: 5 YR 7/8 turuncu renkte, yer yer renk değişiklikleri vardır, çok mika ve az kalsit katkıdır. İç ve dış yüzey sarımsı kahverengi renkte sırlıdır, yüzey çok aşınmıştır.

Kat. No. 10

Kat. No. 11

Kat. No. 12

Buluntu Yeri: Dicle Bastion Açması

Uz.: 6 cm Gen.: 3.6 cm h: 3 cm

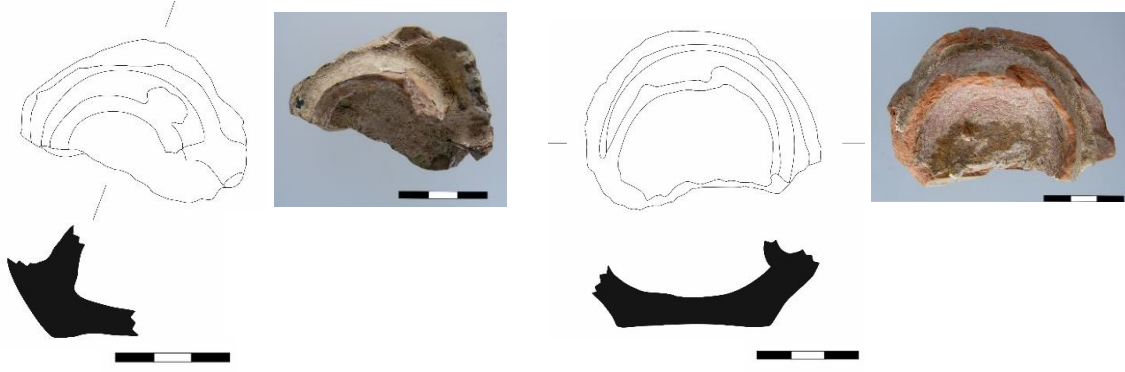
Kil-Yüzey: yanmadan kaynaklı olarak 7.5 YR 5/4 kahverengi renkte, çok mika katkıdır. İç ve dış yüzey koyu yeşil renkte sırlıdır, dış ve alt yüzeyinde yanık izleri vardır.

Kat. No. 13

Buluntu Yeri: Botan Üst 2 Açması

Uz.: 6.9 cm Gen.: 4.6 cm h: 2.6 cm

Kil-Yüzey: 5 YR 7/8 turuncu renkte, çok mika ve çok kalsit katkıdır. İç ve dış yüzeyde sır tamamen aşınmıştır.

Kat. No. 12

Kat. No. 13

Sırlı olarak ayrılan son kandil parçası olan Kat. No. 14 farklı forma sahiptir. Bu kandilde yağ haznesi erken örneklerdeki gibi kandille bir bütün halinde tasarlanmıştır. Gövdesinin bir bölümü korunmuş olan kandil yeşil sırlı ve kırmızımsı kil rengine sahiptir. Tarihlendirme olarak diğer formdaki kandiller ile aynı tarih aralığında kullanılmıştır.

Kat. No. 14

Buluntu Yeri: Botan Kuzey Üst 3 Açması

Uz.: 8.1 cm Gen.: 2.8 cm h: 3.3 cm

Kil: 5 YR 7/8 turuncu renkte, az mika ve çok kalsit katkılıdır.

Yüzey: iç ve dış yüzey yeşil renkte sırlıdır.

Benzer örnekve tarihlendirme: Abadie-Reynal ve Sodini 1992, Fig. 35, L 91, MS 9-13. yüzyıl; Baydur ve Seçkin 2001, Lev. LXI, 385, Grup IX, MS 10. yüzyıl ve sonrası; Menzel 1969, 102, Abb. 83, MS 6-15. yüzyıl; Oziol 1977, Pl. 58, 885, 887-890, MS 10-12. yüzyıl; Waagé 1941, Fig. 81, 58a: 179, MS 9-10. yüzyıl.

Kat. No. 14

Sonuç

Çattepe Höyüğü, Dicle ve Botan Nehirleri'nin birleşim noktasında yarım ada biçimindeki yerleşim yeri ile stratejik bir konumda bulunmaktadır. Her iki nehre hakim olmasından dolayı nehir ticaretinde önemli bir noktaya gelmiştir ve hatta kazılar sırasında ortaya çıkartılan liman, yerleşimin ticari açıdan da önemli olduğunu göstermektedir. Bölge için her dönemde önemini koruyan bu yerleşim yerinden ele geçen buluntular da dolayısı ile çok önemlidir. Kandiller de bir yerleşim yerini tarihlendirme açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çattepe Höyüğü'nde az sayıda kandil bulunmasına karşın, yerleşimin tarih içindeki değişimiyle doğru orantılı olarak, höyüğün kültürel ve tarihsel gelişimi ile ilgili veriler sunmaktadır.

Sonuç olarak, Höyük üzerinde yapılan kazılar sırasında 14 adet pişmiş toprak kandil ele geçmiştir. Makalenin konusunu oluşturan kandillerin kalıp ve çark olarak iki farklı yapım tekniği ile üretilmiş olduğu, bunun yanı sıra sırlı ve sırsız olarak iki farklı yüzey işleminin varlığı tespit edilmiştir. Kandillerde boyutların ortalama olarak birbirine yakın olduğu gözlenmiştir. Yoğun olan form haznenin ayrı bir bölüm gibi tasarlandığı çark yapımı, sırlı kandillerdir. Kil renklerinde sarı ve kırmızı tonlarının hakim olduğu görülmüş, bunun yanı sıra sırlı kandillerin sırsız olanlara göre çok daha fazla sayıda ele geçtiği anlaşılmıştır. Sırsız kandillerde formların Suriye'deki yerleşim yerleri ile bağlantılı olduğu, benzer formların bu bölgede yoğunlaştığı kanısına varılmıştır. Kalıp yapımı olan Kat. No. 1-3 numaralı kandiller diğer kandillere göre daha erken tarihlidir (MS 6-8. yüzyıllar). Kat. No. 4 diğer kandil gurplarına göre daha farklıdır ve hem kalıp yapımı olarak üretilmiş hem de yüzeyinde sır görülür. Kat. No. 5 numaralı kandilin benzer örnekleri MS 12-13. yüzyıl, 6-14 numaralı kandillerin benzer örnekleri ise genelde MS 11-13. yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir. Ancak, bazı araştırmacıların farklı bölgelerde ele geçen bu tip kandillerin başlangıç tarihi olarak MS 9. yüzyılı önerdiği görülmektedir. Çattepe Höyüğü'nde ele geçen bu formdaki kandiller üzerinde kullanıma dair en önemli belirteç olan burun kenarındaki yanık izinin dışında birkaç kandilde Höyük'te MS 915/916 yıllarına tarihlenen yangın tabakası ile bağlantılı olabilecek gövdenin bütününde yanık izleri vardır. Bu nedenle Kat. No. 6-14 numaralı kandiller için MS 10. yüzyılda kullanılmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Abadie-Reynal, C., Sodini. J.P. (1992). La céramique paléochrétienne de Thasos (Alikı, Delkos, fouilles anciennes), Paris: Ecole française d'Athènes.

Ariņç, K. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Analitik Bir Yaklaşım. Serhat Zaman, Ogün Coşkun (Ed.) Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay içinde (257-285). Ankara: Pegem.

Arthur, P., Patterson, H. (1998). Local Pottery in Southern Puglia in the Sixth and Seventh Centuries. Ceramica in Italia: VI-VII secolo. Atti convegno in onore di J. W. Hayes. Roma 11-13 maggio 1995. Bibl. arch. medievale 14. Firenze, 511-530.

Bailey, D. M. (1988). A Catalogue of the Lamps in the British Museum III. Roman Provincial Lamps. London: British Museum.

Baş, A., Dursun, Ş. (2019). Keykubadiye Sarayı Kazısı 2015 Yılı Seramik Buluntuları. Akdeniz Sanat Dergisi, 13 (23), 56-77.

Baydur, N., Seçkin, N. (2001). Tarsus Donuktaş Kazı Raporu. TASK 6. İstanbul.

- Bernhard, M. L. (1955). *Lampki Starożytne*. Warszawa: Muzeum Narodowe W Warszawie.
- Boran, A. (2003). Siirt ve İlçelerindeki 2002 Yılı Yüzey Araştırması ‘Kurtalan’. 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-31 Mayıs 2003) Bildirileri içinde (33-42). Ankara.
- Brants, J. (1913). *Antieke terra-cotta lampen uit het Rijksmuseum van oudheden te Leiden*. Leiden: L van Nifterik Hz.
- Broneer, O. (1930). *Corinth Vol. IV, Part II: Terracotta Lamps*. Cambridge: Harvard University Press.
- Çevik, A. (2002). XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, A., Konuk, S. (2014), Dicle Nehri Ekseninde Roma İmparatorluğu’nun İdari Teşkilatlanması ve Sasani Mücadelesi. XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül) Bildirileri içinde (533-544). Ankara.
- Güngör, E., Köroğlu, G. ve Lafı, E. (2010). Yumuktepe Pişmiş Toprak Kandilleri. XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim) Bildirileri içinde (333-341). İstanbul: Ege Yayınları.
- Harrison, R. M. (1993). *Amorium 1991*. XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı II Bildirileri içinde (247-259). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Healey, J. F., Lightfoot, C. S. (1991). A Roman Veteran on the Tigris. *Epigraphica Anatolica* 20, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1-8.
- Hübinger, U. (1993). *Die antiken Lampen des Akademischen Kunstmuseums der Universität Bonn*, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut.
- Kaçar, T. (2009). Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz. *Tarih Dergisi*, 47, İstanbul, 1-22.
- Karataş, H. (2016). Çattepe Kazıları Işığında Roma’nın Dicle Nehri Eksenindeki Savunma Hattı. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler enstitüsü, İzmir.
- Lightfoot, C. S. (1986). Tillia, Late Roman Equites fort on the Tigris?, *The Defence of the Roman and Byzantine East*, P. Freeman, D. Kennedy (Ed.), 2 vol., BAR International Series 297, Oxford, 509-529.
- Menzel, H. (1969). *Antike Lampen, im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*. Mainz: Philipp Von Zabern.
- Mlasowsky, A. (1993). *Die antiken Tonlampen im Kestner-Museum Hannover*. Hannover: Kestner-Museum.
- Oziol, T. (1977). *Salamine de Chypre VII: Les lampes du musée de Chypre*. Paris: De Boccard.
- Sağlamtimur, H., Türker, A. (2012). Çattepe Höyük. Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat (Ed.), İzmir: Arkadaş Matbaacılık, 65-76.
- Sağlamtimur, H. (2014). Dicle Kıyısında Geç Roma Dönemine Tarihlenen Bir Kale ve Nehir Limanı. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 2, 28-39.
- Sağlamtimur, H., Aydoğan, İ. (2017). Çattepe Höyük. *Aktüel Arkeoloji*, 60, 88-93.

Çatıepe Hyg'nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller

Sağlamtimur, H., Ozan, A.(2017), Mezopotamya'da Nehir Taşımacığılı. TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi, 8, 24-39.

Sağlamtimur, H., Ozan, A., ve Uhri, A. (2018). Çatıepe Höyük, Batman Müzesi, Ilısu Barajı HES Projesi Arkeolojik Kazıları. Batman. 241-262.

Selesnow, W. (1988). Lampen aus Ton und Bronze. Liebieghaus-Museum Alter Plastik. Bildwerke der Sammlung Kaufmann, Band II, Melsungen: Editeur Inconnu.

Trost, C., Helmann, M. C. (1996). Lampes antiques du département des Monnaies. Mdailles et Antiques III. Fonds gnral Lampes Chrtiennes. Paris: Bibliothque nationale de France.

nal, E. (2018). Tarihi Coğrafya. Ilısu Barajı İnaaat Sahası Kurtarma Kazıları III, Roma İmparatorluk dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri. A. T. kse, N. Erdoğan (Ed.). Mardin: Mardin Müze Müdürlüğü. 397-406.

Velibeyoğlu, J., Schachner, A. ve Schachner, ř.(2002). Botan Vadisi ve Çatıepe (Tilli) Yüzey Araştırmaları'nın İlk sonuçları, Tuna, N., Velibeyoğlu, J. (Ed.). Ilısu ve Karkamış Baraj Glleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları. Ankara: ODTÜ TAÇDAM. 783-835.

Yılmaz, G. (2011). Hasankeyf Kazılarında 2007-2009 Yıllarında Bulunan Aydınlatma ve Depolama İşlavli Sırlı Seramik Kaplar. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, G. (2016). Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 36, 275-288.

Waag, F. O. (1941). Lamps. Antioch on the Orontes III, The Excavations of 1937-1939, R. Stillwell (Ed.). Princeton: Princeton University. 55-82.

Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerine: Antalya Akseki Çukurköy¹*On Tangible and Intangible Cultural Heritage: Antalya Akseki Çukurköy***Ayşe Kübra AKKAYA**Süleyman Demirel Üniversitesi
kbra_kurnaz@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-8971-9713

Seda ŞİMŞEK TOLACISüleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bölümü
sedatolaci@sdu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-1881-186X

Öz

Ulusal ve uluslararası ölçekte, birçok kurum ve kuruluş tarafından yapılan çalışmalar ve bunların sonucunda ortaya çıkan sözleşmeler, kararlar ve kabuller değerlendirildiğinde, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte korunması yaklaşımının vurgulandığı görülmektedir. Bu bakış açısı; somut kültürel miras unsurlarından olan bir alanın/yapının/mekânın/elemanın kendi etrafında oluşan yaşam dinamikleri ile birlikte değerlendirildiğinde bütüncül bir anlam kazandığını, somut/durağan ve zamana karşı durmaya çalışan bir değerden, ritüeller ve uygulamaların devamlılığı ile birlikte değişim ve dönüşümü de ifade eden çok yönlü bir kültür varlığına dönüştüğünü açıklamaktadır. Bu tür bir korumanın sağlanabilmesi için gerekli olan öncelikli basamak, kültür ve yapı çevre arasındaki ilişkilerin ve somut veriler olan değerlerin birlikte ele alınması ve belgelendirilmesidir. Bu hedefi gerçekleştirme amaçlı olarak, çalışma kapsamında örneklem alan olan Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı Çukurköy yerleşiminde, somut/maddi öğeler olarak varlık gösteren söz konusu yapı çevre; üç ana bileşenle ele alınmıştır. Daha önceki süreçte bu bağlamda ele alınmamış olan yerleşimde, farklı somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) alanlarına dair birçok unsur tespit edilmiş, bunlar arasında mekânsal ilişkisi kuvvetli ve sayıca belli bir orana sahip olanlar daha detaylı çalışılmıştır. Bunlar; özgün plan düzeni, yapı sistemi ve malzemeleri ile halk mimarisinin nitelikli örneklerini oluşturan “konut yapıları”, üretim alanları olan “pekmezlik/pekmez damı” işlikleri ve yaylarında mevcut olan Yörük yaşantısına dair alanlar/mekânlardır. Yörük yaşam alanları; dinlenme mekânları/alanları ve önemlik/mevsimlik barınma alanı olan obalar olmak üzere iki grupta ele alınmıştır.

Çalışmada yöntem olarak öncelikle arşiv ve literatür taraması daha sonra alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasının önceliğini, yerleşimin ileri gelenleri (yönetimde yer almış kişiler, uzun yıllardır alanın kullanıcısı olan kişiler, yaşça büyük olan kişiler) ile yapılan, sosyokültürel ve ekonomik yapıyı ve bunların mekâna olan yansımalarını anlamaya hedefli kişisel görüşmeler oluşturmuştur. Daha sonra alanlar/mekânlar tespit edilmiş ve bunların belgelendirilmesi işlemine geçilmiştir. Belgelendirmede; somut ve somut olmayan kültürel miras unsurları kapsamında nitelikli bulunan tüm alan/yapı ve mekânlardan, tescilli olup olmadığı ve yapım tarihine bakılmaksızın, özgün işlev ve kırsal özelliklerini hâlen barındıranların tümü ele alınmış, kroki, fotoğraf, adres bilgisi vb. bilgileri içeren yapı fişleri hazırlanmıştır.

Literatür taraması, kişisel görüşmeler ve alan çalışmalarından elde edilen sosyokültürel ve fiziksel verilerin hedef olan bütüncül koruma anlayışı çerçevesinde birlikte değerlendirilmiştir. Somut ve somut olmayan kültürel mirasın etkileşimini gösteren “SOKÜM unsurlarının mekânsal ilişkileri” belirlenmiştir. Tarihsel süreçte yerleşimde var olan somut olmayan kültürel miras alanlarının birçok unsuru, teknolojik gelişmeler, ekonomik nedenler, yerleşim dışına yapılan göçler gibi sebeplerle olumsuz etkilenmiş ve zamanla bozulmaya uğramıştır. Süreç içerisinde tükenme ihtimali ile karşı karşıya kalacak olan bu unsurlar ve ilişkili mekânlarının tespit ve belgeleme çalışmalarının birlikte yapılması, bütüncül koruma bağlamında önemli olan bir basamağı oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Somut Kültürel Miras, Pekmezlik, Yayla Kültürü, Akseki/Çukurköy**Abstract**

When the studies carried out by many institutions and organizations on the national and international scale, and the contracts, decisions and acceptance resulting from these, are evaluated, it is seen that the approach to preserve tangible and intangible cultural heritage together. When an area / building / space / element, which is one of the cultural heritage elements, is evaluated together with the dynamics of life formed around it, it gains a holistic meaning. When evaluated in this way, it transforms from a tangible / stationary and durability value to a multidimensional cultural entity that expresses change and transformation along with the continuity of rituals and practices. The priority step required for the provision of such protection is the co-evaluation and documentation of the relations between culture and the structured environment and the values that are concrete data. For the purpose of achieving this goal, the built environment, which exists as concrete elements in the Çukurköy settlement of Akseki district of Antalya province, which is a sample within the scope of the study; it is dealt with three main components. In the settlement, which was not addressed in this context in the previous process, many elements related to different intangible cultural heritage areas were identified, among them, those with a strong spatial relationship and a certain number of numbers were studied in more detail. First of these three components, "dwellings", which constitute qualified examples of folk architecture with their original

¹ Çalışma, “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Antalya Akseki Çukurköy’ün Değerlendirmesi” isimli yüksek lisans tez bilgileri ile üretilmiştir.

plan layout, construction system and materials, second one is molasses/ molasses workshops which are their production areas/places. Last one is the nomadic habitats and seasonal settlements.

As a method in the study, firstly archive and literature review and then field study were carried out. The priority of the field study is to establish personal talks with the leaders of the settlement (people who have been in the management, people who have been the users of the field for many years, those who are older), and aim to understand the sociocultural and economic structure and their reflections on the space. Then the areas/spaces were identified and the process of documenting them was started. On documentantion; all areas/buildings and spaces qualified within the scope of tangible and intangible cultural heritage elements, regardless of whether they are registered and the date of construction, all those who still hold their original functions and rural features have been prepared as building slips which includes sketch, photograph, address information, etc.

In this study, the sociocultural and physical data obtained from the literature review, personal conversations and field studies were evaluated within the scope of holistic protection approach. The spatial relationships of intangible cultural heritage elements, which show the interaction of tangible and intangible cultural heritage, have been determined. Many elements of the intangible cultural heritage existing in the settlement in the historical process have been adversely affected by reasons such as technological developments, economic reasons, and immigration to out of the settlement and have deteriorated over time. Making detection and documentation of these elements and their associated spaces together, will be an important step in the context of holistic protection.

Keywords

Intangible Cultural Heritage, Tangible Cultural Heritage, Molasses, Plateau Culture, Akseki/Çukurköy.

Giriş

Kültürel miras, insanların binlerce yıllık yaşam tecrübesi içerisinde biriktirip geliştirdiği zenginlikler bütünü olarak tanımlanmış olup somut ve somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kavramlarını kapsamaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel miras kavramları UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)'nun bu konudaki çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır². Taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları “somut” kültürel miraslar olarak tanımlanmış olup, taşınır kültür varlıklarına, sikkeler, el yazma kitaplar, gravürler; taşınmaz kültürel miraslara, yapılar, yapı grupları, anıtlar örnek verilebilir. Somut olmayan kültürel miras kavramı ise Hacettepe Üniversitesi Tarihi ve Kültürel Mirası Araştırma Merkezi (HÜTKAM) tarafından, insanların toplu halde ya da bireysel olarak önceki kuşaklardan edindikleri deneyimler, uygulamalar olarak tanımlanmış ve bu uygulamaların gelenekler, sözlü anlatımlar, inanışlar, ritüeller ile bunlara bağlı alet ve kültürel mekânlar olarak açıklanmıştır³. Söz konusu iki tanımın bütüncül koruma anlayışı çerçevesinde bir arada değerlendirilmesiyle somut ve somut olmayan kültürel miras kavramlarının önemli ortak noktalarından bir tanesinin en alt mimari ölçekte “mekân”, işlev ya da gerçekleşen unsura bağlı olarak da açık, kapalı ve yarı açık olmak üzere “alan” olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Öcal Oğuz mekânın kültürel süreklilik ve çeşitlilik açısından büyük önem taşıdığından, mekânlarını kaybeden ve icra edilmeyen kültürlerin yok olmaya başladığından ve aynı zamanda bireyin sorumluluğu yerine mekânın gücüne vurgu yapmanın öneminden söz etmiştir⁴. Bu bağlamda korunması gereken somut olmayan kültürel miras unsurlarının ilişkili oldukları mekânlar/alanlar ile birlikte ele alınmaları gerekliliği açıktır.

Sanayi devrimi sonrası gelişen teknoloji ve kentleşme, kent merkezlerinde olduğu kadar kırsal yerleşmelerde de kendini göstermiş SOKÜM unsurlarının süreç içerisinde yitirilmesine, unutulmasına neden olmuştur. Çalışma örneklem alanı olan Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı Çukurköy yerleşimi de bu süreci yaşamış ve hâlen yaşamaktadır. Yerleşimin kimliğini oluşturan, yöreye has toplumsal, kültürel, iklimsel ve coğrafi özellikler ile ortaya çıkan unsurlar ve bunlara bağlı gelişim gösteren mekânlar/alanlar zamanla işlevselliğini yitirmiş ve belgelenmesine ihtiyaç duyulacak seviyede azalmıştır.

1. Çalışmanın Amacı ve Metod

Bütüncül koruma yaklaşımı çerçevesinde unsurların yok olma sürecinin birbirini tetikleyeceği düşüncesi ile hazırlanan çalışmanın, gelecek nesillerin kültürel mirasımızı doğru bir şekilde algılaması, bu konuda

² Oğuz, 2013.

³ HÜTKAM, 2019.

⁴ Oğuz, 2007.

bilinçlenmesi, günümüze kadar ulaşabilen unsurların tüm yönleriyle tespit edilmesi, ileride aynı kaygı ile gerçekleştirilecek olan tüm bilimsel ve sosyal çalışmalara altlık oluşturması hedeflenmiştir.

Örnek alan olan Çukurköy yerleşiminde, halk mimarisinin ürünleri olarak değerlendirilmesi gereken barınma yapılarının, mevcut olan SOKÜM unsurlarının ve bunların ilişkili olduğu mekânların/alanların, belgelendirme işlemi için tespit edilmesi ve detaylı bir şekilde çalışılması korumanın birincil basamağını oluşturmaktadır.

Literatür tarama ve alan çalışması yöntemin önemli iki ayağını oluşturmaktadır. Yapılar için konum belirlenmesi, yapı bilgi fişlerinin oluşturulması ve bunun için gerekli olan fotoğraflama, krokilendirme, adres ve yapıya ilişkin bilgilerin derlenmesi ve kişisel görüşmeler alan çalışmasının parçalarını oluşturmuştur.

Geleneksel yapıım yöntemleri ile inşa edilen konutlar, üretilen ürünler ve üretim mekânları yalnız birkaç örnek üzerinden değil yerleşimin tümünün taranması ile belgelendirilmiştir. Yerleşimde bulunan konut yapıları, SOKÜM mekânları ve yayla kültürünün devam ettirildiği bölgelerde, harita üzerinden konum belirlemesi yapılmıştır. Kişilerin yaşam hikâyeleri dinlenerek en az 3 kaynaktan edinilen bilgiler metne dönüştürülmüştür. Yerleşim alanında aralıklı olarak konaklanarak katılımcı gözlemcilik yöntemi ile elde edilen tüm veriler, fiziksel veriler ile birlikte çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

2. Çukurköy Mahallesi Hakkında Bilgi

Çukurköy, Antalya ilinin Akseki İlçesine bağlı bulunan 48 adet mahalleden bir tanesidir. Yerleşimin 2012 yılında köy tüzel kişiliği kaldırılmış mahalle olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Etrafı dağlarla çevrili ve topografik olarak “çukur” denilebilecek bir alanda yer alan (Şekil 1) Çukurköy Mahallesi'nin rakımı 800 m. olarak bilinmektedir⁵. Engebeli olmasından dolayı ekim dikim alanları sınırlı olan yerleşimin tarımsal faaliyetleri arasında “bağcılık” önemli yer tutmaktadır. Konumu itibarıyla hayvancılığa daha elverişlidir.

Şekil 1. Çukurköy Mahallesi (Akkaya, 2019)

Çukurköy'ün eski adı Helence'de (Antik Yunan dili) bolluk ve bereket anlamına gelen “Efteşe” olarak bilinmekte, kuruluş tarihinin kesin olmamakla birlikte Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar dayandığı düşünülmektedir⁶. Çukurköy Mahallesi'nin batısında, Asar Mevki denilen tepelik bölgede antik bir yerleşime ait kalıntılar bulunmaktadır (Şekil 2). Asar'da yer alan basamaklı kaya anıtının Kybele tapınımı ile ilgili olduğundan ve tahribata uğramış kalıntıların küçük bir tapınak izlenimi verdiğinden söz edilmektedir⁷. Asar tepesinden aşağıya doğru inildikçe bitki örtüsü arasında yapı kalıntılarının devam ettiği gözlemlenmiştir.

⁵ Demircan, 2016.

⁶ Enhoş, 1974.

⁷ Yılmaz ve Doğanay, 2012.

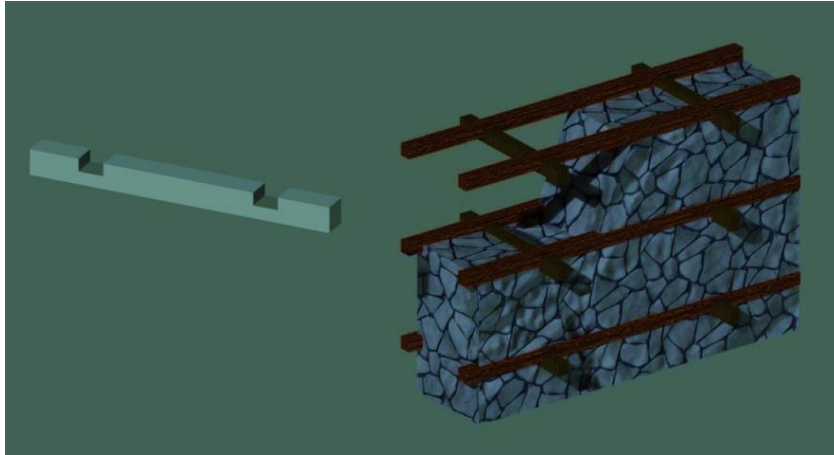
Şekil 2. Asar tepesindeki kalıntılar (Akkaya, 2019)

Çukurköy Mahallesi'nin içinde bulunduğu bölgede yer alan geleneksel yapıların; halk mimarisi olarak değerlendirilebilecek geleneklerle kurgulanmış, doğal malzeme ve yöresel yapı tekniği ile inşa edilmiş olduğu tespit edilmiştir.

3. Çukurköy Mahallesi Sivil Mimari Özellikleri

Yerleşimde, barınma ihtiyacına yönelik inşa edilmiş olan konutlar, mahalleye bağlı yaylada yer alan obalar ve işlik olarak kullanılan pekmez damları sivil mimari yapıların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu yapılar kullanılan malzeme ve yapım tekniği açısından benzerlik göstermekte, kendi içlerinde tipolojik verilere sahip olmalarının yanı sıra bütünsel olarak değerlendirildiklerinde ortak bir belleğin unsuru oldukları gözlemlenmektedir.

Mahallede yer alan geleneksel yapılar taş ve ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının ahşap taşıyıcı sistemini oluşturan önemli elemanlar düğme ve hatıllardır. Kısa ahşap parçalar olan “düğme”lerin iki ucundan 10-15cm. dışarıda kalacak şekilde gedikler açılarak bu gediklere hatılların yerleştirilip çivilenmesi ile sabitlenmektedir (Şekil 3). Kullanılan ahşap yapı malzemelerinin cephe üzerindeki görüntüsü üzerinden bu yapılar “düğmeli” olarak adlandırılmıştır.

Şekil 3. Düğme üzerinde açılan gedikler ve taş duvar yapısı içerisinde hatıl, düğme örgüsü (Akkaya, 2018)

Bu yapı elemanlarından “düğme”nin uzunluğu yaklaşık bir metre olup, hatıllar yapı boyunca devam ettirildiği için uzunlukları kullanıldığı alana göre değişiklik göstermektedir. Taşıyıcı sistemi oluşturan düğme ve hatıllar için ardıç ve sedir ağaçlarının kullanımı tercih edilmiştir. Düğme ve hatılın birleşmesiyle oluşan bu çerçeve sistemin depreme ve diğer doğa olaylarına dayanıklı olduğu, en az 70 cm. kalınlığa sahip olan duvar elemanlarının bozulmaya uğraması durumunda bile ahşap iskeletin direnç

gösterdiği bilinmektedir. Bu geleneksel yapı sistemi konutlarda, pekmezliklerde ve mahalleye bağlı Morca Yaylası obalarında da kullanılmıştır (Şekil 4).

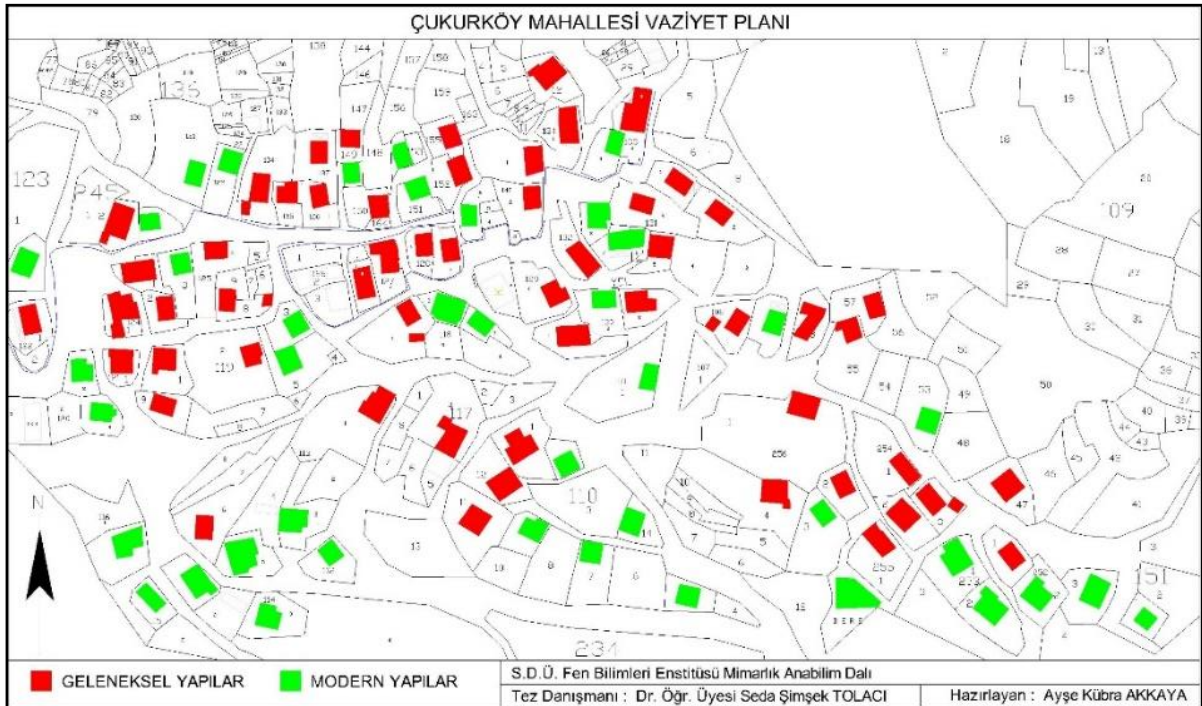

Şekil 4. Düğmeli yapı örneği (Akkaya, 2019)

3.1. Konut Yapıları

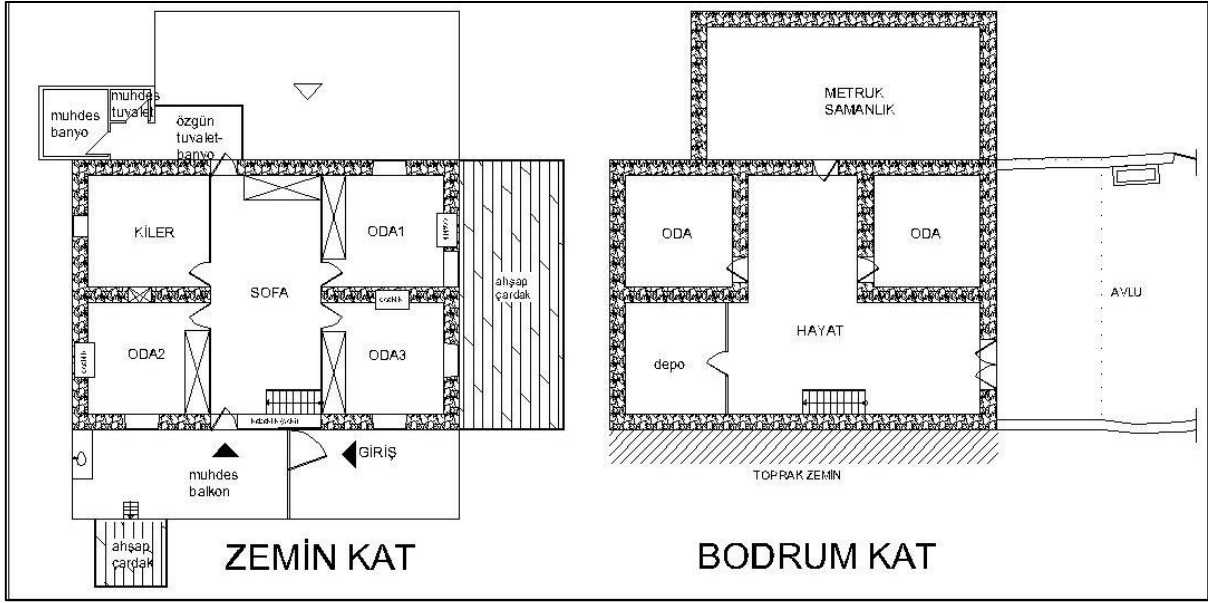
Mahalle genelindeki konutların yapı malzemesi, plan kurguları, mekânsal bölümleri ve özgün detayları bağlamında ortak bir kültürün ürünü olduğu kanısına varılmış ve mimari bir tipoloji oluşturduğu gözlemlenmiştir. Konutlar inşa edilirken yerel imkânlar ve yapı malzemelerinin kullanıldığı, yerel kültürün mekânsal bölümler ve özgün detaylar üzerindeki etkisi açıkça görülmüştür.

Çukurköy Mahallesi'nde yapılan alan çalışmasında yerleşimde yer alan 110 konuttan 58'inin geleneksel yapı olduğu tespit edilmiş, modern yapıların daha çok yerleşimin güney yönünde ve merkezden uzaklaştığı alanlarda inşa edildiği görülmüştür (Şekil 5).

Şekil 5. Çukurköy Mahallesi geleneksel ve modern yapıları gösteren yerleşim planı (Akkaya, 2019)

Mahallede yer alan geleneksel konutların plan tespiti yapıldığında, çoğunluğun iç sofalı plan tipinde inşa edildiği belirlenmiştir (Şekil 6). Sofa mekânları tüm geleneksel konutlarda olduğu gibi kırsalda bulunan bu yerleşimde de genel yaşam mekânı ve sirkülasyon işlevini üstlenmiştir.

Şekil 6. Bir çoban evinin kat planları (Akkaya, 2019)

Bölge halkı hayvancılık ile uğraştığı için, yapıların zemin katları hayvan barınağı/ahırı olarak ayrılmış, bu planlama üst katın kolay ısınabilmesini de sağlamıştır. Zemin katın hayvanları birbirinden ayırmak için mekânlara ayrıldığı, bu mekânların içerisinde “döllük” denilen küçük bölmeler oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Pencerenin yer almadığı zemin katlarda hava dolaşımının sağlanması amacıyla iç mekânlara sıva işleminin yapılmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Yerleşimdeki geleneksel konutlarda kiler mekânı bulunmakta ve bölgede bu mekânlar “küp odası” olarak adlandırılmaktadır. Konutlarda en az 2 mekânda ocaklık bölümü olduğu, tek ocaklığı olan konutlarda ise ocak elemanının yerini pencere açıklıklarının aldığı tespit edilmiştir. Bazı evlerde 3 odada da ocaklık olduğu gözlemlenmiştir. Bu sayıların nedeni araştırıldığında geleneksel aile düzeni olan ataerkil aile düzeninin bir getirisi olarak, her bir çekirdek aile için bir oda düzenlenmiş olması ile karşılaşmıştır. Bu durum günlük yaşamın önemli parçası olan yeme-içme ve kişisel bakım gereksinimlerini sağlamak üzere kullanılan ocaklığın, kiler işlevli mekânların haricindeki diğer odalarda konumlandırılmasını gerektirmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Ocaklık üstü (yöresel adlandırma “tahtabaş”) (Akkaya, 2019)

Geçmiş yıllarda konutların avlu ve çardak mekânlarına dokuma tezgâhı kurularak, dokumaların üretildiği tespit edilmiş; günümüzde bu zanaatın çeşitli nedenlerle devam ettirilememesi nedeni ile tezgâhların birçoğunun sökülüp kaldırıldığı görülmüştür. Kirmen eğirme, urgan yapma, kilim dokuma, yorgan dikme gibi zanaatların ve el değirmeni ile üretimin yapıldığı mekânların çoğunlukla “çardak” olarak adlandırıldığı öğrenilmiştir. Mekânın güneye yönlendirilmiş bölümünün ise “güneş çardak” olarak isimlendirildiği ve bu alanın süreç içerisinde gelenekselleşmiş olan kışık yiyeceklerin hazırlanması, kurutulması ve güneşlendirme işlemlerinin yapılması amaçları ile kullanıldığı bilgileri edinilmiştir (Şekil 8).

Şekil 8. Güneş çardak (Akkaya, 2019)

Geleneksel yapıların özgün halinde ıslak hacim mekânının çardaktan ulaşılan, ahşap duvarlarla çevrili, yapıyla bir bütün olarak inşa edilen mekânlar olduğu belirlenmiştir (Şekil 9).

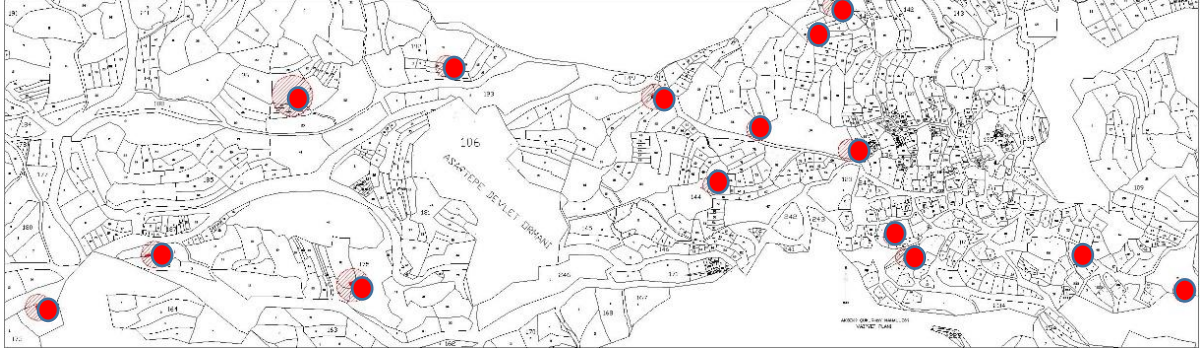
Şekil 9. Islak hacim mekânı (Akkaya, 2019)

Konut yapıları mahalle içerisinde yer alan diğer geleneksel yapılarla ve çevresiyle birlikte değerlendirildiğinde bir doku oluşturduğu görülmektedir. Günümüz sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlerin fiziksel yapılarına yansıdığı konutlarda, yeni gereksinimlerin karşılanabilmesi amacıyla farklı yapı malzemeleri kullanılarak değişiklikler yapılmıştır. Başta mekân eklenmesi ve yenilenmesi olmak üzere bu değişiklikler korunmuşluk oranının azalmasına neden olmuştur.

3.2. Pekmez Damları (Pekmezlikler)

Çukurköy Mahallesi’nde yapılan alan çalışmasında yerleşimin çeşitli bölgelerinde geleneksel metotlarla pekmez üretimi yapılan 15 adet “işlik” yapısı tespit edilmiştir. Bu yapılar mülkiyetlerine göre kamusal ve kişisel kullanımda olma özelliği taşımaktadırlar. “Pekmez damı” ya da “pekmezlik” olarak adlandırılan bu işlikler üzüm bağları içerisinde yer almaktadır. Pekmez yapımı sırasında su kullanımına

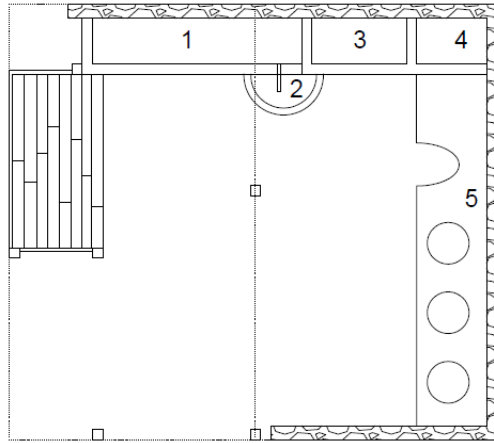
ihtiyaç duyulduğu için bu yapılara yakın konumlarda su kuyuları bulunmaktadır. Pekmez yapımı dışında da kullanılan bu mekânlar güneye yönlendirilmişlerdir. Bağların bulunduğu tarımsal faaliyet alanlarında buldukları ve çoğunlukla bağcılıktan ekonomik gelirin sağlandığı yerleşim içerisinde konumsal olarak dengeli bir dağılımları olduğundan söz edilebilir (Şekil 10).

Şekil 10. Çukurköy Mahallesi pekmez damları konumları (Akkaya, 2019)

Pekmezliklerde yapı malzemesi olarak taş ve ahşap kullanılmıştır. Çukurköy'ün özgün geleneksel "düğme" tekniği bu yapılarda da aynı şekilde uygulanmıştır. Mekânlar plan düzleminde ele alındığında I, L veya U tiplerinde inşa edildikleri görülmüştür. Ocaklığın, üzüm ahırının bulunduğu duvarla aynı düzlemde devam ettiği pekmezlikler I plan tipini, 90 derecelik açıyla devam ettiği pekmezlikler ise L plan tipini oluşturmuştur. L plan tipi yerleşim düzenine sahip pekmezliklerde ocaklığın bulunduğu duvara 90 derecelik açıyla gelen düzlemde soğutmalık bölümünün eklenmesiyle U plan tipi pekmezlik işliği oluşturulmuştur. Mahallede hanay bölümünün sonradan eklendiği tespit edilen U plan tipine ait 1 pekmezlik, I ve L tipine ait 7'şer pekmezlik tespit edilmiştir.

Pekmez damı mekânları plan kurgusunda, üzümünü çiğnemek için bir havuz (üzüm ahır) (1), çiğnenen üzüm suyunun aktığı bir şirahane (2), kestirmelik olarak adlandırılmış olan daha küçük ölçekli bir havuz (3), kap-kacakların yerleştirildiği ayrı bir havuz (4) yer almakta, ayrıca bir kazan ve üç tavayı alabilecek ocaklık (5) bulunmaktadır (Şekil 11). Pekmez damlarında bu bölümlerin haricinde "suluk", "soğutmalık", "çırakman" ve "hanay" gibi yardımcı bölümler de mevcuttur. Damlar genellikle iki ya da üç tarafı duvarlarla çevrili, üstü çatıyla kapatılmış yarı açık mekânlar olarak inşa edilmiştir.

Şekil 11. 'L' plan tipi pekmezlik örneği (Akkaya, 2019)

Mahalle çevresinde konumlanan 15 adet pekmezlik işliğinin, yapı malzemesi, plan kurguları, mekânsal bölümleri ve yerleşim düzeni bağlamında benzerlik gösterdiği ve kendi içerisinde mimari bir tipoloji oluşturduğu gözlemlenmiştir. Pekmezlik işliklerinin bölümleri değerlendirildiğinde üzüm ahır, kestirmelik, şirahane ve ocaklığın, işlevlerinden ve yaygın kullanımından dolayı her pekmezlikte bulunması gereken ana bölümler olduğu kanısına varılmış; soğutmalık, kap-kacaklık, suluk, çırakman ve hanay bölümlerinin ikincil işlevleri üstlenmiş olmaları ve bütün pekmezliklerde bulunmamasından dolayı yardımcı mekânlar oldukları düşüncesine ulaşılmıştır. İşliklerde üzüm ahır ve kestirmelik

bölmelerinin genellikle bitişik olarak inşa edildiği, şirahane bölümünün bu iki mekânın önünde ve zemin kotunda konumlandırıldığı görülmüştür. Bu planlamanın kullanım ihtiyacından kaynaklandığı kanısına varılmıştır.

Mahallede tespit edilen on beş pekmez damı detaylı olarak incelenerek plan tipi, taşıyıcı sistemi, çatı örtüsü özellikleri ile mekânsal bölümleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çukurköy Mahallesi’nde yer alan pekmezliklerin mimari özellikleri ve mekânsal bölümleri

Pekmezlik Adı	Yapı Görseli	Plan Tipi			Taşıyıcı Sistem	Çatı Örtüsü			Yapı Bölümleri										
		L plan tipi	I plan tipi	U plan tipi		Taş yığma	Hatlı taş yığma	Kiremit	Yonga	Sac	Üzüm ahır	Şirahane	Kestirmelik	Kap-kacaklık	Soğutmalık	Ocaklık	Çırakman	Hanay	Suluk
Köy Pekmezliği			X			X			X	X	X	X			X			X	
Ahmet Özkan			X			X	X			X	X	X							
Ahmet Yüksel			X			X		X		X	X	X			X				
Ahmet Aksoy			X			X			X	X	X	X			X			X	

Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerine: Antalya Akseki Çukurköy

Ali Şahin			X			X	X			X	X	X		X	X		X
Ali Dönmez		X			X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Hüseyin Ak		X			X	X	X	X	X	X	X		X	X	X		
Ahmet Şencan			X		X				X	X	X	X	X	X			X
Ali Aksoy		X			X				X	X	X	X		X			X
İbrahim Aksoy		X			X				X	X	X			X			X
Abdullah Aksoy		X			X				X	X	X			X			X

Mustafa Yüksel				X		X	X			X	X	X		X	X		X
Mustafa Dönmez			X		X				X	X	X	X			X		
Ramazan Yüksel		X				X			X	X	X	X			X		
Musa Atasever		X			X										X		

Çukurköy Mahallesi'nde pekmez yapım geleneği günümüzde hâlen gelenekselleşmiş olan hazırlık süreci ve ritüelleri ile devam ettirilmektedir. Yapısal anlamda değerlendirildiğinde işliklerin özgün detaylarını kaybetmeye başladığı görülmüştür.

3.3. Yaylacılık Kültürü Mekânları

Yaylacılık geleneği somut olmayan kültürel miras kapsamında, kendine özgü etkinlik ve faaliyetleri ve mekânları bağlamında kültürümüzde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamına dâhil edilen bu önemli yerleşimler, barınma yapıları ve özellikle yayla göçünün yaya olarak yapıldığı dönemlerde kullanılan “dinlenme alanları/mekânları” olmak üzere iki farklı işlevli yapı grubu olarak çalışılmıştır.

3.3.1. Dinlenme Alanları/Mekânları

Morca Yaylası ile Çukurköy Mahallesi arasındaki 28 kilometrelik yol boyunca dinlenme mekânları tespit edilmiştir. Su kaynağının yer alması ve alanın ağaçlık olması, bu işlev için inşa edilen alanların yer seçim kriterlerinin başında yer almaktadır. İnşa edilen bu alanlar uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Çukurköy yaylalarında bu dinlenme mekânları sırasıyla Biladancık, Türbe, Arnavut Yazlığı, Kadife Dağı, Kapı, Çataloluk, Çatma İni, Efteşe Çeşmesi- Salamut Yaylası, Selam Ağaçları ve Eşek Çukuru olarak tespit edilmiştir (Şekil 12).

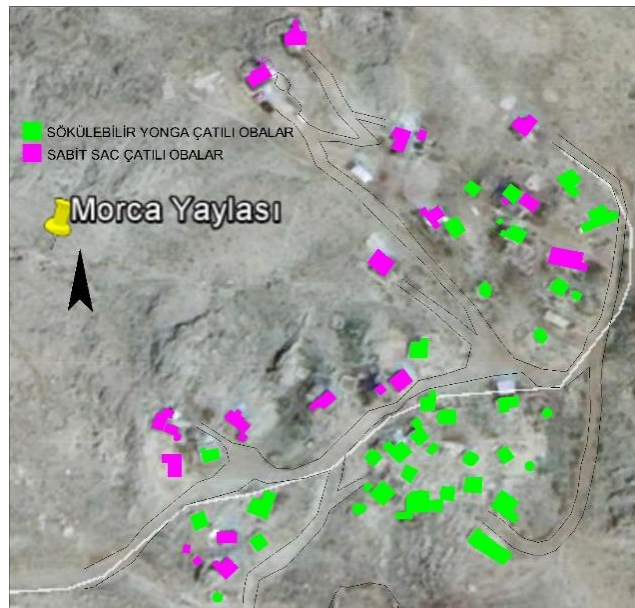
Şekil 12. Çukurköy Mahallesi ile Morca Yaylası arasında kullanılan dinlenme mekânlarının konumları ve ilişkileri (Akkaya, 2019)

Bu alanlar üzerinde de yaylada yer alan yapılarla benzerlik gösteren barınma işlevli yapılar inşa edilmiştir. Günümüzde metruk durumda bulunan bu yapıların yığma taş sistemle ve “yonga” olarak adlandırılan ve ahşap parçalardan oluşan çatı sistemi uygulanmaktadır (Şekil 13). Kışın yoğun kar yağışından etkilenmemek ve mekânların yıkılmasını önlemek amacıyla sökülen yongalar mekân içerisine düzgün bir şekilde yerleştirilmekte, yazın yaylaya çıkıldığında tekrar çatı örtüsü düzenine getirilmektedir. Yakın mesafede, Salamat Yaylası’nda sabit çatı sistemi olarak karşılaşılan bu sistemin literatürde bir örneğiyle karşılaşılmadığı için, yöreye has bir sistem olduğu düşünülmektedir.

Şekil 13. Salamat Yaylası’nda bir obanın yongalı çatısı (Akkaya, 2019)

Bazı geleneksel obalarda, alüminyum malzemeden oluşan sabit çatı sistemleri uygulanmıştır. Tablo 2’de verilen bilgiler doğrultusunda yaylada yer alan 42 geleneksel obadan sadece 9 tanesinin sabit çatı uygulamasına geçtiği tespit edilmiştir. Şekil 14’te vaziyet planı üzerinde yapıların çatı sistemleri gösterilmiştir.

Şekil 14. Morca Yaylası vaziyet planı üzerinde çatı sistemleri gösterimi (Akkaya, 2019)

Bu dinlenme mekânları üzerinde kullanılmadığından metruk duruma gelmiş çok sayıda yapı kalıntıları bulunmaktadır. Şekil 15'te Çataloluk mevkinde yer alan metruk bir yapı örneklenmiştir.

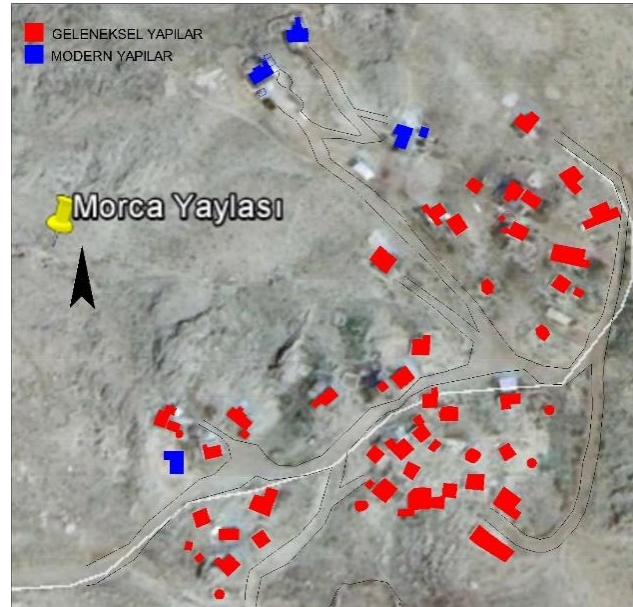

Şekil 15. Çataloluk mevkinde yer alan metruk yapı

Yaylaya araç yolunun açılması ve günümüzde yayla göçünün yaya olarak yapılmamasından dolayı bu mekânlar zamanla işlevini yitirmiştir.

3.3.2. Barınma İşlevli Dönemlik Yapılar/ Yayla Obaları

Morca yaylasında barınma işlevli kullanılan ve mahalle halkı tarafından “oba” diye adlandırılan 46 adet yapı ve yapı grubu tespit edilmiştir. Bu yapıların 42 tanesinin geleneksel yöntemlerle, 4 tanesinin modern malzeme ve yapım sistemleri ile inşa edildiği tespit edilmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. Morca yaylası geleneksel ve modern yapılar (Akkaya, 2019)

Morca Yaylası'nda bulunan kırsal mimari yapılarının geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş olan yığma taş duvar ya da ahşap hatıllı taş duvardan inşa edildiği görülmüştür (Şekil 17).

Şekil 17. Morca Yaylası'nda geleneksel bir yapı örneği

Yayla obaları genellikle 20-30 m² genişliğinde tek oda şeklinde inşa edilmiştir. Zeminleri genellikle toprak malzemeli olarak bırakılmış, bazı obalarda ise ahşap zemin kullanılmıştır. Geleneksel obalarda pencere açıklığı bulunmamaktadır. Taşıyıcı sistemin yardımcı elemanları ahşap malzemedен imal edilmektedir. Obaların girişi doğu ya da güneye yönlendirilmiştir.

Geleneksel yapılarda obaların içerisinde tulukluk, ocaklık, gözlük (duvar nişleri), pırtılık (yatakılık) gibi tefriş elemanları tespit edilmiş, çoban obalarında ise obalara eklenti olarak ardiye/depo mekânlarının yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu mekânsal bölümler yapıların özgün bileşenlerini oluşturmuş kimliklerinin bir parçası olmuştur. Bazı obaların kendine ait ağıl, çardak (hanay) vb. mekânları ve su kuyusu mevcut olup, tuvalet/hela mekânları obaların dışında yer almaktadır. Yaylada yer alan obaların taşıyıcı sistemleri, çatı örtüleri ile mekânsal bölümlerin kullanım yoğunlukları farklılık göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Morca Yaylası obalarının mimari özelliklerini ve kullanım durumları

Oba Adı	Taşıyıcı sistem				Çatı Örtüsü		Kullanım Durumu			Mekânsal Bölümleri									
	Hatlıl Yığma Taş	Yığma Taş	Betonarme	Ahşap duvar+ sac kaplama	Sökülebilir yonga çatı	Sabit sac çatı	Mesken	Metruk	Ağıl	Ocaklık	Tulukluk	Pırtılık	Gözlük	Ardiye	Hanay	Kuyu	Ağıl	Tuvalet	Kar teknesi
Mehmet Ali Aksoy	x				x		x			x	x	x	x		x		x	x	
Hasan Yüksel	x				x		x				x	x	x					x	
Halil Yüksel		x			Ç U L		x			x		x							
Mustafa Yılmaz	x				x		x			x	x	x	x		x	x	x	x	
Mustafa Yüksel		x			x		x			x	x	x	x	x	x		x	x	
Hikmet Yüksel	x				x		x					x	x	x	x			x	x
Hüseyin Yüksel		x			x		x			x	x	x	x	x	x			x	x
Mesut Kara	x				x		x				x	x		x	x			x	
Mehmet Koçak	x				x		x					x	x						x
Metin Yüksel	x				x		x			x	x	x	x	x	x				
Hasan Aksoy		x			x		x			x		x	x					x	x
Mehmet Yılmaz	x				x		x			x	x	x	x		x			x	
Mustafa Tezcan	x				x		x			x	x	x	x					x	
Ali Kara	x				x		x			x	x	x		x	x		x	x	x
Mehmet Ali Erdoğan		x			x		x			x	x	x						x	
Murat Yüksel	x				x		x			x	x	x	x						

Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerine: Antalya Akseki Çukurköy

Gürkan Dönmez				x		x	x			GİRİLEMEDİ
Hasan Kara	x					x	x			GİRİLEMEDİ
Ali Aksoy		x				x	x			GİRİLEMEDİ
Ali Aksoy (Eski)		x		x				x		METRUK
Mustafa Akça		x				x	x			GİRİLEMEDİ
Ali Şahin	x					x	x			GİRİLEMEDİ
Sadık Kara		x				x	x			GİRİLEMEDİ
Ahmet Akaydın			x			x	x			GİRİLEMEDİ
Zeki Ak			x			x	x			GİRİLEMEDİ
Hasan Duran			x			x	x			GİRİLEMEDİ
Kemal Kara		x				x	x			GİRİLEMEDİ
Rafet Yüksel		x				x	x			GİRİLEMEDİ
Mehmet Ak		x		x				x		METRUK
Ahmet Ali Ak		x		x				x		METRUK
Hüseyin, Ali, Ahmet Yüksel		x		x				x		METRUK
Mehmet Özkan		x		x				x		METRUK
Fatma Kara		x		x				x		METRUK
Halil İbrahim Akaydın	x			x				x		METRUK
Musa Şahin		x		x					x	METRUK
Mehmet Erdoğan		x		x				x		METRUK
Veli Dönmez		x		x				x		METRUK
Ahmet Özkan		x		x				x		METRUK
Mehmet Kara		x		x				x		METRUK
Mehmet Şahin		x		x				x		METRUK

Ali Erdoğan	x					x	x			GİRİLEMEDİ
İbrahim Yüksek	x					x	x			GİRİLEMEDİ
Hüseyin Akça		x			x			x		METRUK
Halil Kara		x			x			x		METRUK
Abdullah Arslan		x			x			x		METRUK
Hasan Kurnaz		x			x			x		METRUK

Tablo 2’de verilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; yaylada yer alan 46 obanın 16 adedinin geleneksel ve yonga çatılı, 9 adedinin geleneksel ve sabit çatılı yapılar olduğu tespit edilmiştir. Yalnız 4 adet oba modern yapılardan oluşmakta, metruk durumda olan 17 obanın 2 tanesi farklı obalar tarafından ağıl işlevi ile kullanılmaktadır.

4. Çukurköy Mahallesi’nde Yer Alan SOKÜM Unsurları ve Mekânsal İlişkileri

Çukurköy Mahallesi’nde yürütülen çalışmalar neticesinde yerleşime ait somut olmayan kültürel miras öğeleri tespit edilmiş ve incelenmiştir. Gerçekleştirilen ön çalışmalar kapsamında, el sanatları geleneğinde dokumacılık, kirmen eğirme, urgan ve sepet yapımına ve bu zanaatlar için gerekli olan aletlere, Yörük yaşantısı kapsamında; keçi kılından yapılmış kilimlere (çul), çuvallara, çaput ve iplikten yapılmış kilimlere, gösteri sanatları alanında; geleneksel oyunlarının kaşıkla oynandığı bilgisine, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalarda ise; değirmen kültürü olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Toplumsal uygulamalar alanında; yağmur duası, düğün geleneği, doğum- ölüm ritüelleri ve batıl inançlar, yeme içme kültüründe ise; pekmez yapım geleneği ve geleneksel yemekler tespit edilmiştir.

Çukurköy Mahallesi’nde dokumacılığın devam ettiği zamanlarda, keçi kılı ve koyun yününden üretilen ipliklerle dokuma yapılan çukur ve ıstar tezgâhları, yeterli ışık alan yarı açık mekânlar olan çardak ve avluya kurulmuştur. Sonraki zamanlarda mahalleye getirilen büyük tezgâhlarda ipli dokumalar yapılmış, bu tezgâhlar çardaklara kurulmuştur. Günümüzde dokumacılık geleneği önemini yitirmiş, birçok dokuma tezgâhi sökülerek kaldırılmıştır. Mahallede yapılan alan çalışmasında birkaç evde kurulu olarak kalan ıstar tezgâhına rastlanmıştır. Günümüzde hayvancılığın azalması ve hatta yok olması, dokuma kültürünü etkilemiş, bununla beraber kirmen eğirme, kolan dokuma ve urgan yapımı da son bulmuştur. Kullanım alanına yönelik çıkan modern malzemeler bu durumun destekçisi olmuştur.

Çukurköy Mahallesi’nde doğa ve evren ile ilgili bilgi ve uygulamalar alanında değirmen kültürü olduğu tespit edilmiş; el değirmenleri ve su değirmenleri bu unsur altında incelenmiştir. El değirmenleri taşınabilir olduğundan sabit bir mekânları bulunmamaktadır. Yeterli ışık alması ve geniş, düz bir alana sahip olması nedeniyle genellikle meskenlerin çardakları bu iş için kullanılmaktadır. Tarihsel bir sürekliliğe sahip olan el değirmeni öğütme işlemleri günümüzde az da olsa devam ettirilmektedir. Mahallede iki su değirmeni yer aldığı ve bu iki değirmenin 1940’lı yıllarda mahalleyi çevreleyen dere kenarlarına inşa edildiği, Aşağı ve Yukarı Değirmen olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Elektrikle çalışan değirmenlerin açılması, kırsal bölgelerdeki değirmenlerin işleyişini olumsuz etkilemiş ve geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Yukarı Değirmen yakın zamanlara kadar çalışmış fakat o da elektrikle çalışan değirmenlere karşı duramamış, bakımsızlık ve doğa koşullarının olumsuz etkisi nedeniyle taşıyıcı niteliğini yitirmiş ve ahşap çatısı yapının içine çökmüştür. Aşağı Değirmen ise daha önce yıkılmış ve yağmalanmıştır. Bu değirmenin yeri, kalıntılardan güçlkle tespit edilmiştir. Sonuç olarak; köy yollarının açılması, elektrikle çalışan değirmenlerin öne çıkması, köylerde buğday ekiminin azalması ve un fabrikalarında üretilen unların köylerde satılması gibi nedenler kırsaldaki su değirmenlerinin işleyişine son vermiştir.

Çukurköy’de toplumsal uygulamalar alanında doğum, ölüm, düğün gibi geçiş dönemleri ile ilgili inançlar, yağmur duası inancı ve batıl inançlar olduğu görülmüştür. Yağmur duası töreni Çukurköy’ün

2-2.5 km kuzeybatısında bulunan; Moğru, Kocaorman, Gündoğdu ve Öksevi bölgeleri arasında yer alan Dedecik Taşı mevkisinde yapılmaktadır. Düzlük bir araziye sahip olan Dedecik Taşı bölgesi, mahallenin tam karşısında yer almakta ve bütün evlerden görülmektedir. Dedecik taşının zirvesinde taşlarla çevrili belli belirsiz iki mezar bulunmaktadır. Mahalle halkı bu mezarların ermiş iki dedeye ait olduğuna inandığından bu bölgeyi “Dedecik Taşı” olarak adlandırmıştır. Yağmur duası hazırlıkları imece usulü yapılmaktadır. Çukurköy’de en son 26 yıl önce yağmur duası yapılmıştır. Edinilen bilgiler dâhilinde Hayri Yılmaz’a ve Ali Aksoy’a göre yağmur duası yapıldığında o yıl hiç kuraklık yaşanmamaktadır (Hayri Yılmaz, kişisel görüşme, 17 Eylül 2018) (Ali Aksoy, kişisel görüşme, 22 Eylül 2018).

Toplumsal uygulamalardan olan düğün geleneği içinde sırasıyla kız isteme, söz, nişan, kına ve düğün ritüelleri yer almaktadır. Düğün sırasında, öncesi ve sonrasında yapılan ritüellere rastlanmıştır. Düğün geleneği öncesinde oku dağıtma, kutnu kesme ve çeyiz hazırlama, düğün odununa gitme, buğday dövme, düğün ekmeği pişirme ritüelleri olduğu tespit edilmiştir. Düğün sonrasında ise helva tabağı dağıtma ve el ağartması adetleri olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Üç gün boyunca süren düğünlerde, düğün mekânları mevsime göre değişmiş, Aşağı ve Yukarı harman yeri açık alan; köy odası kapalı alan olarak kullanılmıştır. Günümüzde artık köy düğünleri yapılmamakta, bu geleneklerin birçoğu uygulanmamaktadır.

Günümüzde SOKÜM unsurlarından sadece “yeme içme kültürü” ile “yaylacılık” geleneğinin devam ettirildiği tespit edilmiştir. Yeme içme kültürü başlığı altında yer alan, keşkek geleneği için buğday dövme ritüeli gerçekleştirilmektedir. Bu ritüel için köy meydanında yapılış tarihi bilinmeyen, toprağa 70 cm. kadar gömülü dibek taşı kullanılmaktadır. Dibek taşı buğday dövmeğe yarayan içi oyulmuş, sert ve büyükçe bir taştır. Buğday dövme işlemi “soku” denilen aletlerle gerçekleştirilmektedir.

Çukurköy’de yufka ekmeği yapımı yaygın görülmektedir. Geleneksel konutlarda yufka ekmeği yapımı için, ak toprakla sıvanmış ocaklık tefriş elemanları bulunmaktadır. Çukurköy’de yufka ekmeği yapımı toplumsal dayanışmaya örnek olarak görülmekte ve bu kültürel mirasımız yöre halkı tarafından hâlâ devam ettirilmektedir.

Yeme içme kültürü başlığı altında incelenen pekmez yapımı geleneği Çukurköy Mahallesi’nde hâlen devam etmektedir. Mahallede her ailenin pekmez yapacak kadar bağı bulunmaktadır. Üzümlerin toplanıp belli işlemlerden geçirilerek pekmez haline getirilmesi işlemi komşuların yardımıyla yapılmakta ve sosyal dayanışmaya örnek gösterilmektedir. Pekmez yapımı sırasında, öncesinde ve sonrasında uygulanan bir takım ritüeller olduğu gözlemlenmiştir. Pekmez yapımı öncesinde pekmez damlarında onarılacak yer varsa onarılmakta, pişirme için gerekli olan odun ve çalılar aylar öncesinden temin edilmekte, pekmez toprağı önceden hazır edilmektedir. Pekmez yapımı sırasında çevreden geçenlere şıra ve pekmez ikramı yapılmaktadır. Pekmez yapımı sonrasında “cuğra” adı verilen sıkılmış üzüm artıklarından sirke ve hayvan yemi yapılmaktadır. Bu geleneksel üretim şekli sonucunda ortaya çıkan cuğranın farklı alanlarda kullanılması bölgede ekolojik üretim yapıldığını göstermektedir.

Yapılan çalışmalarda SOKÜM unsurları kapsamında gerçekleştirilen ritüellerin uygulama sırasında mekânlarla doğrudan ilişki kurduğu görülmüş, bazı ritüellerin uygulanması amacıyla özel mekânlar inşa edildiği gözlemlenmiştir. Çalışmada alana ait derlenen tüm SOKÜM unsurları mekânları ile ilişkilendirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Çukurköy Mahallesi SOKÜM unsurlarının mekânlarla ilişkileri

UNSUR	RİTÜEL	MEKÂN	MEKÂNSAL ÖZELLİK
Yeme- İçme Kültürü	Keşkek geleneği	Köy meydanındaki dibek taşı	Yapılış tarihi bilinmeyen, ortak bir belleğin ürünü olan dibek taşı toprağa gömülü sabit bir şekilde konumlandırılmış olup, tek parçadan oyularak imal edilmiştir. Buğday dövme ritüelinde kullanılmaktadır.

	Pekmez yapımı geleneği	Pekmez damı/ Pekmezlik işlikleri	Pekmez yapımı için inşa edilmiş; tipolojiyi oluşturan plan kurgusu, sabit tefriş elemanları ve özgün detayları ile ritüel sırasında kullanım ihtiyacını karşılamaktadır.
	İnce Ekmek Yapımı	Konut içerisindeki ocaklıklar	Konutlarda kiler harici odalarda bulunabilen ocaklıklar, oda duvarının tam ortasında konumlanmış, yaklaşık 100x70 cm. ebatlarında inşa edilmiş bölümlerdir.
Toplumsal Uygulamalar	Düğün geleneği	Köy Odası	Ortak kullanıma ait olan köy odaları; tarihi ya da yeni yapılmış olmasına bakılmadan düğün yemeği ve düğün ritüelinin gerçekleştirildiği büyük ölçekli mekânlardır. Geleneksel köy odası dikdörtgen formulu, birbirinden bağımsız girişi olan iki katlı bir yapıdır. Alt kat hayvan barınağı olarak, üst kat ise toplu ritüeller ve köye gelen misafirler için kullanılmıştır.
Toplumsal Uygulamalar	Yağmur duası	Dedecik taşı	Mahallenin karşısında yer alan bir tepenin zirve noktası olan bu mekânda kutsallık atfedilen iki mezar bulunması önemlidir.
Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar	Değirmen Kültürü	Mahallede yer alan Aşağı ve Yukarı Değirmen	Dere kenarına kurulmuş, su ile çalışan un değirmenleri geleneksel yapı malzemesi ve tekniğiyle, 1 oda şeklinde inşa edilmiş olup değirmen bendi, su ambarı ve çarkı bulunmaktadır.
El Sanatları Geleneği	Dokumacılık	Avlu ya da çardak	Meskenlerin yarı açık ve bol ışık alan çardak ve avlu mekânları tercih edilmiştir. İstar ve çukur tezgâhları avluda, büyük dokuma tezgâhları çardaklarda konumlanmıştır.
	Kirmen Eğirme Urgan Yapımı	Çardak	Kirmen eğirme ve urgan yapımı için özel bir mekân gerekliliği duyulmasa da bu tarz el sanatları öğeleri daha çok bol ışık alan çardak mekânında gerçekleştirilmektedir.

Yaylacılık Kültürü	Yayla Göçü	Biladancık, Türbe, Arnavut Yazlığı, Kapı, Çataloluk, Efteşe Suyu, Selam Ağaçları	Su kaynağı bulunması ve ağaçlık alana sahip olmaları, yayla göçü esnasında bu bölgelerin dinlenme mekânları olarak tercih edilmesini sağlamıştır. Çataloluk mevkinde yayla obalarıyla benzerlik gösteren metruk yığma yapı kalıntlarına rastlanmıştır.
	Yaylacılık	Yayla obaları	Yaylada barınma amaçlı inşa edilmiş, plan kurguları, sabit tefriş elemanları ve özgün detayları ile mimari bir tipoloji oluşturan yapılardır.

SOKÜM unsurlarından yaylacılık kültürü Çukurköy’de hâlâ devam ettirilmektedir. Mahalleye ait yayla, 2200 metre rakım ile orman üst sınırı üzerinde kalan Morca Yaylası’dır. Yaylada karasal iklim etkileri görülmektedir. Su kaynağı bulunmamakta, gerekli su ihtiyacı obruklarda ve kuyularda biriken kar suları ile karşılanmaktadır. Morca Yaylası’na göç, yolların kardan açılmasına bağlı olarak mayıs ya da haziran aylarında yapılmaktadır.

Sonuç

Çalışma kapsamında somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte korunması kaygısıyla Çukurköy'e ait SOKÜM unsurları mekânsal ilişkileri ile birlikte tespit edilmiş; başta barınma gereksinimini karşılama amaçlı inşa edilen konut yapıları olmak üzere, doku oluşturabilir sayısal değerde olan pekmezlikler ve yayla kültürü mekânları olarak gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Her bir tanesi için ayrı sonuçlar elde edilmiştir.

Geleneksel ve özgün yöntemler ve yerel malzemeler ile inşa edilmiş oldukları için halk mimarisi kapsamında çalışmaya dâhil edilen konut yapılarının yoğunluğunun, alan içerisinde yer alan diğer geleneksel yapılarla ve çevresiyle birlikte değerlendirildiğinde hâlen bir geleneksel dokudan söz etmenin mümkün olduğu gözlenmiştir. Çukurköy Mahallesi'nde geleneksel konutlar, mahalle genelindeki konutların %53'ünü oluşturmaktadır. Geleneksel konut yapıların %5'inin tamamen özgünlüğünü koruduğu; %95'inin ise betonarme ıslak hacim, balkon ve mutfak mekânı, çatı ve muhdes giriş alanı/kapısı ekleme gibi işlemlerle farklı oranlarda bozulmaya uğradığı tespit edilmiştir. Sonradan inşa edilen modern yapıların geleneksel yapıların sayısına yaklaşmış olması, mahallenin mimari dokusunun ve karakteristik özelliklerini taşıyan mimari kimliğinin hızla bozulacağını, zamanla yok olma sürecine gireceğini işaret etmektedir. Özgün olmayan yapı malzemesi kullanımı ile gerçekleştirilen değişiklikler de mevcut geleneksel yapıların korunmuşluk durumlarının düşmesine neden olmaktadır.

Yerleşim, somut olmayan kültürel miras unsurları kapsamında değerlendirildiğinde birçok farklı alanda çok sayıda unsur (ince ekmek yapımı, dokuma zanaatı, yağmur duası vb.) tespit edilmiştir. Bunlar arasında yeme içme kültürünün unsuru olan pekmez yapım geleneği, sürdürüldüğü ve günümüzde hâlen aynı işlevle kullanımının (oranın düşmesi ile birlikte) devam ettiği özgün mekânları olan pekmezlikler/pekmez damları kapsamında ele alınmıştır. Mahallede farklı konumlarda 15 adet pekmezlik ışığı tespit edilmiştir. Bu yapılar plan kurguları, sabit tefriş elemanları, yerleşim düzeni, özgün detayları, yapı malzemeleri ve işlevsel özellikleri ile birlikte değerlendirildiğinde, kendi içinde mimari bir tipoloji oluşturduğu gözlemlenmiştir. Pekmez yapım geleneği günümüzde devam ettirmekle birlikte süreç içerisinde ışık yapılarında da bozulmalar meydana gelmiştir.

Çukurköy Mahallesi'nde yaylacılık geleneği de hâlâ sürdürülmekte olup, yaylaya ulaşım eskisi gibi yaya olarak değil taşıtlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Yayla genelinde yer alan geleneksel obalar, çevreleri ile birlikte değerlendirildiğinde pekmezlik ışıklarında olduğu gibi bu alanda da mimari bir tipolojiden ve yanı sıra özgün yapım sistemi ve mimari elemanlardan söz etmek mümkündür. Çalışmada yapılan gözlemsel değerlendirme, yerleşimden yaylalara sıçrayan modern yapıların sayılarının artmasının, kırsal ve özgün mimari özellikler taşıyan bu dokunun bozulmasına neden olacağı yönündedir.

Tüm bu sosyal ve fiziksel değerlendirmelerin sonucunda, farklı işlevleri barındıran yerleşimde, nitelikli olan yapıların ve oluşturdukları dokuların yasal anlamda acilen koruma altına alınması ve sürekliliğin sağlanmasının kültürel mirasımızın korunması bağlamında büyük önem taşıdığı fikrine ulaşılmıştır. Koruma sürecinin bireyden başladığı görüşü ile ilk olarak mahalle halkının bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Yaşam sürdürdükleri alanın niteliği, fiziksel ve sosyal kıymeti kullanıcıya aktarılmalıdır. Yeni yapı inşası sürecinde gelenekselden uzaklaşmamak; somut kültürel mirasın korunma kaygısının yanı sıra, geleneksel yapı ustalarını, kullandıkları malzemeleri ve yöntemlerini desteklemek anlamına gelmesi dolayısı ile SOKÜM bağlamında da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda alan yalnızca yapılar bazında değil sosyal yaşam pratikleri ile birlikte bir bütün olarak ele alınmalı, bölgede yaşayan kişilerin çıkarları garanti altına alınarak, özgün yaşayış biçimleri devam ettirilmelidir.

Kaynakça

Akkaya, A. K.(2018– 2020). Çizim ve Fotoğraf Albümü.

Demircan, M.(15 Haziran 2016). Akseki – Zehra'nın Müzesi, Akseki Çukurköy Köyü <<https://mursidindemircan.com/2016/06/zehranin-muzesi-cukurkoy-koyu-akseki-antalya/>> Erişim: 03.01.2019.

Enhoş, M.(1974). Akseki ve Aksekililer. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

HÜTKAM. Hacettepe Üniversitesi Tarihi ve Kültürel Mirası Araştırma Merkezi (HÜTKAM) http://www.hutkam.hacettepe.edu.tr/hutkam_amac.pdf , Erişim: 10.06.2019.

Oğuz, Ö.(2007). Folklor ve Kültürel Mekân. Milli Folklor, 76, 30-32.

Oğuz, Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras. Milli folklor, 100, 5-13.

Yılmaz, M. ve Doğanay, O. (2013). Akseki, İbradı ve Gündoğmuş (Antalya) Çevresi Arkeolojik Çalışmaları. Bilal Söğüt (Ed.), Stratonikeia'dan Lagina'ya Adil Tırpan Armağanı. s:701-717. İstanbul:Ege.

Volkanik Kapadokya'nın Güneydoğusunda Tarihöncesine Ait İzler

Prehistoric Traces in the Southeast of Volcanic Cappadocia

Semra BALCI

İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü
semrayildirimbalci@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4944-7351

Yasin Gökhan ÇAKAN

İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü
ygcakan@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4919-7129

Burak FALAY

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü
falayburak@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-0869-425X

Gülsün Çiler ALGÜL

İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü
cileraltinbilek@gmail.com
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-6420-940X

Öz

Orta Anadolu'da yer alan Volkanik Kapadokya, Anadolu'nun önemli obsidiyen kaynaklarının bulunduğu bir bölgedir. Yontulabilir özellikte ve keskin kenar elde etmeye imkân veren volkanik bir cam olan obsidiyen, tarihöncesi toplulukların alet teknolojisi için önemli bir hammaddestir. Bölgenin obsidiyen kaynakları bakımından zengin olması, tarihöncesi topluluklarının bölgeye iskân etmesinde kuşkusuz ki etkili olmuştur. Orta Anadolu obsidiyenlerinin, tarihöncesi dönemlerden itibaren Yakınoğu ve Kıbrıs'taki yerleşmelerde bulunmuş olması, bu bölgelerde yaşayan topluluklar arasında doğrudan ya da dolaylı bir etkileşimin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Volkanik Kapadokya'nın güneydoğu kesimini oluşturan Niğde Masifi'nin kuzey yamaçları, yukarıda sözü edilen etkileşimin somut kanıtlarının saptanabilmesi, bölgede yaşamış olan tarihöncesi insan gruplarının hareket alanlarının belirlenmesi ve yeni buluntu yerlerinin tespit edilmesi amacıyla 2016-2018 yılları arasında "Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları" kapsamında araştırılmıştır. Bu yazıda, bölgedeki araştırmaların kısa tarihçesine değinildikten sonra, araştırma alanı olan Niğde Masifi'nin genel tanımı, jeolojik ve coğrafi özellikleri verilmekte, ardından araştırma sırasında saptanan buluntu yerleri ve bölgeler arası olası ilişkilere değinilmektedir.

Abstract

The region of Volcanic Cappadocia in Central Anatolia is home to the most important obsidian sources of Anatolia. As a knappable volcanic glass that could be transformed into sharp-edged tools, obsidian was intensively exploited as a raw material for tool technologies by the prehistoric communities. The rich obsidian sources in the region should have had influenced the location choices of the early sedentary communities. The circulation of the Central Anatolian obsidian throughout the Near East and Cyprus hints at a direct or indirect inter-regional network of communication from the early prehistory onwards. With the aim of documenting evidence on the interaction between communities and regions during prehistory, detecting the movement areas of communities, and locating new findspots, a survey was conducted on the northern slopes of the Niğde Massif that form the southeastern part of Volcanic Cappadocia. The Niğde Prehistoric Survey Project took place from 2016 to 2018. Following an introduction of the history of research in the region and a general overview of the geological and geographical characteristics of the Niğde Massif, this paper discusses the possible inter-regional interaction mechanisms based on the findspots detected during this survey project.

Giriş

Orta Anadolu'da yer alan Volkanik Kapadokya Bölgesi, Anadolu'nun önemli obsidiyen rezervlerinin bulunduğu bir coğrafyadır. Bölgenin tarihöncesi topluluklar tarafından iskan edilme nedenlerinden birinin, söz konusu obsidiyen yataklarının varlığı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, Orta

Anadolu obsidyenlerine, tarihöncesi dönemlerden itibaren Yakındoğu'nun büyük bir bölümünde¹ ve Kıbrıs'ta rastlanması² bu bölgelerde yaşayan topluluklar ile doğrudan ya da dolaylı etkileşimin bir göstergesidir. Söz konusu toplulukların bölgesel etkileşimlerinde, obsidyen dışında, malahit, bakır, tuz, yağ, dokuma ürünleri gibi³ farklı malzemelerin de yerinin olduğu varsayılabilir⁴. Ancak kimyasal analizleri ile kaynak yerinin net olarak belirlenebilmesi ve teknolojik analizleri sayesinde bölgesel ilişkilerin saptanabilmesi nedeniyle obsidiyenin bu konuda özel bir yeri bulunmaktadır. Neolitik Dönem'in erken evrelerinden itibaren de, Orta Anadolu obsidiyeninin Yakındoğu'ya dağılımında yoğun ve sistematik bir hareketlilik gözlenmektedir⁵. Bu konuda 1960'lı yıllardan itibaren, pek çok araştırmacı tarafından dağılım mekanizmaları ile ilgili çeşitli modeller öne sürülmüştür⁶, ancak bu modellerin sınırlanabilmesi için ara bağlantıların saptanması çok önemlidir. Bu nedenle, bu amaçla yürütülen çalışmalar bölgeler arası etkileşimlerin doğasının anlaşılabilmesine katkı sağlamaktadır.

Bu makalenin konusunu oluşturan Niğde Masifi'nin kuzey kesimi (Şek. 1), Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin güneydoğusunda yer almaktadır. Bölge, yukarıda söz edilen ara bağlantıların saptanabilmesi ve bölgedeki tarihöncesi insan gruplarının hareket alanlarının belirlenmesi amacıyla 2016-2018 yılları arasında "Niğde Tarihöncesi Yüze Araştırmaları" projesi kapsamında araştırılmıştır. Araştırmamız sırasında, daha önceki çalışmalarımızda da odaklanıldığı şekilde⁷, bölgedeki obsidyen kaynağı-işlik-yerleşme ilişkilerinin kurulabilmesi amacıyla, yeni buluntu yerlerinin saptanması hedeflenmiştir.

Niğde il merkezinin doğusunda yer alan masif (Şek. 1), yüksek topoğrafyası ile kuzeybatısında obsidyen yataklarının bulunduğu bölge (Göllüdağ, Nenezi Dağ ve Acıgöl gibi) ve kuzeyinde yer alan Misli ova ile güneyde Orta Toroslar içerisinde Kilikya Vadisi'ne inen vadiler arasında görünüm olarak bir engel oluşturmaktadır. Ancak bölgede yapılan araştırmalar masifin kuzeyinde yer alan bazı vadilerin doğal geçitler oluşturduğunu göstermektedir⁸. Vadilerde saptanan kamp yerleri ve yerleşmeler bunun göstergesidir ve, aynı zamanda tarihöncesi dönem insanların hareket alanlarıyla ilgili de fikir verebilmektedir. Bu yazıda, bölgedeki araştırmaların kısa tarihçesine değinildikten sonra, araştırma alanı olan Niğde Masifi'nin genel tanımı, jeolojik ve coğrafi özellikleri verilmekte, ardından araştırma sırasında saptanan buluntu yerleri ve bölgeler arası olası ilişkilere değinilmektedir.

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Tarihöncesine Yönelik Araştırmalar

Volkanik Kapadokya'nın tarihöncesi daha çok yüze araştırmalarından bilinmekle birlikte, az sayıda da olsa kazı çalışmaları da bulunur. Ancak bu kazıların her biri bölgenin farklı çevresel koşullara sahip alanlarına yayılmış durumdadır. Bu nedenle yerleşmeler arasındaki benzerliklerin yanı sıra, birbirine yakın konumdakilerde dahi mimari, buluntu topluluğu gibi çeşitli kültürel öğeler açısından farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Bölgenin tarihöncesine yönelik ilk araştırmalar I. Todd'un yüze araştırmaları ile 1960'lı yıllarda başlamış, Aşıklı Höyük⁹, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük (Todd'un yazdığı şekliyle Köşk Pınar) gibi daha sonradan kazısı yapılmış olan pek çok yerleşme bu araştırmalar sırasında saptanmıştır¹⁰. Bununla birlikte Volkanik Kapadokya Bölgesi'ndeki önemli yerleşmelerin varlığı bu kadar erken bir dönemde ortaya konulmasına rağmen, ilk kazı çalışmaları 1980'li yıllardadır. Bölgenin Son Neolitik ve Kalkolitik dönemleri ile ilgili önemli bilgiler veren Köşk Höyük¹¹ kazıları 80'li yılların başında¹²,

¹ Pernicka, Keller ve Cauvin 1997; Binder ve Balkan-Atlı 2001, 11-15; Balkan-Atlı 2003; Balkan-Atlı ve Binder 2012

² Briois, Gratuze, Guilaine 1997; Binder, Gratuze, Mouralis ve Balkan-Atlı 2011; Balkan-Atlı ve Binder 2012

³ İlk Tunç Çağı'nda bu hammaddelere kalay da eklenmektedir (Yener 1995; Yener ve Vandiver 1993; Yener 2008).

⁴ Doğan 2008; Erdoğan ve Özbaşaran 2008; Özsayın, Gürbüz, Kuzucuoğlu ve Erdoğan 2019

⁵ Orta Anadolu obsidyenlerinin Yakındoğu'daki en erken örnekleri Erken Üst Paleolitik dönemde Ksar Akil (Lübnan) (Frahm ve Tryon 2019) ve Yabroud II kaya sığınaklarına (Suriye) aittir (Frahm ve Hauck 2017). Epipaleolitik döneme ait Zarzi, Palegawra, El Kowm I, Mureybet gibi yerleşmelerde de obsidiyen buluntulara rastlanmaktadır (Cauvin ve Chataigner 1998, 328-331).

⁶ Renfrew, Dixon, Cann 1966; Renfrew ve Dixon 1976; Pearlman ve Yellin 1980; Cauvin ve Chataigner 1998; Gratuze 1999; Ibanez, Ortega, Campos, Khalidi ve Méndez 2015

⁷ Balcı ve Çakan 2017a; Balcı ve Çakan 2017b; Balcı, Çakan ve Falay 2018

⁸ Bu geçitlerin bazıları (Örn. Çamardı Yolu) günümüzde de güneye inen ulaşım yolu olarak kullanılmaktadır.

⁹ I. Todd Aşıklı Höyük'ü ilk ziyaret edenin E. Gordon olduğunu belirtmektedir (Todd 1980, 39).

¹⁰ Todd 1980

¹¹ Köşk Höyük kazıları 1981-1990 yılları arasında U. Silistreli, 1996-2009 yılları arasında ise A. Öztan tarafından yürütülmüştür.

¹² Öztan 2002

Akeramik Neolitik döneme ait uzun bir tabakalanması bulunan Aşıklı Höyük¹³ kazıları ise 80'li yılların sonuna doğru, 1989 yılında başlamıştır¹⁴. Yine Neolitik ve Kalkolitik dönemlere tarihlendirilen Pınarbaşı-Bor kazısı da bu dönemde yapılmıştır ancak tek sezonluk bir kazı olması nedeniyle yerleşmeyle ilgili pek fazla bilgimiz bulunmamaktadır¹⁵. 80'li yılların sonlarında A. Yener tarafından Niğde İli'nin güneyinde Bolkardağ çevresi ve Çamardı ilçesini kapsayan alanda yapılan yüzey araştırmaları ile Kestel maden ocağında yapılan kazılar, bölgenin farklı bir açıdan önemini ortaya koymuştur. Bu çalışmaların odak noktası İlk Tunç Çağı ve sonrasında önem kazanacak olan kalay madenine yöneliktir¹⁶.

Bölgedeki araştırmalarda, 1990'lı yıllarda hız kazanarak, yapılan yüzey araştırmaları sırasında tarihöncesi dönemlere yönelik çok sayıda yeni yerleşme bulunmuş¹⁷, bununla birlikte yeni kazı çalışmaları da başlamıştır. Örneğin; son araştırmalara göre İlk ve Orta Kalkolitik dönemlere tarihlendirilen¹⁸ Gelveri-Yüksekkilise'nin ilk dönem kazısı¹⁹ bu döneme denk gelir ancak tek sezonluk kısa bir çalışma olduğundan yerleşme hakkında pek fazla bilgi elde edilememiştir²⁰. Bununla birlikte Güvercinkayası ve Aşıklı'nın uydu yerleşmesi olduğu düşünülen Musular kazıları da bu dönemde başlamış²¹, her iki çalışma da bölge ile ilgili önemli yeni bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Akeramik ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemlere tarihlendirilen Musular'ın bir yerleşme değil, faaliyet alanı olduğunun düşünülmesi, bu yeni bilgilerden biridir²². Diğer taraftan Orta ve Geç Kalkolitik dönemlere tarihlenen Güvercinkayası'nda Obeyd kültürüne ait unsurların gözlenmesi, bölgenin Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya ilişkilerini yansıtmaya açısından önemlidir²³.

Bölgedeki obsidiyen hammaddesine yönelik çalışmalar da 1990'lı yıllara denk gelmektedir. N. Balkan-Atlı başkanlığında başlatılan obsidiyen araştırmalarında, tarihöncesi dönem insanların gündelik aktivitelerinde kullanılan aletlerin hammaddesi olan obsidyenin bulunduğu kaynaktan, kullanıldığı yerleşmelere kadar izinin sürülmesi amaçlanmıştır. Diğer bir deyişle, obsidiyenin bölgedeki kullanımı ve bölge dışı aktarımları üzerinde durulmuş, yapılan araştırmalar sonucunda çok sayıda kaynağın yanı sıra, obsidiyen işliklerinin varlığı ortaya konmuştur²⁴. Anadolu'daki tek obsidiyen işliği kazısı olan Kömürcü-Kaletepe, bu yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş, yürütülen kazı çalışmaları sonucunda, işlikte hazırlanan obsidyen dilgilerin Yakınoğu'daki pek çok yerleşmeye ve Kıbrıs'a dağılımı somut olarak tespit edilmiştir²⁵. Dolayısıyla obsidiyen, dönem insanının sadece yerleştiği alanları değil, aynı zamanda, onların dolaşım alanlarını da göstermesi açısından önemli bilgiler sağlamaktadır.

Zaman içerisinde bulguların artmasıyla, bağlantılardaki eksik halkalar belirlenmiş ve bu eksikliklere yönelik yeni araştırmalar ve projeler geliştirilmiştir. 2000'li yıllar, bölgedeki araştırmaların arttığı dönemdir. Bu dönemdeki yeni çalışmalardan biri bölgenin tarihöncelerini çok farklı bir boyuta taşıyan Kaletepe Deresi 3'te yürütülen çalışmalardır. Kömürcü-Kaletepe obsidiyen işliği kazıları sırasında ekip üyelerinden L. Slimak tarafından tesadüfen keşfedilen alandaki kazı çalışmaları²⁶ Kaletepe Deresi 3'ün Anadolu'da şimdiye kadar kazısı yapılmış en eski Paleolitik (Alt ve Orta Paleolitik) buluntu alanı

¹³ Aşıklı Höyük kazıları 1989-2002 yılları arasında U. Esin, 2003-2004 yılları arasında N. Balkan-Atlı başkanlığında yürütülmüştür. Yerleşmede 2006 yılında başlayan son dönem kazıları ise M. Özbaşaran ve G. Duru tarafından sürdürülmektedir (Özbaşaran ve Duru 2018).

¹⁴ Esin ve Harmankaya 1992; Özbaşaran ve Duru 2018

¹⁵ Silistreli 1984

¹⁶ Yener 1995; 2008; Yener ve Vandiver 1993

¹⁷ Omura 1992; Gülçur 1995; 1999a

¹⁸ Gülçur 2008; Özbudak 2016, 69

¹⁹ Gelveri-Yüksekkilise'de U. Esin 90'lı yılların başında tek sezonluk bir sondaj çalışması gerçekleştirmiştir. 2007 yılında ise S. Gülçur ve ekibi burada yine tek sezonluk bir çalışma yapmıştır (Gülçur 2012).

²⁰ Esin 1993

²¹ Duru ve Özbaşaran 2005; Gülçur 1999b

²² Duru ve Özbaşaran 2005

²³ Gülçur 2012

²⁴ Cauvin ve Balkan-Atlı 1996; Balkan-Atlı ve Cauvin 1997

²⁵ Binder ve Balkan-Atlı 2001

²⁶ Kaletepe Deresi 3'te kazılar 2000-2006 yılları arasında L. Slimak ve ekibi, 2008 yılında ise S. Kuhn ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir (Slimak ve Dinçer 2007; Kuhn, Balkan-Atlı ve Dinçer 2009; Slimak, Kuhn, Roche, Mouralis, Buitenhuis, Balkan-Atlı, Binder, Kuzucuoğlu ve Guillou 2008; Kuhn, Dinçer, Balkan-Atlı ve Erturaç 2015)

olduğunu göstermiştir²⁷. Böylelikle, bölgedeki insan faaliyetlerinin Paleolitik dönem kadar geriye gittiği kanıtlanmıştır.

Yine bu dönemde, N. Balkan-Atlı başkanlığında bir başka obsidyen araştırması daha başlamış, "Kapadokya Obsidyen Araştırmaları" adı altında yürütülen çalışmada özellikle Göllü Dağ ve Nenezi Dağ obsidyenlerine odaklanılmıştır²⁸. Kültürler ve bölgeler arasındaki ilişkilerin, obsidyenin teknik özelliklerinden yola çıkılarak kurulması hedeflenen bu araştırmalar sırasında çok sayıda yeni obsidyen kaynağı, işlik ve kamp yeri olabilecek buluntu yeri saptanmıştır²⁹.

2000'li yıllarda bölgedeki kazı ve araştırmalar sayıca artmıştır. Neolitik ve Kalkolitik Dönem'e ait tabakaların kesintisiz olarak izlenebildiği Tepecik-Çiftlik (Niğde) yerleşmesindeki kazı çalışmaları ve bu çalışmalarla ortaya çıkarılan zengin buluntu topluluğu, bölge kronolojisinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır³⁰. Ayrıca, bu dönemde bölgede çalışan kazı ekiplerinin yüzey araştırmaları yaptığı da bilinmektedir. Melendiz ovası ve çevresindeki dağları da içine alan bölgede L. D'Alfonso³¹, Melendiz Dağları'nın doğusunda E. Bıçakçı ve ekibi³², bölgenin kuzeyinde Ürgüp ili ve çevresinde ise O. Başoğlu yüzey araştırması yapmış³³, bölge ile ilgili yeni verilerin elde edilmesine katkı sağlamıştır. Başoğlu'nun araştırmaları sırasında saptanan Sofular Höyük'te üç dönemlik kazı çalışması yapılmıştır. Ürgüp'ün Sofular Köyü'nde, Kızılırmak'ın bir kolunun yakınlarında yer alan höyük Akeramik Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir ve Volkanik Kapadokya yerleşmelerinin en kuzeydeki örneğidir³⁴.

Volkanik Kapadokya Bölgesi'ndeki son yüzey araştırmalarından biri, Batı Kapadokya'da A. Hacı tarafından 2017 yılında başlatılan, Bor ovası ve Orta Toroslar'ın kuzeyindeki dağlık alanı kapsayan araştırmadır. A. Hacı ve ekibi, özellikle madencilik ile ilgili olmak üzere, bölgedeki Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı verilerine odaklı araştırmalarını sürdürmektedir³⁵. Diğer çalışma ise, ekibimiz tarafından 2014-2018 yılları arasında Niğde ili Merkez ilçesi sınırları içerisinde yürütülen "Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları" projesidir³⁶. Bu projenin ilk iki yılında (2014-2015) Melendiz Dağları'nın etekleri araştırılmıştır. Melendiz Dağları'nın güneydoğu yamaçlarından araştırmaya başlanmasının nedeni; alanın Göllüdağ obsidyen kaynaklarına yakınlığı ve çevresel koşullar itibarıyla insan yaşamına uygun olduğunun düşünülmesidir. Söz konusu alandan Orta Paleolitik ve Epipaleolitik ya da Neolitik dönemin erken evrelerine ait olabilecek buluntular saptanmış, bununla birlikte Neolitik ve Kalkolitik döneme ait olabilecek kamp yerleri ve yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda bölge, söz konusu dönemlerde yaşayan toplulukların zaman zaman kısa süreli kamplar kurup konakladığı, çoğunlukla avcılık gibi yerleşim dışı aktiviteler amacıyla kullanılan bir bölge olarak yorumlanmıştır³⁷. Projenin son üç yılında ise (2016-2018) aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacak olan Niğde Masifi'nin kuzeyi araştırılmıştır. Bu çalışmalar sırasında araştırma bölgesinin dışında kalmasına rağmen, çalışma konumuzla ilişkili olması nedeniyle Niğde Müzesi'nden gelen bir bilgilendirme sonucu Sırçalıtepe'de (eski adıyla Kayırlı-Değirmenyolu) yoğun toplama yapılmış³⁸, 2019 yılında da kazılara başlanmıştır. Göllüdağ ve Nenezi Dağ obsidyen yataklarına çok yakın bir konumda bulunan Sırçalıtepe, bölgedeki obsidyen yatağı-işlik-yerleşme tartışmalarına çözüm getirebilecek nitelikte önemli bir yerleşmedir³⁹.

Son yıllarda yapılan bir diğer yüzey araştırması ise Batı Kapadokya'da Aşıklı Höyük çevresindeki daha erken toplulukları saptama amacıyla gerçekleştirilen Avcı-Toplayıcı-Göçer Yaşamdan Yerleşik

²⁷ Slimak vd., 2008; Kuhn vd., 2015

²⁸ Bu çalışmalar 2007-2013 yılları arasında sürdürülmüştür.

²⁹ Balkan-Atlı, Kuhn, Astruc, Çakan, Dinçer ve Kayacan 2008; Balkan-Atlı, Kuhn, Astruc, Kayacan, Dinçer ve Çakan 2009; Balkan-Atlı, Kuhn, Astruc, Kayacan, Dinçer 2010; Balkan-Atlı, Kuhn, Astruc, Kayacan, Dinçer, Balcı, Erturaç ve Grenet 2011; Balkan-Atlı, Kayacan, Balcı, Astruc ve Erturaç 2013

³⁰ Bıçakçı, Godon ve Çakan 2012

³¹ D'Alfonso 2008; 2009; 2011; D'Alfonso ve Basso 2010

³² Bıçakçı 2008

³³ Başoğlu 2013

³⁴ Güngördü ve Başoğlu 2019

³⁵ Hacı ve Egeci 2020; Hacı 2019; Hacı 2020

³⁶ Proje bu makalenin yazarlarından S. Balcı başkanlığında yürütülmüştür.

³⁷ Balcı ve Çakan 2017a, b

³⁸ Balcı vd., 2018

³⁹ Sırçalıtepe ile ilgili yayın hazırlıkları yapılmaktadır.

Yaşama Geçiş-Aksaray İli Sistemantik Yüzev Araştırmasıdır. Bu çalışmalar sırasında Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik döneme ait çeşitli buluntu alanlarına rastlanmıştır⁴⁰, bu buluntu alanlarından Aksaray'daki Karasu Havzası'nda bulunan Balıklı'da aynı ekip tarafından kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yerleşmenin Aşıklı Höyük'ün erken tabakalarına çağdaş olduğu düşünülmektedir⁴¹.

Yukarıda söz edilen araştırmalara göre bölgede farklı ekipler tarafından çok sayıda çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğunluğu Volkanik Kapadokya'nın obsidiyen yataklarına görece daha yakın olan batı ve kuzey kesiminde yoğunlaşmaktadır. Bu yazının konusunu oluşturan bölgenin güneydoğusunda, volkanik yapıların aksine ağırlıklı olarak çeşitli metamorfik kayaların gözlemlendiği Niğde Masifi ve çevresinde, özellikle de masifin kuzey bölümünde ise çok az araştırma bulunmaktadır.

Niğde Masifi ve Çevresinin Coğrafi ve Jeolojik Özellikleri

Niğde masifi⁴² (Şekil 1), Niğde'nin Merkez ilçesi sınırlarının güneydoğusunda yer almaktadır. Kırşehir masifi olarak bilinen kütlein güneydoğu ucunu oluşturan masif⁴³, çevresindeki yükseltilere göre daha yüksek topoğrafya ile dikkat çekmekte, kuzeyindeki ve güneyindeki bölgeler arasında doğal bir engel görünümü oluşturmaktadır. Ancak masifin kuzeyinde, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan açık ve kapalı vadiler bulunmakla birlikte, bölge özellikle güneye doğru bölge dışı bağlantıların anlaşılmasında önemli bir konumda yer almaktadır⁴⁴.

Niğde Masifi, genel olarak Paleozoyik yaşlı metamorfik/başkalaşım ve magmatik kayalar topluluklarından oluşmuştur⁴⁵. Araştırma bölgesi içerisinde yer alan ve masifin kuzeybatısında bulunan Gümüşler Kasabası ve çevresi de metamorfik kayalar açısından zengin bir bölgedir⁴⁶ (). Ancak masifin bazı kesimlerinde yer yer volkanik kökenli ignimbirit örtünün⁴⁷ varlığı da söz konusudur⁴⁸. Özellikle de alanın kuzey ve batısını volkanik materyal örtmüştür⁴⁹. Masif kütle, metamorfik kayalardan oluştuğu için yağış sularını tabana sızdıramaz. Bu nedenle bölge, masifin yüksek noktalarından başlayıp, havzalara kadar ulaşan akarsular tarafından şekillenmiştir⁵⁰. Üçkapılı Yüksek platosunun güneyinde Ulukışla platosu yer almaktadır. Toroslardan İç Anadolu'ya geçişi sağlayan bu iç havza, güneyden, Ecemiş fayının yardımıyla oluşmuş olan bir boğaz ile Akdeniz havzasına açılmaktadır. Masifin güneydoğusunda yer alan Çamardı kasabası da Niğde masifi üzerinden Üçkapılı suyu vadisinin koridora giriş yaptığı yamaçlar üzerinde yer alır⁵¹. Niğde masifinin batı ve güneybatısından doğan Gümüşler suyu ve Ören deresi, Ereğli-Bor ovası kapalı havzasında kaybolmakta, Uluagaç deresi ise Misli ova kapalı havzasına suyunu boşaltmaktadır⁵². Bu özellikleri ile bölge her ne kadar Toroslar'a geçişte bir bariyer gibi görünse de, içerisinde bulunan geçitler ve bol su kaynakları sayesinde tarihöncesi toplulukların kamp alanları için uygun bir ortam sağlamış olmalıdır.

Masifin kuzey yamaçlarında, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bu vadiler kapalı ve açık vadiler olarak ayrıldığında, özellikle açık vadilerin kuzeydeki Misli ova ile güneydeki Çamardı yöresi arasında bağlantı sağlayan doğal geçit görevi görmüş olması mümkündür (Şekil 1). Bununla birlikte vadilerin yanı sıra Niğde Masifi'nin yamaçlarında yerleşmeye uygun, alüyonlu ve su kaynaklarına

⁴⁰ Kayacan, Goring-Morris, Duru, Taşkiran ve Yücel 2019; Duru ve Kayacan 2018

⁴¹ Tokyo Üniversitesi'nde 2019 yılında gerçekleştirilen *The 9th International Conference on the PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Near East* sempozyumunda N. Goring Morris ve N. Kayacan tarafından sunulan "Integration the processes of sedentism atop the Central Anatolian Pleauteau in light of the Cappadocia prehistoric Survey (CAPs)" başlıklı sözlü sunum.

⁴² Alan coğrafyacılar tarafından Üçkapılı Yüksek platosu olarak bilinmektedir.

⁴³ Göncüoğlu 1981

⁴⁴ Bu bölgede bulunan Üçkapılı yaylası günümüzde de Çukurova'daki Karahacılı yörüklerinin yaylak bölgesidir (Doğanay 2019, 14).

⁴⁵ Göncüoğlu 1977

⁴⁶ Göncüoğlu 1981

⁴⁷ İgnimbritler bölgede en az dayanıklılığı olan kayalardandır ve Kapadokya volkanlarının oluşumu sırasında yayılan en yaygın tüf ünitesi olan Kızılkaya ignimbritleri olarak adlandırılan gruba aittir. Bölgedeki Gümüşler Manastırı da bu ignimbirit yapının içine kazılarak inşa edilmiştir (Korkanç, Tuğrul, Savran ve Özgür 2015).

⁴⁸ Korkanç, Şener, Doğan ve Başkara 2017

⁴⁹ Mouralis, Aydar, Türkecan ve Kuzucuoğlu 2019, 552, Fig. 32.1

⁵⁰ Toroğlu 2006, 22

⁵¹ Toroğlu 2006, 26

⁵² Toroğlu 2006, 54

yakın alanların varlığı da söz konusudur⁵³. Dolayısıyla daha önceki araştırmalardan bilinen buluntu alanları ile karşılaştırmalar yapılarak, Volkanik Kapadokya'dan güneyde Toroslar'a doğru ya da aksi yönde hareketliliklerin arkeolojik malzemeler yoluyla izlenebileceği düşüncesiyle bu bölgede sistematik bir yüzey araştırması yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda ise önemli veriler elde edilmiştir. Araştırmalar sırasında, arkeolojik buluntular en fazla ignimbirit yüzeyli alanlar, akarsu kenarları ve alüvyonlu alanlarda bulunmuştur. Yapılan çalışmalar ve sonuçları aşağıda bölgelere göre anlatılmaktadır.

Niğde Masifi'nin Kuzey Kesiminden Tarihöncesi Buluntular

Yüzey araştırması çerçevesinde araştırılan alanların belirlenmesinde iki kriter dikkate alınmıştır. Birincisi, dönem insanların özellikle bölge dışı bağlantılarında doğal geçit olarak kullanmış olabileceği olası vadilerin saptanması, ikincisi ise, yaşama uygun çevresel koşullara sahip olduğu düşünülen (su kaynaklarına yakınlık gibi) alanların araştırılmasıdır. Bu doğrultuda, araştırma yapılan alanlar (Şekil 2) ve ele geçen buluntuların değerlendirilmesi aşağıda yer almaktadır.

1- Gümüşler Kasabası ve Ören Vadisi⁵⁴

Başkalaşım kayaçlarının yoğun olduğu bu alan, su kaynaklarının yanı sıra korunaklı bir vadi içermektedir. Fakat söz konusu vadiden yüksek alanlardaki yaylalara ulaşım mümkün değildir ve kapalı bir vadi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla sadece Volkanik Kapadokya bölgesi yerleşmeleri ile ilişkisi olabileceği düşünülebilir. Söz konusu alanda bir yerleşme, biri vadi içinde olmak üzere iki adet dağınık buluntu alanı, ve bir adet de tekil buluntu yeri tespit edilmiştir.

Gümüşler yerleşmesi (NİTA 53) (Şekil 2), Ören Deresi'ne doğru uzanan kayalık bir sırtın uç kısmında, çevreye hakim konumda olan bir tümülüsün altında kalmış durumdadır. Bu nedenle, tümülüs inşa edildiği sırada büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Yerleşmede bulunan el yapımı çanak çömlek parçalarının hamuru saman katkıdır. Büyük çoğunluğunun dışı koyu yüzlü, içi kırmızı renkli olmakla birlikte, her iki yüz de açıktır⁵⁵. Bunların yanı sıra iç ve dış yüzeyleri siyah renkte, kahverengi/deve tüyü renginde saman ve taşçık katkı, iç ve dış yüzeyleri kırmızı/turuncumsu renkte, taşçık ve saman katkı gibi farklı renk ve katkı malzemesi içeren örnekler de mevcuttur. Koyu yüzlü açıktır parçaların ikisinde bezeme saptanmıştır. Bunlardan biri yuvarlak biçimde küçük bir kabartma bezeme, diğeri ise yatay bir yiv/oluk bezemedir. Bu parçaların olasılıkla İlk Kalkolitik sonu, Orta Kalkolitik Dönem'e ait oldukları düşünülmüştür⁵⁶.

Alandan toplanan obsidiyen buluntuların (Tablo 1)⁵⁷ çoğunluğu ince yonga ve yonga parçalarından oluşmakla birlikte⁵⁸, az sayıda olan tek yönlü çıkarımlı merkezi dilgi/dilgicikler (13 adet) ve tek bir örneğini bulduğumuz tek vurma düzlemlili dilgi çekirdeği dilgi çıkarımına yönelik bir teknolojinin varlığını göstermektedir. Merkezi dilgilerin biri alet olarak şekillendirilmiş, budanmış bir dilgidir. Bir diğeri dilgi üzerinde ise yoğun kullanım aşınması saptanmıştır⁵⁹. Obsidiyen buluntular açısından dönem belirleyicisi olabilecek teknik parçaların ve tanımlı aletlerin azlığı dönem hakkında kesin bir şey söylememize engel olmakla birlikte, yerleşmenin olasılıkla Neolitik Dönem sonu/ İlk? Kalkolitik Dönem'e ait olabileceği düşünülmüştür.

Ören Deresi (NİTA 52) buluntu alanı, vadi içindeki dağınık buluntu yerlerinden biri olup, Satır Deresi'nin yaklaşık 400 m güneyinde yer almaktadır. Alanda, Neolitik/Kalkolitik döneme tarihlendirilebilecek az sayıda siyah/kahverengi ve kırmızı/kahverengi alacalı çanak parçası ile birlikte

⁵³ Bu kesimler, Misli-Karasu Havzası'nın volkanik malzemeler üzerine yerleşen ve mevsimlik yağışlarla akış gösteren akarsu sistemi ile ilişkilidir (Altın ve Bayer-Altın 2018, 15).

⁵⁴ Gümüşler Kasabası'nın güneyindeki Ören Vadisi 2016 yılında araştırılmıştır. Araştırmanın 2017-2018 yıllarında ise Gümüşler Kasabası'nın kuzeydoğusundaki vadilere yoğunlaşmıştır.

⁵⁵ Balcı vd. 2018, 430

⁵⁶ Balcı vd. 2018: 430, 440, Resim 5

⁵⁷ Çok sayıda yontmataş (obsidiyen/ çakmaktaşı) buluntu saptanan alanlar ve buluntuların teknolojik dağılımları Tablo 1'de bir arada gösterilmektedir.

⁵⁸ Balcı vd. 2018: 440: Resim 6

⁵⁹ Balcı vd. 2018, 431

tanımlı olmayan yine az sayıda obsidiyen parçası bulunmuştur⁶⁰. Eldeki verilere göre buluntu alanı kısa süreli bir kamp alanı olarak yorumlanmıştır.

Dağınık buluntu alanlarından bir diğeri, **Eski Gümüşler** (NİTA 54) olarak adlandırılan yerde bulunmuştur. Az sayıdaki obsidiyen buluntudan tanımlı olan tek parça, kırık baskı düzeltili bir okucu parçasıdır⁶¹. Okucu parçası, çevrede Neolitik/İlk Kalkolitik avcılarının dolaştığını gösteren bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Bu alanların dışında, Aktaş kasabasının batısında yer alan Andaval tepesinin kuzeybatısındaki kayalık alanda (NİTA 57) tekil bir buluntu tespit edilmiştir. Üzerinde yoğun bir patina bulunan obsidiyen çekirdek, dilgisel yongalama izleri taşıdığından, Üst Paleolitik döneme tarihlenebileceği düşünülmüştür (Şekil 3.1.). Ancak bölgenin Üst Paleolitik dönemi hakkında sahip olduğumuz bilgi neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu nedenle kesin bir şey söyleyebilmek için bölgedeki yeni araştırmaların beklenmesi gerekmektedir.

2- Uluğaç Vadisi ve çevresi

Uluğaç Vadisi ve çevresi, zengin başkalaşım kayalarının yanı sıra bazı kesimlerinde yüzeylemiş volkanik kökenli ignimbirit örtü bulunan bir alandır. Bu alandaki arkeolojik buluntu yerleri özellikle Özyurt ve Üçkapılı yaylalarına açılan vadilerin olduğu kesimlerde yoğunlaşmaktadır. Geniş bir alanda dağınık halde bulunan buluntular, ignimbirit anakaya üzerine, kısa süreler ile yerleşilmiş olduğu izlenimi vermektedir.

Uluğaç Deresi ve Alpus Deresi vadileri en fazla buluntu veren yerlerdir. Uluğaç Deresi üzerinde oluşturulan Uluğaç barajının her iki yakasında⁶² **Kargasekmez Tepesi** (NİTA 58, NİTA 59) ve **Tosbağa Pınarı** (NİTA 68) buluntu alanları bulunmaktadır. Buluntuların baraj gölü içerisinde de gözleniyor olması, barajın bulunduğu vadiye olasılıkla daha fazla buluntu olduğunu ve bunların su altında kaldığını düşündürmektedir. Uluğaç barajının batısındaki buluntu yerleri (NİTA 58 ve NİTA 59), Uluğaç kasabasının 2 km güneyindeki Kargasekmez Tepe'sinin yaklaşık 400 m kuzeydoğusundaki yamaçta yer almaktadır⁶³. Volkanik yapıya sahip anakayanın yüzeylettiği alanda yalnızca yontmataş buluntular ele geçmiştir. Obsidiyen parçalar geniş bir alana yayılmış halde bulunmuştur.

Kargasekmez Tepesi (NİTA 58) isimli buluntu yerinde ortalama 400 m çapındaki geniş bir alanda, dağınık halde obsidiyen buluntular ve bir adet de çakmaktaşı yonga bulunmuştur. Buluntuların çoğunluğunu kalın ve ince yongalar, 2 cm'den küçük yongalar, minik atıklar ve yonga çekirdekleri oluşturmakla birlikte, tek yönlü çıkarımlı merkezi dilgilerin varlığı önemlidir (Şekil 3.6-20) (Tablo 1). Dilgilerin çekirdeği bulunmamış olmakla birlikte, yan dilgiler içerisinde sadece doğal yüzlü olanların varlığı, dilgilerin çekirdeği şekillendirmeden doğrudan çıkarıldığını göstermektedir. Buluntular içerisinde bir adet baskı düzeltili okucu, 2 adet ön kazıyıcı (Şekil 3.2-3), 3 adet yarıcı parça, 3 adet düzeltili yonga (Şekil 3.4-5), 2 adet düzeltili dilgi ve çentikli dilgi olmak üzere aletler de mevcuttur. Ok ucunun üst yüzeyi tüme yakın olarak baskı düzelti ile şekillendirilmiştir. Bu tip ok uçları bölgede Akeramik Neolitik, içerisinde görülen bir çeşitleme olarak bilinmektedir. Alanda tek parça olarak bulunan çakmaktaşı ise korteksiz ince bir yongadır. Buluntu yerinde çanak parçasının bulunmaması ve obsidiyen aletlerin zengin çeşitlemeleri nedeniyle (okucu, ön kazıyıcı, yarıcı parça vd.) alanın Akeramik Neolitik Dönem içerisinde kısa süreli bir kamp yeri olduğu düşünülmüştür.

Kargasekmez Tepesi (NİTA 59) yukarıda sözü edilen buluntu yerinin yaklaşık olarak 500 m güneyindedir. 3 adet dilgi dışında (Şekil 3.22-24), buluntuların çoğunluğu yongalardan oluşmakla birlikte (Tablo 1), genel karakteristik olarak NİTA 58 ile benzerlik göstermektedir. Alet olarak iki adet yarıcı parça (Şekil 3.25), birer adet de düzeltili yonga ve baskı düzeltili ok ucu parçası (Şekil 3.21)

⁶⁰ Balcı vd. 2018: 429, ve 439, 440; Resim 3,4

⁶¹ Balcı vd. 2018: 442, Resim 7

⁶² Nita-58, 59 gölet alanının batısında, 68 nolu buluntu yeri ise doğusunda yer almaktadır.

⁶³ Bu alanda Gümüşler Manastırı ile çağdaş (MS 11/12. Yüzyıl), ana kayaya oyulmuş mekanlar da bulunmaktadır. Mekanların büyük bölümü baraj suyu altında kalmıştır.

bulunmuştur. Ok ucunun üst yüzeyi tüme yakın olarak baskı düzelti ile şekillendirilmiştir. NİTA 58 gibi Akeramik Neolitik döneme ait geçici kamp yeri olduğu öngörülmektedir.

Uluağaç Kasabası'nın yaklaşık 2,5 km güneydoğusunda ve Uluağaç barajının doğusunda yer alan **Tosbağa Pınarı Mevkii**'nde (NİTA 68), Kargasekmez Tepesi'nde olduğu gibi, ana kayanın yüzeylendiği kısımlarda dağınık halde obsidiyenler bulunmuştur (Tablo 1). Bunlardan bazıları düzeltilidir. İki adet yonga üstü ön kazıyıcı (Şekil 3.26), birer adet düzeltili dilgi, düzeltili yonga ve yarım bırakılmış baskı düzeltili bir ok ucu (Şekil 3.27) bulunmaktadır. Obsidiyen buluntuların bazılarının baraj gölünün içerisinden toplanmış olması, kamp alanının baraj gölü sularının altında devam ettiğini düşündürmektedir. Obsidiyen buluntulara göre, alan yine Akeramik Neolitik döneme ait bir kamp yeri izlenimi vermekle birlikte, barajın batısındakilerden farklılıklar da içerir. Örneğin; buluntular içerisindeki yarım bırakılmış baskı düzeltili okucunun her iki yüzeyi de düzeltilidir. Bu tipteki okuçlarının, tek yüzeyi baskı düzeltili örneklerle göre daha geç bir döneme tarihlendiği bilinmektedir. Bu nedenle, buluntu yerinin Akeramik Neolitik dönemin sonlarına ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, yan dilgiler içerisinde daha özenli bir çekirdek hazırlama işlemine işaret eden, omurga izi taşıyan dilgi ve iki yönlü çıkarımlı bir dilginin bulunması tespit edilen diğer farklılıklardır. Çekirdekler burada da bulunamamıştır.

Yoğun buluntu veren diğer alanlar **Alpus Deresi Vadisi**'nde yer almaktadır. NİTA 64 ve NİTA 72 numaralı Alpus Deresi buluntuları, Uluağaç vadisindekiler gibi geniş bir alanda dağınık olarak bulunmuştur. Söz konusu buluntu yerlerinin de kamp alanı gibi kısa süreli olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

İlk alan (NİTA 64) Uluağaç Kasabası'nın yaklaşık 6 km güneydoğusunda, Alimpınar Mevkii olarak bilinen tepenin kuzeybatı yamacında, Alpus Deresi'nin kuzey yakasında yer almaktadır. Buluntuların toplandığı alanın güneyinde, daha doğudaki yüksek kesimlerde bulunan pınarlar ile beslenen Alpus Deresi akmaktadır. Sadece obsidiyen buluntulardan oluşan malzemenin çoğunluğunu yine yongalar oluşturmakla birlikte, az da olsa iki ve tek yönlü merkezi dilgilerin bulunması (Şekil 4.4-5) bize Uluağaç vadisindeki Tosbağa Pınarını hatırlatmaktadır (Tablo 1). Tanımlı aletler arasında birer adet omurgalı ön kazıyıcı (Şekil 4.1), kazıyıcı parçası, çentikli yonga, sırtlı dilgi, yarıcı parçalar (Şekil 4.2) ve düzeltili dilgiler (Şekil 4.3) yer almaktadır. Bunların dışında tek bir parça olmasına rağmen mikro kaleme⁶⁴ rastlanması önemlidir (Şekil 4.6.). Obsidiyen buluntuların teknolojik ve tipolojik özelliklerine bakarak Akeramik Neolitik Dönem'e ait bir kamp alanı olduğu düşünülmüştür.

Alpus Deresi'nin kuzey yakasındaki NİTA 72 numaralı alan, NİTA 64'ün yaklaşık 150 m batısında yer almaktadır. NİTA 64 numaralı buluntu yerine oranla, buradaki obsidiyen yoğunluğu daha fazladır. Buluntuların tespit edildiği alanda (yaklaşık 100X100 m), sistematik olarak yoğun tarama yapılmıştır. Toplama alanında az sayıda da olsa tükenmiş dilgi çekirdekleri ile birlikte çok sayıda tek yönlü çıkarımlı merkezi dilgi ve yan dilgiler bulunmuş olduğundan, buradaki parçalar dilgi üretimine yönelik bir buluntu topluluğu olarak tanımlanmıştır. Bu buluntuların yanı sıra minik atıkların varlığı yongalamanın bu alanda yapıldığını göstermektedir (Tablo 1).

Alanda tek yüzeyi düzeltili toplam altı adet yarım bırakılmış okucu ele geçmiştir. Düzelti kimi zaman kısmi, kimi zaman ise yüzeyi kaplayacak şekilde yapılmıştır. Bunların dışında baskı düzeltili iki parça daha bulunmuş olup, biri olasılıkla ok ucu yapımının başlangıç aşaması olarak yorumlanmıştır. Bu tipteki baskı düzeltinin tek yüzeyden yapıldığı okuçları Aşıklı Höyük'ün son evrelerinde ve Musular'da da gördüğümüz üzere MÖ 8. Binyıl yerleşmelerinde karşımıza çıkmaktadır⁶⁵. Buluntular içerisinde okuçları dışında deliciler (2 adet), ön kazıyıcılar (9 adet) (Şekil 4.7-10), yarıcı parçalar (2 adet) (Şekil 4.11), düzeltili dilgi (Şekil 4.12-13) ve yongalar (7 adet), çentikli dilgi ve kalem gibi parçalar bulunmuştur. Bu aletler, söz konusu dönemin alet çantasında sıkça karşımıza çıkan buluntulardır. NİTA 72'de ele geçen baskı düzeltili okuçlarının yanı sıra buluntu yerinde hiç çanak

⁶⁴ Mikrolit aletlerin yapımında kullanılan bir teknik olan mikrokalem tekniği Epipaleolitik Dönem'de yoğun olarak kullanılırken, daha sonraki Akeramik Neolitik Dönem'de de devam etmektedir. Teknik bölgedeki Aşıklı Höyük gibi Akeramik Neolitik dönem yerleşmelerinde de yoğun olarak kullanılmıştır (Kayacan ve Altınbilek-Algül 2018).

⁶⁵ Kayacan 2018

çömleğe rastlanmamış olması, burasının da Akeramik Neolitik Dönem'e ait olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Uluağaç ve Alpus vadilerinin dışında, doğal su kaynaklarına yakın konumda, iki buluntu yeri daha saptanmıştır. Bu alanların daha küçük gruplar tarafından kısa süreli kamp yerleri olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bunlardan biri Özyurt Köyü'nün yaklaşık 4 km kuzeyinde **Bağırsık Deresi**'nin kuzey yamacında yer alan buluntu alanıdır (NİTA 65). Bu yamaç alanı, Bağırsık Deresi'nin yukarıdan akan diğer mevsimlik derelerle kesiştiği noktada yer alır. Alanda az sayıda çanak parçası ve obsidiyen bulunmuştur. El yapımı olan çanak parçalarının hamuru büyük taşcık ve organik katkılıdır. Üçünün de iç yüzeyi kırmızı renkte olmakla birlikte, dış yüzey renkleri siyah, siyah kırmızı alacalı ve grimsi olmak üzere farklı renklerde. Parçalardan ikisinin dış yüzeyi, iç yüzeye göre daha iyi açıktır. Diğerinin ise hem dış, hem de iç yüzeyi işlem uygulanmadan bırakılmıştır. Obsidiyen buluntular içerisinde (Tablo 1) tek yönlü merkezi dilgilerin yanı sıra (Şekil 4.14-17) 1 adet tükenmiş çekirdek ve bir dilgi çekirdeğinin kırık uç kısmı bulunmuş olmakla birlikte, tükenmiş çekirdeğin dilgi ya da yonga çekirdeği olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bunlarla birlikte, doğal yüzü olmayan ince (6 adet) ve kalın yongalar da (2 adet) saptanmıştır. Merkezi dilgilerin üçü baskı tekniği ile çıkarılmış örneklerle benzetmekle birlikte, üst ve alt bitimleri kırık olduğundan bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir (Şekil 4.15-17). Bulunan çanak çömlek parçaları ve obsidiyen buluntuların genel özellikleri, Neolitik ya da Kalkolitik Dönem'e ait olduklarını düşündürmektedir.

Bu bölgedeki bir diğer kamp alanı Uluağaç Kasabası'nın yaklaşık 6 km güneydoğusunda Sabuğun Deresi ile Karagöl Deresi'nin kesiştiği yerde tanımlanmıştır (NİTA 66). Alandan sadece obsidiyen buluntular ele geçmiş olmakla birlikte, bunlar bir tükenmiş çekirdek ve iki dilgi dışında yongalardan oluşmaktadır. Buluntuların geneli Neolitik/Kalkolitik Dönem buluntuları olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Ancak aletlerden birinin hem yongalama tekniği, hem de biçimsel özellikleri nedeniyle daha erken dönemlere ait olabileceği düşünülmüştür. Söz konusu buluntu, *levallois* yonga üzerindedir ve kenarlarındaki düzeltilere göre Orta Paleolitik Dönem'e ait ikili kenar kazıyıcı olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen bu alanların dışında İnceyer Tepesi'nin güneybatısı (NİTA 60), Palanlı Tepesi'nin güneyi (NİTA 61), doğusu (NİTA 62) ve kuzeydoğusunda (NİTA 80), Kilise Dağı Tepesi'nin batı yamacında (NİTA 63) çok az sayıda tanımsız yonga, dilgi ve artık parçalardan oluşan obsidiyen buluntularla karşılaşmıştır. Tanımlı buluntular olmamaları nedeniyle hangi döneme tarihlendikleri anlaşılamamış olsa da, bu buluntuları tarihöncesi dönem insanların hareket alanlarını yansıtan veriler olarak değerlendirmek mümkündür.

3- Uluağaç-Değirmenli Kasabaları arası

Uluağaç ve Değirmenli Kasabaları arasında, özellikle su kaynaklarına yakın ve yerleşime uygun olduğu düşünülen alanlarda araştırma yapılmış, bu bölgede Ören Tepesi'nin çevresinde yoğun buluntu veren alanlara rastlanmıştır. Ören Tepesi daha önceki yıllarda Niğde Müzesi yetkilileri tarafından tespit edilmiş olan Geç Roma-Erken Bizans dönemlerine ait bit höyüktür. Bu veriler dahilinde; hem tarihöncesi dönemlerde, hem de tarihi dönemlerde bu alandaki su kaynağının farklı toplulukların ilgisini çektiği ve yerleşme ya da konaklama alanı olarak tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

Bu bölgedeki en yoğun buluntunun saptandığı alan, Değirmenli Kasabası'nın yaklaşık 1,5 km kuzeyindeki **Ören Yeri Mevkii**'dir (NİTA 74). Çanak çömlek parçalarının ve obsidiyen buluntuların toplandığı alan, kısmen günümüze ait bina ve bahçelerle çevrelenmektedir. Buluntular 300 metre çaptaki doğal bir kayalık alana yayılmaktadır. Alanın hafriyat atmak ve taş almak amacıyla büyük ölçüde tahrip edildiği gözlenmiştir. Obsidiyen buluntulara göre burasının tarihöncesi dönemlerde kullanıldığı anlaşılmakla birlikte, herhangi bir kültür dolgusunun varlığı saptanamamıştır.

Obsidiyen buluntuların büyük çoğunluğunu yongalar oluşturmakla birlikte, dilgi endüstrisi de mevcuttur (Tablo 1). Alanda tükenmiş durumda hem yonga, hem de dilgi çekirdekleri bulunmuştur. Dilgi çekirdekleri tükenmiş olduklarından net bir bilgi vermemelerine rağmen, tek ve iki yönlü

çıkartımlı merkezi ve yan dilgiler teknolojileri ile ilgili genel bir fikir edinmemizi sağlayabilmektedir. Örneğin yan dilgiler içerisinde omurga izli olanların bulunması, dilgi çekirdeklerinde önform hazırlığının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, tek yönlü çıkartımlı merkezi dilgilerden iki tanesi baskı yöntemiyle yongalanmış örneklerle benzetilmektedir. Bu dilgiler sayıca az olduğundan kesin birşey söylemek güç olsa da, Toroslar'ın güneyindeki bölgelerle karşılaştırma imkanı vermesi açısından önemlidir. Aletler içerisinde Neolitik ve Kalkolitik dönemlerden bilinen ve çok iyi bir işçilikle yapılmış baskı düzeltili okuclarının (4 adet) (Şekil 5.5) yanı sıra kazıyıcılar (Şekil 5.1-2), yarıcı parçalar (Şekil 5.3-4), deliciler (Şekil 5.6-7) ve düzeltili yongalar saptanmıştır.

Saptanan buluntuların bir kısmını tarihöncesi döneme ait olabilecek, az sayıda el yapımı çanak çömlek parçası oluşturmaktadır (Şekil 5.8). Bunların üç adedi kaba, hamurları organik katkı ve özlü gövde parçalarıdır. İkisinin iç yüzeyi siyah, dış yüzeyi ise açık kahverengi/devetüyü renginde, üçüncünün ise iç ve dış yüzeyleri kahverengidir. Bunlar dışında hamuru mineral katkı ve iyi pişirilmiş kırmızı boyalı bir parça da bulunmuştur. Çok aşındıklarından ve profil veren parçalar olmadıklarından, hangi döneme tarihlendiklerini söylemek mümkün değildir. Buna karşın, ele geçen buluntuların tümü göz önünde tutulduğunda alanın Neolitik/Kalkolitik dönemlere ait kısa süreli bir kamp yeri olduğu düşünülmektedir.

Ören Yeri Mevkii dışında çevrede küçük grupların kısa süreli konaklama alanı olarak kullandığını düşündüğümüz başka yerler de bulunmuştur. Bunlardan biri Ören Tepesi'nin yaklaşık 350 m kuzeybatısındaki **Killos Kayaları**'nda yer alan bir buluntu yeridir (NİTA 71). İgnimbirit ana kayanın üzerinde çoğunluğu yonga olmak üzere sadece obsidiyen buluntular tespit edilmiştir. Yongalar dışında, iki adet doğal yüzü yan dilgi ve yonga üzeri bir yarıcı parça bulunmuştur. Teknik parçaların ve tanımlı aletlerin azlığı nedeniyle, buluntular dönem bilgisi vermeleri açısından son derece yetersizdir.

Kısa süreli konaklama alanı olarak düşündüğümüz bir başka yer, Ören Tepesi'nin 2 km güneybatısında bulunan **Uras Pınarı**'dır (NİTA 73). Bu alanda obsidiyen buluntular Uras Pınarı isimli doğal su kaynağının çevresinde bulunmuştur. Geniş bir alanda yayılım gösterecek de buluntular çoğunlukla su kaynağının kuzey ve doğusunda yoğunlaşmaktadır. Buluntuların ele geçtiği alan tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Araştırma sırasında tarlalar halen ekili olduğundan, sağlıklı ve detaylı bir araştırma yapılamamıştır. Buluntular arasında tükenmiş durumda bir çekirdek parçasının yanı sıra tek yönlü çıkartımlı merkezi dilgiler ve bir yan dilgi saptanmıştır.

Başçayır Pınarları buluntu alanı (NİTA 67), Uluğaç Kasabası'nın yaklaşık 3,5 km doğusundaki Erenler Tepesi'nin güneybatı yamacı ile Karatepe'nin kuzeydoğu yamacı arasında kalmaktadır. Alanın güneyinde Başçayır Pınarları isimli doğal su kaynakları bulunmaktadır. Biri çakmaktaşı, diğerleri obsidiyen olmak üzere buluntu yerinde sadece yontmataş buluntular saptanmıştır. Buluntular, pınarların oluşturduğu akarsu çevresindeki verimli tarlaların kapladığı geniş alan boyunca çok dağınık olarak ele geçmiştir. Başçayır Pınarları'ndaki buluntuların bu denli geniş bir alana yayılmış olması, yoğun tarımsal faaliyetlerle açıklanabilir. Anlaşılan o ki bu tür doğal su kaynaklarının olduğu alanlar, muhtemelen tarihöncesi dönemlerde de insanların ilgisini çekmiştir. Günümüzde de, çevresine oranla daha verimli topraklar içeren bu alanlar, uzun süreler boyunca tarım arazisi olarak kullanılmıştır. Alandaki buluntuların çoğunluğunu yongalar oluşturmaktadır. Aletler içerisinde birer adet sırtlı dilgi, ön kazıyıcı ve çentikli yonga bulunmuştur ancak buluntu yerinin dönemi kesin olarak söylenememektedir.

Bir başka buluntu alanı **Erenler Tepesi** (NİTA 69), Uluğaç Kasabası'nın 3,5 km doğusundadır. Güneybatı-kuzeydoğu uzantılı iki farklı tepeden oluşan Erenler Tepesi'nin kuzeyindeki tepe üzerinde yer almaktadır⁶⁶. Alanda sadece obsidiyen buluntular ele geçmiştir. Buluntular tükenmiş bir dilgi çekirdeği (Şekil 5.9) ve tek yönlü çıkartımlı merkezi bir dilgi dışında (Şekil 5.10) yongalardan oluşmaktadır. Aletler içerisinde bir adet yarı çeper kazıyıcı, bir ön kazıyıcı (Şekil 5.11) ve bir düzeltili yonga saptanan alanın Neolitik ya da Kalkolitik Dönem'e tarihlenmesi mümkündür.

⁶⁶ Güneydeki tepe üzerinde muhtemelen Bizans Dönemi'ne ait bir yerleşme bulunmaktadır.

Uluağaç Kasabası'nın yaklaşık 3.5 km kuzeydoğusundaki Mağaza Mevkii'nin ortalama 500 m batısında bir buluntu alanı daha saptanmıştır (NİTA 70). Buluntu yeri Mağaza Mevkii ile Uras Pınarı arasındaki ana kayanın yer yer yüzeyde görüldüğü bir sırt üzerindedir. Obsidiyen buluntular, dilgi çekirdeğinin uç kısmına ait bir parçanın dışında, tek yönlü çıkarımlı merkezi dilgiler (3 adet), birer adet doğal yüzlü yan dilgi, tanımlanamayan dilgi ve yongalardan oluşmaktadır. Bu özellikleri ile yine Neolitik ya da Kalkolitik Döneme tarihleniyor olmalıdırlar.

4- Eski Yarhisar

Eski Yarhisar yerleşmesi, bugünkü Yarhisar köyünün kuzeyinde, ignimbirit anakayanın yüzeylendiği yamaç kesimde yer almaktadır. Yamaçta oluşan erozyon nedeniyle büyük kaya parçalarının koparak konutların bulunduğu alana devrilmesi, köyün güvenlik amacıyla boşaltılarak, daha güneydeki düzlük alanda tekrar kurulmasına neden olmuştur. Eski Yarhisar çevresinde biri tekil olmak üzere, iki buluntu yeri tespit edilmiştir. Bunlardan biri **Kekliğağaç Tepesi**'dir (NİTA 78). Muhtemelen küçük boyutlu geçici bir kamp yeri olan buluntu yeri bugünkü Yarhisar Köyü'nün yaklaşık 1.5 km kuzeybatısındaki Kekliğağaç Tepesi'nin güney yamacında yer almaktadır. Obsidiyen buluntular Kekliğağaç Tepesi'nin güneybatı uzantısını oluşturan volkanik ana kaya üzerinde bulunmuş, yine bu alanın yaklaşık 300 m doğusundaki kayalık çevresinde de buluntulara rastlanmıştır. Tüm bu alanlarda bulunan obsidiyen buluntular; bir adet tükenmiş yonga çekirdeği, üçer adet olmak üzere yan ve merkezi dilgi parçaları (Şekil 5.12-15) dışında yongalar ve artık parçalarıdır. Tanımlanan tek alet, ince bir yonga üzerine şekillendirilmiş uçlu bir parçadır⁶⁷ (Şekil 5.16).

Eski Yarhisar çevresinde bir diğer buluntu tekil olarak bulunmuştur (NİTA-79). Alan, Yarhisar Köyü'nün kuzeyinde, Çamardı karayolunun yaklaşık 1.5 km kuzeyinde bulunan Eski Yarhisar yerleşim yerinin kuzeybatısında yer alır. Eski Yarhisar yerleşmesinin yaslandığı ignimbirit anakayanın batıdan kuzeye dönüş yaptığı kesimde bulunmuştur ve Orta Paleolitik döneme ait olduğu düşünülen düzeltili bir çakmaktaşı yongadır. Sarımsı kahve çakmaktaşıdan korteksli kalın yonga üzerine şekillendirmiş olan parçanın düzeltisi üst bitimde ince düzelti şeklindedir.

5- Kızılören Köyü çevresi

Araştırma alanlarından bir diğeri de Niğde Masifi'nin kuzeydoğusunda bulunan ve güneyde Çamardı'na doğru inen vadilerden birinde yer alan Kızılören Köyü ve çevresidir. Bu bölgedeki buluntuların çoğunluğu obsidiyenden olmakla birlikte, az miktarda çakmaktaşı ve kuvars buluntuların varlığı da dikkat çekicidir. Bu durum, bölgenin obsidiyen kaynaklarından görece daha uzakta olması ile ilişkili olmalıdır.

Kızılören buluntu alanı (NİTA 75), Kızılören köy merkezinin yaklaşık olarak 300 m güneydoğusunda, Çamardı karayolunun doğusunda yer alır. Buluntu yeri çevreye hakim, volkanik ana kayadan oluşan bir tepe üzerindedir. Alanda obsidiyen buluntularla birlikte iki adet çakmaktaşı yonga bulunmuştur. Obsidiyen buluntular arasında yongaların yanı sıra yenileme dilgisi, yan dilgi ve merkezi dilgilerin (3 adet) olması nedeniyle dilgi üretimine yönelik bir üretimden söz edilebilir (Şekil 6.1-5). Aletler içerisinde birer adet baskı düzeltili okucu parçası, çentikli ve sarp düzeltili dilgi (Şekil 6.5.) tanımlanmıştır ve üçü de obsidiyendendir. Buluntular bu özellikleri ile alanın Neolitik ya da Kalkolitik döneme ait kısa süreli bir kamp yeri olduğunu düşündürmektedir.

Cıcık Pınarı buluntu alanı (NİTA-76), Kızılören köy merkezinin yaklaşık olarak 1.5 km güneydoğusunda, doğal bir su kaynağı olan Cıcık Pınarı'nın ise yaklaşık 200 m batısında yer almaktadır. Buluntu yeri, Çamardı karayolunun yaklaşık 500 metre batısındadır. Buluntuların ele geçtiği alan volkanik ana kayadan oluşan bir tepe üzerindedir. Söz konusu ana kaya, yöre halkı tarafından taş temin etmek amacıyla büyük oranda tahrip edilmiştir. Alandan, toplanan obsidiyen buluntuların büyük bölümü 2 cm'den küçük yongalardan oluşmakla birlikte, tükenmiş dilgicik ve

⁶⁷ Bu alanda Kekliğağaç Tepesi ile Eski Yarhisar yerleşmesi arasında ignimbirit ana kayaya oyulmuş, kuzeybatı-güneydoğu uzantılı olasılıkla Geç Roma dönemine ait mezar odaları da bulunmaktadır.

yonga çekirdeklerinin, birer adet merkezi ve yan dilginin bulunması önemlidir (Şekil 6.6-7). Bununla birlikte aletler içerisinde birer adet delici ve sarp düzeltili dilgi (Şekil 6.8) bulunmuştur. Söz konusu alan buluntuların teknolojik özelliklerine göre Neolitik ya da Kalkolitik dönemlere ait bir kamp yeri olmalıdır.

Kızılören'in güneyinde yer alan buluntu alanı (NİTA 77), Kızılören köy merkezinin yaklaşık olarak 1 km güneyinde, Çamardı karayolunun ise 750 m güneyinde yer almaktadır. Alanda sadece yontmataş buluntular mevcuttur. Obsidyen dışında az da olsa çakmaktaşı (iki adet) ve kuvars (1 adet) buluntuya rastlanması, obsidiyen yataklarından uzaklaştıkça farklı hammaddelerin kullanımını da göstermesi açısından önemlidir. Buluntular Kayalık Deresi'nin doğusundaki volkanik ana kayadan oluşan kuzey-güney uzantılı bir sırt üzerinde ortalama 100 metre çaptaki alanda dağınık halde saptanmıştır. Buluntuların çoğunluğunu yongalar oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra merkezi dilgiler (Şekil 6.9-10) ve bir adet de yan dilgi bulunmuştur.

Yongalar içerisinde 2 cm'den küçük olanlar çoğunluktadır. Alet yapımına uygun olmayan bu yongaların çekirdek ya da aletlerin hazırlanması sırasında çıkmış olmaları mümkündür. Fakat az sayıda buluntunun olduğu yüzey malzemesinden yola çıkarak bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Merkezi dilgilerin biri dışında tamamının alet olarak şekillendirilmiş olması dikkat çekicidir. İki adet budanmış dilgi, birer adet ön kazıyıcı, delici ve düzeltili dilgi mevcuttur. Bunların dışında yonga üzeri ön kazıyıcı, ara parça, düzeltili aletler ve tanımlanamayan bir parça üzerindeki delici de diğer buluntulardır. Obsidyen buluntular içerisinde çekirdeğe rastlanmamış olmakla birlikte, alanda bulunan tek çekirdek kuvarstandır ve tükenmiş çekirdek olarak tanımlanmıştır (Şekil 6.11). Yontmataş buluntular teknolojik ve tipolojik özelliklerine göre Akeramik Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir.

6- İçmeli Kasabası ve Kocaçay Dere vadisi

Güneye, Çamardı'na doğru inen vadilerden bir diğeri de Kocaçay Deresi'nin aktığı vadidir. İçmeli kasabası da bu vadiye yer almaktadır. Bu bölge, araştırma bölgesi içerisinde obsidiyen yataklarına görece en uzak olan alandır. Buluntu alanlarındaki hammadde kullanımı da bölge obsidiyenlerinin dağılım mekanizmasının kaynaktan uzaklaştıkça nasıl değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Obsidiyen kaynaklarından uzaklaştıkça, buluntu yerlerindeki hammadde çeşitliliğinin arttığı görülmekte, İçmeli ve çevresindeki buluntu yerlerinde, diğer alanlara oranla daha fazla miktarda çakmaktaşı buluntuya rastlanmaktadır. Vadiye oldukça geniş bir bölgeye yayılan ve yoğun miktarda buluntu içeren alanlar tespit edilmiştir. Bu alanlar, büyüklü küçüklü grupların kısa süre ile yerleştiği kamp yerleri izlenimi vermektedir.

Bölgedeki en önemli yer, İçmeli Köyü'nün güneyinde yer alan **Ahmetçili Deresi**'dir (NİTA 81). Kocaçay Deresi'nin açtığı kuzey-güney uzantılı vadinin batı yakasındaki kayalık yamaçta yer alır. Yamaç, Kocaçay'ın mevsimlik kollarından biri olan Ahmetçili Deresi tarafından ikiye ayrılmaktadır. Buluntuların bulunduğu kuzey kesime NİTA 81A, güney kesime ise NİTA 81B numarası verilmiş, her iki kesimde de çeşitli dönemlere ait buluntular tespit edilmiştir. Paleolitik döneme tarihlenen çakmaktaşı alet ve yongaların yanı sıra Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait obsidiyen buluntular ve çanak parçaları bunlara örnektir⁶⁸.

81A alanındaki buluntular 350 metre çapında geniş bir yamaca yayılmaktadır. Alanda çok sayıda obsidyen buluntunun yanı sıra azımsanmayacak miktarda çakmaktaşı buluntuya rastlanmıştır (Tablo 1). Bunlarla birlikte, tarihöncesi dönemlere ait olabilecek iki parça hamuru mineral katkılı, açık devetüyü renkli el yapımı çanak çömlek bulunmuştur (Şekil 6.12).

Bu alandaki obsidyen buluntular bir adet tükenmiş yonga çekirdeği dışında, ağırlıklı olarak yongalar ve az sayıda dilgilerden ibarettir. Dolayısıyla hem yonga, hem de dilgi üretimine yönelik yongalamadan söz edilebilir. Yongalama artığı izlenimi veren parçalar daha çok ince yonga ve yonga

⁶⁸ Söz konusu alanın güneyinde, vadi kenarında Geç Roma-Erken Bizans dönemlerine ait olabilecek yapı kalıntıları da tespit edilmiştir. Bu bölümde bulunan çanak çömlek parçaları da bu döneme ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ana kayaya bitişik olarak inşa edilmiş duvarlar dörtgen plan oluşturmakta, bazı noktalarda kapı geçişlerinin olduğu görülebilmektedir.

parçaları halindedir. Dilgiler tek yönlü merkezi dilgilerden oluşmakla birlikte, buradaki önemli bir konu dilgiler içerisinde baskı tekniği ile yongalananların da bulunmasıdır (Şekil 6.13-14). Bu dilgiler Tarsus Beylice yontmataş işliği⁶⁹ ve Yumuktepe⁷⁰ gibi Toroslar'ın güneyindeki alanlarla benzerlik göstermesi açısından önemlidir. Bu konuda daha net sonuçlara ulaşılabilmesi için hem kimyasal, hem de teknolojik analizleri açısından karşılaştırmalı bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Aletler içerisinde bir adet baskı düzeltili okucu, budanmış dilgiler, ara parçalar ve düzeltili dilgi ve yongalar saptanmıştır. Okucunun her iki yüzeyden baskı ile yapılmış kaplayan düzeltisi bulunmakta, bu tip okuçlarına bölgede genel olarak Çanak Çömlekli Neolitik ya da Kalkolitik dönemin erken evrelerinde rastlanmaktadır. Bu örnek tek bir parça olmasına rağmen dönem belirtmesi açısından önemlidir.

Çakmaktaşı buluntular bir adet tükenmiş yonga çekirdeği ile yongalardan oluşmaktadır. Bunların arasında Neolitik ya da Kalkolitik dönemlere ait olabilecek ara parça ve düzeltili yongalar ile olasılıkla Orta Paleolitik döneme ait olabilecek uç olarak şekillendirilmiş bir yonga (Şekil 6.15) bulunmaktadır.

81B alanındaki buluntular yaklaşık 500 x 500 metre boyutlarında geniş bir alana yayılmaktadır ve çoğunluğu ana kaya üzerindedir. Buluntulara doğuda Kocaçay Deresi'nden batıda Yeldeğirmeni Tepesi'nin kuzeydoğu yamaçlarına dek rastlanmıştır. Kuzeydeki NİTA 81A noktasına oranla bu alandaki arkeolojik malzeme miktarı daha fazladır. Yontmataş buluntuların hammaddesi A alanında olduğu gibi çakmaktaşı ve obsidiyen olmakla birlikte, obsidiyen buluntuların oranı çok daha fazladır.

Obsidiyen buluntular alanda yongalama yapıldığını göstermektedir. Çekirdekler, önform hazırlama ve şekillendirme yongaları ile dilgi ve yongalar gibi işlem zincirinin tüm parçaları bulunmaktadır (Tablo 1). Hem dilgisel, hem de yongasal üretim zincirlerinin varlığından bahsetmek mümkündür. Dilgisel üretim tükenmiş dilgi/dilgicik çekirdekleri, önform hazırlama izi taşıyan yan dilgiler (Şekil 7.3) ve merkezi dilgiler (Şekil 7.4-7) ile tanımlanmaktadır. Dilgilerin çoğunluğu tek yönlü çıkarımlı olmakla birlikte (103 adet), iki yönlü çıkarımlı dilgilere de az sayıda da olsa rastlanmıştır. Ancak bunların içerisinde gerçek anlamda iki vurma düzlemlili üretim sistemine ait sadece iki adet dilgi bulunmaktadır. Diğerleri ise tek yönlü çıkarımlılar ile aynı işlem zincirine aittir. Tek yönlü çıkarımlı dilgilerin yaklaşık dörtte birinin (27 adet) baskı tekniği ile yongalanmış olması özellikle dikkat çekicidir. Bu durum Volkanik Kapadokya'nın doğusuna yaklaştıkça yongalama tekniklerinde farklılıkların gözlenmesi açısından önemlidir (Şekil 7.6-7). Volkanik Kapadokya'da baskı tekniği Kömürcü-Kaletepe ve Kayırlı-Bitlikeler gibi obsidiyen işliklerinde gözlenen, yaygın yongalama yöntemlerinden biridir ancak bölgedeki yerleşmelerde Akeramik Neolitik dönemin başlarından itibaren bu tekniğe rastlanmamaktadır. Buna karşın baskı tekniği Toroslar'ın güneyinde bulunan yerleşmelerde yoğun olarak kullanılmıştır⁷¹. Bu açıdan Ahmetçili Deresi bölgeler arası bir ara işlik görünümü vermesi nedeniyle de önemlidir. Alanda herhangi bir obsidyen bloğa rastlanmamış olmakla birlikte, doğal yüzlü yongaların yoğun olarak bulunması, obsidyenin alana küçük bloklar halinde getirilip, yongalamanın başlangıç aşamalarından itibaren alanda yapıldığını düşündürmektedir. Ahmetçili Deresi sadece güney bölgeler ile değil, aynı zamanda kuzeyde Sultan Sazlığı çevresindeki bölge ile de ilişkili olabilecek bir konumdadır. Dolayısıyla bölgesel ilişkilerin anlaşılması açısından ileriki yıllarda bu alanların da iyi araştırılması gerekmektedir⁷².

Obsidiyen buluntular içinde, çok sayıda alete rastlanmıştır (102 adet). Bunların içerisinde baskı düzeltili okuçları (Şekil 7.1-2) (32 adet), ön kazıyıcılar (12 adet yonga üzeri, 1 adet dilgi üzeri), çeper kazıyıcı, yarıcı parçalar (2 adet) (Şekil 7.8), deliciler (6 adet), çentikli dilgi ve düzeltili dilgi ve yongalar (40 adet yonga üzeri, 6 adet dilgi üzeri) ve 1 adet mızrak ucu bulunmaktadır. Baskı düzeltili okuçlarının tüm/tüme yakın olarak bulunan örneklerine bakarak saplı ya da oval gibi çeşitlendirmeler içerdikleri,

⁶⁹ Beylice yontmataş buluntuları Altınbilek-Algöl vd. tarafından yayına hazırlık aşamasındadır.

⁷⁰ Altınbilek-Algöl 2011; 2019

⁷¹ Kaycı, 2019; Algöl 2011; 2018; Rennie 2019

⁷² Güneye inen obsidiyen yollarının araştırılması için ekibimiz tarafından Mersin ilinde "Orta Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları" projesi yürütülmektedir.

düzeltilerin bazı parçalarda tek yüzeyden, bazı örneklerde ise her iki yüzeyden uygulandığı söylenebilmektedir. Bazı örneklerin son derece özenli bir işçilik ile yapılmış olması dikkat çekicidir. Oval uçlardan birinde çarpma kırığı mevcut olması avcılık faaliyetlerindeki kullanımını göstermesi açısından önemlidir. Obsidiyen buluntular gerek teknolojik, gerekse de tipolojik özelliklerine bakılarak değerlendirildiğinde, buluntuların daha çok Neolitik ya da İlk Kalkolitik dönemlere tarihlenebileceği düşünülmüştür. Esasen alan farklı dönemlerde tekrar tekrar kullanılan bir kamp yeri görünümündedir.

Çakmaktaşları açısından, buluntularla aynı hammaddeye ait yumrusal ve tablasal bloklara rastlanması (Tablo 1), bununla birlikte, yongalamada kullanılmış olabilecek vurgu taşlarının varlığı alanda yongalama yapılmış olduğunun diğer göstergesidir. Az sayıda dilgiye rastlanmasına rağmen, çakmaktaşları özellikle yonga endüstrisi ile ilişkilidir. Bunda çevrede bulunan çakmaktaşlarının yongalama açısından kalitesiz olmasının da önemli bir payı olmalıdır.

Çakmaktaşı buluntuların çoğunluğu teknik olarak Paleolitik dönem karakterleri taşıırken, bir kısmı ise tıpkı obsidiyen buluntularda olduğu gibi, Neolitik ya da Kalkolitik Dönemlere ait olabilecek izlenimi vermektedir. Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek buluntular arasında *levallois* çekirdek ve yongalar ile birlikte bazı aletler tanımlanmıştır. Bir adet iki yüzeyli parçası, bir adet kısmi iki yüzeyli, iki adet kenar kazıyıcı (Şekil 7.9), bir adet uç (Şekil 7.10) ve düzeltili yongalar bulunan aletler arasındadır. Aletler içerisinde bir adet dış bükey kenar kazıyıcı örneğinin (Şekil 7.9) Orta Paleolitik Dönem'e, diğerlerinin ise Alt Paleolitik sonu ve Orta Paleolitik döneme tarihlendirilebilecekleri düşünülmektedir. Alanda ayrıca Neolitik ve Kalkolitik dönemlere tarihlendirilebilecek uçlu ve düzeltili dilgiler ile iki adet düzeltili yonga da tanımlanmıştır.

Alanın batısında, tarım faaliyetleri için kullanılan kesimde de arkeolojik malzeme tespit edilmiştir. Tarihöncesi dönemlere tarihlenen el yapımı çanak çömlek parçaları (Şekil 7.11) bu tarlaların olduğu alanda yoğunlaşmaktadır. 18 adet çanak parçası bulunmuştur. Bunlardan 3 adedi kaba, organik katkılı hamura sahip, koyu yüzlü el yapımı parçalardır. Bu üç parçanın ikisi ağız, biri gövde parçasıdır. 7 adet parçanın hamuru hem mineral, hem de organik katkılıdır. Dış yüzeyler kırmızı renki ve astarlıdır. Bunlardan ikisi ağız parçası, biri kulp parçası, diğer dört parça ise gövde parçalarıdır. 5 adet parçanın yüzeyi kırmızımsı kahverengidir; hamurları özlüdür ve bir parçanın dış yüzeyi ağızlıdır. Bunlardan ikisi ağız parçasıdır. 3 adet mineral katkılı hamura sahip parçanın dış yüzeyleri devetüyü rengindedir. Bunlardan biri gövde ile kulbun birleştiği kısım, diğer ikisi ise gövde parçasıdır. Söz konusu buluntu topluluğu Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı (?) çanak çömleğini anımsatmaktadır.

İçmeli Köyü yakınlarında iki buluntu yeri daha saptanmıştır. Bunlardan biri **Sökmen Höyüğü** (NİTA 82), diğeri ise **Kepez Tepesi** yakınlarındaki bir tekil buluntu alanıdır (NİTA 83). Sökmen Höyüğü, İçmeli köyünün güneyinde, Kocaçay Deresi'nin doğu yakasında bulunan yaklaşık 150 metre çapında bir höyüktür. Höyüğün bulunduğu kayalık tepe, çevreye hakim bir konumda bulunmaktadır ve dolgu yüksekliği yaklaşık 5 metredir⁷³. Höyük üzerinde olasılıkla Orta/Son Kalkolitik döneme tarihlenebilecek az sayıda el yapımı çanak parçaları da ele geçmiştir⁷⁴. Bunların çoğunluğu organik ve mineral katkılı, kaba hamurlu ve koyu yüzlüdür. Bazı parçaların iç yüzeyi devetüyü/kahverengi, dış yüzeyi siyah, bazı örneklerin ise hem içi hem de dış yüzeyi siyah renktedir. Birkaç parçanın dış yüzeyinde ağız da tespit edilmiştir. Bir adet ağız parçası dışında tamamı gövde parçalarıdır. Prehistorik olan parçaların iki adedi ise yine kaba ve organik katkılı hamura sahiptir. Biri ağız parçası olan parçaların hem içi hem de dış yüzeyi devetüyü rengindedir ve her ikisi de ağızlıdır. Höyükte bulunan obsidiyen buluntular az sayıda merkezi dilgi ve yonga parçalarından oluşmaktadır. Sadece iki adet alete rastlanmıştır. Bunlardan biri ikili bir ön kazıyıcı, diğeri ise düzeltili bir yongadır. Akarsuyun yanbaşında yer alan bu tepe, hem tarihöncesi dönemlerde hem de Geç Roma/Bizans döneminde yaşayan topluluklar tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmiş olmalıdır.

⁷³ Farklı noktalarındaki kesitlerde, muhtemelen Geç Roma/Erken Bizans dönemine ait kesme taşın inşa edilmiş duvar kalıntıları görülebilmektedir.

⁷⁴ Bunlarla birlikte Geç Roma-Erken Bizans dönemine ait çanak çömlek parçaları da bulunmaktadır.

Son olarak vadi içerisindeki tekil buluntu alanı **Kepez Tepesi** (NİTA 83), İçmeli köyünün yaklaşık 1.5 km güneydoğusunda yer almaktadır (NİTA 83). Kalsedondan olan tekil buluntu Orta Paleolitik döneme ait yaklaşan kenarlı kazıyıcı (Şekil 7.12) olarak tanımlanmıştır ve Kepez Tepesi'nin kuzeyde burun yaptığı uzantının batı yamacında tespit edilmiştir.

Değerlendirme

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Niğde ili ve çevresinin tarihöncesine yönelik araştırmalar 1960'lı yıllara dek uzanmaktadır. Bölgede pek çok yüzey araştırması ve kazı da yapılmıştır ancak bu araştırmaların her biri farklı sorunsallara yöneliktir. Dolayısıyla bölgede -diğer bölgelere oranla- sayıca fazla araştırma yapılmış olması, tarihöncesine yönelik tüm soruların cevaplandırıldığı anlamına gelmemektedir.

Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde obsidiyen yataklarının bulunduğu alanların tarihöncesi topluluklar açısından önemli bir bölge olduğu, işlik ve yerleşmelerin konumundan anlaşılmaktadır. Daha önceki yıllara ait çalışmalar da bu alanların Paleolitik Dönem'den itibaren önemini ortaya koymaktadır. Söz konusu bu verilere, dönem insanların güneye doğru hareket alanlarını eklemek ve obsidiyen buluntular açısından Toroslar'ın güneyindeki bölgelerle ilişkileri anlayabilmek amacıyla proje kapsamında Niğde Masifi'nin kuzey yamaçları araştırılmıştır. Bu bölge, obsidiyen yatakları, işlikler ve yakın çevresindeki yerleşmelerin olduğu alanlarla karşılaştırıldığında, güneye inen bağlantı yolları açısından periferideki ilk alandır. Bu bağlamda araştırmalar masifin kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan vadilerin Misli Ova'ya açılan kesimlerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu vadiler açık ve kapalı vadiler olarak ayrılmaktadır. Dolayısıyla kapalı vadilerin ilişkili olabileceği alanlar kuzeydeki Misli Ova, batısındaki Bor Ovası ya da biraz daha uzak mesafede olmakla birlikte kuzeybatıdaki obsidiyen yataklarının bulunduğu Göllüdağ ve Nenezi çevresi ile Çiftlik Ovası olabilir. Açık vadileri ise Volkanik Kapadokya Bölgesi yerleşmelerinin doğrudan güneyde Orta Toroslar ve onun da güneyinde Kilikya Ovası ve Levant Bölgesi ile ilişkilerini sağlayabilecek doğal geçitler olarak düşünmek gerekir. Dolayısıyla Niğde Masifi, tarihöncesi topluluklar açısından bir bariyer görünümünde olmasına rağmen, aslında bölgeler arası ilişkileri sağlayan doğal geçitler içermektedir. Araştırma sonucunda saptanan yerleşme ve kamp yerleri de bu konuda önemli bilgiler vermiştir.

Araştırmalar sırasında özellikle vadiler ile yerleşmeye uygun alüvyonlu ve su kaynaklarına yakın alanlar sistematik olarak araştırılmış, Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait buluntulara rastlanmıştır. Tespit edilen buluntu yerlerinden bazıları büyük ölçekli ve tekrar tekrar kullanıldığı düşünülen kamp alanları olmalıdır. Bunların yanı sıra bazı buluntu yerleri ise tek seferlik ve kısa süreli kullanılmış kamp alanları izlenimi uyandırmaktadır. Bazı noktalarda ise tekil buluntulara rastlanmıştır.

Paleolitik döneme ait buluntular daha çok Alt Paleolitik sonu ve Orta Paleolitik'e tarihlenmektedir. Bunlar çoğunlukla tekil buluntu olarak saptanmıştır. Aktaş Kasabası yakınlarındaki Andaval'ın kuzeybatısında (NİTA 57) bulunan obsidiyen çekirdek ise kesin olmamakla birlikte, Üst Paleolitik döneme ait olabilecek tek buluntudur. İçmeli Kasabası yakınlarında yer alan Ahmetçili Deresi (NİTA 81) ise farklılık göstermektedir ve Paleolitik Dönemler'e ait çok sayıda buluntu ile karşılaşmıştır. Bu alanın Paleolitik dönemden itibaren tarihöncesine ait çeşitli topluluklar tarafından kamp alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Su kaynağına çok yakın konumda yer alan buluntu alanında çakmaktaşı hammaddesine bloklar ve tablalar halinde rastlanmasının Paleolitik dönem insanların tercihinde önemli bir yeri olmalıdır. Buluntu alanı Alt Paleolitik sonu Orta Paleolitik dönemde kamp alanı olarak kullanılmıştır.

Araştırma bölgesinde Epipaleolitik toplulukların yaşamına uygun yerler olmasına rağmen bu döneme ait herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak Epipaleolitik toplulukların tipik alet grubu olan mikrolitlerin bu tarz bir coğrafyada saptanmasının güçlüğü de belirtmek gerekir⁷⁵. Kapadokya

⁷⁵ Diğer taraftan, Volkanik Kapadokya açısından düşünülecek olursa, arazide mikrolit bulunmasını doğrudan Epipaleolitik topluluklarla ilişkilendirmenin doğru olmadığını da bölgedeki Aşıklı Höyük ve Sofular Höyük gibi yerleşmelerin Akeramik Neolitik dönem tabakaları açıkça göstermektedir. Mikrolitler bu iki yerleşmenin 9. Bin yıl tabakalarında yoğun olarak bulunmaktadır (Astruc 2018, 353; Kayacan ve Altınbilek-Algöl 2018, 374; Güngördü ve Başoğlu 2019).

obsidiyenlerinin Yakınoğu'daki varlığını Paleolitik ve Epipaleolitik dönemlerden itibaren bilmekteyiz. Dolayısıyla bölgedeki obsidiyen dağılım mekanizmasını tam olarak bilememekle birlikte, doğal geçitlerin bu dönemlerden itibaren tarihöncesi topluluklar tarafından kullanıldığını söyleyebilmekteyiz. Bu nedenle Epipaleolitik toplulukların kamp yerlerinin tespit edilmesi için bölgedeki araştırmaların devam etmesi gerektiğini vurgulamak gerekir.

Kapadokya Bölgesi obsidiyenlerinin Toroslar'ın güneyindeki Kilikya aracılığıyla Levant, Kuzey Suriye ve Kıbrıs'a dağılımı ile ilgili en hareketli zaman dilimi Akeramik Neolitik Dönem'dir. Bu durum, söz konusu bölgelerdeki yerleşimlerin pek çoğunda yapılan kimyasal analizlerle tespit edilmiş durumdadır⁷⁶. Bu açıdan değerlendirildiğinde, araştırma bölgesinde saptanan Akeramik Neolitik Dönem kamp yerlerinin de Uluğaç Vadisi (NİTA 58, 59, 64, 68, 72), Kızılören Köyü yakınları (NİTA 77) ve de Kocaçay Dere Vadisi (NİTA 81A, 81B) gibi Volkanik Kapadokya'yı güneye bağlayan açık vadi girişlerinde bulunması, obsidiyen dağılım mekanizmaları ile ilgili çalışmalara bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Araştırmalar sırasında iki noktada yerleşme olma ihtimali yüksek buluntu yerleri tespit edilmiştir. Yüze buluntuları her iki alanın da Neolitik ya da Kalkolitik dönemlere ait olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu yerleşmelerden Gümüşler'de bulunan (NİTA 53), bir tümülüsün inşası sırasında büyük ölçüde tahrip edilmiş, herhangi bir kültür dolgusu varsa da bu tümülüsün altında kalmıştır. Bu nedenle yüze buluntuları dışında herhangi bir kültür dolgusu gözlenmemiştir. İcmeli Kasabası'nda bulunan Sökmen Höyüğü'ndeki arkeolojik malzeme yerleşmenin Kalkolitik döneme tarihlendiğini düşündürmektedir. Höyüğün yüksek kesimlerinde muhtemelen Geç Roma/Erken Bizans dönemine ait olabilecek kesme taştan yapılmış duvar kalıntıları görülmüştür. Bu durum, Geç Roma/Erken Bizans dönemindeki imar faaliyetleri sırasında tarihöncesi döneme ait kültür dolgularının tahrip edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Yerleşmenin bulunduğu kayalığın yüksek konumu ve ele geçen çanak çömlek göz önünde tutulduğunda, yerleşme Volkanik Kapadokya ve çevresinde tespit edilen Orta Kalkolitik dönem yerleşmeleriyle karşılaştırılabilir⁷⁷.

Yerleşmeler dışında farklı dönemlere ait büyüklü küçüklü kamp alanlarının çoğunlukta olduğu buluntu alanları, özellikle güneye inen vadi içlerinde daha yoğun olarak saptanmıştır. Bu kamp alanlarının bazıları volkanik kökenli ignimbirit örtünün üzerinde yer almaktadır ve çoğunluğunu Neolitik ya da Kalkolitik döneme ait olabilecek kamp yerleri oluşturur. Bölgede Neolitik ve Kalkolitik dönemler oldukça uzun bir süreci ifade etmektedir. Araştırma sırasında saptanan kamp yerlerinin bu şekilde genel bir tanımlama ile adlandırılmasının nedeni her iki dönemde de karşılaşılabilecek ürün ve artıkların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu kamp alanları bölgede bulunan tarihöncesi dönem insanların hareket alanlarını göstermesi açısından önemlidir.

Niğde masifinin kuzeydoğusuna yaklaştıkça, hem hammadde, hem de teknoloji açısından iki önemli farklılıktan söz edilebilmektedir. Bunlardan biri obsidiyen buluntuların yanı sıra çakmaktaşı buluntulara da rastlanmasıdır. Kızılören çevresinde az da olsa (4 adet) bir artış söz konusudur ancak asıl farklılık Kocaçay Deresi (İcmeli Kasabası) yakınlarında yer alan Ahmetçili Deresi buluntu alanındadır (NİTA 81A, 81B) ve çok sayıda çakmaktaşı buluntuya rastlanmıştır. Diğer bir farklılık, baskı tekniğinin kullanımı ile ilişkilidir. Araştırılan alanlar arasında Uluğaç Vadisi'nde (NİTA 65) ve Uluğaç-Değirmenli Kasabaları arasında (NİTA 74) toplamda beş adet baskı tekniği ile yongalanmış dilgiye rastlanmıştır. Fakat bu tip dilgilerle yoğun olarak karşılaşılan alan yine masifin kuzeydoğusunda bulunan Ahmetçili Deresi buluntu alanındadır (NİTA 81A, 81B).

Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda, hem tarihöncesi toplulukların hareket alanları, hem de bölgedeki obsidiyen dağılım mekanizması ile ilgili önemli sonuçlar elde edilmiş, bu sonuçlar aynı zamanda yeni soruları doğurmuştur. İleriki yıllarda yoğun buluntu yerlerine sahip vadilerin Toroslar'a doğru araştırılmaya devam edilmesi, bu soruların cevaplarını bulmamızı sağlayabilecektir.

⁷⁶ Pernicka vd., 1997; Binder ve Balkan-Atlı 2001, 11-15; Balkan-Atlı 2003; Balkan-Atlı ve Binder 2012 ; Briois vd., 1997; Binder vd. 2011; Balkan-Atlı ve Binder 2012

⁷⁷ Hacı, Tektaş, Egeci, Johnson 2019

Teşekkür

Çalışmalarımıza desteklerinden dolayı Niğde Müzesi müdürü Fazlı Açıkgöz ile müze uzmanları Murat Tektaş ve Yakup Ünlüler'e teşekkür ederiz. Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje No: SBA-2017-25528 ve SBA-2016-21704).

Kaynakça

- Altın, B. N., Bayer-Altın, T. (2018). Misli-Karasu Havzası'nda Drenajın Kuruluşu ve Gelişimi (Keçiboyduran-Melendiz Dağları Kuzeyi), İç Anadolu, Türkiye. M. Şener (Ed.), Kapadokya Yer Bilimleri Sempozyumu (9–23).
- Altınbilek-Algül, Ç. (2011). Chipped Stone Industry of Yumuktepe. Preliminary Results from “The Early Neolithic” Phase. *Anatolia Antiqua* 19 (1), 13–25. <https://doi.org/10.3406/anata.2011.1086>
- Altınbilek-Algül, Ç. (2019). Chipped stone industries of the Middle Chalcolithic Level XVI at Yumuktepe (Mersin). G. Palumbi ve I. Caneva (Ed.), *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe Level XVI Reconsidered*, 129-136, İstanbul: Ege Yayınları.
- Astruc, L. (2018). Obsidian Use during the Level 4 Occupations at Aşıklı Höyük, M.
- Özbaşaran, G. Duru ve M. Stiner (Eds.), *The Early settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin* (s.345-362), İstanbul: Ege Yayınları.
- Balcı, S., Çakan, Y. G. (2017a). Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları 2015. 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı -2 Cilt, 1–24.
- Balcı, S., Çakan, Y. G. (2017b). Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde Tarihöncesine Ait Yeni Bulgular. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 156, 13–26.
- Balcı, S., Çakan, Y. G., Falay, B. (2018). Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları 2016. 35. Araştırma Sonuçları Toplantısı - 2. Cilt, 427–448.
- Balkan-Atlı, N. (2003). Obsidien “Ticaretini”: Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni Sorunlar. Bir Deneme. M. Özbaşaran, O. Tanındı, ve A. Boratav (Ed.), *Archaeological essays in honour of Homo amatus : Güven Arsebük* (s. 9–18), İstanbul: Ege yayınları.
- Balkan-Atlı, N., Binder, D. (2012). Neolithic Obsidian Workshop at Kömürcü-Kaletepe (Central Anatolia). P. Kuniholm, M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.) *The Neolithic in Turkey New Excavation ve New Research Central Turkey* (s. 71–88), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Balkan-Atlı, N., Cauvin, M. C. (1997). 1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması. XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı -I, 293–312.
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Çakan, G., Dinçer, B., Çakan, G., Dinçer, B., ve Kayacan, N. (2008). Göllü Dağ 2007 Survey. *Anatolia Antiqua* XVI, 293–312
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Kayacan, N., Dinçer, B., & Çakan, G. (2009). Göllü Dağ 2008 Survey. *Anatolia Antiqua* XVII (1), 301–315. <https://doi.org/10.3406/anata.2009.1289>
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Kayacan, N., ve Dinçer, B. (2010). Göllü Dağ Survey 2009. *Anatolia Antiqua* XVIII, 191–202.
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Kayacan, N., Dinçer, B., Balcı, S., Erturaç, M. K. ve Grenet, M. (2011). Göllü Dağ Survey 2010. *Anatolia Antiqua* XIX (1), 259–278. <https://doi.org/10.3406/anata.2011.1096>

Balkan-Atlı, N., Kayacan, N., Balcı, S., Astruc, L., ve Erturaç, K. (2013). Göllü Dağ Obsidian Project. F. Borrelli Tena, J. J. Ibáñez-Estévez, ve M. Molist Montaña (Ed.), *Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East: 7 th Conference on PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Fertile Crescent* (s. 456–474), Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Başoğlu, O., (2013). “2011 Yılı Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzeysel Araştırması” Araştırma Sonuçları Toplantısı 30/2, 2013, 98-105.

Bıçakçı, E. (2008). Yayınlanmamış araştırma raporu, İstanbul.

Bıçakçı, E., Godon, M., Çakan, Y. G. (2012). Tepecik-Çiftlik. M. Özdoğan, N. Başgelen, ve P. Kuniholm (Ed.), *The Neolithic in Turkey New Excavation & New Research Central Turkey* (s. 89–134), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Binder, D., ve Balkan-Atlı, N. (2001). Obsidian exploitation and blade technology at Kömürcü-Kaletepe (Cappadocia, Turkey). I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti, & P. Biagi (Ed.), *Beyond tools : redefining the PPN lithic assemblages of the Levant (3rd Workshop on Chipped Lithic Industries November 1-4, 1998 (Sayı June, s. 1–16). ex oriente.*

Binder, D., Gratuze, B., Mouralis, D., ve Balkan-Atlı, N. (2011). New investigations of the Göllüdağ obsidian lava flows system: A multi-disciplinary approach. *Journal of Archaeological Science* 38, 3174–3184. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2011.05.014>

Briois, F., Gratuze, B., ve Guilaine, J. (1997). Obsidiennes du site néolithique précéramique de Shillourokambos (Chypre). *Paléorient* 23 (1), 95–112. <https://doi.org/10.3406/paleo.1997.4647>

Cauvin, M., & Balkan-Atlı, N. (1996). Rapport sur les recherches sur l'obsidienne en Cappadoce, 1993- 1995. *Anatolia Antiqua* IV, 249–271.

Cauvin, M., & Chataigner, C. (1998). Distribution de l'obsidienne dans les sites archéologiques du Proche et Moyen Orient. M. Cauvin, A. Gourgaud, B. Gratuze, N. Arnaud, G. Poupeau, J. L. Poidevin, & C. Chataigner (Ed.), *L'obsidienne au Proche et Moyen Orient ancien: du volcan à l'outil - BAR International Series 738* (s. 325–350), Archaeopress.

D'Alfonso, L. (2008). Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia. 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, 1–12.

D'Alfonso, L. (2009). Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the Second Campaign. 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı - 3, 161–172.

D'Alfonso, L. (2011). Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Final Report. 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı – 3, 231–242.

D'Alfonso, L., ve Basso, E. (2010). Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Preliminary Report of the Third Campaign (2008). 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 1–14.

Doğan, İ. B. (2008). Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Doğanay, M. (2019). Üçkapılı Yaylası'nda Karahacılı Yörükleri II. Unutulmayanlar. Kayseri: Yörük Türkmen Vakfı Kayseri Şubesi Yayını, Yayın No. 2.

Duru, G., Özbaşaran, M. (2005). A “non domestic” site in Central Anatolia. *Anatolia Antiqua*, 13 (1), 15–28. <https://doi.org/10.3406/anata.2005.1034>

Duru, G., Kayacan, N. (2018). Volkanik Kapadokya'da Epipaleolitik Toplulukların İzinde: İlk Değerlendirmeler. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 91–104.

Erdođu, B., Özbasaran, M. (2008). Salt in prehistoric central Anatolia. O. Weller, A. Dufraisse, ve P. Pétrequin (Ed.), *Sel, eau et forêt : d’hier à aujourd’hui* (s. 163–173), Presses Universitaires De Franche-Comté.

Esin, U. (1993). Gelveri-Ein Beispiel für die Kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikmus, *Anatolia XIX*, 47-56.

Esin, U., Harmankaya, S. (1992). Aşıklı Höyük: Akeramik Neolitik Evrede Yeni Bir Kültür Modeli. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 54–55.

Frahm, E., Hauck, T. C. (2017). Origin of an obsidian scraper at Yabroud Rockshelter II (Syria): Implications for Near Eastern social networks in the early Upper Palaeolithic. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 13(April), 415–427. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2017.04.021>

Frahm, E., C. A. Tryon (2019). Origin of an Early Upper Paleolithic obsidian burin at Ksar Akil (Lebanon): Evidence of increased connectivity ahead of the Levantine Aurignacian? *Journal of Archaeological Science Reports* 28, 1-14.

Göncüoğlu, M. C. (1977). *Geologie des westlichen Niğe Massivs*. Bonn.

Göncüoğlu, M. C. (1981). Niğe masifi’nin jeolojisi. İç Anadolu’nun Jeolojisi Sempozyumu, TJK 35. Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 16–19.

Gratuze, B. (1999). Obsidian characterization by laser ablation ICP-MS and its application to prehistoric trade in the Mediterranean and the Near East: Sources and distribution of obsidian within the Aegean and Anatolia. *Journal of Archaeological Science* 26 (8), 869–881. <https://doi.org/10.1006/jasc.1999.0459>

Gülçur, S. (1995). Aksaray, Niğe ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması. XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 191–214.

Gülçur, S. (1999a). Aksaray, Nevşehir, Niğe 1994 Yüzey Araştırması. *Anadolu Araştırmaları* 15, 105–136.

Gülçur, S. (1999b). Güvercinkayası 1997. *Anatolica XXV*, 53–85.

Gülçur, S. (2008). Gelveri - Yüksekkilise 2007 Sondaj Çalışması. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 25, 22.

Gülçur, S. (2012). The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray-Niğe Region. *Orini* 34, 221–234.

Güngördü, F. V., Başoğlu, O. (2019). Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmesi: Sofular Höyük. *Olba XXVII*, 41–60.

Hacar, A. (2019). Niğe İli Çamardı Ulukışla ve Bor İlçeleri Yüzey Araştırması: 2017 Yılı. 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 1-22.

Hacar, A. (2020). Orta Toroslar’ın Kuzey Sınırında Orta-Geç Kalkolitik Geçiş Süreci: Ubaid İlişkili ? Etkiler, *TÜBA-AR* 26, 27-43.

Hacar, A., Egeci, H. S. (2020). Niğe İli Dağlık Alan Arkeolojik Yüzey Araştırması: 2018 Yılı. 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1–20

Hacar, A., Tektaş, M., Egeci, H. S., Johnson, M. (2019). Middle Chalcolithic expansion into the highlands of the North-central Taurus, South-western Cappadocia, *Antiquity Vol. 93, Issue 372*, 1-7.

Ibáñez, J. J., Ortega, D., Campos, D., Khalidi, L., & Méndez, V. (2015). Testing complex networks of interaction at the onset of the Near Eastern Neolithic using modelling of obsidian exchange. *Journal of The Royal Society Interface*, 12 (107), 20150210. <https://doi.org/10.1098/rsif.2015.0210>

Kayacan, N. (2018). Oval Points and Cattle-Hunting Practices in Central Anatolia during the 8th Millennium BC. *Adalya* 21. 45-61.

Kayacan, N., ve Atınbilek-Algül, Ç. (2018). Aşıklı Höyük Obsidian Studies: Production, Use and Diachronic Changes. M. Özbaşaran, G. Duru, & M. Stiner (Ed.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (s. 363–382). İstanbul: Ege Yayınları.

Kayacan, N., Goring-Morris, N., Duru, G., Taşkıran, Z. F. ve Yücel, B. (2019). Aksaray Yüzey Araştırması 2016 ve 2017 Yılı Çalışmaları: İlk Yerleşik Topluluklar. 36. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1 cilt, 195–206.

Kaycı, O. H. (2019). Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler. İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Korkanç, M., Tuğrul, A., Savran, A., ve Özgür, F. Z. (2015). Structural–geological problems in Gümüşler archeological site and monastery. *Environmental Earth Sciences* 73 (8), 4525–4540. <https://doi.org/10.1007/s12665-014-3739-y>

Korkanç, M., Şener, T., Doğan, B., ve Başkara, T. (2017). Gümüşler-Aktaş Niğde Bölgesinin Genel Jeolojisi Ve Yapı Malzemesi Potansiyeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 6 (1), 132–139. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.297983>

Kuhn, S. L., Dinçer, B., Balkan-Atlı, N., ve Erturaç, M. K. (2015). Paleolithic occupations of the Göllü Dağ, Central Anatolia, Turkey. *Journal of Field Archaeology* 40 (5), 581–602. <https://doi.org/10.1179/2042458215Y.0000000020>

Kuhn, S., Balkan-Atlı, N., ve Dinçer, B. (2009). 2008 Excavations at Kaletepe Deresi 3. *Anatolia Antiqua* 17 (1), 291–299. <https://doi.org/10.3406/anata.2009.1288>

Mouralis, D., Aydar, E., Türkecan, A., ve Kuzucuoğlu, C. (2019). Quaternary Volcanic Landscapes and Prehistoric Sites in Southern Cappadocia: Göllüdağ, Acıgöl and Hasandağ. C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, ve N. Kazancı (Ed.), *Landscapes and Landforms of Turkey*. World Geomorphological Landscapes, Springer, Cham.

Omura, S. (1992). 1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları. IX Araştırma Sonuçları Toplantısı, 541–560.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2018). Introduction to the Aşıklı Höyük Project. M. Özbaşaran, G. Duru, ve M. Stiner (Ed.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin* (s. 1–14), İstanbul: Ege yayınları.

Özbudak, O. (2016). Koyu Yüzlü Çizi-Kazı Bezemeli Çanak Çömlek Işığında Orta Anadolu'da Orta Kalkolitik'e Geçiş Sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi.

Özsayın, E., Gürbüz, A., Kuzucuoğlu, C., ve Erdoğan, B. (2019). Salted Landscapes in the Tuz Gölü (Central Anatolia): The End Stage of a Tertiary Basin. C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, ve N. Kazancı (Ed.), *Landscapes and Landforms of Turkey* (s. 339–351). Springer. <https://doi.org/10.1007/s12594-014-0169-0>

Öztan, A. (2002). Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 5, 55–69. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2002.0004>

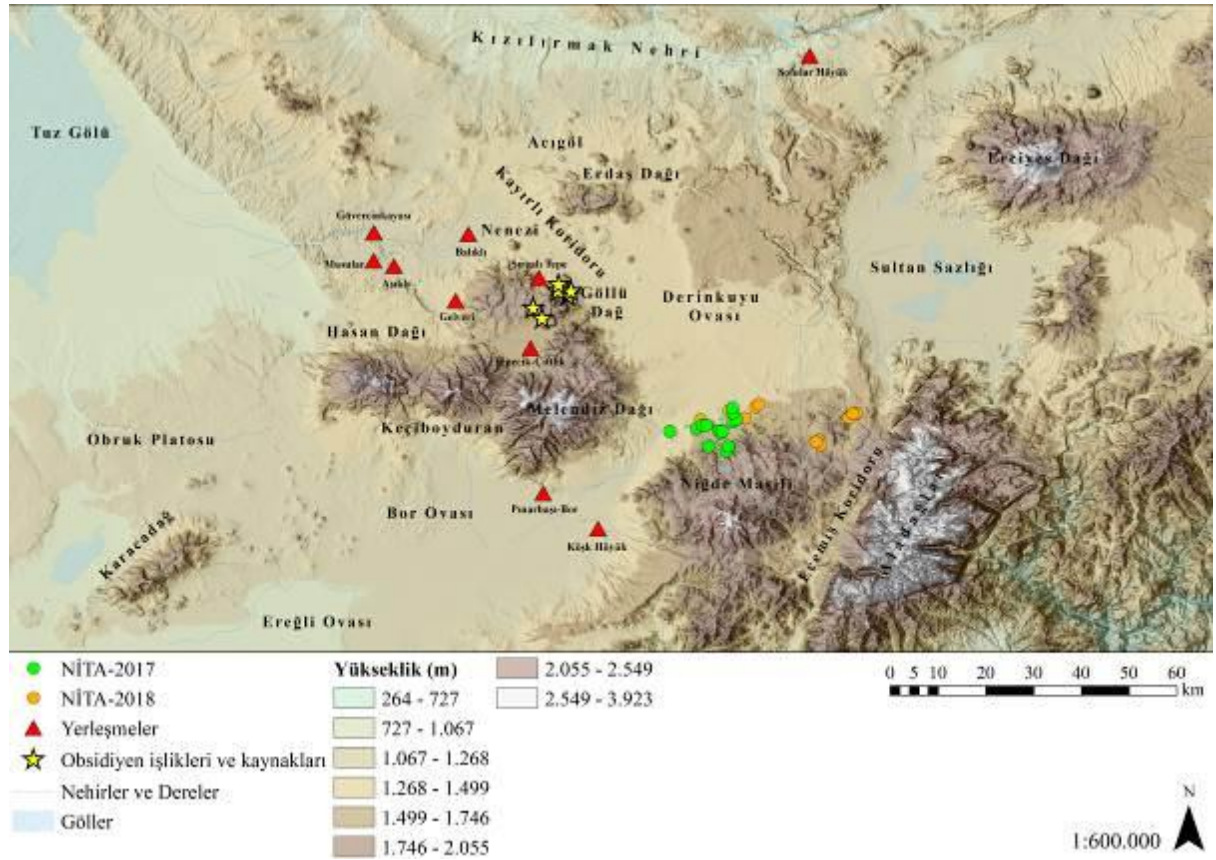
Perlman, I., ve Yellin, J. (1980). The provenience of obsidian from Neolithic sites in Israel. *Israel Journal of Exploration* 30 (1), 83–88.

- Pernicka, E., Keller, J., ve Cauvin, M.-C. (1997). Obsidian from Anatolian sources in the Neolithic of the Middle Euphrates region (Syria). *Paléorient* 23 (1), 113–122. <https://doi.org/10.3406/paleo.1997.4648>
- Renfrew, C., Dixon, J. E., ve Cann, J. R. (1966). Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East. *Proceedings of the Prehistoric Society* 32 (2), 30–72. <https://doi.org/10.1017/S0079497X0001433X>
- Renfrew, C., ve Dixon, J. (1976). Obsidian in western Asia: a review. G. Sieveking, I. H. Longworth, & K. E. Wilson (Ed.), *Problems in Economic and Social Archaeology* (s. 137–150).
- Rennie, L. (2019). A Study on Supra-Regional Socio-Economic Relationships in the Near East as seen through Obsidian Consumption Practices in the Amuq Valley (S.E. Turkey) (CA. 6000-2400 BCE), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Mc Master Üniversitesi, Hamilton.
- Silistreli, U. (1984). Pınarbaşı Kazısı. V. Kazı Sonuçları Toplantısı, 81–86.
- Slimak, L., ve Dinçer, B. (2007). Kaletpe Deresi 3. Orta Anadolu’da Tabakalanma Veren Bir İlk Paleolitik Çağ Yerleşmesi. *TÜBA-AR X*, 33–47.
- Slimak, L., Kuhn, S. L., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Atlı, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., ve Guillou, H. (2008). Kaletpe Deresi 3 (Turkey): Archaeological evidence for early human settlement in Central Anatolia. *Journal of Human Evolution* 54 (1), 99–111. <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2007.07.004>
- Todd, I. (1980). The prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic period. *Studies in Mediterranean Archeology*, LX, Paul Astöms Förlag, Göteborg.
- Toroğlu, E. (2006). Niğde İli Yerleşmeleri ve Lokasyon Planlaması. Ankara Üniversitesi.
- Yener, A. (1995). Göltepe 1993 Kazı Sonuçları. 16. Kazı Sonuçları Toplantısı - I. Cilt, 177–188.
- Yener, A. (2008). Revisiting Kestel Mine and Göltepe: The Dynamics of Local Provisioning of Tin during the Early Bronze Age. Ü. Yalçın, H. Özbal, A. G. Paşamehmetoğlu (Ed.), *International Conference AMITEM 2008: Ancient in Turkey and The Eastern Mediterranean* (s. 57–64), Atılım Üniversitesi.
- Yener, K. A., ve Vandiver, P. B. (1993). Tin Processing at Göltepe, an Early Bronze Age Site in Anatolia. *American Journal of Archaeology* 97 (2), 207. <https://doi.org/10.2307/505657>

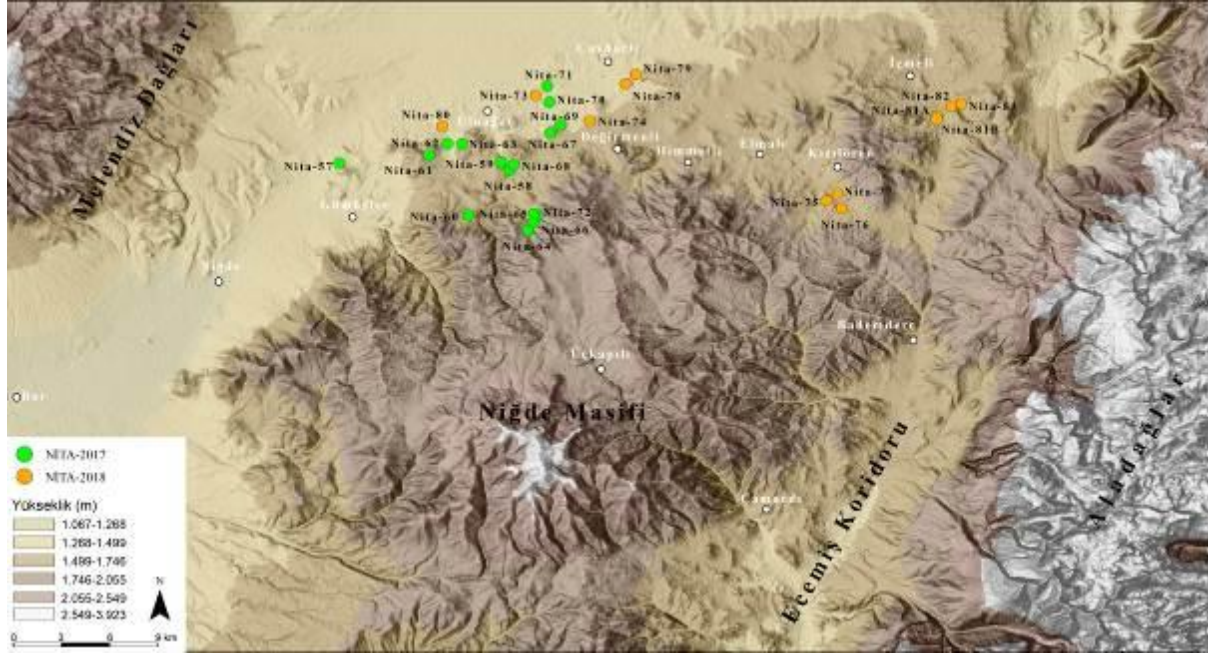
TABLO ve ŞEKİLLER

	Gümüşler yerleşmesi (NİTA 53)	Kargasekme z Tepesi (NİTA 58)	Kargasekme z Tepesi (NİTA 59)	Alpus Deresi (NİTA 64)	Bağırsk Deresi (NİTA 65)	Tosbağa Pınarı (NİTA 68)	Alpus Deresi (NİTA 72)	Ören Yeri Mevkii (NİTA 74)	Ahmetçili Deresi (NİTA 81A)	Ahmetçili Deresi (NİTA 81A)	Ahmetçili Deresi (NİTA 81B)	Ahmetçili Deresi (NİTA 81B)
	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Obs.	Çak.	Obs.	Çak.
Tek vurma düzlemlî dilgi çek.	1											
Çok vurma düzlemlî yonga çek.		7		1								5
Tükenmiş dilgi/dilgicik çek.							2	4				17
Tükenmiş yonga çekirdeği						1	1	15	1	1		13
Levallois çekirdek												
Çekirdek parçası						1						1
Vurma düzlemlî açma omurgası				1								
Omurgalı yonga								3				
Tablet	1											
Yenileme yongası	1			2					1			1
Tek taraflı omurgalı dilgi	1											
Doğal yüzü yan dilgi/dilgicik	8	5					1	7	3	2		19
Omurgalı dilgi												4
On omurgayı kesen yan dilgi							1	3				6
Arka omurgayı kesen yan dilgi								2				10
Tek yönlü merkezi dilgi/dilgicik	10	23	3	7	4	2	32	9	13			103
İki yönlü merkezi dilgi				3			1	2	3			11
Y biçimli dilgi								3				
Tanımlanamayan merkezi dilgi							1	8				
Dilgimsi yonga								2				
Doğal yüzü kalın yonga		26	2	11			4	9	76	11	2	51
Doğal yüzü olmayan kalın	4	13	4	2	2	2	6	46	13	1	70	15
Doğal yüzü ince yonga	15	29	12	7			6	9	89	105	1	84
Doğal yüzü olmayan ince yonga	33	147	4	15	6	18	35	275	67	6	245	46
Şekillendirme yongası								44	7			50
İnce yonga parçası	10	81	11	13			5	93	92	144	6	115
Kalın yonga parçası	1	18	4	5				6	19	4	2	40
Minik atk	1	13		3				47	70			171
2cm.den küçük yonga	14	71	8	4			9	40	278	81	1	574
Artık		31	4	2			2	10	30	11	1	89
Tanımlanamayan parça								10	2	1		37
Toplam	100	464	52	76	14	53	314	1068	462	22	1711	143

Tablo 1. Obsidiyen ve çakmaktaşı buluntuların buluntu alanlarına göre teknolojik dağılımları.

Şekil 1. Makalede söz edilen yerleşme ve obsidiyen yatakları

Şekil 2. Niğde Masifi'nin kuzeyinde tespit edilen buluntu alanlarının dağılım haritası.

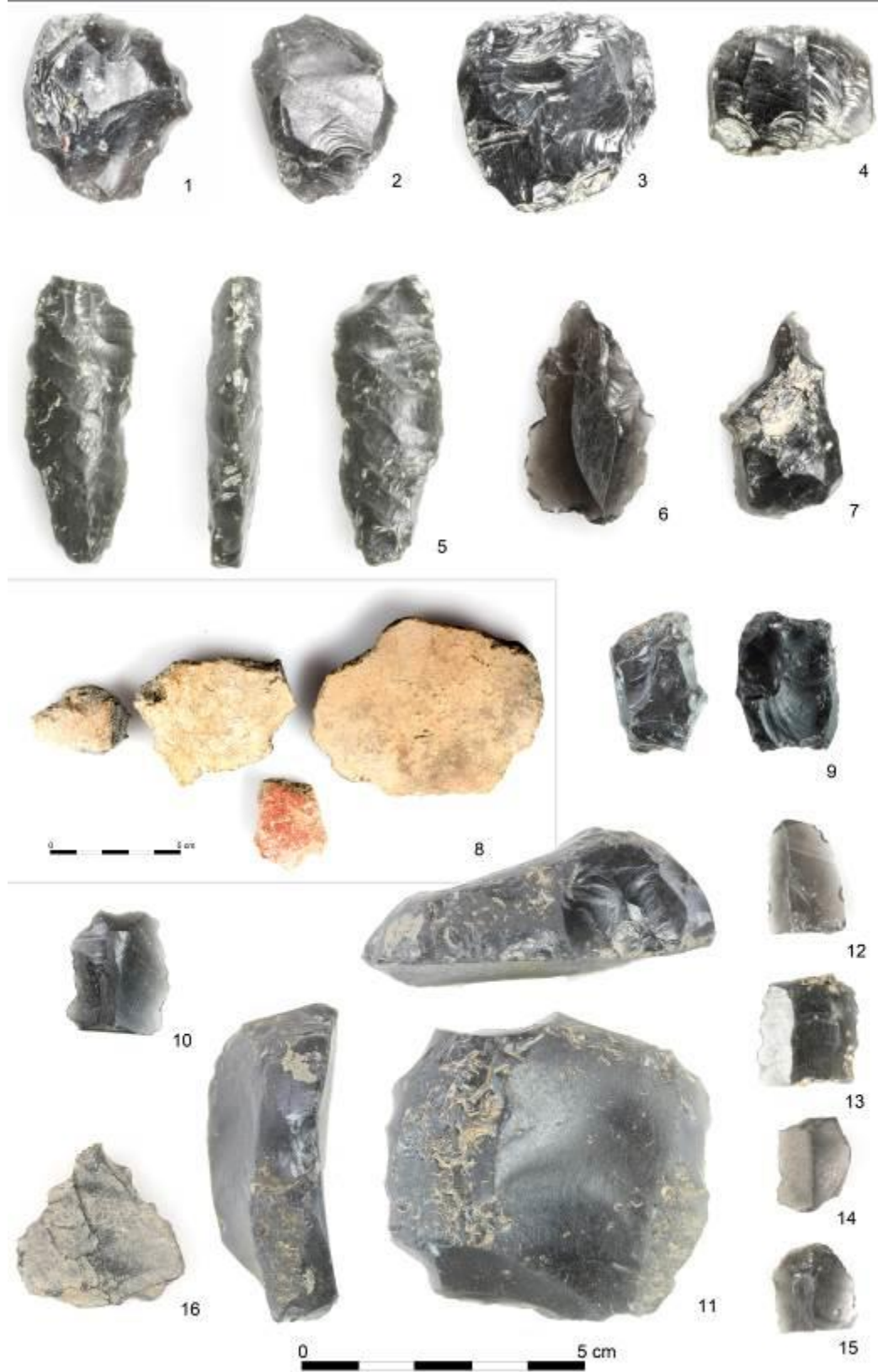

Şekil 3. Andaval'ın kuzeybatısı (NİTA 57), Kargasekmez Tepesi (NİTA 58, NİTA 59) ve Tosbağ Pınarı (NİTA 68) buluntuları: 1) Andaval Tepesi'nin kuzeybatısından obsidiyen dilgi çekirdeği, 2-20) Kargasekmez Tepesi (NİTA 58); 2-3: ön kazıyıcılar, 4-5: düzeltili parçalar, 6-20: tek yönlü merkezi dilgiler, 21-25) Kargasekmez Tepesi (NİTA 59); 21: baskı düzeltili okucu parçası, 22-24: tek yönlü merkezi dilgiler, 25: yarıcı parça, 26-27) Tosbağ Pınarı; 26: ön kazıyıcı, 27: baskı düzeltili parça.

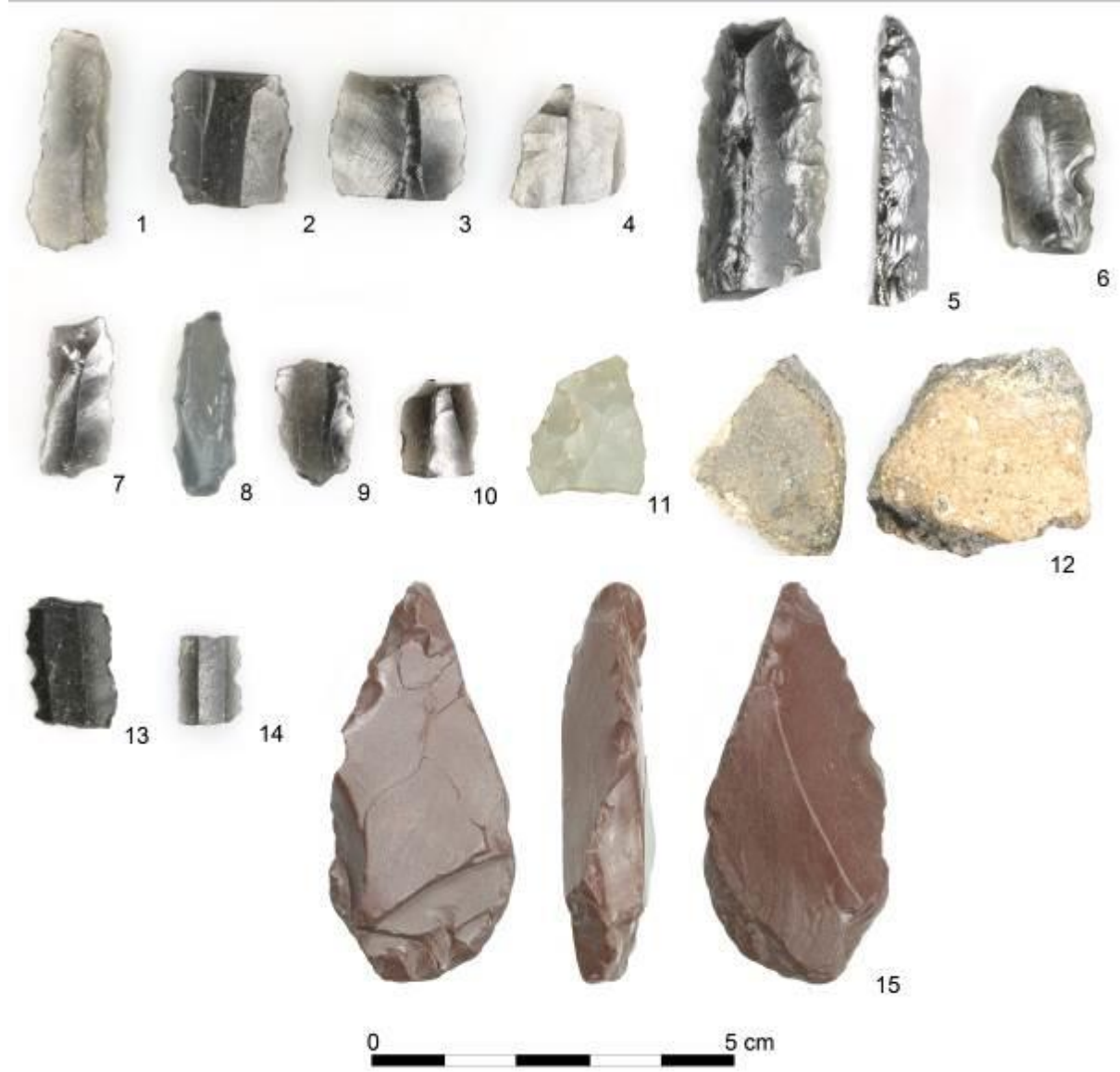

Şekil 4. Alpus Deresi Vadisi (NİTA 64 ve NİTA 72) ile Bağırsık Deresi (NİTA 65) buluntuları:

1-6) Alpus Deresi Vadisi (NİTA 64); 1: omurgalı ön kazıyıcı, 2: yarıcı parça, 3) düzeltili dilgi, 4-5: tek yönlü merkezi dilgiler, 6: Mikro kalem, 7-13) Alpus Deresi Vadisi (NİTA 72); 7-10: ön kazıyıcılar, 11: yarıcı parça, 12-13: düzeltili dilgiler, 14-17) Bağırsık Deresi'nden tek yönlü merkezi dilgiler.

Şekil 5. Ören Yeri Mevkii (NİTA 74), Erenler Tepesi (NİTA 69) ve Kekliğaç Tepesi (NİTA 78) buluntuları: 1-8) Ören Yeri Mevkii; 1-2: kazıyıcılar, 3-4: yarıcı parçalar, 5: baskı düzeltili okucu; 6-7: deliciler, 8: çanak çömlek parçaları, 9-11) Erenler Tepesi; 9: tükenmiş dilgi çekirdeği, 10: tek yönlü çıkarımlı merkezi dilgi, 11: ön kazıyıcı, 12-16) Kekliğaç Tepesi; 12-15: yan ve merkezi dilgi parçaları, 16: uçlu yonga.

Şekil 6. Kızılören buluntu alanı (NİTA 75), Cıcık Pınarı (NİTA 76), Kızılören güneyi (NİTA 77) ve Ahmetçili Deresi kuzey kesim (81A) buluntuları: 1-5) Kızılören: 1-4: yan ve merkezi dilgi parçaları, 5: sarp düzeltili dilgi, 6-8) Cıcık Pınarı; 6-7: yan ve merkezi dilgiler, 8: sarp düzeltili dilgi, 9-10: merkezi dilgiler, 11: kuvarstan tükenmiş çekirdek, 12-15) Ahmetçili Deresi kuzey kesim; 12: Çanak çömlek parçaları, 13-14: tek yönlü merkezi baskı dilgileri, 15: çakmaktaşı uç.

Şekil 7. Ahmetçili Deresi güney kesim (NİTA 81B) ve Kepez Tepesi (NİTA 83) buluntuları: 1-11) Ahmetçili Deresi güney kesim; 1-2: baskı düzeltili okuçları, 3: yan dilgi, 4-7: merkezi dilgiler, 8: yarıcı parça, 9: kenar kazıyıcı, 10: uç, 11: çanak çömlek parçaları, 12) Kepez Tepesi'ne ait kenar kazıyıcı.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Myrrh in the Bible and in the Liturgy and the Depiction of Myrrh Bearers/Myrophoroi in Byzantine Art

Hatice DEMİR

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

hdemir@kastamonu.edu.tr

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-5801-5841

Öz

Bu çalışma, iki ana başlık altında incelenmiştir. İlk bölümde liturjik bir buhur bitkisi olan mürün, tarihi süreç içerisinde çeşitli inançlarda yeri irdelenmiştir. Bu bölümde daha çok Kitab-ı Mukaddes'te mürün yeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Bizans resim sanatı içerisinde seçilen önemli örnekler, kendi aralarında karşılaştırılmış ve liturjinin sahne üzerindeki etkisi aktarılmaya çalışılmıştır.

En erken örnekleri 3. yüzyıla kadar uzanan Mür Taşıyan Kadınlar sahnesi gerek Bizans ve gerekse Hıristiyan sanatı içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Sanatın her alanında karşımıza çıkan sahne, liturjik olarak da önemli bir yere sahiptir. Vaftiz liturjisi ile dolaylı olarak kurulan bağlantı ile, sahne kilise resim programı içerisinde hem naratif hem de liturjik etki amaçlı düzenlenmiştir. Böylece kadın figürünün Hıristiyan sanatı içerisinde önemli bir yer edinmesini de sağlamıştır. Diğer taraftan kilise içerisinde, dekonelik görevinin ortaya çıkmasında, mür etkin rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mür, Myrophoroi, Meryemler, Kitab-ı Mukaddes

Abstract

This article has been examined under two subtitles. In first part, myrrh, which is a liturgical incense plant, has been handled according to the various beliefs throughout the history. In this part, mostly the place of myrrh in the Bible emphasized. In second part, the important examples selected among Byzantine art were compared among themselves and their liturgical functions on the scene were tried to be emphasized.

The myrrh bearers/Myrophoroi scene, the earliest example of which date back to the 3rd century, has an important place both in Byzantine and Christian art. The scene which can be seen in every field of art, has also liturgical importance. With an indirect connection with baptismal liturgy, the scene was arranged both for liturgical and narrative effect in church painting program. Thus, the female figure adopted an important place in Christian art. On the other hand, the myrrh played an active role in the emergence of deaconess position in the hierarchy of church.

Key Words: Myrrh, Myrophoroi, Marys, the Bible

Giriş

Hem tıbbi hem de koku amaçlı kullanılan mür, İbranice bir kelime olan “*mor*”¹ dan gelir². Gerek çok ve gerekse tek tanrılı inançlar içerisinde bir buhur malzemesi olarak oldukça önemli bir yeri olan mür, günlük ağacı ile karıştırılır. Bunun nedeni, her iki buhurun aynı bitki familyasının, farklı türlerinden elde ediliyor olması ile ilgilidir. Her iki ağaç da *Burseracea* ağaç familyasından gelir. Günlük buhuru ya da olibanum; *Boswellia* ağacının gövdesinden akan açık sarı ve kokulu bir reçineden elde edilirken, mür; aynı familyaya ait *Boswellia* ağacının *Commiphora*³ (*Burseraceae*) türünden elde edilen reçineli bir buhur türüdür. *Commiphora* yani mürün anavatanı; Afrika, Arabistan ve Hindistan'dır⁴.

Tıbbi ve günlük amaçlı kullanımının yanı sıra dinî ritüellerde de önemli bir yeri olan mürün geçmişte oldukça eskilere dayanır. Varlığı MÖ. 4. yüzyıla kadar uzanan mür buhuru, ticareti için bir buhur kervan

¹ Eski Mısır'da ilaç olarak da kullanılan mür, Arapça ve İbranice acı anlamına gelen “mur” kelimesinden türemiştir (El Ashry vd. 2003, 163). Mürün tanımı için ayrıca bk. (Merrill ve Unger 1988).

² İbrani geleneklerinde mür geniş bilgi için bk. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/8099-incense>

³ C. Habessinica türünden Afrika mürü, C. Mukul'dan ise gugulu diye bilinen mür türü elde edilir (Cooper ve Michie, 1991, 602-603).

⁴ Baeten vd. 2014, 1; Cooper ve Michie 1991, 602-603; Musselman 2007, 196.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

yolu güzergahı yapılacak kadar önemsenmiştir. Daha çok Doğu Arabistan Araplarının üstlendiği buhur ticareti⁵; Arabistan, Suriye, Filistin, Mısır'a kadar uzanmakta ve Asur, Babil, Pers, Yunan ve Roma toplumlarında görülmektedir⁶.

Farklı amaçlar için kullanılan mürün adına, ilk olarak MÖ. 3000'li yıllarda, Sümer tabletlerinde rastlanır. Sümer tabletlerinde; baharat, parfüm, yağ ve tatlı gibi kelimeler ile ifade edilen mür, Sümerli şair Ludingirra'nın, annesine yazdığı bir mektupta adı, devekuşu yumurtası kabuğundan imal edilmiş bir şişedeki parfüm olarak geçmektedir⁷.

Mür; erken dönemlerde, mumyalama sürecinde diğer reçineli tütsü ve buhurlar ile birlikte koruma amaçlı kullanılırken, daha sonra temizlik amaçlı da kullanılmıştır⁸. Tapınaklardaki dinî ritüellerde, tanrıları hoşnut etmek için yakılan buhurların daha sonra cenazelerde de ölü bedenini koruma amaçlı⁹ kullanıldığı bilinmektedir¹⁰.

Tarihi süreç içerisinde; mürün kullanım alanının geniş olmasının ilk nedenleri arasında antibiyotik etkisinin yanında uyuşturucu etkisinin de olması vardır. Birçok inanca ait tapınakta, uyuşturucu/entojenik özelliği nedeniyle, kehanette bulunmak amaçlı yapılan buhur karışımlarında kullanılmıştır.

Çok Tanrılı Dönemde Mürün Liturjideki ve Günlük Hayattaki Yeri

Çok tanrılı dönemde tütsüler/buhurlar 6 farklı amaç için kullanılmıştır. 1. Tanrılara adanan adak/kurban, 2. Kötü ruhları kovmak 3. Ölmüş insanların ruhları için 4. Yaşayan birinin onuruna 5. Bayram, tören kutlamalarında 6. Ziyafetlerde havayı ferah tutmak için¹¹.

Tanrılara Adanan Adak Kurban: Tapınaklarda; tanrıları hoşnut etmek için sunulan buhurlar, ölüm ritüelleri ve ölümden sonraki hayat ile yakından bağlantılıdır. Özellikle Romalılar ve Mısırlılar¹² tanrıların belli kokuları sevdiğine inanmışlardır¹³. Bu inanca göre ölülerin; tanrılar dünyasına¹⁴ yaptıkları yolculuk esnasında, güzel kokulu buhur dumanı, ruhlara rehberlik yapmakta ve tanrıları hoşnut ederek, cennet kapıları ruhlara açılmaktadır¹⁵.

Mür; Yunan, İskit ve Mısır tapınaklarında kehanet ile ilgili sunular ile de bağlantılı olmuştur¹⁶. Örneğin, Delphi Tapınağı'nda özel bir bölümde; mür, günlük ağacı, defne ve ban otu gibi bitkilerin karışımından elde edilen buhur dumanı ile çeşitli kehanetlerde bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. Aynı uygulamayı, *kyphi* adı verilen özel bir karışım buhur ile Mısır'da Edfu Tapınağı'nda da görmek mümkündür. İskitlerin de buna benzer bir ritüele sahip olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde, İskit kült merkezlerinde yer alan özel bir bölümde ise, din adamlarının psikoaktif maddeler içeren bitkilerden elde

⁵ Bu ticaret ile ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes, Yarattılış epizodu 37:25 bilgi verir; "Yemek yemek için oturduklarında, Gilat yönünden bir İsmaili kervanının geldiğini gördüler. Develeri kitre, pelesenk, laden yüklüydü. Mısır'a gidiyorlardı."

⁶ Atchley 1909, 30; Baeten vd. 2014, 1-2.

⁷ Ben-Yehoshua vd. 2012, 4.

⁸ Atchley 1909, 15.

⁹ Mür, tipta birçok ağrı ve iltihaplanmaya karşı anti-bakteriyel ve antiseptik etkili ilaçlarda kullanılmaktadır (El Ashry vd. 2003, s. 166).

¹⁰ Baeten vd. 2014, 1-2.

¹¹ Atchley 1909, 76.

¹² Çinlilerin de benzer bir buhur geleneği olduğu bilinmektedir. Özellikle tanrıların hoşnut etmek için çeşitli tahıl, sebze, kokulu çiçek ve hayvan yakma ritüellerinin varlığı kaynaklarda geçmektedir (Chang ve Scott 2017, 160). Japonlardaki benzer gelenek için ayrıca bk. (Moeran, 2009, 439-450).

¹³ Chang ve Scott 2017, 159; Evans 2002, 193.

¹⁴ Konu kapsamı ile bağlantılı olarak, mürün kutsiyetine dair çeşitli mitler mevcuttur. Plinius (23-35); Arabistan toprakları ile ilgili şu hikâyeyi anlatır; "Mina halkı reçineyi büyük bir gizlilik ve dinî ritüeller için toplardı. Ayrıca bu reçineyi toplayanlar, tütsü ve özellikle sığla ve mür ağaçları kutsal kabul edilirdi. Ağacı, çift kanatlı bir yılanın koruduğuna ve ağacın canlı ve ilahî bir niteliğe sahip olduğuna da inanılırdı." Tütsü ağacının canlı ve ilahî bir kan taşıdığına dair rivayetler de mevcuttur. Örneğin Mısır mitlerine ait bazı maji hikayelerine göre, Heru ağladığında gözyaşlarının döküldüğü yerden güzel kokulu bir ağaç çıkmaktadır. Buna benzer bir hikâye yine Greko-Romen mitlerinde yer alır. Hikâyeye göre; Apollo, Pers kralı Orkhamus'un kızı, Leucothoë'ye âşık olur. Orkhamus, yasak ilişkisini öğrenen kızının diri diri gömülmesini salık verir. Apollo, kızı kurtarmaz ama ölü bedeni üzerine nektar döker ve onu bir tütsü ağacına çevirir (Atchley 1909, 67-68).

¹⁵ Chang ve Scott 2017, 159; Hughes 2007, 58.

¹⁶ Greko-Romen toplumda tütsü kokularının, ilahî bir niteliğe sahip olduğuna inanılmıştır. Bu inanç, tek tanrılı dönemde de devam etmiştir. Süryani 12 Havari Doktrini'nde ki Pentekost ile ilgili referanslar bu bağlamda önemlidir. Doktrinde geçen ifadeye göre; Pentekost yani toplantı esnasında havariler esrarengiz bir ses duymuş ve üzerlerine yeryüzüne ait olmayan bir koku inmiştir (Atchley, 1909, s. 75).

edilen buhur dumanını teneffüs ederek kehanette buldukları rivayet edilmektedir¹⁷. Bu bağlamda, tapınak ritüellerinin ayrılmaz bir parçası olan buhur, Mısır tapınaklarında, tapınağın havasını tazelemek için de kullanılmıştır. Örneğin Plutarkhos (46-120) tapınaklarda, buhur sunusunun havayı tazelemek için kullanıldığına değinir¹⁸.

Eski Mısır'da “*bal*” kelimesi ile ifade edilen mürün, ruhani ve tıbbi koruyucu etkisi, tapınak ve liturji üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda mür, sadece ölü bedenlerin deforme olmasına karşı koruma amaçlı kullanılmamıştır. Eski Mısırlılar, liturjik amaçlı olarak mür ve diğer bitki özlü parfümler ile, tanrı heykelciklerini meshetmişler ve tapınaklarda yaktıkları buhur dumanı ile dualarının, tanrılara ulaştığına inanmışlardır¹⁹.

Kötü Ruhları Kovmak: Çok tanrılı dönemde mür, koruyucu etkisi nedeniyle ölüm ritüelleri ile de bağlantılı olmuştur. Antik dönemde, şeytan ve kötü ruhların bu kokuları sevmediği için ölünün bedenini rahatsız etmediğine inanılmıştır²⁰.

Ölmüş İnsanların Ruhları İçin: Mür kökenli buhur ve diğer tütsülerin, ilk kullanım amacının, ölü yakma ritüellerinde, yakılan cesedin kokusunu gölgelemek için olduğu düşünülmektedir²¹. Bu bağlamda mür; en çok ölüm ve defin ritüelleri ve ona bağlı liturjik unsurlar ile yüklü olmuştur.

Roma katakomplarında, mezarlarda buhur kullanımına dair çeşitli izler vardır. Bu bağlamda, mezarlardaki çeşitli çiçek ve graffiti tasvirleri kadar, yazıtlarda da buhur ile ilgili referanslar olduğu gözlemlenir. Özellikle katakomplarda yer alan bu tasvirlerde, ölen kişinin nasıl gömülmek istediğine dair izlerin varlığı dikkate değerdir²².

Hiç kuşkusuz ki mürün birçok amaç doğrultusunda en çok kullanıldığı coğrafyalardan birini Mısır oluşturmuştur. Eski Mısır'da özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde, Arabistan ve Somali'den getirilen mür, mumyalama²³ işlemi esnasında, eklem bacaklı böcekler başta olmak üzere, haşeratı kovmak için hazırlanan karışım içerisinde kullanılmıştır. Bu bağlamda mür hem mumya dolgu hem de yağlama/meshetme malzemesi olması nedeniyle çok kıymetli bir bitki olmuştur²⁴.

Yaşayan Birinin Onuruna: Mür; sadece tanrılar ile değil, krallar ve krallık kavramları ile de bağlantılıdır. Örneğin, çalışma konusu ile bağlantılı olarak, Üç Kâhin Kral'ın İsa'ya hediye ettikleri günlük buhuru ve mür onun krallık yanına yapılan en önemli göndermelerden biridir.

Mürün kıymetli bir buhur malzemesi olması nedeniyle kullanımı ve ticareti de en çok aristokratlar/soylular tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda, Eski Mısır'da kral Sahure, kral Isesi ve kadın firavun Hatshepsut'un²⁵ da içlerinde olduğu hanedanlık isimlerinin özellikle Punt topraklarından getirilen mür ticareti ile meşgul oldukları bilinir. Bu bağlamda, Firavun Hatshepsut'un Deir-el-Bahri Tapınağı'ndaki bir tasvirinde gemilere yüklenen ticaret malzemesinin mür olduğu tahmin edilir²⁶. Bu tasvir, mürün ne kadar kıymetli bir buhur malzemesi olduğunu göstermesi adına önemlidir.

Bayram ve Tören Kutlamalarında: Mür; Antik dönemde en çok zafer kutlamalarında, bir erk göstergesi olarak karşımıza çıkar. Örneğin; Romalılar, buhur ve tütsüyü, bir yeri fethettiklerinde, cesetlerin kan kokusunu gölgelemek için kullanmışlardır²⁷. Diğer taraftan, Mısır-Eski Krallık 19. Hanedanlık dönemine ait Karnak rölyefindeki yazıttaki; “*Punt'un tüm topraklarını, tüm rüşvetlerini, tüm tarçın ve*

¹⁷ Tapınak'ta Kutsalların Kutsalı olarak bilinen yerde sadece Ahit Sandığı ve bir buhurdan olduğu bilinmektedir. Dumannın, diğer bölümlere geçişini engellemek için el kalınlığında bir perde ile bu kutsal alan ayrılır ve buhur dumanı ile ritüel gerçekleştirilirdi (Nemu 2019, 125).

¹⁸ Caseau 2007, 79.

¹⁹ Ben-Yehoshua vd. 2012, 6.

²⁰ Caseau 2007, 85.

²¹ Chang ve Scott 2017, 159; Classen 1994, 26; Moaren 2009, 440.

²² Caseau 2007, 85.

²³ Mısırlıların geleneksel mumyalama gelenekleri, İbraniler arasında fazla rağbet görmemiştir (Bender 1895, 260-261).

²⁴ (El-Amin ve Maksoud 2011, 132, 142). Ayrıca Ghana'da, geleneksel olarak cenazelerde kullanılan ihlamur ve mür ile ölü yıkama ve yağlama geleneği geniş bilgi için bk. (Potočnik 2017, 56-57).

²⁵ Tek tanrılı dönemde de Sebe melikesinin Süleyman'a gönderdiği hediyeler arasında yine mür vardır.

²⁶ Ben-Yehoshua vd. 2012, 5.

²⁷ Chang ve Scott 2017, 159; Evans 2002, 193.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

mür sakızlarını topladım/aldım.” ifadesinden de anlaşılacağı üzere mür, ele geçirilen kıymetli bir ganimet malı olması nedeniyle, bir erk göstergesi niteliği kazanır²⁸.

Ziyafetlerde Havayı Ferah Tutmak İçin: Teneffüs edildiğinde rahatlatıcı bir etkisi olması nedeniyle, mür günlük hayatta da havayı tazelemek amaçlı kullanım yeri bulmuştur.

Antik Mısır'da düzenlenen ziyafetlerde, mür ve diğer kokulu esansların, baştan aşağı döküldüğü bilinmektedir²⁹. Benzer bir geleneği Antik Yunan ve Roma'da da görmek mümkündür. Bu geleneğe göre; ziyafete gelen davetlilerin ellerini tütsülü suyla yıkadıklarına dair bilgiler mevcuttur³⁰. Antik Mısır halkına ait başka bir geleneğe göre ise, her cuma günü evler ve bedenler parfüm ile buhur edilmiştir. Bu günlük kullanım amacının zamanla dinî bir liturjiye dönüştüğü gözlemlenmektedir. Dinî ayinlerde tanrı heykellerinin/heykelciklerinin parfüm ile meshedildiği ve dinî inanışları gereğince, tapınaklarda yakılan buhur dumanı ile dualarının tanrılara ulaştıklarına dair bir inancın varlığı bilinmektedir³¹.

Tek Tanrılı Dönemde Mürün Liturjideki Yeri

Kitab-ı Mukaddes'te mür; Mısır'dan Çıkış 30: 22-38, Çölde Sayım 16, 1. Krallar 10, Markos 14:8, Yuhanna 19: 39-40, Psalm 44:8'de geçmektedir.

İbrani Geleneklerinde, Eski Ahit'te ve Liturjide Mür

İbrani toplumunda çeşitli baharatlardan elde edilen buhur ve tütsülerin gerek günlük hayatta ve gerekse liturjide oldukça önemli bir yeri vardır.

Liturjide mür bir buhur olarak; yakma sunusu, meshetme, kötü varlıklardan korunma, Tapınak'ta Ahit Sandığı'nın olduğu yerde rahip tarafından gerçekleştirilen ritüel, Tapınağının havasını tazeleme ve kötü varlıklardan korunma³² amaçlı kullanılmıştır.

İbrani toplumunda buhurun, liturjik kullanımının tarihçesi ile ilgili olarak arkeolojik veriler oldukça önemlidir. Eski Ahit'te, kendinden önceki çok tanrılı döneme ait buhur adaklarına/sunularına çeşitli göndermeler yapılmış ancak Süleyman'ın Tapınağı'nda da buhur sunuları oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Örneğin, Tel Dan'daki arkeolojik kazılar sonucu çıkan ve MÖ. 8. yüzyıla tarihlenen adak sunağındaki isler, bu sunakta tütsü/buhur yakıldığını doğrulamaktadır³³. Kitab-ı Mukaddes 1. Krallar 12: 25-33'teki Betel ve Dan'daki Altın Buzağular referansı ile bağlantılı olarak, bu sunaktaki is izlerinin adak izleri olma ihtimali yüksektir.

Diğer taraftan, Süleyman'ın Tapınağı'nda buhur ve buhurun adak/sunu olarak kullanımının başlangıç tarihi netlik kazanmamıştır. Başlangıçta Tapınak'ta tütsü için tahsis edilen bir altar olmadığı ve muhtemelen MÖ. 2. yüzyıl civarlarında tapınağa eklendiği tahmin edilmektedir. Ancak Jubilee/Jübile kitabından edinilen bilgilere göre, yakma sunuları ve tütsünün Musa'dan önceye kadar uzandığı bilinmektedir³⁴.

Yakma sunusu olarak kullanılan mür, bir kutsal yağ olarak meshetme ritüelinde de kullanılmıştır. Masaj yapılarak vücuda uygulanan bu ritüelin adı “*shemen ha-mishchah*”³⁵ olarak bilinmektedir³⁶. Kokulu olsun ya da olmasın, yağ ile meshedilme geleneği İbraniler arasında oldukça yaygındır³⁷.

²⁸ El-Amin ve Maksoud 2011, 140.

²⁹ Atchley 1909, 36.

³⁰ Atchley 1909, 65-66.

³¹ Atchley 1909, 65-66.

³² İsrail toplumunda, ayrıca yakma sunularındaki kötü kokuları yok etmek için de tütsü kullanıldığı bilinmektedir (Atchley 1909, 70-71).

³³ Ben-Yehoshua vd. 2012, 32.

³⁴ Adem'in cennet bahçesinde, kokulu tütsü sunusunda bulunduğu ve Enok'un da aynı şekilde tütsü sunusunda bulunduğu dair referanslar vardır (Atchley 1909, 33-35).

³⁵ Bu masaj ile yağlama eyleminde *shemen* yağ demektir. *Mishchah* ise yağ ile ovma fiili *mashach* dan türemiştir. İbranilerin, krallarına uyguladığı bir gelenek olması adına önemlidir (Nemu 2019, 121).

³⁶ Nemu 2019, 121.

³⁷ Atchley 1909, 62.

Diğer taraftan mür; İbraniler için günlük hayatta da önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda mür, özellikle İskenderiyeli Yahudilerin ziyafetlerinde³⁸ kullandıkları bir koku buhuru olma niteliği taşımıştır³⁹.

Hıristiyanlık Geleneklerinde, Yeni Ahit'te ve Liturjide Mür

Yeni Ahit odaklı mür referansları en çok İsa ile birlikte karşımıza çıkar. Bu referanslar; Kâhin Kralların Tapınması, Beytanyalı Meryem'in, İsa'nın Ayağını Mür ile Meshetmesi⁴⁰ ve çalışma konusunu oluşturan Mür Taşıyan Kadınlar şeklindedir.

Hıristiyanlık içerisinde mür ve diğer baharatlardan elde edilen buhur ve tütsü kullanımı, Yahudilik'te olduğu kadar rağbet görmemiştir.

Bu bağlamda tütsü/buhur ritüeli, Erken Hıristiyanlık/Geç Antik dönemde, pagan inanç bağlantılı olduğu için reddedilmiştir. Kesin olmamak ile birlikte buhurun, *Liber Pontificalis Ecclesiae Romanae*'e göre, İmparator I. (Büyük) Konstantinos (306-337) ile birlikte bir Roma geleneği olarak, 4. yüzyılda başkent Konstantinopolis'te kilise ve liturjiye taşındığı düşünülmektedir⁴¹.

Hıristiyanlar için buhur; tanrısal nitelik taşımaktadır. Hıristiyan inancına göre, parfümlerin güçlü ruhani etkileri vardır⁴².

Mürün; ölü defin adetleri/liturjisindeki yeri, Hıristiyanlık öncesi bir geleneğin devamı niteliğindedir. Bu yönüyle, cenaze törenlerinde kullanılan buhur ve tütsünün iki amacı vardır. Bunlardan ilki temizleme/temizlenme/arınma, ikincisi ise koruma amaçlı olmaktadır⁴³.

Yeni Ahit'te, buhur ve mürün geçtiği yerler şu şekildedir. Luka 1:10'da Tapınak'ta Zekeriya'nın buhur yakma ritüelinden bahsedilir. Bu yönüyle akşam ve sabah tekrarlanan buhur liturjisi, Eski Ahit İbrani geleneklerinin bir devamı olma özelliği gösterir.

Buhur; Vahiy Kitabı, *Mühürlü Tomar ve Kuzu*, 5:7-8 ve 8:3-4'te, Apokalips bağlantılı bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Yeni Ahit'te mür ile ilgili referanslardan İsa ile bağlantılı olanlardan ilki Matta 2; *Yıldızbilimcilerin Ziyareti* bölümünde geçer. Tasvir sanatında; *Kâhin Kralların Tapınması*, *Üç Münecimlerin Sahneleri* olarak da bilinen bu bölümde, İsa'nın doğumu sonrası, üç münecimin hediye ettiği üç şey; altın, günnük ve mürdür. Daha sonra Yuhanna 12:1-7'de; Beytanya'da İsa adına düzenlenen ziyafette, Meryem'in, İsa'nın ayağını meshetme olayında adı geçer.

Mür Taşıyan Kadınların Liturjideki Yeri

Erken Hıristiyanlık döneminde, mür taşıyan kadınların cesareti ve inancı, liturjinin kökeni oluşturmaktadır. Özellikle Orta Bizans döneminde başta başkent Konstantinopolis olmak üzere devletin birçok yerinde, Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Paskalya'yı takip eden üçüncü pazar günü Paskalya liturjik etkinliklerinde yerini almaya başlamıştır⁴⁴. Kudüs Patrikliği'nin bu konuda önemli katkıları vardır. Kudüs'teki ilk ayinlerde, Kutsal Cumartesi günü Patrik eşliğinde, temiz kıyafetli kadınlar, Kutsal Kabir'e gelir ve yağ lambalarını temizleyip ilahiler eşliğinde liturji tamamlanırdı. Aziz Saba Manastırı kökenli başlayan bu liturji, bölgeye hac amacıyla gelenler ile devletin diğer noktalarına taşınmıştır⁴⁵.

³⁸ Özellikle Mughmâr isminde bir tütsü, ateş kor üzerine serpilir ve tütsü davetlilerin kıyafetleri üzerinde gezdirilirdi (Atchley 1909, 63).

³⁹ Atchley 1909, 62.

⁴⁰ Ayağı mür ile meshetme geleneği daha sonra özellikle Bizans toplumunda devam etmiştir. Sykenos'lu Theodoros'un Hayatı'ndan bir anekdot bu manada önemlidir. Çok uzun yıllardır hasta olan bir kadın, azizin ayağını yağlamak için elinde kaymaktaşıdan bir kap içerisinde mür ile azizi ziyarete gelmiştir (Lindblom 2019, 106).

⁴¹ Caseau 2007, 76; Kenna 2005, 5-6.

⁴² Caseau 2007, 82-83.

⁴³ Caseau 2007, 85. Üç aşamada gerçekleşen cenaze törenlerinde; ilk olarak cenazenin sosyal statüsüne bağlı olarak değişen teşhir daha sonra cenaze töreninde ve mezarda buhur kullanılmıştır. Hem ev ahalisini hem de ölüyü kötü ve düşmanca varlıklardan korumak, asıl amacı oluşturmuştur. Buhur dumanının, ölü ve ev ahalisi arasında bir duvar çektiğine inanılmıştır (Caseau 2007, 85).

⁴⁴ Günümüzde pazar günleri söylenen Mür Taşıyan Kadınlar ilahisi, 10. ve 11. yüzyıl el yazmalarında da geçer Konis 2006, 172.

⁴⁵ Karnas 2016, 182-185.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Diğer taraftan liturji ile bağlantılı olarak, Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi hikayesinin cumartesi matinlerindeki *Troparia*' da söylendiği bilinmektedir⁴⁶.

Dekoneslerin kilise içerisinde görev almalarının kökeninin yine mür kaynaklı olması konu kapsamı adına önemlidir. 2. yüzyıla tarihlenen *Didascalia Apostolorum/Havarilerin Öğretileri* kitabında dekonesler ile ilgili olarak bilgi verilirken müre referansta bulunulmuştur. Kilise bünyesinde, vaftiz ve mür yağı ile meshetme liturjisi esnasında rahiplerin, kadınların ellerine ve tenlerine değmemesi için kilisede bir kadın aracı görevliye ihtiyaç duyulmuş ve böylece dekonesler ortaya çıkmıştır⁴⁷.

Buhur Görevlilerinin Nitelikleri ve Buhurun Liturjideki Yeri

Eski Ahit, Mısır'dan Çıkış 30. bölüm, tamamen buhur ile ilgili referanslar içermektedir.

Mısır'dan Çıkış 30:1-6; Buhur Sunağı'nın hangi malzemelerden ve nasıl olması gerekliliği üzerine kuruludur. Malzemeleri; akasya ağacı ve altın kaplamadır. Biçimi kare ve 1-2 arşın ebatlarındadır. Yeri ise Levha Sandığı'nın karşısındaki perde, Bağışlanma Kapağı'nın önüdür.

30:7-10'da Kâhin Harun'un buhurdan sorumlu kişi olarak liturjide nasıl hareket etmesi gerekliliği anlatılır⁴⁸. Her sabah ve akşam tekrarlanacak olan buhur yakma ritüeli, kandillerin yakılmasını takip eder⁴⁹. Bu sunağın sadece buhur sunuları için kullanılacağını, diğer sunuların bu sunakta yapılmayacağı noktasında da bir ihtar söz konusudur. Liturjinin diğer bir parçasını ise sunağın bakımı oluşturmaktadır. Bu bakım içerisinde, yılda bir kez sunağın boynuzlarının ve bağışlanma için sunulan kurbanların kanı ile de sunağın arındırılması eylemi vardır.

Mısır'dan Çıkış 30:22-33'te Kutsal Mesh Yağı'nın içeriği, nerede ve nasıl kullanılacağı anlatılır. Mesh Yağı'nın içeriği şu şekildedir; 500 şekel sıvı mür, yarısı 250 şekel kadar tarçın ve kamış, 500 kutsal yerin şekeli hıyarşembe ve bir hin zeytinyağı şeklindedir. Kutsal Mesh Yağı'nın, liturjik kullanım yerleri ise; Buluşma Çadırı, Levha Sandığı ve eşyaları, buhur sunağı ve yakmalık sunu sunağının yağla meshedilmesi şeklindedir. Aynı reçetenin insan vücudunu meshetmek için kullanılmaması ve aksi halde cezalandırılacaklarına dair bir uyarı vardır. Aynı bölümde; buhur işlerinden sorumlu Harun ve soyunun meshedilmesi ritüeline de değinilir⁵⁰.

Mısır'dan Çıkış 30:34-38'de buhur malzemeleri, reçetesi, liturjik yeri ve kullanımını anlatılmıştır. İçeriği ve reçetesi şu şekildedir. Malzemeleri; güzel kokulu baharat-kara günnük, onika, kasnı ve saf günnükten oluşur. Reçetesinde hepsinin aynı ölçüde olması gerekliliğine vurgu vardır. Ayrıca tuzlanması gerekliliği de ifade edilmiştir. Yapılışı ise şu şekildedir; tuzlanır, birazı çok ince dövülür. Tapınak'taki yeri; Buluşma Çadırı bünyesinde, Tanrı ile buluşulacak yer olan Levha Sandığı'nın önüdür.

Levililer 16:12-13 *Günahları Bağışlatma Günü*'nde⁵¹; En kutsal yerdeki buhur liturjisi ile ilgili referanslar bulmak mümkündür. Harun'un buhur malzemeleri ve ritüeli ile ilgili neler yapması gerektiği söylenir. Bu emire göre; sunağın üzerindeki ateş korundan, iki avuç ve ince öğütülmüş güzel kokulu buhur alınıp, liturjinin gerçekleştirileceği yer olan perdenin arkasına geçmesi gerekmektedir. Oraya geçtiğinde korların üzerine buhurun konulması ve çıkan duman ile Levha Sandığı'nın üzerindeki Bağışlanma Kapağı'nın kaplanması sağlanması, Harun'un buhur liturjisindeki en önemli görevidir. Çünkü Tanrı, Harun'a ancak bu şekilde görünmektedir.

⁴⁶ Ousterhout 2013, 233.

⁴⁷ Wood 2009, 21.

⁴⁸ 1. Tarihler 23:13; "*Harun'la oğulları en kutsal eşyaları korumak, Rab'bin önünde buhur yakmak, O'na hizmet etmek ve sonsuza dek O'nun adına halkı kutsamak için atandılar.*"

⁴⁹ 1. Tarihler 23: 28-32; Levililerin, Harunoğullarına Tapınak'taki hizmetlerde yardım etmesine değinir. Her sabah akşam, Şabat Günü ve Yeni Ay törenlerinde yakmalık sunular sunulduğunda da hazır bulunmaları gerekliliği ifade edilmiştir.

⁵⁰ Levililer için Kitab-ı Mukaddes Günahları Bağışlatma Günü 16: 31-32:'de bu görevin soya dayalı olması şu ifadeler ile belirtilir; "*Bu sürekliliği bir yasadır. Babasının meshedip kendi yerine atadığı kâhin günahları bağışlatacak. Kutsal keten giysileri giyecek.*"

⁵¹ Yeni Ahit İbraniler/Eski Tapınma Düzeni 9: 6-10'da benzer liturjik ayrıntılara yer verilmiştir. Bu bağlamda, sadece baş kâhin en kutsal alana girebilmektedir.

Kilise Babalarının Mür ve Liturjideki Yeri ile İlgili Görüşleri

Mürün, erken dönem kilise ve liturjide yeri tartışmalar ile başlamıştır. Bir Yahudi geleneği olan ve adak yakma sunusu olarak kabul edilen mür buhuru, bazı erken dönem kilise babaları tarafından pagan inanç kökenli olduğu için kabul edilmemiştir. Bu nedenle, kilise babalarının konu ile ilgili farklı görüşleri mevcuttur.

Hıristiyan öğretisine göre güzel kokular; erdem, kutsiyet ve tanrısallık ile ilintilidir. Tanrı ve azizlerin ikamet ettiği cennet güzel kokulu bir yer olarak tasvir edilir. Bu bağlamda bazı kilise babaları, Tanrı'nın kusursuz bir koku olduğuna dair fikir beyanında bulunmuşlardır⁵². Atinalı Athenagoras (133-190), Tanrı'yı "asıl/esas" koku olarak niteler. Aynı şekilde, Lyon'lu Irenaeus/Irinaios (133-202) da benzer görüşleri savunur. Bu görüşünü şu cümleleri ile destekler. "Tanrı'nın adak/sunulara ihtiyacı yoktur. Çünkü O sonsuza dek hep iyiler ile yüküdür. Tüm tatlı kokular ile kendisi tüm güzel kokuların buharıdır."⁵³.

Tertullianus⁵⁴ (160-220); buhurun günlük hayatta kullanılmasına dair herhangi bir kısıtlama olmadığını savunurken, liturjide kullanılmasının pagan inanç kökenli olduğu için sakıncalı olduğuna vurgu yapar⁵⁵.

İskenderiyeli Klement (150-215) buhur ile ilgili görüşlerini pagan tapınlardan yola çıkarak değerlendirir. Kendi döneminde, Delos Tapınağı'nda devam eden kanlı adak kurbanlarına eleştirel bir yaklaşımda bulunur. Çağdaşı Hıristiyanların buhur-tütsü ve koku adakları için söylemiş olduğu; "Doğru ruh kutsal sunaktır ve ondan yükselen koku kutsal ibadettir" ifadesine "eğer Yüksek Rahipler, Tanrı'ya koku/buhur/tütsü adığında bulunuyor ise bunu; bir adak, kurban ya da hoş koku olarak değil, Tanrı'nın kabul ettiği sevgi sunuları olarak anlamayız" yorumu ile karşı görüşte cevap verir⁵⁶.

İskenderiyeli Origen de (184-253) hemen hemen Klement ile aynı görüştedir. Apokalips'e gönderme yaparak, aslında kokuların, azizlerin duaları olduğunu ifade eder. Kafirlere ait sunak, adak ve sunuların kendilerinininkinden çok farklı olduğuna değinerek, bu sunaklardan yükselen kokulu tütsülerin/buhurların da farklı olduğunu savunur. Kendi sunaklarından yükselen kokuyu, Arabistan'dan gelen tütsülerin kokusundan ayırır. Kendilerine ait koku/buhur/tütsü sunularının, temiz bir kalp ve iyi bilinçten yükselen mecazi manada bir koku olduğunu belirtirken, paganların sunaklarından (yakma sunuları ve tütsülerden) yükselen dumanın, şeytanın yeryüzünde var olabilmesi için bir besin kaynağı olduğunu vurgular⁵⁷.

Kartacalı Aziz Cyprian/Kyprian (200-258), *Yahudilere Karşı Tanıklıklar* adlı eserinde, Yahudilere ait eski adak, kurban ve yakma sunuları ile tütsülerin terk edilmesi gerekliliğini savunur⁵⁸.

Numidyalı Aziz Arnobius (284-305) kâfirlere karşı yazmış olduğu kitabında, çağdaşı Hıristiyanların haksız yere suçlandıklarına değinir. Hıristiyanların; aslında hiç tapınak, tanrı heykeline sahip olmadıklarını ya da kanlı kurban adamadıklarını, yakma sunuları veya tütsüler için sunak yapmadıklarını, herhangi bir libasyon ritüeli de gerçekleştirmediklerini iddia eder. Diğer taraftan, tütsü ve koku ritüelinin de aslında geçmiş kültürler ile bir bağı olmadığını, sonradan ortaya çıktığını savunur. Ayrıca Tanrı'nın sahiden bu kokudan hoşnut olup olamayacağı sorusu üzerinden bir tartışmada bulunur. Şayet Tanrı, herhangi bir kokudan hoşnut ise, bu kokunun illa reçineli bir buhurdan elde edilmiş olmasına gerek olmadığı, sıradan bir duman ile de hoşnut olabileceğini söyler⁵⁹.

⁵² *Constitutiones Apostolorum/Kutsal Havarilerin/Apostolik Anayasaları* kitabında geçen şu ifade önemlidir. "Dul ve yetimlere, sanki yakma sunularını temsil ediyormuş gibi saygı duyun ve bakireleri de tütsülerin kendileri ve tütsü sunularını temsil ediyormuş gibi saygı duyun." (Atchley 1909, 93).

⁵³ Caseau 2007, 82-83.

⁵⁴ Apolojistler ve özellikle Tertullianus buhur adaklarını putperest gelenek ile özdeş tutmuş kilisede kullanımını tasvip etmemiştir (Caseau 2007, 75).

⁵⁵ Atchley 1909, 83.

⁵⁶ Atchley 1909, 83-84.

⁵⁷ Atchley 1909, 84-85.

⁵⁸ Atchley 1909, 85.

⁵⁹ Atchley 1909, 86.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Kilise tarihi adına önemli bir isim olan Eusebios (263-339); Tanrı'nın maddi cisimlerden gelen kokuları istemediğini ve değer vermediğini belirtir. Ayrıca ne ruhani varlıklara ne de Tanrı'ya kanlı yakma sunuları ya da tütsü sunulmaması gerekliliğine de değinir⁶⁰.

Aziz Basileios (330-379), Eski Ahit Yeşeya Kitabı'na gönderme yaparak, Tanrı'nın aslında, tütsü ve buhuru tiksinti ile karşılandığını belirtir. Cismi olmayan bir varlık olan Tanrı'nın, cismani bir maddeden çıkan kokudan etkilenmesinin de kabul edilebilir olmadığını savunur⁶¹.

İskenderiyeli Cyril/Kyriilos (376-444); Hıristiyan sunaklarındaki ateşin, cennetten gelme bir ateş olmadığını, ama Kutsal Ruh'un cennetten gelen bir varlık olduğunu iddia eder. Kyriilos'a göre Tanrı; kanlı-yakma kurban, koku ve ilk hasat gibi sunuları tasvip etmemektedir⁶².

Ioannes Khrisostomos (398-404); yakma ve adak sunuları konusunda hemen hemen aynı fikirdedir⁶³.

Bizans Resim Sanatında Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi/Μυροφόροι

Mür Taşıyan Kadınlar'ın Kitab-ı Mukaddes kökenli hikayesi İsa'nın Çarmıhtan indirilip bir mezara konmasıyla başlar⁶⁴. Markos 15:42-47'de; Aramatyalı Yusuf, İsa'nın cesedini Pilatus'tan ister ve bir ketene sararak kayadan bir mezara yerleştirir. Yuhanna 19:38-40'da olayın birkaç ayrıntısı daha yer alır. Yusuf'un ölü bedeni kaldırmasından önceki gece Nikodim ve Yusuf, gece İsa'nın ölü bedeni yanına gelir. Otuz litre mür ve sarsabır özü, baharat ve keten ile İsa'yı Yahudi geleneği gereğince mezara koyarlar.

Matta 28:1-10'da günlerden Şabat ve haftanın ilk günüdür. Vakit, sabahın erken saatidir. Kadınların sayısı ikidir (Mecdelli Meryem ve öbür Meryem). Meryemler; meleğin şimşek ile inişini görürler. Melek, taşı yuvarlar ve mezarın başında oturur. Matta'da, diğer üç kanonik kitapta olmayan nöbetçilere/askerlere de referans vardır.

Markos 16:1-8'e göre mezara geline gün, Şabat gününü geçince, vakit ise sabah erkenden günün doğuş vaktidir. Baharat alıp İsa'nın bedenine sürmek için gelen kadın sayısı üçtür (Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi ve Salome) Mezar yakınındaki melek sayısı ise birdir.

Luka 24:1-12'ye göre gün, haftanın ilk günü ve vakit sabahın erken saatleridir. Melek sayısı iki; kadın sayısı üçten fazladır (Mecdelli Meryem, Joanna, Yakup'un annesi Meryem ve diğer kadınlar).

Yuhanna 20:1-9'da olay biraz farklıdır. Gün ve saat hemen hemen aynıdır ancak Mecdelli Meryem tek başına gelir. Beraberinde getirdiği herhangi bir baharata ya da müre dair bir ifade yoktur. Başlangıçta meleklerin bahsi geçmez. Boş mezarı ilk gören Simun Petrus'tur. Yuhanna 20:10-18'de; *İsa Mecdelli Meryem'e Görünür* başlıklı ayrı bir bölüm vardır. Yuhanna'ya göre iki kişi (İsa'nın öğrencileri) mezarı boş bulunca evlerine döner ancak Mecdelli Meryem kalır. Mezarın içerisinde, İsa'nın yattığı yerde başucunda ve ayakucunda olmak üzere iki melek görür. Daha sonra İsa, Meryem'e görünür.

4 Kanonik İncil, İsa'nın mezarda dirilişine şahitlik eden kadın ve meleklerin sayısı ve isimleri konusunda fikir birliği içermez. İsa'nın dirilişine ilk şahitlik edenin kim olduğu da net değildir. Özellikle Mecdelli Meryem'in ilk şahitlik eden kişi olup olmadığı belirsizdir. Ayrıca Bakire Meryem'in diriliş anında mezar başında yer alıp almadığı konusu da tartışmalıdır⁶⁵.

⁶⁰ Atchley 1909, 87.

⁶¹ Atchley 1909, 87.

⁶² Atchley 1909, 88.

⁶³ Atchley 1909, 88-89.

⁶⁴ Dört Kanonik İncil'deki Mür Taşıyan Kadınlar geniş bilgi için bk. Tatian'ın Diatessaron'u/The Diatessaron of Tatian (t.y.), 199-201.

⁶⁵ Konstantinopolis patriği İonnes Khrisostomos (398-404) ve Antakya patriği Severos (465-538); Bakire Meryem'in, mür taşıyan kadınlardan birisi olduğunu savunur (Konis 2006, 177).

Apokrif kökenli Kıptî dilindeki Havari Bartholomaïos'un *İsa'nın Dirilişi* kitabında kadınların isimleri; Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem, Salome, Meryem, Martha, Susannah, Berenis ve Leah şeklindedir. Bakire Meryem'in varlığı ilk değil, ikinci atıflarda verilir⁶⁶.

İsa'nın dirilişi, detaylardaki farklılıklar dışında dört kanonik İncil'de (Matta Markos Luka Yuhanna) yerini alması adına önemlidir⁶⁷. İsa'nın dirilişi, onun hem insani hem de tanrısal yanına ve bununla bağlantılı olarak enkarne olmasına bağlı olduğu için, Kitab-ı Mukaddes kaynaklı *dirilme* anı birden çok sahne ile tasvir sanatında yerini alır. Boş Mezar, Anastasis⁶⁸, Thomas'ın Şüphesi/Şüpheciliği, Mezar Başında Meryemler olarak da bilinen Myrophoroi, Chairete⁶⁹, Emmaus Yolunda ve daha çok Batı/Latin kaynaklı bir sahne olan Noli me Tangere gibi Hıristiyan tasvir sanatında sıklıkla yerini alan sahnelerin hepsi, İsa'nın hem insani hem de tanrısal yanına gönderme yaparak, enkarne olayına bir delil oluşturma niteliği taşır.

Çalışma konusunu oluşturan *Mür Taşıyan Kadınlar*; Μυροφόροι/Myrophoroi ya da *Mezar Başındaki Meryemler* olarak da bilinir. Mür Taşıyan Kadınlar ile ilgili ikinci sahne; Matta 28:9'u referans alır ve İsa'nın dirildikten sonra, Mecdelli Meryem ve Yakup'un annesi Meryem'in karşılıklarına çıkıp Yunanca "selam" anlamına gelen /chairete/khairete/χαίρετε⁷⁰ kelimesinden adını alır.

Mür Taşıyan Kadınların farklı isimler ile anılan sahneler olmasının yanı sıra sahnenin ikonografik detaylarında da bir birliktelik gözlemlenmez. Bunun en büyük nedeni, dört Kanonik İncil'de İsa'nın Dirilme Anı'nın farklı detaylar içermesinden kaynaklanmaktadır. Sahnede farklılık gösteren ikonografik detaylar şu şekildedir.

1. Melek ve mür taşıyan kadınların⁷¹ sayıları farklıdır.
2. Sahnede, Meryem isminde olmayan kadınlar da vardır. (Salome, Zebedee, J/Yoanna).
3. İsa'nın dirildiğinde ilk kime görüldüğü noktasında da bir birliktelik yoktur. Mecdelli Meryem ya da Meryemler olabileceği gibi, Pavlus'un da belirttiği üzere Petrus olma ihtimali de vardır.
4. Sahnedeki diğer Meryem'in, İsa'nın annesi Bakire Meryem olup olmaması konusu tartışmalıdır.
5. Chairete sahnesinin bazı örneklerinde, iki Meryem'den sadece Mecdelli Meryem'in sahnede yer aldığı gözlemlenir⁷².
4. İsa'nın dirildiği mezar; rotunda, sarkofaj veya mağara ile tasvir edilmiştir⁷³.
5. Mür Taşıyan Kadınların ellerinde ya mür kapları olarak da bilinen *unguentariuma* benzer bir kap ya da buhurdan yer alır. Özellikle buhurdanın sahnede yer alması liturjik kökenli ve etkili olması ile ilgilidir.

Çalışma kapsamında; Myrophoroi ve Chairete sahneleri için seçilen örnekler, kronolojik sırasına göre aşağıdaki gibidir.

3. yüzyıl Dura Europos vaftizhanesi, doğu ve kuzey duvarlarında yer alan sahne tartışmalı⁷⁴ da olsa, sahnenin en erken örnekleri arasında yer alır. (Fig. 1-2).

⁶⁶ Konis 2008, 92-93.

⁶⁷ Ayrıca Pavlus'un Mektupları'nda ve Korintliler'de de görmek mümkündür.

⁶⁸ Anastasis'de bir Diriliş sahnesidir. Konu kapsamında sadece karşılaştırma açısından ele alınmıştır.

⁶⁹ Chairete daha çok ikonoklazma sonrası (9. yüzyıl sonrası) başkent Konstantinopolis kökenli Diriliş siklusunda karşımıza çıkar (Konis, 2008 354).

⁷⁰ Chairete sahnesi geniş bilgi için ayrıca bk. (Konis 2006, 31-40).

⁷¹ Hıristiyan resim sanatı kapsamında; Doğu örneklerinde iki, Batı örneklerinde üç Meryem tasvirde yerini almıştır (Millet 1960, 517).

⁷² Özellikle geç dönem Bizans ikonalarında, Latin kökenli *Noli me Tangere* sahnesinden etkilenme gözlemlenir.

⁷³ İsa'nın Mezarı geniş bilgi için bk. Biddle 1999.

⁷⁴ Sahnenin Myrophoroi olduğunu savunan araştırmacılar geniş bilgi için bk. (Grabar 1959, 9-26; Konis 2006, 17 dipnotlar 49-53; Kraeling 1967, 80-90). Diğer taraftan Peppard (2012) çekimser kalan isimler arasında yer alır. Sahnenin, 10 Bakire Kız Benzetmesi de olabileceğini söyler (s. 556-571).

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Sahnede; vaftizhane duvarının doğusundan başlayarak kuzeye doğru devam eden toplam 5 çift ayak gözlemlenir. Kuzey duvarda 3 kadın, bir ellerinde meşale ve diğer ellerinde tam belli olmayan bir kap/*unguentarium* ile sarkofaja⁷⁵ benzeyen büyük bir yapıya doğru yaklaşırken tasvir edilmişlerdir. (Fig. 1-2). Kadınlar beyaz kıyafetlidir ve saçları peçe ile örtülüdür. Sahnede melek yoktur ancak Eyüp 38:7'de; “*Sabah yıldızları birlikte şarkı söylerken, İlahi varlıklar çıғırırken*” ifadesine istinaden, yıldızların meleği sembolize etmiş olabileceği görüşü hakimdir⁷⁶ (Fig. 1-2).

Sahnenin, liturjik bir amaç doğrultusunda bir vaftizhane resim programı içerisinde yer almış olması da çalışma konusu adına önemlidir. Bu bağlamda Peppard (2012) Kitab-ı Mukaddes Romalılar 6:3-11'e⁷⁷ atıf vererek mür ile meshetme ve vaftiz suyuna dalma arasında bir bağlantı kurar. Tıpkı İsa'nın önce ölümü tecrübe ederek sonrasında dirilmesinde olduğu gibi, vaftiz ile ortak bir ölüm ve dirilme temasında birleşme söz konusudur (s. 556-557). Diğer taraftan Konis (2006) sahnenin bir vaftizhanede yer almasının liturjik kökeninde, naratif etkinin varlığına vurgu yapar. Bu bağlamda sahnenin, katakumenleri düşünmeye sevk etmeyi amaçlamış olabileceğini görüşünü savunur (s. 26-26). Konis, sahnedeki kadınların beyaz kıyafetli olmalarını yine liturjik bir açıklama ile değerlendirir ve vaftiz liturjisi ile ilişkilendirir⁷⁸.

Chairete sahnesinin en erken örneklerinden bir diğeri, 5. yüzyıla tarihlenen Roma Santa Sabina Kilisesi ahşap kapı kanatlarındaki İsa siklusu içerisinde yer alır. Sahnede; kadınların üzerinde maphorion, İsa'nın üzerinde ise khiton vardır. Tüm figürler ayaktadır. Chairete sahnesinde, genelde kadınlar Kitab-ı Mukaddes referanslı olarak proskynesis pozisyonunda İsa'nın ayaklarına kapanmış şekilde tasvir edilmişlerdir. Santa Sabina örneğinde, bu ikonografinin dışına çıkılmış olması gözlemlenir. Sahnede yine kutsal kitap kaynaklı olarak bahçeye gönderme ön plandadır. Figürlerin arkasındaki Selvi ağaçları bu bağlamda önemlidir. (Fig. 3).

4. ya da 5. yüzyıla tarihlenen Milano Sforzesco Şatosu Müzesi Trivulzio Koleksiyonu'nda yer alan fildişi diptikon⁷⁹ kanadında, sol düzlemde büyük bir kaya üzerinde oturan haleli, elinde rulo tutan bir figür ve hemen sağında, birisi proskynesis pozisyonunda olmak üzere kolları ile bu haleli figüre doğru yönelen iki kadın figür yer almaktadır. Figürlerin arkasındaki bitkisel bordür bezemeli kapı, İsa'nın Mezarı olarak tasvir edilmiştir. Kadınların arkasındaki kapı panellerinde, Lazarus'un Dirilişi, Kudüs'e Giriş sahnesindeki Zakhaeus'un İsa'yı görmek için ağaca tırmanması ve İsa'nın Kalabalığı Öğretirken sahnelerinden kesitleri görmek mümkündür⁸⁰ (Fig. 4).

Sahnede yer alan başı haleli ve elinde rulo tutan figürün İsa ya da melek olup olmadığı konusu tartışmalıdır⁸¹. Bu bağlamda sahnenin, Chairete mi yoksa Myrophoroi mi olduğu da netlik kazanmamıştır. Ancak kadınlardan birinin, proskynesis pozisyonunda figürün ayaklarına kapanmış olarak tasvir edilmesi, Chairete sahnesi ikonografisi ile örtüşür (Fig. 4).

6. yüzyıla tarihlenen başta Filistin ve Kudüs kökenli Hacı ampullaları, sahnenin diğer bölgelere yayılması noktasında etken rol oynamıştır.

Ampullalarda yer alan sahnenin genel ikonografisinde; kadınların ellerinde mür kabı/*unguentarium* yerine buhurdanlık⁸² ve meleğin genelde oturur vaziyette, kanatlı ve hale ile tasvir edildiği gözlemlenir⁸³ (Fig. 5).

⁷⁵ Erken dönem örneklerde yer alan rotunda ve sarkofaj, Kudüs Kutsal Kabir Kilisesi'nde yer alan Aedikula ile özdeşleştirilir. Geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 68).

⁷⁶ Kraeling (1967), 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Dura Europos vaftizhanesindeki Myrophoroi sahnesinde, yıldızın meleği temsil ettiğini savunur (s. 88).

⁷⁷ “*Mesih İsa'ya vaftiz edildiğimizde, hepimizin O'nun ölümüne vaftiz edildiğimizi bilmez misiniz? Baba'nın yüceliği sayesinde Mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla O'nunla birlikte gömüldük. Eğer O'nunkine benzer bir ölümle O'nunla birleştiyssek, O'nunkibe benzer bir dirilişte O'nunla birleşeceğiz.*” Romalılar 6: 3-5.

⁷⁸ Konis 2006, 173.

⁷⁹ Diptikonun üst bölümünde, Havari/Evanjelist Luka'nın bir boğa, Havari/Evanjelist Matta'nın ise bir melek olarak tasvir edilmiş olduğu ilk örneklerden birisidir <https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. <https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

⁸¹ Sahnenin bazı örnekleri bu bağlamda tartışmalıdır. Geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 52; Weitzmann 1966, 317-325).

⁸² Bizans dönemi liturjide buhur ve buhurdan kullanımı geniş bilgi için bkz. Köroğlu, 2015, 51-77.

⁸³ Konis 2006, 30-38.

6. yüzyıla ait hacı ampullası üst bölümdeki yazıtta “*Lordumuz Dirildi*” ifadesi yer alır⁸⁴. Bu yazıtın, Paskalya ritüellerinde söylenen himnosların vazgeçilmez bir ifadesi olması ve mür taşıyan kadınların ellerinde unguentarium yerine buhurdan taşımaları yine yukarıda bahsedildiği gibi Kudüs merkezli ortaya çıkan liturji kökeni etkisi göstermektedir (Fig. 5).

6. yüzyıla tarihlenen Suriye kökenli Rabbula İncili/Laurenziana, Cod. Pluteus I, 56, fol. 13r.’de üç sahne yer almaktadır. Üst düzlemde Çarmih sahnesi, alt düzlemde ise solda Myrophoroi ve sağda Chairete sahneleri vardır. Sahneleri ikiye ayıran ve Kutsal Mezarı simgeleyen rotundanın solunda Myrophoroi, sağında ise Chairete sahneleri görülür. Myrophoroi sahnesinde; kanatlı, haleli ve büyük bir kaya üzerinde oturan melek, yine içlerinden biri haleli olmak üzere maphorion giyimli iki kadınla konuşmaktadır. Resmin sağ bölümünde yer alan Chairete sahnesinde, sakallı İsa; sol elinde rulo tutmakta ve sağ eli ile takdis işareti yaparak, her ikisi de aynı tarafta olan ve proskynesis pozisyonundaki iki kadını selamlamaktadır. Resmi ikiye ayıran ve mezardan gelen dirilme anının ışığı ile kendinden geçen askerler ise yere yığılmış bir biçimde durmaktadır. Resmin arkasında tasvir edilen ağaçlar yine bahçeye göndermede bulunur (Fig. 6).

Rabbula İncili kitap resmi örneği, mür taşıyan kadınların her iki (Myrophoroi ve Chairete) sahnesini birlikte vermesi adına önemlidir (Fig. 6).

Bir başka örnek; 6. yüzyıla tarihlenen Ravenna Sant’ Apollionare Nuovo Bazilikası’nda yer alan mozaik panoda, İsa’nın Diriliş Sonrası siklusu içerisinde yer alır⁸⁵. Sahnenin merkezinde, muhtemelen boş mezar kapağını andıran bir cisim ile rotunda yer almaktadır. Resmin solunda, haleli ve beyaz khiton giyimli melek, sol elinde mızrak tutmakta ve kadınlar ile konuşmaktadır. Rotundanın sağında yer alan ayaktaki kadınlar, maphorion giyimlidir ve her ikisi de elleri ile boş mezarı göstermektedir. (Fig. 7).

Seçilen ve genel örneklerle bakıldığında, sahnedeki meleğin elindeki mızrak, Kitab-ı Mukaddes ikonografisi ile örtüşmez. Mızrak/asanın Cebrail’in bir atribüsü olduğu da dikkate alınacak olursa, sahnenin yerel bir yorumlama ile ele alındığı gözlemlenir. Bu ikonografik ayrıntıya aşağıda verilen Kapadokya örneklerinde de görmek mümkündür (Fig. 10-11).

Sahnenin; 9. yüzyıla tarihlenen psalterlarda da yer aldığı gözlemlenir. Çalışma kapsamında seçilen iki örnek Athos Dağı Pantokrator Manastırı’nda muhafaza edilen Pantokrator 61 ve Paris Millî Kütüphanesi’nde muhafaza edilen Naziansoslu Gregorios’un Homilileri/Paris BnF Ms. gr. 510 kitap resmi örnekleridir (Fig. 8-9).

BnF Ms. gr. 510 resimli el yazması fol. 30v.’de İsa’nın Diriliş siklusu bordürler ile üçe ayrılmıştır. En üstte Çarmıha Geriliş, sol ortada Çarmıhtan İndiriliş, sağda Mezara Konulma ve en alt bölümde Chairete sahnesi yer alır (Fig. 8).

Chairete sahnesi ikonografiye uygun olarak bir bahçe içinde yer alır. Arka planda ağaçlar, solda mağaraya benzer bir mezar yapısı ve resmin merkezinde İsa ve her iki ayağına kapanmış kadınlar vardır. Kadınların tasvir edilmesinde, seçilen diğer ve genel Chairete örnekleri ile kıyaslandığında farklı bir yorum ile karşılaşılır. Sahnede kadınların genelde yan yana olması gözlemlenirken⁸⁶, bu örnekte kadınlar İsa’nın her iki yanında yer alacak şekilde simetrik bir biçimde kompozisyona yerleştirilmişlerdir (Fig. 8).

9. yüzyıla ait bir diğer psalter kitap resmi örneği, Athos Dağı MS. Pantokrator 61 fol. 109r.’dir. Resmin sağ marjindeki konik çatılı mezar yapısının ön düzleminde, İsa ve her ikisi de aynı tarafta ve tamamen İsa’nın ayaklarına kapanmış iki kadın figür yer almaktadır. İsa’nın başının ve bakışlarının ise ters tarafa yönelmiş olması dikkat çekicidir. Sol alt köşede ise uyuyan askerlerin tasvirleri yer almaktadır (Fig. 9).

9. yüzyıla tarihlenen psalterlarda daha çok Chairete sahnesinin tercih edildiği gözlemlenir. Bir başka diriliş sahnesi, Anastasis ile kıyaslandığında, neden Chairete sahnesinin daha çok tercih edildiği

⁸⁴ Ousterhout 2013, 235.

⁸⁵ İsa’nın Diriliş sonrası siklusu içerisinde yer alan sahneler; Mezarındaki Meryemler/Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi/Chairete-Emmaus Yolu-Thomas’ın Şüphesi/Şüphesizliği şeklindedir.

⁸⁶ Floransa 6.23 fol. 60v.’de yine simetrik yerleşimi görmek mümkündür. Geniş bilgi için bk. Velmans 1971, fig. 124.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

noktasında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu bağlamda Brubaker (2008), bunun nedenleri arasında liturjik etkinin önemli olduğunu belirtir ve Kutsal Hafta'ya ait leksionarianlarda, Anastasis'in yer almamasının en önemli etken olabileceğine değinir (s. 301-302)⁸⁷. Chairete'in, Anastasis'e göre nicel olarak daha çok tercih edilme nedenlerinden bir diğerini ise, sembolik bağlamda ele alır. Chairete ile olan dirilmenin dünya gözüyle olmasının aksine, Anastasis'in Hades'te⁸⁸ gerçekleşmiş olması, sahnenin az tercih edilme nedenlerinden biri arasında olmasını güçlendirmektedir.

9. yüzyıla ait psalterlarda, Diriliş siklusu içerisindeki Chairete sahnesinin, Çarmıh sahnesi ile kıyaslandığında fazla olması dikkat çeker. Kartsonis ve Grabar bunun, ikonofil/ikonodül kökenli olduğunu savunur. Bu bağlamda İsa'nın insani yanına vurgu yapılarak enkarnasyonu tasdik edilmektedir⁸⁹. Brubaker (2008), sahnenin, özellikle 9. yüzyıla ait psalterlarda nicel olarak çok olması noktasında, siyasi nedenlere gönderme yapar ve bu nicel çokluğun nedenini, dönemin ikonoklazma sonrası tasvir yasağına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olabileceğine bağlar. Çünkü bilindiği üzere ikonoklazma, daha çok İsa'nın enkarnasyon tasviri ile ilgili ikonalarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle Diriliş sahnelerinin tasvir yasağı hemen sonrası psalterlarda önemsenmesi, İsa'nın ölüm sonrası dirilişine, onun hem insani hem de tanrısal yanına yani kısaca enkarnasyonuna bir delildir. Bu bağlamda ikonodül taraftarlarının savı şu şekildedir. İsa'nın tasvirlerinin inkâr edilmesi, aslında onun enkarnasyonu ve insani yanını reddetmek anlamına gelmektedir (s. 302).

Orta Bizans döneminde Kapadokya bölgesinde hem Myrophoroi hem de Chairete sahnelerini görmek mümkündür. Sahnenin, 9. yüzyıl psalterlarının aksine, Anastasis ile aynı oranda tercih edilmiş olması dikkat çeker⁹⁰. Sahnenin, İsa'nın Diriliş siklusu içerisinde yer aldığı örneklerde, sahne genelde Anastasis ile birlikte verilmiştir⁹¹.

Çalışma kapsamında, duvar resmi için seçilen Kapadokya örnekleri; Göreme Karanlık ve Çarıklı Kilise şeklindedir. Her iki sahne benzer ikonografik detaylar içerir. Sahnenin en belirgin elemanı, bir elinde mızrak tutan ve diğer eliyle Meryemlere boş mezarı gösteren melektir. Askerlerin, meleğin ve Meryemlerin sahneye yerleştirilmesi ufak detaylar dışında aynıdır. (Fig. 10-11).

Konis (2006), Kapadokya bölgesi Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi sahnesindeki kadınların ellerindeki buhurdanların⁹², daha çok liturjik kökenli olduğuna ve muhtemelen Kudüs etkisi ile ortaya çıktığına değinir. Yazıtlarda geçen *ΜΤΡΟΦΟΡΕ/Μür Taşıyan* ya da *ΜΟΙΡΟΦΟΡΟΙ/Μür Taşıyan Kadınlar* ifadesinin Kudüs odaklı ortaya çıkan kadın dekoneslerin, Mür Taşıyan Kadınlar ile bağlantısına dikkat çeker (s. 340-344).

13. yüzyıla tarihlenen Mileşeva/Sırbistan Göğe Yükseliş Kilisesi (1234) duvar resmi örneği, naosun batı kolunda, kilisenin banisi Vladislav'ın mezarı üzerindedir. Sahnede, bir kaya üzerinde oturan beyaz kıyafetli melek, boş mezarı Meryemlere göstermektedir. Sağ alt düzleme ise askerler yerleştirilmiştir. (Fig. 12).

Sahnedeki melek tasviri Balkan resim sanatı kapsamında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yerel ustaların ve sanatçıların çalıştığı kilisedeki resim programı, bölgesel üsluptan izler taşıyor olması adına sanat tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Klasik dönemden etkilenmenin gözlemlendiği kilise resim programı içerisinde, Grabar'ın (1953) verdiği örnek, sahnede melek tasviri üzerinden verilmiş olması adına dikkate değerdir (s. 143-149).

Göğe Yükseliş Kilisesi örneğinde olduğu gibi, Bera/Ferrai Kosmosoteira Kilisesi (1152) Isaak Komnenos'un mezarı kuzeybatı kanat tonuzu üzerinde ve başkent Konstantinopolis Pantokrator Manastırı'na (Zeyrek Camii) (1118-36) ait tipikonda belirtildiği üzere hanedan ailesinin mezarının yer aldığı Orta Kilise/Heroon Şapeli II. İonnes Komnenos'un mezarı üzerinde Myrophoroi sahnesi yer

⁸⁷ Geniş bilgi için bk. (Mateos 1963, 72-91).

⁸⁸ Anastasis sahnesi ve Hades arasındaki ikonografik bağlantı geniş bilgi için bk. (Zenbilci, 2021, 170-177).

⁸⁹ Corrigan 1992, 88-89; Grabar 1980-81, 11-16; Grabar 1984, 239-242; Kartsonis 1986, 138, 228-29.

⁹⁰ Kılıçlar Kilise, Eski Tokalı kilise de Anastasis sahnesi ile birlikte yer alır (Konis 2006, 2001).

⁹¹ Diğer örnekler geniş bilgi için bk. (Konis 2006, 320-355).

⁹² Kapadokya Bölgesi kilise tasvirlerindeki buhurdanlar geniş bilgi için bk. (Altun 2020, 116-135).

almaktadır⁹³. Bu bağlamda, sahnenin bir mezar üzerinde yer almasının kökeninde yine liturjik etki aranmalıdır.

Sonuç olarak; Mür, bir buhur malzemesi olarak çağlar boyunca hep tanrısallık ile ilişkilendirilmiş ve bu nedenle liturjide kullanılan önemli bir madde olmuştur. Üç Müneccim'in İsa'ya hediye ettikleri üç şeyden birisi yine mürdür. Yukarıda bölümde değinildiği gibi Kitab-ı Mukaddes referanslarından edinilen bilgilere göre Süleyman'a ve diğer kraliyet üyelerine sunulan bir hediye olması adına da profan bir özellik gösterir. Koruyucu etkisi nedeniyle, ölüm ritüeli ve daha sonra liturjisinin ayrılmaz bir parçası olan mür, çalışma konusunun da ana hatlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, mürün bu özelliği, kadın figürü ile birleşmiş ve Kitab-ı Mukaddes referanslı olarak İsa'nın Dirilişi için oldukça önemli bir gösterge olan Mür Taşıyan Kadınlar, enkarnasyonun bir delili olarak hem kilise içerisinde dekoneslik gibi bir görevin ortaya çıkmasına hem de sahnenin Hıristiyan resim sanatı içerisinde yer almasına vesile olmuştur. Bu bağlamda sahne, iki noktada önemlidir. İlk düzeyde, mürün ölüm ritüeli bağlantısı ile geçmişten gelen etkisine gönderme yapılırken, ikincil düzeyde ise İsa'nın enkarne olmasına tanıklık etme adına, Hıristiyan resim sanatında kadın figürünün öne çıkmasına da katkı da bulunmuştur.

⁹³ Ousterhout 2013, 237-238.

Kaynakça

Altun, İ., F. (2020). "Kapadokya Kaya Kiliselerinde Buhurdan Tasvirleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37(1), 116-135.

Ataç, N. (2015). "Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu ve Köşe Mekanları Resim Programı". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atchley, E. G. C. F. (1909). *A History of the Use of Incense in Divine Worship*. London: Longmans.

Bender, A., P. (1895). "Beliefs, Rites, and Customs of the Jews, Connected with Death, Burial, and Mourning. (As Illustrated by the Bible and Later Jewish Literature)". *The Jewish Quarterly Review* 7(2), 259-269.

Ben-Yehoshua, S., Borowitz, C., Hanus, L. (2012). "Frankincense, Myrrh, and Balm of Gilead: Ancient Spices of Southern Arabia and Judea", *Horticultural Reviews* 39, 1-79.

Biddle, M. (1999). *The Tomb of Christ*. Stroud: Sutton Publishing Ltd.

Brubaker, L. (2008). *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium. Images as Exegesis in the Homilies of Gregory of Naziansus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caseau, B. (2007). *Incense and Fragrances: from House to Church. A Study of the Introduction of Incense in the Early Byzantine Christian Churches*, *Kislinger 1*, 75-91.

Chang, H., Scott, H. (2017). "Scents, Community, and Incense in Traditional Chinese Religion". *Material Religion* 13(2), 156-174.

Christian, R. (2019). "Isabel, House, Church, or Neither? The Dura-Europos House Church as Christian Place and Christian Initiation Centre". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Calgary, Calgary.

Cooper, E. Michie, C. A. (1991). "Frankincense and Myrrh as Remedies in Children". *J. R. Soc. Med. Volume 84*, 602-605.

Corrigan K. (1992): *Visual Polemics in the Ninth-Century Byzantine Psalters*, Cambridge.

Classen, C. (1994). *Aroma: The Cultural History of Smell*. New York: Routledge.
The Diatessaron of Tatian (t.y.). Philip Schaff <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf09.html>

El Ashry, El S., Salama, H. R., Osama, M., Saleh, A. (2003). "Components, therapeutic value and uses of Myrrh". *Pharmazie*, 58, 163-168.

El-Amin, A., Maksoud, G. (2011). "A Review on the Materials Used During the Mummification Processes in Ancient Egypt". *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 11(2), 129-150.

Evans, S. (2002). "The Scent of a Martyr", *Numen*, 49(2), 193-211.

Grabar, A. (1953). *The Great Centuries of Painting. Byzantine Painting*. A. Skira (ed.). S. Gilbert (trans.). Cleveland: The World Publishing Company.

Grabar, A. (1956). "La fresque des saintes femmes au tombeau à Doura". *Cahiers Archéologiques*, 8, 9-26.

Grabar, A. (1980-81). "Sur Plusieurs Images Insolites du Christ Dans le Psautier Chloudov". *ΔΧΑΕ, IV*

(10), 11-16.

Grabar, A. (1984). *L'Iconoclasme Byzantine, Le Dossier Archéologique Paris* (2nd ed.). Paris: Colledge France.

Harley, F. (2006). *The Narration of Christ's Passion in Early Christian Art. Byzantine Narrative in Honour of Roger Scott.* (Ed.). J., Burke, U., Betka, P., Buckley, K. Hay, R., Scott, A., Stephenson. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

Hughes, K. (2007). *The Incense Bible: Plant Scents That Transcend World Culture, Medicine, and Spirituality.* New York: Haworth Press.

Baeten, J., Challe, S., Deforce, K., Degryse, P., De Vos, D. (2014). « Holy Smoke in Medieval Funerary Rites: Chemical Fingerprints of Frankincense in Southern Belgian Incense Burners”. *PLoS ONE* 9(11): e113142. doi: 10.1371/journal.pone.0113142

Karnas, V., A. (2016). “The Liturgical Function of Consecrated Women in the Byzantine Church”, *Women Deacons? Essays with Answers* (Ed. Phyllis Zagano), Minnesota: Liturgical Press. 168-190.

Kartsonis A. (1986). *Anastasis, The Making of an Image*, Princeton: Princeton University Press.

Kenna, M., E. (2005). “Why does incense smell religious? The anthropology of smell meets Greek Orthodoxy”. *Journal of Mediterranean Studies*, 15(1), 1-21.

Konis, P. (2006). “The Post-Resurrection Appearances of Christ. The case of the Chairete or ‘All Hail’”, *Rosetta* 1, 31-40.

Konis, P. (2008). *From the Resurrection to the Ascension: Christ's Post-Resurrection Appearances in Byzantine Art (3rd – 12th c.)*, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies Institute of Archaeology and Antiquity. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). College of Arts and Law, The University of Birmingham. Birmingham.

Köroğlu, G. (2015). “Bizans Döneminde Buhur - Buhurdan Kullanımı ve Mersin Muzesi'ndeki Buhurdan Örnekleri”. *Olba Kazısı Serisi, V/SELEVCIA AD CALYCADNVM, V*, 51-77.

Kraeling, C., H. (1967). “The Excavations at Dura-Europos. Final Report VIII. Part II”, *The Christian Building*. New York: J. Augustin Publisher.

Lindblom, J. (2019). *Women and Public Space Social Codes and Female Presence in the Byzantine Urban Society of the 6th to the 8th Centuries.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Helsinki University, Helsinki.

Matéos, J. (1963). *Le typicon de la Grande Église, t. II. Le cycle des fêtes mobiles 166-167.* Rome : Edizioni Orientalia Christiana.

Millet, G. (1960). *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile.* Paris : E. De Boccard.

Moeran, B. (2009). “Making Scents of Smell: Manufacturing and Consuming Incense in Japan”. *Human Organization*, 68(4), 439–450.

Musselman, L., J. (2007). *Figs, Dates, Laurel, and Myrrh, Plants of the Bible and the Quran.* Portland: Timber Press.

Nemu, D. (2019). “Getting high with the most high: Entheogens in the Old Testament”, *Journal of Psychedelic Studies*, 3(2), 117–132.

Ousterhout, R. (2013). “Women at Tombs: Narrative, Theatricality, and the Contemplative mode.

Kitab-ı Mukaddes'te ve Liturjide Mür ve Bizans Tasvir Sanatında Myrophoroi/Mür Taşıyan Kadınlar

Wonderful Things”, Byzantium Through its Art Papers from the forty Spring Symposium of Byzantine Studies, London, 20–22 march 2009. (Ed. Anthony Eastmond, Liz James), Asghgate. 229-246.

Peppard, M. (2012). “Illuminating the Dura-Europos Baptistery: Comparanda for the Female Figures”. *Journal of Early Christian Studies*, 20(4). 543-574.

Peppard, M. (2016). *The World’s Oldest Church Bible, Art, and Ritual at Dura- Europos, Syria*. New Haven: Yale University Press.

Potočnik, M. (2017). *A History of Death and Funeral Rites: A Case Study of the Ga In Jamestown (Ghana)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Ghana, Ghana.

Merrill F., Unger, M. F. (1988). “Incense,” *The New Unger’s Bible Dictionary*, rev. ed., ed. R. K. Harrison Chicago: Moody Press.

Velmans, T. (1971). *Le Tétraévangile de la Laurentienne*, Florence Laur. VI. 23 (Bibliothèque des Cahiers archéologiques VI). Paris: Klincksieck.

Volbach W. F. (1952): *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Römisches Germanisches Zentralmuseum zu Mainz, Forschungsinstitut Für Vor-und Frühgeschichte Altertümer 7, Mainz

Weitzmann K. (1966). ‘Eine vorikonoklastische Ikone des Sinai mit der Darstellung des Chairete’, *Tortulae: Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten (Römische Quartalschrift 30, Supplement)*, 317-325.

Wilkinson J. (1972): ‘The Tomb of Christ, An Outline of its Structural History’, *Levant* 4, 83-97.

Wood, H. (2009). *Byzantine women: Religion and Gender Construction*. *Rosetta* 7(5). 19-32.
<http://www.rosetta.bham.ac.uk/issue7supp/byzantine-women/>

Zenbilci, K. İ. (2021). *Bizans Sanatında Alegorik Bir Figür: Hades*. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 11(21). 153-189.

Çevrimiçi Kaynaklar

The Online Bible College, *Discovering Jesus Course 42, Gold, Incense and Myrrh*
www.onlinebiblecollege.com, 2001.

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/8099-incense>

<https://artidecorative.milanocastello.it/en/content/marys-sepulchre>

<http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000025956&keywords=Plut.01.56#page/36/mode/2up>

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522082/f74.item>

Figürler

Fig. 1 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Dura- Europos Vaftizhanesi (Christian, 2019, Ek C2)

Fig. 2 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Dura- Europos Vaftizhanesi (Peppard 2016, Levha 7, Dura Europos Vaftizhanesi Koleksiyonu)

Fig. 3 Chairete Sahnesi, Roma Santa Sabina Kilisesi Ahşap Kapı Kanadı (Harley 2006, 538, Fig. 12)

Fig. 4 Chairete Sahnesi, Fildişi Diptikon Kanadı, Milano Sforzesco Şatosu, Müzesi Trivulzio Koleksiyonu (Volbach 1952, no. 111, Levha 33)

Fig. 5 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi Sahnesi, Kutsal Topraklardan Gelen Hacılara Ait Bir Ampulla (Ousterhout 2013, 235, Fig.16.1).

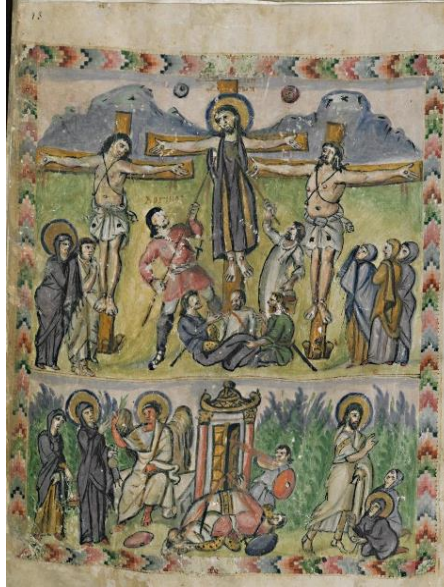

Fig. 6 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi ve Chairete Sahneleri, Rabbula İncili/Laurenziana, Cod. Pluteus I, 56, fol. 13r.
<http://teca.bmlonline.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=TECA0000025956&keywords=Plut.01.56#page/36/mode/2up>

Fig. 7 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi Sahnesi, Ravenna Sant' Apollinare Nuovo Bazilikası (Hatice Demir Arşivi, 2016)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Croc 510

Fig. 8 Chairete Sahnesi, Naziansoslu Gregorios'un Homiliyeleri/Paris BnF Ms. gr. 510, fol. 30v.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522082/f74.item>

Fig. 9 Chairete Sahnesi, Athos Pantokrator Manastırı, Pantokrator 61, fol. 109r. (Brubaker 2008, 30, fig. 120)

Fig. 10 Mür Taşyan Kadınlar/Myrophoroi, Göreme Karanlık Kilise, (Altun 2020, 124, Şekil 10 a-b)

Fig.11 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Kapadokya Çarıklı Kilise (Ataç 2015, 55, Resim 21)

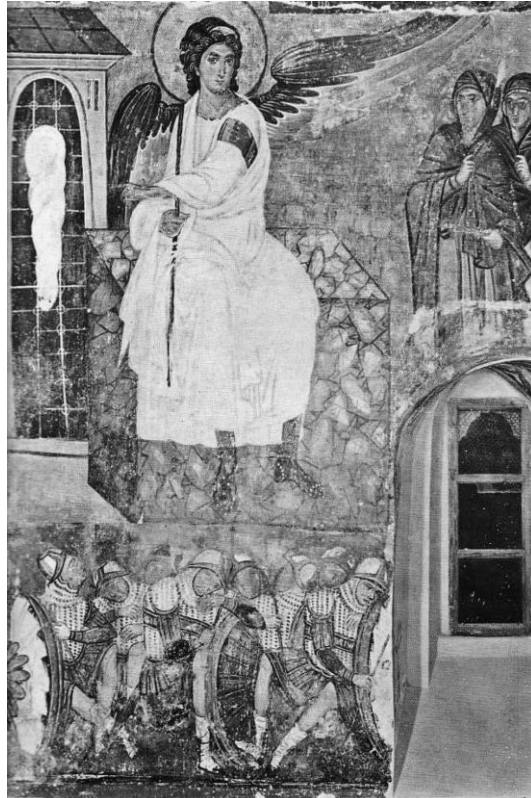

Fig.12 Mür Taşıyan Kadınlar/Myrophoroi, Göğe Yükseliş Kilisesi, Mileševa/Sırbistan, 1234 (Ousterhout 2013, 237, Fig.16.2)

Bizans Taş Eserlerinde Zambak (*Fleur-de-Lis*) Motifi: Tipolojik Bir Değerlendirme**The Lily Motif (Fleur-de-Lis) on Byzantine Stone Works: A Typological Assessment***İçim Bengisu GÖKTÜRK**Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi A.B.D
icimbgokturk@gmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-0402-9778

Öz

Zambak çiçeği anlamına gelen ve ondan türetildiği düşünülen *Fleur-de-Lis* stilize motifi, Fransa'da 12. yüzyılda VII. Louis tarafından kraliyet sembolü olarak kabul edilmiştir. Özellikle Batı sanatında, Ortaçağ Avrupa hanedan armaları içerisinde tanınmış olan bu motif, Bizans sanatının erken dönemlerinden itibaren sürekli olarak uygulanmış ve farklı eser türlerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ancak bu motif, Bizans çalışmaları içerisinde genel olarak farklı bitki isimleri ile tanıtılmış ve bu konu hakkında kapsamlı herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu nedenle söz konusu motif, özellikle Bizans taş eserlerinde *Fleur-de-Lis* karakterini ortaya koyan unsurlar ile birlikte tespit edilmiş ve detaylıca incelenmiştir. İncelenen zambak motiflerinin, yan yaprakların durumuna göre üç farklı ana tip gösterdiği ve bu tiplerin de kendi içlerinde iki alt gruba ayrıldığı saptanmıştır. Motiflerin sap kısımlarının da biçimlerine göre çeşitlilik gösterdiği belirlenmiş ve bunlar farklı gruplar altında değerlendirilmiştir. Böylelikle tespit edilen zambak (*Fleur-de-Lis*) motifleri dönemsel farklılıkları ile birlikte aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fleur-de-Lis*, zambak, Bizans, motif, tipoloji.**Abstract**

The stylized motif *Fleur-de-Lis* which means the Lily and derived from it, was accepted as a royal symbol in the 12th century in France by Louis VII. This motif which was a well-known royal symbol especially in Western Art in Medieval Europe, has been applied continuously since the early periods of Byzantine art and has been used extensively in different types of works. But this motif was generally introduced with different plant names in Byzantine studies and no comprehensive studies have made about this subject.

Thus, the motif was identified along with elements revealing the character of *Fleur-de-Lis* and examined in detail especially in Byzantine stone works. The lily motifs showed three different main types according to the condition of the side leaves and these types were divided into two sub-groups. It was determined that the stems of the motifs also varied according to their shapes and these were also evaluated under different groups. Thus, the Lily (*Fleur-de-Lis*) motifs were tried to be enlightened together with their periodical differences.

Keywords: *Fleur-de-Lis*, lily, Byzantine, motif, typology.**Giriş**

Zambak (*Fleur-de-Lis*) motifi, üç yapraklı stilize bir motif olup aşağı kıvrık yan yapraklardan ve mızrak ucu biçiminde yükselen dikey bir orta yapraktan oluşmaktadır¹. Batı sanatında Fransa kraliyet sembolü olarak çok iyi bilinen bu motif, kendini hanedanlığın bir simgesi olarak devlet armalarında belirgin bir biçimde göstermektedir². Hıristiyanlık öncesi erken kültürlerden itibaren kullanıldığı bilinen³ uzun saplı ve genellikle beyaz bir çiçek ile sonlanan ve Fransızca zambak çiçeği anlamına gelen *Fleur-de-Lis*, hanedanlık arması olarak VII. Louis (1120-1180) tarafından benimsenmiştir⁴. Resmi olarak ilk kabul edilişi bu döneme tarihlense de aslında armanın kökeni Frankların ilk kralı

* Bu makale Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Bizans Sanatında Zambak (*Fleur-de-Lis*) Motifi" adlı yüksek lisans tezinin bir kısmından hazırlanmıştır. Makalede söz konusu motifi sadece tipolojik özellikleri hakkında bilgiler sunulmuş olup motifi ikonografik diğer anlamları için bkz. İçim Bengisu Göktürk, Bizans Sanatında Zambak (*Fleur-de-Lis*) Motifi, Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.

¹ Genel görünümü itibarıyla bu şekilde ele alınan motifi düzenlenişi bakımından farklı biçimleri de bulunmaktadır. Arseven 1975, 2278.

² Fox- Davies 1909, 272-276.

³ Ronnberg 2010, 156.

⁴ Ruzzi ve Fabiani 2018, 6-13.

Clovis'e kadar gitmekte ve bu çiçekler onun genellikle Hıristiyanlığı seçmesine dair kurgulanan efsanelerin içerisinde yer almaktadır⁵. Clovis'le ilişkilendirilen bu sembolün, hanedanlık görüntüsü olarak çeşitli şekillerde Fransa hükümdarları üzerinde ve onların mühürleri ile birlikte papa ve kardinallerin asa ve taçlarında kullanılmış olduğu bilinmektedir⁶. Her ne kadar zambak (*Fleur-de-Lis*) motifi başlangıçta Clovis tarafından Fransa'da ortaya çıkmış bir sembol olarak görünse de Bizans sanatının erken dönemlerinden itibaren bu motifin yoğun bir biçimde farklı sanat ürünlerinde varlığını gösterdiği anlaşılmaktadır.

Stilize bir motif olan *Fleur-de-Lis*'in kaynağının hangi çiçekten geldiği konusunda birçok araştırmacı tarafından farklı öneriler yapılmaktadır⁷. Genellikle iris ve zambak çiçekleri üzerine şekillenen bu yorumların farklılığı aslında zambakgiller ailesinin çok zengin ve kozmopolit oluşundan kaynaklanabilmektedir. Bu tartışmalara önemli bir açıklama Alice M. Coats tarafından getirilmiştir. Coats, zambakla ilgili olan *Fleur-de-Lis* için en azından eski yazarların fikirlerinde hiçbir şüphe olmadığını ve 18. yüzyıla kadar irisin bu isim ile ortak olarak tanındığını ifade etmiştir⁸. Yine bu konu hakkında, benzer bir açıklama yapan James Hall ise irisin *Lilium candidum* (Madonna zambağı/Beyaz zambak) yerine kullanılmasının terimlerin karışıklığından kaynaklanabileceğini aktarmıştır⁹. Hall ayrıca başka bir çalışmasında *Fleur-de-Lis* sembolünün irisin stilize bir yorumu, üç zambak ya da bir silahın başından alınmış bir biçim olabileceğini de ileri sürmüştür¹⁰. Yapısal ve biçimsel olarak bu çiçeklerin dışında çok daha farklı bir çiçek olan lotus hakkında da birtakım zambak tanımları yapılmaktadır. Bu karışıklık olasılıkla lotusun diğer bir ismi olan su zambağı karşılığındaki “*water lily*” yazım şekilleriyle ilgili olabilir. Botanik olarak zambak çiçeklerinden farklı olan bu çiçeklerin formları açısından da *Fleur-de-Lis* ve buna bağlı olan zambak çiçeği görünümünün dışında olduğunu söylemek gerekir.

Bizans döneminde farklı eser türleri üzerinde sıklıkla görülen zambak motiflerinin genellikle palmetin çeşitli varyasyonları olarak (yarım, stilize, üç uçlu, üç yapraklı, küçük şematik, dip yaprakları içeri kıvrılmış ve palmet benzeri yaprak vs. gibi) tanımlandığı görülür. Bunun yanı sıra lotus, çiçek, üç yapraklı yonca ve yaprak motifleri olarak da adlandırılmıştır. Bunun nedeni zambak (*Fleur-de-Lis*) motifi üzerine tipolojik bir değerlendirmenin bulunmamasıdır. Bu nedenle çalışmamızın amacı zambak motiflerinin tiplerini tespit etmek ve bu tiplerin belirli bir döneme işaret edip etmediğini araştırmak olarak belirlenmiştir.

Bu amaçla yürüttüğümüz çalışmada yayınlar üzerinden belirlenen 160 taş eser değerlendirmeye alınmıştır. İncelenen örnekler arasında liturjik ve statik işleve sahip eserler yer almaktadır. Zambak motiflerinin en yoğun tespit edildiği eser türleri levha, arşitrav ve sütun başlıklarıdır. Eserler başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Trakya'daki birçok yerleşimde tespit edilmiş parçalar ile müze koleksiyonlarında korunan örneklerden oluşmaktadır. Ayrıca Anadolu dışında başta Yunanistan ve İtalya bölgelerinden tespit edilmiş parçalar ile birlikte bazı müze (Atina Bizans ve Hıristiyan Müzesi, Rodos Panagia Kastrou Müzesi, Kos Kalesi Müzesi, Mistra Müzesi, Yunanistan Kavala Arkeolojik Koleksiyonu, Berlin Devlet Müzesi, Londra British Müzesi, Münih Koleksiyonu, New York Metropolitan Sanat Müzesi) örnekleri de incelemeye alınmıştır. Eserlerden 91'i Erken Bizans, 63'ü Orta Bizans, 1'i Orta/ Geç Bizans Dönemi'ne, 5'i ise Geç Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bu eserler üzerinden belirlenen toplam 204 zambak motifinin değerlendirilmesi sonucunda 3 ana tip gösterdikleri anlaşılmıştır. Bu tipler de kendi içlerinde yaprak içlerinin detaylandırılmış (A) veya yaprak içlerinin detaylandırılmamış (B) olmasına göre iki alt gruba ayrılmıştır.

⁵ Hemard 2009, 1-4; Randall 2004, 126-164.

⁶ Piercy 2013, 15-18.

⁷ Biedermann, “*lily*” başlığı altında *Fleur-de-Lis*” amblemini değerlendirmiş ve *Fleur-de-Lis*'in bir iris gibi görüldüğünü belirterek bu biçimin 1179'dan itibaren hanedan armalarında kullanıldığını söylemiştir. Biedermann 1992, 207-208. Zambak ve iris çiçeği üzerine yapılan diğer yorumlar için bkz: Kandeler ve Ullrich 2009, 1067-1068., Ruzzi ve Fabiani 2018, 6-13.

⁸ Bu karışıklıkların bir kısmı hakkında, “zambak” kelimesinin göze çarpan güzellikteki herhangi bir çiçeğin tanımlanmasında serbestçe kullanılmış olması nedeniyle ortaya çıkmış olabileceğinden bahsederek sarı irisin su zambağı (*water lily*) olarak isimlendirildiğini örnek olarak göstermiştir. Coats 1956, 125-126.

⁹ Hall 1974, 162.

¹⁰ Hall 1996, 145-146.

İncelediğimiz zambak (*Fleur-de-Lis*) motiflerinin sap formlarına göre de çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu motifler, sapı olmayan örnekler ile birlikte sap formlarına göre 7 grup altında değerlendirilmiştir. Bunlar; düz ve basit (S), kıvrık (S-K), iki parça (S-İ), üçgen (S-Ü), yuvarlak (S-Y) ve asa biçimli (S-A) saplar olarak ayrılmaktadır. Belirlenen tip ve sap formlarını temsil eden bazı örnekler ve örneklere ait çizimler, aşağıda detaylı olarak gösterilmiştir.

Zambak (*Fleur-de-Lis*) Tipleri

İncelenen eserler üzerinden tespit edilen zambak motifleri üç ana tip altında değerlendirilmiştir.

Tip 1: Bu tipe ait örneklerde yan yapraklar, aşağı kıvrık olarak biçimlendirilmiş bir tasarıma sahiptir. Bu örneklerin *Fleur-de-Lis* simgesinin yaprak karakterini gösteren en yakın uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Geç Bizans Dönemi'ne ait değerlendirmeye aldığımız 5 eser bu tip içerisinde yer almaktadır. Tip 1A'ya dahil edilen motifler, 63 eser üzerinden toplam 68 motif ile temsil edilmekteyken Tip 1B örnekleri ise 32 eser üzerinden toplam 33 motif ile temsil edilmektedir. Bunun sebebi, bazı eserlerde tespit edilen zambak (*Fleur-de-Lis*) motiflerinin aynı tipe dahil olmalarına rağmen sap formları açısından farklılıklar göstermeleridir. Bu durum, Çanakkale'deki templon levhalarında tespit edilen tip 1A ve 1B grubuna giren zambakların farklı sap formları ile örneklendirilebilir (Tablo 1; Fig. 1-10).

Tablo 1. Tip 1A ve Tip 1B grubundaki zambak (*Fleur-de-Lis*) motiflerine ait çizimler.

1A				
Çanakkale Arkeoloji Müzesi templon korkuluk levhası, Erken Bizans Dönemi (Fig.1) ¹¹	Yunanistan Amphipolis D Bazilikası İon-impost sütun başlığı, Erken Bizans Dönemi (Fig.2) ¹²	İzmit Müzesi korkuluk levhası, Orta Bizans Dönemi (11.-12.yüzyıl) (Fig.3) ¹³	Adana Arkeoloji Müzesi lahit teknesi, Orta Bizans Dönemi (11.yüzyıl ikinci yarısı- 12.yüzyıl başları) (Fig.4) ¹⁴	Atina Bizans ve Hıristiyan Müzesi arcosolium kemeri, Geç Bizans Dönemi (13.-14.yüzyıl) (Fig. 5) ¹⁵
				
(S) (S-Ü)	(S-A)	(S-K)	(S)	(S-İ)

¹¹ Çaylak Türker 2018, 116-130, Fig. 273.

¹² Vemi 1989, 154, Pl. 54/182.

¹³ Doğan 2007, 239, Env. No. 705.

¹⁴ Aydın 2017, 27-43, Şek. 4.

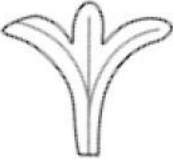

¹⁵ Sklavou- Mavroide 1999, 207, Kat. No. 292.

Bizans Taş Eserlerinde Zambak (*Fleur-de-Lis*) Motifi: Tipolojik Bir Değerlendirme

1B				
Priene Tiyatrosu Şapeli korkuluk levhası, Erken Bizans Dönemi (Fig.6) ¹⁶	Yunanistan-Korinth pencere sütun başlığı, Erken Bizans Dönemi (Fig.7) ¹⁷	Selçuk Efes Müzesi templon arşitravı, Orta Bizans Dönemi (12.yüzyıl)(Fig.8) ¹⁸	Çanakkale Eceabat, Kocadere Köyü Cami templon korkuluk levhası, Orta Bizans Dönemi(Fig.9) ¹⁹	İstanbul Kalenderhane Camii levhası, Orta Bizans Dönemi (9.-10.yüzyıl) (Fig.10) ²⁰
				
	(S-Y)	(S-Ü)	(S-K) (S-İ)	(S-A)

Tip 2: Bu tipe ait örneklerin yan yaprakları her iki yana düz bir biçimde uzanmaktadır. Sap formları açısından bahsi geçen farklılıklar bu tipe dahil edilen örneklerde de görülmektedir (Tablo 2; Fig. 11-20).

Tablo 2. Tip 2A ve Tip 2B grubundaki zambak (*Fleur-de-Lis*) motiflerine ait çizimler.

2A				
İstanbul Ayasofya Kilisesi korkuluk levhası, Erken Bizans Dönemi (Fig.11) ²¹	Yunanistan Kondariotissa Koimesis Kilisesi İon-impot sütun başlığı, Erken Bizans Dönemi (Fig.12) ²²	Münih Koleksiyonu korkuluk levhası, Erken Bizans Dönemi (5.-6.yüzyıl) (Fig.13) ²³	İznik Müzesi korkuluk levhası, Orta Bizans Dönemi (11.-12.yüzyıl) (Fig.14) ²⁴	Çorum Müzesi kathedra, Orta Bizans Dönemi (10.-11.yüzyıl) (Fig.15) ²⁵
				
(S)	(S-K)	(S-A)	(S-İ)	(S)

¹⁶ Westphalen 1998, 279-340, Taf. 43/2-3.

¹⁷ Scranton 1957, 113, Pl. 28/90.

¹⁸ Büyükkolancı ve Öztaşkın 2010, 39-49, Res. 12.

¹⁹ Çaylak Türker 2018, 167, Fig. 274.

²⁰ Striker ve Kuban 1997, 304, Pl. 13/148A.

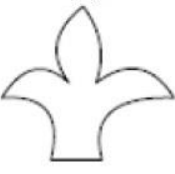

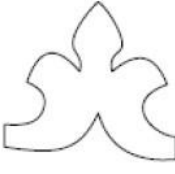

²¹ Barsanti ve Guiglia 2010, 113-114, Fig. 126.

²² Vemi 1989, 150, Pl. 52/170a,b.

²³ Stiegemann 2001, 97, Kat. No. I.17a.

²⁴ Doğan 2007, 239, Env. No. 705.

²⁵ Keskin 2010, 168-170, Res. 151-153.

2B				
Berlin Devlet Müzesi ambon balkon levhası, Erken Bizans Dönemi (6.yüzyıl) (Fig.16) ²⁶ (S)	Roma San Clemente paye, Erken Bizans Dönemi (6.yüzyıl) (Fig.17) ²⁷ (S-Y)	İstanbul Ayasofya Müzesi çifte sütun başlığı, Erken Bizans Dönemi (6.yüzyıl başları) (Fig.18) ²⁸ (S-i)	Kayseri Müzesi altar, Orta Bizans Dönemi (8.yüzyıl başı) (Fig.19) ²⁹ (S-A)	Bursa Müzesi impost sütun başlığı, Orta Bizans Dönemi (Fig.20) ³⁰ (S-A)

Tip 3: Yan yapraklar ilk iki tipte görülen uygulamaların bir birleşiminden oluşmaktadır. Biri yana uzanan, diğeri aşağıya kıvrık biçimde tasarlanan bu örnekler en genel haliyle yönleri değişen yan yapraklara sahiptir. Bu grup içerisinde değerlendirilen örnekler, diğer tiplere oranla daha az sayıda tespit edilmiş olup, Tip 3B grubu ise sadece iki örnek ile temsil edilmektedir. 3B grubuna ait Side Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir örnekte³¹ iki çizim ile gösterilen bu tipe ait zambak motiflerinin yüzeye oldukça fazla yayılmış olması, kompozisyondaki köşelerin ve boşlukların doldurularak değerlendirilmesi amacı ile yapılmış bir görünüm sunmaktadır. Ayrıca tipler, sap formları konusunda diğer örneklerde olduğu gibi yine kendi içlerinde de çeşitlilik göstermektedir (Tablo 3; Fig. 21-26).

Tablo 3. Tip 3A ve Tip 3B grubundaki zambak (*Fleur-de-Lis*) motiflerine ait çizimler.

3A			
Roma San Clemente levha, Erken Bizans Dönemi (6.yüzyıl) (Fig.21) ³² (S)	Afyon Müzesi paye başlığı, Erken Bizans Dönemi (6.yüzyıl sonu) (Fig.22) ³³ (S-K)	Mistra Müzesi korinth sütun başlığı, Orta Bizans Dönemi (11.yüzyıl) (Fig.23) ³⁴ (S-K)	Afyon Müzesi arşitrav, Orta Bizans Dönemi (9.-10.yüzyıl) (Fig.24) ³⁵ (S-K)

²⁶ Ötügen 1996, 110, Taf. 16/3.

²⁷ Guidobaldi, Barsanti ve Guidobaldi 1992, 105, Fig. 163.

²⁸ Barsanti ve Guiglia 2010, 97, Fig. 106.

²⁹ Gültekin Özmen 2013, 24-26, Res. 07, 07a, 07b, 07c.

³⁰ Dennert 1997, 47, Taf. 17/98b.

³¹ Yıldırım 2013, 76-77, Res. 154.

³² Guidobaldi vd., 1992, 85-86, Fig. 83.

³³ Parman 2002, 184, Lev. 111/143a,b.

³⁴ Dennert 1997, 7-8, Taf. 1/5.

³⁵ Parman 2002, 201, Lev. 135/186.

	(S-K)	(S)	
3B			
Yunanistan-Korinth templon levha parçası, Erken Bizans Dönemi (5.yüzyıl) (Fig.25) ³⁶ (S)	Side Arkeoloji Müzesi levha, Erken Bizans Dönemi (5.-6.yüzyıl) (Fig.26) ³⁷ (S-Y) (S-Y)		

Sonuç

Fleur-de-Lis, Fransa'da VII. Louis tarafından 12. yüzyılda resmi anlamda hanedanlığın bir arması olarak benimsenmesinden çok daha önce, karakteristik unsurlarını yansıtan bazı görünüşleri ile Doğu'da Bizans sanatının erken dönemlerinden itibaren kesintisiz olarak kullanılmıştır. Erken, Orta ve Geç Bizans olmak üzere tüm dönemlere tarihlenen 160 taş eser örneğinden gerçekleştirdiğimiz tipolojik incelemelerde zambak (*Fleur-de-Lis*) motifleri, yan yaprakların formlarına göre üç farklı ana tip göstermekte ve her tip kendi içinde A ve B olarak iki alt gruba daha ayrılmaktadır. A olarak belirtilen tiplerdeki yaprak içleri detaylandırılmış olarak daha gerçekçi bir üslupla tasvir edilirken, B olarak belirtilen tiplerin ise yaprak içleri detaylandırılmamış olarak daha şematik bir şekilde işlendiği anlaşılmaktadır. Tiplerin dönemlere göre kesin bir kronolojik ayrıma olanak vermediği ancak birtakım farklılıklar gösterdiği saptanmaktadır.

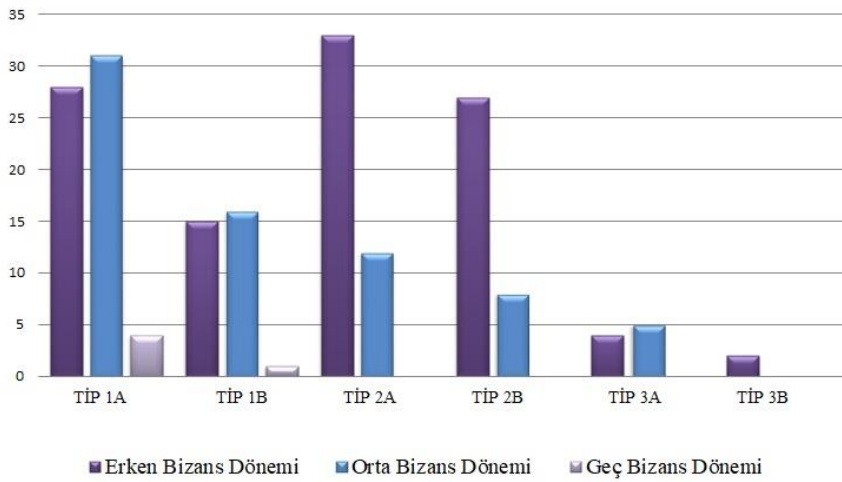
Tip 1 olarak değerlendirdiğimiz örneklerin yan yapraklarının aşağı kıvrık olması, *Fleur-de-Lis* simgesinin karakterini yansıtan bir görünüm sunmaktadır. Bu tipin A ve B alt grupları ile tüm dönemlerde neredeyse aynı yoğunlukta uygulandığını söylemek mümkündür. Ayrıca incelediğimiz Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenen eserlerdeki zambak motifleri ise sadece bu tipin temsili olan örneklerden oluşmaktadır. Tip 2 olarak isimlendirdiğimiz yan yaprakları iki yana uzanan örneklerin ise Erken Bizans Dönemi içerisinde yoğun bir kullanım gösterdiği görülmektedir. Orta Bizans Dönemi'nde bu tip, erken döneme göre belirgin bir oranda azalma göstererek görülmeye devam etmiştir. Orta Bizans Dönemi'nde biçimsel olarak *Fleur-de-Lis* karakterini yansıtan zambak

³⁶ Scranton 1957, 104, Pl. 19/1.

³⁷ Yıldırım 2013, 76-77, Res. 154.

görüntülerinin, Batı devletleri ile olan ilişkiler ile daha belirgin olarak ortaya çıkması ve hatta Laskaris döneminde Aziz Tryphon'un bir simgesi³⁸ olarak sikkelerde de bu motifin görülmesi, aşına olunan Tip 1 formu dışındaki diğer form olan Tip 2 örneklerine daha az rastlanması konusunda bir anlam ifade edebilir. Tip 3 grubunda değerlendirdiğimiz yan yaprakların biri yana diğeri aşağıya doğru uzanan (yönleri değişmekte olan) zambak motifleri ise diğer tiplere nazaran daha az sayıda örnek ile temsil edilmektedir. Tip 3 grubunda değerlendirmeye aldığımız bu örnekler, Erken ve Orta Bizans olmak üzere her iki dönemde de uygulanmış olup bu tipin B alt grubu içerisinde Orta Bizans Dönemi'ne ait herhangi bir örnek tespit edilmemiştir. Tüm tiplerde ayırdığımız A ve B alt grupları genel olarak her dönemde de görülmektedir. Ancak incelediğimiz örnekler üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda, tüm dönemler içerisinde A grubu olanların B grubuna oranla daha çok sayıda örnek ile temsil edildiği anlaşılmaktadır (Fig.27).

Fig.27. Tiplerin Dönemlere Göre Dağılımı

İncelediğimiz örneklerin sap formları hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, Tip 1 grubundaki Erken ve Orta Bizans dönemlerine ait tüm örneklerde bütün sap biçimleri görülürken, bu tip içerisinde değerlendirdiğimiz Geç Bizans Dönemi örneklerinde sadece saplı, kıvrık ve iki parça sap biçiminde olanlar tespit edilmektedir. Tip 2 grubundaki Erken Dönem örneklerinde ise üçgen ve yine bu tipe ait Orta Dönem örneklerinde de yuvarlak sap biçimli olanlardan herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Tip 3 grubundaki Erken ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen zambak motiflerinde ortak olarak tespit edilmeyenler, sapsız olanlar, üçgen ve asa biçimli sap durumu göstermeyenlerden oluşmaktadır. Ayrıca yine Tip 3 grubundaki Erken Dönem örneklerinde iki parça sap biçimine sahip bir motife rastlanmamıştır. Dolayısıyla incelediğimiz tüm eserlerde görülen sap formlarının sırasıyla en çok; düz ve basit bir sap formu gösterenler, kıvrık ve iki parça sap formu örnekler ile sapı olmayan örneklerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu sap formlarını asa biçimli sap ile üçgen biçimli olanlar izlemektedir. Genel olarak en az görülen sapın ise yuvarlak biçimli örneklerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

³⁸ 13. yüzyılın ikinci yarısında Aziz Tryphon'un, Laskaris hükümdarı II. Theodore ve İznik (Nikaia) için önemli bir kişilik olduğu bilinmektedir. Bu durum hükümdarın çok önemli bir savaş sırasında rüyasına giren aziz sayesinde zafer elde etmesi sonucu onun İznik şehrinin koruyucu azizi olarak gördüğü büyük değerle ilişkilidir. Diğer yandan azizin mucizesi olan zambak çiçekleri de bu dönemin sikkelerinde uygulanmıştır. Bu mucize, ilahilerin Aziz Tryphon'un şerefine söylendiği bir sabahta kandiline konulan zambak soğanlarının kış vaktinde çiçeklenmesidir. Bu olayın II. Theodore Laskaris tarafından Aziz hakkında yapılan bir anma konuşması sırasında kutlandığı ve İznik'in 13. yüzyılda tanımlanan bu mucize ile birlikte önemli bir cazibe merkezi haline geldiği bilinmektedir. Foss 1996, 104-108.

Kaynakça

- Arseven, C. E. (1975). "Zambak". Sanat Ansiklopedisi içinde (31.Fasikül. Cilt. V, s.2278). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Aydın, A. (2017). Adana Arkeoloji Müzesi'ndeki 6610 Numaralı Misis (Mopsuestia) Lahdi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42, 27-43.
- Barsanti, C ve Guiglia, A. (2010). The Sculptures of the Ayasofya Müzesi in Istanbul A Short Guide, İstanbul: Ege Yayınları.
- Biedermann, H. (1992). Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and the Meanings Behind Them. James Hulbert (Çev.). New York: Facts On File.
- Büyükkolancı, M., Öztaşkın G. K. (2010). Selçuk Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, 39-49.
- Coats, A. M. (1956). Flowers and their Histories. London: Hulton Press.
- Çaylak Türker, A. (2018). Byzantine Architectural Sculpture in Çanakkale. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Dennert, M. (1997). Mittelbyzantinische Kapitelle: Studien zu Typologie und Chronologie (Asia Minor Studien). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Doğan, S. (2007). Kalanlar 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans / The Remnants 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey. A. Ödekan (Ed.). Sergi Kataloğu İçinde Bizans Taş Eserleri Bölümü ve Kataloğun Bir Bölümü. (s. 239). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Foss, C. (1996). Nicaea: Byzantine Capital and Its Praises: with the Speeches of Theodore Laskaris; In Praise of the Great City of Nicaea, and, Theodore Metochites, Nicene Oration, Archbishop Lakovos Library of Ecclesiastical and Historical Sources. No.21, Brookline: Hellenic College Press.
- Fox- Davies, A. C. (1909). A Complete Guide to Heraldry. London: T.C.& E.C. Jack.
- Guidobaldi F., Barsanti C. ve Guidobaldi A. G. (1992). San Clemente: La scultura del VI secolo. Roma: Collegio San Clemente.
- Gültekin Özmen, İ. (2013). Kayseri ve Niğde Müzeleri'nde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserler. (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hall, J. (1974). Dictionary of Subjects and Symbol in Art. New York: Harper & Row.
- Hall, J. (1996). Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art. Colorado: Westview Press.
- Hemard, N. (2009). A Sainly and Victorious Symbol. New Orleans Nostalgia, 1-4.
- Kandeler, R., Ullrich W. R. (2009). Symbolism of Plants: Examples from European-Mediterranean Culture Presented with Biology and History of Art: APRIL: Iris. Journal of Experimental Botany, 60(4), 1067-1068.
- Keskin, E. (2010). Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserler, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Ötüken, S. Y. (1996). Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien: Antike und Byzantinische Denkmaeler in der Provinz Bursa. Tübingen: Ernst Wasmuth.
- Parman, E. (2002). Ortaçağ Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Piercy, J. (2013). Symbols: A Universal Language. London: Michael O'Mara Books.
- Randall, M. (2004). On the Evolution of Toads in the French Renaissance, Renaissance Quarterly. 57(1), 126-164.
- Ronnberg, A (Ed.) (2010). Archive for Research in Archetypal Symbolism (ARAS), The Book Of Symbols: Reflections On Archetypal Images. Taschen.
- Ruzzi, P., Fabiani L. (2018). La bellezza del simbolo. Bullettino, 6-13.
- Scranton, R. L. (1957). Corinth XVI. Mediaeval Architecture in the Central Area of Corinth. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- Sklavou- Mavroeide, M. (1999). Γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, Κατάλογος. Athens.
- Stiegemann, C. (2001). Byzanz, das Licht aus dem Osten: Kult und Alltag im byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert. (Katalog der Ausstellung im Erzbischöflichen Diözesanmuseum Paderborn, Paderborn 2001). Mainz: Verlag Philipp Von Zabern.
- Striker, C. L ve Kuban Y. D. (1997). Kalenderhane in Istanbul: The Buildings, Their History, Architecture, and Decoration: Final Reports on the Archaeological Exploration and Restoration at Kalenderhane Camii, 1966-1978. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Vemi, V. (1989). Les Chapiteaux Ioniques à Imposte de Grèce à L'époque Paléochrétienne. Athènes: Ecole Française d'Athènes.
- Westphalen, S. (1998). Die Basilika von Priene. Architektur und Liturgische Ausstattung, Istanbulur Mitteilungen, 48, 279-340.
- Yıldırım, Ş. (2013). Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi, (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Figürler

Figür 1. Çanakkale Arkeoloji Müzesi templon korkuluk levhası (Çaylak Türker 2018, Fig. 273).

Figür 2. Yunanistan Amphipolis D Bazilikası ion-impost sütun başlığı (Vemi 1989, Pl. 54/182).

Figür 3. İznik Müzesi korkuluk levhası (Doğan 2007, Env. No. 705).

Figür 4. Adana Arkeoloji Müzesi lahit teknesi (Aydın 2017, Şek. 4).

Figür 5. Atina Bizans ve Hıristiyan Müzesi arcosolium kemeri (Sklavou- Mavroeide 1999, Kat. No. 292.
Fotoğraf: Ayşe Çaylak Türker Arşivi 2018).

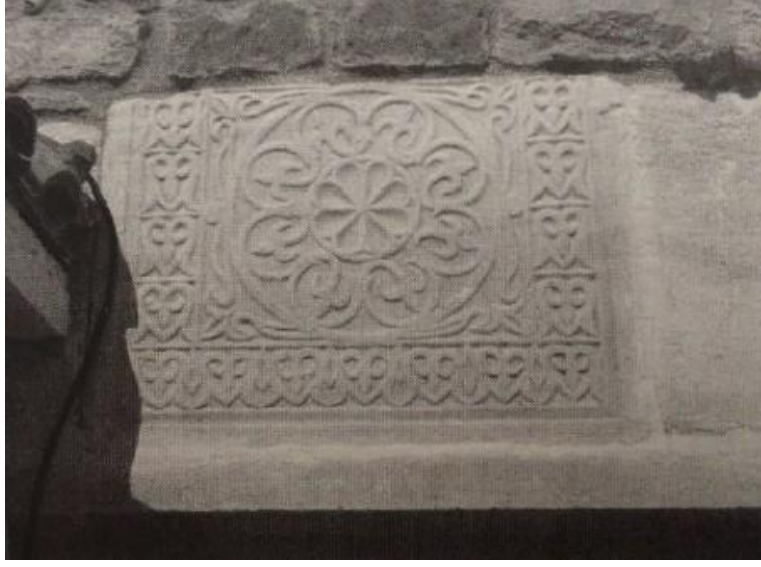
Figür 6. Priene Tiyatrosu Şapeli korkuluk levhası (Westphalen 1998, Taf. 43/2-3).

Figür 7. Yunanistan- Korinth pencere sütun başlığı (Scranton 1957, Pl. 28/90).

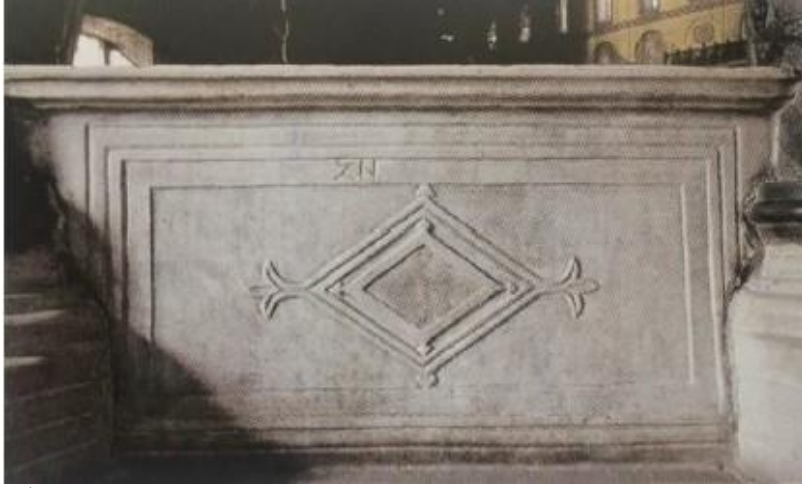
Figür 8. Selçuk Efes Müzesi templon arşitravı (Büyükkolancı ve Öztaşkın 2010, Res. 12).

Figür 9. Çanakkale Eceabat, Kocadere Köyü Camii templon korkuluk levhası (Çaylak Türker 2018, Fig. 274).

Figür 10. İstanbul Kalenderhane Camii levhası (Striker ve Kuban 1997, Pl. 13/148A).

Figür 11. İstanbul Ayasofya Kilisesi korkuluk levhası (Barsanti ve Guiglia 2010, Fig. 126)

Figür 12. Yunanistan Kondariotissa Koimesis Kilisesi ion-impot sütun başlığı (Vemi 1989, Pl. 52/170a,b).

Figür 13. Münih Koleksiyonu korkuluk levhası (Stiegemann 2001, Kat. No. I.17a).

Figür 14. İznik Müzesi korkuluk levhası (Doğan 2007, Env. No. 705).

Figür 15. Çorum Müzesi kathedra (Keskin 2010, Res. 151-153).

Figür 16. Berlin Devlet Müzesi ambon balkon levhası (Ötüken 1996, Taf. 16/3).

Figür 17. Roma San Clemente payesi (Guidobaldi vd. 1992, Fig. 163).

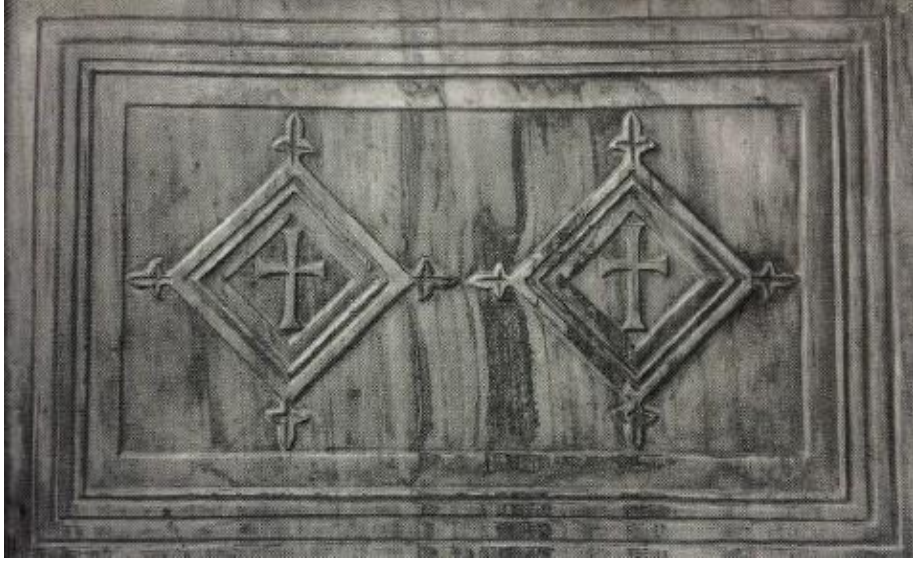
Figür 18. İstanbul Ayasofya Müzesi çifte sütun başlığı (Barsanti ve Guiglia 2010, Fig. 106).

Figür 19. Kayseri Müzesi altarı (Özmen Gültekin 2013, Res. 07, 07a, 07b, 07c).

Figür 20. Bursa Müzesi impost sütun başlığı (Dennert 1997, Taf. 17/98b).

Figür 21. Roma San Clemente levhası (Guidobaldi vd. 1992, Fig. 83).

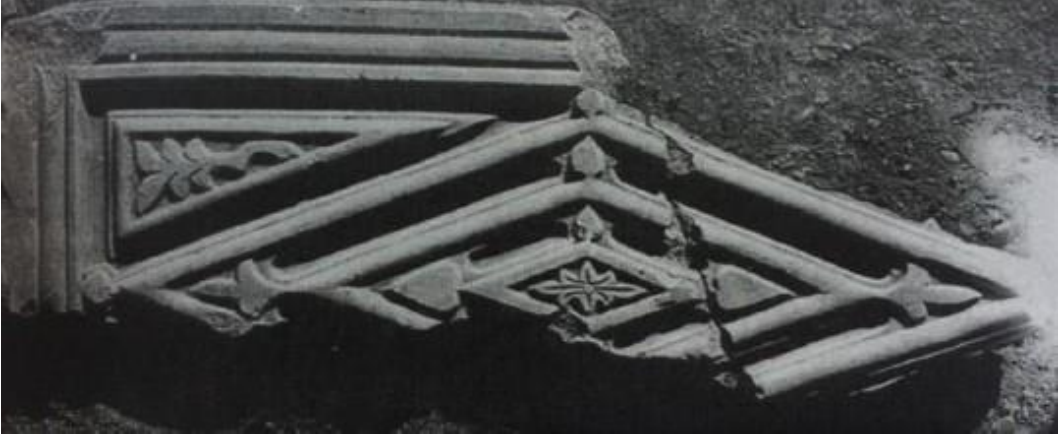
Figür 22. Afyon Müzesi paye başlığı (Parman 2002, Lev. 111/143a,b).

Figür 23. Mıstra Müzesi korinth sütun başlığı (Dennert 1997, Taf. 1/5).

Figür 24. Afyon Müzesi arşitravı (Parman 2002, Lev. 135/186).

Figür 25. Yunanistan- Korinth templon levhası (Scranton 1957, Pl. 19/1).

Figür 26. Side Arkeoloji Müzesi levhası (Yıldırım 2013, Res. 154).

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Keff Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

An Example to Ashab Al-Kahf Symbolism in Westernization Era Decoration Program: Mugla Keyfoturagi Mosque

Ayşe AYDIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

ayseyaydin70@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-5944-6347

Öz

Kare planlı Muğla Keyfoturağı Cami, kitabesine göre 1870 yılında inşa edilmiş, 2005 yılında da onarılmıştır. Caminin harim duvarlarındaki Ashâb-ı Keff isimlerinden alınan Kehfoturağı adı zamanla Keyfoturağı'na dönüşmüştür.

Caminin harim üst pencere aralarında yer alan duvar resimleri panolar şeklinde düzenlenmiştir. Bu panoların içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halife ile Ashâb-ı Keff isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar ve kartuşlar vardır.

Madalyonlar Barok-Rokoko üslubunda perde, volüt, akant, C ve S kıvrımlı yapraklarla süslenmiştir. Panolardan dikdörtgen formlu ikisi içinde Hurma ağaçları, kare formlu iki panoda birer yelkenli gemi, bir panoda Hurma ve Selvi ağaçlarıyla birlikte cami tasviri yer almıştır.

Yedi uyurlar olarak da bilinen, kelime anlamı “mağara arkadaşları” olan Ashâb-ı Keff hem Hıristiyan hem de İslam dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Anadolu kültüründe Ashâb-ı Keff'in isimleri koruyucu tılsım olarak dini, sivil ve ticari yapılarda, el sanatlarında kullanılmıştır. Dualarda yer edinen isimlerin sıkıntı ve sorunlara çözüm, sağlık sorunlarına ise şifa olacağına inanılmıştır. Gemilerin ve denizcilerin koruyucusu sıfatıyla isimleri gemi formlu tılsımlar şeklinde korunma amaçlı gemilere de asılmıştır.

Özellikle 18.yüzyılda Türk kültür hayatında çok sayıda sözlü ve yazınsal ürüne kaynaklık etmesi, bu eserlerde yeniden dönüştürülerek üretilmesiyle Ashâb-ı Keff daha sık okunmuş, buna paralel olarak isimlerinin farklı malzemelerden eşyalar üzerine yazılması da gelenek haline gelmiştir.

Batılılaşma döneminde (18.-19.yüzyıl) Ege bölgesinde inşa edilen camilerin tasvir programında Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isminin yer aldığı yazılı madalyonların kullanımı yaygındır. Ashâb-ı Keff'in isimlerine sahip yazılı madalyonlarda bu bölgede diğer bölgelere kıyasla daha fazladır.

Denizli, Aydın ve Manisa başta olmak üzere Ege bölgesinde gelişen halk sanatında önemli bir yer edinen Ashâb-ı Keff'in isimlerinin cami duvarlarında madalyonlar içinde yer alması bazen mührü Süleyman ile birlikte bazen de gemi istifi şeklinde yazılı Batılılaşma döneminde isimlerin hem koruyucu tılsım olarak kullanımını hem de süsleme programının önemli unsurları haline geldiklerini göstermektedir.

Muğla farklı yapı türlerinde bu isimlere süsleme programında en fazla yer veren yörelerden biridir. Çatak Bağyaka Köyü Cami'nde (1754) Ashâb-ı Keff'in isimleri madalyonlar içinde yer almıştır. Önce dergâh olan sonradan cami olarak kullanılan Şahidi Cami (1870) harimindeki yedi ahşap desteğin, Kuşunlu Cami (onarım 1853) kubbesindeki sekiz sütunun mağara arkadaşlarını simgeledikleri kabul edilir. Ashâb-ı Keff'in isimleri sivil mimaride Datça Mehmet Ali Ağa Konağı'nda (1791/1801) kartuşlar içerisinde, Milas'ta bir evin bahçe kapısının kitabesinde (1879-1880) yer almıştır.

Mevlevîliğin önemli merkezlerinden Muğla'da Mesnevi'de ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmak için örnek verilen Ashâb-ı Keff kıssasının kahramanlarının hem isimlerine hem de sembolizmine yer verilmiştir. Keyfoturağı Cami'nde cami tasvirli panoda ve iki panodaki Hurma ve Selvi ağaçları Hayat ağacı ile özdeşleştirilen, yaşamın, ölümsüzlüğün, sonsuzluğun ve cennetin sembolleridir. Bu ağaçların Ashâb-ı Keff'in isimleriyle süsleme programında yer alması sonsuz yaşam sembolizmini güçlendirmiştir.

Muğla'daki sayılı duvar resimlerine sahip camilerden biri olan Keyfoturağı Cami'nde yanlış onarımların izlerini ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli bir çalışma yapılmalıdır. Böylece Mevlevîliğin ve Ashâb-ı Keff'in Muğla için değeri gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Muğla-Keyfoturağı Cami-Batılılaşma dönemi-Ashâb-ı Keff-Mevlevilik

Abstract

Depending on its inscription, square planned Muğla Keyfoturagi Mosque was built in 1870 and restored in 2005. The name Kehfoturagi, given from the names of Ashab al-Kahf on the sanctuary walls of the mosque, has transformed into Keyfoturagi by the passing time.

The mural paintings placed between upper sanctuary windows of the mosque were arranged as panels. Inside these panels, there are medallions and cartouches inscribed with the names of Prophet Muhammad, his grandsons, four caliphs and Ashab al-Kahf.

The medallions are decorated with draperies, volutes, acanthuses, C and S curved leaves in Baroque-Rococo style. Two rectangular formed panels have date palms, two square formed panels have a sailboat on each, and a panel have the depiction of the mosque accompanied by date palms and cypress trees.

Ashab al-Kahf, also known as seven sleepers, of which lexical meaning is “the companions of cave”, has a significant dignity both in Christian and Islamic world. The names of Ashab al-Kahf have been used in religious, civil and commercial buildings and handicrafts as a protective talisman in Asia Minor culture. It has been believed that these names which take place in prayers would provide solution to problems and would be curative for health issues. In their capacity as protector of ships and sailors, the names have also been hung on the ships as ship-formed talismans.

In conjunction with being a resource to a wide range of verbal and literary products in Turkish cultural life especially in 18th century and with reconversion and reproduction by these products, Ashab al-Kahf has been read more frequently and concordantly engraving of the names on objects of various materials has become a tradition.

The use of inscribed medallions with the names of Prophet Muhammad, his grandsons and four caliphs is common in the depiction program of the mosques built in Aegean region in Westernization era (18th-19th centuries). Inscribed medallions with the names of Ashab al-Kahf are also more common in this region in comparison with other regions.

The names of Ashab al-Kahf, which have a significant dignity in folk art of Aegean region, notably in Denizli, Aydın and Manisa; partaking inside medallions on mosque walls, written sometimes with Solomon’s seal and sometimes as ship stowage indicates that the names have both been used as a protective talisman and have been significant elements of the decoration programs in Westernization era.

Muğla is one of the territories which most frequently involve these names in the decoration program at different building types. The names of Ashab al-Kahf were placed inside medallions in Çatak Bağıyaka Village Mosque (1754). It is assumed that seven wooden girders on the sanctuary of Şahidi Mosque (1870) which was previously used as a dervish convent and eight columns on the dome of Kurşunlu Mosque (restoration 1853) symbolize the companions of cave. The names of Ashab al-Kahf was used in civil architecture, inside cartouches in Mehmet Ali Ağa Mansion at Datça (1791/1801) and on the inscription of the garden gate of a house in Milas (1879-1880).

Both the names and the symbolism of the heroes of Ashab al-Kahf parable, given as an example in order to express soul and self nurture mentioned in Masnavi, have been used in Muğla, which is an important centre of Mevleviyeh. On mosque depicted panel and two panels in Keyfoturağı Mosque, date palms and cypress trees which are identified with the tree of life are the symbols of life, immortality, eternity and heaven. The involvement of these trees with the names of Ashab al-Kahf on the decoration program corroborates the eternal life symbolism.

A deliberate study should be carried out in order to extinguish the traces of misguided restorations in Keyfoturağı Mosque which is one of the rare mosques having mural paintings in Muğla. Therefore the dignity of Mevleviyeh and Ashab al-Kahf for Muğla can be handed down to the next generations properly.

Key Words: Muğla-Keyfoturağı Mosque-Westernization Era-Ashab al-Kahf- Mevlevi

Giriş

Keyfoturağı Cami Muğla Karabağlar Mahallesi Yurtlar Mevkii’nde yer alır. Kare planlı caminin ismini harim duvarlarındaki Ashâb-ı Kehf’in isimlerinden aldığı, Keyfoturağı adının zamanla ses değişikliğine uğrayarak Keyfoturağı şekline dönüştüğü kabul edilir¹.

2005 yılında onarılan, çatısı yenilenen cami, giriş kapısının üzerindeki kitabeye göre H.1287/ M.1870 yılında Kadızade tarafından yaptırılmıştır. Kitabedeki Kadızade, tarihi sürece bakıldığında Hacı Süleyman Efendi olmalıdır².

Caminin harim duvarlarında üst pencerelerin aralarında panolar içinde tasvirler yer alır³. Bazı panolar tamamen yok olmuş bazıları da izlerden anlaşılan badana altında kalmıştır. Günümüze sağlam kalabilen panolar ve içindeki tasvirlerin özgünü kalem işi olmakla birlikte onarımlar sırasında yağlı boya ile çoğunun üzerinden tekrar geçilmiş, bazı bölümlere ise eklemeler yapılmıştır.

Keyfoturağı Cami’nin duvar resimleri hem seçilen konuları ve motifleriyle hem de bunların teknik ve

¹ Karataş 2019, 485. Keyfoturağı Cami bugüne kadar sadece bir yüksek lisans tezinde Muğla’nın diğer cami ve mescitleriyle birlikte genel hatlarıyla değerlendirilmiş (Ekmekçi, Aziz. “Muğla Cami ve Mescitleri” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2014), İ. Ethem Karataş ise yazdığı makalede Ashâb-ı Kehf bağlamında diğer Muğla örnekleriyle birlikte genel olarak ele alınmıştır (Karataş 2019).

² Kadızade Hacı Süleyman Efendi (1810-1890) Muğla’nın tanınmış ailelerinden 'Kadılar' ailesinin bir üyesidir, Kadı Ömer Efendi’nin oğludur, tarımla uğraşmış, Muğla’nın ilk belediye başkanı olarak 1871-1880 yılları arasında görev yapmış, 1893 yılında üstün hizmetlerinden dolayı taltif edilmiştir. 1886 yılında Saat Kulesi’ni yaptırmıştır. Saat kulesi kitabesinde açıkça Hacı Süleyman Efendi olarak, kulenin yanındaki çeşme kitabesinde ise Kadızade Hacı Süleyman Efendi olarak geçmekte, kentin ticari gelişimi amacıyla kitabeleri olmayan Koca Hanı ve Bıcılar (Kıraathane) Hanı’nı da yaptırdığı belirtilmektedir (Acun 2011, 73; Gurulkan-Kirişcioğlu 2011, 176; Akça 2002, 74)

³ Bu makalede harim içindeki duvar resimlerinden sembolik anlama sahip olanlarla Ashâb-ı Kehf isimlerine yer verilmiş, bunların birlikte oluşlarının nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Duvar resimleri bir bütün olarak başka bir makale konusudur.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Keff Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

üslup özellikleriyle Batılılaşma döneminin genel özelliklerini yansıtır. Dönemin süsleme özelliklerine sahip madalyonlar içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isimlerinin yazılması geleneğin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Denizli, Aydın ve Manisa başta olmak üzere Ege bölgesinde gelişen halk sanatı çerçevesinde bu isimlere Ashâb-ı Keff kahramanlarının isimleride eklenmiştir. Hıristiyan inancındaki Ashâb-ı Keff hikayesinin geçtiği yerinde Efes'te olması Ege bölgesinin ayrıcalığı şeklinde algılanabilmektedir. Hikâyenin hem Hıristiyanlıkta hem de İslam dininde yer alışı yedi kahramanın Allaha inançlarında ısrarcı olmalarının mükafatını görmeleri iki farklı dinin ortak bir inanca sahip olduklarını aynı amaçla aynı örnek üzerinden inananlarıyla paylaşımında bulduklarını göstermektedir.

Keyfoturağı Cami'nde Ashâb-ı Keff isimleri sadece Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Keff anlatısı ile açıklanamaz. İçinde bulunduğu Ege bölgesinde isimlerin özellikle Batılılaşma dönemi camilerinde yoğun kullanımı nedenlerden bir diğeri olmakla birlikte, Muğla'nın önemli Mevlevi kentlerinden biri oluşu da bu tercihi beslemiş olmalıdır.

Harimdeki Duvar Resimleri

Harim üst pencere aralarındaki panolar kareye yakın dörtgen, enine dörtgen ve dikdörtgen olmak üzere üç formdadır. Bütün panoların çerçeveleri S kıvrımlı bir bordüre sahiptir. Enine dörtgen panolarda ortak şemaya sahiptirler. Her bir pano ortadan sütunla iki eşit bölüme ayrılmıştır. Sütunların kaideleri, spiral gövdeleri ve korinth tipi başlıkları vardır. Panoların içinde yer alan oval formlu madalyonların alt yarısı Barok perde motiflidir. Madalyonların üst yarısındaki süsleme programında tepe noktasında büyük bir akant ya da volütlerden oluşan taç benzeri motif yer alır. Akant ya da taç motifinden iki yana doğru gelişen C ve S kıvrımlı dolamadallar arasında tomurcuklar vardır.

Harim batı duvarındaki panolar diğer duvarlardakilere kıyasla daha çok tahrip olmuştur (Resim 1). Kuzeyden güneye doğru dikdörtgen içi boş panodan sonraki enine dörtgen panoda sağ madalyon kısmen yenilenmiş ve sağlamdır (Resim 2). Ayırıcı sütun ve sol madalyon günümüze ulaşmamıştır, madalyonun sağ üst bölümü kısmen görülebilmektedir, içinde "Kıtmir" ismi yazılıdır. Diğer pano alanı tamamen yok olmuştur. Duvarın güneyindeki kareye yakın panonun çerçevesinin ve içindeki madalyonun büyük bir bölümü badanalı yüzeyin altında kalmıştır. Madalyonun üst bölümündeki bezeme kısmende olsa görülebilmektedir, içinde "Kim Allah için bir mescid inşa ederse Allah ona cennette köşk bina eder" hadis-i şerifi yer almaktadır.

Güney duvarının (Resim 3) batıdan doğuya doğru ilk panosu içinde içiçe sekizgenlerden oluşan geometrik bir motif yer alır. Bu motifin merkezinde "Muhammed Resulallah" yazılıdır. Diğer pano cami, Selvi ve Hurma ağaçlarıyla yapılmış bir kompozisyona sahiptir. Cami üç kubbeli harim, beş bölümlü ve kubbeli son cemaat yeri ve çift minareye sahiptir. Cami tasvirinin sağ tarafındaki madalyon içinde "Allah (Lafza-i Celal)" yazılıdır. Madalyonun altında ise farklı boyutlardaki tepelerin arasında ve üzerinde yine farklı boyutlarda dört adet Hurma ağacı bulunmaktadır. Doğuya doğru enine dörtgen pano sütunla iki bölüme ayrılmıştır. Oluşan kare bölümlerdeki madalyonların süslemeleri bozulmuştur. Sağdaki madalyonun içinde "Muhammed", soldakinin içinde "Ebu Bekir" yazılıdır. Sütunla iki bölüme ayrılmış diğer enine dörtgen pano içindeki madalyonlar özgün niteliklerini bozan müdahalelere sahiptir. Sağdaki madalyonun içinde "Ömer", soldakinde ise "Ali" yazılıdır. Kareye yakın diğer panonun çerçevesinde badana nedeniyle bozulmalar olmuş, madalyon üst yarısındaki süslemesi yenilenmiştir, içinde "Osman" yazılıdır. Güney duvarı, içinde ön planda Hurma ağacı ve küçük boyutlu diğer ağaçların yer aldığı dikdörtgen bir panoyla bitmektedir (Resim 4).

Doğu duvarda güneyden kuzey yöne doğru özellikleri ile diğer duvardaki panonun aynı Hurma ağaçlı dikdörtgen bir pano ile başlamaktadır (Resim 4-5). Kareye yakın dörtgen diğer pano içinde yer alan madalyonun içinde "Hasan" yazılıdır. Enine dörtgen ortadaki sütunla iki bölüme ayrılan diğer panonun çerçevesi ve madalyonları yer yer bozulmakla beraber madalyonların alt ve özellikle üst yarısındaki bezeme programı görülebilmektedir. Sağdaki madalyonun içinde "Hüseyin" soldakinde ise "Yemliha" yazılıdır (Resim 6). Diğer enine dörtgen panoda ortada ayırt edici sütunla ayrılan iki bölümde madalyonlar yerine birer kartuşa yer verilmiştir, sağdaki kartuşta "Mekselina", soldakinde ise "Meselina" yazılıdır (Resim 7).

Kadınlar mahfilinin olduğu harimin kuzey duvarında ise doğudan batı yöne doğru ilk panoda madalyon içinde gövdesi dama desenli gösterişli bir kalyon tasviri yer alır (Resim 8). Batı yöne doğru kareye yakın formdaki panolardan birinin içindeki madalyonda “Debernuş” (Resim 9), diğerinin içinde ise “Şazenuş” yazılıdır (Resim 10). Enine dörtgen diğer panonun büyük bölümü yok olmuştur, içindeki dış hatları görülebilen madalyonda “Kefeştetayuş” yazılıdır (Resim 11). Duvarın batı ucundaki panonun madalyonu içinde yelkenli bir gemi tasviri bulunmaktadır (Resim 12).

Değerlendirme

Hıristiyanlık öncesinde Hinduizm ve Yahudilerde Talmud’da var olan, ancak Eski ve Yeni Ahitte yer almamasına rağmen Hıristiyan ve İslam inancında yeniden diriliş ve âhret ana temasına vurgu yapan yedi uyurların öyküsü (Ashâb-ı Kehf) mağara ve yapılarla maddi anlam da kazanmıştır⁴.

Olayın yaşandığı yerin semavi dinlerin ortaya çıktığı Akdeniz çanağında olması dikkat çekicidir. Anadolu’da Efes, Tarsus, Efsus (Afşin), Han, Lice, Alaşehir’de; dünyada ise İspanya, Cezayir, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan’da Ashâb-ı Kehf’e ait olduğu kabul edilen mağaralar vardır⁵.

İmparator Decius (249-251) döneminde Hıristiyan olan ve imparatorun Efes ziyaretinde putlara kurban kesmeyi reddettikleri için kaçmak zorunda kalan yedi genç Anchilus dağı yakınlarındaki bir mağarada saklanmış, onları yakalamak isteyenler tarafından diri diri ölmeleri için, mağaranın girişi iri taşlarla kapatılmıştır. II. Theodosius (408-450) döneminde ağır yapılmak istenen mağaranın açılmasıyla uyanan gençlerden biri şehre inerek yiyecek almak istemiş, satıcıya verdiği para nedeniyle kim oldukları anlaşılan gençleri imparatorun yanı sıra tüm şehir ziyaret etmiş, gençler bir daha uyanmamak üzere tekrar mağarada uyumuşlardır.

II. Theodosius zamanında papaz Theodore liderliğindeki bir grubun ölümden sonra dirilişi inkâr ettikleri bir dönemde yaşandığı kabul edilen bu olay, Tanrı tarafından yeniden dirilmenin gerçek olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir⁶.

Efesli yedi uyurlar efsanesi hakkında bilinen en eski kaynak 521 yılında ölen Süryani şair, aziz-rahip Suruçlu Yakub’un kayıp bir Grekçe kaynaktan Süryanice yaptığı alıntıdır. Efsane Tours piskoposu Gregorius’un (538-594) Latince çevirisiyle Batı Hıristiyan dünyasında da yayılmıştır. En eski Grekçe kaynağın Efesli piskopos Stephanos’a (449-451) ait olma ihtimali vardır. 449 yılında Efes’de gerçekleşen ve Haydutlar sinodu olarak adlandırılan toplantıda piskopos Stephanos’un kentin itibarını zedeleyeceği endişesiyle yedi uyurlar gerçeğinden bahsetmemiş olabileceği belirtilir. Olayın geçtiği yerin Efes, yüzyılın ise 2. ve 5.yüzyıl olduğu bilgisi Süryanice ve Latince çeviride yer alır. 446 yılında uyanışlarından kısa süre sonra ölen gençlerin gömüldükleri mağaranın üzerine II. Theodosius bir kilise yaptırmıştır. 6.yüzyılda da bu alan önemli hac merkezlerinden biri olmuştur⁷.

Kur’an-ı Kerim’in Kehf suresinin 9.-26. ayetleri Ashâb-ı Kehf kıssası hakkında ana hatlarıyla bilgi verir. Ashâb-ı Kehf, dokuzuncu ayette “mağara arkadaşları”, onuncu ayette “birkaç genç yiğit” olarak nitelendirilir, ancak kıssada mağara arkadaşlarının sayıları, kimlikleri ve isimleriyle ilgili bilgi verilmez. Detaylı bilgiler tefsir ve tarih kitapları başta olmak üzere İslam kaynaklarından elde edilir. Konuyla ilgili farklı rivayetler olmasına rağmen kaynaklarda en çok kabul gören Hz. Ali’den nakledilen rivayet olduğu anlaşılır. Buna göre, Ashâb-ı Kehf’in yedi kişiden oluştuğu ve Yemliha, Mekselina ve Meslina (Mislina), Mernus, Debernus, Sâdenus isimlerine sahip oldukları öğrenilir. Bu aktarımda yedinci üyenin diğerlerinin yolda rastladıkları çoban ve onun Kıtırmir isimli köpeğinin olduğu ifade edilmektedir⁸. Genel kabule göre Ashâb-ı Kehf’in isimleri Yemliha, Mekselina, Meslina, Mernuş, Debernuş, Şazenuş, çoban

⁴ Akpolat 2013, 428 vd.; Erdem ve Demir 2019, 17; Ersöz 1991, 465-467; Eyicil 2013, 186 vd.; Eyicil 2005a, 270 vd.; Eyicil 2005b, 272 vd.; Şentürk 2013a, 460 vd.; Şentürk 2013b, 234-235; Çelik 2017, 190 vd.; Yasa 2013, 162 vd.

⁵ Massignon 1955, 61 vdd.; Sümer 1989, 26 vdd.; Ersöz 1991, 465-467; Lechner ve Squarr 1994, 345; Sert 2009, 15 vd.; Eyicil 2013, 186 vd.; Eyicil 2005a, 270 vd.; Eyicil 2005b, 272 vd.; Şentürk 2013a, 460 vd.; Şentürk 2013b, 234-235; Çetin ve Kaymaz 2013, 1174 vd.; Çelik 2017, 190 vd.

⁶ Ersöz 1991, 465

⁷ Zimmermann 2011, 365.374-375

⁸ Râzî, 106; Sümer 1989, 20; Eyicil 2005a, 273; Taberi 2007, 387; Turan 2018, 423; Alparslan 2010, 123; Karataş 2019, 477

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kefh Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

Kefeştayuş ve köpeği Kıtmir'dir⁹.

Zorluklar karşısında sabrederek Allah'a olan inançlarından vazgeçmeyenlerin hidayet yolunda ilerleyeceklerine, onun rahmetini, esirgeyciliğini, yardımını göreceklerine ve Allah'a sığınanların kurtuluşa ereceğine ait bir kanıt olarak sunulan Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Kefh anlatısı, Türk kültür tarihi ile Türk dili ve edebiyatının da önemli kaynaklarından biri olmuştur. Türk kültüründe bir mit mekânı olan içindekini koruyan, taşıdığı bilinmezliklerle yeni bir hayata kapı açan kutsal mekân mağara, içine girebilen insanlara bağışlanmış bir lütuftur. Altay Türklerinin kahramanlık destanı Alıp Manaş, aynı adlı kahramanının dokuz ay boyunca bir mağarada uyumasıyla Ashab-ı Kefh'i anımsatmaktadır¹⁰.

Ashab-ı Kefh anlatısı yüzyıllarca uyudukları mağara ile tasavvufta da örnek alınmış, çilehane olarak adlandırılan mağaralar mezarlardan farksız sayılmış, kişinin oradaki işaretleri görerek doğru biçimde kavraması sonucunda mağara (çilehane) yenilenme, huzur mekânına dönüşmüştür¹¹.

Kıssa, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde (Divan edebiyatı, Halk edebiyatı, Yeni Türk edebiyatı) İslamiyetin etkisiyle dinî eserlerde yer alırken, din dışı eserlerde de etkisini sürdürmüş, edebi metinlerle hikâye beslenmiştir.

Türk edebiyatında yaşanan Mahalli akımın bir sonucu olarak konuşma Türkçesinin ve halk beğenisinin sanatın merkezi haline geldiği 18.yüzyıl hikâyenin de en popüler olduğu dönemdir. Bu dönemde yazarlar Kefh suresinden sık sık alıntı yapmış ya da en azından söz konusu olayın Kur'ân'da meydana geldiğini belirtmişlerdir. Bu gelişmelerin paralelinde Ashâb-ı Kefh isimlerini duvarlara ve çeşitli nesnelere yazma geleneğinin de 18. yüzyılda ortaya çıktığı veya popüler hale geldiği dikkat çekmektedir. Aynı yüzyılda hikâyenin okunması ve dinlenmesi sonucunda yüzyıllık el yazmaları, insanların Ashâb-ı Kefh isimlerini başka bir büyü olarak görmelerine izin veren bir kültürel atmosfer yaratmıştır. Hikâyenin bazı yorumlarında isimlerinin levhalara ya da taşlara yazılmasıyla gençler ölümsüzlük elde etmişlerdir. Bu sonun, Ashâb-ı Kefh'in isimlerinin yazılı olduğu farklı malzemelerden yapılmış eşyaların koruyucu değeri olduğu inancının oluşmasında etkili olup olmadığı kesin olmamakla birlikte "Havâss-ı Esmâ'-i Ashâbü'l-Kefh" başlıklı mensur bir eserde isimlerin yararları belirtilmekte, bu isimleri içeren nesnelere taşımamanın erdemleri açıklanmaktadır. Bu tür metinler insanlara Ashâb-ı Kefh isimlerini nasıl okuyacaklarını öğretmiş, onları okumanın veya isimlerin yer aldığı nesnelere taşımamanın sayısız fayda sağladığını göstermiştir. Böylece Anadolu genelinde gençlerin isimleri evlerin duvarlarında ve ticari işletmelerin girişlerinde yer almış, isimlerin yazılı olduğu mühür ve muska gibi küçük nesnelere üretilmiştir. Yedi uyurların isimlerinin camilerin dışında yer alışı, mağara arkadaşlarıyla bağlantılı geliştirilen geleneğin din çerçevesinden daha çok halkın hayal gücüyle bağlantısı olduğuna işaret eder. Bu isimlerin bulunduğu herhangi bir alan koruma altındadır. Yedi Uyurlarla ilgili aynı inanç Anadolu'da Rum Ortodokslarda da vardır. Bu da Anadolu'da Hıristiyan ve Müslüman halkın geliştirdikleri ortak inancı göstermesi açısından önemlidir. Cami, tekke, ev ya da kahvehanelerdeki süsleme programında yedi uyurların isimlerine yer verilmesi, bunları yapan ustaların da ortak bir dünyayı paylaştıklarını göstermektedir¹².

Ashâb-ı Kefh'in isimleri halk kültüründe dualara da girerek bu isimlerin söylenmesinin sorunlara, sıkıntılara çözüm olacağına inanılmıştır. Aynı inanç Hıristiyanlarda da söz konusudur, yedi uyurlar özellikle uykusuzluk ve ateşte çağrıda bulunulan kutsallardır¹³.

Hıristiyan inancında yedi uyurlar denizcilerin koruyucusu olarakta benimsenmiştir¹⁴. Müslümanlar da gemilerin batmasını engellemek için isimleri muska niteliğinde kullanmışlardır¹⁵. Türk denizciliğinin manevi koruyucusu sıfatıyla yedi gence emanet edilen gemilerin herhangi bir deniz kazasına

⁹ Turan 2018, 423

¹⁰ Bars 2017, 76-77; Çetindağ 2007, 443 vd.

¹¹ Bars 2017, 78

¹² Alparslan 2010, 57; Yekbaş 2013, 39-42; Erdem ve Demir 2019, 17 vd.; Demir 2013, 1229 vd.; Erdem 2013, 185 vd.; Değirmenci 2019, 383 vd.

¹³ Kerler 1905, 307; Vehbi 1968, 3107; Sümer 1989, 55.66; Lechner ve Squarr 1994, 345; Afşaroğlu 2000, 124; Eyicil 2005, 294-295; Alparslan 2010, 57; Erdem ve Demir 2019, 26; Aksel 2010, 53; Neumeier ve Schick 2013, 222

¹⁴ Kerler 1905, 307; Massignon 1955, 72; Massignon 1961, 9-11; Lechner ve Squarr 1994, 348; Turan 2013, 407-420 Res. 1-7

¹⁵ Sümer 1989, 55.66; Alparslan 2010, 136

uğramayacaklarına inanılmıştır. Bu geleneğin kaynağının 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı donanmasının gemilerinin Ashâb-ı Kefî'e ithaf edilmesi, onlara emanet edilmesi olduğu kabul edilir. Renkli ya da yaldızlı harflerle yazılmış isimlerle oluşturulan gemi formulu tılsımlar korunma amacıyla gemilere asılmıştır. Bu tılsımlar kalyon, kadirga, çektiri, saltanat kayığı olarak yelkenleri, küreklere ve süslü köşkerleriyle masal gemilerine benzetilmektedir¹⁶.

Genel anlamda bakıldığında Osmanlı sanatında dini, sivil ve ticari yapıların duvarlarında ve el sanatlarında Ashâb-ı Kefî isimlerinin tılsım amaçlı kullanımı 18. yüzyılda görülmeye başlar, özellikle 19.yüzyılda yoğunluk kazanır, 20. yüzyılın başlarında da yaygın olarak devam eder. Bu isimler Türkçe kaynaklarda okunmuş veya yazılıştaki bazı küçük harf değişikliğine rağmen Hz. Ali'den nakledilen rivayetle örtüşür, eserlerde isimlerin Arapça yazılışları dikkat çeker¹⁷.

M. Aksel'e göre Ashâb-ı Kefî isimleri sadece Türk hattatların elinden çıkmış eserlerde görülür. Türk halk sanatında Ashâb-ı Kefî isimleri gemi ya da Hz. Süleyman'ın mührü ile hattatlar tarafından yazı ve yazı-resim şeklinde tablolar, taş baskı, gergef işleme, kadife üzerine pul ve cam altı resimlerde yer almıştır¹⁸.

Dini mimaride Ashâb-ı Kefî'in isimlerine yer veren yapılar hepsi 19.yüzyıla tarihlendirilen Afyon Sandıklı Ulu Cami, Denizli Belenardıç (Toraman) Köyü Cami, Denizli Toprak Cami, Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Köyü Cami, Manisa Demirci Küpeler Mahallesi Eski Cami, Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa Cami ve Giresun Çamoluk Sarpkaya Köyü Bektaş Bey Cami'dir. Ashâb-ı Kefî'in isimleri Sandıklı Ulu Cami ve Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Köyü Cami'nde harim kubbe göbeğindeki altı köşeli yıldız (Hz. Süleyman mührü) motifinin kolları arasında, Belenardıç Köyü Cami'nde son cemaat yeri kuzey duvarındaki madalyonlarda, bugün var olmayan ancak eski fotoğraflardan anlaşılan Toprak Cami'nde ağaçlardan oluşan duvar resimlerinin arasında, Manisa Demirci Küpeler Mahallesi Eski Cami ve Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa Cami'nde madalyon içinde, Bektaş Bey Cami'nde ise minber korkuluğunun alt kısmından yukarıya doğru devam eden yazılarda yer alır¹⁹.

Ashâb-ı Kefî'in isimleri Keyfoturağı Cami ile birlikte Muğla'da Çatak Bağyaka Köyü Cami'nde (1754) de bulunmaktadır. İsimler caminin son cemaat yeri güney duvarında madalyonlar içinde yer almışlardır. Önce dergâh olan sonradan cami olarak kullanılan Şahidi Cami (1870) harimindeki ahşap desteklerle, Kurşunlu Cami kubbesindeki kalem işi süsleme programında yer alan sekiz sütunun mağara arkadaşlarını simgeledikleri kabul edilir. Şahidi Cami'nde desteklerin yedisinin kemeri içe doğru, minberin önündeki sekizinci ise dışa doğru bakar ki bunun köpeği temsil ettiği düşünülür, Kurşunlu Cami kubbesinin merkezindeki sekiz eşit parçaya ayrılmış perde motifinin her biri kubbe kasnağı seviyesine kadar devam eden bir sütuna sahiptir²⁰.

Ashâb-ı Kefî'in isimleri sivil mimari örneklerinden Datça'daki Mehmet Ali Ağa Konağı (1791/1801) baş odasında sekiz altı duvar resimlerinin altındaki kartuşlar içerisinde, Bitlis Yusuf Paşa Konağı'nın (1899) sokağa ve avluya bakan cephesindeki taş kabartma kitabeler arasında bulunmaktadır. Gümüşhane Şehbenderoğlu Konağı'nda (1874) batı cephesi üzerinde Ashâb-ı Kefî'in isimlerine, kuzey cephede ise Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin ismine yer verilmiştir. Muğla'daki Ashâb-ı Kefî'in isimlerinin yer aldığı bir başka örnek Milas'taki bir evin bahçe kapısıdır, 1879-1880 yılına ait kitabesinde Ashâb-ı Kefî'in isimleri yazılıdır²¹. Kayseri Bedesteni (15.yüzyıl) ana girişi üzerine 19.yüzyıl sonlarında yerleştirilen kitabede de Ashâb-ı Kefî'in isimleri bulunmaktadır²².

Muğla özelinde Ashâb-ı Kefî'in isimlerine iki camide yer verilmesi Şahidi ve Kurşunlu Cami'nde ise

¹⁶ Massignon 1961, 9-11; Sümer 1989, 55.66; Afşaroğlu 2000, 348; Eycil 2005, 294; Alparslan 2010, 135 vd.; Aksel 2010, 54-58 Res. 29-31; Neumeier ve Schick 2013, 222

¹⁷ Aksel 2010, 53-54; Turan 2018, 424

¹⁸ Aksel 1966, 3986-3989, No: 1-4; Aksoy 1996, 17; Aksel 2010, 52-59 Res. 28-31; Neumeier ve Schick 2013, 222-228 Res. 1-3; Nas 2016, 100-101

¹⁹ Nefes ve Gün 2011, 139-142; Tali 2013, 506 Res. 7; Turan 2018, 423-424; Algaç 2020, 13 Görsel 11; Eryılmaz ve Özgür Yıldız 2020, 82-82 Res. 44; Çakmak 1994, 22 vd.

²⁰ Karataş 2019, 478.483

²¹ Şenel 2002, 55.58; Sayan ve Öztürk 2001, 15-16, 130-133; Turan 2018, 424; <http://www.muglagazetesi.com.tr/muglada-ashab-i-kehf-izleri-ortaya-cikarildi>

²² Sümer 1989, 66; Öncel 2014, 63 Şek. 9

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Keff Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

sembolizmlerinin kullanılması hikâyenin yörede iyi biliniyor ve seviliyor olması, camilerin doğal afetlerden korunması amaçlı olarak açıklanır. Aynı amaçla bazı Mevlevi tekkelerinde de Ashâb-ı Keff'in isimlerine yer verildiği kabul edilir²³. 16.yüzyılda Konya, Bursa, İstanbul, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Muğla önemli Mevlevi kentleridir²⁴. Afyon Mevlevihanesi'nde ana kubbenin merkezinde madalyon içindeki Ashâb-ı Keff'in isimleri hattat Mehmed Raşid Dede tarafından 1905 tarihli onarımda yazılmıştır. Kütahya Mevlevihanesi'nde (Dönerler Cami, 1959 restorasyonu) sema alanını çevreleyen galeri katına ait sekiz ahşap sütunun her birinin başlığının üzerindeki bölümde Ashâb-ı Keff isimlerine yer verilmiştir. Bu oluşumdan yola çıkarak dergahlarda ve camilerin iç mekân merkezindeki sekiz ahşap destekli kurgular genellikle Ashâb-ı Keff kahramanlarının sembelleri şeklinde yorumlanmıştır. Aynı kurgu Galata Mevlevihanesi'nde de bulunmakta, Gelibolu ve Yenikapı asitanelerinde ise dokuz destekle tekrarlanmaktadır²⁵.

Dini yapılardaki Ashâb-ı Keff sembolizmi Mevlevilik ile ilişkilendirilmektedir. Mevlâna, Kur'an-ı Kerim'deki geçmiş peygamberler ve milletlere ait kıssaları birer araç olarak kullanmış, bu kıssalar üzerinden Kur'an'ın nefis ve ruh terbiyesiyle bağlantılı ilke ve düsturlarına dikkat çekerek muhatapların bir ibret, ders çıkarmasını amaçlamıştır. Bu amaçla Mesnevi'de yer verdiği Ashâb-ı Keff kıssasıyla ilgili yorumlarında da ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmıştır²⁶. Camilerde Ashâb-ı Keff ile ilgili sembollerin yer almasının nedeni, kıssanın Kur'an-ı Kerim ve Mesnevi'deki işleniş amacı doğrultusunda, cemaatin ders çıkarması ve hayatlarına buna göre yön vermeleri şeklinde açıklanır²⁷.

Keyfoturağı Cami kadınlar mahfili kuzey duvarını doğu ve batıda sınırlayan panolardaki madalyonlar içinde yer alan gemi tasvirleri de Ashâb-ı Keff sembolizminin devamı niteliğinde algılanır²⁸. Ancak gemi tasvirleri bu sembolizmden bağımsız duvar resimlerinin yapıldığı Batılılaşma döneminin cami ve sivil yapılarındaki resimlerde popüler olan konulardan biridir. Gemi tasviri camilerde bazen tek konu olarak bazen de manzara tasviri içinde yer almıştır. Keyfoturağı örneklerindeki gibi tek konu olarak gemi tasviri Aydın-Koçarlı, Cincin köyü Cihanoğlu Abdülaziz Efendi Cami (1774-1783) doğu duvarı pencere üzerinde, Ödemiş Lübbey Cami (19.yüzyıl) mihrap nişi üst seviyesinde, Manisa, Demirci Merkez Hacı Mehmed Ağa Cami'nde (19.yüzyıl ortaları) bulunmaktadır²⁹.

Aynı dönemde Ashâb-ı Keff'in isimlerinin gemi formunda istiflenmesinin daha yaygın olduğu görülür. Gemi (sefine) istifleri farklı çeşitlemeleriyle Anadolu halk sanatının en popüler konularından biridir. Cam altı boyama tekniğinde ya da kâğıt, kumaş gibi çeşitli malzemeler üzerine yapılmış gemi istiflerinin asıldıkları evlere, kahvehanelere, dükkânlara, tekkelere uğur, bereket ve iyi şans getireceğine inanılmıştır³⁰. Camilerde de koruyucu tılsım niteliğinde Ashâb-ı Keff'in isimleri Bosna Hersek, Zvornik (İzvornik)'deki Kaimî Baba (Şeyh Hasan) Türbesi'nin (17.yüzyıl) duvarı ve Kütahya, Lala Hüseyin Paşa Cami (16.yüzyıl) kible duvarındaki yelkenli gemilerde; Denizli, Bayat Köyü Cami (duvar resimleri 1950li yıllar) hariminin doğu duvarında Amentü Gemisi içinde istiflenmiştir³¹.

Sonuç

Nesilden nesile aktarılan Ashâb-ı Keff hikayesi 18.yüzyılda Türk kültür hayatında çok sayıda sözlü ve yazınsal ürüne kaynaklık etmiş, bu eserlerde yeniden dönüştürülüp üretilerek daha sık okunmuş, buna paralel olarak isimlerin farklı malzemelerden eşyalar üzerine koruyucu tılsım olarak yazılması da gelenek haline gelmiştir.

Batılılaşma döneminde (18.-19.yüzyıl) inşa edilen camilerin daha çok süsleme programında Barok-

²³ Karataş 2019, 479

²⁴ Açıkgöz 2007, 85 vd.; Açıkgöz 2008, 9; Açık Önkaş 2012, 14; Mevlevihâneler 2012, 59-62; Güler 2015, 148

²⁵ Tanrıkorur 1996, 8; Tanrıkorur 2001, 420; Parlak ve Tanrıkorur 2003, 2; Tanman 1996, 321; Tanman 2013, 465; Karataş 2019, 479; Altuğ 2007, 443.458; Güler 2015, 147.158 Foto 16

²⁶ Şahin 2007, 216 vd.; Karataş 2019, 480

²⁷ Karataş 2019, 482

²⁸ Karataş 2019, 486

²⁹ Ülkü 2016, 285-286.288 Res. 13; Top ve Özbek 2019, 250-251 Res. 23-24; Özgür Yıldız ve Eryılmaz 2020, 18

³⁰ Aksel 2010, 52-59; Neumeier ve Schick 2013, 223

³¹ Moečanin 2002, 554; Güler 2015, 148.158 Foto 17; Değirmenci 2020, 131-132 Res. 11

Rokoko üslubunda perde, volüt, akant, C ve S kıvrımlı yapraklarla birlikte hatai, Selvi ve Hurma ağacı gibi geleneksel motiflere de yer verilmiştir. Anadolu'nun farklı yerlerinde görülmekle birlikte özellikle Denizli, Aydın ve Manisa'nın bulunduğu Ege bölgesinde içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isminin yer aldığı yazılı madalyonların kullanımı yaygındır. Ashâb-ı Khef'in isimlerine sahip yazılı madalyonlarda bu bölgede diğer bölgelere kıyasla daha fazladır.

Ege bölgesinde gelişen halk sanatında önemli bir yer edinen Ashâb-ı Khef'in isimlerinin cami duvarlarında madalyonlar içinde yer alması, bazen mührü Süleyman ile birlikte bazen de gemi istifi şeklinde yazılışı Batılılaşma döneminde isimlerin hem koruyucu tılsım olarak kullanımını hem de süsleme programının önemli unsurları haline geldiklerini göstermektedir.

Mevlana'nın ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmak, dünyevi hırs ve isteklerden uzaklaşmak için yararlandığı Ashâb-ı Khef kıssası kahramanlarının süsleme programıyla birlikte isimlerine ya da sembolizmine Mevleviliğin önemli merkezlerinden Muğla'da farklı yapı türlerinde yer verilmesi anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Keyfoturağı Cami'nde Ashâb-ı Khef isimleri Mevlevilikteki önemini yanı sıra camiye gelenlerin öldükten sonra dirilecekleri inancını pekiştirmek amacıyla da kullanılmış olmalıdır. Keyfoturağı Cami'nde cami tasvirli panoda ve iki panodaki Hurma ve Selvi ağaçları Hayat ağacı ile özdeşleştirilen, yaşamın, ölümsüzlüğün, sonsuzluğun ve cennetin sembolleridir. Bu ağaçların Ashâb-ı Khef isimleri ile birlikte süsleme programında yer alması sonsuz yaşam sembolizmini de güçlendirmektedir.

Keyfoturağı Cami'nin duvar resimleri hem seçilen konuları ve motifleriyle hem de bunların teknik ve üslup özellikleriyle Batılılaşma döneminin genel özelliklerini yansıtır. Muğla'daki sayılı duvar resimlerine sahip camilerden biri olan Keyfoturağı Cami'nde yanlış onarımların izlerini ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli bir çalışma yapılmalıdır. Böylece Mevleviliğin ve Ashâb-ı Khef'in Muğla için değeri gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılabilir.

Kaynakça

- Acun, H. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Açık Önkaş, N. (2012). Muğlalı İbrahim Şahidi. Muğla: Muğla Valiliği.
- Açıkgöz, N. (2008). Şâhidî ve Muğla'da Mevlevîlik. Muğla: Renk.
- Açıkgöz, N. (2007) Muğla'da Mevlevîlik ve Şâhidî. Mehmed Veysî Dörtbudak (Haz.), Mevlâna Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildiriler 30 Eylül-01 Ekim 2006. (s. 85-90). Manisa: Mevlânâ Araştırma Kültür Sanat Derneği.
- Afşaroğlu, A. (2000). Eshab-ı Keff ve Rakim (Mağara Arkadaşları). İstanbul: Hilal.
- Akça, B. (2002). Sosyal ve Siyasal Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akpolat, Y. (2013). Ölüm İdeolojisi ya da Ölümün Toplumsallaştırılması Olarak Eshab-ı Keff Miti. Serdar Yakar ve Seydihan Küçükdağlı (Haz.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Keff Sempozyumu 20-22 Eylül 2012 (s. 427-438). Kahramanmaraş: Nova.
- Aksel, M. (2010). Türklerde Dini Resimler. İstanbul, Kapı.
- Aksel, M. (1966). Yazı ve Resimde Eshab-ı Keff Gemisi. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi 10/199, 3986-3989.
- Aksoy, N. (1996). Unutulmaya Başlayan Bir Halk Sanatımız: Camaltı Resimleri. Türkiyemiz 79, 12-21.
- Alparslan, Y. (2010). Eshab -ı Keff Vukuu, Şuyuu. Kahramanmaraş: Ukde.
- Algaç, Ş. (2020). Uşak-Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemîşi Bezemeleri. Art-Sanat Dergisi 13, 1-26.
- Altuğ, O. (2007). Afyonkarahisar Mevlevihanesi'ndeki Levhaların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi ve Levhaların Bugünkü Durumu. VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Nisan 2005. (s. 441-464). Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi.
- Bars, M. E. (2017). Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme- An Evaluation on Cave Culture in Turkish Epics. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research 10/52, 75-82.
- Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli). Sanat Tarihi Dergisi 7, 19-22.

Çelik, H. (2017). Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/1, 189-217.

Çetin, B. ve Kaymaz, Ç. K. (2013). İnanç Turizminde Kutsal Mağaralar Türkiye'deki Ashâb-ı Kehf Mağaraları (İzmir Mersin Kahramanmaraş Diyarbakır). Muhsin Kar (Ed.) *International Conference On Religious Tourism And Tolerance*. (s. 1173-1189). Konya: Aybil.

Çetindağ, G. (2011). Türk Kültüründe Mağara Motifi. Zeki Dilek (Ed). 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 1. 10-15 Eylül 2007, (s. 443-445), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Değirmenci, T. (2019). Popular Imagery in the Late Ottoman Periphery: The Wall Paintings in Village Mosques of Denizli. *The Medieval History Journal*. 22-2, 367-401.

Değirmenci Tural, T. (2020). Geleneğin Yeniden İcadı: Bulanıklaşan Sınırlarda Bir Köy Camisinin Tasvirleri. *Milli Folklor* 16, 118-135.

Demir, H. (2013). Modern Zamanlarda Bir Ashâb-ı. Kehf Yorumu: Ayışığı Sofrası. *Turkish Studies* 8/1, 1229-1237.

Erdem, M. ve Demir, A. (2019). Metinsel-Aşknlık Bakımından Ashâb-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları-Reflections of The Ashâb-ı Kehf in Terms of Transtextuality on Turkish Language and Literature. *Milli Folklor* 121, 16-29.

Erdem, M. (2013). Ashâb-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, (s. 395-405), Kahramanmaraş: Nova.

Ersöz, İ. (1991). Ashab-ı Kehf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 3, (s. 465-467), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Eryılmaz, H. İ. ve Özgür Yıldız, Ş. (2020). Manisa, Demirci'de Duvar Resimli İki Cami: Kışlak Eski Camii ve Ahatlar Camii. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51, 67-107.

Eyicil, A. (2005a). Afşin Ashab-ı Kehf. Said Öztürk ve Mahmut Nedim Tepebaşı (Ed.) *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004*, (s. 271-302), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi.

Eyicil, A. (2005b). Afşin Ashab-ı Kehf. *Türk Dünyası Araştırmaları* 155, 269-287.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

Eyicil, A. (2013). Belgelerine Göre Afşin Ashâb-ı Kehf". Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu Bildirileri 20-22 Eylül 2012, (s. 185-209), Kahramanmaraş: Nova.

Gurulkan, K. ve Kirişçioğlu M. K. (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muğla. Muğla: Muğla Belediyesi Kültür.

Güler, S. (2015). Kütahya Erguniye Mevlevihanesi'nde Bulunan Hatlar. Bilal Kemikli ve Asiye Tıgılı (Ed.), Ulusal Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği Sempozyumu 23-25 Ekim 2014, (s. 141-160), Ankara: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası.

Karataş, İ. E. (2019). Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Kehf Sembolleri. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences 17/3, 469-492.

Kerler, D. H. (1905). Die Patronate der Heiligen, Ulm: Wentworth PR.

Lechner, G. M. ve Squarr, Ch. (1994). Siebenschläfer (Sieben Kinder) von Ephesos. LCI 8, (s. 344-348), Freiburg, Herder.

Massignon, L. (1955). Les sept Dormants d'Éphèse (Ahl-al-Kahf) en Islam et en Chrétienté: Recueil documentaire et iconographique. Paris: P. Geuthner.

Massignon, L. (1961). Les sept Dormants d'Éphèse (Ahl-al-Kahf) en Islam et en Chrétienté. Recueil documentaire et iconographique. Revue des Études Islamiques. Paris: P. Geuthner.

Moačanin, N. (2001) İzvornik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 23. (s. 553-554), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Nas, E. (2016). Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimleri. Milli Folklor 112, 95-106.

Nefes, E. ve Gün, R. (2011). Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü'ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii. Vakıflar Dergisi 36, 137-154.

Neumeier, E. ve Schick, I. C. (2013). Hat Sanatında Sefine İstifleri ve Nuh'un Gemisi. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Nuh Kitabı. (s. 221-232), İstanbul: Kitabevi.

Öncel, F. (2014). Osmanlı Bedestenleri Bağlamında Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni. Megaron 9/7, 55-59.

Özgür Yıldız, Ş. ve Eryılmaz, H. İ. (2020). Manisa, Demirci Merkez Hacı Mehmed Ağa Camii Duvar Resimleri. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 51, 7-36.

Parlak, S. ve Tanrıkorur, Ş. B. (2003). Kütahya Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 27, (s. 1-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Râzî, F. (Tarihsiz), et-Tefsîru'l-Kebîr, 21, Tahran: Dârü'l-Kütübü'l İlmiyye.

Sayan, Y. ve Öztürk, Ş. (2001). Bitlis Evleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevihâneler. (2012). Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü.

Sert, Ö. (2009). Umudun Tarihine Yolculuk: Yedi Uyurlar Efsanesi. Ankara, Phonix.

Sümer, F. (1989). Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şahin, H. (2007). Mesnevide Ashab-I Kehf Kıssası ve Tefsiri. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18, 215-223.

Şenel, V. (2002). Gümüşhane Evleri. Trabzon: Gümüşhane Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Şentürk, M. (2013a). İsrâiliyyât ile Mitoloji Arasında Tarihsel Bakış Açısıyla Gölgelenen Ashâb-ı Kehf. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012, (s. 459-470). Kahramanmaraş: T. C. Kahramanmaraş Valiliği.

Şentürk, M. (2013b). Kur'ân'da Bir Pasif Direniş Öyküsü: Ashâb-ı Kehf. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3, 224-237.

Taberi, M. B. C. (2007). Tarih-i Taberi. Mehmet Faruk Gürtunca (Çev.). 2. Cilt. İstanbul: Sağlam.

Tali, Ş. (2013). Kırşehir/Mucur'daki Hüseyin Ağa Camii ile Emine Hanım Camii'nin Kalemişleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı 6/25, 504-528.

Tanman, M. B. (1996). Galata Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 13 (s. 317-321), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanman, M. B. (2013). “Yenikapı Mevlevihanesi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 43 (s. 463-468), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanrıkorur, Ş. B. (1996). Gelibolu Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 13. (s. 6-8), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanrıkorur, Ş. B. (2001). Karahisar Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 24. (s. 418-421), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Camii

Top, M. ve Özbek, G. (2019). Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 46, 227-260.

Turan, H. (2018). Kudüs ve Yafa'daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tılsımları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55, 422-439.

Turan, H. (2013). Minyatürlere Yansıyan Yüzüyle Mağara Uyurları ve Zamanın Göreceliği. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*. (s. 407-420), Kahramanmaraş: Nova.

Ülkü, O. (2016). Osmanlı Mimarisinde Manzara Resimleri Süslemeciliği Bağlamında Koçarlı-Cincin Köyü Cihanoglu Hacı Abdülaziz Efendi Camii Duvar Süslemelerinin Değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi* 25, 277-293.

Vehbi, M. (1968). *Hülasat'ül Beyan Fi Tefsir'il Kuran*, İstanbul: Üçdal.

Yasa, M. (2013). Eshab-ı Kehf Kıssası ve Benzerleri Işığında Ölüm-Diriliş İlişkisi Üzerine Teolojik ve Varoluşsal Bir Değerlendirme. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, (s. 161-166), Kahramanmaraş: Nova.

Yekbaş, H. (2013). *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih'in Ashâb-ı Kehf Mesnevîsi*. İstanbul: Kitabevi.

Zimmermann, N. (2011). Das Sieben-Schläfer-Zömeterium in Ephesos. *Neue Forschungen zu Baugeschichte und Ausstattung eines ungewöhnlichen Bestattungskomplexes*. *JÖAI* 80, 365-407.

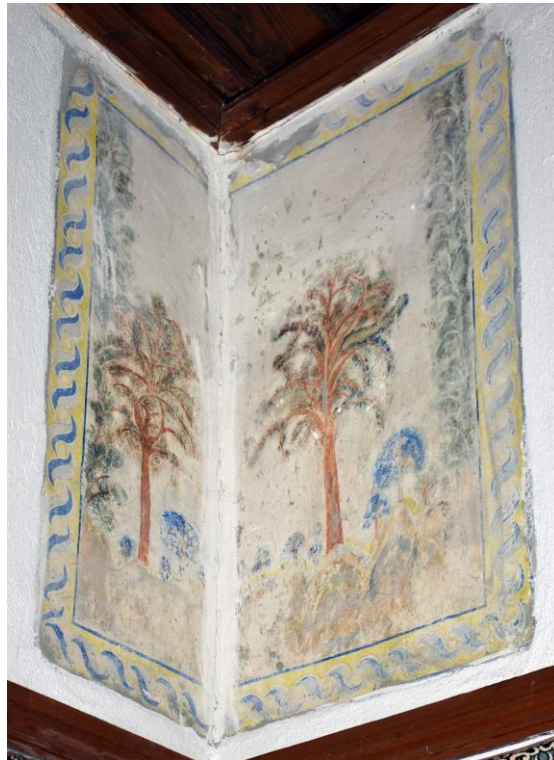
Resim 1 Batı duvarı

Resim 2 Batı duvarı Kıtımır yazılı madalyon

Resim 3-Güney duvarı

Resim 4. Güney ve Doğu duvar köşesindeki Hurma ağaçlı panolar

Resim 5. Doğu duvarı

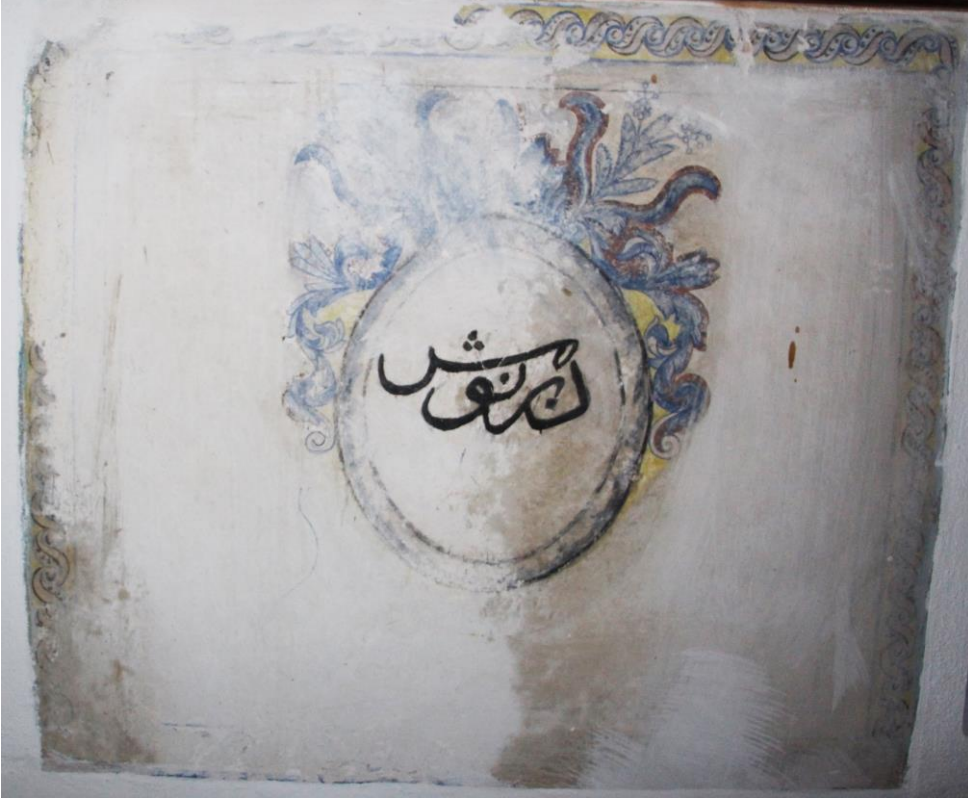
Resim 6. Doğu duvarı Yemliha-Hüseyin yazılı pano

Resim 7. Doğu duvarı Meselina-Mekselina yazılı pano

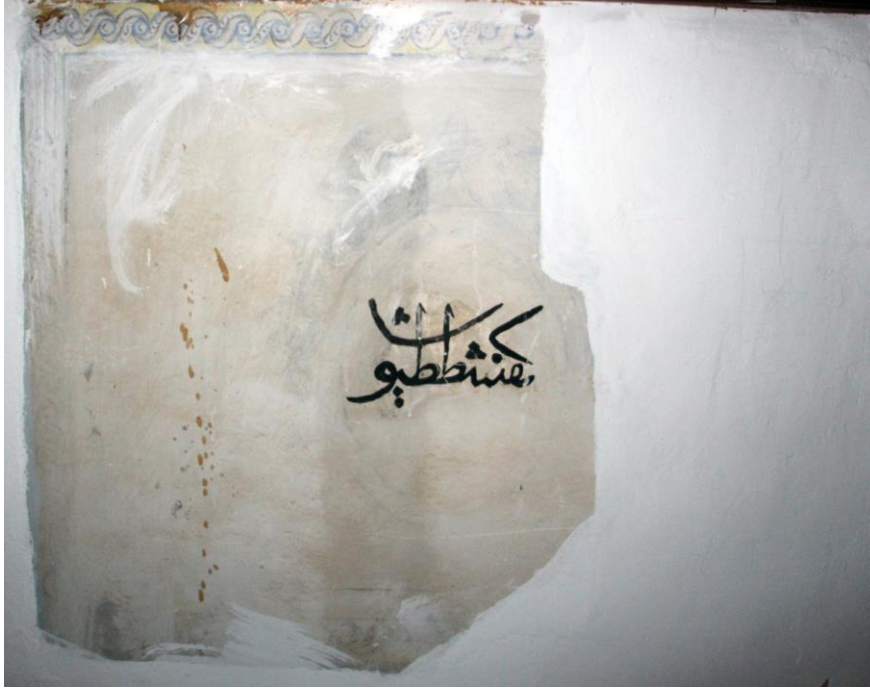
Resim 8. Kuzey duvarı doğu bölümünde gemili madalyon

Resim 9. Kuzey duvarı Debernuş yazılı madalyon

Resim 10. Kuzey duvarı Şazenuş yazılı madalyon

Resim 11. Kuzey duvarı Kefeştetayuş yazısı

Resim 12. Kuzey duvarı batı bölümünde gemili madalyon

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev’de Ele Geçen Sikkeler¹

Coins Found in the House with Atrium of Pisidian Antioch

Hacer SANCAKTAR

Yozgat Bozok Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü,

hacer.sancaktar@bozok.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-3268-7890

Öz

Antiokheia kenti, Isparta İli, Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda Sultan Dağı'nın güney yamaçlarında yedi tepeden oluşan bir alanda kurulmuştur. Kentte Nymphaeum'un güneybatısında yer alan Atriumlu Ev'de kazı çalışmaları 2013 yılında başlatılmış ve 2016 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışmada Atriumlu Ev'de gerçekleştirilen bilimsel arkeolojik kazılarda ele geçen 61 adet sikke incelenecektir (2015 yılında 59 adet ve 2016 yılında 2 adet). Hepsi bronz olan çalışma kapsamındaki tanımı yapılabilen bu sikkelerin dönemsel dağılımı şöyledir: Roma Eyalet 1, Geç Roma 9, Bizans 33 ve teşhis edilemeyen 18 adettir. Bu sikkeler içerisinde en erken tarihli sikke MS 251-253 ve en geç tarihli sikke ise 1042?-c.1050'dir. Atriumlu Ev'de ele geçen sikkeler, arkeolojik buluntular ve mimari izler yapının Roma İmparatorluk Döneminden 12. yüzyıla kadar dönemsel onarımlar geçirerek kullanım gördüğüne işaret etmektedir. Kentte ele geçen sikkelerin dönemlerine göre çalışılması, kentin ekonomik ve siyasal hareketliliği konusunda bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle Atriumlu Ev'de yapılan kazılarda ele geçen sikkeler dönemsel olarak değerlendirilmekte ve ardından da sikkelerin incelendiği bir katalog bölümüyle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia Antiokheia, Atriumlu Ev, Geç Roma, Bizans, Sikke

Abstract

Pisidian Antioch was found on an area with seven hills at the southern foot of the Sultan Mountain, approximately 1 km northeast of the Yalvaç district of Isparta. Excavations of House with Atrium, which is located southwest of the Nymphaeum, began in 2013 and completed in 2016. In this paper, 61 coins (59 in 2015 and 2 in 2016), found during this excavation are examined. All of the coins are bronze issues. Periodical distribution of the identified coins are as follows: Roman Provincial 1, Late Roman 9, Byzantine 33 and illegible 18. Among these coins, earliest coins are dated to 251-253 AD while latest are dated to 1042?-c.1050. Coins found in the House with Atrium excavations as well as archaeological findings and architectural traces point to the use of it from Roman Imperial Period to 12th century with periodical repairs. Examining the coins found in the city according to their periods provide information about the city's financial and political activities. This study evaluates the coins found during the excavations of the House with Atrium with regard to their periods and then a catalogue of the coins follows.

Keywords: Pisidian Antioch, House with Atrium, Late Roman, Byzantium, Coins

Isparta İli Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda Sultan Dağı'nın güney yamaçlarında batı bakışlı yedi tepeden oluşan bir alanda kurulmuş olan Pisidia Antiokheia kenti, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu ana yolların kesiştiği stratejik bir konumda yer almaktadır². Seleukos kralı I. Nikator veya I. Antiokhos Soter tarafından kurulmuş olabileceği öne sürülen kentte³ son dönem bilimsel arkeolojik kazıları 2008 yılından itibaren Prof. Dr. M. Özhanlı başkanlığında yürütülmektedir⁴.

¹ Söz konusu malzemenin çalışılması konusunda izinleri ve destekleri nedeniyle, Pisidia Antiokheia Kazıları başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI'ya teşekkürlerimi sunarım.

² Mitchell – Walkens 1998; Özhanlı 2013b, 155-165; Uzunbaş 2013, 314; Özhanlı 2017b, 101.

³ Kentin kuruluşu için bkz. Levick 1967, 18; Cohen 1995, 278; Mitchell – Waelkens 1998, 5-6. Seleukos kolonileri için bkz. Cohen 1978; Cohen 1995, 278-281.

⁴ Özhanlı 2009, 70-74; Özhanlı 2010, 81-85; Özhanlı 2011, 90-93; Özhanlı 2012, 88-92; Özhanlı 2013, 14-20; Özhanlı 2014, 14-19; Özhanlı 2015, 1-7; Özhanlı 2016, 9-15; Özhanlı 2017a, 95-99; Özhanlı 2018, 90-94; Özhanlı 2019, 158-163. Kazılarda bulunan sikkeler için bkz. Sancaktar 2013, 368-377; Sancaktar 2014, 515-525.

Atriumlu Ev, kentte Nymphaeum’un önündeki meydanın güneybatı köşesinde, Aedilicus Tepesi’nin güneybatısında ve Cardo Maximus’un hemen batısında yer almaktadır⁵ (fig. 1). Yapının batıdan bir girişi olduğu düşünülmekte ve giriş geniş bir avluya açılmaktadır. Avlunun kuzeyinde ve güneyinde odalar ve batısında da 8x4 metre ölçülerinde üstü tonoz örtülü bir havuz ortaya çıkarılmıştır. Evin alt terasında da mekanlar bulunmakta ve bu mekanlardan penceresi olmayanların içerisinde ele geçen farklı boyutlardaki depolama kapları ve yanmış bakliyat kalıntıları dikkate alındığında söz konusu mekanların kiler olarak kullanıldığı anlaşılmıştır⁶. Ayrıca Atriumlu Ev’de soğuk hava deposu işlevinde 7 kuyu ortaya çıkarılmış ve bu kuyular 10.-12. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir⁷. Bu yapıda gerçekleştirilen çalışmalarda bir yangın tabakası tespit edilmiş ve yangın tabakasının altında zeminde ve duvarlarda kullanılan mermer levhalara rastlanmıştır. Yangın tabakası ve ele geçen buluntular, yapının erken evresinin bir yangınla yıkıldığını ve daha sonra da yeniden inşa edildiğini düşündürmektedir.

2013-2016 yılları arasında Atriumlu Ev’de yapılan kazılarda hepsi bronz olan toplam 61 adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerin dönemlere göre sayısal dağılımı şöyledir: Roma Eyalet 1, Geç Roma 9, Bizans 33 ve teşhis edilemeyen 18 adet. Teşhis edilemeyen sikkeler içerisinde bir adet kesik sikke bulunmaktadır. Sikkeler, toprak altında kaldıkları süre içerisinde bulunduğu bölgeye göre topraktaki tuz oranına bağlı olarak korozyona uğramakta ve teşhis edilebilmeleri zorlaşmaktadır. Antiokheia kentinde 2008 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda ele geçen tüm sikkelerin geneline bakıldığında korozyon nedeniyle teşhis edilemeyen sikke sayısı düşük bir orana sahiptir. Fakat kentteki diğer yapılara oranla Atriumlu Ev’de ele geçen sikkelerin daha yoğun korozyona uğradığı dikkati çekmektedir⁸.

Çalışmanın konusunu oluşturan sikkeler içerisinde III. yüzyıl ortasına tarihlendirilen bir, aynı yüzyılın sonuna tarihlenen bir diğeri dışındaki sekiz adet sikke MS IV.-V. yüzyıla tarihlenmektedir. Bunlardan III. yüzyıl darbu en erkeni, İmparator Trebonianus Gallus döneminde (251-253) kent tarafından koloni unvanı ile basılan bir Roma Eyalet sikkesidir⁹ (Kat. No. 1). Ön yüzünde imparatorun büstü yer alan bu sikkenin arka yüzünde Nehir Tanrısı Anthios tasvir edilmiştir¹⁰. Diğer sikke ise İmparator Diocletianus tarafından geliştirilen tetrarşi idaresi altında, ortak imparator Maximianus adına Kyzikos darphanesinde basılmıştır. (Kat. No. 2).

Atriumlu Ev’de imparatorluğun IV. ve V. yüzyıllığına şahitlik eden 8 sikkeye gelecek olursak, yarısının Constantinus Hanedanlığı darbu oldukları görülmektedir. Teşhis edilebilen diğer ikisi ise Gratianus ve Arcadius adına basılmışlardır. Diğer üç sikkenin ise maalesef hangi imparator zamanında basıldıkları teşhis edilememiştir. II. Constantius ve Constans tarafından 346-348 yıllarında yapılan sikke reformu ile önceki *follis*lere göre daha küçük çap ve ağırlıklarda sikke basılmaya başlanmıştır¹¹. Bu reformdan I. Anastasius’un sikke reformuna kadar olan dönemde basılan küçük boyutlardaki sikkelerin kondisyonları genel olarak oldukça düşüktür. Bu nedenle özellikle kazılarda ele geçen söz konusu dönemlere ait sikkelerin hem düşük maden kaliteleri hem de kullanım ömürlerinin sanıldığından çok daha uzun olmasından dolayı¹² teşhis edilebilmeleri daha zor olmaktadır. Hem bu çalışma kapsamına alınan hem de kentteki diğer yapılarda ele geçen Geç Roma sikkelerinde de benzer durumla karşılaşılmaktadır. Zor teşhis edilebilmelerine rağmen kent genelinde ele geçen ve tanımlanabilen çok sayıda Geç Roma sikkeleri bulunmaktadır¹³. Kent, 308-311 yılları arasında yeni oluşturulan Pisidia Eyaleti’nin metropolisi konumuna getirilmiştir¹⁴. Buna bağlı olarak da kentte ekonomik ve siyasal

⁵ Yapılan kazıların sonuçları için bkz. Özhanlı 2015, 1-5, Res. 1-3; Özhanlı 2016, 9-11, Res. 1-3.

⁶Söz konusu alanda *in-situ* olarak ele geçen pithoslar için bkz. Özhanlı 2016, 11, Res. 3.

⁷ Özhanlı 2015, 3, 5, Res. 2;

⁸ Örneğin 2008-2012 yılları arasında bulunan tüm sikkelerin sadece %19’u tanımsız kategorisindeyken (bkz. Sancaktar 2014, 515 (707 sikkeden 141’i) bu oran Atriumlu Ev’de %29’dur.

⁹ Kentin bastığı koloni sikkeleri için bkz. Levick 1966, 47-59; Krzyzanowska 1970, Passim; Nolle 1995, 350-370; Aktaş 2006, Passim; Akış 2011, Passim. MS 250 yılından sonra basılan kentin sikkeleri için bkz. Nolle 1947, 1-97.

¹⁰ Nehir Tanrısı Anthios ve sikkeler üzerindeki tasvirleri için bkz. Altınoluk 2005, 27-30. Pisidia Antiokheia kenti koloni sikkeleri üzerindeki Nehir Tanrısı Anthios için bkz. Krzyzanowska 1970, 194, I.1, Pl. XLIV, Table 31, I.1; Sancaktar 2009, 214-215.

¹¹ RIC VIII, 34-37, 60-66.

¹² IV. yüzyılda basılan sikkelerin V. yüzyıldaki yoğun kullanımı için bkz. Butcher 2003, 97-114; Reece 2003, 145 vd.; Guest 2012, 118-121.

¹³ 2008-2012 yılları arasında kentte yapılan kazılarda ele geçen Geç Roma sikkeleri için bkz. Sancaktar 2014, 518-519, Tab. 2 ve Geç Roma sikkelerinin tüm buluntular içerisindeki yeri için bkz. Sancaktar 2014, 520, Grafik 2.

¹⁴ Calder 1912, 86-87, No. 5-6; Kaşka 2017, 22, dn 3.

canlanma yaşandığı, sayısal olarak ele geçen Geç Roma sikkelerinin yüksek bir orana sahip olmasıyla açıklanabilir.

Atriumlu Ev’de yapılan çalışmalarda 33 adet Bizans Dönemi’nde darp edilmiş sikke ele geçmiştir. Bunların içerisinde İmparator I. Iustinus (2 adet), I. Iustinianus (1 adet), II. Tiberius (1 adet), Mauricius Tiberius (1 adet), Phocas (1 adet), Heraclius (1 adet) ve II. Constans (7 adet) adına basılan sikkeler yer almaktadır (Kat. No. 12-27). Darp yeri belirlenebilen sikkelerden 15’i Constantinopolis ve 2’si Nicomedia darphanesinden çıkmazdır. Sikkelerin birimlere göre dağılımda *folles/40 nummi* 15, yarım *folles/20 nummi* 5, *decanummi/10 nummi* 2 ve *pentanummi/5 nummi* 1 adet ile temsil edilmektedir (Kat. No. 11-26, 35-43). Atriumlu Ev’de yapılan kazılarda kentteki diğer yapılarda olduğu gibi VII. yüzyıl sonu ile X. yüzyıllar arasında basılan sikke ele geçmemiştir¹⁵. İlk kez Ioannes I Tzimiskes (969-976) döneminde başlayan ve Aleksios I Komnenos’un 1092’deki ekonomik reformuna kadar aralıksız olarak basılan *anonim folles*lerden Atriumlu Ev’de toplam 8 adet tespit edilmiştir. Alfabetik olarak gruplandırılan *anonim folles*lerden çalışma kapsamındaki sikkeler içerisinde A2 grubu 6 adet ve C grubu 2 adet saptanmıştır (Kat. No. 27-34). A2 grubundaki 6 sikkede üç farklı varyasyon bulunmakla birlikte iki sikkenin ise varyasyonu belirlenememiştir. Tüm bunların dışında İmparatoru, darphanesi ve bazılarında da tipleri hiç tanımlanamayan 9 adet Bizans Dönemi sikkesi bulunmaktadır. Atriumlu Ev’de ele geçen Bizans Dönemi sikkelerinin dağılımında yoğunluğu İmparator II. Constans döneminde basılan darplar ve *anonim folles*ler (970-1092) olarak sınıflandırılan sikkeler oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Atriumlu Ev’de ele geçen numismatik veriler içerisinde en erken tarihli sikke III. yüzyıl ortaları ve en geç tarihli sikkeler 1050’dir (Grafik 1). Yapıda ele geçen ve teşhisi yapılabilen sikkeler içerisinde V. yüzyıl temsil edilmemektedir. Teşhisi yapılamayan Kat. No. 52-61 numaralı sikkeler ağırlık ve çapları dikkate alındığında IV. yüzyıl sonları veya V. yüzyılda basılan darplar olmalıdır. Ancak bu noktada yapıda ele geçen özellikle IV. yüzyıl ve sonrasında tarihlenen seramikler dikkate alınmalıdır. Ayrıca kentte kazısı yapılan diğer yapılarda ele geçen numismatik veriler içerisinde V. yüzyıla tarihlenen sikkelerin olması da göz önünde bulundurulduğunda Atriumlu Ev’in V. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar belki daha küçük ölçekli olarak kullanımının devam ettiği söylenebilir. Atriumlu Ev’de ele geçen ve Bizans Dönemi’ne tarihlenen sikkelere dayanarak yapının VI. yüzyıldan VII. ortalarına kadar kesintisiz kullanım gördüğü fakat İmparator II. Constans döneminin sonlarına doğru başlayan Arap akınları ile numismatik verilerde bir kesinti yaşandığı göze çarpmaktadır. Kazısı yapılan hem Atriumlu Ev’de hem de kentteki diğer yapılarda günümüze kadar yapılan çalışmalarla 668-970 yılları arasında tarihlenen sikke ele geçmemiştir. Bu dönemde kentteki sikke dolaşımının oldukça düşük olması Arap akınlarıyla ilişkilidir. Kentin ekonomik ve siyasal hareketliliği konusunda bilgiler sunan numismatik veriler, Arap akınlarına bağlı olarak söz konusu dönemde kentte ekonomik krizden kaynaklanan yoksullaşma yaşandığına işaret etmektedir. Arap akınları ile zayıflayarak fakirleşen kent, küçük bir yerleşime dönüşmüştür. Daha sonra 970-1092 yılları arasında darp edilen *anonim folles*ler gerek Atriumlu Ev’de gerekse kentteki diğer yapılarda yoğun olarak temsil edilmektedir¹⁶. Bu durum kentteki ekonomik canlanmanın X. yüzyıl sonundan itibaren yeniden başladığını ve 11. yüzyıl sonuna kadar da devam ettiğini göstermektedir¹⁷. Ancak *anonim folles*lerden sonra 12. yüzyıla tarihlenen sikke buluntularındaki kesinti, Selçukluların bölgeye gelmesiyle birlikte kentin yavaş yavaş terk edilmesiyle ilişkilidir¹⁸. Atriumlu Ev’de ele geçen söz konusu sikkeler, yapının Roma İmparatorluk Döneminden itibaren dönemsel kesintilere bağlı onarımlar geçirerek 12. yüzyıla kadar kullanım gördüğüne işaret etmektedir. Henüz günümüze kadar yapılan kazılarla tekil bir örnek dışında İslami sikkeye rastlanmamıştır¹⁹. Bu durum da yerleşimin asıl merkezinin günümüz Yalvaç ilçe merkezi olmasıyla ilişkilendirilebilir.

¹⁵ Aedilicus Tepesi’nde ele geçen sikkeler için bkz. Sancaktar 2020, 151-168.

¹⁶ Pisidia Antiokheia kenti 2008-2012 kazılarında ele geçen Bizans sikkelerinin değerlendirmesi için bkz. Sancaktar 2014, 520, tab. 3, graphic 6. Yalvaç Müzesi koleksiyonundaki Bizans sikkeleri için bkz. Demirel Gökalp 2007; Demirel Gökalp 2009. Phrygia Bölgesi’ndeki Bizans sikke sirkülasyonu için bkz. Katsariet al. 2012, Passim; Travagliani – Camilleri 2010, cat. no. 976-1152.

¹⁷ Kent ekonomik, politik, kültürel ve dinsel açıdan Bizans Dönemi’nde de bölgenin en önemli yerleşimi konumundadır (Mitchell 1993, 3-150; Johnson 1958, 1-17; Uzunaslan 2013, 316; Kaşka 2017, 22-28).

¹⁸ Özhanlı 2017b, 99-104.

¹⁹ Sancaktar 2020, Kat. No. 62.

Katalog

Roma Eyalet

Trebonianus Gallus (251-253)

Pisidia Bölgesi - Antiokhia

Ö/ IMP C C VIB TRED GHLLVS [P F AVG]. İmparatorun şua taçlı, drapeli ve zırhlı büstü, sağa dönük.
A/ ANTIOCHI COLO ANTHIOC, SR. Nehir tanrısı Anthios, sola dönük uzanmakta ve su üzerinde dinlenmekte; sol elinde cornukopiae ve sağ elinde kamyş tutmakta.

Krzyżanowska 1970, 194, I.1, Pl. XLIV, Table 31, I.1.

1* Æ 7,18gr 24,0mm 6 Atriumlu Ev 68 Nolu Açma Sev. 1171,05m Kazı Env. No: PA 2015-139

Geç Roma

Maximianus Herculius (286-310)

Reform Sonrası

Cyzicus

Follis, 295-299

Ö/ IMP C M A MAXIMIANVS PF AVG. İmparatorun şua taçlı, zırhlı ve paludamentumlu büstü, sağa dönük.

A/ CONCORDIA MI-LITVM. İmparator ve İupiter karşılıklı ayakta; sağda İmparator parazonium tutmakta, solda İupiter scepter tutmakta ve imparatora globus üzerinde duran Victoria uzatmakta; aşağıda zeminde, Kδ.

RIC VI, 581, No. 15b, 16b.

2* Æ 3,26gr 20,0mm 6 Atriumlu Ev 89 Nolu Açma Sev. 1169,02m, Kazı Env. No: PA 2015-1 Env. No: PA 2015-53

II. Constantinus (Caesar 317-337, Augustus 337-340)

Nicomedia

Follis, 328-329

Ö/ CONSTANTINVS IVN NOB C. İmparatorun defne çelenkli, drapeli ve zırhlı büstü, sağa dönük.

A/ PROVIDEN-TIAE CAESS*. İki kuleli castrum kapısı, üstte kuleler arasında yıldız; kesimde, SMNA.

RIC VII, 626, No. 157.

3* Æ 3,00gr 20,0mm 6 Atriumlu Ev Havuz Kuzeyi Restorasyon Çalışması Kazı Env. No: PA 2016-14 Müz. Env. No. PA 2016-16

4* Æ 2,81gr 18,0mm 12 Atriumlu Ev Düzenleme Kazı Env. No: PA 2015-127

Constantinopolis (Kentin kuruluşu anısına basılan sikkeler)

Nicomedia

Follis, 330-335

Ö/ CONSTAN-TINOPOLI. Miğferli, zırhlı ve paludamentumlu büst, sola dönük.

A/ Victoria ayakta sola doğru, pruva üzerinde, sol eli sağdaki kalkan üzerinde ve sağ elinde mızrak; kesimde, SMNE.

RIC VII, 634, No. 196.

5* Æ 2,46gr, 17,0mm, 12 Atriumlu Ev Güneybatı Sev. 1168,92m Kazı Env. No: PA 2015-73 Müz. Env. No. PA 15-60

I. Constantinus (Augustus) - II. Constantinus (Caesar) - II. Constantius (Caesar) - Constans (Caesar)

Belirsiz Darphane

Follis, 335-340

Ö/ İnci diademli, drapeli büst sağa dönük.

A/ [GLORIA EXERCITVS]. Ayakta iki asker, ikisi de mızrak tutmakta ve kalkanlarına yaslanmakta; aralarında tek lejyon standardı (LRBC I, Gloria Exercitus Tip 3).

6* Æ 0,73gr 17,0mm 12 Atriumlu Ev 90 Nolu Açma Sev. 1169,10m Kazı Env. No: PA 2015-130

Gratianus (367-383)

Cyzicus

Æ4, 378-383

Ö/ DN GRATI-ANVS PF AVG. İmparatorun inci diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/VOT/XX/MVLT/XXX; hepsi çelenk içinde; kesimde, SMKB.

RIC IX, 244, No. 22a.

7* Æ 1,38gr 14,0mm 12 Atriumlu Ev Kiler Bölümü Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-131

Arcadius (395-408)

Belirsiz Darphane

Æ4, 388-392

Ö/ DN ARCA[DIVS PF AVG]. İmparatorun inci diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ [SALVS REI PVBLICAE]. Victoria sola doğru ilerlemekte, omzunda trophe taşımakta ve sağdaki esiri sola doğru sürüklemekte (LRBC II, Salus Rei Publicae Tip 2).

8* Æ 0,93gr 13,0mm 12 Atriumlu Ev Atık Toprak Kazı Env. No: PA 2015-26 Müz. Env. No. PA 15-55

İmparatoru ve Darphanesi Teşhis Edilemeyenler

IV.-V. yy

Ö/ İmparatorun inci diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

9 Æ 1,21gr 12,0mm 12 Atriumlu Ev Düzenleme Kazı Env. No: PA 2015-126

10 Æ 0,99gr 09,0mm 12 Atriumlu Ev Kuzey Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-105

Bizans

I. Iustinus (518-527)

Constantinopolis

Follis/40 Nummi, 518-527

Ö/ [DN IVSTI] NVS PP AVC. İmparatorun inci diademli, zırlı ve paludamentumlu büstü, sağa dönük.

A/ M, yukarıda haç, solda ve sağda yıldız, aşağıda officina harfi B; kesimde, CON.

DOC I, 39, No. 8b.1.

11* Æ 15,98gr 33,0mm 6 Atriumlu Ev Güney Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-66

Yarım Follis/20 Nummi, 518-527

Ö/ DN IVSTI [NVS PP AVC]. İmparatorun inci diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ K, solda uzun haç, sağda tarih ve aşağıda officina harfi okunmuyor.

DOC I, 42-43, No. 14a-15e.

12* Æ 5,25gr 26,0mm 12 Atriumlu Ev 92 Nolu Açma Kazı Env. No: PA 2015-80

Iustinianus I (527-565)

Constantinopolis

Follis/40 Nummi, 556-557

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev'de Ele Geçen Sikkeler

Ö/ [DNIVSTINI] [NV[SPPVC]. İmparatorun tüy sorguçlu miğferli ve zırlı büstü cepheden; sağ elinde haçlı globus tutmakta ve sol omzunda süvari tasvirli kalkan.
A/ M, yukarıda haç, solda A/N/N/O, sağda tarih X/X/X, aşağıda officina harfi B; kesimde, CON.
DOC I, 94, No. 54.
13* Æ 17,67gr 30,0mm 6 Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1169,30m Kazı Env. No: PA 2015-11

Tiberius II (578-582)

Constantinopolis

Yarım Follis/20 Nummi, 579-582
Ö/ [TI]CO-NS T[NTPP]. İmparatorun tüy sorguçlu miğferli, diademli, pendilialı ve zırlı büstü cepheden; sağ elinde haçlı globus tutmakta ve sol omzunda süvari tasvirli kalkan.
A/ XX, yukarıda haç; kesimde CONΓ.
DOC I, 274, No. 17c.
14* Æ 5,91gr 25,0mm 7 Atriumlu Ev 76 Nolu Açma Sev. 1172,26m Kazı Env. No: PA 2015-128

Mauricius Tiberius (582-602)

Nikomedea

Follis/40 Nummi, 587-588
Ö/ [TI]Er [VR]. İmparatorun taçlı ve zırlı büstü, cepheden; sağ elinde haçlı globus tutmakta ve sol omzunda süvari tasvirli kalkan.
A/ M, yukarıda haç, solda A/N/N/O, sağda tarih [], aşağıda officina harfi []; kesimde, NIKO.
DOC I, 324, No. 96a.1.
15* Æ 12,10gr 32,0mm 6 Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,66m Kazı Env. No: PA 2015-24

Phocas (602-610)

Nikomedea

Yarım Follis/20 Nummi, 602-603
Ö/ [FOC] [INPERV]. Solda Phocas ayakta, taçlı ve sağ elinde haçlı globus tutmakta; sağda Leontia ayakta ve sağ elinde haçlı çapraz asa tutmakta; başları arasında haç.
A/ XX, yukarıda haç, sağda tarih okunmuyor; kesimde, NIKO[B].
DOC II/1, 179, No. 61.
16 Æ 7,74gr 27,0mm 6 Atriumlu Ev 72 Nolu Açma, Sev. 1169,30m Kazı Env. No: PA 2015-16

Heraclius (610-641)

Constantinopolis

Follis/40 Nummi, 613
Ö/ [NN]ER[CLI] [SE[E]R[CONSPPV]. Solda Heraclius ve sağda Heraclius Constantinus, her ikisi de ayakta ve cepheden; khlamys ve haçlı taç giyimliler; sağ ellerinde haçlı globus tutmaktalar ve başları arasında haç.
A/ M, solda A/N/N/O, yukarıda haç, sağda tarih II/I, aşağıda officina harfi Δ; kesimde, CON.
DOC II/1, 280, no. 76d.3.
17* Æ 11,81gr 32,0mm 1 Atriumlu Ev Kuzey Düzenleme Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-102

Follis/40 Nummi, 627-628
Ö/ Üç figür ayakta, cepheden; solda Martina, merkezde Heraclius ve sağda Heraclius Constantinus; hepsi khlamys ve haçlı taç giyimliler; ellerinde haçlı globus tutmaktalar.
A/ M, yukarıda haç ve A/N/N/O, solda monogram [], sağda tarih X/[]/III, aşağıda officina harfi Δ; kesimde, CON.
DOC II/1, 294, no. 102c.1-2.
18* Æ 6,35gr 24,0mm, 7 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,81m Kazı Env. No: PA 2015-32

Follis/40 Nummi, 624-629

Ö/ Üç figür ayakta, cepheden; solda Martina, merkezde Heraclius ve sağda Heraclius Constantinus; hepsi khlamys ve haçlı taç giyimliler; ellerinde haçlı globus tutmaktalar.

A/ M, yukarıda haç ve A/N/N/O, solda monagram ☩, sağda tarih okunmuyor, aşağıda officina harfi A; kesimde, CON.

DOC II/1, 294, no. 102c.1-2.

19* Æ 6,79gr 23,0mm 6 Atriumlu Ev Atk Toprak Sev. 1171,13m Kazı Env. No: PA 2015-23

II. Constans (641-668)

Constantinopolis

Follis, 642-643

Ö/ [ENT☩TO NIK☩]. Constans ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, khlamys ve haçlı taç giyimli; sağ elinde uzun haç ve sol elinde haçlı globus tutmakta.

A/ ☩, solda ☩/N/☩, sağda N/E/O/☩, kesimde, solda A.

DOC II/2, 443, No. 60a.2.

20* Æ 4,10gr 21,0mm, 7 Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,72m Kazı Env. No: PA 2015-21

21* Æ 4,79gr 22,0mm, 7 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,01m Kazı Env. No: PA 2015-53

Follis, 642-643

Ö/ [ENT☩TO NIK☩]. Constans ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, khlamys ve haçlı taç giyimli; sağ elinde uzun haç ve sol elinde haçlı globus tutmakta.

A/ ☩, yukarıda ☩/N/☩ okunmuyor, solda [O]/Φ/☩, sağda N/E/O/☩, kesim okunmuyor.

DOC II/2, 445, No. 61.f.1.

22* Æ 5,97gr 24,0mm 7 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,71m Kazı Env. No: PA 2015-29

Follis, 643-644

Ö/ [ENT☩TO NIK☩]. Constans ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, khlamys ve haçlı taç giyimli; sağ elinde uzun haç ve sol elinde haçlı globus tutmakta.

A/ ☩, yukarıda ☩/N/☩, solda ☩/III/☩, sağda N/E/O/☩, kesimde Δ.

DOC II/2, 446, No. 62.a.

23* Æ 2,83gr 19,0mm 7 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Kazı Env. No: PA 2015-41

Follis, 645-646

Ö/ ENT☩TO NIK☩. Constans ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, khlamys ve haçlı taç giyimli; sağ elinde uzun haç ve sol elinde haçlı globus tutmakta.

A/ ☩, yukarıda haç, solda ☩/N/☩, sağda N/E/O/☩, kesimde solda ☩, sağda ☩.

DOC II/2, 447, No. 64a.2.

24* Æ 4,42gr 23,0mm 2 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,81m Kazı Env. No: PA 2015-30

Follis, 641-648

Ö/ ENT☩TO [NIK☩]. Constans ayakta, cepheden, sakalsız, taçlı, khlamys ve haçlı taç giyimli; sağ elinde uzun haç ve sol elinde haçlı globus tutmakta.

A/ ☩, sağda N/E/O/☩; kesim okunmuyor.

DOC II/2, 442-449, No. 59-68.

25* Æ 5,15gr 19,0mm 7 Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,33m Kazı Env. No: PA 2015-39

26* Æ 6,65gr 26,5mm 6 Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1169,30m Kazı Env. No: PA 2015-15

Anonim Follis (970-1092)

A2 Grubu (976(?)- c.1030/1035)

Ö/ ☩☩☩☩ NOVHA. İsa'nın büstü, cepheden, sakallı, taç nimbuslu, tacın her bir kolunda nokta bezeme, tunik ve himation giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda yukarı kaldırmakta ve pelerininin kenarından tutmakta, sol eli ile İncil tutmakta; İncil'in kapağında nokta bezeme; alanda, IC-XC.

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev'de Ele Geçen Sikkeler

A/ In four line: / XRISTOS / BΘSILEΘ' / BΘSILE'.

Varyasyon 24

Nimbusta iki nokta, kitabın kapağında bezeme: . Yazının altında ve üstünde: .
DOC III/2, 659-660, No. A2.24.1-28.

27* Æ 11,48gr 30,0mm 5 Atriumlu Ev 69 Nolu Açma Sev. 1172,48m Kazı Env. No: PA 2015-129

Varyasyon 40a

Nimbusta: . Kitabın kapağında bezeme: . Yazının üstünde: . Yazının altında: .
DOC III/2, 667, No. A2.40a.1-5.

28* Æ 17,62gr 34,0mm 12 Atriumlu Ev Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-137

29* Æ 17,08gr 31,0mm 6 Atriumlu Ev 69 Nolu Açma Sev. 1171,10m Kazı Env. No: PA 2015-138

Varyasyon 43

Nimbusta: X. Kitabın kapağında bezeme: . Yazının altında ve üstünde: .
DOC III/2, 655, No. A2.43.1-6.

30* Æ 10,64gr 25,0mm 12 Atriumlu Ev 68 Nolu Açma Sev. 1171,16m Kazı Env. No: PA 2015-140

Varyasyonu Teşhis Edilemeyenler

31* Æ 11,62gr 33,0mm 6 95 Nolu Açma, Sev. 1169,32m Kazı Env. No: PA 2015-133

32* Æ 6,58gr 29,0mm 6 Atriumlu Ev Güneybatı Sev. 1169,39m Kazı Env. No: PA 2015-72

C Grubu

1042? – c.1050

Ö/ NOVHA. İsa Antiphonetes, dizlerine kadar betimlenmiş, cepheden, sakallı, taç nimbuslu, tacın her bir kolunda nokta bezeme, tunik ve himation giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda yukarı kaldırmakta, sol eli ile İncil tutmakta; İncil'in kapağındaki bezeme belirsiz; sağ ve sol boşlukta IC-XC.

A/ Mücevher taşları ile süslü haç, haçın kollarının ucunda birer nokta ve haçın kolları arasında IC-XC / NI-KA.

DOC III/2, 681-684, No. C.1-48.

33* Æ 7,84gr 30,0mm 6 Atriumlu Ev Havuz Kuzeyi Restorasyon Kazı Env. No: PA 2016-15 Müz. Env. No: PA 2016-17

34 Æ 7,53gr 29,0mm 12 Atriumlu Ev Peristyle Zemin Altı Kazı Env. No: PA 2015-125

İmparatoru Teşhis Edilemeyenler

Constantinopolis

Decanummia/10 Nummi, VI.-VII. yy

Ö/ Okunmuyor.

A/ I, yukarıda haç, sağda X; kesimde [C]ON

35 Æ 2,71gr 16,0mm 6 Atriumlu Ev 89 Nolu Açma Sev. 1170,44m Kazı Env. No: PA 2015-4

Darphanesi Teşhis Edilemeyenler

Follis/40 Nummi, , VI.-VII. yy

Ö/ Okunmuyor.

A/ M, yukarıda haç, solda A/N/N/O, sağda tarih II, aşağıda officina harfi A.

36 Æ 11,39gr 30,0mm - Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1169,65m Kazı Env. No: PA 2015-13

Ö/ Okunmuyor.

A/ M, solda A/N/N/O, sağda tarih okunmuyor, aşağıda officina harfi B.

37 Æ 9,71gr 28,0mm - Atriumlu Ev 92 Nolu Açma Sev. 1168,61m Kazı Env. No: PA 2015-75

Yarım Follis/20 Nummi

Ö/ İmparatorun büstü cepheden.

A/ K, yukarıda haç, solda A/N/N/O, sağda tarih II, aşağıda officina harfi A.

38 Æ 6,56gr 22,0mm Atriumlu Ev 89 Nolu Açma Sev. 1169,46m Kazı Env. No: PA 2015-6

Ö/ Okunmuyor.
A/ K, yukarıda haç, solda A/N/N/O, sağda tarih ve aşağıda officina harfi okunmuyor.
39 Æ 6,14gr 27,0mm Atriumlu Ev 92 Nolu Açma Sev. Duvar Kazı Env. No: PA 2015-81

Decanummia/10 Nummi, 578-668
Ö/ Okunmuyor.
A/ X.
40 Æ 3,47gr 18,0mm Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,30m Kazı Env. No: PA 2015-20

Pentanummia/5 Nummi, 491-602
Ö/ Okunmuyor.
A/ E.
41 Æ 1,73gr 19,0mm Atriumlu Ev Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-101
42 Æ E 2,27gr 15,0mm Atriumlu Ev Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-69

Birimi Teşhis Edilemeyen
Ö/ İmparatorun büstü cepheden; sağ elinde haçlı globus tutmakta.
A/ Okunmuyor.
43 Æ 4,84gr 25,0mm Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,19/1167,07m Kazı Env. No: PA 2015-46

Teşhis Edilemeyenler

44 Æ 10,23gr 31,0mm Atriumlu Ev Güneybatı Sev. 1169,23m Kazı Env. No: PA 2015-71
45 Æ 8,52gr 27,0mm Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,25m Kazı Env. No: PA 2015-40
46 Æ 2,53gr 25,0mm Atriumlu Ev 95 Nolu Açma Sev. 1169,13m Kazı Env. No: PA 2015-132 (Kesik Sikke)
47 Æ 7,46gr 20,0mm Atriumlu Ev 91 Nolu Açma Sev. 1168,84m, Kazı Env. No: PA 2015-82
48 Æ 4,78gr 20,0mm Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,98m, Kazı Env. No: PA 2015-17
49 Æ 2,87gr 22,0mm Atriumlu Ev 79 Nolu Açma Sev. 1168,86m Kazı Env. No: PA 2015-9
50 Æ 2,82gr 20,0mm Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,98m, Kazı Env. No: PA 2015-18
51 Æ 1,42gr 19,0mm Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1169,38m, Kazı Env. No: PA 2015-12
52 Æ 3,63gr 18,0mm Atriumlu Ev 72 Nolu Açma Sev. 1168,36m, Kazı Env. No: PA 2015-25
53 Æ 1,20gr 15,0mm Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,45m, Kazı Env. No: PA 2015-33
54 Æ 1,65gr 14,0mm Atriumlu Ev 41 Nolu Açma Sev. Yüzey, Kazı Env. No: PA 2015-136
55 Æ 1,05gr 14,0mm Atriumlu Ev 91 Nolu Açma Sev. 1169,35m, Kazı Env. No: PA 2015-74
56 Æ 1,03gr 14,0mm Atriumlu Ev 88 Nolu Açma Sev. 1167,17m, Kazı Env. No: PA 2015-47
57 Æ 1,51gr 13,0mm Atriumlu Ev Sev. Yüzey, Kazı Env. No: PA 2015-54
58 Æ 1,43gr 13,0mm Atriumlu Ev Atık Toprak Kazı Env. No: PA 2015-22
59 Æ 1,32gr 12,0mm Atriumlu Ev Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-84
60 Æ 1,06gr 11,0mm Atriumlu Ev 91 Nolu Açma Sev. 1168,86m, Kazı Env. No: PA 2015-83
61 Æ 1,02gr 09,0mm Atriumlu Ev Sev. Yüzey Kazı Env. No: PA 2015-68

Kaynakça

- Akış, E. (2011). Yalvaç Müzesi'nde Yer Alan Pisidia Antiocheiası Roma Koloni Sikkeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.
- Aktaş, M. (2006). Pisidia Antiocheia'sı Kent Sikkeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Altınoluk, S. (2010). Eskiçağ'da Irmak Tanrıları: Türkiye Trakya ve Anadolu [River Gods in Antiquity: Eastern Thrace and Anatolia]. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Butcher, K. (2003). Small Change in Ancient Beirut, The Coin Finds from BEY 0006 and BEY 045: Persian Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, Berytus 45-46. Faculty of Arts and Sciences, American University of Beirut.
- Calder, W. M. (1912). Colonia Caesareia Antiocheia, JRS II, 78-109.
- Cohen, G. M. (1978). Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organization, Historia, Einzelshriften, Heft 30: Wiesbaden: Steiner.
- Cohen, G. M. (1995). The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor. Berkeley: University of California Press.
- Demirel-Gökalp, Z. (2007). Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Demirel-Gökalp, Z. (2009). Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- DOC I. Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1966). Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Vol. 1, Anastasius I to Maurice, 491-602, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Washington: D.C.
- DOC II/1. Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1968). Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Phocas to Theodosius III 602-717, Phocas and Heraclius, Vol. 2 Part I, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Washington: D.C.
- DOC II/2. Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1968). Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Phocas to Theodosius III, 602-717, Heraclius Constantine to Theodosius III (641-617), Vol. 2 Part 2, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Washington: D.C.
- DOC III/2. Bellinger, A. R. – Grierson, P. (1973). Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Leo III to Nicephorus III 717-1081, Vol. 3 Part 2, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Washington: D.C.
- Guest, P. (2012). The Production, Supply and Use of Late Roman and Early Byzantine Copper Coinage in the Eastern Empire. NC 172, 105-131.
- Johnson, E. S. (1958). Early Christianity in Asia Minor. Journal of Biblical Literature 77/1, 1-17.
- Kaşka, G. (2017). Pisidia Antiokheia'sında Hristyanlık. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 41, 21-33.
- Katsari, C., Lightfoot, C. S., Özme, A. (2012). The Amorium Mint and the Coin Finds, Amorium Reports 4. Berlin.
- Krzyzanowska, A. (1970). Monnaies Coloniales D'Antioche De Pisidie, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Levick, B. M. (1966). The Coinage of Pisidian Antioch in the 3rd Century A.D. NC⁷ 6, 47-59.

Levick, B. M. (1967). *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford: Oxford University Press.

LRBC I/II. Carson, R. A. G. – Hill P. V. – Kent, J.P.C. (1978). *Late Roman Bronze Coinage I/II*. Sanford J. Durst: Numismatic Publication New York N.Y.

Milne, J. G. (1947). *The Coinage of Antioch in Pisidia after A.D. 250*. NC 7, Sixth Series, 1-97.

Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, vol. 2, *The Rise of the Church*. Oxford: Clarendon Press.

Mitchell S. –Waelkens, M. (1998). *Pisidian Antioch, The Site and Its Monuments*, London: Duckworth with the Classical Press of Wales.

Nollé, J. (1995). *Colonia Und Socia Der Römer, Ein neuer Vorschlag zur Auflösung der Buschtaben "SR" auf den Münzenvon Antiocheia bei Pisidien. Rom und der Griechische Osten, Festschrift H. H. Schmitt zum 65 (s. 350-370)*. Stuttgart: Geburtstag.

Özhanlı, M. (2009). *Pisidia Antiokheiası Kazıları 2008*. Anmed 7, 70-74.

Özhanlı, M. (2010). *Pisidia Antiokheiası Kazıları 2009*. Anmed 8, 70-74.

Özhanlı, M. (2011). *Pisidia Antiokheiası Kazısı 2010*. Anmed 9, 81-85.

Özhanlı, M. (2012). *Pisidia Antiokheiası Kazısı 2011*. Anmed 10, 88-92.

Özhanlı, M. (2013). *Pisidia Antiokheiası Kazısı 2012*. Anmed 11, 14-20.

Özhanlı, M. (2014). *Pisidia Antiokheiası Kazısı 2013*. Anmed 12, 14-19.

Özhanlı, M. (2015). *Pisidia Antiokheia Kazısı 2014*. Anmed 13, 1-7.

Özhanlı, M. (2016). *Pisidia Antiokheia Kazısı 2015*. Anmed 14, 9-15.

Özhanlı, M. (2017a). *Pisidia Antiokheia Kazısı 2016*. Anmed 15, 95-99.

Özhanlı, M. (2017b). *Pisidia Antiokheiası, Yollar ve Mirtokefalon Savaşı*. USAD 7, 99-104.

Özhanlı, M. (2018). *Pisidia Antiokheia Kazısı 2017*. Anmed 16, 90-94.

Özhanlı, M. (2019). *Pisidia Antiokheia Kazısı 2018*. Anmed 17, 158-163.

Reece, R. (2003). *The Late Roman Economy-and Coins*. Lavan L., Bowden W. (Eds.), *Theory and Practice in Late Antique Archeology*, Vol. 1 (s. 139-168). Brill.

RIC VI. Sutherland, C. H. V. (1967). *The Roman Imperial Coinage*, vol. 6: from Diocletian's reform (AD 294) to the death of Maximinus (AD 313). London: Sping and Son.

RIC VII. Bruun, P. M. (1966). *The Roman Imperial Coinage*, vol. 7: Constantine and Licinius AD 313-337, (eds), Sutherland C. H. V. – Carson, R. A. G. London: Sping and Son.

RIC VIII. Kent, J. P. C. (1981). *Roman Imperial Coinage*. C. H. V. Sutherland – R. A. G. Carson (Eds.). Vol. VIII: *The Family of Constantine I A.D. 337-364*. Spink and Son Ltd., London.

RIC IX. Pearce, J. W. E. (1951). *The Roman Imperial Coinage*, vol. IX: Valentinian I – Theodosius I, (eds), Sutherland C. H. V. – Carson, R. A. G. London: Sping and Son.

Sancaktar, H. (2009). *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniversitesi. Ankara.

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev’de Ele Geçen Sikkeler

Sancaktar, H. (2013). 2012 Yılı Pisidia Antiokheia Kazısı Sikkeleri: Ön Rapor. Hürmüzlü, B., Fırat, M., Gerçek A. (Eds.), Pisidia Araştırmaları-I, Sempozyum Bildiri Kitabı (s. 368-377). Isparta: S.D.Ü. Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Sancaktar, H. (2014). Antiokheia (Pisidia) Kazısı Sikkeleri: 2008-2012. Dörtlük, K., Tekin, O., Boyraz-Seyhan, R. (Eds.), First International Congress of the Anatolian Monetary History and Numismatics (s. 515-524). İstanbul: Sunan – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

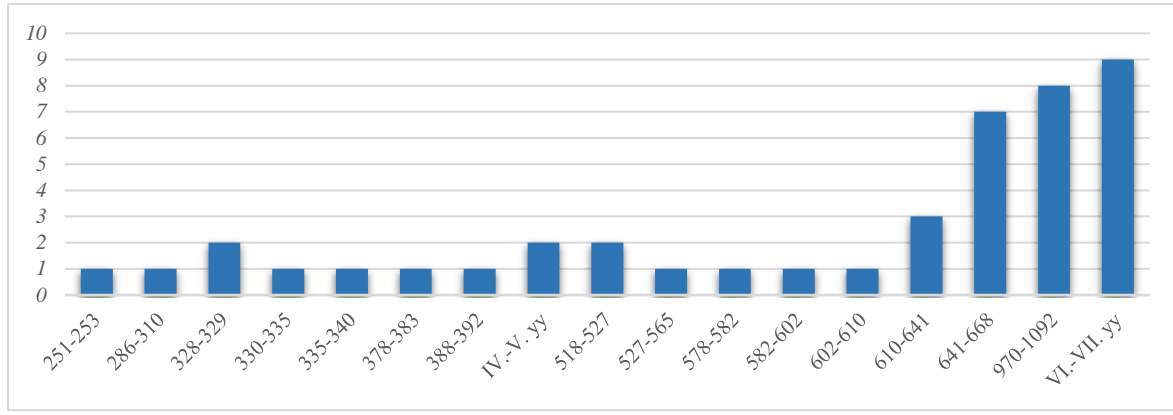
Sancaktar, H. (2020). Coins Found on Aedilicus Hill of Pisidian Antioch. *Philia* 6: 151-168.

Travaglini A. – Camilleri, V. G. (2010). Hierapolis di Frigia Le Monete, Campagne di Scavo 1957-2004, Hierapolis di Frigia IV. İstanbul.

Uzunaslan, A. (2013). Epigrafik ve Arkeolojik Araştırmalar Işığında Pisidia Antiocheia: Kent Tarihine İlişkin Yeni Gözlemler. Hürmüzlü, B., Fırat, M., Gerçek A. (Eds.), Pisidia Araştırmaları-I, Sempozyum Bildiri Kitabı (s. 312-343). Isparta: S.D.Ü. Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Fig. 1: Atriumlu Ev (Özhanlı 2016, 8, Res. 1).

Grafik 1: Pisidia Antiocheia Kenti Atriumlu Ev' de ele geçen sikkelerin sayısal olarak dağılımı.

Pisidia Antiokheia Kenti Atriumlu Ev'de Ele Geçen Sikkeler

Helenistik Dönem'den Geç Antik Çağ'a Kadar Kataonia Bölgesi

Cataonia Region From Hellenistic Period To Late Antiquity

Deniz YILDIZTURAN

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

deniz.yildizturan@lisansustu.selcuk.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-5214-6592

Öz

Anadolu'daki Pers egemenliği döneminde satraplık, Helenistik Dönem'de krallık, Roma ve Geç Roma dönemlerinde ise Kappadokia Eyaleti'nin idari bir bölgesi olan Kataonia, ticari ve askeri yolların üzerinde olması ve çeşitli yönetsel birimlerin sınırlarının kesiştiği bir noktada yer alması sebebiyle önemini koruyan bir bölge olmuştur. Bölgenin şekillenmesinde Antitoros Dağları ile bu dağlar arasında yer alan vadi ve ovalar belirleyici unsur olmuştur. Kataonia'nın önemini artıran başlıca olay ise Kappadokia Krallığı'nın kurucusu sayılan III. Ariarathes'in bölgeyi ilhak etmesi ve böylelikle kral unvanına sahip olmasıdır. Dar anlamda batıdan doğuya Tufanbeyli, Göksun, Afşin ve Elbistan ilçelerini kapsayan bölge hakkında parçalar halinde bilgiler bulabilsek de antik yazarlarca detaylı bilgiler verilmemiştir. Buna rağmen bölgede özellikle Roma Dönemi'ndeki yollar hakkında bizlere bilgi veren birçok miltası bulunmaktadır. Genel olarak yerleşimlerin yaygın ve büyük olmadığı Kataonia'nın başkenti konumundaki Komana, önemli bir dinsel merkez olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kataonia, Helenistik Dönem, Geç Antik Çağ

Abstract

Cataonia which was satrap in Anatolia during the Persian sovereignty, kingdom in Hellenistic Period, an administration region of Cappadocia province in Roman and Late Roman Empire period was an important region for a long time due to the fact that It was located on trade and military routes and on a point where various administrative units are crossed. Anti-Taurus Mountains and valleys and plains in these mountains have been decisive factor for shaping the region. Primary event that increased importance of Cataonia was the fact that Ariarathes III., which is considered as founder of Kingdom of Cappadocia, annexed the region and gained title of king. Although we can find piecewise information about the region that consists of Tufanbeyli, Göksun, Afşin and Elbistan, in narrow terms ranging west to east respectively, antique authors did not mention detailed informations. However, there are lots of milestones in the region that give us information about roads in the Roman Period. Considered as the capital of Cataonia, Comana where settlements are not usually big and common had been an important religious center.

Keywords: Cataonia, Hellenistic Period, Late Antiquity

Giriş

Kappadokia'nın stratejik konuma sahip bölgelerinden birisi olan Kataonia¹, önemli ticari ve askeri yol güzergahları üzerinde bulunmaktaydı. Herodotos, Kral Yolu'nun Mazaka-Melitene yol hattını izleyip Tanrıça Ma (Enyo) kültü için çok önemli bir konuma sahip olan Komana² kentinden geçmiş olabileceğini belirtmektedir.³ Yolun daha sonra Göksun ve Afşin ilçelerinden geçerek Malatya'ya

¹ Plinius Kataonia'nın Kappadokia içindeki konumu hakkında bilgi vermektedir. NH VI.8; Ruge 1919, 2478-9.

² Ruge 1921, 1127.

³ Hist. V. 52-54.

doğru uzandığı düşünülmektedir. Kral Yolu'nun özellikle Antitoroslar arasından geçtiği bu kesiminin MÖ 4. yüzyılın başlarında Kilikia Krallığı'nın kuzeydoğudaki sınır bölgesi olduğu ifade edilmektedir.⁴

Harita 1: Kataonia'nın konumu ve komşu bölgeler (Panichi 2005, 201).

Kataonia sözcüğünün kökeninde yer alan ve “*alt-altta*” anlamına gelen *katta* ifadesinin Hititçe bir edat olduğu ve Luvice bir son ek olan *-wanni* (Hititçe karşılığı *-umna*) ile tamamlandığı ifade edilmektedir.⁵

Başka görüşlere göre ise *Katta-wanni* kelimesinin Luvice bir sıfat olduğu ve “*katta'ya ait olan*” anlamına gelebileceği belirtilmektedir. Bu sıfat, Helenistik Kappadokia'nın güneydoğusunda bir bölge olan Kataonia (Καταονία) adının altında yatmaktadır. *Katta-wanni*'nin “*alt/aşağı tarafta yaşayanların yeri ya da yaşayanlara ait olan yer*” anlamında kullanılmış olabileceği de ifade edilmektedir. Kataonia kelimesindeki etimolojik durumun “*Lukka kabilelerine ait olan*” anlamı taşıyan Lykaonia kelimesi ile benzediği görülmektedir.⁶ Oldukça dağlık bir bölge olan Kataonia'nın sözcük yapısında dağlık araziye atıfta bulunulmayıp “*alt-aşağı*” kelimesinin kullanılması ilginçtir. Burada kastedilen aşağı bölgenin, çekirdek Hitit alanının aşağı kesimleri olması ihtimali bulunmaktadır.

Kappadokia, Pers idaresindeyken satrapların yönetiminde kalmıştır. Strabon⁷, Büyük İskender'in⁸ bölgeyi ele geçirmesiyle Kappadokia'nın artık krallık yönetimi altına girdiğini ifade etmektedir. Kappadokia, hem krallık⁹ hem de Roma dönemlerinde *strategialara* (valilik) bölünmüştür. Kataonia da bu yönetim birimlerinden birisidir.¹⁰ Jones, bu *strategialardan* sadece Garsauritis ve Tyanitis'in,

⁴ Sevin 2013, 12.

⁵ Forlanini 2010, 80.

⁶ Yakubovic 2014, 350-351.

⁷ Strabon, XII.1.4.

⁸ Büyük İskender'in MÖ 323'te ölümü üzerine imparatorluğu komutanları arasında paylaştırılmıştır. MÖ 321'de Triparadeisos'ta (El Kuseyr yakınları-Suriye) gerçekleştirilen anlaşma gereği Babylonia Satraplığı'nın Seleukos'a verildiği bilinmektedir. Kahramanmaraş ve çevresi de bu satraplık içinde kalmıştır. Bölge, Seleukos Krallığı'nın toprakları olmuştur. Bu arada bir diğer Helenistik krallık olan Ptolemaiosların, egemenliklerini Kahramanmaraş ve çevresine kadar yayamadıkları, bu duruma ise Amanos ve Antitoros dağlarının neden olduğu ifade edilmektedir. Tekin 2011, 158.

⁹ Strabon'a göre (XII.1.4) Kappadokia Krallığındaki *strategiaların* sayısı on idi. Bunlara daha sonra bir tane daha *strategia* eklendiği belirtilmektedir. Bunlar; Garsauritis, Tyanitis, Kilikia, Kataonia, Melitene, Morimene, Khamanene, Saravene, Laviansene, Sargarausene ve on birincisi ise Lykaonia'nın bir bölümünü kapsamaktaydı. Bu *strategialardan* Kilikia, Kataonia'nın batısında, Melitene doğusunda, Sargarausene ise kuzeyinde yer almaktaydı. Tekin 2007,163.

¹⁰ Tekin 2007, 158.

yerleşim yerlerinden adlarını aldığını, diğerlerinin adının ise büyük ihtimalle bir boy ya da topluluk isminden geldiğini belirtmektedir. Kataonia adı da bir halk isminden gelmiştir.¹¹

Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki en büyük eyaletlerinden Kappadokia'nın idari bölümlerinden birisi olan Kataonia, Anadolu'daki Pers egemenliği ve Helenistik Dönem boyunca da konumu gereği önemli bir bölge olarak kalmıştır. Antik yazarlardan, Kataonia ve Kataonialılar hakkında detaylı olmasa da bazı bilgiler elde etmek mümkündür. Cornelius Nepos'un verdiği bilgilere göre, Kataonia'nın MÖ 360'larda Pers kralına tabi olmadığı anlaşılmaktadır. Nepos, MÖ 4. yüzyılda Kataonialıların, Kilikia'nın yukarısında Kappadokia sınırında bir kabile krallığı şeklinde örgütlendiklerini bildirmektedir.¹² Kataonia valisi Aspis'in, komşu ülkelere saldırdığı ve kraliyet konvoylarını talan ettiği ifade edilmektedir. Bu olaylardan önce Armenia Satraplığı'nın bir alt bölgesi olan Kataonia ayrı bir idari birim değildir. Datames Mısır'ın işgali¹³ için hazırlıklarını tamamlarken kendisine kraldan¹⁴ gelen bir mektupla Kataonia'yı elinde tutan Aspis'e saldırması emredilmiştir. Kataonia Ovası'nın, önemli bir Pers yerleşim bölgesi gibi görüldüğü ifade edilmektedir. Gaugamela Savaşı'nda Phrygia, Kataonia ve Kappadokia'dan Pers tarafında savaşan birlikler bulunmaktadır. Kappadokia'nın, Datames zamanında hala tek bir satraplık olduğu ve bu nedenle de Kataonia'nın, Kappadokia Satraplığı'na ait bir bölge olması gerektiği belirtilmektedir.¹⁵ Datames'in Kataonia'daki görevinin, Mısır'a karşı hazırlıklarla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Artaxerxes'in, Datames gibi yetenekli bir generali Kataonia'ya gönderdiği için pişman olduğu ve aceleyle Fenike'deki sefer kuvvetlerine yeniden katılmasını emrettiği ifade edilmektedir.¹⁶ Kappadokia satrapı Datames'in, Aspis'i yakaladığı bilirse de Nepos, Kataonia'nın idari durumu hakkında daha fazla bilgi vermemektedir.¹⁷ Yine de Datames'in Kappadokia satrapı olduğu dönemde Kataonia'nın kendisine bağlı olduğu düşünülmektedir. Pers kralı II. Artaxerxes'in, Datames'e karşı Lydia satrapı Autophradates'i gönderdiği bilinmektedir. Autophradates'in ordusunda 10.000 kişilik bir Armenia birliği olduğu¹⁸ fakat bu birlikte Kataonialılardan bahsedilmediği için Kataonia'nın yeniden Armenia Satraplığı'nın bir parçası haline geldiği ifade edilmektedir.¹⁹

Curtius Rufus, Kataonialıların Gaugamela Savaşı'nda Perslere destek olarak yer aldığını ifade etmektedir.²⁰ Kataonia Bölgesi özellikle Helenistik Dönem'de Kappadokia Krallığı açısından oldukça önemli bir konumda yer almıştır. Kappadokialıların ilk kralı²¹ olarak tanımlanan III. Ariarathes'in²² βασιλεύς unvanını oldukça önemli bir bölge olarak görülen Kataonia'yı ilhak²³ etmesinden sonra aldığı düşünülmektedir. Bu ilhak sürecinin kısa bir süreliğine²⁴ olduğu belirtilmektedir. Bölgenin ele geçirilmesinden sonra Kappadokia krallarının topraklarını güneye doğru genişlettikleri bilinmektedir.²⁵ Helenistik Dönem Kappadokiasının *strategialar* olarak adlandırılan 10 idari birime bölünmesinin Seleukos işgali zamanına kadar gidebileceği ifade edilmektedir.²⁶ Kataonia üzerindeki Seleukos gücünün dolaylı olarak devam etse de zayıflamasının Seleukoslar ve III. Ariarathes arasında

¹¹ Jones 1971, 177.

¹² *Datames* IV. 1.

¹³ Ayrıca bkz. Bing 1998, 45.

¹⁴ Pers kralı Artaxerxes, Datames'e Kataonia'yı kontrol eden Aspis'e saldırı emri vermiştir. Bing 1998, 48.

¹⁵ Sekunda 1988, 42-43.

¹⁶ Bing, 1998, 48.

¹⁷ *De vir. Ill.* XIV.3.4.

¹⁸ *De vir. Ill.* XIV.6.8.

¹⁹ Khorikyan 2017, 177.

²⁰ *Hist. Alex. Mag. Mace.*, IV. 12.11.

²¹ III. Ariarathes'in sikkelerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla kendisi Kappadokia'yı *basileus* ünvanı ile yöneten ilk kraldır. Döneminde Kataonia'nın Kappadokia tarafından ilhak edildiği bilinmektedir. III. Ariarathes, Ariarathia (Pınarbaşı) isminde kurduğu kenti bölgenin başkenti yapar. Hakman 2012, 33.

²² Seleukos kralı II. Antiokhos Theos'un, kızı Stratonike'yi Ariarathes'in oğlu olan III. Ariarathes ile evlendirdiği ve çeyiz olarak Kataonia ile Melitene'yi Kappadokia Krallığı'na verdiği bilinmektedir. Şar 2004, 30-31. Konu ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bakınız, Jones 1971, 174.

²³ Kataonia III. Ariarathes tarafından ilhak edilmiştir. XII.1.2.

²⁴ Ghita 2010, 8.

²⁵ Sofou 2020, 16.

²⁶ Michels 2017, 48.

gerçekleştirilen evlilik müttefikliğinin sonrasında başladığı ve Kataonia'nın Seleukos egemenliğinden *de facto* olarak ayrıldığı belirtilmektedir.²⁷

Seleukoslar ile yapılan evlilik²⁸ bağlantısı III. Ariarathes'i, Kappadokia'nın kralı ve Kataonia'nın baş rahibi yapmıştır. Güney Kappadokia'daki Helenizasyon süreci uzun ve yavaş bir süreçte gerçekleşmiştir. Bölgenin Pers hanedanlığına bağlanması, Grek kolonilerinin bulunmaması, bölgenin kendine has jeomorfolojisi, karasal iklimi ve dağlık bir bölge olması gibi unsurların Grek kültürünün yayılmasındaki yavaşlığa etki eden nedenler olduğu belirtilmektedir. Bu koşulların, antik yazarların bölge üzerindeki ilgilerinin sınırlı olmasında ve Güney Kappadokia'nın Helenistik Dünya tarihinde kenar bir bölge olarak kalmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.²⁹

Kataonialılar, Helenistik Dönem öncesinde ayrı bir etnik grup olarak değerlendirilmiş olsa da yaşadıkları bölgenin III. Ariarathes tarafından ilhak edilmesi ile Strabon'un yaşadığı dönem arasındaki süre içinde özellikle Helenistik Dönem'in yoğun asimilasyonu sonucunda Kappadokia nüfusunun geri kalanından ayırt edilemez hale gelmişlerdir.³⁰

Dağlık bir bölge olan Kataonia, Kappadokia ile Kilikia arasında bulunmaktaydı. Seleukos Kappadokiası, büyük ihtimalle Kataonia'nın dahil olmadığı bir Seleukos *strategiası* idi. Kataonia, MÖ 3. yüzyılın ortalarına kadar Kilikia'ya bağlı bir bölgeydi.³¹ Ariarathidlerin özgürlüğünün Kataonia'yı bölgelerine katmalarıyla oldukça yakın bir bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Bu sınır bölgesi, yönetsel olarak Kilikia'ya bağlı ancak Seleukoslar için toprakları ve Kilikia arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik öneme sahip bir bölge konumundadır. Kappadokia Krallığı'nın kurucusu olarak bilinen III. Ariarathes'in, kendi adıyla anılacak olan Ariarathia (Kayseri-Pınarbaşı) adında bir kent kurduğu ve Kataonia'yı krallığına dahil ettiği belirtilmektedir.³² Kataonia'nın Ariarathes toprakları ile birleşmesinden sonra Komana rahipliği, statü açısından kraldan sonra ikinci³³ konuma getirilme ödülünü almıştır. Ve bu rahip devleti, krallığın yönetimi altında siyasi hayatına devam etmiştir. Komana'da ele geçen bir yazıta göre rahip, ömür boyu görev yapmış ve aynı zamanda Kataonia'nın strategosluğu görevini de yürütmüştür.³⁴

Strabon'a göre, Kataonialılar MÖ 2. yüzyılın başlarında Orontid hanedanlığına mensup Armenia kralı Zariadres ve Artaxiad hanedanlığının kurucusu olan bir diğer Armenia kralı I. Artaxias tarafından Seleukoslardan alınan Armenia'nın batı bölgelerini işgal etmiştir.³⁵ Armenia Kralı Tigranes'in, MÖ 83-69 arasında Kilikia dahil olmak üzere Kuzey Suriye'yi istila ettiği, Romalı general Lucullus'un müdahalesi sonucunda ise bölgeden çekildiği bilinmektedir. Bu dönemde Kahramanmaraş ve çevresinin Armenia Krallığı'nın idaresinde kaldığı ifade edilmektedir.³⁶

Kataonia'ya sınırı olan Melitene, Ptolemaios tarafından bir *strategia* olarak belirtilmemiştir ve bu durumun yanlışlıkla atlanmış bir şey olması da oldukça düşük bir ihtimal olarak gözükmektedir. Ptolemaios Melitene'yi Armenia Minor içinde göstermiştir.³⁷ Ptolemaios'un eserinde adı geçen Kappadokia *strategialarının* konumlarından sadece Kataonia'nınki, Strabon'un belirttiği sınırlarla örtüşmektedir. Ramsay'a göre, Strabon, Kappadokia *strategialarını* Ptolemaios'a göre daha doğru konumlandırmıştır.³⁸

²⁷ Sofou 2020, 26-28.

²⁸ Kataonia'nın Kappadokia'ya evlilik yoluyla katılımı için bkz. Diod. XXXI.19.

²⁹ Sofou 2018, 307-311.

³⁰ Ghita 2010, 58. Strabon, Kataonialıları Kappadokialılardan ayıran tüm özelliklerin ortadan kaybolduğunu ve daha önceleri ayrı bir kabile olduklarını söylemektedir. Strabon, XII.1.2.

³¹ Sofou 2018, 305-306.

³² Arslan ve Bulut 2017, 54.

³³ "Kraldan sonra ikinci" konumunun, genellikle veliyaht prens ile ilgili olduğu ve bu durumun da Kappadokia geleneğinin Ahamenid perspektifine daha yakın olduğu anlamına gelebileceği ifade edilmektedir. Pastor 2016, 55.

³⁴ OGIS 364.

³⁵ Strabon, XI.14.5.

³⁶ Tekin 2011, 165.

³⁷ Ptolemaios, V.6.

³⁸ Ramsay 1960, 312.

Kataonia'nın en önemli yerleşimi olan Komana³⁹, oldukça önemli ve kökleri bir hayli eskiye uzanan önemli bir dini merkez konumundaydı. Seramik buluntulara göre, Helenistik Dönem öncesinde bir yerleşim olduğuna dair kanıt bulunamadığı belirtilmektedir. Kentin MÖ 4. yüzyıldan MS 2. yüzyıla kadar kesintisiz bir yerleşim gördüğü ifade edilmektedir.⁴⁰ Komana kenti birçok bilim insanı tarafından Hitit Dönemi'ndeki Kizzuwatna'nın ana metropolü olan Kummani ile özdeşleştirilmiştir. Kummani, adından da anlaşılacağı gibi kutsal bir şehirdi. Hurri-Luvi dilinde Kumme-/i- "kutsal" anlamına gelmektedir. Kataonia'daki Komana, Helenistik ve Roma dönemlerinde kutsal şehir anlamında Hierapolis olarak biliniyordu. Birçok bilim insanına göre, Kizzuwatna ülkesi doğu Kilikia'dan kuzey Kataonia'ya kadar uzanmaktaydı.⁴¹ Kentin adının kökenini açıklamak adına Grekler tarafından da bir efsaneye dayandırılarak "saç" (κομη) kelimesine atıfta bulunulmuştur.⁴² Komana, Justinianus döneminde "Altın" unvanıyla anılmaktadır.⁴³ Kent Sarus (Sarız) Çayı'nın kenarında yer almaktadır.⁴⁴ Antik yazarlardan Strabon, Kataonia hakkında bazı bilgiler verse de Kataonia ve Komana hakkında verdiği bilgilerin MÖ 3. yüzyıl coğrafyacısı Eratosthenes ve MÖ 135-51 arasında yaşayan Apameialı Poseidonios'tan almış olduğu bilgilere ek olarak oluşturulduğu ifade edilmektedir.⁴⁵ Komana kentinin Helenistik Dönem'de, Kappadokia kralının soyundan gelen rahipler tarafından yönetildiği, geniş arazilerinin gelirinin bu rahipler tarafından kullanıldığı, tapınak için çalışan hizmetçilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Kentin, Kappadokia Krallığı'na⁴⁶ bağlı olmakla birlikte özerk bir yapıya sahip olduğu da bilinmektedir.⁴⁷ Komana şehrinin insanları yerli Kataonialılardır ve Jones'a göre çok fazla Helenize olmamışlardır. Bu duruma örnek olarak ise kent bilinen iki *prytaneisi*⁴⁸ olan Mitras Appas (MS 1. yüzyılın sonları) ve Maebuzanes'in (MS 2. yüzyılın başları) isimleri gösterilmektedir.⁴⁹

İmparator Tiberius, MS 17'de Kappadokia Krallığı'nı Roma'ya ilhak ettiğinde Göksun, Afşin ve Elbistan civarının dahil olduğu Kataonia, yeni kurulan Kappadokia Eyaleti'ne devredilmiştir. Sonraki süreçte Kataonia ve çevresi Armenia Krallığı'nın kontrolü altında kalmıştır. Armenia, MS 114'te İmparator Traianus döneminde Roma eyaleti olmuş fakat kısa bir süre sonra MS 118'de Roma lejyonları bölgeden ayrılmış ve bölge vasal bir krallık olarak kalmıştır. Melitene ve Kataonia'yı da içeren Armenia Minor ise Traianus tarafından Kappadokia Eyaleti'ne eklenmiştir.⁵⁰ Armenia Minor, MS 64'te İmparator Nero tarafından ilhak edilmiş ve statüsü MS 66 yılında imzalanan bir antlaşmayla belirlenmiştir. Bununla birlikte MS 110'da Parthlar ve Roma arasındaki anlaşmazlıklar sonucu Traianus'un bütün bölgeyi ilhak ettiği bilinmektedir.⁵¹ Diokletianus döneminde Kappadokia ikiye ayrılmış ve yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Batı yarısı Kappadokia olarak anılmaya devam etmiş, küçük doğu yarısı ise süreliğine Armenia Minor'e bağlı kalmıştır.⁵² Fakat daha sonra Armenia Minor'ün ikiye ayrılması gibi Kappadokia'da Prima ve Secunda olarak ikiye ayrılmıştır.⁵³ MS 385 yılında Armenia Minor'ün I ve II⁵⁴ olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Bu yeni eyalet Kataonia, Melitene ve Sargarausene'den oluşmuş ve Kokussos⁵⁵, Arabissos⁵⁶ ve Komana şehir statüsüne

³⁹ Şar 2004, 14.

⁴⁰ Koyuncu 2015, 515.

⁴¹ Casabonne 2009, 181-182.

⁴² Prokopios, *de Bellis*. I.17.11-20.

⁴³ Long 1854, 650.

⁴⁴ Strabon, XI. 12. 2, XII. 2. 3; Prokopios, *de Bellis*. I.17.17; OGIS 364.

⁴⁵ Sofou 2020, 22.

⁴⁶ Kataonialılar öncelikle baş rahibin emri altında olsalar da diğer açılardan krala tabi olarak yaşamaktaydılar. Michels 2017, 46.

⁴⁷ Körsulu 2011, 287.

⁴⁸ Şehrin yönetici kurulunda (Meclisinde) yer alan üyeleri.

⁴⁹ Jones 1971, 180.

⁵⁰ Yerleşimleri Melitene, Arca, Arabissos, Kokussos, Komana ve Ariarathia idi. Texier 2002, 123.

⁵¹ Yurdakul 2020, 42-47.

⁵² Jones 1971, 182.

⁵³ Şar 2004, 44.

⁵⁴ Jones, Armenia II'nin MS 386'da oluşturulduğunu belirtmektedir. Jones 1971, 432. İmparator I. Theodosius'un düzenlemelerinde de MS 386'da yeni eyaletin oluşturulduğu ve Komana ile Ariarathia'yı da kapsadığı ifade edilmiştir. CTh.13.11.2.

⁵⁵ Ptolemaios'un (V.6) Kataonia kentlerinden birisi olarak saydığı Kabassos'un, Kokussos olarak düşünülmesi gerektiği çünkü K ile B'nin sıklıkla karıştırıldığı ifade edilmektedir. Ramsay 1960, 344. Gurney, III. Hattuşili dönemine ait yıllıklarda geçen Kuwalapassa kelimesinin ilk olarak Gözte tarafından Ku-wa-ap!-pa-aş-şa olarak kopyalandığını ancak Forrer'in, metinde -la hecesini de gördüğünü belirtir. Gurney, buna rağmen Forlanini'nin, kelimeyi ilk kopya edildiği haliyle kabul edip Kataonia'daki Kabassos'a lokalize ettiğini de eklemektedir. Gurney 1997, 131.

alınmıştır. Armenia Minor, Verona Listesi'nde bir eyalet olarak gözükse de daha sonraki Armenia Secunda'nın tamamını kapsayıp kapsamadığı belirsizdir.⁵⁷ Kataonia Bölgesi MS 5. yüzyılda Armenia II (secunda) eyaleti içinde yer almıştır.⁵⁸ Armenia Secunda'nın⁵⁹, MS 6. yüzyılda da Kataonia'yı içerdiği bilinmektedir. Armenia Secunda⁶⁰ ve şehirleri konusunda Bizans imparatoru I. Justinianus'un düzenlemeleri detaylı bilgiler vermektedir. Ariaratheia, Komana, Melitene, Arca, Arabissos ve Kokosos bu eyaletin şehirleri olmuştur.⁶¹ Bunlardan ilk dört şehir eyalet kurulmadan önce de şehir statüsünde kalmıştır. Kokosos, Armenia Secunda'nın şehri olmadan önce Kappadokia'ya bağlı olsa da şehir statüsünde olup olmadığı bilinmemektedir. Arabissos hakkında ise herhangi bir bilginin olmadığı ve Armenia Secunda'nın yukarıda belirtilen mevcut dört şehre ek olarak son iki yerleşimin de (Kokosos ve Arabissos) şehir statüsüne yükseltilmesiyle oluşturulduğu düşünülmektedir.⁶² Justinianus'un düzenlemeleriyle MS 6. yüzyılda (MS 536-591 arasında) Kataonia Bölgesi, başkenti Melitene olan Armenia III eyaletine bağlanmıştır.⁶³

Kataonia'nın Fiziki Coğrafyası ve Sınırları

Kappadokia'nın *strategialarından* birisi olan ve eyaletin güneydoğusunda yer alan Kataonia'nın, dar manada Komana ve çevresini kapsadığı belirtilmektedir.⁶⁴ Kataonia'nın etrafı Toros Dağları⁶⁵ ile çevrilidir⁶⁶ ve bölgede geniş ovalar yer almaktadır. Magie, Strabon'un bahsettiği geniş çukur ovoidan⁶⁷ Elbistan Ovası'nın anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu çalışmada Kataonia, antik yazarlarca çok daha geniş bir alanı kapsadığı belirtilse de Komana yerleşimi dahil olmak üzere onu çevreleyen Antitoros Dağları⁶⁹ (Tahtalı ve Binboğa Dağları) ile Göksun, Afşin ve Elbistan'ın çevresi⁷⁰ olarak ele alınmıştır. Elbistan Ovası batısında Binboğa Dağları ve Adana'nın Tufanbeyli ilçesi, kuzeybatısında Kayseri'nin Sarız⁷¹ ilçesi, kuzeyinde Sivas'ın Gürün ilçesi, kuzeydoğusunda Malatya'nın⁷² Darende ve doğusunda yine Malatya'nın Akçadağ ilçeleri ile çevrelenmiştir. Güney yönünde ise Kahramanmaraş merkez ile Ekinözü ve Nurhak ilçeleri uzanmaktadır. Strabon, Kataonia'nın güney tarafında Kilikia Torosları'nın bir kolu olan Amanos Dağları'nın yer aldığını ve Kataonia'da yer alan Anti-Toroslar'ın kuzeye ve hafifçe doğuya doğru yöneldiğini ifade etmektedir.⁷³

Kataonia'nın etrafı, yüksekliği 3000 metreye ulaşan dağlarla çevrilidir. Kataonia Ovası olarak tanımlanabilecek Elbistan Ovası'nın⁷⁴ uzunluğu 50 km, kuzey-güney yönünde genişliği ise 20 km dir. Ovanın deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık olarak 1150-1200 metre civarındadır ve ova, Türkiye'nin 4. büyük ovası konumundadır. Ova, Hurman ve Söğütlü Çayları ile sulanmaktadır.⁷⁵ Kataonia Bölgesi sınırları içinde kalan Tahtalı (3075 m.), Dibek (2549 m.), Binboğa (2957 m.), Berit (3027 m.) ve

⁵⁶ Arabissos'tan Ptolemaios'ta önemine rağmen bahsedilmez. Yerleşim, Diokletianus döneminde Armenia Secunda'ya, Justinianus döneminde ise Armenia III'e bağlanmıştır. Ramsay 1960, 344-345. Justinianus döneminde yapılan düzenlemeler (Kataonia şehirlerinin Armenia III'e bağlanması hakkında bkz. Justinianus Kanunları 31 c.1) ve Kataonia şehirlerinin Armenia III'e bağlanması ile ilgili ayrıca bkz. Texier 2002, 131; Hirschfeld 1895, 364-5.

⁵⁷ Jones 1971, 432.

⁵⁸ Laurent 1830, 228-234.

⁵⁹ Armenia Secunda şehirleri için ayrıca bkz. Texier 2002, 131.

⁶⁰ MS 387-536 arasında Kataonia Bölgesi Armenia Secunda'ya dahildi. Ananias, 25.

⁶¹ http://www.uwo.edu/lawlib/blume-justinian/_files/docs/novel21-40/novel21-40.htm

⁶² Jones 1971, 182.

⁶³ Ananias, 19-25.

⁶⁴ Yurdakul 2020, 17.

⁶⁵ Stephanos Byzantinos *καταοivia* maddesinde bölgenin Toros Dağları'nda (Torosların en dış kesiminde) bulunduğunu belirtmektedir. Ethnika 367-368.

⁶⁶ Kataonia, Kappadokia'nın güneyinde Amanos ve Antitoros Dağları ile çevrili geniş bir yayla olarak tanımlanmıştır. Erkiletlioğlu 2019, 143.

⁶⁷ Strabon, XII.2.2.

⁶⁸ Magie 1950, 1351.

⁶⁹ Antitoros Dağları hakkında detaylı bilgi için bkz. Great Britain Admiralty 1919, 17-18. Strabon Antitoroslar'ın Kataonia'da son bulunduğunu ifade etmektedir. Strabon, XI.12.2.

⁷⁰ Kataonia; Göksun, Afşin ve Elbistan civarında yer almaktadır. Yüncü 2015,130.

⁷¹ Coduzalaba/Sabalassos, Sarız'a lokalize edilmektedir. Ramsay 1960, 343. Ptolemaios'a göre (V.6) Sargarausene'nin şehridir. Itinerarium Antonin'de Sabalassos, Coduzabala olarak geçmektedir. Itin. Ant. 180-181, 211-213.

⁷² Kataonia'nın doğusunda Euphrates ile arasında Melitene bulunmaktadır. Strabon, Geog. XII.1.2.

⁷³ Strabon, XII.2.2.

⁷⁴ Kataonia, Melitene'nin batısında Elbistan Ovası'na tekabül eden bölgedir. Adıbelli 2002, 18.

⁷⁵ <https://kahramanmaras.tkd.gov.tr/Docs/kahramanmarasTKDK130238098953395804.pdf>

Nurhak Dağları (3090 m.) Antitoroslar olarak adlandırılmaktadır.⁷⁶ Kataonia Ovası, batı yönünde Binboğa Dağları, kuzeyde Hezanlı Dağı, güneyde Berit ve Salavan Dağı ile Nurhak Dağları, doğuda ise yine Nurhak Dağları ve Malatya'nın Darende ile Akçadağ ilçeleri arasındaki dağlık arazi ile sınırlanmıştır. Bölgenin akarsuları içinde en önemlisi Ceyhan (Pyramos)⁷⁷ Nehri'dir. Elbistan Ovası çevresindeki dağlardan doğan üç çay, ovayı farklı yönlerde kat edip birleşerek Ceyhan Nehri'ni oluşturur. Nurhak Dağları'ndan doğan Söğütlü Çayı, Hezanlı Dağı'ndan doğan Hurman (Korax) Çayı⁷⁸ ve Binboğa Dağları'ndan doğan Göksun Çayı ovada birleşir. Bölgenin bir diğer önemli akarsuyu ise Tahtalı Dağları'ndan doğan Sarız Çayı'dır. Sarız Çayı daha güneyde Göksu adını alır ve Zamantı (Karmalis)⁷⁹ Irmağı ile birlikte Seyhan (Sarus) Nehri'nin oluşturur.⁸⁰

Kataonia Ovası ve çevresi günümüz Kahramanmaraş ilinin üç ilçesinden meydana gelmektedir. Bunlar Afşin (1502 km²), Elbistan (2201 km²) ve Göksun (1942 km²) ilçeleridir.⁸¹ Ovalık kesim haricinde bölge oldukça dağlıktır ve derin vadilerle ayrılmış durumdadır. Bölgenin yerleşim yapısında en önemli unsurun doğal çevre olduğu görülmektedir. Kataonia Bölgesi'nin bir diğer ovası da Göksun Ovası'dır. Ortalama yükseltisi 1300-1350 metre olan ovanın uzunluğu 30 km, kuzey-güney yönde genişliği ise 20 km dir. Ova, Göksu Çayı ile sulanmaktadır.⁸² Karaçam (Pinus nigra), Gökmar (Abies cilicica), Sedir (Cedrus libani), Ardıç (Juniperus) ve Meşe (Quercus), bölgenin dağlarında orman oluşturan bitki türleridir. Orman sınırının üzerinde alpin dağ çayırları geniş alanlar oluşturmaktadır.⁸³ Magie, Kappadokia'da tarımın en çok yapıldığı yerler arasında Kataonia'nın geldiğini belirtmektedir.⁸⁴

Kataonia'nın kuzeyinde bir diğer Kappadokia *strategiası* olan Sargarausene yer almaktaydı. Kataonia Ovası'nın kuzey sınırı Ptolemaios'un Sargarausene⁸⁵ şehirlerinden olduklarını belirttiği Maroga/Sarromaena ve Sobagena yerleşimlerinden geçmektedir. Maroga, Afşin ilçesi Dağlıca (Maravuz) köyüne lokalize edilmektedir. Sobagena ise Ptolemaios'ta yanlış olarak Sadagina olarak geçmektedir ve Hurman Kalesi'ne lokalize edilmiştir. Ptolemaios'un Sargarausene'nin şehirleri olarak belirttiği yerler Strabon ile uyumludur.⁸⁶ Ovalık kesimin kuzeyinde ve Hurman Çayı'nın kenarında yer alan Tanır (Tanadaris/Ptandari)⁸⁷ ve doğusuna doğru çizilecek hatta yer alan Gökçek mahalleleri Kataonia'nın sınırları içindedir. Sınırın, Elbistan ile Darende ilçeleri arasındaki tepeleri izleyip daha sonra güneye Söğütlü Çayı'na doğru inmiş olması muhtemeldir. Elbistan ilçesinin Demircilik köyüne lokalize edilen Osdara/Asdara yerleşimi de Kataonia içerisinde yer almaktadır. Buradaki sınır hattı Kataonia ile Melitene arasındaki sınırı oluşturmaktaydı.⁸⁸

Roma imparatoru Septimius Severus'un altıncı iktidar yılındaki mil taşlarına⁸⁹ göre hazırlanan haritalar dikkate alındığında Kataonia'nın güney ve batı sınırları yaklaşık olarak belirlenebilir. Kataonia'nın güneyinde Kommagene, güneybatısında ise Kilikia Eyaleti bulunmaktaydı. Kataonia ile Kommagene arasındaki sınır muhtemelen Elbistan ilçesinin Demircilik köyünün doğusundan güneye Nurhak ilçe merkezine doğru çekilebilecek bir hattan geçip hafifçe güney batı yönünde uzanmaktaydı. Bu yönde devam eden sınır, Andırın ilçesinin Geben mahallesi⁹⁰ civarlarında kuzey, kuzey-batı

⁷⁶ Çetik 1985, 13.

⁷⁷ Strabon, kaynağı ovanın ortasında bulunan Pyramos Irmağı'nın Kataonia'yı baştan başa geçtiğini ifade etmektedir. Strabon, XII.2.4; Treidler 1963, 1-11.

⁷⁸ Ramsay 1960, 342; Ruge 1922, 1379.

⁷⁹ Karmalis Irmağı'nın Kataonia'nın batı sınırını oluşturduğu belirtilmektedir. Ramsay 1960, 344. Bulut, Karmalis Irmağı'nın, bölge coğrafyasındaki idari sınırların belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını belirterek merkezi Mazaka/Kaesarea olan Kilikia'nın sınırlarını kuzeyde Halys ve batıda Karmalis'in belirlediğini ve yine Kataonia'nın da batıda Karmalis ile Kilikia'dan ayrıldığını belirtmektedir. Bulut 2018, 20.

⁸⁰ Great Britain Admiralty 1919, 72-81.

⁸¹ Bilen ve Bayrak 2018, 32.

⁸² <https://kahramanmaraş.tkd.gov.tr/Docs/kahramanmaraşTKDK130238098953395804.pdf>

⁸³ Great Britain Admiralty 1919, 83-85. Bölgenin jeomorfolojik yapısı için ayrıca bkz. Ersoy 2014, 13-16.

⁸⁴ Magie 1950, 492.

⁸⁵ Ptolemaios, V.6.

⁸⁶ Ramsay 1960, 341-342.

⁸⁷ Tanadaris, Itinerarium Antonini'de Ptandari olarak geçmektedir. Itin. Anton. 178, 180, 212-215; Ramsay 1960, 344.

⁸⁸ Ramsay 1960, 346.

⁸⁹ French 2012, 17-21.

⁹⁰ Geben ve civarı Kataonia, Kilikia ve Kommagene sınırlarının keşiştiği bölgeydi. Ptolemaios'taki Leandis, Laranda'dır. Kokussos'un 18 mil güneyindedir. Yeri belirlenemeyen Laranda/Leandis Kokussos ile Anazarbos yolu üzerinde bulunmaktadır. Muhtemelen Andırın

yönünde kıvrılarak Göksun ilçesinin güney-batı ve batısından geçmekteydi. Tufanbeyli ilçe merkezinin hemen güneyinden⁹¹ devam eden sınırın Tahtalı Dağlarını aşarak batıya Zamantı Irmağı'na doğru devam ettiği daha sonra ise doğuya dönüp yaklaşık olarak Kuruçay Deresi ve vadisini izleyerek Sarız ilçesini Kataonia dışında bırakacak şekilde devam ettiği düşünülmektedir. Sarız'ın güneyinde yer alan Sirica (Siricis), Göksun ilçesinin Keklikoluk köyüne lokalize edilmektedir.⁹² Ramsay, Sirica'nın Saros Çayı'nın üzerinde ve Komana'nın altı mil doğusunda bulunduğunu belirtmektedir. Bu durumda ise yukarıda belirtilen Keklikoluk Köyü değil Sarız'ın Kemer köyüne lokalize edilmesi gerekmektedir.⁹³ Sarız'dan sonra devam eden sınırın doğuya doğru ilerleyerek Binboğa Dağlarının kuzey hatlarından⁹⁴ geçip Kataonia yerleşimi olan Tanır'a ulaştığı söylenebilir.⁹⁵

Kataonia'daki Yollar

Helenistik ve Roma dönemlerinde önemli bir konumda bulunan Kataonia'da yol ağı da oldukça gelişmiş ve yoğun bir durumdaydı. Bölgedeki birçok yol Geç Antik Dönem ve Bizans Dönemi'nde de kullanılmıştır. Bölge özellikle Kaisareia-Melitene arasındaki yol ve bu ana yolu destekleyen yan yollar ile donatılmıştır. Bu ana yolun haricinde Kataonia içinden geçmekte olan diğer iki önemli yol hattı ise Kokussos üzerinden Germenikia'ya (Kahramanmaraş) giden yol ile Kilikia'ya (Kozan ve Anavarza üzerinden) giden yollardır. Germenikia'ya giden yol Kokussos'un yaklaşık 15-20 km sonra Kataonia sınırlarından çıkıp Kommagene Eyaleti'nde devam etmekteydi. Kokussos'tan güneybatı istikametine giden yollar ise yine yaklaşık olarak 15-20 km sonra Kilikia Eyaleti sınırlarında devam etmekteydi.⁹⁶ Roma Dönemi *strategialarından* birisi olan Sargarausene'nin yerleşimi olan Ariarathia'dan geçen yol, Tahtalı Dağları'nın kuzey kesimlerini kuzey-güney yönünde geçerek Coduzalaba/Sabalassos'a⁹⁷ (Sarız) uğramakta daha sonra Sirica/Siricis (Keklikoluk ya da Kemer) üzerinden Kokussos'a ulaşır buradan hem doğuya doğru Arabissos⁹⁸ ve Melitene'ye hem de güneye yönelerek Germenikia'ya doğru gitmekteydi.⁹⁹ Melitene yolu, Arabissos'tan¹⁰⁰ geçip Bizans Dönemi'nde Plasta¹⁰¹ olarak adlandırılan Elbistan¹⁰² üzerinden doğuya devam ederek Osdara/Asdara (Demircilik Köyü) yerleşimine ulaşmaktaydı.¹⁰³ Yol, Osdara'nın doğusunda artık Kataonia sınırlarından çıkıp Melitene bölgesinde ilerlemekteydi.¹⁰⁴ Kokussos'tan güneye devam eden yolun bir diğer kolu ise güneybatı yönünde Andırın (Andrassos ?) ve Kadirli (Flavias-Flaviopolis)¹⁰⁵ istikametine gitmekteydi. Bu yola paralel olan ve doğrudan Kadirli'ye giden bir başka yol olduğu da belirtilmektedir. Kataonia'dan güneye giden bir diğer yol ise Sarız ilçesinin Yeşilkent (Yalak) mahallesinden batı-güneybatı yönünde

ilçesinin Geben kasabası civarına lokalize edilmelidir. Meryemçil Kalesi belirtilen 18 mil (29 km) mesafeye denk gelmektedir. Ramsay 1960, 344.

⁹¹ Geben'den Tufanbeyli ilçesine kadarki sınır Kataonia'nın Kilikia ile olan sınırıdır.

⁹² <https://pleiades.stoa.org/places/629081>.

⁹³ Ramsay 1960, 346.

⁹⁴ Sarız'ın Dallıkavak ve Kırksrak köylerinin güneyi.

⁹⁵ French 2012, 20-21.

⁹⁶ French 2012, 20-21.

⁹⁷ Sabalassos'un Itinerarium Antonini'de adı geçen Coduzabala ile aynı lokasyonda olabileceği düşünülmektedir. Burası hem Kaisareia-Kokussos hem de Sebasteia-Kokussos güzergâhında gösterilmektedir. Kayseri'nin Sarız ilçesi olması muhtemeldir. Yurdakul 2020, 27.

⁹⁸ Kokussos-Arabissos arasındaki mil taşları için bkz. CIL III 6910-6929, 6932, 6936-37. Arabissos'taki mil taşları için bkz. CIL III 6908-9.

⁹⁹ French 2012, 20-25.

¹⁰⁰ Arabissos'un, Kataonia *strategiasının* askerî merkezi konumunda olduğu belirtilmektedir. Toros silsilesinden Kommagene ve Melitene'ye ulaşan stratejik geçit yolunu denetleyen bu yerleşimin, önemini Bizans Dönemi'nde de koruduğu ifade edilmektedir. Yurdakul 2020, 19.

¹⁰¹ Kataonia'nın Pyramos Nehrinin üst kesiminde uzanan ve metropol olarak Plasta'yı (Elbistan) barındıran bölümü Bizans Dönemi'nde Lykandos olarak bilinmekteydi. Adontz 1970, 59-60.

¹⁰² Elbistan'daki mil taşları için bkz. CIL III 12162-12167.

¹⁰³ Elbistan'ın Demircilik köyünde okunamayacak kadar kötü durumda iki miltaşı bulunmuştur. Hogarth 1893, 686. Ayrıca Söğütlü Çayı'nın yaklaşık 3 km yukarısında, eski bir köprünün kalıntıları vardır. Ancak bu noktadan itibaren Melitene yolunun izi kaybolmuştur. Yolun Melitene'ye Doğanşehir'in kuzey ve batısındaki engebeli, geçmesi zor araziden değil, günümüzdeki modern yol hattı olan Özbek, Kangal, Sevdili, Topalli, Darca, Kepez, Gürkaynak, Develi ve Akçadağ güzergâhını izlemiş olabileceği düşünülmektedir. Bölgenin topografik yapısı incelendiğinde en olası yolun belirtilen hat olması oldukça mantıklıdır. Magie 1950, 1350.

¹⁰⁴ Hild 1977, 87.

¹⁰⁵ Anazarbos-Kokussos yolu üzerindeki Kadirli (Flaviopolis-Flavias) ve Flaviopolis ile Flavias'ın aynı yer olup olmadıkları ve farklı görüşler için. bkz. Magie 1950, 1440.

devam edip Kataonia-Kilikia sınırına çok yakın olan Gezbeli'nin doğusundan geçerek güneye Saimbeyli'ye ve oradan da Kozan'a ulaşan günümüzdeki Adana-Sivas yoludur. Roma ve Bizans dönemlerinde Kaisareia'dan Komana'ya¹⁰⁶ Ariarathia üzerinden gitmeyi Tahtalı Dağlarını batı-doğu yönündeki dağ geçitlerini kullanarak da gidebilmeniz mümkündür. Yol, Kaisareia'dan sonra Arasaxa'dan (Akmescit-Zerezek) geçip güneydoğu istikametine yönelmekteydi. Burada Kuruçay Vadisi'ni takip eden yol daha sonra güneye yönelerek Komana'ya ulaşmakta¹⁰⁷ ve hem Ariarathia'dan gelip Kokussos'a giden hem de Komana'nın güneyinden geçerek Saimbeyli-Kozan yönüne giden yolla birleşmekteydi.¹⁰⁸

Kataonia'daki yolların büyük çoğunluğu genelde Antitoros Dağları ve bu dağların arasındaki büyük vadi sistemlerini izlemektedir. Kataonia Ovası olarak lokalize edilen Afşin-Elbistan çöküntü alanı içerisinde de bazı yollar bulunmaktaydı. Bu yollardan en önemlisi Arabissos'tan kuzeye Tanır'a doğru giden yoldur. Yol, Tanır'ın kuzeyinde batıya doğru dönerek Binboğa Dağları'nın kuzey kesimleri arasından geçip Sarız'a, oradan da Ariarathia'ya ulaşmaktaydı. Ovadaki bir diğer yol da kuzey-güney doğrultusundadır. Elbistan'tan kuzeye sırasıyla Küçükyapalak ve Büyükyapalak köylerinden geçen yol Malatya'nın Darende ilçesine sonra da Sivas'ın Gürün ilçesine ulaşmaktaydı. Bu yol günümüzdeki Elbistan-Darende-Malatya yoludur. Antik dönemlerden beri kullanıldığı belirtilen bir diğer yol ise bir dağ yolu olarak tanımlanmaktadır. Bu yolun, Pyramos Nehri'nin içinde aktığı derin bir kanyon olan Kısık vadisini izleyerek Arabissos ve Plasta'yı Germenikia'ya bağladığı belirtilmektedir. Bu dağ yolunun üzerinde Kataonia-Kommagene sınırı yer almaktaydı. Sınırın ise yaklaşık olarak Hacınıoğlu Köyü civarından geçtiği düşünülmektedir.¹⁰⁹

Roma Dönemi Kataonia Bölgesi yolları çeşitli antik harita ve yol rehberlerinde de gösterilmektedir. Itinerarium Antonini'de Kaisareia-Komana-Kokussos-Flaviopolis, Kokussos-Arabissos-Melitene ve Arabissos-Tonos (Sivas-Altınyayla) yolları gösterilmektedir. Tabula Peutingeriana'da ise Kaisareia-Komana-Kokussos-Germenikia ve Kokussos-Arabissos-Melitene yolları gösterilmektedir.¹¹⁰

Kataonia'da Din ve Kült

Kataonia Bölgesi'nde bulunan ve başkent konumundaki Komana¹¹¹ yerleşiminin adı Helenistik Dönem'de Hierapolis olarak değiştirilmiştir.¹¹² Hierapolis, yer adı olarak Anadolu ve Suriye'deki birçok yerleşime verilmiştir. Komana, Tanrıça Ma tapınağına ev sahipliği yapmaktaydı. Tanrıça Ma, III. Ariarathes dönemindeki Kappadokia¹¹³ sikkelerinde Athena Nikephoros¹¹⁴ görünümünde betimlenmiş ve sikkelerin arka yüzünde her zaman yer almıştır.¹¹⁵

¹⁰⁶ Komana'nın batısındaki mil taşlarının mesafeleri Kaisareia'ya göre ayarlanırken doğusundaki mil taşları ise Melitene'ye göre düzenlenmekteydi. Baz 2011, 400.

¹⁰⁷ Zerezek'ten (Arasaxa) gelen yol, güneydoğu yönünde Yünören Köyü yolu ile bölgedeki dağlık kütlelerin kuzeyinden geçtiği gibi Kızılören Köyünün güneyinden 2000 metre rakımlı dağların arasından da geçmiş olabilir. Yol daha sonra Zamantı Nehri'ni geçip Tomarza'nın Avşarsöğütü Köyü yakınında doğuya doğru Kuruçay Deresi vadisi boyunca devam etmekteydi. Komana'nın doğusundaki Kemer'e ulaşan yol, buradan Komana'ya ve güneye Kokussos'a (Göksun) uzanmaktaydı. Kemer-Göksun arası mil taşları için bkz. CIL III 6942-6949=IGR III 131). Kuruçay'ı takip eden yolun iki şekilde Kemer'e ulaşması mümkün gözükmektedir. Birincisi yol, Sarız'ın Değirmentaş Köyü yakınlarında kuzeydoğuya doğru yönelip Sarız'a ulaşmakta daha sonra da Kemer'e doğru güneye yönelmekteydi. İkinci olası yol ise Değirmentaş Köyü'nden güneydoğu istikametine devam eden yol vadi hattı boyunca ilerleyip Fettahdere Köyü üzerinden güneye Kemer'e uzanmaktaydı. Kuruçay Vadisi ve yukarıda belirtilen bu yolun Kataonia'nın buradaki sınırını oluşturması da muhtemeldir. Kuruçay'dan itibaren Komana'ya kadar mil taşları için bkz. CIL III 6950-6955. Göksun ve civarındaki mil taşları için bkz. CIL III 6930-31,6933-38 ve 6940.

¹⁰⁸ Hild 1977, 132.

¹⁰⁹ Ersoy 2014, 58.

¹¹⁰ French 2016, 13-14, 25-30.

¹¹¹ Anadolu'daki asırlık dini uygulamaların Pontus ve Kappadokia bölgelerinde devam ettiği bilinmektedir. Tanrıça Ma'nın Kataonia'daki Komana'da ve Pontus Komanası'nda kutsal alanları vardı. Michels 2017, 46.

¹¹² Sofou 2020, 16.

¹¹³ Kappadokia krallarının sikkeleri üzerinde Tanrıça Ma'nın betimlemeleri yer almıştır. Michels 2017, 47.

¹¹⁴ Sikke betimlemlerindeki tanrıçanın genelde Athena olduğu düşünülse de aslında betimi yapılan Tanrıça Kappadokia'nın ulusal tanrıçası olan Mâ'dır. III. Ariarathes Dönemi Kappadokia sikkeleri üzerinde betimlenen tanrıça Athena (Tanrıça Mâ) sikkeleri için bkz. Simonetta 1961, 9-50.

¹¹⁵ Ghita 2010, 58-67.

Apollon, genel olarak Helios, Mithra ve Pers Güneş Tanrısı ile ilişkilendirilmiştir. Strabon, Komana'nın bütün Kappadokia'da tapınımı olan Kataonia Apollon'una¹¹⁶ ait tapınağın bulunduğu bir yerleşim olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Kataonia Apollon'u, *Arkhegetes* unvanı ile tapınım görmüştür. Arkhegetes, Grekçe lider ve kurucu anlamına gelen bir sözcüktür. Bu tanrının, Kataonialıların atası olduğu düşünülen yerel bir tanrının asimile olmuş hali olduğu belirtilmektedir. Komana ve Kataonia'daki Grek kültürünün, III. Ariarathes ile değil bu bölgelerin Seleukos idaresi altında olduğu dönemde bölgeye girdiği düşünülmektedir. Artemis Tauropolos¹¹⁸, Apollon Arkhegetes ve Athena¹¹⁹, Komana Rahip Devleti ile bağlantılı tanrılardır. Bu üç tanrı, Seleukos Hanedanı'nın panteonunun temel tanrılarıdır ve erken dönem sikkelerinde çokça betimlemeleri yapılmıştır. Bu durumun Komana ve Kataonia'daki MÖ 294-258 arasındaki Seleukos egemenliği ile de örtüştüğü görülmektedir. Grek tanrıları, Seleukos yönetimi altındayken bu bölgelerde özümsemiştir. Komana, Hieropolis adını Seleukos iktidarı zamanında almıştır.¹²⁰

Zeus Dakienos kültürünün Kappadokia Bölgesi'ndeki Kataonia'da görüldüğü ve bu kültürün rahipliğinin de oldukça önemli olduğu belirtilmektedir. Dakienos kültürünün Kataonia'daki varlığı dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kataonia'nın en büyük yerleşimi olan Komana'da ise *Enyo* (Ma) tapınımı önem açısından birinci sıradadır. Roma Dönemi'nde bu tanrıça *Bellona*¹²¹ ile özdeşleşmiştir. Bu tanrıçanın Magna Mater'in sonraki formu olduğu ifade edilmektedir. Ma inancı ve kültürünün önem sıralamasında birinci olmasından dolayı Kataonia'da ana tanrıça kültürünün hakim olduğu özellikle vurgulanmaktadır.¹²²

Sonuç

Önemli askeri ve ticari yolların üzerinde bulunan Kataonia, Helenistik, Roma ve Geç Roma dönemlerinde sınır bölgesi olmasının vermiş olduğu stratejik konumu korumuştur. Oldukça dağlık ve engebeli bir görünüme sahip olan bölge, zaman zaman geniş alanları kapsamış olarak gösterilse de asıl manada günümüz Adana ilinin Tufanbeyli ilçesi ile Kahramanmaraş ilinin kuzeyinde yer alan Göksun, Afşin ve Elbistan ilçelerini kapsamaktaydı. Kataonia'nın kuzeyinde Sargarausene, batısında ve güneyinde Kilikia ile Kommagene, doğusunda ise Melitene bulunmaktaydı. Bölgedeki yeryüzü şekillerinin, yerleşim düzeni ve yoğunluğu yanında iklim ve yaşamsal aktiviteleri de etkilediği söylenebilir. Bölge hakkında detaylı olmasa da bazı antik yazarlar tarafından bilgiler verilmiştir. Kataonia hakkında en önemli bilgileri veren antik yazarların başında Strabon gelmektedir. Pers İmparatorluğu döneminde Kataonia, Kappadokia Satraplığı'na bağlı bir bölgedir. Kataonia Bölgesi, Pers İmparatorluğu'na karşı yapılan bir ayaklanmanın da merkezi olmuştur. Kataonia, Pers idaresinden sonra Kilikia ve Seleukosların yönetiminde kalmış, ardından III. Ariarathes tarafından Kappadokia Krallığı'na ilhak edilerek gittikçe artan bir öneme sahip olmuştur. Bölge, Helenistik Dönem'den itibaren ayrı bir idari yönetim birimi olarak yer almıştır. Roma'nın Kappadokia Krallığı'nı ele geçirmesi ile Kappadokia toprakları eyalete dönüştürülmüş ve Kataonia, bu yeni eyaletin idari birimlerinden birisi olarak kalmaya devam etmiştir. Armenia Krallığı içinde kısa bir süre bulunan Kataonia, daha sonra Geç Roma Dönemi'nde de farklı eyaletler içerisinde bir bölge olarak kalmıştır. Kataonia'nın en önemli ticari ve dini merkezi Komana'dır. Komana, tarihi MÖ 1. Binyılın çok daha öncesine giden kutsal bir yerleşimdir. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Kizzuwatna Bölgesi'ndeki Kummani yerleşimi Komana antik kentine lokalize edilmektedir. Kentte Grek tanrı ve tanrıçalarının tapınakları yapılmış ve bu tanrılar uzun süre tapınım görmüştür. Bölgedeki bir diğer önemli askeri

¹¹⁶ Strabon, Kataonia'nın dağlık bölgesindeki bir yerleşimi olan Dastarkon'daki Apollon Tapınağı'ndan bahsederek, Kataonia Apollonunun sadece Kataonia'da değil tüm Kappadokia'da tapınımı olan bir tanrı olduğunu belirtmektedir. Komana (Hieropolis)'da Apollon haricinde, Asklepios, Hermes, Men ve Zeus Olybreus'a adanmış yazıtların da bulunduğu belirtilmektedir. Körsulu 2011, 32.

¹¹⁷ Strabon, XII.2.6.

¹¹⁸ Prokopius'a (*De Bellis* I.17.18) göre, Kappadokia Komana'sında biri Artemis'le, diğeri ise Iphigenia ile ilişkili iki tapınak vardı.

¹¹⁹ Tanrıça Ma'nın Athena Nike ile asimilasyonunun ilk olarak Kappadokia yöneticilerinin kendileri tarafından teşvik edildiği düşünülmektedir. Bu kültürün, Ariarathes'in III. Antiokhos'un kızı Stratonike ile evlenmesi ile ilgili olduğu ve Kataonia'nın, Seleukos kralı tarafından çeyiz olarak verildiği belirtilmektedir. Pastor 2016, 62.

¹²⁰ Sofou 2020, 24-27.

¹²¹ Caesar, *De bello Alexandrino*'da, Sextus Caesar'ın Mazaka'dan (Kayseri) iki günlük yürüyüşle Komana'ya ulaştığını ve burada Tanrıça Bellona'nın tapınağı olduğundan bahsetmektedir. (Caes. *De Bell. Alex.* 66).

¹²² Hakman 2012, 106.

merkez ise Arabissos'tur. Kataonia'nın sınırları daha çok ırmak, dere, dağ sıraları ve vadiler gibi doğal oluşumlar tarafından şekillenmiştir. Antik kaynaklar ve yol rehberleri içerisinde belirtilen pek çok yolun geçtiği bir bölge olan Kataonia'da özellikle Roma Dönemi'nden kalma birçok mil taşı, yolların güzergahlarının belirlenmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bölgenin stratejik olarak önemini artıran başlıca özelliği birçok bölgeyi birbirine bağlayan yolların üzerinde olmasıdır. Kataonia içinde yer alan Antitoros Dağları, Antikçağ boyunca özellikle kuzey-güney hattı boyunca bölgeleri birbirine bağlayan önemli geçitlere ev sahipliği yapmıştır. Bölgede özellikle Kaisareia-Melitene ve Kaisareia-Germenikia yolları Antik Çağ boyunca ana yollar olmuştur. Bu yolların yanında bölgeyi güney batı yönünde Kilikia'ya, kuzey yönünde ise Sebasteia'ya kadar bağlayan ara yollar bulunmaktadır. Kataonia Bölgesi'nin yerleşim ve yolları, Antik Dönem boyunca hazırlanan birçok yol rehberi ve harita çalışmalarında da yer almaktadır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Ananias of Shirak. *The Geography*. (Trans. Robert H. Hewsen). Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag. (1992).

Cornelius Nepos, Datames, *On the Great Generals of Foreign Nations*. (Trans. J. C. Rolfe). Cambridge: The Loeb Classical Library.(1966).

Cornelius Nepos, *de viris illustribus: Kommentar*. (Trans. Ernst Alfred Kirfel). Aschendorffs Sammlung lateinischer und griechischer Klassiker. (1972).

Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*, (Trans. C. H. Old Father). Harvard University Press, (1989).

Herodotos, *Tarih*, (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2012).

Julius Caesar, *Commentarius de bello Alexandrino* (Latin Edition). Ann Arbor: University of Michigan. (1896)

Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum. (Ed. Gustav Parthey, Moritz Pinder). Berlin: Impensis Frederici Nicolai. (1848).

Plinius, Pliny, *Natural History*, (Trans. H. Rackham). Cambridge: Harvard University Press, (1938).

Procopius. *De Bellis*. (Trans. Henry Bronson Dewing). William Heinemann-The Macmillan Co. Cambridge: Harvard University Press. (1928).

Ptolemaios, Claudius Ptolemy, *Geography*, (Çev. Edward Luther Stevenson). Cosimo Classics. (2011).

Quintus Curtius Rufus, *The History of Alexander*, (Trans. John Yardley). London: Penguin Books Limited, (1984).

Stephanos Byzantios, *Ethnika*, (Trans. A. Westermann). Lipsae, 1839.

Strabon, *Geography*, (Trans. H. L. Jones). Cambridge: Harvard University Press. (1917).

Modern Kaynaklar

- Adıbelli, R. (2002). Kapadokya Bölgesi'ndeki Hıristiyanlık Tarihi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Adontz, N. (1970). Armenia In The Period of Justinian. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Arslan, M. ve Bulut, E. (2017). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Sınırları. *Journal of History Studies*. Volume 9 Issue 2. 49-65.
- Baz, F. (2011). Kapadokya Komanası'nda Epigrafik Yüzey Araştırmaları 2009, 28. AST, 3. Cilt, Ankara. 397-408.
- Bilen, G. ve Bayrak, M. (2018). Kahramanmaraş Potansiyel Yatırım Konuları Araştırması. Ankara: T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Bing, J.D. (1998). "Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 47 (H1). 41-76.
- Bulut, E. (2018). Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Casabonne, O. (2009). Kataonia, Melitene, Kummanni and The Problem of Komana. *Acta Orientalia Belgica XXII*. 181-188.
- CIL III (Corpus Inscriptionum Latinarum). (1873). Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. (Ed. Th. Mommsen).
- Çetik, R. (1985). Türkiye Vegetasyonu 1: İç Anadolu'nun Vegetasyonu ve Ekolojisi. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Dittenberger, W. (1903-1905). *Orientalis graeci inscriptiones selectae: supplementum sylloges inscriptionum graecarum*. Leipzig: S. Hirzel.
- Erkiletlioğlu, H. (2019). Kappadokia Krallığı ve Roma Bizans Dönemi. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ersoy, A. (2014). Germanicia Antik Kenti ve Mozaikleri. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Forlanini, M. (2013). La survie des toponymes de l'âge du bronze dans le Pont et en Cappadoce. *Colloque international de Besançon*. (26-27 novembre 2010). Volume I. 69-84.
- French, D. H. (2012). Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3. Milestones Fasc. 3.3. Cappadocia. British Institute of Archaeology at Ankara.
- _____ (2016). Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 4 The Roads Fasc. 4.1. Ankara British Institute of Archaeology at Ankara.
- Ghiță, C. E. (2010). Achaemenid and Greco-Macedonian Inheritances in the Semi-Hellenised Kingdoms of Eastern AsiaMinor. Doctoral Thesis. University of Exeter, Exeter.
- Great Britain Admiralty Naval Intelligence Department. (1919). A Handbook of Asia Minor. United Kingdom.
- Gurney, O.R. (1997). The Annals of Hattusilis III. *Anatolian Studies*, Vol. 47. 127-139.
- Hakman, M. (2012). Kapadokya'da Zeus Kültü. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hild, F. (1977). Das Byzantinische Strassensystem In Kappadokien. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

- Hirschfeld, G. "Arabissos". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. II/1: 364-365. Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1895.
- Hogarth, D.G. (1893). *RGS Supplementary Papers Vol III*. 643-744.
- IGR III (Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes). (1904). (Ed. Georges Lafaye, René Cagnat). E. Leroux.
- Jones, A.H.M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*. London: Oxford University Press.
- Khorikyan, H. G. (2017). *The Administrative Division of the 13th Satrapy of Achaemenid Persia in the Reign of Darius II*. (Ed. Vladimir A. Dmitriev). *Metamorphoses of History*. 10. Sayı. Pskov: Pskov State University. 174-180.
- Koyuncu, C. (2015). *Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Körsulu, H. (2011). *Kappadokia Komana'sı Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*. Doktora Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Laurent, P. E. (1830). *An Introduction to the Study of Ancient Geography*. Oxford: Henry Slatter.
- Long, G. (1854). "Comana". (Ed. William Smith). *Dictionary of Greek and Roman Geography Vol 1*. Boston: Little, Brown and Company.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton: Princeton University Press.
- Michels, C. (2017). *The Persian Impact on Bithynia, Commagene, Pontus, and Cappadocia*. (Ed. S. Müller, T. Howe, H. Bowden, R. Rollinger). *The History of the Argeads, New Perspectives. Classica et Orientalia 19*, 41-56.
- OGIS. Wilhelm, D. (*Oriens Graeci Inscriptiones Selectae*). 1903-1905.
- Panichi, S. (2005). *Cappadocia Through Strabo's Eyes*. (Ed. D. Dueck, H. Lindsay, S. Potheary). *Strabo's Cultural Geography*. Cambridge: Cambridge University Press. 200-215.
- Pastor, L. B. (2016). *Comana Pontica in Hellenistic Times: A Cultural Crossroads*. (Ed. Maria-Paz De Hoz, Juan Pablo Sanchez Hernandez, Carlos Molina Valero). *Between Tarhuntas And Zeus Polieus. Colloquia Antiqua 17*. 47-73.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev: Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- RE. *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft*. 1894-1978.
- Ruge, W. (1919). "Kataonia". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*.X/2:2478-2479. Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag.
- _____ (1921). "Komana". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*. XI/1:1127. Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung.
- _____ (1922). "Korax". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*.XI/2:1379. Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung.
- Sekunda, N.V. (1988). "Some Notes on the Life of Datames", *Iran* 26, 35-53.
- Sevin, V. (2013). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Simonetta, B. (1961). "Notes on the Coinage of the Cappadocian Kings". *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 1. 9-50.
- Sofou, A. (2018). *The Hellenistic Kingdom of Cappadocia*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Βιβλιοθήκη Σ. Σαριπόλου.

- _____ (2020). Comana of Cappadocia renamed Hierapolis: the reattribution of an old coin issue as evidence of the Early Hellenization of the Cappadocian kingdom under the first Seleucids. (Ed. Ergün Laflı). *Colloquia Anatolica et Aegaea-Congressus internationales Smyrnenses X, Cappadocia and Cappadocians in the Hellenistic, Roman and Early Byzantine periods.* (May 14-15, 2020). 14-35
- Şar, E. (2004). *Antik Kaynaklarda Kappadokia Bölgesi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun İkiye Ayrılmasına Kadar.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2011). Pers İmparatorluğu'ndan Türk-İslam Egemenliğine Kahramanmaraş'ta Tarih, Kültür ve Para. (Ed. Filiz Özdem). *Dağların Gazeli Maraş.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 157-183.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi.* (Çev: Ali Suat). Ankara: Anformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Treidler, H. "Pyramos". *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft (RE).* XXIV:1-11. Georg Wissowa (ed.), Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, (1963).
- Yakubovich, I. (2014). *From Lower Land to Cappadocia.* (Ed. Michael Kozuh, Wouter F. M. Henkelman, Charles E. Jones, Christopher Woods). *Extraction & Control Studies in Honor of Matthew W. Stolper.* Saline: McNaughton & Gunn. 347-352.
- Yurdakul, Ş. (2020). *Roma'nın Principatus Devri'nde (MÖ 27-MS 284) Kappadokia Eyalet Valileri.* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüncü, Z.T. (2015) *A Proposal For A Method Of Cultural Landscape Character Assessment: A Research On The Context, Method And Results For The Cappadocia Landscape, Turkey,* Doctoral Thesis. The Graduate School of Nature And Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara.

İnternet Kaynakları

- <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber13.htm> (27.11.2020)
- https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N31_Scott.htm (30.11.2020)
- <https://kahramanmaras.tkd.gov.tr/Docs/kahramanmarasTKDK130238098953395804.pdf> (02.12.2020)
- <https://pleiades.stoa.org/places/629081> (02.12.2020)
- http://www.uwo.edu/lawlib/blume-justinian/_files/docs/novel21-40/novel21-40.htm (04.12.2020)

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı'nda Bulunan Taş Eserlerin Haç Tasvirlerine Sahip Bir Grubunun Değerlendirmesi

Evaluation of a Group of Architectural Sculpture with Cross Depictions Found in Ayasuluk Hill and Basilica of St. John

Elif KARABACAK

Akdeniz Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

onekarabacak@gmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0002-4681-4865

Öz

İzmir'in Selçuk ilçesinde, Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Hagios Ioannes Theologos Kilisesi, yaygın olarak bilinen adı ile St. Jean Bazilikası, İsa'nın en sevdiği havarisi olan İncilci Yuhanna'nın mezarının üzerine kurulan öncü yapıların ardından 6.yüzyılda, İmparator Justinianus tarafından bir imparatorluk projesi olarak yeniden inşa edilmiştir. Yapı, tüm Bizans tarihi boyunca ve sonrasında bir hac kilisesi olarak önemini korumuş, Efes'in başlıca gelir kaynaklarından olan, bugünün deyimi ile hac turizmi vasıtası ile bölgenin ekonomisine katkıda bulunmuştur. Bir imparatorluk yapısı olması nedeni ile, başkent hem mimari formlarının hem de bezeme özelliklerinin Anadolu'ya aktarımında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda özellikle Bizans taş işçiliğinde, başkentten etkilenen ve başkent üslubunu bilen ancak kendi geleneğinden beslenen, Ege-Konstantinopolis kökenli karma bir sanat anlayışının oluşmasında etki sahibi olmuştur. Çalışmamızda, bezeme olarak uçları üçgen şeklinde sonlandırılmış haç tipine sahip, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı buluntusu olan bir grup taş eser, literatürdeki benzerleri ile karşılaştırılacak, levhalardan ve levhalara ait kırık parçalardan oluşan bu grup incelenerek, bize sunduğu veriler değerlendirilecektir. Bu çalışmayı yapma amacımız, daha önce bu konuda ortaya atılan fikirlerin bir kısmının doğru olmadığını düşünmemiz ve söz konusu değerlendirmeyi daha önce yayınlanmamış ve bu kapsamda değerlendirilmemiş eserler ile bütüncül olarak yapmak istememizdir.

Anahtar Kelimeler: Mimari Plastik, Ayasuluk, Efes, St. Jean Kilisesi, Aziz Yuhanna Kilisesi

Abstract

Hagios Ioannes Theologos Church, commonly known as the Basilica of St. John, was built over preceding structures in the 6th century, over the tomb of St. John the Evangelist, in the Selcuk district of Izmir, by Emperor Iustinianus, an imperial project. The church maintained its importance as a pilgrimage church throughout Byzantine history and later, contributing to the economy of the region through pilgrimage tourism, and which is one of the main economic resources for Ephesus. Since it is an imperial structure, it played an important role in the transfer from the capital to Anatolia of both architectural forms and ornamental features. In this context, especially in Byzantine architectural sculpture, it was influential in the formation of a hybrid art of Aegean-Constantinopolitan origin, which was influenced by and knows the style of the capital but originates from its own tradition. In this paper, a group of carved ecclesiastical panels, of the cross type with triangular ends as decoration, finds from the Ayasuluk Hill and the St. John Monument excavations, are compared with the related published examples in the literature, with this larger group of carved panels and broken pieces from panels examined and evaluated. The purpose in presenting this study is that some of the ideas that have been put forward in the past on this subject seem incorrect, when the previously unpublished examples from Ayasuluk Hill and the St. John Monument excavations are evaluated, together with the previously published examples of this type of carved decorated panels, forming a larger group of examples.

Keywords: Architectural Sculpture, Ayasuluk, Ephesus, Basilica of St. John.

Amaç-Kapsam

Makalemizde Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı buluntusu olan taş eserlerden , diğer buluntulardan bezeme olarak içerdikleri haç formu ile farklılaşan ve ikisi daha önce yayınlarda tanıtılmış küçük bir grup yer almaktadır¹. Bu eserlerin ortak özelliği, üzerlerinde bulunan haç kollarının köşe uçları üçgen şeklinde sonlandırılmış olan latin haçı tasvirleridir. Temel olarak bakıldığında bu levhalar ve levhalara ait parçalar içerdikleri bezeme şeması dolayısı ile iki ayrı grupta ele alınabilir. Bunların ilkinde (No. 1-6) bezemeler kazıma teknikli olup, her iki yüz de işlenmiştir. Efes Müzesi'nde bulunan iki levhanın da aralarında bulunduğu diğer grup ise (No. 7-10), söz konusu haç tasvirinin dört yapraklı çiçek motifinin içine alındığı ana şemaya sahip kabartma teknikli levhalardan oluşmaktadır. Örneklerden Prokonnesos mermerinden yapılmış olabilecek No.8 haricinde diğer hepsi beyaz mermerdendir. Çalışmamızda bu tip haç formuna sahip Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı buluntusu olan

¹ Bu çalışmayı yapmama olanak sağlayan "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı" Kazı Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Sinan Mimaroglu'na ve Efes Müzesi Müdürü Sayın Cengiz Topal'a teşekkür ederim.

örnekler, yakın çevredeki ve literatürdeki benzerleri ile karşılaştırılacaktır. Bu konuda daha önce S.Pedone'nin yaptığı çalışma, örneklerin tümünü içermemektedir. Yapılan söz konusu çalışmada tarihlendirmeler Hierapolis örnekleri ve Aziz Yuhanna Kilisesi'nin bazı sütunlarında bulunan haç tasvirlerine sahip yazıtlı kazımalar esas alınarak yapılmıştır. Ancak kazımız buluntusu olan bu tipe ait tek örnekler bu sütunlardaki kazımalar değildir. Ayrıca S. Pedone'nin örneklerinde haç figürleri kazıma değil kabartma tekniklidir. Çalışmamızda bu tipte haç tasvirine sahip örneklerin tamamı değerlendirilerek, söz konusu eserler ile ilgili yeni bir tarihlendirme önerisi yapılacaktır.

Katalog

Fig.1. 1 No'lu levha fragmanı (STJ 79/145)

No.1: (STJ79/145)²: Eser beyaz mermerden yapılmıştır. Kırık ve noksandır. Her iki yüz de benzer motif ile işlidir. Bir yüzde, üzerinde üç şerit ile oluşturulmuş bir eğri ile bir haç koluna ait kazıma teknikli tasvirlerin bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Bu yüzde eğri çizen motifin kenarlara olan uzaklığı nedeniyle tam bir daire olarak tanımlanması, içindeki haçın oranları dikkate alındığında doğru olmayacaktır. Dolayısı ile bu eğrinin, içerisindeki haçı kuşatan ve tam simetrik olmayan bir dört yapraklı çiçeğin kenarına ait olabileceği söylenebilir. Belki de burada daire değil de, aşağıya doğru uzayan, elips benzeri bir motif yer almaktaydı. Aynı parçanın diğer yüzünde, bu kez dışında herhangi bir motif ile çevrelenmemiş, aynı tipteki haçın tek bir kolu yer almaktadır.

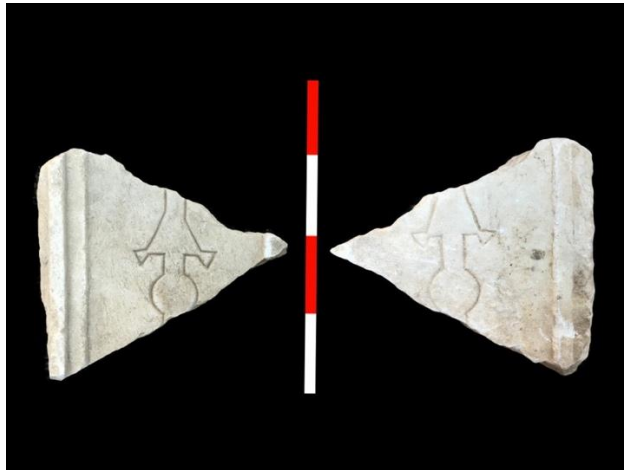

Fig.2. 2 No'lu levha fragmanı (STJ 79/145)

² G: 39 cm, Y: 25 cm, K: 8-8.5 cm.

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı'nda Bulunan Taş Eserlerin Haç Tasvirlerine Sahip Bir Grubunun Değerlendirmesi

No2. (STJ79/146)³: Beyaz mermerden, kazıma tekniği ile süslenmiş olan eserin her iki yüzünde de, altında globus olan bir haçın alttaki haç kolu günümüze ulaşabilmiştir. Dışta iki bant ile oluşturulmuş, dış çerçeveye ait bir profilli bant yer almaktadır. Bir yanı kenar olan haçın diğer yanında da, sol tarafındaki kenar bandına benzer ve onunla eş yükseklikte bir çıkıntı yer almaktadır. Bu durum, bu levhanın oldukça dar olduğunu göstermektedir. Bu kenar bandı kalıntısı, her iki yüzde de, aynı alanda mevcuttur ve haç ortalandığında, her iki kenarın bu alana mesafesi eşittir. Eser Doğu sur duvarında dolgu malzemesi olarak kullanılmış ve bu alandan ele geçirilmiştir.

Fig.3. 3 No'lu levha fragmanı

No.3⁴ : Eserin, benzeri olan diğer örneklerimizde olduğu gibi iki yüzü de işlidir. Her iki yüzde de aynı tipteki bir haçın tek bir kolunun yaklaşık yarısı günümüze gelebilmiştir. Diğerlerine benzer şekilde dışta iki bantlı kenar bordürü yer almakta, ancak en dışta daha geniş bir bant daha bulunmaktadır.

Fig.4. 4 No'lu levha fragmanı

No.4⁵: Kırık haldeki levha, diğerlerinin parçası olmalıdır. Benzer ölçülerdeki kırık levhanın alt kenarının hemen üzerinde, bir yüzde üç basamaklı bir golgotha ile üstünde bir globusa ait izler yer almaktadır. Diğer yüzde ise her ne kadar aynı tipte bir kazıma bulursa da, diğer yüzdeki basamakların ya ters olarak yapıldığı, ya da birbiri ile bitişik halde bulunan iki haça ait olabilecek üçer basamak olduğu

³ G:30 cm, Y: 28 cm, K: 3.8-7 cm.

⁴ G:21 cm., Y: 18 cm., K: 3.3-4.8 cm.

⁵ G: 19 cm., Y: 15 cm., K: 4.5-6 cm.

görülmektedir. No.1 dışında, diğerlerinin aksine bu kırıkta ön ve arka yüz birbiri ile simetrik değildir. Kırığın kenar profilleri ve ölçüleri ise diğer örnekler ile uyumludur.

Fig.5. 5 No'lu levha fragmanı

No.5⁶: Aynı tipteki örneklerin başka bir fragmanı da No 5'tir. Bu eserde de aynı tipteki bir kenar bandı ve bir haç kolunun yaklaşık yarısı karşımıza çıkmaktadır. Her iki yüzde de simetrik olarak aynı motifler yer almaktadır. Örneklerimizin bir çoğunda golgothalı bir haç bulunduğu göz önüne alınırsa, bu haç kollarının üst ya da iki yan kola ait olabileceği düşünülebilir.

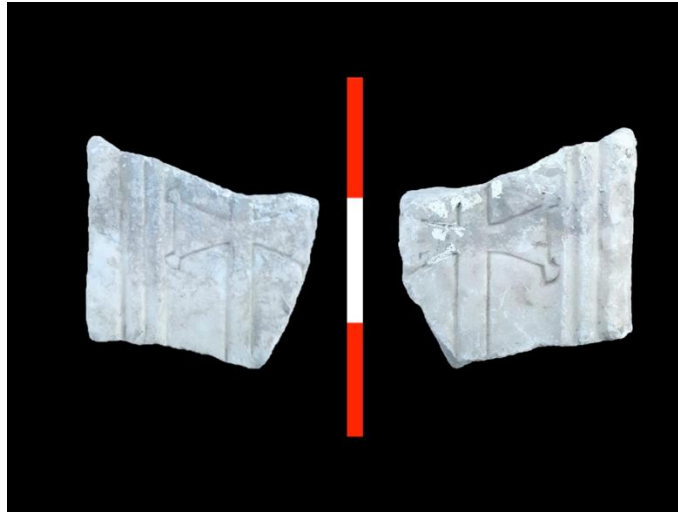

Fig.6. 6 No'lu levha fragmanı

No.6⁷: Kazıma teknikli bu tip haçlara son örneğimiz olan No.6'nın yukarıda verdiğimiz diğer eserlere oranla daha küçük bir eser olduğu söylenmelidir. Her ne kadar aynı tipte bir çerçeveye sahip olsa da bu alandaki kalınlık diğerlerinden azdır. Benzer şekilde haç kolları da diğerlerinden daha dardır. Her iki yüzü de işli olan parçada, alt haç kolunun standart bir latin haçına oranla, çok daha uzun olduğu farkedilmektedir. Benzer şekilde iki yandaki haç kolları diğerleri gibi bir süre düz devam ettikten sonra genişlemez, kol kesişme noktalarından neredeyse malta haçlarında olduğu gibi, genişleyerek açılırlar. Ancak alt ve üstteki haç kolları yan kollardan farklıdır. Düz uzanırlar ve yan haç kolları gibi genişlemezler. Bu açıdan da bu levha diğer örneklerden farklıdır.

⁶ G: 35 cm. Y: 10 cm., K: 7.2-8.8 cm.

⁷ G: 18.5 cm. Y: 17 cm., K: 4.5-5.6 cm.

Fig.7. 7 No'lu levha

No.7⁸: Bir dış çerçeve içinde merkezde iki şerit ile oluşturulmuş bir daire, ve bunun içinde de yine iki şerit ile oluşturulmuş bir dört yapraklı çiçek yer almaktadır. En merkezde ise basamaklarının bir kısmı günümüze ulaşabilmiş, golgothalı bir latin haçı bulunmaktadır. Çiçeği oluşturan şeritler merkezde bulunan haç kollarının kesişim noktalarına doğru uzatılmıştır. Levhanın merkezdeki daire motifi ile, dış kenar çerçevesi arasında kalan köşe alanlarda ise çapraz eksenlerde içeriden dışarıya doğru, köşelere yönelmiş birer üç yapraklı palmet motifi bulunmaktadır. Bu palmetlerin yalnızca biri günümüze ulaşabilmiştir. Ancak diğer köşelerde de benzer uygulama tekrar edilmiş olmalıdır. Levha kırık ve noksandır.

Fig.8. 8 No'lu levha (STJ 74/24)

No.8⁹: (STJ 74/24) Tek şerit ile oluşturulmuş bir çerçeve içinde iki şerit ile oluşturulan bir daire ve onun içinde de yine iki şerit ile oluşturulmuş bir dört yapraklı çiçek motifi bulunmaktadır. Levhanın merkezinde dört basamaklı golgotha üzerinde bulunan bir haç motifi yer almaktadır. Daire ile dış çerçeve arasında kalan köşelerde ise çapraz eksenlerde köşelere uzanan birer palmet yer almaktadır.

⁸ G: 80 cm. Y: 80 cm. K: 5.8 cm.

⁹ G: 107 cm. Y: 92 cm. K: 8.4-10 cm.

Eser dört kırık parça halinde ve noksan olarak bulunmuş ve tümlenmiştir. İnce mavi çizgilere sahip beyaz mermerden yapılmıştır (Prokonnesos?).

Fig. 9. Efes Müzesi'nde bulunan 6/71/78 Env.No'lu levha

No.9¹⁰: Benzer haç formunu içeren ve Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı buluntusu olan diğer bir levha örneği Efes Müzesi'nde bulunmaktadır (Env.No. 6/71/78). Söz konusu eser daha önce yayınlanmıştır. Levhaya bakıldığında bezeme alanının iki ayrı pano olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu alanların birinde merkezde profilli şeritler ile oluşturulmuş bir eşkenar dörtgen içerisinde iki şeritli bir madalyon ile, içinde merkezinde bir Malta haçının bulunduğu bir daire ve buradan dışarı doğru uzanan yuvarlak dilimli yapraklar/patera yer almaktadır. Merkezdeki madalyonun, eşkenar dörtgen ile arasındaki alanlara ise, yatay ekseninde daha büyük, dikey ekseninde ise daha küçük birer palmet motifi işlenmiştir. Alanı kuşatan çerçeve ile eşkenar dörtgen arasında oluşan üçgen köşelerde ise herhangi bir motif yer almamaktadır. Bu bezemenin hemen yanındaki panoda ise iki kenarda merkezinde yine içinde malta haçı bulunan bir madalyon ve onun üst ve altında yaprakları birbiri ile birleşmiş üçer adet dört sivri yapraklı çiçek motifinin birbiri ile birleştirilerek düzenlendiği bir bant yer almaktadır. Bunun hemen yanında dışta iki şerit ile oluşturulmuş bir madalyon ile, içinde yine iki şeritli bir dört yapraklı çiçek motifi bulunur. Bu şeritlerin içte yer alan çiçeğin merkezine çapraz eksenlerde uzanmakta, ve merkezde bulunan golgothalı haçın haç kollarının arasına birleşmektedir. Söz konusu daire ile onu sınırlayan yaklaşık kare alan arasında oluşan köşelerde ise, yan taraftaki palmet motifleri içten dış köşeye yönelir şekilde işlenmişlerdir. Bu iki motifi ayıran ve yukarıda söz ettiğimiz bant, ana motifin diğer yanında da bulunmaktadır. Levhanın sağ bezeme alanında yer alan Latin haçı üç basamak üzerinde yükselmektedir. Haç kollarının uçlarında üçgen çıkıntılar bulunmaktadır.

¹⁰ G: 203 cm. Y: 86 cm. K: 9.5-10.5 cm.

Fig.10 Efes Müzesi'nde bulunan 5/71/78 Envanter no'lu levha

No.10¹¹: (Env.No. 5/71/78) Söz konusu eser 6/71/78 ile benzerlik göstermektedir. Diğer levhadan farkı, kompozisyon alanlarının farklı şekilde yerleştirilmesidir. Solda gördüğümüz bezeme diğer levhanın sağ tarafına işlenmiştir. Ayrıca burada önceki ile aynı şekilde oluşturulmuş, aynı özelliklere sahip haçın üstünde yukarı doğru uzanan bir palmet motifi yer almaktadır. Golgotha dört basamaklıdır. Daire ile kenarlar arasında kalan üçgen alanlarda bulunan palmetlerin yan yaprakları, diğerine göre daha dardır. Daireyi oluşturan şeritler her iki eserde de farklıdır. Bu panonun iki yanında yer alan çiçek motifli bantlarda diğerinde olduğu gibi farklı motifler yer almaz. Ancak bu panonun solunda bunlara ek olarak , panoya yakın alana yapılmış ve birbirini kesen küçük eşkenar dörtgenler ile oluşturulmuş kafes benzeri geometrik motiflere sahip bir bant daha vardır. Solda yer alan panoda benzer şekilde iç içe geçen eşkenar dörtgenler ile oluşturulmuş kompozisyon yer almaktadır. Ancak bu panoda da , diğerine göre bazı farklılıklar bulunmaktadır. Merkezde yer alan dairenin kalın bandı halat motifi ile oluşturulmuştur. Palmet yaprakları diğer panoda da olduğu gibi, bir önceki levhaya göre daha dardır. Merkezdeki pateranın dilimleri daha ince ve fazladır. Merkezde yer alan iç madalyon da, dıştaki gibi halat motifi ile oluşturulmuş olup, içinde sivri dilimli yapraklara sahip bir çiçek motifi yer almaktadır. Bu farklılıklara rağmen levhaların alt ve üst kenar profilleri ve ölçüleri birbiri ile benzerdir.

Değerlendirme

Çalışmamıza konu ettiğimiz, üzerinde kollarının uçları üçgen şekilde sonlandırılmış haç tasvirlerinin yer aldığı bu eserlerin bir kısmını, yalnızca bu tip haçların golgothalı ve bazılarında globuslu örneklerine ya da haç kollarının bir kısmına ait kazımalara sahip levha kırıkları oluşturmaktadır. Bunlar her iki yüzü de işlenmiş levhalardır. Dolayısı ile her iki yüzeyin de görünebilir olduğu bir alanda kullanılmış olmalılardır. Söz konusu eserlere ait kırıkların bazıları birbiri ile uyumludur, aynı levhanın parçaları olabilirler. Ancak bu küçük kırıklardan oluşan örnekler bize bu levhaların nasıl olduğu ile ilgili somut ve sağlıklı bir veri sağlayamamaktadır. Dolayısı ile bu parçaların iki taraflı bezemeleri ve düz yüzeyleri ile muhtemelen birden çok levhaya ait kırıklar olduğunu bilmekte ancak sağlıklı bir restitüsyon ne yazık ki yapamamaktayız.

Aynı tipte haç tasvirine sahip eserlerin diğer bir kısmında ise bu haçlar daire içinde yer alan dört yapraklı bir çiçeğin merkezinde yer almaktadır. Söz konusu örnekler kabartma tekniktir. Bu tip levhalar İznik¹² ve İstanbul Arkeoloji Müzesi¹³ buluntuları arasında ve Selanik St. Demetrios Kilisesi'nde de yer almaktadır¹⁴. Ancak saydığımız bu örneklerde yer alan haç formu, konu aldığımız örneklerde olduğu

¹¹ G: 204.5 cm. Y: 87.5 cm. K: 9-11 cm.

¹² Ötügen 1996, 106, Taf.13.4

¹³ İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Bithinya örneği için bkz. Russo, 2004, şek. 9

¹⁴ Sotiriou, 1952, şek. 29 a

gibi değildir. Bu örneklerde merkezde yer alan latin haçının kolları düzdür. Örneklerimizdekiler ile aynı tipte haç motifine sahip, benzer şemanın bir örneğine ise Hierapolis'te rastlanmaktadır¹⁵.

Katalogda yer verdiğimiz örnekler dışında, aynı tipteki haç tasvirleri Aziz Yuhanna Kilisesi'nde bulunan bazı sütunlardaki yazıtlarda da yer almaktadır. Söz konusu sütunlarda yer alan bu bezemelerin bazıları kazıma, bazıları ise kabartma tekniklidir. Bazı örneklerde ise haç tasvirlerinin altındaki globuslara ayrıca malta haçı işlenmiştir. Dolayısı ile bunlar temelde aynı şemaya sahip olsalar da, kimileri detaylarda ve bezeme tekniğinde farklılıklara sahiptirler. Bu nedenle bu tasvirlerin hepsinin birbirinin aynısı olmadığı ve bu kazımaların hepsinin bir elden çıkmış gibi görünmediği söylenmelidir.

Benzer özelliklere sahip haç tasvirlerine Hierapolis ve Sardes buluntusu olan birkaç eser ile Manisa Ulu Cami Medresesi bahçesinde bulunan bir sütunda rastlamak mümkündür. Ancak bu eserlere şablon açısından bakıldığında, literatürdeki örneklerin yukarıda belirttiğimiz tek levha dışında¹⁶, söz konusu levhalar ile herhangi bir ortaklıkları bulunmamaktadır. Ortaklık, yalnızca sözünü ettiğimiz köşeleri üçgenler ile sonlandırılmış haç tasvirleri temelinde izlenmektedir. Bu durum motiflerin seçilerek şablonlara aktarımı ile ilgili bir takım ip uçları verebilecek niteliktedir. Usta yada patron, bu levhalar yapılırken isteklerini ya da insiyatiflerini önce şablon ve sonra şablonda yer alacak motifler vasıtası ile belirlemekte ve yaratım işi bu yönde yapıyor olmalıdır. Manisa Ulu Cami Medresesi'nde bulunan sütundaki haç kazımasının ise, Aziz Yuhanna Kilisesi'nde sütunlarda bulunanlar ile benzer olduğu ancak Manisa örneğinin günümüze ulaşabilmiş olan üstteki haç koluna sahip olan bölümünde, Aziz Yuhanna Kilisesi'ndekiler gibi yazıtlar olmadığı, yalnızca haç kolunun iki yanında IC – XC kazımaları bulunduğu eklenmelidir.

S. Pedone tarafından bu tipteki haç tasvirlerini konu alan bir çalışma yapılmıştır¹⁷. Ancak söz konusu çalışmada yalnızca Hierapolis Aziz Philippus Kilisesi'nde bulunan bazı levha örneklerine ve bir korkuluk payesi topuzuna, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne Sardes'ten götürülmüş bir ambon yan kanadına, Hierapolis Müzesi'nde bulunan bir levha ve bir lahite ve Aziz Yuhanna Kilisesi'nin bazı sütunlarında bulunan yazıtların yanındaki globuslu golgotha haçlarına yer verilmiş, bu eserlerin haç kollarının ucundaki üçgen çıkıntılar dolayısı ile birbirine benzediği, bunların 6.yüzyılda aynı yerel atölyenin elinden çıkmış olduğu¹⁸, Hierapolis Müzesi'ndeki levha örneğinin ise 7.yüzyıl başında yapılarak bu motiflerin daha geç bir taklidi olduğu söylenmiştir¹⁹. Aynı levha için E.Parman ise 7-8.yüzyılları önermektedir²⁰.

Aziz Yuhanna Kilisesi'nde bulunan söz konusu sütunlardaki yazıtların içeriğini Aziz Yuhanna'dan ve Tanrı'dan yardım isteyen çeşitli kişilerin yakarıları oluşturmaktadır²¹. Oysa ki, 6.yüzyılda bizzat imparator tarafından yaptırılmış bir yapıda, yine aynı dönemde bu tip kazımaların yer alması düşünülemez. Bu yazıtlar olasılıkla kilisenin ekonomik desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemde bu kişilerin kiliseye yaptığı bir bağış ya da yardımdan sonra yapılmış olmalıdır. Dolayısı ile 6.yüzyıl bunun için çok erken bir tarihtir. Ayrıca haçların büyük bir kısmının kazıma tekniği ile yapılmış olması bunların daha sonra yapılmış olduğunu destekler niteliktedir.

Söz konusu haç formuna sahip, S.Pedone tarafından 6.yüzyıla tarihlendirilmiş Hierapolis buluntusu olan galeri levhası, şablona eşlik eden motif repertuarı, özellikle levhanın orta panosunda yer alan, merkezde daire içinde christogram ve iki yana uzanan dalgalı sarmaşık dallarının latin haçı ile sonlandığı kompozisyon, düz yüzeyli bezeme tekniği ve erken örneklerden oldukça farklı olan düğümü -özellikle de iç içe geçmelerden oluşan madalyon içi motifi- ile kanımızca 6.yüzyıldan daha geç bir karakter göstermektedir. Eğer bu tarihleme orta pano şablonundan dolayı yapıldı ise, bu şablon yalnızca Geç

¹⁵ Hierapolis örneklerinden biri, dört yapraklı çiçek motifi içinde kullanılmıştır. Bu yönüyle örneklerimizin bir kısmı ile şablon açısından da benzerlik göstermektedir. Pedone, 2018, şek. 9

¹⁶ Pedone 2018, 231, şek.9

¹⁷ Pedone, 2018

¹⁸ Pedone, 2018, s. 219

¹⁹ Pedone, 2018, s. 220

²⁰ Parman, 2002, s. 168

²¹ Hörmann, 1951, ss. 278–279

Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazısı'nda Bulunan Taş Eserlerin Haç Tasvirlerine Sahip Bir Grubunun Değerlendirmesi

Antik Çağ'da görülmez. Literatürde aynı şablonun 11.yüzyıla uzanan örnekleri bulunmaktadır²². S. Pedone'nin çalışmasında yer vermiş olduğu ve aynı tipteki haç motifini içeren bir diğer levha örneği²³ ise bezeme kompozisyonu bakımından 9-10.yüzyıllara tarihlendirilebilir. Pedone'nin çalışmasında 7.yüzyıl başlarına tarihlendirdiği, Hierapolis Müzesi'nde bulunan levha için E.Parman'ın yaptığı tarihlendirme, haçın altındaki golgothayı temsil eden basamaklar bağlamında Heraklios Dönemi sikkelerini temel almaktadır. Parman tarafından yapılan tarihlendirmenin uygun olduğunu düşünmekte ancak yine de 7.yüzyılı erken bulmaktayız. Bunun nedeni özellikle Erken Hıristiyan lahitlerinde ve levhalarında görülen kemerli düzenlemelerin, söz konusu levhada erken benzerlerinden farklılaşmış olması, özellikle yanlardaki kemer betimlemelerinin içindeki palmetli düzenlemeler için 8.yüzyılı beklemenin daha uygun olacağını düşünmemizdir.

No.9 ve 10 örneklerinde, yan panoların merkez motifi, Kavala Müzesi'nde bulunan bir impost başlıkta yer almaktadır. Feld tarafından başlığın üzerinde bulunan pateranın 11.yüzyıla tarihlenen Aziz Yuhanna Kilisindeki mezar yanı levhasına benzerliği dile getirilmiştir²⁴, Dennert ise başlığı, sütun başlığının getirildiği alanda bulunan ve 9.yüzyılda kurulduğu bilinen kiliseden hareketle Orta Bizans Dönemi sütun başlıklarını konu alan doktora tez çalışmasına dahil etmiştir²⁵. Aynı tipte pateraya sahip çeşitli işlevdeki taş eserler Orta Bizans Dönemi'nde izlenmektedir²⁶. Söz konusu levha M. Büyükkolancı ve G.K. Öztaşkın tarafından 9-10.yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁷. Benzeri olan No.8 için de M. Büyükkolancı tarafından aynı tarihler önerilmiştir²⁸.

İkisi Efes Müzesi'nde yer alan, ikisi ise kazı deposunda bulunan aynı tipteki haç tasvirlerine sahip bu levhalardan (No 7-10) hareketle, benzer şekilde dört yapraklı çiçek şemasının benzeri olan İznik örneklerinden birinin Y.Ötüken tarafından Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirildiği söylenmelidir²⁹. Aynı levhanın eşkenar dörtgenlerden oluşan dekorasyona sahip ön yüzü C.Barsanti tarafından 6.yüzyılın sonlarına tarihlenmiş, bizi ilgilendiren arka yüzünün ise daha geç bir dönemde yapılmış olduğu söylenmiştir³⁰. Yine İznik'te bulunan ve üslubu ile diğerinden farklılaşan dört yapraklı çiçek motifine sahip bir başka levha ise Barsanti tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden bir karşılaştırma örneğine dayandırılarak 8-9.yüzyıllara tarihlendirilmiştir³¹. Aynı haç tipinin tasvir edildiği, dört yapraklı çiçek motifi şeması ile işlenen kazımız buluntusu olan diğer eserlerde haça eşlik eden motifler, 9.yüzyıl başından itibaren tarihlendirilebilir. Müzede bulunan ve yukarıda tanımladığımız levhanın sol yanındaki eşkenar dörtgenlerden oluşan bezemenin, ana şablonu korumasına rağmen 6.yüzyıldan çok farklı bir karakterde olduğu, benzer tipteki erken Hıristiyan levhalarını içeren çok sayıdaki çalışmadaki içerik ile karşılaştırıldığında görülebilir³². Merkezindeki dairenin büyüklüğü, düz yüzeyli profili, daire içinde 6.yüzyıl için karakteristik olarak sıklıkla kullanılan standart bir haç motifi yerine bir pateranın yer alması³³ ve ortadaki malta haçı, özellikle köşeye yakın iç alanda gözlemlenen palmetler, yukarıda söylediğimiz erken örneklerdeki şemanın, geç bir uyarlaması olmalıdır. Bu anlamda 5-6.yüzyıllarda gerek lahitlerde gerek levhalarda pek çok taş eserde görülen eşkenar dörtgenli kompozisyonun, şu an ele aldığımız levhadaki örneklerin prototipleri olduğu ortadadır³⁴. Eğer bu levha 6.yüzyılda yapılmış olsaydı, çok daha farklı, daha sade bir görünümde olması ya da eşlik eden motiflerin 6.yüzyıl

²² Söz konusu şemanın 11.yüzyıla tarihlenen Venedik San Marco Bazilikası'ndaki örnekleri için bkz. Grabar, 1976, şek. XLV, XLVI. 11.yüzyıla tarihlenen Jaroslov Lahdi için bkz. Feld, 1970, s. 168. Ödemiş Müzesi'nde bulunan ve aynı şablonun lahit üzerindeki çok stilize bir örneği için bkz. Aydın, 2018, s. 351. İznik Müzesi'nden levha örneği için bkz. Russo, 2002, s. 2, fig.4

²³ Pedone, 2018, s. 231, fig.9

²⁴ Feld, 1969, s.362, Taf.75,3

²⁵ Dennert, 1997, s. 52

²⁶ Jaroslav Lahdi'nin ön yüzünde halat motifli daire içinde patera, müze örneklerimizle benzerdir ve 11.yüzyıl başına tarihlendirilmiştir Feld 1970, 167. Bari St. Nikolaos Kilisesi'nden levha örneği için bkz. Milella Lovecchio, 1981, şek. 12. İzmir Arkeoloji Müzesi'nden bir arşitrav için bkz. Orlandos, 1937, şek. 23

²⁷ Efes Müzesi'nde bulunan iki levha (5/71/78 ve 6/71/78) daha önce 9-10.yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Yapılan tarihlendirmeye katılmaktayız. Büyükkolancı, Öztaşkın, 2010, s. 42.

²⁸ Büyükkolancı, 2008, s.75-76

²⁹ Ötüken, 1996, s.106, dipnot.92, Taf.13.4

³⁰ Barsanti, 2003, s. 283

³¹ Barsanti, 2003, s. 280

³² Erken örnekler için bkz. Barsanti & Paribeni, 2014, şek. 16a; Eyice, 1952, şek. 9.a; Flaminio, 1998, şek. 17; Guidobaldi vd., 2005; Laurent, 1899, şek. 25; Mendel, 1914, s. 510; Orlandos, 1926, şek. 7; Ötüken, 1996, s. Taf 14-16; Russo, 1984, şek. 6; Sotiriou, 1952, s. 172

³³ Aynı tipte bir pateraya sahip Aziz Yuhanna Kilisesi'nde bulunan mezar yanı levhasının tarihlendirme önerisi için bkz. Farioli, 1983, s. 251

³⁴ Bu konuda daha önce yapılmış bir çalışma için bkz: Dimitrakopoulou-Skyloyanni, 1988, s. 124.

karakterinde olması beklenirdi. Dört yapraklı çiçek formunun ve eşkenar dörtgenin söz konusu örneklerde yer alan özelliklerinin bize sunduğu veriler bağlamında bu levhalar 9-10.yüzyıllara tarihlendirilebilir. Söz konusu tarihler, Efes ve Aziz Yuhanna Kilisesi'nin geçirdiği tarihi süreç açısından da uygundur. 781 yılında Efes'te başlayan Arap işgali, İmparator VI.Konstantinos (780-797) tarafından sonlandırılmış, 795 yılında imparator Efes'e gelerek kiliseye 100 libra altın bağışlamıştır³⁵. Belki bu bağış, kilisenin onarılan ya da yenilenen iç dekorasyonu bağlamında bu levhaların yapımı için harcanmış olabilir.

Kazıma teknikli levhalara ve sütunlarda bulunan kazımalara dönecek olursak, yukarıda bahsettiğimiz farklılıklar neticesinde tüm bu kazıma teknikli haç tasvirlerinin aynı anda yapılmadığı göz önüne alındığında, söz konusu haç formunun tarihsel süreç içindeki sürekliliğinden bahsetmek mümkün olacaktır. Belki de bunlar zamana yayılarak yapılmış ve beğenildiği için aynı özellikteki haç motifinin bu işlevdeki kullanımını sürdürülmüştür. Ancak bu uygulamanın başlangıcının 6.yüzyıl olduğunu yukarıda açıkladığımız nedenler ile düşünmüyoruz. Bu fragmanların ait olduğu levhalar kilise içinde her nerede kullanılıyorlar ise, örneklerimizden No.6 belki daha önce hasar gören bir levhanın yerine, diğerleri ile bir arada kullanılması için sonradan yapılmış olabilir. Bu parçanın diğerlerine olan benzerliği ve detaydaki farklılığı bu şekilde açıklanabilir. Bu düşünceden hareketle, üzerinde başka hiçbir veri ya da ipucu yer almayan kazıma teknikli levha fragmanları için kullanılan tek bir motiften hareketle kesin bir tarihlendirme yapmanın doğru olmayacağı kanısındayız. Öte yandan haçın temel bezeme motifi olduğu ikonaklama döneminde farklı tipteki haç tasvirlerinin üretilmiş ve uygulanmış olması beklenebilir. Bu, başkent şemalarının yaratıcılıkla, çeşitli yerel özellikler ile harmanlanarak tarih boyunca üretildiği Efes'te zaten pek çok taş eserde yer alan motiflerde gördüğümüz bir özelliktir. Bunun dışında sütunlarda yer alan aynı tipteki haç tasvirli yazıtların bazılarındaki gamma ve theta harfleri de şekilsel olarak 6.yüzyıl sonrası bir tarihi, belki 6-8.yüzyıllar arasını işaret edebilecek niteliktedir³⁶. Ancak değerlendirme bölümünün başında açıkladığımız nedenler ile 6.yüzyılı olası bulmuyoruz. Dolayısı ile bu kazımaların ikonaklasmus döneminin bir kısmını da içerisine alan 7-8.yüzyıllar arası yapılmış olması uygun görünmektedir.

Haç tasvirlerinin formu ve özelliklerine gelecek olursak, haç kollarının uçlarının üçgen şeklinde çıkıntılara sahip olarak tasvir edilmesi uygulaması yerel bir özellik olarak yorumlanmalıdır. Bu, literatürde çokça gördüğümüz veya tüm merkezlerde izleyebildiğimiz bir özellik değildir. Benzer örnekler Ephesos, Sardes, Hierapolis ve devşirme olarak kullanılmış şekilde Manisa'da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Pedone'nin yerel atölye fikrine katılmaktayız. Eğer bu haç tasviri tek bir atölyeye bağlanır ise, bu bağlamda belki de yakın bölgeler arası ulaşımına sahip ustalardan bahsetmek mümkün olabilir. Dolayısı ile bahsettiğimiz atölye hem Hierapolis'e, hem de Ephesos ve Sardes'e, hatta eğer sütunun menşei gerçekten Manisa ise ve yakınlardan taşınmamışsa, Manisa'ya erişebilecek nitelikte olmalıdır. Bu durumda atölye fikri, şehirler bazında değil, belki de bölgeler bazında düşünülmelidir. Dolayısı ile bu uygulama yerel atölyelerin sınırlarının ve ulaşım sahasının ne olduğunu belirlemek konusunda bize fikir verebilecek niteliktedir. Ancak motifin tarihsel sürekliliği kabul edildiğinde ortaya çıkan sonuç, bize aynı zamanda yerel geleneklerin sürdürülebilirliği ve motiflerin kalıcılığı konusunda da veriler sunmaktadır. Bu durumda beğenilen motif ya da tasvirlerin, tarihsel süreç içerisinde çeşitli dekorasyon şemalarına dahil edilerek farklı kullanımlarını izlemek mümkün olmaktadır. 7-8.yüzyıllarda kilise sütunlarına yapılmış olabilecek bu haç formu ve yazıtların, söz konusu şekilde yapıma geleneği sürmüş ve bu uygulama, bir bütün olarak algılanan mekan için aynı işlevde gelenekselleşmiş olabilir. Ve hatta söz konusu uygulamanın 9-10.yüzyıllarda yapılan, dört yapraklı çiçek içinde kendine yer bulan haç tasvirlerinin ilham kaynağı olabileceğini söylemek mümkün olacaktır.

³⁵ Külzer, 2011, ss. 32-33.

³⁶ Verdiği bu bilgiden dolayı Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nden Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin Uzunoğlu'na teşekkür ederim.

Kaynakça

- Aydın, A. (2018). Ödemiş Müzesi'ndeki Lahit. *Olba*, 26, 345–368.
- Barsanti, C. (2003). İznik / Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde. İçinde I. Akbaygil, H. İnalçık, & O. Aslanapa (Ed.), *İznik Throughout History* (ss. 266–300). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barsanti, C., & Paribeni, A. (2014). La Diffusione del Marmo Proconnesio nelle Marche in eta Classica e Paleocristiana: Il Ruolo del Porto di Ancona. *Hortus Artium Mediaevalium*, 20(2), 579–589.
- Büyükkolancı, M. (2008). Quelques exemples de plaques de parapet des VIIe-XIIe siècles provenant de Saint-Jean à Éphèse. *Bulletin de correspondance hellénique*, 49 Supplement (La sculpture byzantine VII-XII siècles), 71–80.
- Büyükkolancı, M., & Öztaşkın, G. K. (2010). Selçuk-Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk levhaları ve Templon Arşitravları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 39–49.
- Dennert, M. (1997). Mittelbyzantinische Kapitelle : Studien zu Typologie und Chronologie. Asia Minor Studien. Bonn: Habelt.
- Dimitrakopoulou-Skyloiyanni, N. (1988). Ανάγλυφα θωράκια από το Βυζαντινό Μουσείο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 13, 157–174.
- Eyice, S. (1952). Les fragments de la décoration plastique de l'église des Saints-Apôtres. *Cahiers Archéologiques*, 8, 63–74.
- Farioli, R. (1983). Ravenna, Constantinopoli: Considerazioni sulla scultura del VI secolo. *XXX Corso di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina Seminario Giustiniano*, 205–253.
- Feld, O. (1969). Zu den Kapitellen des Tekfur Saray in Istanbul. *Istanbuler Mitteilungen*, 19/20, 359–367.
- Feld, O. (1970). Mittelbyzantinische Sarkophage. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte*, 65, 158–184.
- Flaminio, R. (1998). Frammenti di sculture Bizantine nel Monastero di San Giorgio Maggiore a Venezia. *Venezia Arti*, 12, 5–16.
- Grabar, A. (1976). *Sculptures byzantines du Moyen Age 2. XIe - XIVe siècle*. Bibliothèque des cahiers archéologiques. Paris: Picard.
- Guidobaldi, A. G., Barsanti, C., Valle, M., Flaminio, R., Paribeni, A., & Yalçın, A. B. (2005). La collezione delle sculture bizantine nel museo della Santa Sofia a Istanbul. *RolSA IV, Rivista on line di Storia dell'Arte. Dipartimento di Storia dell'Arte, Università di Roma.*, IV, 1–11.
- Hörmann, H., (1951). *Die Johanneskirche (Forschungen in Ephesos IV.3)*. Wien.
- Külzer, A. (2011). Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihi Bir Genel Bakış. *Bizans Döneminde Ephesos* (Ed. Daim F., Ladstätter, S.), Ege Yayınları, 29–44.
- Laurent, J. (1899). Delphes chrétien. *Bulletin de correspondance hellénique*.
- Mendel, G. (1914). *Catalogue des sculptures (2) grecques, romaines et byzantines : 2. Constantinople*:

Musée Impérial.

Milella Lovecchio, M. (1981). La scultura bizantina dell'XI secolo del museo di San Nicola di Bari. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, 93(1), 7–87.

Orlandos, A. (1926). Νεώτεροι έρευναί έν Αγίω Τίτω τής Γορτύνης. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 3, 301–328.

Orlandos, A. (1937). Η Περιβλεπτος των Πολιτικών της Ευβοίας. *A.B.M.E*, 3, 175–184.

Ötügen, Y. (1996). *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien : Antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*. Istanbul: Mitteilungen. Beiheft ; Tübingen: E. Wasmuth.

Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir.

Pedone, S. (2018). Una singolare bottega di lapidici bizantini attiva a hierapolis efeso e sardi. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 30, 217–236.

Russo, E. (1984). Fasi e nodi della scultura a Roma nel VI e VII secolo. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*, 96(1), 7–48.

Russo, E. (2002). Considérations sur la sculpture architecturale et decorative à Nicée à l'époque paléochrétienne. *Bizantinistica*, IV, 1–12.

Russo, E. (2004). Introduzione allo studio della scultura architettonica e decorativa bizantina in Turchia. *Bizantinistica : rivista di studi bizantini e slavi*, VI(2), 47–56. Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.

Sotiriou, G. A. (1952). *Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Vol 2*. Athens.

Andriake'den Roma Dönemi'ne Ait Bir Grup Likya Üretimi Çanak/Leğen

A Group Of Lycian Production Of Basins Dated To The Roman Period From Andriake

Cüneyt ÖZ

Dicle Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

cuneyt.oz@outlook.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4229-1398

Öz

Myra, Akdeniz'in Anadolu kıyısında, Antalya İli, Demre İlçesi sınırlarında yer almaktadır. Myra'nın liman yerleşimi Andriake ise ana kentin güneybatısında, Kocarçay (Andriakos)'ın denize döküldüğü yer olan Çayağzı mevkiinde kurulmuştur. 2009 yılından bu yana Prof. Dr. Nevzat Çevik başkanlığında sürdürülen kazıların odak noktası Andriake Limanı olmuştur. Limanda yer alan Şarap İşlikleri, Granarium Önü ve Sinagog zemininde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bir grup çanak/leğen bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Myra'da üretilmiş olduğu düşünülen, MS 1.-3. yüzyıla ait bu çanak/leğenler farklı form özelliklerine göre iki tipe ayrılmıştır. *Andriake Form 1* ve *Form 2* olarak adlandırılan bu tiplere ait toplam 20 parça çanak/leğen değerlendirilmiştir. Çalışmada, incelenen çanak/leğenlerin tipolojisi, kil özellikleri, kronolojisi ve üretim merkezleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Myra, Andriake, Çanak/Leğen, *Andriake Form 1*, *Andriake Form 2*

Abstract

Myra is located on the Anatolian coast of the Mediterranean within the borders of Antalya Province, Demre District. The port settlement of Myra, Andriake was established in the southwest of the main city in Çayağzı locality where Kocarçay (Andriakos) flows into the sea. The focal point of the excavations conducted under the direction of Prof. Dr. Nevzat Çevik since 2009 was the Andriake port. The subject of this study is a group of basins unearthed during the excavations in the Wine Workshops in the port, in front of the Granarium, and on the Synagogue floor. These basins are thought to have been produced in Myra dated to 1st – 3rd AD is divided into two types according to their different form features. A total of 20 basins belonging to these types named *Andriake Form 1* and *Form 2* were evaluated. This study aims to give information about the typology, clay properties, chronology, and production centers of the analyzed basins.

Keywords: Myra, Andriake, Basins, *Andriake Form 1*, *Andriake Form 2*

Giriş

Günümüzde Antalya İli'nin Demre İlçesi'nde yer alan Myra, Orta Likya'da Myros Çayı'nın Akdeniz'e döküldüğü alüvyonal bir ova üzerine kurulu, Likya'nın önemli kentlerinden birisidir. Myra antik kentinin liman yerleşimi olan Andriake¹ ise ana kentin güneybatısında, Andriakos (Kocarçay) Çayı'nın denize döküldüğü yerde kurulmuş olup günümüzde Çayağzı mevkiinde yer almaktadır (Resim 1).

2009 yılından bugüne Prof. Dr. Nevzat Çevik başkanlığında özellikle Andriake'de birçok yapıda (Granarium, Agora, Doğu Hamam, Batı Hamam, Germanicus Meydanı, Onurlandırma Anıtları, Liman Yapıları, Şarap İşlikleri, Sinagog, A Kilisesi, B Kilisesi, Güneydoğu Nekropolisi gibi) kazı çalışması yürütülmüştür². Adı geçen alanlarda yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda eser (seramik, sikke, kandil vb.) ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen veriler bize Andriake Limanı'nın MÖ 4.

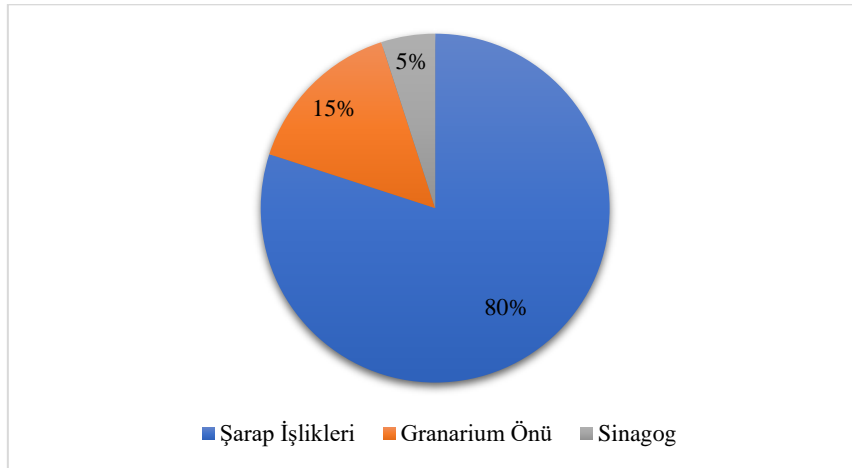
¹ Andriake, Myra'nın limanı (*liman/demirleme yeri=epineion*) dışında *ticaret merkezi (emporion)* olarak da tanımlanmaktadır (Aygün 2018, 5).

² Antik kent ve limanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akyürek 2014; Aygün 2018; Bulut ve Şengül 2014; Çevik 2010a-b; Çevik 2016; Çevik ve Bulut 2010; Çevik ve Bulut 2011; Çevik ve Bulut 2014; Çevik ve Eshel 2010; Çevik vd. 2011; Çevik vd. 2012; Çevik vd. 2013; Çevik vd. 2014; Çevik vd. 2017; Çevik vd. 2018a-b.

yüzyıl sonundan başlayarak MS 7. yüzyılın ortalarına kadar kesintisiz yerleşime sahne olduğunu göstermektedir³.

Çalışmada değerlendirilen çanak/leğenler Şarap İşliği, Sinagog ve Granarium Önü'ndeki kazılarda ele geçmiştir (Resim 2). Andriake'nin güney yerleşiminin merkezinde, Granarium'un kuzeyinde, Sinagog'un ise batısında yer alan Şarap İşlikleri'nin kazısına 2012 yılında başlanmıştır. İşliklerin ilk yapım evresi bilinmemektedir. Fakat ikincil kullanımı için MS 4. yüzyıl tarihi önerilmektedir⁴. Alandaki kazılarda yoğun olarak ele geçen seramiklerin tarihine (MS 1.-12. yüzyıl) bakıldığında, mekânın şarap işliği olarak kullanımından sonra seramik çöplüğüne dönüştürülmüş olabileceği üzerinde durulmaktadır⁵. Kazıları ve restorasyonu 2009 yılında bitirilen Sinagog, Şarap İşlikleri'nin doğusunda Granarium'un hemen kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Bölgede bilinen ilk Sinagog olan bu yapı kazılar neticesinde MS 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁶. Kazılarda yapının zemininde MÖ 3. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasına tarihlenen çok sayıda seramik⁷ dolgu malzemesiyle de karşılaşmıştır. Granarium'un müzeye dönüştürülmesi esnasında yapının önünde kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalarda küçük buluntular dışında yoğun bir şekilde farklı dönemlere ait seramikler⁸ ele geçmiştir.

Çalışmaya konu olan çanak/leğenlerden Andriake'deki kazılarda çok sayıda ele geçmektedir. Burada ise kazılarda ele geçen örnekler içinden seçilmiş⁹, farklı forma sahip toplamda 20 adet incelenmiştir. İncelenen çanak/leğenlerin en yoğun ele geçtiği alan Şarap İşliği (16 parça)'dir. Bunu sırasıyla Granarium Önü (3 parça) ve Sinagog (1 parça) takip etmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Çanak/Leğenlerin Ele Geçtiği Alanlara Göre Dağılımı

Likya Üretimi Çanak/Leğenlerin Tipolojik Özellikleri

Antik Çağda genelde *lekane*¹⁰ denen çanak veya leğenler; içerisine sıcak su konularak el ve ayak ile çocukların yıkanması, mutfakta yemek pişirilmesi, sofrada yemek koyulması, yemek sonrası aktivitelerde içine kusulması veya çocukların tuvaletlerini yapmaları gibi birçok amaç için kullanılmıştır¹¹. MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanan¹² *lekaneler*in uzun yıllar boyunca kullanımda kaldığı bilinmektedir. Çalışmada değerlendirilen eserler için, genelde benzerlerine İngilizce'de verilen “*basin*” kelimesinin Türkçe karşılığı olan çanak ve leğen tanımlaması

³ Bulut ve Şengül 2014, 86; kazılarda ele geçen az sayıda MS 11. yüzyıla tarihlenen anonim follis ile MS 12-13. yüzyıla tarihlenen seramik parçası bize Andriake'nin bu dönemlerde de yerleşime sahne olmuş olabileceğini düşündürmektedir (Bulut ve Şengül 2014, 88).

⁴ Çevik vd. 2013, 93-94; Aygün 2018, 202-203.

⁵ Çevik vd. 2013, 93.

⁶ Çevik vd. 2010a, 349; Sinagog hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çevik ve Bulut 2010, 46-47; Çevik 2010b; Çevik vd. 2010b.

⁷ Ele geçen seramikler için bk. Özdilek 2015; Özdilek 2017; Özdilek 2018.

⁸ Geç Roma Dönemi seramikleri için ayrıca bk. Öz 2020.

⁹ Eserlerin seçiminde ağız yapıları ile kil özelliklerinin birbirlerinden farklı olması önemli kriter olarak göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin *Andriake Form 1* ve *2*'ye ait örneklerin seçiminde tipin kil ve tipolojik özelliklerini en iyi yansıtacak parçalar değerlendirilmiştir.

¹⁰ Lekaneler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Lüdorf 2000.

¹¹ Diğer kullanım alanları için bk. Lüdorf 2000, 10.

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Lüdorf 2000, 7-8.

birlikte tercih edilerek kullanılmıştır. Bu çalışmaya konu edinilen ve Andriake'de ele geçen çanak/leğenler ise ağız profiline göre iki farklı tipe ayrılarak incelenmiştir.

Andriake Form 1 (Kat. No: 1-10, Lev. 1: 1-7, 2: 1-3)

Andriake Form 1'e ait çanak/leğenler dışta kenarı yuvarlatılarak aşağı sarkıtılmış, içte üzerinde derin iki adet yive sahip ağız kenarına, kaideye doğru daralan yarı konik bir gövdeye sahiptir. İçte ağız kenarından gövdeye geçişte dışa çıkık bir dirsek yer almaktadır. Bu formu diğerinden ayıran en önemli özellik ise dışta aşağı sarkıtılan ağız kenarından gövdeye geçişte yer alan derin oluk benzeri profilin olmasıdır. Form 1 çanak/leğenlerinin üzeri yivsiz iki adet yatay kulbu bulunmaktadır (Lev. 1: 7, 2: 3). Bu tipe ait ele geçen 21.6 cm. çapındaki tek kaide (Lev. 2: 3) ise etrafı yükseltilmiş yalancı bir halka kaidedir. Dolayısıyla bu forma ait örneklerin yalancı halka kaideye sahip oldukları düşünülmektedir. Form 1 çanak/leğenlerinin ağız çapları 30-42.4 cm. arasında değişmektedir.

Bu grup eserlerin kil renkleri kırmızı ve kırmızımsı sarı tonlarındadır. Form 1'e ait örneklerde astar görülmemektedir. Form 1 çanak/leğenlerinin seyrek ve sık dokulu ile az gözenekli ve gözeneksiz olan killerinde çok az miktarda küçük boyutlu gümüş mika, kireç ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç, gümüş mika ve taşçık, yoğun miktarda küçük boyutta kireç ve gümüş mika katkısı¹³ bulunmaktadır (Lev. 4: 1).

Andriake Form 2 (Kat. No: 11-20, Lev. 2: 4-7, 3: 1-6)

Andriake Form 2'ye ait çanak/leğenler dışta kenarı yuvarlatılmış veya kare (Lev. 3: 5-6), içte üzerinde iki veya üç yiv olan (Lev. 3: 5-6) ağız kenarına, yarı konik bir gövdeye ve düz bir kaideye (Lev. 2: 4) sahiptir. İçte ağız kenarından gövdeye geçiş dışa çıkık keskin bir dirsek ile sağlanmaktadır. Form 1'de dışta ağız kenarından gövdeye geçişte görülen derin oluk, Form 2 çanak/leğenlerinde görülmemektedir. Form 2'deki gövdeye geçiş düz bir şekilde sağlanmıştır. Bu tipe ait çanak/leğenlerde üzerinde birden fazla yiv bulunan yatay bir kulp gözlenmektedir (Lev. 2: 4, 3: 3-4). Bu özelliği ile Form 2 çanak/leğenleri Form 1 örneklerinden ayrılmaktadır. Form 2'ye ait çanak/leğenlerin ağız çapları 23.2-40.4 cm. arasında değişmektedir. Kaidesi sağlam ele geçen tek örneğin (Lev. 2: 4) kaide çapı ise 27.4 cm.'dir.

Bu gruba dahil örneklerin killeri kırmızı, kahverengi, pembe, kahverengimsi sarı, kırmızımsı sarı ve sarımsı kırmızı tonlarındadır. Bazı örneklerde (Kat. No: 11, 14, 18-19) astar görülmektedir. Bunların astarları kırmızı ve kırmızımsı sarı renktedir. Form 2 çanak/leğenlerinin astarlanmasında sulandırılmış kendi killerinin tercih edilmiş olması muhtemeldir. Bu örneklerin seyrek ve sık dokulu ile gözenekli ve gözeneksiz özelliklere sahip killerinde çok az miktarda orta boyutta taşçık, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, taşçık, şamot (grog)¹⁴ ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, taşçık, siyah ince kum tanecikleri ve kireç, yoğun miktarda küçük boyutta taşçık ve kireç katkısı bulunmaktadır (Lev. 4: 2).

Kil Özellikleri

Kilin rengi, seramik üretim yerinin belirlenmesinde önemli olsa da tek başına yeterli bir ölçüt olarak kabul edilmemelidir. Bunun yanında kil içeriğinde bulunan maddelerin de ayrıca ele alınması gerekmektedir. Çünkü kil renkleri, seramik aynı merkezde üretilse bile, farklı kil yataklarından alınan ham madde ve seramiğin pişirme derecesine göre değişim göstermektedir.

Likya Bölgesi'nde ele geçen seramikler üzerinde yapılan kil analizleri bölgenin kil özellikleri hakkında fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Waksman, Lemaître ve diğerlerinin yaptığı araştırma sonuçlarına göre Likya Bölgesi'nde iki ana kil grubu tespit edilmiştir¹⁵. Bunlardan ilkinde "likya ferromagnezyen", diğerine ise "likya kaolinitik" adı verilmiştir. Likya ferromagnezyen kil grubuna ait

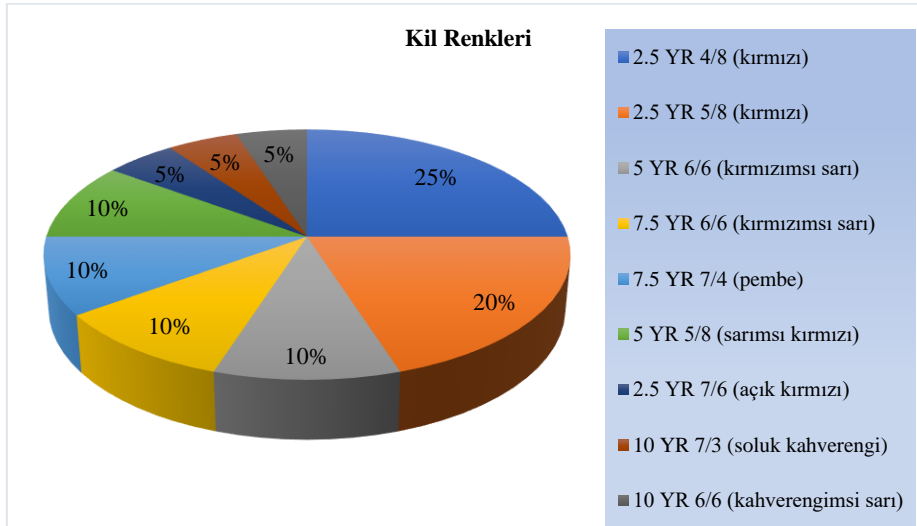
¹³ Değerlendirilen eserlerin kil içeriklerinde bulunan maddelerin miktar ve boyutlarının belirlenmesinde Myra ve Andriake Geç Roma Seramikleri'nin kil katkılarının tanımlanmasında kullanılan miktar ve boyut tabloları baz alınmıştır (bk. Öz 2020, 3, Tablo 1-2).

¹⁴ Seramik kırığı veya tozu.

¹⁵ Waksman ve Lemaître 2010; Lemaître vd. 2013.

seramikler turuncudan kiremit kırmızısına değişen renk tonlarına sahiptir¹⁶. Kil grubunda katkı maddesi olarak kum ve kuvars bulunmaktadır¹⁷. *Likya kaolinitik* kil grubu seramikleri pembeden turuncuya, turuncudan kahverengine değin değişik renk tonlarına sahiptir. Kil grubunda katkı maddesi olarak kum ve kireçtaşı parçacıkları görülmektedir¹⁸.

Andriake’de ortaya çıkarılan çanak/leğenlerin kil özelliklerine bakıldığında, en yoğun rengin kırmızı ve onun tonlarına (kırmızimsı sarı) ait olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla pembe, sarımsı kırmızı, soluk kahverengi ve kahverengimsi sarı takip etmektedir (Grafik 2). Andriake Form 1 çanak/leğenleri siyah ince kum tanecikleri katkı, kırmızı ve tonlarında renge sahip killere dolaylı olarak *likya ferromagnezyen* kil grubuna yakın özelliklere sahiptir. Form 2’ye ait örnekler ise yine siyah ince kum tanecikleri ve yoğun kireç katkılı killerin özellikleri pembe ve kahverengi tonlarındaki renklerden dolayı *likya kaolinitik* kil grubuna yakın özellikler göstermektedir. Sonuç olarak incelenen çanak/leğenlerin kil özellikleri (Lev. 4: 1-2), Likya Bölgesi’ne özgü kil gruplarının her ikisinin özelliklerine de sahiptir. Dolayısıyla Myra’nın liman yerleşimi olan Andriake’de ortaya çıkarılan bu çanak/leğenlerin, kil özellikleri dikkate alındığında, Likya Bölgesi’nde üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Ana kent Myra’da yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir seramik üretim atölyesine dair kalıntılar ele geçmediyse de, son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda kentte üretildiği düşünülen yerel seramik gruplarının varlığı bilinmektedir¹⁹. Andriake’deki kazılarda sayısal olarak oldukça yoğun ele geçen bu çanak/leğenlerin ana kent Myra’da üretilmiş olabileceği de güçlü bir olasılık olarak öngörülmektedir.

Grafik 2: Andriake Form 1 ve Form 2 Çanak/leğenlerinin Kil Renklerinin Dağılımı

Tarihlendirme

Değerlendirilen eserlerin tarihlendirilmesinde, kazılarda birlikte ele geçen kontekst olmadığı için, analogi yöntemi tercih edilmiştir. Andriake çanak/leğenlerinin benzerlerine Gözlükule (Tarsus), Patara, Xanthos, Kyaneai, Limyra, Arykanda, Troya, Berenike (Benghazi), Knossos, Paphos ve Antikythera’da rastlanılmıştır. Gözlükule’deki kazılarda ele geçen benzer örnek Roma mutfak kapları (çanak) başlığı altında incelenmiş, Erken İmparatorluk Dönemi (MS 1.-2. yüzyıl) seramikleri arasında değerlendirilmeye alınmıştır²⁰. Patara’da ele geçen örnek çanak (ÇA I) olarak değerlendirilerek MS 1.-2. yüzyıla tarihlenmiştir²¹. Xanthos’taki çanak üzerinde yer alan boya bezeme dışında Andriake’deki örnek ile benzer form özelliklerine sahiptir. Bu çanak erken Bizans Dönemi ile

¹⁶ Bu gruba ait bazı örneklerde gri renk tonlarına da rastlanmaktadır (Waksman ve Lemaître 2010, 782).

¹⁷ Waksman ve Lemaître 2010, 782. Özellikle Letoon ve Xanthos’ta ele geçen seramikler üzerinden yapılan tespit, bu gruba ait seramiklerin MS 3. yüzyıl ile 7. yüzyıl başı arasında kullanımda olduğu belirlenmiştir (Waksman ve Lemaître 2010, 782).

¹⁸ Waksman ve Lemaître 2010, 782-783; Lemaître vd. 2013, 193 vd. Bu kil grubu çeşitli formlardaki seramiklerde MS 1. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Waksman ve Lemaître 2010, 782 vd.; Lemaître vd. 2013, 193 vd.).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Öz 2020. Ayrıca kentte yerel üretimin olduğuna dair az sayıda da olsa seramik üretim atıkları ele geçmiştir.

²⁰ Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B.

²¹ Özdemir 2009, 174, Lev. 31: 304.

ilişkilendirilmektedir²². Andriake çanak/leğenlerine en yakın benzer örnek Likya Bölgesi'nde yer alan Kyaneai antik kentinde ele geçmiştir. Çanak olarak değerlendirilen tek parça örnek Berenike'deki benzerinden hareketle MS 2.-3. yüzyıla tarihlenmiştir²³. Andriake örneklerine en yakın benzer bir diğer çanak ise Limyra'da ele geçmiştir. Ancak bu çanak formu hakkında daha genel bilgiler verilmiş, kesin tarihi konusunda yorum yapılmamıştır²⁴. Arykanda'da bulunan çanak "Form 2" başlığı altında incelenerek MS 450-529 yılları arasına tarihlenmiştir²⁵. Troya'daki benzer çanak örneği "Local Tip 1" olarak incelenmiş ve MÖ erken 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir²⁶. Berenike'deki benzeri kâse olarak tanımlanmış olup MS erken 3. yüzyıla ait depozitten ele geçmiştir²⁷. Hayes, Knossos'ta ele geçen benzer örneği çanak (*Tip 1a*) olarak niteleyerek Erken Roma seramikleri arasında incelemiştir²⁸. Paphos'ta bulunan benzer örnek Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir²⁹. Antikythera'da yapılan yüzey araştırmasında bulunan Andriake örneklerine benzer örnek kaba seramik sınıflandırması altında çanak/leğen olarak tanımlanmıştır. Eserin tarihine şüphle yaklaşılarak Geç Roma olabileceği düşünülmektedir³⁰. Lüdorf, Batı Anadolu'dan Roma ve Bizans Dönemi seramiklerini incelediği yayınında, Andriake çanak/leğenlerine benzer örneklerin yer aldığı çanak grubunu "Tip S V" başlığı altında değerlendirmiştir. Bu tipin MS 1. yüzyıldan başlayarak 7. yüzyıla kadar kullanıldığını belirtmektedir³¹. Yukarıda farklı kentlerden ele geçen benzer örneklerle verilen tarihler, Lüdorf'un tip üzerinden yaptığı tarihlendirmeyi doğrulamaktadır.

Andriake Form 1 ve Form 2 çanak/leğenlerin tarihinin ne olduğu konusunda yorum yapmak için ele geçtiği alanların kullanım evrelerinin tarihleri ile ilgili bağlantı kurmak oldukça güçtür. Çünkü Şarap İşlikleri sonraki yıllarda seramik çöplüğüne dönüştürülmüştür. Granarium Önü ve Sinagog da ise yapılar inşa edilmeden, zeminlerinin yapımı esnasında liman yerleşiminin çeşitli yerlerinden taşınan toprak atıklarıyla doldurulduğu için herhangi bir kontekstten söz etmek imkansızdır. Dolayısıyla incelenen çanak/leğenler için, özellikle yakın benzerleriyle karşılaştığımızda, MS 1.-3. yüzyıl tarihi önerilebilir. Bu çanak/leğenler, form özellikleri değişmeden, uzun yıllar boyunca çok çeşitli amaçlar için kullanmış olmalıdır.

Sonuç

Antik Çağda *lekane* olarak anılan bu kaplar Roma seramiği çalışan bilim insanları tarafından genelde "basin" olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada ise İngilizce tanımın Türkçe karşılığı olan *çanak* ve *leğen* kelimesi, değerlendirilen seramikleri tanımlamak için birlikte kullanılmıştır. MÖ 6. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen³² bu kaplar MS 7. yüzyıla kadar sevilerek kullanılmıştır. Myra'nın liman yerleşimi Andriake'de yer alan Şarap İşliği, Sinagog ve Granarium Önü'nde yapılan kazılarda ele geçen (Grafik 1) çok sayıdaki çanak/leğenlerden farklı form özelliği gösteren toplam 20 adet örnek, bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu örnekler farklı ağız profillerine göre iki farklı forma (*Andriake Form 1*, *Form 2*) ayrılmıştır. Andriake Form 1'i Form 2'den ayıran en önemli özellik dışta aşağı sarkıtılan ağız kenarından gövdeye geçişte görülen derin oluk benzeri bir profilin bulunmasıdır. Ayrıca Form 1 çanak/leğenlerinin yatay kulplarının üzeri düz iken, Form 2 örneklerinde derin yivler görülmektedir. Form 1'e ait örneklerde etrafı hafif yükseltilmiş yalancı halka kaide varken, Form 2 çanak/leğenlerinin kaideleri düzdür. Analoji yöntemiyle yapılan karşılaştırma sonucunda her iki forma ait çanak/leğenler MS 1.-3. yüzyıla tarihlenmiştir.

Hayes, Paphos'ta bulunan benzer çanakların, Girit'teki (Knossos) benzerleriyle aynı zaman diliminde, Paphos'ta da yerel olarak üretildiklerinden bahsetmektedir³³. Ancak Paphos'ta ele geçen çanakların

²² Rocheron ve Blanco 2014, 690, Fig. 4: C-CL 1214.

²³ Mader 1996, 94, 108, 121, Abb. 35: 104.

²⁴ Marksteiner vd. 2007, 216, 219, Pl. 8: 2.

²⁵ Yaman 2018, 152, 387, Lev. 29: 175.

²⁶ Tekkök-Biçken 1996, 67, A157.

²⁷ Riley 1979, 342, Fig. 124, 886.

²⁸ Hayes 1983, 132, Fig. 15: 187.

²⁹ Hayes 1991, 66, Fig. 24: 3.

³⁰ Quercia 2011, 37, Fig. 86.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Lüdorf 2006, 66 vd.

³² Lüdorf 2000, 7-8.

³³ Hayes 1991, 66, Fig. 24: 3.

sayısı, Andriake'dekilerle kıyaslandığında oldukça azdır. Likya Bölgesi'nde tespit edilen "*likya ferromagnezyen*" ve "*likya kaolinitik*" kil gruplarının özelliklerine sahip olan Andriake Form 1 ve 2 çanak/leğenlerinin, sayısal çoğunluğu da dikkate alındığında, Myra'da üretilmiş olabilecekleri öngörülmektedir. İncelenen çanak/leğenlerin kil renkleri (Grafik 2) ve kil katkılarına (Lev. 4: 1-2) bakıldığında, bunların üretim merkezinin Likya Bölgesi'nde aranması gerektiği, büyük bir olasılıkla da Myra'da üretilmiş oldukları düşünülmektedir.

Andriake çanak/leğenlerinin benzerlerinin ele geçtiği alanlara (Resim 3) bakıldığında genelde kıyı şeridinde veya kıyıya yakın kentler olduğu görülür. Myra'da üretilmiş olabileceği öngörülen bu çanak/leğenlerin dağılımı, bunların bölge için önemli bir ticari ürün olduğunu göstermektedir. Çanak/leğenlerin Andriake Limanı'nda çok sayıda bulunması da, ticari ürün olabileceklerinin bir diğer destekleyici nedenlerindedir. Likya Bölgesi'nden çıkan ticaret teknesi Ege kıyıları, Yunan Adaları (Girit, Antikythera), Libya ile Mısır kıyıları?, Kıbrıs Adası, Lübnan-İsrail-Suriye ve Kilikya kıyılarını izleyen bir rotayı takip etmiş olmalıdır³⁴.

³⁴ Likya Bölgesi'ndeki kazı çalışması yapılan kentlerde yapılan araştırmalara bakıldığında rotada sayılan yerlerle ilişkili seramik buluntular ele geçmektedir (Sezgin 2017; Yaman 2018; Özdilek 2018; Öz 2020).

Katalog

Katalogda kullanılan kısaltmalar: Kat. No: Katalog Numarası, Lev. No: Levha Numarası, A. Ç.: Ağız Çapı, K. Ç.: Kaide Çapı, Kor. Y.: Korunan Yükseklik. Kil ve astar renginin belirlenmesinde Munsell Soil Color Chart (2015) renk kataloğu kullanılmıştır.

Kat. No/ Lev. No: 1/ 1:1

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği (Batı), -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 42.4 cm., Kor. Y.: 4.6 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli kil; seyrek dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B; Özdemir 2009, 174, Lev. 31: 304; Quercia 2011, 37, Fig. 86.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 2/ 1:2

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 37.2 cm., Kor. Y.: 10.8 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta kireç ve siyah ince kum tanecikleri katkılıdır/ Yok. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B; Özdemir 2009, 174, Lev. 31: 304; Quercia 2011, 37, Fig. 86; Yaman 2018, 387, Lev. 29: 175.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 3/ 1:3

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Granarium Önü 3 No'lu Açma, -188 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 35 cm. (iç), Kor. Y.: 12.5 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 4/ 1:4

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Batı İşlik, -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 37 cm., Kor. Y.: 7.3 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 5/8 (kırmızı) renkli kil; seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılıdır/ Yok. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B; Özdemir 2009, 174, Lev. 31: 304.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 5/ 1:5

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Batı İşlik, -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 32 cm., Kor. Y.: 5.6 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 5/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç ve gümüş mika katkılıdır/ Yok. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B; Özdemir 2009, 174, Lev. 31: 304.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 6/ 1:6

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Batı İşlik, -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 30 cm., Kor. Y.: 3.9 cm.

Kil/ Astar: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: -

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 7/ 1:7

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Batı İşlik, -360/-375 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 33 cm., Kor. Y.: 8.2 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde-kulp parçası.

Karşılaştırma: Mader 1996, 108, 121, Abb. 35: 104; Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 8/ 2:1

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Granarium Önü 3 No'lu Açma, -188 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 26 cm., Kor. Y.: 7.9 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 5/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 9/ 2:2

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -260/-295 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 36.4 cm., Kor. Y.: 5.6 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli kil; seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç ve gümüş mika, az miktarda küçük boyutta taşçık katkıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: -

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 10/ 2:3

Form: Form 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği D Alanı, -225/-240 cm.

Ölçüler: K.Ç.: 21.6 cm., Kor. Y.: 7.2 cm.

Kil/ Astar: 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç katkıdır/ Yok. Yüzeyde yoğun kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen kaide-gövde parçası.

Karşılaştırma: -

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 11/ 2:4

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Granarium Önü 3 No'lu Açma, -188 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 37.8 cm., K.Ç.: 27.4 cm., Kor. Y.: 10.3 cm.

Kil/ Astar: 10 YR 6/6 (kahverengimsi sarı) renkli kil; seyrek dokulu, gözenekli, çok az miktarda küçük boyutta taşçık ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkıdır/ 7.5 YR 6/8 (kırmızımsı sarı) renkli astar.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde-kulp-kaide parçası.

Karşılaştırma: Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 12/ 2:5

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği 1-D, -165 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 35.4 cm., Kor. Y.: 9.6 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 5/8 (kırmızı) renkli kil; sık dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta taşçık katkıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Riley 1979, 342, Fig. 124: 886; Mader 1996, 108, 121, Abb. 35: 104; Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 13/ 2:6

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 33 cm., Kor. Y.: 7.2 cm.

Kil/ Astar: 10 YR 7/3 (soluk kahverengi) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda orta boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Jones 1950, 267, Fig. 200: 706B; Riley 1979, 342, Fig. 124: 886; Mader 1996, 108, 121, Abb. 35: 104; Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 14/ 2:7

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (1-D), -295/-325 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 29 cm., Kor. Y.: 9.8 cm.

Kil/ Astar: 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ 2.5 YR 5/8 (kırmızı) renkli astar.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Riley 1979, 342, Fig. 124: 886; Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 15/ 3:1

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği (1-D), -250/-270 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 23.2 cm., Kor. Y.: 7.3 cm.

Kil/ Astar: 7.5 YR 7/4 (pembe) – 5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı) arası renkli kil; sık dokulu, çok az gözenekli, çok az miktarda küçük boyutta siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde-kulp parçası.

Karşılaştırma: Mader 1996, 108, 121, Abb. 35: 104.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 16/ 3:2

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (1-D), -295/-325 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 32.8 cm., Kor. Y.: 5.5 cm.

Kil/ Astar: 7.5 YR 6/6 (kırmızımsı sarı) renkli kil; seyrek dokulu, az gözenekli, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta kireç, siyah ince kum tanecikleri ve taşçık katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Riley 1979, 342, Fig. 124: 886; Mader 1996, 108, 121, Abb. 35: 104; Marksteiner vd. 2007, 216, Pl. 8: 2.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 17/ 3:3

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Sinagog 4 No'lu (Doğu) Açma, -290/-300 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 35 cm. (iç), Kor. Y.: 7.8 cm.

Kil/ Astar: 2.5 YR 7/6 (açık kırmızı) – 7.5 YR 7/4 (pembe) arası renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta taşçık, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde-kulp parçası.

Karşılaştırma: Rocheron ve Blanco 2014, 690, Fig. 4: C-CL1214.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 18/ 3:4

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (1-D), -295/-325 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 40.4 cm., Kor. Y.: 9 cm.

Kil/ Astar: 7.5 YR 7/4 (pembe) renkli kil; sık dokulu, az gözenekli, az miktarda küçük boyutta kireç, taşçık ve gümüş mika katkılıdır/ 2.5 YR 4/8 (kırmızı) renkli astar. Yüzeyde yer yer kireç patinası mevcut.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde-kulp parçası.

Karşılaştırma: Lüdorf 2006, Taf. 26: S103.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 19/ 3:5

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (1-D), -295/-325 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 31 cm., Kor. Y.: 6.4 cm.

Kil/ Astar: 5 YR 5/8 (sarımsı kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve şamot (grog), az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ 2.5 YR 4/6 (kırmızı) renkli astar.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Hayes 1983, 132, Fig. 15: 187; Hayes 1991, 66, Fig. 24: 3; Tekkök-Biçken 1996, 67, Fig. 29: A157.

Tarih: MS 1.-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 20/ 3:6

Form: Form 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -295/-325 cm.

Ölçüler: A.Ç.: 37.8 cm., Kor. Y.: 10 cm.

Kil/ Astar: 5 YR 5/8 (sarımsı kırmızı) renkli kil; sık dokulu, gözeneksiz, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve siyah ince kum tanecikleri, az miktarda küçük boyutta kireç katkılıdır/ Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda çanak/leğen ağız-gövde parçası

Karşılaştırma: Hayes 1983, 132, Fig. 15: 187; Hayes 1991, 66, Fig. 24: 3; Tekkök-Biçken 1996, 67, Fig. 29: A157. Tarih: MS 1.-3. Yüzyıl

Kaynakça

- Akyürek, T. E. (2014). “Andriake. Geç Antik Çağ’da Myra’nın Limanı”. *Toplumsal Tarih* 246, 52-57.
- Aygün, Ç. A. (2018). *Myra’nın Limanı Andriake’nin Yerleşim Planı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bulut, S. ve Şengül, M. (2014). “2009-2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları”. *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi – Bildiriler* (Eds.: K. Dörtlük, O. Tekin ve R. Boyraz Seyhan) Antalya, 79-110.
- Çevik, N. (2010a). “Myra ve Limanı Andriake. Kazılar Başlarken Ön-Düşünceler”. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 134, 53-82.
- Çevik, N. (2010b). “Myra ve Andriake Kazıları’nda İlk Yıl: 2009/ The First Season of Excavations in Myra and Andriake: 2009”. *ANMED* 8, 55-60.
- Çevik, N. (2016). “Mür Soluyan Kent: Myra”. *Lukka’dan Likya’ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi* (Eds.: H. İşkan ve E. Dünder) İstanbul, 224-237.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2010). “İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake”. *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* (Eds.: N. Çevik) Antalya, 25-118.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2011). “Myra ve Andriake Kazıları 2010/ Excavations at Myra and Andriake in 2010”. *ANMED* 9, 59-70.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2014). “Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek”. *Adalya* XVII, 221-263.
- Çevik, N. ve Eshel, H. (2010). “A Byzantine Synagogue in Andriake in Southern Turkey”. *Qadmoniot* 43, 41-43.
- Çevik, N., Çömezoğlu, Ö., Öztürk, H. S. ve Türkoğlu, İ. (2010a). “A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra”. *Adalya* XIII, 335-366.
- Çevik, N., Çömezoğlu, Ö., Öztürk, H. S. ve Türkoğlu, İ. (2010b). “Andriake Sinagogu ve Bölgede Yahudi Varlığı”. *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* (Ed.: N. Çevik) Antalya, 169-180.
- Çevik, N., Bulut, S., Tıbıkoğlu, O., Özdilek, B. ve Aygün, Ç. A. (2011). “Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009”. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 32/1, 403-420.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Akyürek, T. E. (2012). “Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011/ Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011”. *ANMED* 10, 65-72.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Akyürek, T. E. (2013). “Myra ve Andriake Kazıları 2012/ Excavations at Myra and Andriake 2012”. *ANMED* 11, 90-96.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç. A. (2014). “Myra’nın Limanı Andriake”. *Hafen und Hafenstadte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit. Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze* (Eds.: S. Ladstatter, F. Pirson ve T. Schmidts) BYZAS 19/1, 225-244.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç. A. ve Çömezoğlu Uzbek, Ö. (2017). “2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları/ Myra and Andriake Excavations of 2016”. *ANMED* 15, 67-75.
- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç. A., Çömezoğlu Uzbek, Ö., Tiryaki Türkmenoğlu, H. A. ve Pimouguet-Pédarros, I. (2018a). “Myra-Andriake 2017”. *ANMED* 16, 75-81.

- Çevik, N., Bulut, S. ve Aygün, Ç. A. ve Çömezoğlu Uzbek, Ö. (2018b). "Myra-Andriake 2016". *Kazi Sonuçları Toplantısı* 39/2, 189-204.
- Hayes, J. W. (1983). "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery". *The Annual of the British School at Athens* 78, 97-169.
- Hayes, J. W. (1991). *Paphos: The Hellenistic and Roman Pottery III*. Nicosia.
- Jones, F. F. (1950). "Pottery", *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Vol I* (Ed.: H. Goldman) Princeton, 149-296.
- Lemaître, L., Waksman, S. Y., Arqué, M.-C., Pellegrino, E., Rocheron, C. ve Yener-Marksteiner, B. (2013). "Identité régionale et spécificités locales en Lycie antique: l'apport des céramiques culinaires", *Euploia. La Lycie et la Carie Antiques. Dynamiques des territoires, échanges et identités* (Eds.: P. Brun, L. Cavalier, K. Konuk ve F. Prost) Bordeaux, 189-212.
- Lüdorf, G. (2000). *Die Lekane. Typologie und Chronologie einer Leitform der attischen Gebrauchskeramik des 6. – 1. Jahrhunderts v.Chr.*, *Internationale Archaologie* 61, Leidorf.
- Lüdorf, G. (2006). *Römische und frühbyzantinische Gebrauchskeramik im westlichen Kleinasien. Typologie und Chronologie*, *Internationale Archaologie* 96, Leidorf.
- Mader, I. (1996). "Keramik der Feldforschungen im Gebiet von Kyaneai aus den Jahren 1989-1992". *Asia Minor Studien: Lykische Studien 3 Die Siedlungskammer von Kyaneai in Lykien Bericht über Feldforschungen im Yavu-Bergland im Sommer 1992*, Band 24, 87-128.
- Marksteiner, T., Lemaître, S. ve Yener-Marksteiner, B. (2007). "Die Grabungen am Südtor von Limyra: Die Grabungen der Jahre 1982-1986 am Südtor von Limyra". *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 76, 171-237.
- Özdemir, B. (2009). *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Özdilek, B. (2015). "Andriake Sinagogu'ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış". *Cedrus III*, 89-117.
- Özdilek, B. (2017). "Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillatları". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/40, 260-276.
- Özdilek, B. (2018). "Andriake Limanından Ele Geçen DSD Grubu / Kıbrıs Sigillatları Işığında Lykia'nın Doğu Akdeniz ile Deniz Ticareti". *Phaselis IV*, 57-77.
- Öz, C. (2020). *Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Riley, J. A. (1979). "The Coarse Pottery from Berenice". *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)* 2, *Libya Antiqua Suppl. V* (Ed.: J. A. Lloyd) Tripoli, 91-467.
- Rocheron, C. ve Blanco, T. (2014). "Les Céramiques Communes De La Fin De L'antiquité A Xanthos: Continuité Ou Innovation?", *LRCW 4 Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers* (Eds.: N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou ve V. Kilikoglou) BAR-IS 2616 (I), 685-692.

Sezgin, K. (2017). *Tlos Antik Kenti Stadyum Alanı Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Tekkök-Biçken, B. (1996). *The Hellenistic and Roman Pottery From Troia: the Second Century B.C. to the Sixth Century A.D.* (Unpublished Doctoral Dissertation), University of Missouri the Faculty of the Graduate School, Columbia.

Quercia, A., Johnston, A., Bevan, A., Conolly, J. ve Tsaravopoulos, A. (2011). “Roman Pottery from an Intensive Survey of Antikythera Greece”, *The Annual of the British School at Athens* 106, 47-98.

Waksman, S. Y. ve Lemaître, S. (2010). “Céramiques Culinaires de Lycie (Turquie) aux Époques Romaine et Proto-Byzantine Approches Archéologiques et Archéométriques”, *LRCW 3: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean* (Eds.: S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci ve G. Guiducci) BAR-IS. 2185 (II), 781-790.

Yaman, A. (2018). *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

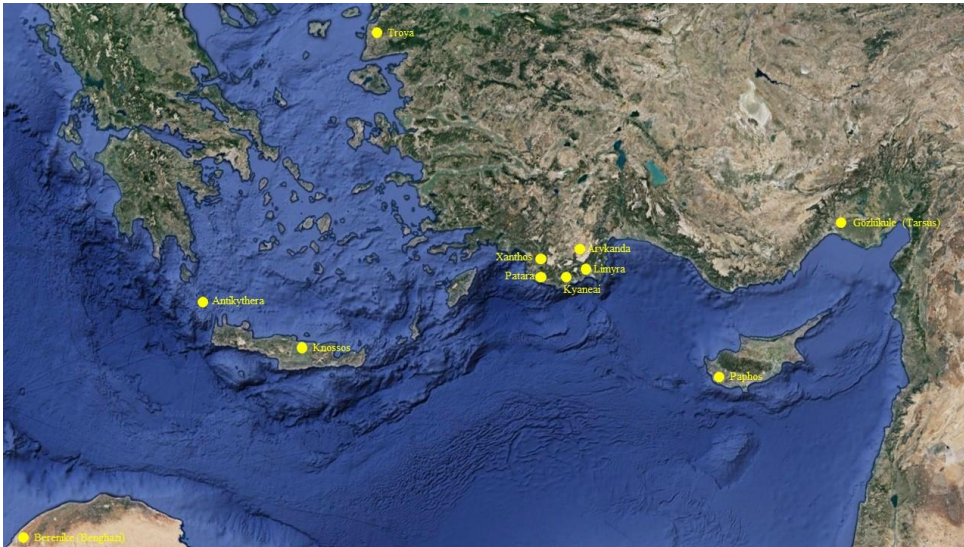
Andriake'den Roma Dönemi'ne Ait Bir Grup Likya Üretimi Çanak/Leğen

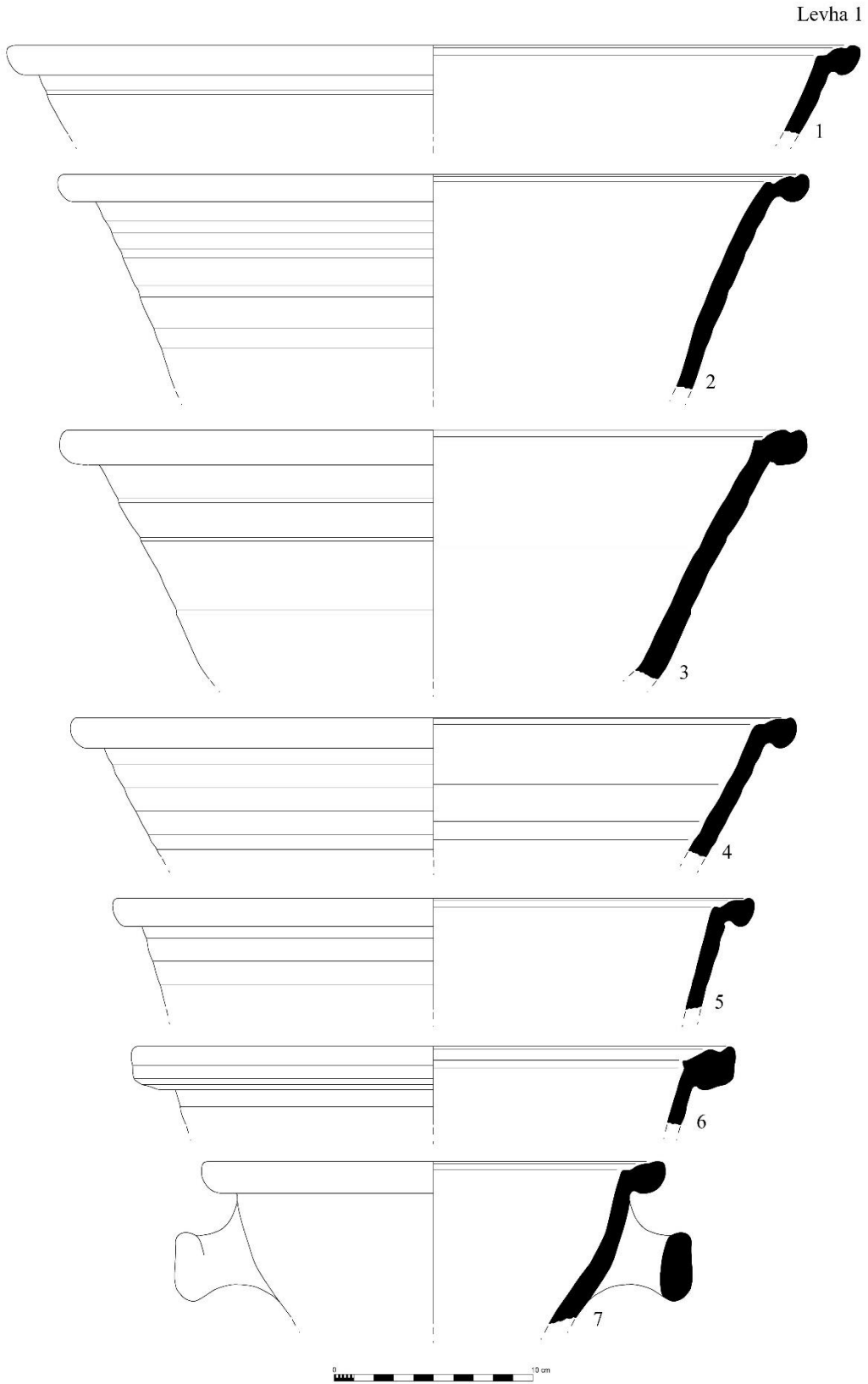
Resim 1: Myra ve Andriake'nin Konumu (Aygün 2018, 290, Lev. 2)

Resim 2: Çanak/Leğenlerin Ele Geçtiği Alanlar (© Myra-Andriake Kazı Arşivi)

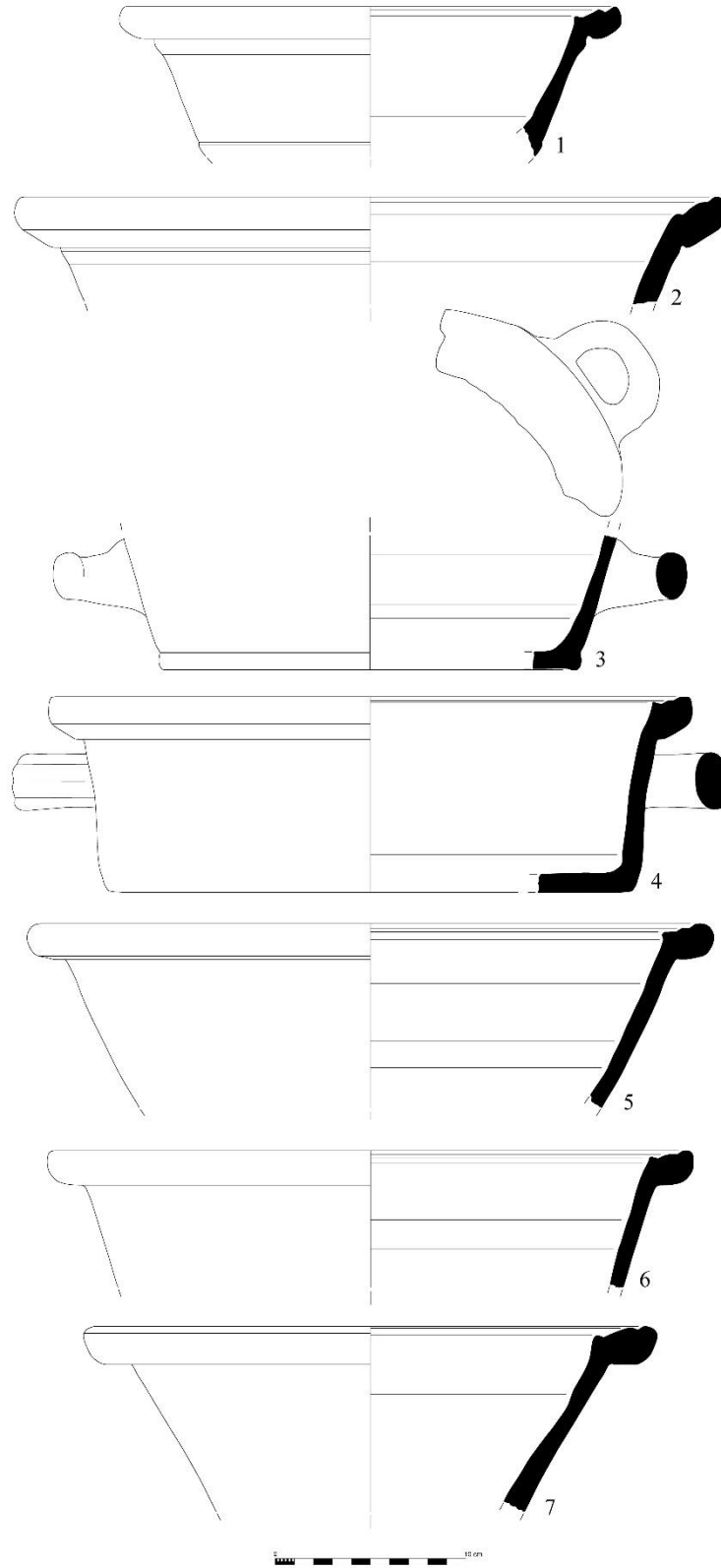

Resim 3: Andriake Çanak/leğenlerinin Benzerlerinin Bulunduğu Alanlar

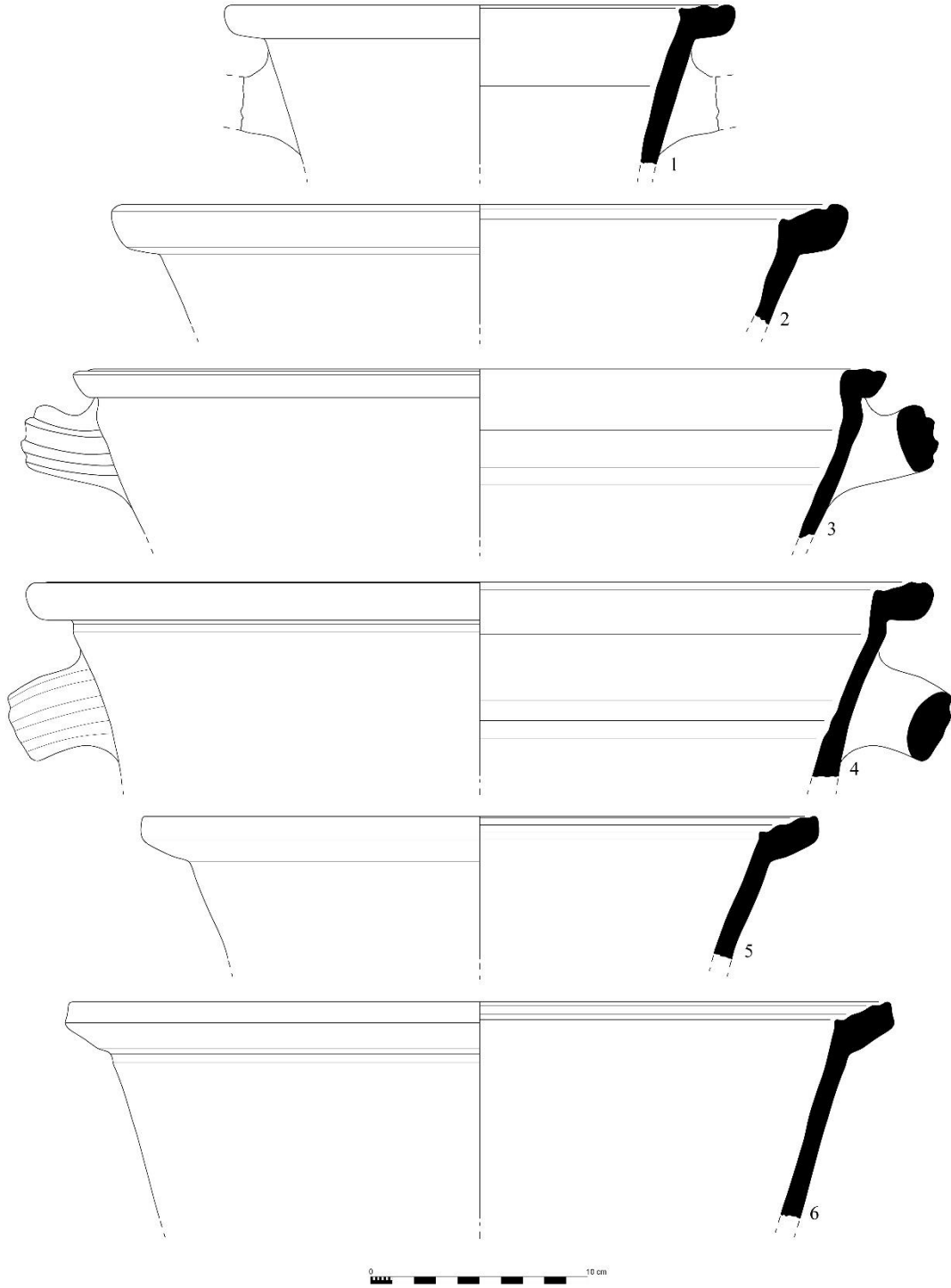

Levha 1: 1-7: *Andriake Form 1*

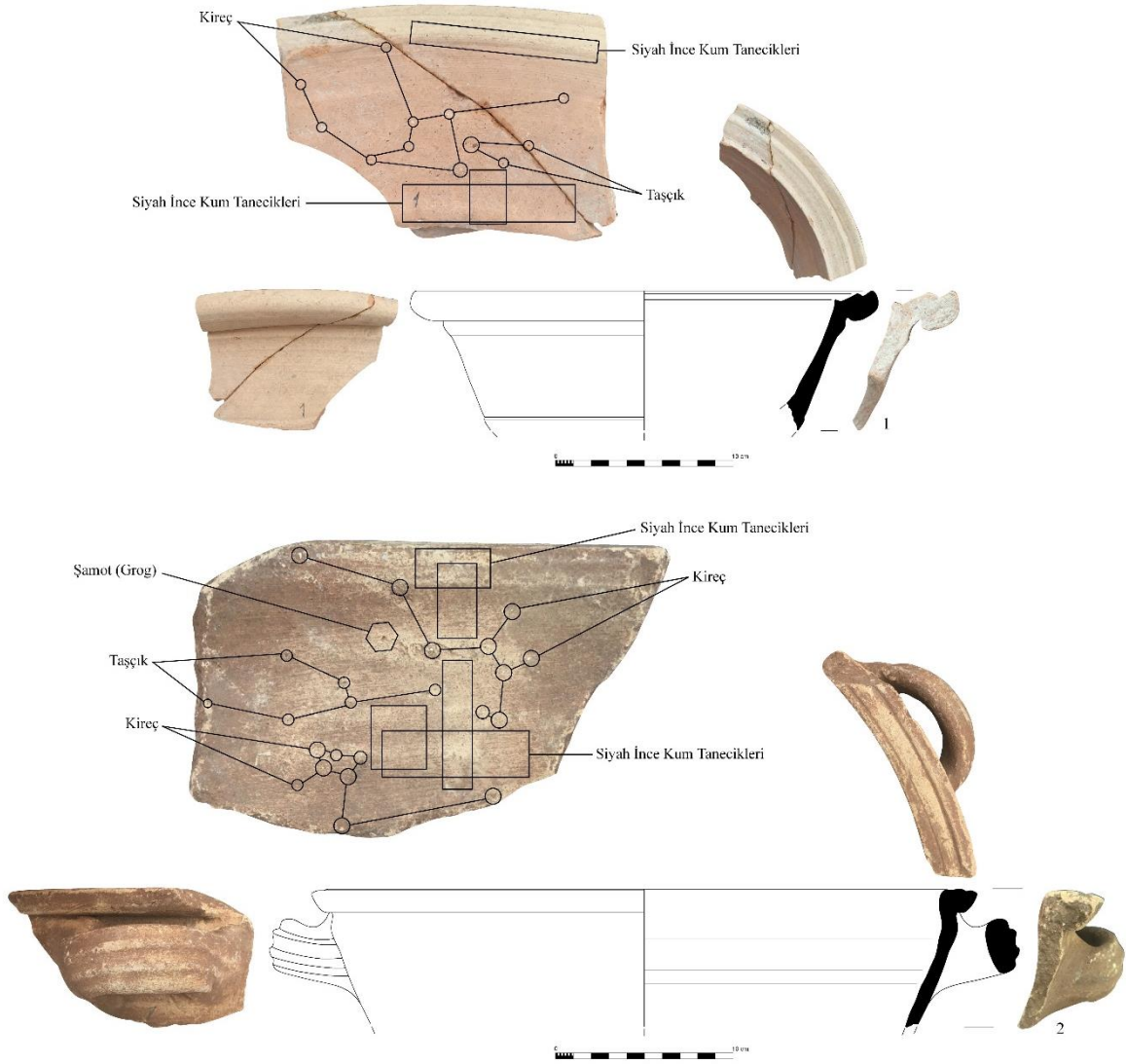
Levha 2

Levha 2: 1-3: *Andriake Form 1*, 4-7: *Andriake Form 2*

Levha 3: 1-6: *Andriake Form 2*

Levha 4: 1 (Lev. 2: 1): *Andriake Form 1* Kil Özellikleri, 2 (Lev. 3: 3): *Andriake Form 2* Kil Özellikleri

Challenging Issues to Prepare an Urban Archaeological Database, Tarsus Historic City Centre

Bir Kentsel Arkeolojik Veritabanı Hazırlamanın Zorlukları, Tarsus Tarihi Kent Merkezi

Burak BELGE

Mersin Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
burakbelge@mersin.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-1701-1753

Ümit AYDINOĞLU

Mersin Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
uaydinoglu@mersin.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-9908-9110

Züleyha Sara BELGE

Mersin Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
zbelge@mersin.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-0500-4847

Abstract

Archaeological potential could not be assessed with spatial references in Tarsus historic city centre like similarly many multi-layered historic city centre in Turkey. Conservation Councils or Museums usually have traditional and inadequate conditions in their archives. Although the number of archaeological researches using the developing technological facilities and Geographical Information Systems is increasing gradually, it is not yet at a sufficient level. Therefore, at the first stage, an Urban Archaeological Database (UAD) was established for spatial assessments. GIS based UAD let experts to evaluate archaeological potentials in Tarsus historic city centre for developing specific strategies in similar planning issues. In other words, UAD was developed as a planning tool to evaluate archaeological resources in spatial context. The paper mainly focuses on UAD and especially spatial evaluation of different archaeological findings instead of whole processes of research project.

Keywords: Tarsus, Urban Archaeological Database (UAD), GIS, City Planning

Öz

Türkiye’de Tarsus tarihi kent merkezi gibi çok katmanlı kentlerin arkeolojik potansiyeli mekânsal olarak değerlendirilememektedir. Müze veya Bölge Koruma Kurulu Arşivlerinde arkeolojik bilgi genellikle geleneksel yöntemler ile derlenmektedir. Gelişen teknolojik olanakları ve Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) kullanan arkeolojik araştırma sayısı giderek artsa da henüz yeterli bir seviyede değildir. Bu nedenle, araştırma ekibi tarafından mekânsal değerlendirmeler yapılabilmesi için öncelikle Kentsel Arkeolojik Veritabanı oluşturulmuştur. CBS olanaklarını kullanan veritabanı sayesinde Tarsus tarihi kent merkezinin arkeolojik potansiyelini mekânsal olarak değerlendirme mümkün olabilmiş ve benzer planlama sorunları için stratejiler geliştirilebilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, Kentsel Arkeolojik Veritabanı arkeolojik değerlerin mekânsal bağlamını değerlendirebilmek için bir planlama aracı olarak geliştirilmiştir. Araştırma ekibi artan yaygın kullanım alanını dikkate alarak özgür ve açık kaynak kodlu CBS yazılımı olan QuantumGIS (QGIS) kullanmıştır. Makale, araştırma projesinin tüm süreci yerine, temel olarak Kentsel Arkeolojik Veritabanı ve farklı arkeolojik bulguların mekansallaştırılmasına odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Kentsel Arkeolojik Veritabanı, CBS, Şehir Planlama

Introduction

In Turkey, when we make an assessment in terms of the spatialization of archaeological data at urban scale, the number of GIS-aided inventory serving archaeology and planning work is very limited. The Marmaray Project in Historical Peninsula of Istanbul and Antakya Museum Hotel project are current discussions for the protection of urban archaeological heritage during large scale investments. However, in any way, investment processes, which are designed to allow in-situ conservation of archaeological findings by special designs, could come to the agenda with delays in the completion of projects and archaeological findings are mostly presented as a problem area. In other words, urban archaeological values can only come to the fore when large-scale investments are in question. The issues in urban archaeological heritage management and its integration into daily life is a larger problem area. In this context, as emphasized in international documents, it is important to handle archaeological values in the planning processes at different scales at the earliest possible stage. In fact, the management and conservation of known and/or visible archaeological findings, monumental artefacts or excavation areas in urban life is actually limited to site management issues. However, there is a fundamental deficiency in spatializing sub-soil archaeological layers in a way that can provide input to the planning process and determining the principles of urban archaeological protection. The research project, which forms the basis of the article, basically offers solutions for this whole process¹.

The article focuses on issues in urban archaeological data management systems, as the starting point for an overall process from site studies to desk-based assessments. In Turkey, local museums and regional conservation councils store archaeological data with traditional method. There are limited number of archaeological research using digital technologies and GIS database. Sometimes, local authorities prepared digital archives, but datasets are usually inappropriate for spatial inquires. Therefore, city planners, archaeologists, conservation experts and decision makers like the experts of Regional Conservation Councils or Local Authorities could not exactly assess archaeological potential. In this article, aforementioned issues are going to be examined in Tarsus Historic City Centre as case study area.

Method

Tarsus is a district in southern Anatolia, Turkey with approximately 300.000 populations according to recent census. Tarsus has been settled since Late-Neolithic ages in Cilicia², approximately 30km far from recent coastline. When going south from Anatolia, it is necessary to cross the Taurus Mountains in order to reach the Mediterranean and Tarsus is the first large settlement encountered on the plain. In addition, Tarsus, which is connected to the Mediterranean through the Berdan (Kydnos) river, is located at a crossroads between the Mediterranean and Central Anatolia, and between Çukurova and Northern Syria, where human and goods traffic intersect³. There are known monumental structures like Roman Road-Colonnaded Road, Donuktaş (Roman Temple from Hadrian' times), Baths or the Cleopatra Gate. In addition to monumental remains from especially in Roman period, archaeological findings and researches present multi-layered structure of Tarsus. Moreover, historic pattern of city centre has an authentic character in setting. When research team evaluate archaeological researches and findings in Tarsus, an ongoing settlement since the Late-Neolithic Ages was observed. Historical sources mention about Neolithic settlement but earliest archaeological findings indicate an Assyrian Settlement⁴. Archaeological researches and historical data indicate a settlement pattern starts from Gözlükule (a prehistoric mound at the south of centre) and enlarging to northern area and the eastern bound of Cydnus River by the time⁵.

Today's, Tarsus is in a developing region with the pressure of urban development in its multi-layered historic centre that has different character zones with varying archaeological potential and development

¹ Belge and Aydmoglu, 2017: 462

² Özyar and Ünlü, 2015: 41.

³ Özyar and Ünlü, 2015: 41.

⁴ Goldman, 1935 and Goldman, 1937

⁵ Zoroğlu, 1995a

patterns. In other words, in addition to continuously inhabited areas there are varying settlement patterns and discontinuities in spatial context.

Research project mainly aims to develop a method to handle urban archaeological – especially sub-soil archaeological- resources into planning process of multi-layered historic city centres by discussing Tarsus case in detail. Therefore, first of all, research team established an UAD (Urban Archaeological Database) for spatial assessments. UAD is developed by primary and secondary datasets. Research method bases on handling urban archaeological heritage within planning process by GIS tools and UAD is a pioneer project for Turkey.

In fact, comprehensive archaeological researches are needed to determine the plan schemes of cities in different periods. However, it is unlikely that the planners will wait for the results of archaeological researches specific to each city and provide new researches. For this reason, the research method is to do a comprehensive literature review in addition to the archives in different institutions and organizations. Data sets that exist in different institutions but cannot be evaluated together should be compiled and read together. On the other hand, it should not be forgotten that plan decisions should have a flexible structure in case new archaeological data emerge⁶.

Urban Archaeological Database (UAD)

In Turkey, archaeological heritage in multi-layered historic city centres, not only sub-soil resources, even monumental sites, could not be perceived by the most of citizens. Archaeological traces of multi-layered cities cannot be followed in daily life. In defined context, an inter-disciplinary research project, was completed in March 2016 supported by TÜBİTAK-1001. In addition to city planners, research team includes archaeologists, GIS experts and cultural heritage management professionals. The paper aims to basically focus on UAD and briefly mention about outputs of project.

Archaeological datasets could be evaluated into two groups according to their reliability as primary and secondary datasets. Primary datasets are first-hand scientific information and archaeological documents. On the other hand, secondary datasets are the writings of ancient writes and travellers. In addition, the experiences and investigations of experts in the Museum or local people were partially evaluated as secondary datasets.

In any case, in Turkey, the fundamental issue in characterized investigate prepare inside previously mentioned strategy is changing archive systems or archaeological datasets in numerous institutions and specialist. In expansion, the secondary datasets ought to be evaluated beside primary ones. Hence, the structure of UAD must be adaptable for shifting information from distinctive sources and as of late gotten information amid investigate extend by field examinations or verbal history (Figure-1).

Data Sources – Collecting Data:

Archive documents and literature about archaeological and historical researches in Tarsus historic city centre have been investigated. Documents about archaeological findings were evaluated according to data obtained from the local archives of the Municipality of Tarsus, Research Centre for Cilician Archaeology of Mersin University (KAAM as Turkish acronym), Regional Conservation Council in Adana and Tarsus Archaeology Museum. In addition to local ones, national archives of the General Command of Mapping, the State Archives of the Republic of Turkey and the National Library and international archive of the Museum of Architecture of the Berlin Technique University were searched for written and visual documents.

In the local archives of the Municipality of Tarsus, because of institutional incapability, the most of maps are almost lost. Only partial raster copies of plans could be obtained from the archive. Then,

⁶ Belge and Aydınoğlu, 2017: 463

Research Centre for Cilician Archaeology in Mersin University (KAAM) was investigated for the reports and publications of archaeological researches.

As main data source of database, the archives of Regional Conservation Council in Adana and Tarsus Archaeology Museum were cross-inquired and investigated in detail. In Turkey, in third degree archaeological sites, development may be allowed after archaeological inquires of museums and decisions of Regional Conservation Councils⁷.

Furthermore, national archives were investigated for visual and historical data. First of all, old aerial photographs of Tarsus were obtained from National Archives of the General Command of Mapping. Aerial photographs were geo-referenced to evaluate archaeological-cadastral traces and change in macroform of the settlement. Furthermore, mass destruction by increasing development pressure after 1980s could be analysed by comparison of aerial views with recent satellite images. Moreover, the State Archives were investigated for cartographic document indicating archaeological traces. A few of them indicate the boundaries of Tarsus and urban form in 1940s. In addition to national archives, digital copies of Hermann Jansen Plan (1935) was obtained from the archive of the Museum of Architecture of the Berlin Technique University⁸. Jansen's studies include valuable data on green areas, vacant lands and 1930s current pattern are used to evaluate multi-layered core of Tarsus, before modern development and population increases.

Analyzing Data and Database

After collecting data from different sources and varying authorities, research team transferred different datasets into QuantumGIS (QGIS) based database with geo-referenced polygonal layers. Attribute table for primary data seven general headings;

- Code Numbers for archaeological data as A1-A2-...-A(n) and codes for details like A1-1 / 2 / ... / (n), those numbers are actually ID numbers for each archaeological finding with their context.
- Informative definitions including general context and known findings in site.
- Locational / Cadastral data with addresses and definitions.
- Archaeological researches, definitions, types, date-period and spatial details.
- The details and specifications for archaeological findings.
- Archaeological stratification, depths and specific periods. In detail, according to historical development of Tarsus periodical columns were defined to understand and assess archaeological layers and probable depths.
- Information about raw data for further studies.

Finally, an attribute table for primary data was prepared including seven sub-groups of attributes and a matrix of varying data with 30 columns and 411 rows was obtained. After that, attribute table was interlinked with spatial data by GIS tools.

Actually, archaeological excavations in the first degree Archaeological Sites in Tarsus historic city centre like Gözlükule, Roman Road and Donuktaş are declared as scheduled conservation areas. There are ongoing archaeological researches in Gözlükule Tell^{9 10} and Donuktaş Temple¹¹. Each research team has their own documentation system and database for their excavations including movable and immovable findings. Also, there are published results for excavations at Cumhuriyet Square¹², Makam Mosque and Roman Bath^{13 14 15}. Those excavation sites were evaluated as specific project zones that

⁷ Belge, 2016: 446

⁸ <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de>

⁹ <http://www.tarsus.boun.edu.tr/>

¹⁰ Özyar and Ünlü, 2015: 41.

¹¹ Held, Kaplan and Burwitz, 2015.

¹² Zoroğlu, 1996

¹³ Adibelli, H., 2013

¹⁴ Adibelli, I.A., 2007

¹⁵ Adibelli, I.A., 2012

need special planning tools and approaches including urban design and architectural issues by archaeological supports. Therefore, excavations sites were listed as a single row in UAD. In fact, 411 rows in UAD are linked with specific 75 archaeological research area (Figure 2). However, a complex database that have to include archaeological features and finding was not developed for research project. Because, research project mainly focused on handling archaeological resources in planning process by developing a basic analyse.

In Turkey, each multi-layered city has been planned by varying teams, which would be planning staffs in governmental or local authorities or the members of private planning companies that hired by authorities. According to legal and administrative frameworks, each planning team have to analyse sites with different professions. But, recent research tools or methods only bases legal boundaries of archaeological sites. Therefore, very limited and restricted planning decisions could be developed. Therefore, research project and UAD were developed and concentrated on enhancing planning analyses to enrich planning decisions in multi-layered cities without any extra archaeological research and campaign. In other words, research project bases on existing archaeological data that stored in different institutions.

As mentioned above, the most important dataset in the UAD are researches and rescue work by museum experts, including depths and general findings. However, there is no standardized inventory form for every archaeological finding. Therefore, there is a lack of harmony between them. Only 15 of 75 sites include specific data indicating depths of each archaeological layer. Therefore, research team has really very-limited information to evaluate three-dimensional stratification. However, by diachronic maps, possible archaeological layers would be evaluated. Then known data used in detail to evaluate near environment. Those detailed points have used to discuss character zones in detail. Also, the depths of agricultural ground soil were overlaid with other layers to define character zones

Sometimes, coordinates of archaeological data could not be found. Therefore, different documents and hand-drawings of archaeological studies and findings were geo-referenced to assess archaeological data in same context (Figure-3). In additions to excavations, data obtained from non-destructive methods were handled to UAD (Figure-4). Also lost structures like the Theatre¹⁶, were defined as a different layer in UAD (Figure-5).

In addition to primary dataset, an attribute table for secondary data was designed for general information and simple spatial data. Only basic information and the latest status of the site have been added to the table. That secondary table includes findings, which has no information about depths and only including verbal data about movable objects. Investigations during infrastructure work and probable locations of well-known artefacts like the Sculpture of Marsyas were added into UAD. Furthermore, probable locations and boundaries of Hippodrome and Gymnasium were approximately determined according to the statements of ancient writers like Strabo.

Conclusion

UAD allows planners and archaeologists to assess geographical features, archaeological data and recent urban landscape together to understand historical development of Tarsus and to determine urban archaeological character zones (Figure 6). Recently, the project should be seen as a preliminary study for local authorities and different experts to enrich researches for multi-layered cities.

Consequently, wholly conserved, partially or wholly destroyed archaeological heritage could be determined as urban archaeological character zones. Then, character zones were categorized for planning and conservation strategies according to archaeological potential, recent settlement pattern and the depth of archaeological findings as; Special Research and Project Areas, Conservation Zones, 1st Degree Urban Archaeological Potential, 2nd Degree Urban Archaeological Potential, 3rd Degree Urban Archaeological Potential, Reserve Areas or Development (controlled) Areas. Furthermore, local

¹⁶ Goldman, 1935: 528

authorities, not only Tarsus Archaeology Museum but also the Municipality became more aware about archaeological potential to evaluate their development and conservation strategies.

In addition to issues in Urban Planning, design and management of UAD is another challenging issue. Trend Surface Analysis, which is especially emphasized by Wheatley-Gillings¹⁷, is an important analysis method for understanding how deep a particular archaeological layer is in the present surface and the stratigraphy (archaeological stratification) of the area. With appropriate data, it is possible to obtain an idea about the possible depths of archaeological layers that are not visible especially under the ground. However, in order to make a valid estimation in the field of archaeology, it is not sufficient for data to be only spatial. In other words, just two-dimensional (X, Y) locations information for archaeological data is insufficient for estimations. Archaeological data should also include stratigraphic depth (Z) information. In order to perform "Trend Surface Analysis", the data in the urban archaeological database should be collected in a way to make such analyses. By Wheatley-Gillings¹⁸ (2002), object-oriented GIS (Object-oriented GIS) and multi-dimensional GIS (Multi-dimensional GIS) are discussed as possible uses of Geographic Information Systems. In fact, a wide variety of uses are evolving in the field of archaeology, from simple visualizations to cross-strata and spatial inquiries. In order to make spatial analyses for multi-layered relationships, archaeological data should be collected systematically in the field and transferred to the database, considering that these analyses can be made.

Acknowledgement

The article bases on the project titled "The Development of Methodological Frame for Handling Urban Archaeological Resources in Urban Planning Process in Turkey. Tarsus Historic City Centre as Case Study Area". The project is supported by TÜBİTAK-1001, the Support Program for Scientific and Technological Research Project (Project No: 113K132).

¹⁷ Wheatley and Gillings, 2002

¹⁸ Wheatley and Gillings, 2002

References

- Adıbelli, H. (2013) “Tarsus’ta Arkeolojik Mirası Koru(ya)mamanın Yarattığı Sonuçlar ve 2001 Yılı Kanalizasyon Kazılarının Sürpriz Bulguları”, (ed. M. Tekocak), K. Levent Zoroğlu’na Armağan, Antalya, s.29-40
- Adıbelli, I.A., (2007) “Tarsus Roma Hamamı Kazısı”, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 15, s. 25-40.
- Adıbelli, I.A., (2012) “Tarsus Roma Hamamı 2011 Yılı Çalışmaları”, II. Tarsus Kent Sempozyumu , Ed.: Özdemir, Y., Cerrahoğlu, A., s.192-196.
- Belge, B. (2016) Development of a Methodological Framework for Handling Urban Archaeological Resources: Tarsus Historic City Centre, Turkey. Conservation and Management of Archaeological Sites, 18:4, 422-448, DOI: 10.1080/13505033.2016.1290478
- Belge B., Aydınöğlü Ü. (2017), Bir Planlama Altlığı Olarak; Roma Dönemi Tarsus Kenti Mekansal Yapısına İlişkin Değerlendirme, MEGARON 2017;12(3):460-474, DOI: 10.5505/MEGARON.2017.83788
- Goldman, H. (1935) Preliminary Expedition to Cilicia, 1934 and Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1935, American Journal of Archaeology, Vol. 39, No: 4; 526- 549.
- Goldman, H. (1937) Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1936, American Journal of Archaeology, Vol. 41, No: 2; 262- 286.
- Held, W. (2012) Tarsus Donuktaş Projesi. Ed: Y. Özdemir and A. Cerrahoğlu, II. Tarsus Kent Sempozyumu, 15- 17 Kasım 2012. Mersin: Tarsus Belediyesi Yayınları, 197- 99.
- Özyar, A., Ünlü, E. (2015) “Çukurova’nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule”, Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları, Ed:Aydınöğlü, Ü., Mersin, s.40-57.
- Uçar, M. (2007) Assessment of User-Ascribed Values for Cultural Propertiesin Relation with Planning Process, Case Study: Tarsus, unpublished Ph.D. Thesis, METU, Ankara.
- Wheatley, D., Gillings, Mark. (2002). Spatial Technology and Archaeology: the Archaeological Applications of GIS. 10.4324/9780203302392.
- Zoroğlu L., (1995) Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları, Kemal Matbaası, Adana.

Figures

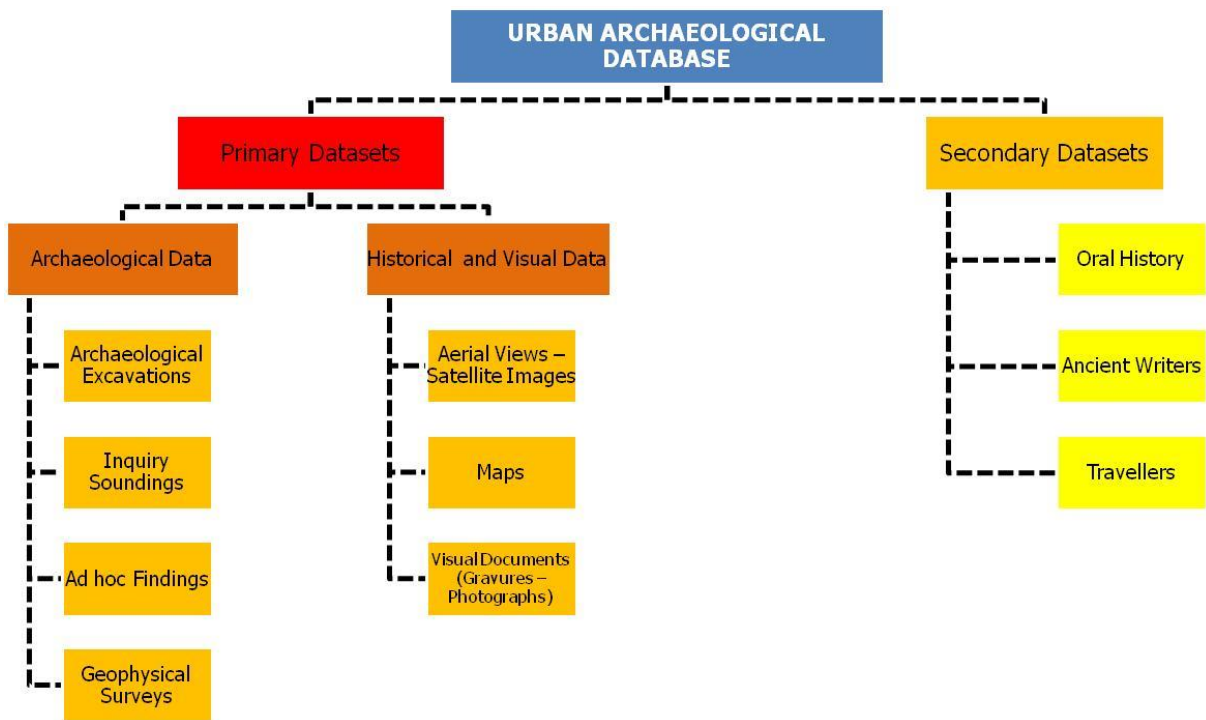

Figure 1. Primary and secondary archaeological data

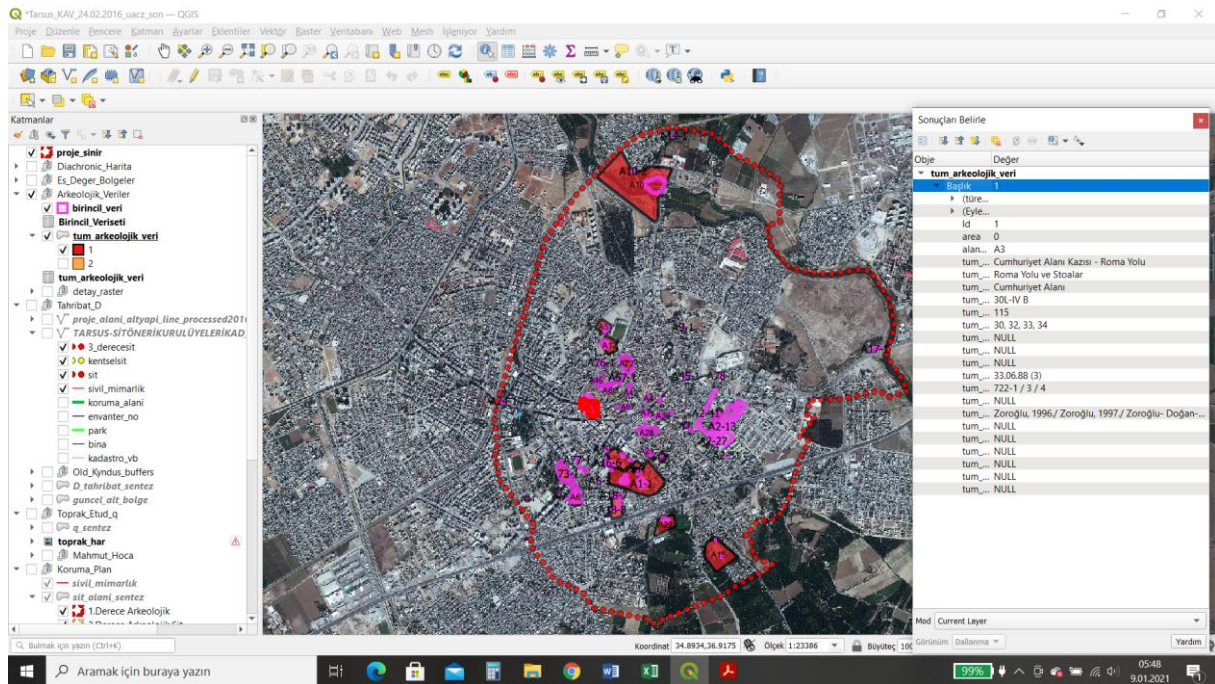

Figure 2. A screenshot from UAD indicating all primary data and archaeological findings

Figure 3. Screen view of geo-referenced drawings of an inquiry sounding in historic core. An inquiry sounding was completed by museum experts for ad hoc findings during an infrastructure hole. There are only two hand-drawing maps without any coordinate indicating the location and boundaries of a trench that was excavated for an infrastructure work. Therefore, hand-drawings were geo-referenced to understand overall location (left-hand side) and exact boundaries (right-hand side)

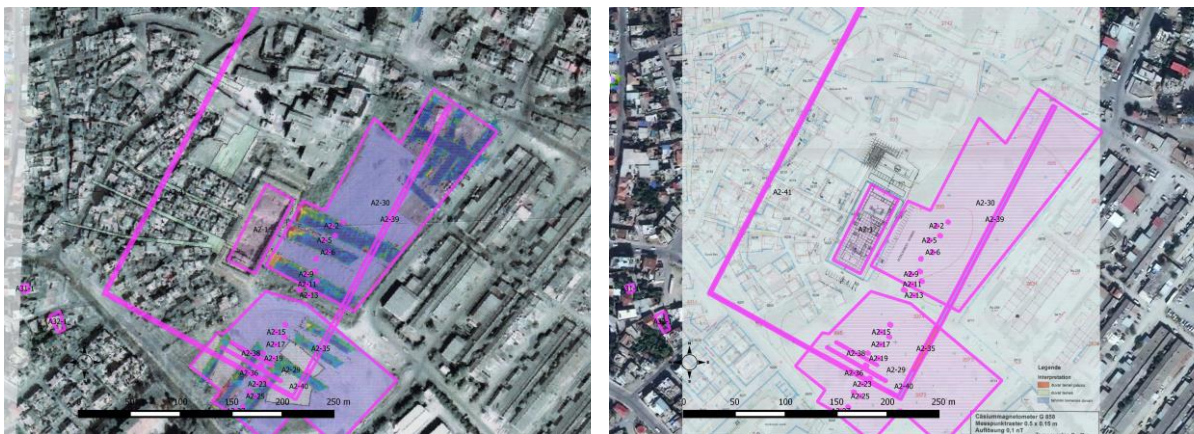

Figure 4. Geophysical survey around Donuktaş (a Roman Temple dated Hadrian Period) was operated by excavation team (Held, 2012). The results of geophysical survey were transferred to database. Boundaries of survey transferred from satellite imaged drawing (left-hand side) and controlled by drawings of existing structures. In addition to monumental basement of the Temple, boundaries of Temenos Wall would be determined (right-hand side).

Challenging Issues to Prepare an Urban Archaeological Database, Tarsus Historic City Centre

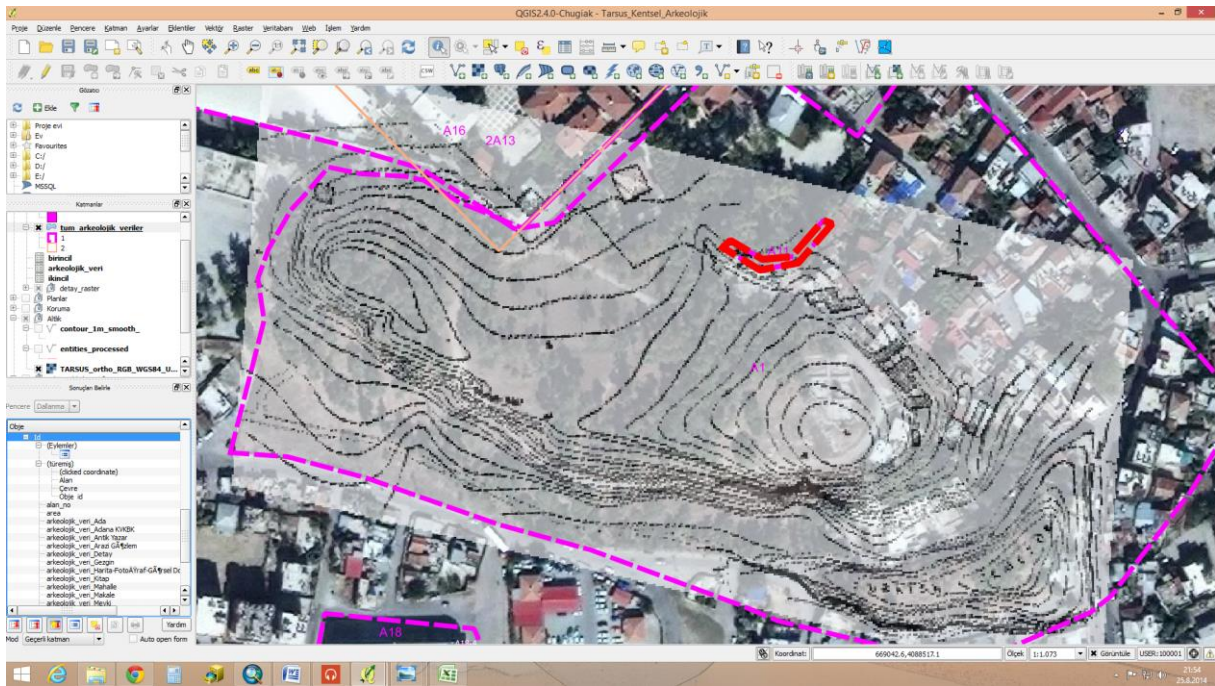

Figure 5. The Theatre that was indicated by Goldman (1935: 528) geo-referenced according to other structures.

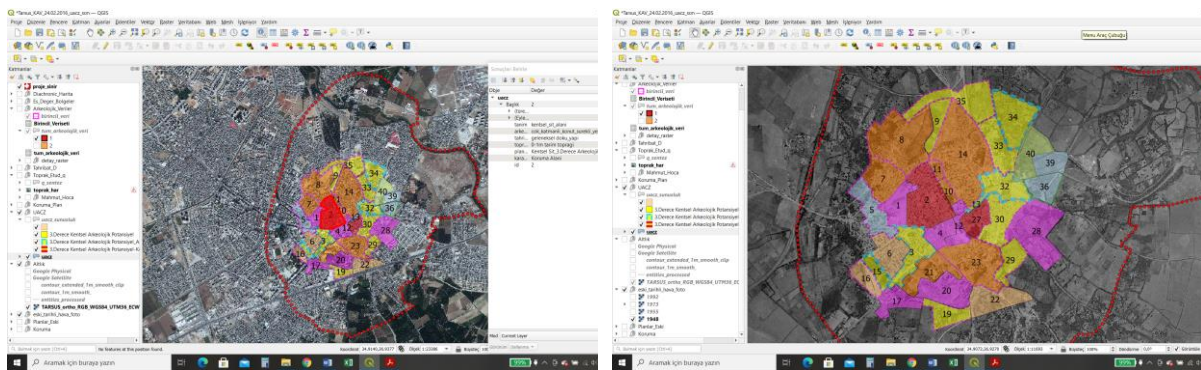

Figure 6. Screenshots from UAD indicating urban archaeological character zones on satellite image and old aerial photograph (1948).

Anemurium Nekropol Kilisesi'nden Bir Geç Roma Definesi

A Late Roman Hoard in the Anemurium Necropolis Church

Kasım OYARÇIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

kasimoyarcin@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-5994-8638

Mehmet TEKOCAK

Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

mtekocak@yahoo.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-6923-4230

Öz

Makalenin konusu, Anemurium Nekropol Kilisesi 2020 çalışmaları sırasında ele geçen ve yetmiş bir sikkeden oluşan bir Geç Roma definesidir. Definenin hem bulunduğu yerin su alan nemli bir bölge olması hem de metal kalitesi düşük, küçük birimli sikkelerden oluşması nedeniyle sadece on ikisinin imparatoru belirlenebilmiştir. Define içerisindeki otuz sikke ise arka yüz betiminden yararlanılarak belirli bir tarih aralığına verilebilmektedir. İmparatoru belirlenebilen sikkelerin en erkeni II. Valentinianus (MS 375-392) en geçi de Marcianus Dönemi'ne (MS 450-457) tarihlenmektedir. İmparatoru okunamayan sikkelerin büyük bir bölümü ise MS 423-457 yılları arasında darp edilmiş "çelenk içerisinde haç" tipindedir. Her ne kadar defineye, darp tarihi belirlenmeyen yirmi dokuz sikke bulunsa da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına ait definelerde çok sayıda örneği görülen I. Leo Dönemi'ne (MS 457-474) tarihlenen, arka yüzünde; "imparatorun monogramı, çömelmiş veya ayakta aslan" bulunan sikke örneklerini içermemesi, definenin gömü tarihinin Marcianus Dönemi (MS 450-457) olarak belirlenmesini mümkün kılmaktadır. Birden çok yapım evresi olan Nekropol Kilisesi'nin ek mekanlarından biri içerisinde bulunan definenin, mekânın zemin bölümünün altında ele geçmiş olması da, yapının inşa evreleri hakkında bilgi sunmaktadır. Sonuç olarak Anemurium Nekropol Kilisesi Geç Roma Definesi'nin; hem bulunduğu yapının inşa evreleri hakkında ipuçları vermesi, hem de Non-Imperial olarak adlandırılan imparatorluk dışı Afrika sikkelerinin örneklerini içermesi açısından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Anemurium, Nekropol Kilisesi, Geç Roma Definesi, Sikke.

Abstract

The subject of this study covers a Late Roman hoard, found during Anemurium Necropolis Church 2020 works and consisted of seventy-one coins. As the place where the hoard was found is a watery and humid area and the hoard includes small unit coins with low metal quality, emperors of only twelve of them could be identified. Thirty coins in the hoard can be dated back to a certain date range by using the reverse description. Of the coins with an emperor identified, the earliest one belongs to Valentinianus II (375-392 AD) while the latest one is dated back to the period of Marcianus (450-457 AD). Most of the coins, of which emperor could not be read, are in the type of the "cross in a wreath" minted between AD 423-457. Although there are twenty-nine coins without any mint date in the hoard, it is likely that this hoard is dated back Period of Marcianus (450-457 AD) since it does not include any coin sample, which is seen numerous in the hoards belonging to the second half of the 5th century AD, dated back to the period of Leo I (457-474 AD) and having the figure of "Emperor's monogram, crouching or standing lion" on its reverse. The hoard was found in one of the additional spaces of the Necropolis Church, which has more than one construction stages. As the hoard was found under the floor section of the structure, this provides information about the building stages of the structure. To conclude, it can be urged that the Late Roman Hoard of Necropolis Church has an important place in terms of both providing information about the building stages of the structure in which it was found and including the examples of non-imperial African coins called Non-Imperial.

Keywords: Cilicia, Anemurium, Necropolis Church, Late Roman Hoard, Coin.

Giriş

Dağlık Kilikya Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden birisi olan Anemurium Antik Kenti (Figür 1), günümüzde Mersin İli, Anamur İlçesi, Ören Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Anemurium Nekropol Kilisesi; antik kentin girişinde, günümüzde kentin içerisinden geçen asfalt yolun hemen batısında hafif eğimli bir tepenin üst noktasında yer almaktadır (Figür 2-3). Doğu-batı yönlü olarak inşa edilen yapı *nekropolis* sınırları içerisinde bulunduğundan dolayı Nekropol Kilisesi olarak adlandırılmıştır¹.

Nekropol Kilisesi'nde arkeolojik kazılara 1973 yılında başlanmış ve bu çalışmalar belirli periyotlarda 1975, 1976, 1978 ve 1987 kazı sezonlarında da devam ettirilmiştir². Anemurium ve Nekropol Kilisesi'nde arkeolojik kazı ve araştırmalara yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra 2016 yılında tekrar başlanmıştır. Önceleri daha çok tespit-belgeleme amaçlı yürütülen çalışmalara daha sonra kazı koruma-onarım ağırlıklı olarak bugüne kadar kesintisiz olarak devam ettirilmiştir³. Yapıda bugüne kadar yapılan çalışmalardan elde edilen veriler, yapının MS 4. yüzyılın sonunda küçük bir kilise olarak inşa edildiğini, ancak daha sonraları çeşitli ilavelerle daha büyük boyutlu bir kiliseye çevrildiğini, MS 660 civarında da işlevini kaybederek bu tarihten sonra da muhtemelen bir mezarlık alanı olarak kullanılmış olduğunu göstermiştir⁴.

Anemurium Nekropol Kilisesi 2020 yılı kazıları, yapının batısında yer alan 3.90x16.00 m ölçülerindeki 3. Mekân olarak adlandırılan dikdörtgen planlı alanda gerçekleştirilmiştir (Figür 4). Bu mekân, kilisenin doğusundaki kemerli bölümle onun batısındaki dış beden duvarları arasında kalan dikdörtgen görünümlü bir alandan oluşmaktadır. Çalışma konumuzu oluşturan Geç Roma Definesi ise, 3. Mekan'ın güneyinde, yaklaşık + 30,39 m kotunda, kemerli duvarın dibinde nemli bir toprak içerisinde bulunmuştur (Figür 4-6). Yine bu alanda, + 30,92 m kotunda 1.35x0.45 m ölçülerinde olasılıkla mekana girişi sağlayan bir eşik taşı tespit edilmiştir. Geç Roma definesinin bu eşik taşının 0,53 m altındaki bir kotta ele geçmiş olması, define nin kilisenin bu ek mekanının inşasından önce buraya gömüldüğü izlenimi uyandırmaktadır.

Anemurium Nekropol Kilisesi 2020 kazılarında ele geçen define içerisinde yer alan 71 sikkenin aşırı suya maruz kalan nemli bir alanda bulunması ve metal kalitesi düşük küçük birimli sikkelerden oluşması nedeniyle sadece 12'sinin imparatoru, 4'ünün de darphanesi okunabilmektedir. 2 sikkenin ise darphanesi okunamamasına rağmen "Non-Imperial" olarak adlandırılan imparatorluk dışı Afrika sikke örneklerinden olması sayesinde darp yerinin Carthage olduğunu söylemek mümkündür. Darphanesi okunabilen diğer sikkelerin 2'si Antiochia, 1'i Cyzicus ve 1'i de Roma darphanesine aittir. Define içerisinde darp tarihi belirlenebilen sikkeler MS 364-457 yılları arasına tarihlenmekte olup imparatoru okunabilen sikkelerin en erkeni II. Valentinianus (MS 383-392), en geç tarihli ise Marcianus'a (MS 450-457) aittir (Figür 7). İmparatoru belirlenebilen 12 sikkenin imparatorlara göre dağılımına bakıldığında; II. Valentinianus (MS 375-392) ve I. Theodosius'a (MS 379-395) ait 1'er sikke, Magnus Maximus Dönemi'ne (MS 383-388) tarihlenen 2 sikke, II. Theodosius (MS 402-450) ve Marcianus'a (MS 450-457) ait 4'er sikke örneği bulunmaktadır. Define içerisindeki 30 sikke ise düşük kondüsyonlu olsalar da, arka yüz tiplerinin anlaşılması sayesinde belirli bir tarih aralığına verilebilmektedir. Anemurium Geç Roma definesinde 42 sikkenin arka yüz tiplerine göre dağılımlarına bakıldığında 13 farklı tipin olduğu görülmektedir (Figür 8). Bu sikke tiplerinin büyük çoğunluğu bu dönem sikkelerinde çoğunlukla temsil edilen ve bilinen arka yüz tipleridir. Ancak, Non-Imperial olarak adlandırılan ve define içerisinde kesin olarak tanımlanabilen 2 örnek ile temsil edilen imparatorluk dışı Afrika sikkelerini ayrıca değerlendirmekte yarar vardır. Bu sikkelerin ilkinin ön yüzünde; [D N THEODOSIVS P F] AVC lejandıyla, imparator inci diademli, giyimli ve zırlı büstü ile sağa dönük

¹ Tekocak 2019, 214.

² Eski kazı ekibi tarafından Nekropol Kilisesi'nde gerçekleştirilen kazılar için bkz: Russell 1974, 17-18; Russell 1975, 126; Russell 1977a, 138; Russell 1977b, 7-8; Russell 1979, 3-5; Russell 1981, 267-270; Russell 1988, 261-270.

³ 2016 yılında Prof. Dr. Mehmet TEKOC AK'ın bilimsel danışmanlığında, Anamur Müzesi Müdürlüğü başkanlığında yeniden başlayan kazı, araştırma, konservasyon ve restorasyon çalışmaları, 2018 yılından bu yana Bakanlar Kurulu Kararlı kazı statüsünde yürütülmektedir. 2016 yılından itibaren Nekropol Kilisesi'nde gerçekleştirilen çalışmalar için bkz: Tekocak 2019, 212-221; Tekocak - Aldemir 2019, *passim*; Tekocak 2020a, 197-220; Tekocak 2020b, 178-209.

⁴ Russell 1981, 263-290; Russell 1989, 1621-1637; Hill 1996, 94-96; Tekocak 2017, 134-136.

olarak betimlenirken, arka yüzünde; lejand bulunmayıp çelenk içerisinde K ve haç yer almaktadır⁵ (Kat. No. 41). Diğer sikkenin ise kondüsyonu ilk sikkeye oranla daha kötü olmakla birlikte ön yüzünde; [DOMINO] NOSTRO lejandı okunabilmektedir. Sikkenin arka yüzünde ise; Victoria'nın sola doğru ilerleyen; palmiye dalı ve çelenk tutan tasviri bulunmaktadır⁶ (Kat. No. 42). Non-Imperial olarak adlandırılan imparatorluk dışı Afrika sikkelerinin darp yerinin Carthage olduğu konusunda fikir birliği bulunsa da, bu sikkelerin hangi tarihlerde darp edildiği konusu tartışmalıdır. LRBC'de; sikkenin üzerinde darp ettiren kişinin açıkça isminin yazmamasından yola çıkılarak, Gildo (MS 397-398) veya Bonifatius (MS 422-438) gibi isyancılar döneminde basılmış olabilecekleri ileri sürülmektedir⁷. RIC'de; defineler içerisindeki imparatorluk dışı Afrika sikke örnekleri göz önünde bulundurularak MS 423-442 yılları arasında darp edilmiş olabilecekleri ifade edilmektedir⁸. Bu sikkeleri, çağdaş imparatorluk sikkelerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri ağırlıklarının daha düşük olmasıdır. Ortalama 1.00 gr civarında ağırlığa sahip olan sikkeler, imparatorluk dışındaki otoriteler tarafından çok sayıda ve tipte darp edilmiştir⁹. Anemurium Geç Roma definesi içerisinde kesin olarak tanımlanabilen imparatorluk dışı Afrika sikkelerinin 2 örneği de 9 mm çapındayken, birinin ağırlığı 1.16 gr, diğerinin ise 0.73 gr'dır. Non-Imperial olarak adlandırılan bu sikkelerin Anadolu'da yayımlanmış Geç Roma sikkelerinde örnekleri sadece Zeugma Definesi içinde görülmektedir. Zeugma Definesi içerisinde 6 Non-Imperial sikke bulunmakta olup bunların arka yüzünde çelenk içerisinde haç yer almaktadır¹⁰. Anemurium Definesi'nde de, çelenk içerisinde haç tipindeki Non-Imperial sikke örneklerinin olduğunu, bunların çapları ve ağırlıklarını göz önünde bulundurarak söylemek mümkün olsa da, sikkelerin aşırı korozyon tabakaları ve düşük kondüsyonları bunu kesin olarak ifade etmemizi mümkün kılmamaktadır (Kat. No. 36-40).

Anemurium Geç Roma Definesi ile karşılaştırma yapılabilecek Anadolu'daki yayımlanmış Geç Roma definelerine bakıldığında; Arykanda ve Taburabat Defineleri, en geç tarihli sikkeleri Marcianus Dönemi'ne ait olması açısından Anemurium Geç Roma definesi ile benzerdirler. Ancak her iki sikke definesi de, Anemurium Geç Roma Definesi'ne oranla çok sayıda sikke örneği içermektedir. Arykanda TK3 Definesi¹¹; 259 sikkeden oluşmakta olup bunların 218'i tanımlanabilmektedir. MÖ 1. yüzyıla ait 4 sikke örneği bulunan definedeki okunabilen diğer 214 sikke, MS 305-457 yılları arasına tarihlenmektedir. Anemurium Geç Roma Definesi ile gömü tarihi yakın olmakla birlikte, Anemurium Geç Roma sikkelerinde MS 423-457 yılları arasında görülen yoğunluk Arykanda Definesi'nde görülmemektedir. Arykanda Definesi sikkeleri MS 395-423 yılları arasında yoğunlaşmakta olup define içerisinde Marcianus Dönemi'ne tarihlenen 1 sikke bulunmaktadır. Taburabat Definesi¹² ise 3432 sikkeden oluşmaktadır. Bunlardan sadece I. Constantinus ile Marcianus Dönemleri arasına tarihlenen 342 örnek tanımlanabilmiştir. Taburabat Definesi'nde sikke sayısının fazla olmasıyla aynı doğrultuda, Anemurium Definesi'ne oranla çok sayıda imparatora ve darphaneye ait örnekler bulunmaktadır. Anemurium Geç Roma Definesi'ne oranla gömü tarihi daha geç olmakla birlikte Zeugma, Parion Tiyatrosu ve Sardis kazılarında ele geçen definelerde de Anemurium Geç Roma definesi gibi MS 5. yüzyıl sikkeleri yoğunluktadır. Zeugma Definesi 424 sikkeden oluşmakta olup tanımlanabilen sikkeleri II. Theodosius ile I. Leo Dönemleri arasına tarihlenmektedir¹³. Zeugma Definesi Non-Imperial olarak adlandırılan imparatorluk dışı Afrika sikkelerinin görülmesi açısından da Anemurium Geç Roma Definesi ile benzerdir¹⁴. Parion Tiyatrosu Definesi'nde ise, birçoğunun düşük kondüsyonlu olması nedeniyle okunamayan I. Constantinus ile I. Leo Dönemleri arasına tarihlenen 277 sikke yer almaktadır. Parion Tiyatrosu Definesi'nde dikkate değer bir konu da tanımlanabilen sikkelerin büyük çoğunluğunun Marcianus ve I. Leo sikkelerinden oluşmasıdır. Sardis kazılarında bulunan 5 küçük Geç Roma definesi ise, az sayıda sikke içeren bronz define örneklerinden olmaları açısından Anemurium Geç Roma Definesi ile benzerdirler¹⁵. 1968 yılında bulunan define;

⁵ RIC X, 3819.

⁶ RIC X, 3805.

⁷ LRBC II, 58.

⁸ RIC X, 234.

⁹ İmparatorluk dışı Afrika sikkeleri tipleri için bkz: RIC X, 233.

¹⁰ Köker 2018, 206.

¹¹ Sancaktar 2012, 219-228.

¹² Arslan 1987, 45-50; Arslan 1989, 156-167; Arslan 1999, 43-55.

¹³ Köker 2018, 202.

¹⁴ Köker 2018, 203, 206.

¹⁵ Evans 2013, 137-156.

MS 4. yüzyılın ortaları ile Zeno Dönemi (MS 474-491) arasına tarihlenen 12 sikkeden meydana gelmektedir. 1983 yılı kazılarında bulunan ve 29 sikkeden oluşan define, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile I. Leo Dönemi arasına tarihlenen sikke örneklerini içermektedir. 10 sikkeden oluşan ve 1985 yılında bulunan definedeki sikkelerin 1'i Marcianus, 2'si I. Leo'ya aitken imparatoru belirlenemeyen diğer sikkelerin tamamına yakını MS 5. yüzyıla ait örneklerdir. 1986 yılında bulunan definede ise MS 5. yüzyıl sikkeleri ağırlıklı olan 83 sikke bulunmaktadır. İmparatoru okunabilen sikkelerin en erkeni II. Constantius en geç tarihli de I. Leo Dönemi'ne aittir. 1991 yılında bulunmuş olan define ise, Anemurium Geç Roma Definesi gibi 71 sikkeden oluşmaktadır. Define içerisindeki sikkelerin en erkeni MS 383-392 yılları arasında darp edilmişken, Zeno'ya ait 13 sikke örneği ise olasılıkla definenin en geç tarihli sikkeleridir. Tripolis 2013 yılı kazılarında kemerli yapı olarak adlandırılan alandaki kazı çalışmalarında bulunan 3 Geç Roma definesi de gömü tarihleri Anemurium Geç Roma Definesi'ne oranla daha erken olsa da az sayıda sikkeye sahip olması yönüyle Anemurium Geç Roma Definesi'yle benzerdir. I. nolu define 97 sikke içermekte ve tanımlanabilen sikke örnekleri MS 342-392 yılları arasına tarihlenmektedir. III. nolu definede 45 sikke bulunmakta olup olasılıkla en erken tarihli MS 3. yüzyıla, en geç tarihli ise MS 408-423 yılları arasında darp edilmişlerdir. IV. nolu define ise 40 sikke bulunmaktadır. Sikkelerin en erkeni MS 337-340 yılları arasında II. Constantius adına basılmış olup en geç tarihli III. Valentinianus Dönemi'ne (MS 425-455) aittir¹⁶.

Sonuç

Anemurium Nekropol Kilisesi Geç Roma Definesi'ne ait sikkelerinin darp tarihlerinin yüzdelerle dağılımına bakıldığında; %19'unun MS 401-408, %40'ının ise, MS 423-457 yılları arasına tarihlendiği görülmektedir. Define içerisinde okunamayan sikkelerin metrolojik özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda, bunların da büyük çoğunluğunun *çelenk içerisinde haç* tipinde olduğunu söylememiz mümkündür. Her ne kadar define içerisinde darp tarihi belirlenmeyen 29 sikke bulursa da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına ait definelerde¹⁷ çok sayıda görülen ve I. Leo Dönemi'ne (MS 457-474) tarihlenen, arka yüzünde; I. Leo'nun; *monogramı, çömelmiş veya ayakta aslan* bulunan sikkelerin örneğinin bulunmaması, definenin gömü tarihinin Marcianus Dönemi (MS 450-457) olduğunu düşündürmektedir. MS 423-457 yılları arasına tarihlenen ve arka yüzünde; lejand olmadan *çelenk içerisinde haç* bulunan sikkelerdeki yoğunluk da definenin Marcianus Dönemi'ne ait olduğunu güçlendiren bir diğer veridir. Anemurium Nekropol Kilisesi'nin MS 4. yüzyıl sonunda, başlangıçta küçük bir kilise olarak inşa edildiği, sonraki dönemlerde ise kilisenin genişletilerek günümüzdeki kazılarda ortaya çıkarılan plan tipine ulaştığı ileri sürülmektedir. Makalede ele alınan Geç Roma Definesi de kiliseye sonradan eklenen bir mekânda bulunmuştur. Bu haliyle MS 2.-3. yüzyılda olasılıkla nekropol alanı olarak kullanılan bu mekân, zamanla kilisenin genişletilmesiyle yapıya ait ek bölümlerden biri haline getirilmiştir. Bir başka ifade ile Geç Roma Definesi'nin bulunduğu bu alanın MS 2. yüzyıl içerisinde farklı bir amaçla inşa edildiği, terk edildikten sonra da bir süre pagan mezarlık alanı olarak kullanıldığı¹⁸ ve daha sonra da kiliseye ait ek bir mekâna dönüştürüldüğü söylenebilir¹⁹. Konumuzu oluşturan Geç Roma Definesi de Marcianus Dönemi'nde bu alanın terk edilip işlev dışı kaldığı, ancak henüz kilisenin bir ek binası olarak kullanılmadığı dönemde buraya gömülmüş olmalıdır. Geç Roma Definesi'nin olasılıkla kilisenin ek mekanına girişi sağlayan eşik taşının 0,53 m aşağısındaki bir kotta ele geçmiş olması da, definenin bu ek mekanının inşasından önce buraya gömüldüğü düşüncesini doğrulamaktadır. Bu düşüncüyü doğrulayan bir başka önemli veri de kilise ek mekânı ile aynı dönemlerde (MS 5. yüzyıl ve erken 6. yüzyıl) yapıya eklenmiş olan zemin mozaikleridir²⁰. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, bugüne kadar Nekropol Kilisesi'nin mimarisi ile ilgili henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İlerleyen yıllarda Nekropol Kilisesi'nin

¹⁶ Baş 2019, 74-93.

¹⁷ I. Leo Dönemi'ne tarihlenen Zeugma Definesi'nde tanımlanabilen 36 sikke bulunurken, Parion Tiyatrosu sikkelerinde 62 sikke bulunmaktadır bkz: Köker 2018, 202-207; Oyarçin 2018, 168.

¹⁸ Russell 1979, 3.

¹⁹ Anemurium Nekropol Kilisesinin ana mekanlarında gerçekleştirilen kazılarda ele geçen sikkelerin büyük bir bölümü Erken Bizans Dönemi'ne aitken, definenin bulunduğu alanda MS 2. yüzyıla kadar uzanan Roma sikkeleri de yoğun olarak ele geçmektedir. 2019 yılı Nekropol Kilisesi çalışmalarında, kilisenin ana mekanlarından, *baptisterium (vaftizhane)* bölümünün batı girişi ile kilisenin kuzey duvarının keşiştiği yerde Heraclius Dönemi'ne tarihlenen bir Erken Bizans bronz sikke definesi ele geçmiştir bkz: Oyarçin- Tekocak 2020, 269-295.

²⁰ Campbell 1998, 50.

Anemurium Nekropol Kilisesi'nden Bir Geç Roma Definesi

ve çevresindeki arkeolojik kazıların tamamlanıp, kilisenin ve ek mekanlarının arkeolojik buluntular da göz önünde bulundurularak detaylı bir şekilde mimarisinin incelenmesi, yapı hakkında daha somut verilere ulaşılanını sağlayacaktır. Sonuç olarak; Anemurium Nekropol Kilisesi Geç Roma Definesi'ni oluşturan sikkelerin, her ne kadar aşırı korozyon ve bozulma nedeniyle kondsyonları oldukça kötü olsa da, hem yapının inşa evreleri hakkında ipuçları vermesi, hem de Non-Imperial olarak adlandırılan imparatorluk dışı Afrika sikkelerinin örneklerini içeren az sayıda yayımlanmış Geç Roma Definesi örneklerinden biri olması bakımından son derece önemli bir yere sahiptir.

Katalog

II. Valentinianus (MS 375-392)

MS 383-392

Belirsiz Darphane

Öy: D N VALENTINIANVS [P F AVG]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.
Ay: [SALVS REI]-PVBLICAE; Victoria, sola doğru ilerliyor; sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram (*LRBC II, Salus Rei Publicae Tip 2*).

1*. AE4, 12 mm., 1.04 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.050.

I. Theodosius (MS 379-395)

MS 383-392

Belirsiz Darphane

Öy: D N THEODO-[SIVS P F AVC]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.
Ay: [SALVS REI]-PVBLICAE; Victoria, sola doğru ilerliyor; sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram (*LRBC II, Salus Rei Publicae Tip 2*).

2. AE4, 13 mm., 1.08 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.005.

Magnus Maximus (MS 383-388)

MS 387-388

Belirsiz Darphane

Öy: D N MAG MAXI-[MVS PF AVC]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [SPES ROMA]NORVM; Karargah kapısı; iki burçlu, üstte yıldız.

3*. AE4, 12 mm., 0.40 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.014.

4. AE4, 12 mm., 1.58 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.039. Öy: [D N MAG M]AXI-[MVS PF AVC]; Ay: [SPES ROMANORVM]

II. Theodosius (MS 402-450)

MS 404-408

Roma

Öy: [D N THEODO]-SIVS P F AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [VRBS ROMA FELIX-OF-Q]; Roma ayakta cepheden, başı sağa, sağ elinde tropaeum, sol elinde globus üzerinde Victoria tutmakta; sol yanında kalkan. Kesimde: SMR[OM]

Ref: RIC X, 1283; LRBC II, 818.

5*. AE3, 17 mm., 1.90 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.004.

MS 425-435

Cyzicus

Öy: [D N THE]ODO-SIVS PF AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Lejand yok. Çelenk içerisinde Latin veya potent haçı. Kesimde: [SM]KA

* Katalog numarasının yanında yıldız, orijinal ölçüsünde fotoğrafı verilen sikkeleri belirtmek için kullanılmıştır (bkz. Figür 9).

Anemurium Nekropol Kilisesi'nden Bir Geç Roma Definesi

Ref: RIC X, 449; LRBC II, 2604.

6*. AE4, 12 mm., 1.25 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.034.

Belirsiz Darphane

Öy: [D N THEODO]-SIVS PF AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Lejand yok. Çelenk içerisinde Latin veya potent haçı.

7. AE4, 13 mm., 1.07 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.036.

8. AE4, 11 mm., 1.26 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.026.

Marcianus (MS 450-457)

Antiochia

Öy: D N MARCIAN[VS P F AVC]; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Çelenk içerisinde Marcianus'un monogramı, yukarıda haç, altta S. Kesimde: [A]NTA

Ref: RIC X, 569.

9*. AE4, 13 mm., 1.53 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.049.

Belirsiz Darphane

Öy: [D N MARCIA]NVS P F AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Çelenk içerisinde Marcianus'un monogramı, yukarıda haç, altta S.

10*. AE4, 10 mm., 0.91 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.016.

11. AE4, 10 mm., 0.94 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.024. Öy: [D N MARCIANVS P F AVC]

12. AE4, 11 mm., 1.19 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.043. Öy: [D N MARCIANVS] P F AVC

Belirsiz İmparator

MS 364-392

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [GLORIA RO-MANORVM]; İmparator ayakta, sağa hamle yapar durumda, sol elinde labarum, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklüyor. (LRBC II, Gloria Romanorum Tip 8).

13. AE, 16 mm., 1.32 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.011.

14. AE, 14 mm., 1.05 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.012.

MS 383-388

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [VICTORIA AVCCC]; İki Victoria ayakta, karşılıklı, ellerinde çelenk. (LRBC II, Victoria Avggg Tip 2).

15*. AE4, 14 mm., 1.08 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.013.

MS 383-392

Antiochia

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: SAL[VS REI-PUBLICAE]; Victoria, sola doğru ilerliyor; sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram. Kesimde: ANT[] (LRBC II, Salus Rei Publicae Tip 2).

16. AE4, 11 mm., 1.04 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.015.

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [SALVS REI-PVBLICAE]; Victoria, sola doğru ilerliyor; sağ elinde omuzuna dayadığı tropaeumu taşıyor. Sol eliyle esiri sürüklüyor. Sol boşlukta, christogram. (*LRBC II, Salus Rei Publicae Tip 2*).

17. AE4, 13 mm., 1.00 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.028.

18. AE4, 12 mm., 1.07 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.009.

19. AE4, 12 mm., 1.44 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.010.

20. AE4, 12 mm., 1.00 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.051.

21. AE4, 11 mm., 1.19 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.020.

22. AE4, 11 mm., 0.80 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.057.

23. AE4, 11 mm., 0.96 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.064.

MS 395-401

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [VIRTVS-EXERCITI]; İmparator, ayakta, solda, cepheden, başı sağa; sağ elinde mızrak, sol elinde yere dayalı kalkan tutuyor. Sağda Victoria, bir eliyle imparatorun başına çelenk takıyor, diğer eliyle palmye dalı tutuyor (*LRBC II, Virtvs Exerciti Tip 2*).

24*. AE4, 14 mm., 1.82 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.056.

25. AE4, 13 mm., 0.61 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.065.

MS 401-403

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun miğferli, zırlı, giyimli büstü, 4/3 cepheden. Sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutmakta.

Ay: [CONCORDI - A] AVCC; Constantinopolis, oturuyor, miğferli, cepheden, başı sağa. Sağ elinde asa, sol elinde küre üzerinde Victoria tutmakta. Sağ ayağının yanında gemi pruvası (*LRBC II, Concordia Avgg*).

26. AE3, 18 mm., 1.79 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.003.

MS 404-406

Cyzicus

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: CONCOR-DIA AVCCC; Ortada büyük haç. Kesimde: [SM]KA (*LRBC II, Concordia Avggg*).

27*. AE4, 11 mm., 0.76 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.027.

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [CONCOR-DIA AVCCC]; Ortada büyük haç. (*LRBC II, Concordia Avggg*).

28. AE4, 12 mm., 1.38 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.041.

29. AE4, 10 mm., 0.52 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.066.

30. AE4, 9 mm., 0.57 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.032.

MS 406-408

Belirsiz Darphane

Öy: [] PF AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: [GLORI-A ROMA-NORVM]; Üç imparator ayakta, cepheden: bir elleri kalkan üzerinde, diğer elleriyle mızrak tutuyorlar (*LRBC II, Gloria Romanorum Tip 21*).

31. AE4, 14 mm., 1.08 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.006.

32. AE4, 14 mm., 1.44 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.025. Öy: []

MS 423-457

Belirsiz Darphane

Öy: []; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Lejand yok. Çelenk içerisinde Latin veya potent haçı.

33*. AE4, 13 mm., 1.15 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.021.

34. AE4, 13 mm., 0.60 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.022.

35. AE4, 13 mm., 1.18 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.017.

36. AE4, 12 mm., 0.52 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.040.

37. AE4, 11 mm., 0.88 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.007.

38. AE4, 11 mm., 0.52 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.048.

39. AE4, 9 mm., 0.35 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.019.

40. AE4, 9 mm., 0.37 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.044.

İmparatorluk Dışı Afrika Sikkeleri

MS 422-445

Carthage

Öy: [D N THEODOSIVS P F] AVC; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: Çelenk içerisinde K ve haç.

Ref: RIC X, 3819.

41*. AE4, 9 mm., 1.16 gr., Ky. 12, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.042.

Öy: [DOMINO] NOSTRO; İmparatorun inci diademli, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: []; Victoria, sola doğru ilerliyor; ellerinde palmye dalı ve çelenk tutmakta.

Ref: RIC X, 3805.

42*. AE4, 9 mm., 0.73 gr., Ky. 6, K. Kod. No. ANR20.NK.3M.DU.018.

Kaynakça

- Arslan, M. (1987). *Taburabat Definesi Arcadius Devri Sikkeleri*, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, 45-50.
- Arslan, M. (1989). *Taburabat Definesi Roma Devri Sikkeleri*, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, 156-167. (İngilizce Özet).
- Arslan, M. (1999). *The Taburabat Hoard*, C. S. Lightfoot (Ed.), *Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies*, 43-55.
- Baş, E. (2019). *Tripolis Define Sikkeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Campbell, S. D. (1998). *The Mosaics of Anemurium*, Toronto.
- Carson, R. A. G., Hill, P. V., Kent, J. P. C. (1989). *Late Roman Bronze Coinage (LRBC II)*, London.
- Evans, J. D. (2013). *Five Small Bronze Hoards from Sardis and Their Implications for Coin Circulation in the Fifth Century C.E.*, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 369, 137-156.
- Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, USA.
- Kent, J. P. C. (1994). *The Roman Imperial Coinage, Vol. X, The Divided Empire and the Fall of the Western Parts, AD 395-491 (RIC X)*, London, 1994.
- Köker, H. (2018). *Zeugma'dan Bir Geç Roma Definesi*, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 44, 202-207.
- Oyarçin, K. (2018). *A General Evaluation on the Coins from the Theater of Parion*, C. Başaran, H. E. Ergürer (Ed.), *Roman Theater of Parion*, İstanbul, 165-174.
- Oyarçin, K., Tekocak, M. (2020). *Anemurium Nekropol Kilisesi Heraclius Definesi*, *Seleucia X*, 269-
- Russell, J. (1974). *Excavations at Anemurium, Southern Turkey (1973)*, *Echos Du Mode Classique, Classical News and Views*, Vol: XVIII, No: 1, Canada, 14-18.
- Russell, J. (1975). *Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1973*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII-2, 121-139.
- Russell, J. (1977a). *Excavations at Anemurium (Eski Anamur)-1975*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV-2, 133-145.
- Russell, J. (1977b). *Excavations at Anemurium (1976)*, *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, Vol: XXI, No: 1, Canada, 5-15.
- Russell, J. (1979). *Excavations at Anemurium (1978)*, *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, vol. XXIII, no 1, 1-8.
- Russell, J. (1981). *Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1976*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV-1, 263-290.
- Russell, J. (1988). *Conservation and Excavation at Anemurium (Eski Anamur) 1987*, X. KST/2, Ankara, 261-270.
- Russell, J. (1989). *Christianity at Anemurium (Cilicia)*, In: *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne*. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste, 21-28 septembre 1986. Rome: École Française de Rome, 1989, 1621-1637.

Sancaktar, H. (2012). *2011 Yılı Arykanda Kazısı TK3 Definesi: Bir Ön Değerlendirme*, Mediterranean Journal of Humanities II/2, 219-228.

Tekocak, M. (2017). *Anemurium Antik Kenti Kiliselerine Genel Bir Bakış*, VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri, Konya, 133-142.

Tekocak, M. (2019). *Excavation and Restoration Studies at Anemurium in 2018*, ANMED 17, 212-221.

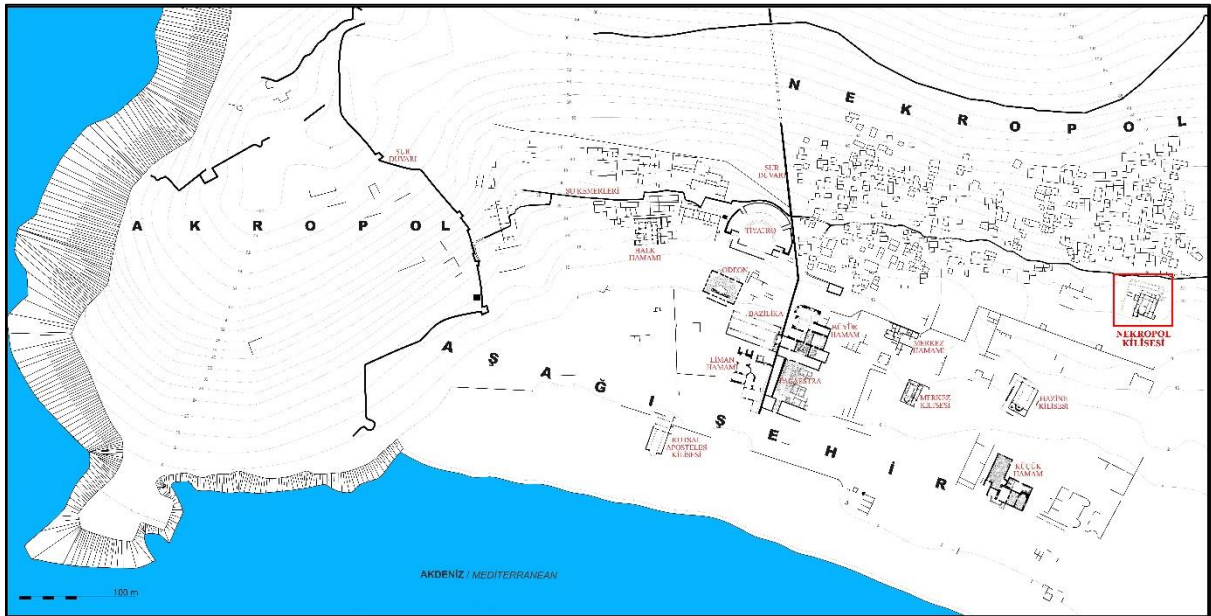
Tekocak, M., Aldemir, C. (2019). *Anemurion, Anadolu'nun Güneyinde Bir Liman Kenti*, Anemurion Çalışmaları I, Ankara.

Tekocak, M. (2020a). *Anemurium Kazı ve Restorasyon Çalışmaları: 2018*, 41. KST/3, Ankara, 197-220.

Tekocak, M. (2020b). *Anadolu'nun Güneyinde Bir Liman Kenti Anemurium*, Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları, Mersin, 178-209.

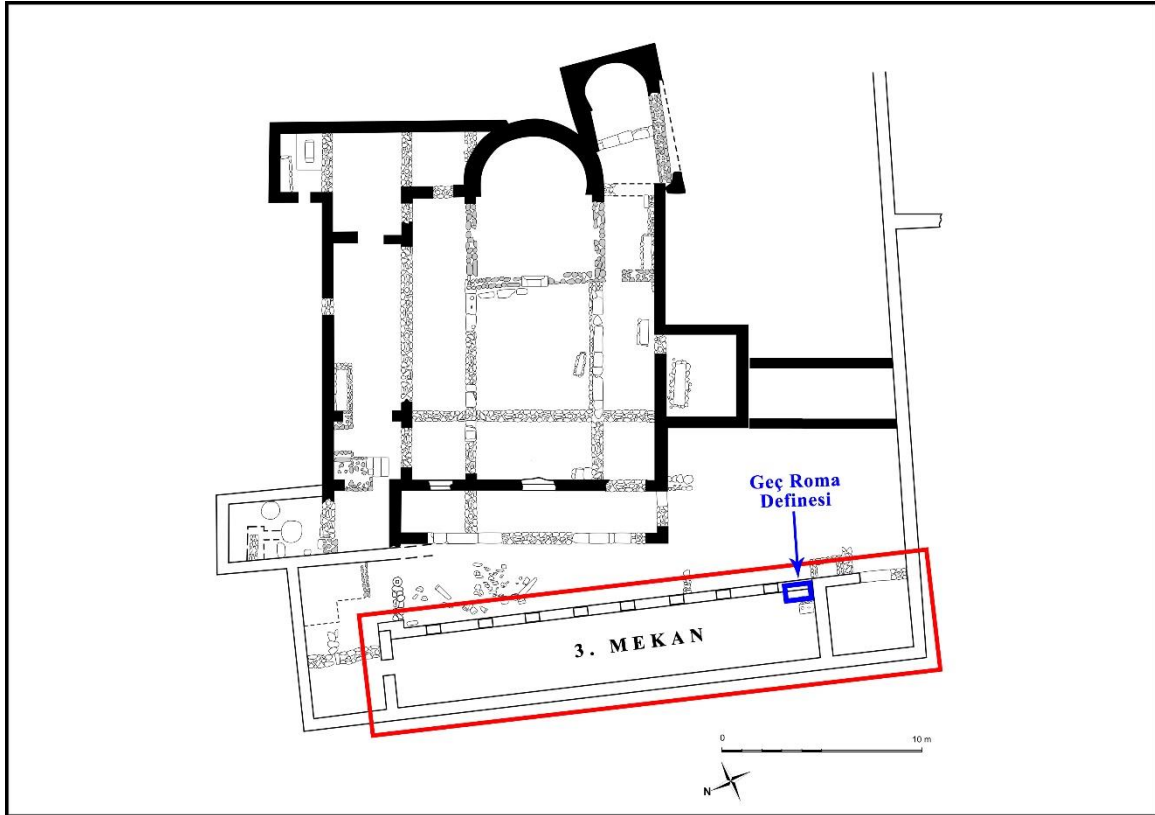
Figür 1: Anemurium Antik Kenti'nin Yerini Gösterir Harita

Figür 2: Anemurium Kent Planı ve Nekropol Kilisesi

Figür 3: Anemurium Nekropol Kilisesi

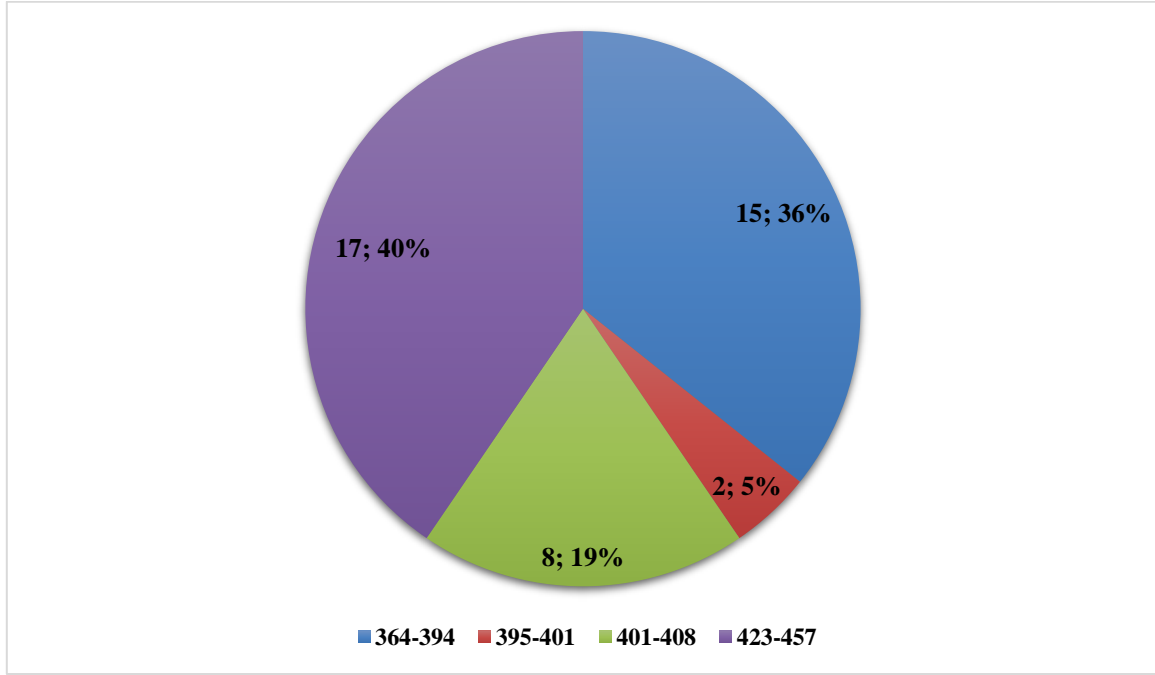
Figür 4: Anemurium Nekropol Kilisesi 2020 Yılında Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği 3. Mekan ve Geç Roma Definesi Buluntu Yeri

Figür 5: Anemurium Nekropol Kilisesi 2020 Yılında Kazı Çalışmalarının Gerçekleştirildiği 3. Mekan ve Geç Roma Definesi Buluntu Yeri

Figür 6: Anemurium Nekropol Kilisesi ve Geç Roma Definesinin Buluntu Anı

Figür 7: Anemurium Nekropol Kilisesi Geç Roma Definesi Sikkelerinin Darp Yıllarına Göre Dağılımı

Darp Tarihi	Arka Yüz Tipi	Sayı	Darp Tarihi	Arka Yüz Tipi	Sayı
364-392	GLORIA ROMANORVM; İmparator ayakta, sağa esir sürüklüyor.	2	404-408	VRBS ROMA FELIX; Cepheden ayakta Roma.	1
383-392	SALVS REIPUBLICAE; Victoria, sola doğru ilerliyor ve esiri sürüklüyor.	10	406-408	GLORIA ROMANORVM; Üç imparator ayakta.	2
383-388	SPE ROMANORVM; Karargah kapısı; iki burçlu, üstte yıldız.	2	422-438 (?)	İmparatorluk Dışı Afrika Sikkeleri; Çelenk içerisinde K ve haç.	1
383-388	VICTORIA AVCCC; İki Victoria ayakta karşılıklı.	1	422-438 (?)	İmparatorluk Dışı Afrika Sikkeleri; Victoria ayakta sola, palmiye dalı ve çelenk tutmakta.	1
395-401	VIRTVS EXERCITI; Victoria, imparatora çelenk takıyor.	2	427-455	Lejand yok; Çelenk içerisinde haç.	11
401-403	CONCORDIA AVCC; Oturan Constantinopolis.	1	450-457	Marcianus'un Monogramı	4
404-406	CONCORDIA AVCCC; Ortada büyük haç.	4	Toplam	13 Farklı Arka Yüz Tipi	42

Figür 8: Anemurium Nekropol Kilisesi Geç Roma Definesi Sikkelerinin Arka Yüz Tiplerine Göre Dağılımı

Figür 9: Katalogdaki Sikkelerin Fotoğrafları

Phrygia Sebastesi'nden Tutsak Eros Figürlü Mermer Bir Masa Ayağı

A Marble Table Support with the Figure of Captive Eros from Sebaste in Phrygia

Münteha ŞAHAN DİNÇ

Uşak Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

munteha.dinc@usak.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0003-4991-6645

Öz

Phrygia'nın önemli kentlerinden biri olan Sebaste'de 1966-1978 yılları arasında yürütülen kurtarma kazıları sırasında kiliseler alanından bulunan 'Tutsak Eros' figürlü mermer masa ayağı, literatürde 'monopodia' adıyla anılan olasılıkla dikdörtgen masa tablasını desteklemek üzere yapılmıştır. Güncel çalışmalarda çok az sayıda örnekle temsil edilen Eros figürü korunmuşluk durumu ve stili ile ön plana çıkacak nitelikte bir eserdir. Roma Dönemi'ne tarihlendirilen söz konusu eser, MS 2. yüzyılın ortalarında Roma'nın Asya Eyaleti'ndeki kentlerde lüks yaşamın ve estetik anlayışının bir yansıması olarak mermer mobilyalarına güzel bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca mermer masa ayağı, Sebaste kentinde ileride yapılacak olan kazı çalışmalarında bu tür eserlerin sayıca artacağına da habercisi olarak yorumlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tutsak Eros, Monopodia, Roma Dönemi, Sebaste, Phrygia

Abstract

The marble table support with the figure of 'Captive Eros' found in the area of the churches during the rescue excavations carried out between 1966-1978 in Sebaste, one of the important cities of Phrygia, was probably made to support the rectangular tabletop, which is called 'monopodia' in the literature. The figure of Eros, which is represented with very few examples in current studies, is an artifact that will stand out with its preservation and style. The artifact dates to the Roman Period, is a fine example of a marble furniture as a reflection of the luxury life and of the sense of aesthetics in cities of the Asian Province of Rome in the middle of the 2nd century AD. Furthermore, the marble table support should be interpreted as a harbinger that such artifacts will increase in number during future excavations in the city of Sebaste.

Keywords: Captive Eros, Monopodia, Roman Period, Sebaste, Phrygia

Giriş

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Phrygia'nın merkezi kentlerinden biri olan Sebaste, Uşak il merkezinin 38 km güneyinde bulunan Sivaslı ilçesine 2 km mesafedeki Selçukler kasabasında yer almaktadır¹. Kent günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da yüksek dağların arasında uzanan geniş ovalık arazilerle kaplıydı. Kentin verimli topraklara sahip olmasındaki en önemli unsur kaynağını kuzeydeki Dindymos (Murat) Dağı'ndan alan ve 170 km kuzey-güney doğrultulu olarak hareket eden ve güneydeki Maiandros'a (Büyük Menderes) dökülen Sindros (Banaz) Çayı'dır². Yerleşim tarihi Neolitik Dönem'e kadar geri giden Sebaste ve yakın çevresi sürekli olarak Phrygia Bölgesi sınırları içerisine dahil edilmiş zamanla bölgenin ikiye ayrılması ile de Phrygia Magna'nın önemli bir kenti olarak var olmuştur³. MS 4.yüzyıldan itibaren bölge tekrar ikiye ayrılarak bu kez de Pacatiana⁴ ve Salutaris olarak adlandırılmıştır. Sebaste ise Phrygia Pacatiana bölgesi sınırlarında yer almıştır. Sebaste, büyük olasılıkla Roma Dönemi öncesinde bölgede var olan küçük yerleşimlerin *synoikismos* yoluyla bir araya getirilerek daha merkezi ve büyük bir kent kurma düşüncesi ile Augustus tarafından MÖ 20 yıllarında kurulmuştur⁵. Epigrafik, numizmatik ve seramik buluntular kentin MS 2. ve 3. yüzyılda en görkemli dönemlerini yaşadığını

¹ Taştömür 2017, 83.

² Şenol 2007, 24.

³ Taştömür 2021, (Baskıda)

⁴ Constantin zamanında doğuya vali olarak gönderilen Pacatianus'un isminden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır.

⁵ İmparator Augustus'un Actium Savaşı'ndan sonra Asia'yı ziyareti sırasında Apollon kehanet merkezinden görüş olarak kenti kurduğu epigrafik belgelere dayanılarak ileri sürülmektedir. Bu konuda bkz. Magie 1950, 472; Merkelbach 1997, 140-144.

göstermektedir⁶. Henüz bilimsel kazı çalışmalarının başlatılmadığı Sebaste kentinde, 19. Yüzyıl gezginlerinin yapmış olduğu epigrafik çalışmalar kentin araştırma tarihini aydınlatsa da hiçbir zaman yeterince araştırılmamış bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına Dr. Fıratlı 1966-1978 yılları arasında 13 kazı sezonu süresince kurtarma kazıları gerçekleştirmiştir⁷. Söz konusu kazıların 1978 yılında sona ermesinin ardından büyük bir sessizliğe bürünen kent ve çevresi, 2016 yılında Uşak Yüzey Araştırması çalışmaları ile yeniden bilim dünyasında yer almaya başlamıştır⁸. 2017 yılından itibaren ise yoğun yüzey araştırmaları başlatılmış ve günümüzde de bu araştırmalar Sebaste kenti ve çevresinde sürdürülmektedir⁹.

Tanımı

Eser, çıplak olarak ayakta duran bir Eros ile arkasındaki destek kısmından oluşmaktadır. Eros'un başı kırılarak kayıp olup günümüze kadar ulaşmamıştır. Sağ bacak dizden, sol bacak dizin hemen altından kırık ve eksiktir. Genel olarak tüm yüzey de yer yer aşınma ve kırıklar gözlenmektedir. Ön ve arka yüzeyinde harç izleri bulunmaktadır. Eserin tamamı ince grenli beyaz mermerden işlenmiştir. Korunan kısımlarından üç bölümden oluştuğunu tahmin etmek zor değildir. Başın arkasında yükselen desteğin kırık kısmının ortasında bir dübel yuvası bulunmaktadır. Bu kısım masa tablası için bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Ön kısım ayakta erkek figüründen oluşmakta, arkasındaki desteğe yüksek kabartma şeklinde yaslanmaktadır. Arka kısımda ağaç kütüğü biçimindeki destek sütunu yer almaktadır. Kaidesi korunamamıştır. Bütün bu özellikler eserin figür kabartmalı "mermer masa ayakları" içinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır¹⁰.

Sebaste'den figürlü masa ayağının korunan yüksekliği 49 cm, genişliği 20 cm, kalınlık 18 cm'dir. Figür kısmı arkadaki destekten 10 cm dışa doğru, yüksek kabartma olarak işlenmiş olup korunan yükseklik 38 cm'dir¹¹. Destek kısmının üstünde olasılıkla masa tablası için 3 cm çapında dairesel bir delik bulunmaktadır. Tam olarak korunmuş yayınlı örnekler üzerinden farklı biçimlerde masa tablalarını taşıyan destek ayağının üzerinde yuvarlak ve ya dörtgen formlu açılmış dübel yuvalarının olduğu bilinmektedir¹².

Yüksek kabartma olarak bir masanın destek kısmına işlenen figür kanatlı bir Eros'tur. Ayakta ve çıplak olarak tasvir edilmiştir. Kanatları, omuzlarının hemen arkasından başlayıp yükselmekte ve arkadaki desteğin üzerine doğru açılarak uzanmaktadır. Gövde ağırlığını sol bacak taşıırken, sağ bacak olasılıkla dizden hafifçe bükülmüş ve serbest şekilde durmaktadır. Bu durum sol kalçada dışa taşkın bir duruş yaratmıştır. Kollar dirseklerden bükülerek arkaya doğru uzanmış ve bileklerin hemen üzerinden himationa sarınmıştır. Kollar olasılıkla arkada kalça üzerinde bir araya getiriliyor olmalıydı. Himationun iki kenarı belden itibaren yanlardan aşağıya düzgün katlar şeklinde uzanmakta, önde ise figürü tamamen çıplak olarak göstermektedir. Dizlerden yukarıya doğru omuzlara kadar bakıldığında gövdenin -S duruşu yansıttığı anlaşılmaktadır. Eros, kol, bacak ve bel bölgesindeki dolgun yapısı ile hafif tombul bir çocuk görünümündedir. Göğüsler oldukça dolgun yapılmış ve bel inceliği verilmemiştir. Özellikle tombul, yumuşak ve gevşek etli çocukça vücudu çok iyi işlenmiştir. Karın kısmının altı ve kasıklar derin çizgilerle detaylandırılmıştır. Arka kısmı daha kaba bırakılmış olan eserin giysisinin arkasına gelen kısımlarında da kaba işçilik izleri görülmektedir. Eser bütünüyle bir kabartma olarak çalışılmıştır. Ancak önden bakıldığında özenli görünümü ile adeta serbest çalışılmış bir heykel izlenimi uyandırmaktadır. Eros muhtemelen bir kaide üzerinde ayakta duruyordu. Eserin korunma şartları sebebiyle kaidenin şeklini ve yüksekliğini bilemiyoruz. Ayrıca arkada yer alan desteğin figürün başının üzerinden ne kadar yükseldiğini tahmin etmek zor olsa da tam korunan örnekler ile kıyaslandığında desteğin üst kısmı Eros'un başının üzerinden 15-20 cm daha yükseliyor olmalıydı.

⁶ Ramsay 1883, 409; Head 1911: 684; Eyyüpoğlu ve Taştemür 2020, 39-66.

⁷ Taştemür 2017, 85.

⁸ Dinç ve Taştemür 2017, 253-257.

⁹ Taştemür ve Dinç 2018, 66; Taştemür ve Dinç 2019, 479-480.

¹⁰ Rihter 1966, Cohon 1984, Anabolu 1987, Anabolu 1991, Stephanidou-Tiberiou 1993, Ajootian 2000, Andrianou 2006, Philips 2008, Feuser 2013, Ashour 2013.

¹¹ Eros'un gövde genişliği 13 cm, kalınlığı 9 cm'dir.

¹² Kökdemir 2019, 105.

Mermer Masa Ayaklarının Buluntu Konteksti ve Fonksiyonu

Yukarıda sıralanan özellikleri ile ağaç kütüğü şeklinde bir desteğin cephesinde kabartma olarak işlenen figürden oluşan parçanın, form olarak bir masa tablasını taşımak üzere, mermerden bir destek ayağı şeklinde yontulduğu anlaşılmaktadır¹³. Sebaste masa ayağı, tipolojik olarak merkezdeki tek ayak (monopod) ile taşınan olasılıkla dikdörtgen masa tablasını desteklemek üzere yapılmıştır¹⁴.

Monopodial masa ayakları, form olarak kare bir sütun veya bir ağaç gövdesi şeklinde düzensiz bir yüzeye sahip destek ayağı, figürlü kabartma ve bir kaide olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır¹⁵. Sütun genellikle kaidenin arka kısmında yer almakta, ön yüze figür eklenmektedir. Çoğunlukla dikdörtgen masayı daha dayanıklı hale getirmek amacıyla sütun bir başlık ile tamamlanmaktadır. Sebaste masa ayağının kırık kısmı üzerindeki dairesel yuva bu başlık bölümünün yerleşmesini sağlamak için açılmış olmalıdır. Kapalı bir mekan içinde yer alan monopod ayaklı masalar, sıklıkla devrilmeyi önlemek için bir duvar önüne yerleştirilerek monte edilmişlerdir¹⁶. Bu tip masa ayakları yaklaşık bir metre civarında bir yüksekliğe sahiptir.

Masalar antik literatürde Eski Yunaca'da "Trapeza" Latince'de "mensa" olarak adlandırılan masalar, ahşap ve fildişi gibi malzemeden yapıldığı ve üzeri gümüş ya da altın ile kaplandığı düşünülmektedir¹⁷. Bu tip masalar genellikle tapınaklar, kutsal alanlar, hamamlar ve evler gibi antik yapılarda kullanılan özel mobilyalar olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸. Antik Yunan ve Roma Dönemi'ne ait masa tablaları da dairesel, dikdörtgen ve yarı dairesel formlar olmak üzere çeşitli biçimlerde yapılmışlardır¹⁹. Masa tablalarını taşıyan destekler ise üçlü ve dördü olabildiği gibi baştan başa iki ayak yerleştirilen örneklerden de oluşmaktadır²⁰. Bu tip masa destekleri dik ya da "S" formu olarak yaygın bir biçimde kullanılmış olup figürler aslan ya da griffon gibi hayvanların başı, bacakları ve pençelerinden oluştuğu görülmektedir²¹. Çok ayaklı masalara kıyasla tek ayaklı masalar özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde büyük ilgi görmüştür²². Livius tarafından Romalı generallerin İtalya'ya dönüşlerinde getirdikleri ganimetler arasında yer alan lüks mobilyalar arasında mermer masalar "*monopodia*" olarak listelenmektedir²³. Roma Dönemi'nde dikdörtgen masa tablasını taşıyan figürlü mermer monopod ayaklar, genellikle dinsel mekanlarda, mezar konteksinde, özel ev ya da villaların atrium, triclinium ya da fauces gibi mekanlarında bulunmuşlardır²⁴. Söz konusu alanlardan bulunan figürlü ya da figürsüz mermer masa ayaklarının üretimi, lüks villaların M.Ö. 100 civarında yükselişiyle önemli bir endüstri haline gelmiş ve geç antik çağlara kadar devam etmiştir²⁵. Roma Dönemi'nden figürlü süslemeye sahip masa destekleri imparatorluk sınırları içinde pek çok örnek ile bilinmektedir. Anadolu'dan bilinen örnekler arasında Aphrodisias, Ephesos gibi merkezler başta olmak üzere Parion buluntusu da son dönem araştırmalarında yerini almıştır²⁶. Feuser tarafından yapılan Anadolu'dan figürlü masa ayakları üzerine yapılan çalışma bu konudaki en kapsamlı araştırma olma özelliğini halen korumaktadır²⁷. Sebaste'den figürlü mermer masa ayağı, Anadolu'dan bilinen az sayıda monopodial masa ayağına yenisinin ekleneceği önemli bir örnek olup bu alandaki boşluğu dolduracak nitelikte bir eserdir.

¹³ N. Fıratlı tarafından 1966-1978 yılları arasında Kiliselerde yürütülen kazı çalışmaları sırasında yine tombul çocuk görünümü bir başka kabartmalı masa ayağı ve hayvan protumlu monopodial ve tripodial ayaklar bulunmuştur. Söz konusu eserler başka bir yayın çalışmasında bilim dünyasına sunulmak üzere hazırlanmaktadır.

¹⁴ Bu tür masa ayakları için bkz. Richter 1966, 113; Hanfmann-Remage 1978, 150-151, Nr. 223-225, Fig. 388-90; Moss 1988, 597-98; Philips 2008, 253 fig. 3-4; Aybek 2009, 123 lev. 63.

¹⁵ Philips 2008, 253.

¹⁶ Moss 1988, 597-98; Philips 2008, 253 fig. 3-4.

¹⁷ Richter 1966, 65; Andrianou 2006, 251.

¹⁸ Feuser 2013, 12-18; Andrianou 2006, 251-252; Kökdemir 2019, 107.

¹⁹ Makedonya Vegina'dan, Eretria ve Delos'tan iyi korunmuş Hellenistik Dönem örnekleri için bkz. Andrianou 2006, 253 Fig 14-18.

²⁰ Richter 1966, 66-72, Cohon 1984, 4.

²¹ Cohon 1984, No 1-260; Anabolu 1987, Res. 1-12; Quatember 2006, Abb.1-4; Kökdemir 2019, 107.

²² Richter 1966, 112.

²³ Philips 2008, 254.

²⁴ Philips 2008, 254.

²⁵ Philips 2008, 253.

²⁶ Phillips 2008, 253-283; Anabolu 1987, Quatember 2006, 103-118; Çelikbaş 2015, 43-48.

²⁷ Feuser 2013.

Eserin Figür Tipolojisi ve İkonografisi

Sebaste'den mermer masa ayağında kanatlı bir Eros figürü yer almaktadır. Eros, kendi başına bir heykel olarak ilk kez M.Ö. 4. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. Dönemin ünlü heykeltıraşlarından Praxiteles ve Lysippos Eros heykeli yapan sanatçılardır²⁸. Yayıncıyı gereken çocuk olarak gösterilen Eros heykelinin çok sayıda kopyası günümüze kadar ulaşmıştır. Bu tasvir ile Eros, tek başına bir heykel olarak belirginleşmiş ve sevilen figürler arasında yerini almıştır.

Klasik Dönemin delikanlı tipindeki Eros figüründen Hellenistik Dönem'de dolgun ve etli çocuk görüntüsüne geçişin, Eros betimlerinin dönüm noktasını oluşturduğu düşünülmektedir²⁹. Hellenistik Dönem ile birlikte çocuk Eros tasvirleri yaygın görülmeye başlanmış, özellikle günlük hayattan sahnelerin işlendiği heykel gruplarında popüler bir figür olarak yer almıştır³⁰. Hellenistik Dönem boyunca günlük hayattan sahnelerin anlatımında sevilerek kullanılan bu çocuk Eros tasvirleri, Roma Dönemi boyunca da kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle Roma Döneminde serbest heykellerin, villaların bahçe dekorasyonunun tamamlanmasında önemli rolü olduğu ele geçen arkeolojik verilerle de kanıtlanmaktadır³¹.

Çocuk Eros tipolojisine yeni bir örnek olarak Sebaste heykelini incelediğimizde elleri arkadan bağlı tutsak Eros ile karşılaşırız. Plastik sanatlarda bu tipte Eros figürlerinin tanınan en erken örnekleri İtalya'da MÖ 4. ve 3. yüzyılda terrakotta örneklerde karşımıza çıkmaktadır³². MÖ 3. yüzyılda yaşamış olan Messeneli Alkaios'un bir epigramı kendi döneminde bu konunun büyük plastiğe de aktarılmış olduğunu göstermektedir³³. Mermerden heykel boyutundaki tutsak Eros tipolojisi ilk olarak MS 1. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamaktadır³⁴. Bu örneklerde Eros bazen serbest heykel olarak işlenmiş, bazılarında ise Aphrodite ya da Apollon ile grup oluşturan bir figür olarak yer almıştır³⁵.

Heykeller dışında gemmeler, terracottalar, trapezophoroslar vb. incelendiğinde daraltılmış anlamda kesin olarak belirlenebilen "Tutsak Eros" ikonografisinden söz etmek mümkün değildir. Farklı materyaller üzerinden takip edilebilen örneklerde Eros figürlerini birbirine yaklaştıran ortak öğe ellerin arkada bağlı olmasıdır. Söz konusu örnekler incelendiğinde üç ayrı ikonografik şema ortaya çıkmaktadır. Ancak tipin gelişimine bakıldığında bu üç belirgin şemanın dışında da örneklerin çok farklılaştığı görülmektedir. Tutsak Eros tipinin ikonografik olarak Hellenistik Dönem'e geri giden ilk ortaya çıkış evresi de aslında tam olarak saptanamamaktadır. Ayakta duran tutsak edilmiş Eros figürü küçük el sanatlarından büyük plastik eserlere kadar bir takım değişiklikler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Kabartma figürlü örneklerin dışında birkaç bağımsız figür versiyonu da mevcuttur. Vatikan heykeltıraşlığı ve Cabinet des Medailles'de bir bronz heykeltıraş bunlara örnek olarak verilebilir³⁶. Oturan tutsak Eros tipinin ise Roma İmparatorluk Dönemi'nde ortaya çıktığı düşünülmektedir³⁷.

Roma Dönemi mermer masa ayaklarının ön yüz kabartması olarak işlenen 'Tutsak Eros' figürü az sayıda örnek ile literatürde takip edilmektedir. Sebaste heykeline en yakın tipolojik benzerleri ise Aphrodisias'tan gelmektedir³⁸. Özellikle Phillips tarafından hazırlanan bir çalışmada bir araya getirilen mermer masa ayaklarından Kat. No. 9-11'de yer alan örnekler Sebaste için oldukça benzerdir. Bir sütun ya da ağaç kütüğü önünde kolları arkada bir giysi ile bağlanan tipoloji açıkça görülmektedir. Kat. No'9 da başı ile korunan figür dışında diğerleri de Sebaste de olduğu gibi yalnızca gövde ve bacaklar arasında kalan kısım ile korunmuştur. Tüm örneklerde korunan parçalar en yüksek 49 cm'den (Sebaste) başlamak üzere 46 cm (Aphrodisias 10), 45 cm (Aphrodisias 9) ve 31 cm (Aphrodisias 11) arasında değişmektedir³⁹. Bunların dışında Tutsak Eros figürlü dört örnek daha literatürde bulunmaktadır. İlki

²⁸ Ridgway 1997, 291 dip not 14; 2001, 75, 99 dip not 6.

²⁹ Döhl 1968, 76 vd.; Söldner 1986, 129 vd. 351 vd.

³⁰ Smith 2002, 140

³¹ Döhl'e göre bu tip heykeller bir niş içinde, duvar önünde veya bir çeşme figürü olarak kullanılmıştır. Bkz. Döhl 1968, 44 vd.

³² Besques 1986, 1 Lev. 155a, c. Bayer-Niemeier 1988, 174-175, Taf.64 Kat. No. 359.

³³ Işın 2007, 68. dip not 406.

³⁴ Işın 2002, 112 Abb. 10; Işın 2007, 68.

³⁵ Schönerberger 1994, 9-59, Lev. 9, 1-; Stephenidou-Tiberiou 1993, 116.

³⁶ Kaschnitz-Weiberg 1937, No. 364; Blanc ve Guy 1986, No. 73.

³⁷ Schönerberger 1994, 55.

³⁸ Phillips 2008, 269-272 Fig. 14-20

³⁹ Genişlikleri de 20 cm ile 15 cm arasında değişmektedir.

İtalya'da Palmi'nin kuzeyinde, S. Fantino a Taureana'daki villa kompleksinden, diğerleri Thessaloniki bölgesi civarından gelmektedir⁴⁰.

Yine Side'den bulunan ve bir desteğin önünde ayakta duran kolları arkadan bağlı kanatlı çocuk Eros figürü de iyi bir karşılaştırma örneğidir⁴¹. Daha küçük boyutlarda bir heykelciğin olasılıkla Aphrodite'nin yanında destek figürü olarak tanımlanan eser her ne kadar kötü korunma şartları sebebiyle tarihlendirilememiş olsa da tipolojik açıdan Sebaste Eros'u ile cepheden tamamen çıplak olarak tasvir edilmesi, kolların dirsekten bükülerek arkada bağlı olması ve bacakların duruşuyla tam bir paralellik göstermektedir.

Stil ve Tarihleme

Eserimiz 1966-78 yılları arasında Dr. Nezih Fıratlı tarafından yapılan kurtarma kazıları sırasında Kiliseler'den bulunmuştur. Ancak Fıratlı'nın arşivinde yapmış olduğumuz çalışmalarda heykelin buluntu fotoğrafı dışında konteksti ile ilgili her hangi bir rapora ulaşamamıştır. Bu sebeple stil kritik yoluyla tarihlendirme önerisinde bulunulacaktır. Ancak bu tür çocuk Eros heykellerinde başı korunmuş örneklerde saç işleniş dönemin stilini yansıtmaması açısından önem taşımaktadır. Ne yazık ki Sebaste heykelinin başı korunamamıştır. Ancak gövde ilenışı, karın yuvarlağı ve kasık bölgesi bazı ip uçları sunduğu gibi kolları arkada tutmaya yarayan giysisi de stilistik inceleme yapılabilecek noktalardan birisidir.

Sebaste'den Tutsak Eros figürünü incelediğimizde başı korunamamış olsa da gövde oranlamaları, uzuvlarının yerleştirilişi ve plastik anlatım özellikle arkaya ve yukarı uzanan kanatlarda oldukça başarılı bir şekilde verilebilmiştir. Gövdenin etli yapısının doğal çocuksu görünümü vurgulamasının yanı sıra, özellikle bacakların duruşunda plastik bir yapıda ustaca yansıtılmıştır.

Sebaste Eros figürlü masa ayağı, Aphrodisias'tan Eros kabartmalı masa ayakları ile tipolojik olduğu kadar stilistik açıdan da yakın benzerlik göstermektedir⁴². Yükseklikleri oldukça yakın olan No. 9 ve 10'daki eserlerde duruş ve giysi tipolojisi de ortaktır. No. 10'da vücut ağırlığı farklı olarak sağ bacak tarafından taşınırken No. 9 ve Sebaste örneğinde bacakların duruşu aynı olup vücut ağırlığını sol bacak taşımakta ve bu hareket ile sol kalça yana doğru kayılarak açılmaktadır. Kollar dirsekten bükülerek arkaya uzanmakta ve bir chlamys ile bileklerden bağlanmakta eller ise giysi altında kalmaktadır. Giysi bileklerde bir kat tomar oluşturduktan sonra 'S' kıvrımlar halinde yanlardan aşağıya doğru düz pililer oluşturarak keskin bir şekilde uzanmaktadır. Burada kıvrım yüzeylerinde düz matkap darbeleri ile açılan oluk biçimli şeritler dikkati çekmektedir. Giysi sol bacağın yanında açılan yumuşak bir üçgen formunu almasıyla Sebaste örneğini Aphrodisias masa ayakları içinde daha plastik bir görünüme kavuşturmuştur. Stilistik açıdan diğer bir karşılaştırma ise omuzlardan dik olarak yukarıya uzanan ve daha sonrasında yanlardan destek üzerine ve aşağıya sarkan kantlardır. Kanatlar, üstte üç sıra küçük, tarak şeklindeki tüylerle ve altında iki sıra uzun, dar tüylerle eklenmiştir. Bu özellikler göz önüne alındığında Sebaste ile Aphrodisias örneklerinden No. 11 (MS 2. yüzyılın ortaları) yakın benzerlik göstermektedir.

Aphrodisias buluntuları içinde No. 9'daki mevcut parça, kentte bilinen üç masa desteğinden biridir (bkz. No. 10-11). Her üçünde de figürün duruşu hemen hemen aynı olsa da, örnekler sütun desteği, chlamys işlenmesi ve kanatların görünümü bakımından farklılık göstermektedir⁴³. Bu durum Phillips tarafından ortak motiflerine rağmen tek bir atölyenin ürünü olmadıkları şekilde yorumlanmaktadır⁴⁴. Sebaste Eros'u ise başı korunamamış olmasına rağmen No. 9 ve No. 11 ile büyük bir benzerlik göstermekte, kolların ve bacakların gövdeye göre daha dolgun yapıda olması gibi şematik uygulamalar da ortak özellikler olarak ilk bakışta göze çarpmaktadır. Üst gövdeden kalçaya geçişte ise açık bir 'S' profili her iki örnekte de dikkati çekmektedir. Bu yönde kalça güçlü bir şekilde sola doğru açılarak, aşağıya sol baldıra doğru geniş bir yay çizmektedir. Bacaklar yumuşak ve dolgun olmasına rağmen doğallıktan uzak

⁴⁰ İtalya'dan örnek için bkz. Moss, no. A44; Thessaloniki, Stephanidou-Tiveriou 1993, no. 106-109.

⁴¹ Öztunç 2018, 81, Ers2.

⁴² Phillips 2008, 269-272 Fig. 14-20

⁴³ Phillips 2008, 270.

⁴⁴ Phillips 2008, 270-271.

gövde ile zıtlık oluşturmaktadır. Şematik göbek deliği de bezeyici bir unsur gibi durmaktadır. Ancak dirsek içindeki derinlik ve yumuşak geçişler, kasık bölgesinde bulunan hatların derinliği, karın kısmının bu noktada adeta içi dolu bir kese gibi aşağıya doğru sarkar biçimde işleniş No.9 ile ortak stil özellikleri olarak görülmektedir. Yine Side'den MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bir Eros heykelciğinde ve Vatikan'da bulunan (MS 2. yüzyılın ikinci yarısı) Eros-Tanatos figüründe benzer özellikler göze çarpmaktadır⁴⁵. Aphrodisias'tan No.9 daki Eros figürü saçlarında ve giysisinde kullanılan matkap özellikleri ile Phillips tarafından MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁴⁶. Giysi stili açısından aynı özellikler Sebaste Eros'unda da karşımıza çıkmaktadır. Side ve Vatikan örnekleri de stil yoluyla MS 2. yüzyılın ikinci yarısına (Orta – Geç Antoninler Dönemi) tarihlenmektedir. Museo Nacional del Prado'da bulunan E-640 envanter numaralı bir çocuk Eros heykeli de çocuksu görünümünden çıkararak daha yetişkin olarak işlendiği, yüz hatlarının sertleştiği, vücut hatlarının kalınlaştığı, kalça çevresinin genişlediği ve saçlarda matkap kullanımının arttığı özellikleri ile stil yoluyla MS 120-130 civarına tarihlendirilmiştir⁴⁷. Bu durumda üst gövdenin daralarak, kol ve bacakların dolgun yapıda ve genişleyen kalça bölgesi ile Sebaste Eros'u da aynı stil özelliklerini göstermektedir. Bu örneklerden ayrı olarak Severuslar Dönemi'nde ise çocuk görünümlü Eros'larda hareketler tamamen şematikleşmekte ve anatomik yapı bozulmaktadır⁴⁸.

Yukarıda benzer örneklerle yapılan stil karşılaştırmaları sonucunda Sebaste'den Tutsak Eros figür kabartmalı mermer masa ayağı için de MS 2. yüzyılın ortaları önerilmektedir.

Sonuç

Sebaste'de 1966-78 yılları arasında yapılan kurtarma kazıları sırasında Kiliseler olarak adlandırılan alandan bulunan monopodial mermer masa ayağında, kabartma olarak 'Tutsak Eros' figürü işlenmiştir⁴⁹. Eser kaide ve baş kısmındaki eksik parçalarına rağmen korunan kısımları ile tipolojik ve ikonografik olarak incelendikten sonra stil yoluyla tarihlendirilmiştir. Güncel çalışmalarda çok az sayıda örnekle temsil edilen Eros figürü korunmuşluk durumu ve stili ile ön plana çıkacak nitelikte bir eserdir.

Sebaste'de geçmiş yıllarda yapılan araştırmalar kentin doğusunda bulunan Bulkaz Dağı'nda pek çok mermer ocağının bulunduğunu göstermektedir. Günümüzde 2016-2020 yılları arasında yürütülen yüzey araştırmalarında ise bu mermer ocaklarının çoğunun yok edildiği tespit edilmiştir⁵⁰. Buna rağmen kentin kaliteli mermer ocaklarına yakınlığı mimari alanda olduğu kadar heykeltıraşlık alanında da zengin buluntulara sahip olduğunu düşündürmektedir. Nitekim kentte yürütülen kurtarma kazılarında bulunan mermer masa ayakları, adak kabartması, lahit parçası ve mezar stelleri bu durumu desteklemektedir⁵¹. Her ne kadar N. Asgari kent ve çevresinde yapmış olduğu araştırmalar sırasında Sebaste yakınında bulunan Büyük Taşkesti mermer ocağının mimari yapılar için uygun olduğunu ve kiliselerde kullanılan mermerlerin buradan getirilmiş olacağını ileri sürse de Akmonia ve Sebaste arasında bulunan Kavacık mermer ocaklarının da çok erken dönemlerden itibaren kullanıldığı düşünülmektedir⁵². Olasılıkla her iki kentin mermer ihtiyacını da karşılamış olan Kavacık mermer ocağı, ince ve kaliteli beyaz renkli mermeri ile dikkati çekmektedir. Phrygia'nın karakteristik mezar steli biçimi olan kapı tipli mezar stelleri Sebaste antik kentinde de çok sayıda bulunmuş olup bir takım araştırmalarda da yer almıştır. Waelkens tarafından yapılan corpus çalışmasında tipoloji ve stil yolu ile yerel bir atölyenin var olduğu önerilmiştir. Kentte yapılan yüzey araştırmalarında ve kazı arşivinde yarım bırakılmış stellere rastlanması bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca mermer figürlü masa ayaklarının ve heykeltıraşlık eserlerinin varlığı, kentte bu alanda da bir atölyenin var olabileceğine işaret etmekte ya da bu eserlerin yakın atölyelerden üretilerek kente gönderildiğini düşündürmektedir. Bu çalışmada incelenen Tutsak Eros figürlü mermer masa ayağı Aphrodisias örnekleri ile yakın benzerlik göstermesi açısından önemlidir. Phillips tarafından Aphrodisias masa ayakları ortak özelliklerine rağmen tek bir atölyenin ürünü olmadıkları şekilde

⁴⁵ Side için bkz. Öztunç 2018, 83; Vatikan için bkz. Vorster 2004, s. 157. Lev. 120, 1-4.

⁴⁶ Phillips 2008, 258.

⁴⁷ Schröder 2004, 402 vd. Kat. Nr. 188.

⁴⁸ Side'den bulunan ve Severuslar Dönemi'ne tarihlenen örnekler için bkz. İnan 1975, 140-141, K. 80, Lev. LXXII, Nr. 2, K. 81, Lev. LXXIII, Nr. 1.

⁴⁹ Fıratlı 1972: 111-122.

⁵⁰ Taştımur 2021: (Baskıda)

⁵¹ Fıratlı 1972: 111-122.

⁵² Asgari 1981: 43-44.

yorumlanmaktadır. Sebaste Eros'unun korunmuşluk durumu da (kaide ve başlık kısmının eksik olması) atölye tespitini zorlaştırmaktadır. Bu durumda Sebaste Eros'u da kentin territorumu içinde yer alan bir atölyede üretilmiş olabileceği gibi kent dışındaki bir atölyeden de sipariş edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Sebaste'den bulunan epigrafik kaynaklar incelendiğinde kentin asıl gelişiminin pek çok Roma kentinde olduğu gibi MS 2.-3. yüzyılda olduğu düşünülmektedir⁵³. Kentte MS 1. yüzyılın sonlarında bir gerousia kurulmuş ve üyeleri kentte yaşayan soylu ailelerden, tüccar, doktor ve asker gibi önemli meslek gruplarından ve azatlı kölelerden oluşmuştur⁵⁴. Söz konusu yazıt kentte zengin bir zümrenin yaşadığına kanıt olarak yorumlanmalıdır. Roma Dönemi'nde statü sahibi kişilerin ekonomik durumunu ve sosyal yapısını ifade etmek için ev mimarisinde ve dekorasyonunda kullanılan mermer mobilyalar pek çok araştırmanın da konusu olmuştur⁵⁵. Hem gösteriş hem de zengin Roma ziyafeti sahnelerinin vazgeçilmez öğesi olan mermer masalar yüksek kaliteli beyaz mermerden üretilmiş ve figürlü kabartmalar ile de süslenmiştir. Sebaste Tutsak Eros figürlü monpodial masa ayağı da olasılıkla MS 2. yüzyılın ortalarında kentte yaşayan Romalı soylu ailelerin evlerinden birini süsleyen, zenginliğin ve ihtişamın bir göstergesi olarak kullanılmış olmalıdır.

⁵³ Akyürek-Şahin ve Uzunoğlu 2021, 5 (Baskıda)

⁵⁴ Akyürek-Şahin ve Uzunoğlu 2021, 7 (Baskıda)

⁵⁵ Phillips 2008, 259 dip not. 32.

Kaynakça

Akyürek-Şahin, N. ve Uzunoğlu, H. (2021) On The History Of Sebaste (Phrygia) In Antiquity And Its New Inscriptions, SEBASTE (PHRYGIA) City and Its Surrounding with Excavations in the 1966-1978 and Survey Results of 2016-2020, Ed. Taşemür E.-Dinç M., Ankara (Baskıda).

Andrianou, D. (2006). Chairs, Beds and Tables: Evidence for Furnished Interiors in Hellenistic Greece, *Hesperia* 75.2, 219-266.

Anadolu, A.U. (1987). "İzmir Arkeoloji Müzesindeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı V/I*, 293-302.

Aybek, S. (2009). *Metropolis Ionia I Heykel: Metropolis'te Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, Homer kitabevi, İstanbul.

Bayer-Niemeier, E. (1988). *Liebighaus-Museum Alter Plastik Bildwerke der Sammlung Kaufmann Band I, Griechisch-Römische Terrakotten*. 17 -175.

Besques, S. (1986). *Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines ert reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains IV-I : Epoques hélienistique et romaine. Italie méridionale-Sicile-Sardaigne* (1986).

Blanc, N. ve Guy, F. (1986). *Eros/Amor, Cupido LIMC III 1*. 952-049 Taf. 678-727.

Cohon, R.H. (1984). *Greek and Roman Stone Table Supports with Decorative Reliefs*, Dissertation, Ann Arbor: New York University.

Çelikbaş, E. (2015). *A Trapezophoros (Table-bearer) From Parion - Parion'dan Bir Trapezophoros (Masa Ayağı)*. *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı* (Ed. Cevat Başaran-Vedat Keleş), Bilgin Kültür Sanat Yayınları. Ankara.

Dinç, M. ve Taşemür, E. (2017). *2016 Yılı Uşak İli Ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması: Eski Yunan-Roma (Arkaik, Klasik, Helenistik Ve Roma Dönemi) Yerleşimleri*. 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt. (22-26 Mayıs 2017). Bursa, 243-272.

Döhl, H (1968). *Der Eros des Lysipp- Frühhelleistische Erosen*, Göttingen.

Eyyüpoğlu, M. ve Taşemür, E. (2020) *Sebaste Antik Kenti Yüzey Araştırmaları'nda Ele Geçen Terra Sigillata ve Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri'nin Ön Değerlendirmesi*. *Lycus Dergisi* 2, 39-66.

Feuser, S. (2013). *Monopodia: figürliche Tischfüße aus Kleinasien. Ein Beitrag zum Ausstattungsluxus der römischen Kaiserzeit*. Byzas, 17. İstanbul.

Fıratlı, N. (1970). *Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları (1966-1970)*, *Türk Arkeoloji Dergisi XIX-II*, 1970, 109-160.

Hanfmann, G.M.A. ve Ramage, N.H. (1978). *Sculpture from Sardis: The Finds through 1975*, *Sardis Report 2*, Harvard University Press, Cambridge.

Işın, G. (2002). *Terrakotten als Grabbeigaben in den Nekropolen von Patara. Patris und Imperium : kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit ; Kolloquium Köln, November 1998* Leuven ; Paris ; Dudley, MA : Peeters, 2002.

Işın, G. (2007). *Patara Terrakottaları. Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri*. Patara V. 1. İstanbul.

İzmirligil, Ü. (1975). *Uşak-Selçukler Tümülüs'leri*, *Türk Arkeoloji Dergisi XXII-1*, 1975, 41-69.

Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971.

- Kaschnitz-Weinberg, G. (1937). *Sculture del magazzino del Museo Vaticano*, Vatican.
- Kökdemir, G. (2019). A Marble Table Support with The Figure of Harpocrates-Tempora Anni in The Museum of Ankara Anatolian Civilizations. TAD, C.38/S. 65, 103134.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor I*, New Jersey.
- Merkelbach, R. (1997). Ganymedes Verstirnung und die Gründung von Sebaste in Phrygien, *Epigraphica Anatolica* 28, 140-144.
- Moss, C.F. (1988). *Roman marble tables, (Volume I-IV)*, Dissertation Phd., Princeton University, New Jersey.
- Öztunç, H.Y. (2018). Side Müzesi'nde Bulunan Mermer Tanrı ve Tanrıça Heykelcikleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Phillips, K.L. (2008). Figural table support: aspects of the archaeology of dining in the Roman World, *Aphrodisias Papers IV*, 253-283.
- Quatember, U. (2006). Tischstützen aus dem Hanghaus 2 in Ephesos. Überlegungen zur Herstellung von römischem Marmormobiliar, *Römische Historische Mitteilungen* 48, 103–118.
- Ramsay, W. M. (1883) *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, *The Journal of Hellenic Studies* , Vol.4 , 370-436.
- Ridgway, B. S. (1997). *Fourth-Century Styles in Greek Sculpture*, The University of Wisconsin Press, U.S.A.
- Ridgway, B. S. (2001). *Hellenistic Sculpture I: The Styles of ca. 331-200 B.C.*, The University of Wisconsin Press, U.S.A.
- Richter, G.M.A. (1966). *The furniture of the Greeks, Etruscans and Roman*, Robetson HGA, London.
- Schönenberger, E.(1994). Eros in Bern: Gefesselt und schlafend. Zur Ikonographie des Eros Desmios-Hypnos-Thanatos, *HASB* 15, 49-74.
- Smith, R.R.R. (2002). *Hellenistik Heykel*, Çev. Ayşin Yoltar Yıldırım, Homerkitabevi, İstanbul.
- Schröder, S.F., *Katalog der antiken Skulpturen des Museo del Prado in Madrid, Mainz am Rhein*.
- Söldner, M. (1986). *Untersuchungen zu liegenden Erosen in der hellenistischen und römischen Kunst*. Europäische Hochschulschriften 38.10.
- Stephanidou-Tiberiou, T. (1993) *Τραπεζοφόρα με πλαστική διακόσμηση. Η Αττική Ομάδα*. Athens.
- Taştemür, E. (2017). Sebaste Antik Kenti, Ed. M. R. Czichon – Ş. Söyler – B. Can – İ. Çavus, *Yüzey Araştırmaları Işığında Uşak*, Ege Yayınları: İstanbul, 83-90.
- Taştemür, E. ve M. Dinç, M. (2018). Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Cam Eserler, *TÜBA- KED* (8), 2018, 63-82.
- Taştemür, E. ve Dinç, M. (2019). 2017 Yılı Sebaste Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, Ankara, 479-500.
- Taştemür (2021) *City and Its Surrounding with Excavations in the 1966-1978 and Survey Results of 2016-2020*, Ed. Taştemür E.-Dinç M., Ankara (Baskıda)

Phrygia Sebastesi'nden Tutsak Eros Figürlü Mermer Bir Masa Ayağı

Vorster, C. (2004). Römische Skulpturen des späten Hellenismus und der Kaiserzeit 2: Werke nach Vorlagen und Bildformeln hellenistischer Zeit sowie die Skulpturen in den Magazinen. (Vatikanische Museen. Museo Gregoriano Profano ex Lateranense. Katalog Der Skulpturen, II.) Wiesbaden: Reichert Yayınevi.

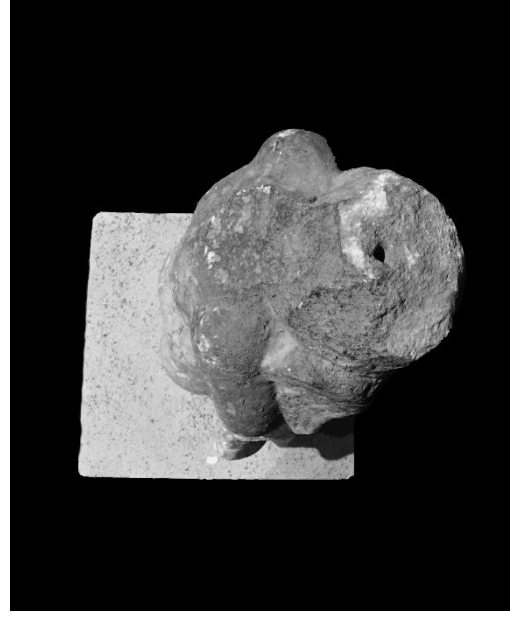
Resim 1. Eros, Ön Cepheden Görünüm. (M. Dinç)

Resim 2. Sağ Profilden Görünüm. (M. Dinç)

Resim 3. Arkadan Görünüm. (M. Dinç)

Resim 4. Üstten Görünüm. (M. Dinç)

Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği

Investigations Made After Death and Injury in the Ottoman Empire: 1668-1678 Konya Example

Musa SEZER

Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü
musa.sezer@erzurum.edu.tr

ORCID Numarası ORCID Number: 0000-0003-3659-4085

Öz

Ölüm ve yaralanma olayları insanoğlunun varlığından beri süre gelen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı toplum hayatına dair önemli veriler elde edilmesini sağlayan şer'iyye sicilleri üzerinden incelenecektir. Şer'iyye sicilleri esas alınarak meydana getirilen bu çalışmada, çıkış noktamız keşifler olup, 1668-1678 yılları arasında Konya'da gerçekleşen ölüm ve yaralanma olayları ile bunların sonrasında yapılan keşifler konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, söz konusu olaylarla ilgili keşifler incelenerek, keşfin nasıl bir heyetle ve nasıl bir yol izlenerek yapıldığının ortaya konulmasıdır. Ayrıca meydana gelen ölüm ve yaralanma olaylarının nedeni, fiilin işleniş biçimi, kullanılan aletler incelenmek suretiyle on yıllık zaman diliminde ölüm ve yaralanma olayları ile ilgili sayısal verilere ulaşılmış olacaktır. Diğer taraftan incelenen zaman diliminde Konya'nın sosyal hayatına dair izlenimler elde edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicili, Konya, Cinayet, Ölüm, Darp, Yaralanma

Abstract

Death and injury incidents are encountered as a situation that has been going on since the existence of human beings. This situation will be examined through the Shariah court records, which provide important datas on Ottoman social life. In this study, which was created on the basis of court records, our starting point is case investigations. In this context, the death and injury incidents that occurred in Konya between 1668-1678 and the investigations made after them are examined. The aim of the study is to show the investigation was made with what kind of delegation and in what way by examining the investigations related to the events in question. In addition, by examining the cause of death and injury incidents which were occurring, the way the act was performed, and the tools used, numerical datas will be obtained on death and injury incidents in ten years. On the other hand, impressions of Konya's social life will be obtained in the analyzed time period.

Keywords: Court Records, Konya, Homicide, Death, Beating, Wounding

Giriş

Bu çalışmada Konya şer'iyye sicilleri içerisinde tarih aralığı kesintisiz devam eden on defter seçilmiştir. Söz konusu defterlerden beşi yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış,¹ kalan beşi² ise tarafımızdan incelenmiştir. Söz konusu defterlerde bulunan çalışmanın konusu ile ilgi davalar ele alınmıştır. 1668-1678 yılları arasında ihtiva eden şer'iyye sicillerine göre Konya mahalleleri ile Konya'ya bağlı köylerde gerçekleşen ve mahkemeye yansıyan ölüm ve yaralanma olayları ile bunlar sonucunda yapılan keşifler üzerinde durulacaktır. Tarih sırasına göre belirtilecek olursa 17 numaralı defterde (1079-1080/1668-1669) 5 yaralanma ve 8 ölüm; 14 numaralı defterde (1080-1081/1669-1670) 4 yaralanma ve 9 ölüm; 15 numaralı defterde (1080-1081/1670-1671) 7 ölüm; 16 numaralı defterde (1083/1672-1673) 2 yaralanma ve 5 ölüm; 19 numaralı defterde (1083-1084/1672-1673) 10 ölüm; 20 numaralı defterde (1085-1086/1674-1675) 3 ölüm; 21 numaralı defterde (1086-1087/1676) 3 ölüm; 13 numaralı defterde (1087-1088/1676-1677) 6 yaralanma ve 8 ölüm; 23 numaralı defterde (1088/1677-1678) 4 ölüm; 24 numaralı defterde (1088-1089/1677-1678) 3 yaralanma ve 5 ölüm olayı gerçekleşmiştir. Bu şekilde toplam 20 yaralanma ve 62 ölüm olayı gerçekleşmiş ve bunlar sonucunda da keşifler yapılmıştır.

¹ Söz konusu tezlerin yaptığımız çalışma ile ilgili kısımları, belgenin aslından hareketle yeniden gözden geçirilmiştir. Küçük 2013; Akbaş 2018; Kocabaş 2017; Tutar 2018; Acartürk 2006; Emrah Akbaş 2018.

² KŞS.17; KŞS.20; KŞS.21; KŞS.23; KŞS.24.

Yapılan çalışmada belge okumaları esnasında özellikle yer isimleri konusunda yayınlanmış bazı Konya şer'iyeye sicillerinden de faydalanılmıştır.³

1. Ölüm ve Yaralanma Sonucu Yapılan Keşiflerin Şer'iyeye Sicillerine Yansıması

Yukarıda da belirtildiği üzere şer'iyeye sicillerinde ölüm sonrası 62 keşfin, yaralanma sonrası ise 20 keşfin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu soruşturmalar ölüm vakaları ve yaralanma vakaları sonrası yapılan keşifler şeklinde iki ayrı grupta ele alınacaktır. Meydana gelen olayların ve yapılan keşiflerin incelenmesinden önce tutulan bu kayıtların mahkeme kayıtlarına ne şekilde yansıdığını ortaya koymak gerekmektedir. Konuyla alakalı bazı dava metinlerinin üzerinde, davanın çeşidini belirtmek amacıyla “*keşf*” ya da neyin keşfi olduğunu bildirmek gayesiyle “*keşf-i ...*” türünden çok kısa bir açıklama bulunmaktadır.⁴ Bu tür açıklamalar araştırmacının işini kolaylaştırırken, birçok dava metninde de bu türden ibarelere rastlanmamaktadır.

Keşiflerin yer aldığı dava metinlerinde öncelikle mahkemeye keşif ve tahrir talebiyle başvuran kişi ya da kişilerin isimleri ile sakin oldukları yer isimleri; olayın vuku bulduğu yerin ayrıntılı açıklaması, vakti, detayı ve keşif talebi yer almaktadır. Daha sonra keşif heyetinde bulunan resmi görevlilerin kim tarafından atandığı, unvanı, isimleri ile keşfe katılan bazı Müslümanlardan oluşan heyet üyelerinin isimleri ve keşfe dair bulgular sıralanmaktadır. Sonrasında, meydana gelen olay yaralanma ile sonuçlanmış ise yaralının durumuna göre ifadesi alınmaktaydı. Şayet olay ölümlü sonuçlanmış ise maktul ya da mevtin mahkemede hazır bulunan yakınları veyahut görgü tanıklarının ifadelerine başvurulurdu. Bu minval üzere düzenlenen kayıtlar, tarih ve şahitlerin yer aldığı şühûdü'l-hâl ile sonlandırılırdı.

Keşif sürecinin nasıl başladığı konusuna geçmeden önce Osmanlı mahalleleri üzerinde biraz durmak gerekiyor. Osmanlıda mahalle “Birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer.” olarak tarif edilmektedir. Mahalle halkının birbirlerine karşı müteselsilen kefil ve sorumlu olmaları durumu Osmanlı kanununda da yer almıştır.⁵ Bu durum Osmanlı toplumunun davranış ve fiillerinin toplumun değer yargılarına göre şekillenmesinin yanında hukuksal mevzuata göre de gelişmesinde etki etmiştir. Mahallede yaşayan halkın norm ve değerlerine aykırılık teşkil eden durumlar kendi içlerinde oluşan mekanizma ile engellenirdi. Mahalle sakinleri toplumun değer yargılarına aykırılık teşkil eden durumların yaygın hale gelerek, huzur ve sükûnetin bozulabileceği endişesini taşımaktaydılar.⁶ Ayrıca kanunlar önünde suçlu duruma düşmemek ve mali açıdan da herhangi bir sorumluluk üstlenmemek için meydana gelen bir olayda mahalle ahali mahkemeye başvurarak gerekli işlemin yapılması talebinde bulunmaktaydılar.⁷ Araştırmaya konu olan ölüm ve yaralanma olaylarından özellikle katl sonucu ölümler ve darp sonucu yaralanmalar da toplumun norm ve değer yargılarına aykırılık teşkil eden durumlar olarak görüldüğü için mahalle sakinleri tarafından mahkemeye bildirilmiştir.

Ölüm ya da yaralanma vakaları sonrası keşif yapılmasının kişi ya da kişiler tarafından talep edilmesi söz konusuydu. Konya şer'iyeye sicillerinde keşif yapılması talebi, olayın mahkeme huzurunda izahından sonra gerçekleşmekteydi. Bu talep genellikle “... *cânib-i şer'den üzerine varılub keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur/ matlûbumuzdur ...*” şeklinde belirtilmekteydi. Ender de olsa bu talep, “... *meclîs-i şer'den nazar ve tahrîr olunması matlûbumdur ...*” olarak geçmekteydi.

Keşif talebinde bulunan kişi ya da kişiler ölen ya da yaralanan kişinin ailesinden olduğu gibi mahalle/köy ahalisinden de olabilmekteydi. Konya'da İçkale sakinlerinden Arslan veled-i Nikola isimli bir zimmi 27 Safer 1080/27 Temmuz 1669 tarihinde mahkemeye gelerek kızı Ördek'in evde ocak karıştırırken üzerine ateş düşmesi sonucu yanarak yaralandığını bildirmiş ve keşif talebinde bulunmuştu.⁸ Bir başka örnekte Konya'nın Sudirhemi nahiyesine bağlı Âryet köyünden İbrahim bin Ali

³ Solak ve Sak 2014; Sak ve Solak 2014.

⁴ KŞS.17, 21-2 “Keşf-i Mehmed el-katîl-i garikâ”; KŞS.17, 66-1 “Garibler Mahallesi'nde kağrı basub fevt olan sagır Süleyman'ın hüccetidir.”; KŞS.14, 34-3 “Keşf-i Ebubekir”, KŞS.14, 109-1 “Keşf-i Sarı İmam”; KŞS.20, 84-2 “Hüccet-i keşf”.

⁵ Ergenç 1984, 69, 73.

⁶ Çakır 2012, 33, 34.

⁷ Kavaklı 2013, 127.

⁸ KŞS.17, 238-2.

mahkemeye gelerek eşi Ayşe hatunun davarlara vermek üzere kuyudan arpa çıkarırken kuyuya düşerek ölmesi üzerine keşif yapılmasını istemişti.⁹ Her iki örnekte de keşif talep eden aileler, muhtemelen olayın kendi üzerlerine kalmaması amacını taşımaktaydılar. Yaralanan ya da ölen bir kişinin keşfi için ailelerin talepleri bu şekilde iken, mahalle ahalisinin de meydana gelen olaylara kayıtsız kalınmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda 28 Şevval 1088/19 Aralık 1677 tarihinde mahkemeye keşif talebiyle başvuru ve aynı gün gerçekleşen olay dikkat çekicidir. Öylebekledi Mahallesi sakinlerinden Mehmed bin Eymir'in kızı Esmâ'nın evde yalnız olduğu bir sırada sara hastalığının nüksettiği ve ateşe isabet etmesi sonucu yanarak hayatını kaybetmesi söz konusu olmuştur. Aynı mahalleden Şeyh Mehmed Halife bin Mehmed ve Veli bin İsa Bali tarafından bu durum mahkemeye bildirilmiş ve keşif talep edilmişti.¹⁰ Burada mahalle ahalisinin keşif taleplerinin mahallede yaşayanların birbirlerinden sorumlu olmasından hareketle ve yine suçun üzerlerine kalacağı endişesiyle yapıldığı söylenebilir.

Osmanlı mahallelerinin baş sorumluları olan imamların da mahkemeye müracaat ederek keşif talebinde bulduklarını görmekteyiz. Sadırlar Mahallesi sakinlerinden Hatip Mehmed Efendi ve İmam Ebubekir Halife 13 Muharrem 1079/23 Haziran 1668'de mahkemeye gelerek kuzu çobanları Mehmed bin Mahmud'un su çukurundan su içerken baş aşağı düşüp boğulduğunu bildirmek suretiyle keşif taleplerini arz etmişlerdi.¹¹ Mahkemeye başvuran bu kişilerin mahallede görevli hatip ve imam olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı mahallelerinde din görevlilerinin mahalleden sorumlu kişiler olduklarını ve bu bilinçle hareket ettiklerini ortaya koyan bir örnektir. Nitekim Tanzimat öncesi dönemde imamlar, Osmanlı mahallelerinde sadece dinî görevleri yerine getirmekle kalmayıp, buldukları mahallenin de önde gelen yetkilisi ve sorumlusu konumundaydılar. Böylece devleti mahallede temsil eden imam, bu yönüyle de mahalledeki huzur ortamının sağlanmasında önemli katkılar sağlamaktaydı.¹² Verilen bu örnekte de mahallede yaşayanların, başta mahalle imamı ve hatibi olmak üzere birbirlerinden silsile ile sorumlu oldukları ve bu sorumlulukla kuzu çobanlarının söz konusu üzücü durumlarını mahkemeye intikal ettirdikleri görülüyor.

Yukarıda keşif talebi konusunda bahsedilen kişilerden başka köle sahiplerinin de kendi köleleriyle ilgili keşif talebinde bulunmalarına rastlanmaktadır. Ulurmak Mahallesi sakinlerinden Es-Seyyid Süleymân Efendi ibn-i Es-Seyyid Mehmed Bey, köleleri Dilaver ve Şahbâz bin Abdullah'ı 1 Muharrem 1081/21 Mayıs 1670 günü ot biçmeleri için tarlaya göndermişti. Kölesinden Şahbaz bin Abdullah'ın tarla yakınındaki çaya girip boğulması üzerine efendisi keşif talebinde bulunmuştur.¹³

Osmanlı şehirlerinde toplumsal kontrol mahalle sakinleri tarafından gerçekleştirildiği gibi resmi görevliler tarafından da gerçekleştirilmekteydi.¹⁴ Bazı ölüm ve yaralanma hadiseleri sonucu gerçekleşen keşifler mahkeme görevlilerinin talebiyle yapılmaktaydı. Bu durumda mahkeme ve diğer görevlilerden olan mübaşir ve subaşının etkisi görülmekteydi. Bu kişilerin toplumun huzur ve sükûnetinin sağlanması yönünde devletin kendilerine verdiği yetkiyi kullandıkları anlaşılmaktadır. 4 Rebîü'l-âhir 1079/11 Eylül 1668 tarihli bir davada Sahibata Mahallesi'nden El-hac Mahmud ile Cedîd-i Kurb-Borda Mahallesi'nden Es-Seyid Ali Çelebi'nin, El-hac Mahmud'un evinde içki içtikleri ve sonrasında El-hac Mahmud'un, Es-Seyid Ali Çelebi'yi kasığı arasından hançer ile yaraladığı anlatılmıştır. Bu durum Konya Subaşısı Abdullah Ağa tarafından mahkemeye bildirilmiş ve keşif talep edilmiştir.¹⁵ Bir başka örnekte ise Mübaşir Mehmed Ağa tarafından keşif istenilmiştir. 9 Muharrem 1080/9 Haziran 1669 tarihinde mahkeme kayıtlarına yansıyan olayda Seyyid Nasrullah Çelebi'ye ait tarlada katledildiği anlaşılan Mehmed bin Muharrem'in cansız bedenine ulaşılmıştır. Mübaşir Mehmed Ağa sayesinde mahkemeye intikal eden olay, yine onun talebiyle soruşturulmuştur.¹⁶ İncelenen şer'iyye sicillerinde bu konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. 4 Rebîü'l-âhir 1084/19 Temmuz 1673 tarihinde meçhul bir kimsenin keşfi mübaşir Abdullah Ağa tarafından,¹⁷ 1 Safer 1088/5 Nisan 1677 tarihli davada maktul

⁹ KŞS.14, 83-1.

¹⁰ KŞS.23, 105-3.

¹¹ KŞS.17, 21-2; Benzer diğer örnekler için bkz. KŞS.19, 108-3, 111-4; KŞS.20, 158-3.

¹² Hızlı 2014, 44.

¹³ KŞS.14, 26-2; Benzer diğer bir olay için bkz. KŞS.14, 34-3.

¹⁴ Abacı 2005, 103.

¹⁵ KŞS.17, 67-2.

¹⁶ KŞS.17, 214-1.

¹⁷ KŞS.19, 101-3.

Konya Subaşı Türkmen Veli Bey'in keşfi mübaşir Davud Ağa tarafından¹⁸ ve 24 Şevval 1088/20 Aralık 1677 tarihinde meydana gelen şüpheli ölümün keşfi ise mübaşir İbrahim Çavuş ve Subaşı Ali Bey tarafından talep edilmiştir.¹⁹

Bazı davalarda keşif ve tahrir talebinin kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Mesela Gurre-i Zilhicce 1079/2 Mayıs 1669 tarihli dava, Şeyh Ahmed Mahallesi sakinlerinden Bayezid bin Süleyman'ın yolda giderken iki kişi tarafından nacak ile yaralanmasını konu edinmiştir. Bu dava kaydının başında geçen "*Husûsâtü'l-beyânın mahallinde keşf ve tahrîri iltimâs olunmağın ...*" ibaresinden mahkemeye bildirilen konunun yerinde incelenmesi talebi üzerine keşif gerçekleşmiştir.²⁰ Ancak olayı mahkemeye intikal ettiren kişi ya da kişiler hakkında malumat verilmemiştir.

Mahalle halkının birbirinden sorumlu olmasından hareketle mahkemeye yapılan başvurularda toplumsal kontrolün devreye girdiği görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere özellikle katl sonucu yaşanan ölümler ve darp sonucu meydana gelen yaralanmalar gibi şiddet olayları toplumun norm ve değerlerine aykırı davranışlar olduğu için toplumsal kontrol aracı olarak mahalle halkı varlığını hissettirmiştir.²¹

Ölüm ve yaralanma olayları sonrası mahkemeye müracaat kim tarafından yapılırsa yapılsın, mahkeme keşif talebini kabul etmekteydi. Keşif olayı bazı yetkili isimler tarafından gerçekleştirilmekteydi. İncelenen döneme ait Konya şer'iyeye sicilleri, yapılan bu keşiflerin mahkemede görevli kadı, naib ya da bir müderris başkanlığında gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bazen bu kişilerin yanına bir de muhızır verilmekteydi. Bunun yanında Karaman mirmiranının mütesellimi tarafından konu için bir mübaşir görevlendirilirdi. Görevlendirilen mübaşirler çoğunlukla "ağa" unvanlı kimseler oldukları gibi "bey ve çavuş" da olabilmekteydiler. Bazı keşiflerde iki kişinin birlikte mübaşir olarak görevlendirildiği de görülmekteydi. Ayrıca defterde isimleri kaydedilen ve çevrenin etkin ve saygın kişileri olduğu tahmin edilen bazı Müslümanlardan oluşan kişiler de keşif heyetinde yer alırdı. Son olarak olay mahallinde yapılan keşfin kayda geçirilmesinden sonra durumu mahkemeye bildirmek üzere gönderilen görevli bir kişi bulunurdu.

İncelenen kayıtlarda bazı yaralanma olaylarıyla ilgili keşiflerde, keşif başkanının bulunmadığı sadece bir mübaşirin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri öküz süsmesi sonucu yaralanma ve diğeri ise duvar yıkılması sonrası yaralanma olayıdır.²² Muhtemelen ölüm yaşanmadığından dolayı basit birer olay olarak kabul edilen bu vakaların keşfi için sadece bir mübaşir görevlendirmenin yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bazı keşiflerde ise tam tersi yani başkanın olduğu ancak mübaşirin bulunmadığı görülmektedir.²³

Yapılan keşiflerin bir takım masrafları ortaya çıkmaktaydı. Yani keşifler bir bedel karşılığında yapılmaktaydı. Bu masraflar arasında hüccet ve mübaşir harcı, naib, mütesellim, kethüda ve diğer hizmetlilerin ücretleri bulunmaktaydı. 22 Cemâziye'l-evvel 1079/28 Ekim 1668 tarihinde mahkeme tutanaklarına yansıyan bir belgede Yenişehir kasabasında inşaatta çalışan Baber isimli zimmi, iskeleden düşerek yaralanmış ve sonrasında da ölmüştür. Baber'in ölümü üzerine yeğeni Simaven veled-i Serkiz tarafından keşif ettirilmiş ve hüccet ile mübaşir harcı olarak toplam 1.900 akçe bir masraf çıkmıştır. Bu masraflar Baber'in avadanlığının (alet, araç-gereç) ve bazı eşyalarının satılması ile yeğeni Simaven tarafından ödenmiştir.²⁴ Burada ödemenin ölenin yakınları tarafından ölenin terekesinden karşılandığı anlaşılmaktadır.

Kimsesiz bir kişinin keşif masraflarının ödenmesi durumu daha farklıdır. Konya'da Şeyh Âlimân Mahallesi'nde 5 Zilhicce 1087/8 Şubat 1677 tarihinden 3,5 yıl önce bir kişi boğazı kesilmek suretiyle öldürülmüştü. Mahalle ahalisinden bazı kimseler mahkemeye gelerek durumu bildirmişlerdi. Ölen kişi kimsesiz olduğu için mahalle ahali keşif masraflarını kendi aralarında para toplayarak karşılamıştı. Mahkeme masraflarının toplanması için aynı mahalleden Mahmud bin Handan emin ve Abdurrahman

¹⁸ KŞS.13, 126-2.

¹⁹ KŞS.23, 93-1.

²⁰ KŞS.17, 192-2.

²¹ Çakır 2012, 35.

²² KŞS.13, 64-2; KŞS.24, 86-2.

²³ KŞS.17, 67-2, 189-2, 192-2; KŞS.14, 60-3, KŞS.16, 75-4; KŞS.13, 85-3, 120-3.

²⁴ KŞS.17, 89-3.

bin Abdülehad, Sefer Halife ibn-i Mehmed, Musli bin Ahmed ve İbrahim Beşe ibn-i el-Hâc Süleyman isimli dört kişi de nazır tayin edilmişlerdi. Mahkemenin keşif masrafları 170 kuruş tutmuştu. Mahalle ahalisinin kendi aralarında topladığı bu paranın 70'i mütesellime, 10'u kethüdaya ve 30'u keşif işinin bitirilmesi için tutulan 4 kişiye 20, 5, 3 ve 2 kuruş olarak verilmişti. Kalan 60 kuruş ise mahkeme harcına, naibiye, keşif ve diğer hizmetler için ödenmişti.²⁵ Verilen bu örnekte mahalle ahalisinin ileri gelenleri tarafından emin ve nazırlardan oluşan bir komisyon oluşturularak keşif ücretinin ödenmesi için para toplandığı görülmektedir. Aslında bu olay, acı ama Osmanlı toplumundaki dayanışmanın da güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

1.1. Ölüm Olayları Sonucu Yapılan Keşifler

1.1.1. Katl Olayları

İnsanoğlunun şiddet eğilimli olduğu varoluşundan beri bilinen bir gerçektir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Tevrat'ta da geçtiği üzere ilk öldürülme hadisesi Hz. Adem'in oğlu Kabil'in diğer oğlu Habil'i öldürmesi ile meydana gelmiştir.²⁶ O zamandan günümüze değin sürüp gelen bu olaylar, sık karşılaşılan bir durum olmuş ve toplumun önemli bir sorunu haline gelmiştir.

İnsanın en temel hakkı olan yaşama hakkı eski dönemlerden beri teminat altına alınmıştır. İnsanın yaşamında bütün hakları elde edebilmesi için ön koşul olan yaşama hakkının elinden alınması, bir anlamda sahip olduğu ve olabileceği haklardan da mahrum bırakılması anlamına gelmektedir.²⁷ Cinayet ya da katl, sebebi her ne olursa olsun, bir kişinin hayat hakkının elinden alınmasıdır. Kişinin hayat ile bağlarının koparıldığı bu durum, başta onun vücut dokunulmazlığına, geleceğine, ailesine ve toplumsal çevresine verilmiş büyük bir zarar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknik tabiriyle adam öldürme suçunu ifade eden katil (katl) kelimesi, İslam hukukunda bir şahsın bir başka kişinin ölümüne yol açacak fiili işlemesi olarak ifade edilir. Öldüren şahsa kâtil, ölen kişiye ise maktûl denir. Bir insanın ana rahminde oluşmaya başlamasından itibaren yaşama hakkı dokunulmazlığını kazandığı bir gerçektir. İslam terminolojisinde bu dokunulmazlık hakkının sadece onu veren Allah tarafından alınabileceği ve kişinin kendi hayatına dahi son verme hakkına sahip olmadığı ifade edilir.²⁸ Katl etmek müessir fiiller çerçevesinde değerlendirilmekte ve İslam hukukçuları müessir fiilleri “kişinin uzuvlarına yönelik yasak fiiller” olarak tanımlamaktadırlar. Müessir fiiller, amden (kasten) ve hataen meydana gelen fiillerdir. Üçüncü cinayet çeşidi ise hamile bir kadının müessir fiil sonucunda karnındaki çocuğunu düşürmesi durumudur.²⁹

Konya Şer'iyye sicilleri üzerinden incelenen on yıllık dönemde mahkemeye yansıyan ölüm olayları sonucu 62 keşif yapıldığını belirtmiştik. Bunların 10'u katletme sonucu yaşanan ölümler olup, bunun da 8'i kasten katl, 1'inde ölüme sebebiyet verme yani hataen katletme ve 1'inde ise öldükten sonra gömülen bir kadının katledildiği şayiaları üzerine mezarının açılması ile keşif yapılması oluşturmaktadır. Sonuncu olayın bir katl ya da diğer nedenlerle meydana gelen bir ölüm olup olmadığı belli değildir. Ancak ortaya atılan iddialar nedeniyle şüpheli bir ölüm olduğu için katl kapsamında inceleme gereği duyulmuştur.

²⁵ KSS.13, 63-2. “... meblâğ-ı mezbûrdan yetmiş gurusunu mütesellim-i mezbûra ve on guruş kethüdâsına ve yirmi guruş bir def'a ve beş guruş bir def'a ve üç guruş bir def'a ve iki guruş bir def'a dört nefer kimesnelere maslahat-ı mezkûrenin itmâmına tarafımızdan say için virilüp ve altmış guruş dahi târîh-i mezbûrda mahkeme harcı, keşif ve hüddâmiye ve nâ'ibiye virüp cemân yüzyetmiş gurusu harc ve sarf eyledik ...”

²⁶ Harman 1996, 377.

²⁷ Tok 2007, 328.

²⁸ Bardakoğlu 2002, 45.

²⁹ Eş-Şâzeli 1993, 14.

Tablo 1: 1668-1678 Yılları Arasında Gerçekleşen Katl Olayları ve Keşifler

Sıra	Defter/Sayfa-Dava	Katl Türü	Açıklama
1	17/214-1	Kasten	Tarlada ölü olarak bulunan adamın keşfi.
2	14/109-1	Kasten	Hırsızların tüfek ile vurduğu adamın keşfi.
3	14/171-2	Hataen	Cirit oynarken kulağına cirit isabet edip atından düşerek ölen adamın keşfi.
4	16/116-3	Kasten	Evde boğazı kesilerek öldürülen bir kişinin keşfi.
5	19/101-3	Kasten	Konak evinde alnında kılıç yarası olarak ölü bulunan bir kişinin keşfi.
6	20/158-3	Kasten	Kılıç ile öldürülen bir kadının keşfi.
7	21/136-2	Kasten	Balta ile katledilen bir kişinin keşfi.
8	13/79-3	Kasten	Dükkânında kölesi tarafından öldürülen adamın keşfi.
9	13/126-2	Kasten	Yol üzerinde katledilmiş cesedine rastlanan subaşının keşfi.
10	23/93-1	---	Bir kadının gömüldükten sonra mezarının açılıp keşfedilmesi.

1668-1678 yılları arasında kasten işlenen cinayetler arasında Konya'nın Hatunsaray nahiyesine bağlı Çukurhamak köyünde meydana gelen olayda Musa bin İsa'nın kendi iradesiyle bu cinayeti işlediği anlaşılmaktadır. 27 Zilhicce 1085/24 Mart 1675 tarihinde Şaban bin Mehmed, "*zimmetinde hakkım var*" diye Musa bin İsa'yı yakalamış ve darp etmiştir. Musa o esnada olaya müdahil olan Şaban bin Mehmed'in zevcesi Hediye bint-i Abdullah'ın karnına kılıç sokmuştur. Kılıç darbesiyle yaralanan Hediye, bir müddet sonra ölmüş ve bunun üzerine köy sakinlerinden bazı kimseler keşif talep etmişlerdir.³⁰ Mahkeme kayıtlarına bu şekilde yansıyan vakanın faili olan Musa'nın ilk etapta fiili tahrik altında işlediği anlaşıyor. Çünkü burada Şaban'ın Musa üzerinde şiddet uygulaması söz konusudur. Ancak bu olayla ilgili aynı tarihli başka bir kayıta davacı tarafın ve tanıkların ifadeleriyle olayın seyrinin değiştiği görülüyor. Söz konusu kayıta Şaban, Musa'nın Çukurhamak köyüne gelerek kendisini darp ettiğini, bu esnada Musa'nın, müdafaa amacıyla olaya dâhil olan Şaban'ın zevcesi Hediye'nin karnına kasten kılıç sokarak onu öldürdüğünü söylemiştir. Bu durum mahkemede hazır bulunan birden fazla şahit tarafından da aynı şekilde belirtilmiştir.³¹ Birinci belgede darp uygulayan kişinin maktul Hediye'nin kocası Şaban olarak belirtilirken, ikinci belgede darp edenin Musa olduğunun söylenmesi manidardır. Ayrıca ikinci belgede Osmanlı mahkemelerinde şahitliğin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu belge üzerinde "*Musa nam kimesnenin Hediye nam hatunu katl eylediğini isbatdır*" ifadesi ile bu ispatın sadece şahitlerin ifadeleriyle ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Olayların aydınlatılmasında dönemin kısıtlı imkânları düşünüldüğünde görgü şahitlerinin ifadelerinin ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Aynı olaya ait iki dava metni karşılaştırıldığında ilk kayıta kâtip hatasından kaynaklı bir hata yok ise katledilen Hediye'nin kocası Şaban'ın ifadesini değiştirdiği ve şahitlerin de yalancı şahitlik yaptıkları akla gelmektedir.

Kasten cinayet sonrası yapılan keşiflere bir başka örnek de 25 Zilhicce 1087/28 Şubat 1677 tarihinde mahkeme kayıtlarına geçen olaydır. Pîrîpaşa Mahallesi'nde kasten öldürülen Mustafa Beşe'nin keşfi gerçekleşmiştir. Sipahi Pazarı dışındaki kiralık dükkânında kendi halinde çalışan Mustafa Beşe, içeriye giren kölesi Şahin bin Abdullah tarafından taş ve bıçakla kasten öldürülmüştür.³² Ancak olayın nedenine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Aynı şekilde feci bir vaka da 9 Şevval 1083/28 Ocak 1673 tarihinde Konya'nın Şeyh Âliman Mahallesi'nde yaşanmıştır. Yusuf bin Nasuh adında bir genç,³³ İsa bin İvaz'ın evinde ve onun üvey oğulları Musa ve Mustafa tarafından boğazı kesilmek suretiyle kat edilmiştir.³⁴

İncelenen kayıtlarda cinayet olaylarından bazılarının katilinin bilinmediği yani olayın failinin meçhul olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Osmanlı hukukunda kasâme uygulaması³⁵ devreye girmektedir. Bir fıkıh terimi olarak kasâme, faili meçhul cinayetlerde sorumluluğun tespiti amacıyla cinayetin işlendiği yerdeki halkın ya da maktulün yakınlarının yemin etmesi usulüdür.³⁶ Yemine davet edilen kişilerin yeminden kaçmaları söz konusu değildi. Aksi takdirde maktulün diyeti bu kişiler tarafından ödenirdi. Yemin etmeme durumu kişinin yemin edene kadar ya da olayı anlatana kadar hapisle

³⁰ KŞS.20, 158-3.

³¹ KŞS.20, 159-2.

³² KŞS.13, 79-3; Bir başka belgede mezkûr kölenin aynı dava ile ilgili kısas davası görülmüştür. KŞS.13, 81-1.

³³ KŞS.16, 157-1.

³⁴ KŞS.16, 116-3; Bir başka belgede mezkûr Yusuf'un aynı dava ile ilgili dem ve diyet davası görülmüştür. KŞS.16, 157-1.

³⁵ Osmanlı hukukunda kasâme uygulaması için bkz. Akman 2002, 789-794.

³⁶ Bardakoğlu 2001, 528.

cezalandırılmasını gerektirmekteydi.³⁷ Konya'da 1 Safer 1088/5 Nisan 1677 tarihinde mahkemeye yansıyan bir olayda Konya Subaşı Türkmen Veli Bey, vücudunun birkaç yerinde yara olduğu ve boğazı kesilmiş halde bulunmuştur. Veli Bey'in cesedi üzerinde yapılan keşif sonucu olayın bir cinayet olduğu sonucuna varılmıştır.³⁸ Adı geçen subaşının dem ve diyetinin görüldüğü bir başka davada mütesellim Mehmed Ağa, cinayet mahallinin yakın olduğu anlaşılan mahalleler halkından diyet talep etmiştir. Ancak olayın mahallelerden uzak bir yerde Kırkkavak mevkiinde ve bir yol üzerinde gerçekleştirildiği için dem ve diyete gerek görülmediği kanaati hâsıl olmuştur.³⁹ Buradan kasâme usulünün uygulanabilmesi için olayın mutlak suretle mahalle sınırlarının içerisinde gerçekleşmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Faili meçhul cinayetlere verilebilecek diğer bir örnek 9 Muharrem 1080/9 Haziran 1669 tarihli kayıta yer almaktadır. Nehr-i Kâfir, Hacı Cemal, Ahmed Dede, Garibler ve Kaban mahallelerinin keşiştiği yer olan Seyyid Nasrullah'ın tarlasında Mehmed bin Muharrem'in katledilmiş cesedi bulunmuştur. Yapılan keşifte maktulün iki ayağının ensesine bağlı olduğu ve pazılarının da bağlı olduğu, başının sağ tarafında iki yerde yara izleri olduğu, ağzından ve burnundan kan geldiği görülmüştür.⁴⁰ Maktulün bağlanması, olayın birden fazla kişi tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca başında bulunan birden fazla yara izi ile ağzından ve burnundan kan gelmesi de maktulün sağ iken ciddi bir şekilde darp edildiği izlenimini vermektedir. Bütün bunlar günümüzde adli tıbbın alanına girmekte olup, biz sadece belgelerin bize sunduğu veriler üzerinden tahminler yürütebiliyoruz. Keşif sonucu elde edilen bütün bulgular olayın bir cinayet olduğuna işaret etmektedir. Nitekim ilgili belgenin üzerine "*Keşf-i Maktûl*" kaydı düşülmesiyle olayın bir cinayet olduğu açık şekilde görülmektedir. Ancak kayıtlarda olayın fail ya da faillerine ilişkin bir kayıt yer almamıştır.

Bir diğer örnekte ise hırsızlık maksadıyla gelen kimselerin bağ evinde bulunan bir kişiyi öldürmeleri söz konusu olmuştur. Bınârî Mahallesi'nden Sarı İmam olarak da bilinen Mehmed Halife ibn-i Süleyman, Yaka mevkiindeki bağında yatsı namazını kılarken hırsızlar avluya taş atmışlardı. Ne olduğunu anlamak için avluya çıkan Mehmed Halife, avlu kapısı önünde tüfek ile başının sağ tarafından yaralanmış ve bu yara sonucu sabaha doğru vefat etmiştir. Mahkeme tutanaklarına 24 Rebîü'l-âhir 1081/10 Eylül 1670 tarihinde⁴¹ yansıyan bu olayın kasten işlenen bir cinayet olduğu anlaşılmaktadır.

4 Rebîü'l-âhir 1084/19 Temmuz 1673 tarihli mahkeme kaydı, Akbaş Mahallesinde Konak evi içinde adı bilinmeyen ve tanınmayan meçhul bir kimsenin kılıç ile katledildiğini konu edinmiştir.⁴² 26 Rebîü'l-âhir 1087/8 Temmuz 1676 tarihinde mahkemeye yansıyan bir başka olayda Saidili nahiyesine bağlı Sarayını köyü sakinlerinden Abdülkerim, belirtilen tarihten bir gün önce Avcıkaya mezrasında maktul olarak bulunmuştur. Yapılan keşifte maktulün sağ gözünde, sol elinde ve ekserisinde balta yarası olduğu tespit edilmiştir.⁴³

Faili meçhul cinayetler sonrası yapılan keşiflerden başka, şer'iyye sicillerinde karşılaşılan bir durum da ölen kimsenin gömüldükten sonra katledildiğine dair şayiaların yayılması üzerine mezarının açılıp keşfinin yapılmasıdır. 24 Şevval 1088/20 Aralık 1677 tarihinde Kalkan isimli Hristiyan bir kadının gömüldükten sonra katledildiği söylentileri üzerine mezarı açılmış ve keşif yapılmıştır. Yapılan incelemede kadının azalarının çürümeye başladığı ve sağlıklı bir incelemenin yapılamadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Ölüm ile ilgili son örnekte de ölüm olayının hataen yaşandığı görülmektedir. 3 Receb 1081/16 Kasım 1670 tarihinden dört gün önce Hazreti Mevlana Tekkesi yakınındaki meydana cirit oynarlarken Mahmud bin Ali, Mehmed Ağa ibn-i Siyavuş Ağa'nın sol kulağına cirit atmış ve Mehmed Ağa aldığı darbe ile olaydan dört gün sonra vefat etmiştir.⁴⁵ Dava kayıtlarından da anlaşıldığı üzere

³⁷ Pamir 2005, 355.

³⁸ KŞS.13, 126-2.

³⁹ KŞS.13, 130-3. Akbaş, Furkan Dede, Aksinle ve Pirâbi Sultan mahalleleri.

⁴⁰ KŞS.17, 214-1.

⁴¹ KŞS.14, 109-1.

⁴² KŞS.19, 101-3.

⁴³ KŞS.21, 136-2.

⁴⁴ KŞS.23, 93-1.

⁴⁵ KŞS.14, 171-2; Bu olayla ilgili aynı gün, ölen Mehmet Ağa'nın yakınları dem ve diyet talebiyle dava açmışlardır. KŞS.14, 167-3.

meydana gelen bu olayda herhangi bir kasıt bulunmamaktadır. Cirit oynarken talihsiz bir kazanın yaşandığı ve bunun sonucunda Mehmed Ağa'nın hayatını kaybettiği görülmüştür.

Sicillerde kaydedildiği üzere katletme olayları tüfek,⁴⁶ bıçak,⁴⁷ kılıç,⁴⁸ balta,⁴⁹ taş⁵⁰ gibi aletler ile gerçekleştirilmiştir. Hataen yaşanan bir ölüm olayında ise cirit kullanılması söz konusu olmuştur. Bunlar haricinde bazı katl olaylarının hangi alet ile gerçekleştirildiği kaydedilmemiştir. Ölüm olaylarının gerçekleştiği yerlere bakıldığında olayın tarlada, bağda, cirit meydanında, evde, konak evinde, mezrada, dükkânda ve yol üzerinde meydana geldiği görülmektedir.

1.1.2. Diğer Ölüm Olayları

Çalışmanın bu başlığı altında cinayet olayları dışında kalan 52 ölüm olayı ve sonrasında yapılan keşifler incelenecektir. Bunların 17'si kaza, 11'i boğulma, 9'u yanma, 7'si ecel, 5'i asılma, 2'si hastalık ve 1'i de doğum sırasında gerçekleşmiştir. Elde bulunan verilerden de anlaşılacağı üzere cinayet dışında kalan ölümlerin çoğunluğu kaza sonucu yaşanmıştır. Kaza sonucu yaşanan ölümler arasında kağnıdan düşme, kağnı altında kalma, kuyuya düşme, hendeğe düşme, oluğa düşme, kızgın yağa düşme, dam çökmesi, duvar çökmesi, camız vurma, yıldırım düşmesi, attan düşme, ağaçtan düşme ve kazaen kendini vurma bulunmaktadır.

Tablo 2: 1668-1678 Yılları Arasında Gerçekleşen Diğer Ölüm Olayları ve Keşifler

Sıra	Defter/Sayfa-Dava	Ölüm Nedeni	Açıklama
1	17/21-2	Boğulma	Su içerken su çukuruna düşüp ölen kişinin keşfi.
2	17/66-1	Kazaen	Kağnıdan düşüp kağnı tekerinin kolu ve karnından geçmesi ile ölen kişinin keşfi.
3	17/83-1	Ecel	Attan düşerek öldüğü söylentileri üzerine keşif yapılmış ve azalarında eser-i cerahata rastlanmadığı için bi-emrillâhi teâlâ öldüğü anlaşılmıştır.
4	17/128-6	Ecel	Ölen kadının vücudunda yara-bere olduğu söylentileri üzerine keşif yapılmış ve azalarında eser-i cerahata rastlanmadığı için bi-emrillâhi teâlâ öldüğü anlaşılmıştır.
5	17/182-2	Yanma	Ateş isabet edip yanarak ölen çocuğun keşfi.
6	17/189-2	Yanma	Tandırda düşmesi sonucu yanarak ölen çocuğun keşfi.
7	17/205-3	Asılma	Asılan kişinin keşfi.
8	14/26-2	Boğulma	Suya girip boğulan kölenin keşfi.
9	14/34-3	Boğulma	Kaza ile suya düşüp ölen kölenin keşfi.
10	14/83-1	Kazaen	Arpa kuyusuna düşüp ölen kadının keşfi.
11	14/99-2	Ecel	Yol üzerinde kendiliğinden ölen kişinin keşfi. Azalarında eser-i cerahata rastlanmadığı için bi-emrillâhi teâlâ öldüğü anlaşılmıştır.
12	14/130-3	Kazaen	Kağnı altında kalarak ölen kişinin keşfi.
13	14/134-2	Kazaen	Yağa düşerek ölen çocuğun keşfi.
14	14/158-2	Boğulma	Havuza düşüp boğulan çocuğun keşfi.
15	15/37-3	Yanma	Otlağın tutuşması sonucu yanarak ölen çocuğun keşfi.
16	15/49-2	Kazaen	Üzerlerine dam çöküp ölen Kıymet bint-i Abraham ve oğlu Allahverdi'nin keşfi.
17	15/54-3	Asılma	Asılan kişinin keşfi.
18	15/107-2	Boğulma	Su içmek amacıyla geldikleri çaya düşüp boğulan iki çocuğun keşfi.
19	15/123-2	Sara hastalığı	Sara nöbeti geçirip ölen kişinin keşfi.
20	15/147-1	Yanma	Ateş isabet etmesi sonucu yanarak ölen kişinin keşfi.
21	15/148-2	Boğulma	Su kuyusuna düşüp boğulan kişinin keşfi.
22	16/11-1	Kazaen	Camız vurma sonucu ölen kişinin keşfi.
23	16/51-3	Yanma	Yemek pişirilen ocaktan ateş isabet edip ölen çocuğun keşfi.
24	16/104-3	Kazaen	Üzerlerine damın çökmesi sonucu ölen karı-kocanın keşfi.
25	16/120-1	Asılma	Kendini asan kadının keşfi.
26	19/23-4	Yanma	Yanarak ölen Aişe'nin keşfi.

⁴⁶ KŞS.14, 109-1.

⁴⁷ KŞS.16, 116-3; KŞS.13, 79-3.

⁴⁸ KŞS.19, 101-3; KŞS.20, 158-3.

⁴⁹ KŞS.21, 136-2.

⁵⁰ KŞS.13, 79-3.

Osmanlı Devleti'nde Ölüm ve Yaralanma Sonrası Yapılan Keşifler: 1668-1678 Konya Örneği

27	19/56-2	Kazaen	Duvarın üstüne çökmesi nedeniyle ölen kişinin keşfi.
28	19/68-2	Asılma	Abdullah isimli kölenin ahırda kendini asması keşfi.
29	19/69-4	Kazaen	Yıldırım düşmesi sonucu ölen kişinin keşfi.
30	19/108-3	Doğum	Doğumda ölen kadının keşfi.
31	19/111-4	Boğulma	Su kuyusuna düşüp ölen kız çocuğunun keşfi.
32	19/116-1	Kazaen	Damın üzerlerine yıkılması sonucu ölen iki kadının keşfi.
33	19/138-1	Kazaen	Attan düşüp ölen kişinin keşfi.
34	19/145-2	Kazaen	Attan düşüp ölen kişinin keşfi.
35	20/84-2	Ecel	Bulunan ölünün keşfi. Azalarında eser-i cerahata rastlanmamış.
36	20/177-2	Boğulma	Sara hastalığından dolayı köprüden geçerken suya düşüp boğulan çocuğun keşfi.
37	21/203-1	Kazaen	Su getirmeye giden kişinin hendeğe düşüp ölmesinin keşfi.
38	21/214-2	Kazaen	Ceviz ağacından inerken düşüp ölen kadının keşfi.
39	13/8-2	Ecel	Yol üzerinde füceten ölen kimsenin keşfi.
40	13/85-3	Kazaen	Kuyuya inip ölen kişinin keşfi.
41	13/184-3	Hastalık	Hastalık sonucu ölen kadının keşfi.
42	13/197-2	Yanma	Ateşle yanan çocuğun keşfi.
43	13/231-1	Boğulma	Havuza düşüp boğularak ölen çocuğun keşfi.
44	13/245-1	Ecel	Değirmende eceli ile ölen adamın keşfi.
45	23/1-3	Boğulma	Suda boğulan Mehmed'in keşfi.
46	23/4-2	Yanma	Gömleğine mumdan ateş degen bir kişinin yanarak ölmesinin keşfi.
47	23/105-3	Yanma	Sara nöbeti geçirdiği için ateşe düşen genç kızın yanarak ölmesi sonucu keşif.
48	24/69-1	Asılma	Kendini asan kişinin keşfi.
49	24/104-1	Kazaen	Tarlasında kazaen kendini vurup ölen kişinin keşfi.
50	24/192-3	Kazaen	Baş aşağı oluğa düşüp ölen kişinin keşfi.
51	24/194-1	Ecel	Eceliyle ölen Kabız Ali isimli siyah Arab'ın keşfi.
52	24/263-2	Boğulma	Su kuyusuna düşüp boğularak ölen çocuğun keşfi.

Boğulma vakaları, serinlemek amacıyla olsa gerek çaya girme, su içerken su çukuruna düşme, kaza ile ırmağa düşme; havuza düşme ve sara nöbeti tuttuğu sırada köprüden geçerken suya düşerek boğulma şeklinde yaşanmıştır. Boğulma vakalarında ölenlerin büyük çoğunluğunun çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Konya'nın Hocacihan mevkiinde 2 Receb 1081/15 Kasım 1670 tarihinde su havuzuna düşerek boğulan çocuk Mehmed'in keşfi yapılmıştı.⁵¹ Sahra nahiyesine tabi Münecim köyünden Aydoğmuş bin Salih'in Mustafa ve Ali adındaki iki oğlu, 13 Zilhicce 1081/23 Nisan 1671'de su içmek için geldikleri çay kenarında suya düşüp boğulmuşlardı.⁵² Yine aynı nahiyeye bağlı Rumdığın köyünden El-Hac Şaban bin Ramazan'ın büyük oğlu Mevlüd, 6 Muharrem 1086/2 Nisan 1675 günü köylerinden geçen ve Suğla suyu denilen nehrin üzerindeki köprüde otururken sara nöbeti tutmuş ve köprüden suya düşüp boğularak hayatını kaybetmişti.⁵³

Boğulma gibi yanma vakalarında da ölenlerin birçoğunun çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Bu olaylar ocak yanında oynayan çocuğa ateş isabet etmesi, çocuğun ateşe düşmesi, otlığın tutuşması şeklinde gerçekleşmiştir. 18 Zilkâde 1079/19 Nisan 1669 tarihli mahkeme kaydından anlaşıldığına göre Hatunsarayı nahiyesi naibinin başkanlık ettiği keşif heyeti, İbrahim bin Abdülkadir'in kızı Gümüş'ün evde yalnız kaldığı sırada giysilerine ateş isabet etmesi sonucu yanarak öldüğü yönünde rapor bildirmişlerdir.⁵⁴ Sahra nahiyesine bağlı Ervad isimli köyden Muharrem bin Habib'in oğlu Cafer, 27 Zilkâde 1079/28 Nisan 1669 tarihinden 36 gün önce yanmakta olan tandıra düşmüş ve yanarak hayatını kaybetmiştir.⁵⁵ El-hac Eymir Mahallesi'nden Seyyid Mustafa'nın oğlu Seyyid Osman, 4 Receb 1088/2 Eylül 1677 tarihinin gecesi eline mum alarak sokakta gezerken gömleğine mum değmesi sonucu yanarak ölmüştür.⁵⁶

⁵¹ KŞS.14, 158-2.

⁵² KŞS.15, 107-2.

⁵³ KŞS.20, 177-2

⁵⁴ KŞS.17, 182-2.

⁵⁵ KŞS.17, 189-2.

⁵⁶ KŞS.23, 4-2.

Ecel şeklinde kaydedilen ölümlerde ise yapılan keşif sonucu ölen kişinin “*âzâlarında eser-i cerâhata*” rastlanmadığı için kayıtlara eceliyle ya da “*bi-emrillâhi Teâlâ*” şeklinde rapor düzenlenmiştir.⁵⁷ İncelemeye tabi olan 10 yıllık dönemde rastlanan 5 asılma vakasında ölen kişilerin 1’i kadın⁵⁸ ve 4’ü erkekti.⁵⁹ Hastalık sonucu ölümlerden 1’i sara nöbeti⁶⁰ sonucu, diğeri ise evsiz bir kadının hastalanarak ölmesiydi.⁶¹ Yaşanan bu ölüm hadiselerinden başka rastlanan son olay ise bir kadının doğumdan sonra vefat etmesi idi.⁶²

Buraya kadar işlenen ölüm olayları sonrasında yapılan keşifler, bugün adli tıp tarafından icra edilen görevler olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemlerde bu iş mahkeme tarafından görevlendirilen bir heyet tarafından yapılmaktaydı. Konya şehrinde yapılan keşif yöntemleri, yakın olması nedeniyle Kayseri⁶³ ile mukayese edildiğinde aralarında bir farkın olmadığı ve aynı usulün Konya’da da uygulandığı anlaşılmaktadır.

1.2. Yaralanma Olayları Sonucu Yapılan Keşifler

Çalışmanın bu başlığı altında, incelenen dönemde keşif ile sonuçlanan yaralanma olayları ele alınmıştır. Söz konusu mahkeme kayıtlarında yaralanma olayları bir kişinin kasten başka bir kişiyi darp etmesi ve yaralaması ile kişinin bir kaza sonucu kendini yaralaması şeklinde gerçekleşmiştir. Buradan yola çıkarak keşfi yapılan yaralanma olayları, kasten ve kazaen olmak üzere iki şekilde incelenmiştir. Konya’da keşfi yapılan yaralanmaların 10’unun kasten, 10’unun ise kaza sonucu gerçekleştiği anlaşılmıştır. Hayvanlar tarafından yaralanan insanların durumu da kaza sonucu yaralanmalara dâhil edilmiştir.

Tablo 3: 1668-1678 Yılları Arasında Gerçekleşen Yaralanma Olayları ve Keşifler

Sıra	Defter/Sayfa-Dava	Yaralanma Türü	Açıklama
1	17/67-2	Kasten	Kasığı arasından hançer ile darp ve yaralanma sonucu keşif.
2	17/106-3	Kazaen	Deve tarafından topuğunun kırılması ve başının yarılması sonucu keşif.
3	17/192-2	Kasten	Nacak ile sağ bacağından yaralanma sonucu keşif.
4	17/232-5	Kasten	Balta ve değnek ile belinden ve kafasından yaralanma sonucu keşif.
5	17/238-2	Kazaen	Ocak karıştırırken sağ dizinden ayağına kadar yanma sonucu keşif.
6	14/12-3	Kasten	Değnek ile oturağından darp edilme sonucu keşif.
7	14/60-3	Kazaen	Su kuyusuna düşüp yaralanma sonucu keşif.
8	14/116-1	Kasten	Tüfek ile yaralama sonucu keşif.
9	14/132-5	Kasten	Balta ve değnek ile darp ve yaralama sonucu keşif.
10	16/75-4	Kazaen	Tezek yüklediği kendi arabasından düşüp kolunun kırılması sonucu keşif.
11	16/107-3	Kasten	Kürek ile darp etme sonucu keşif.
12	13/53-1	Kasten	Bıçak ve değnek ile darp ve yaralama sonucu keşif.
13	13/56-1	Kasten	Bıçak ile darp ve yaralama sonucu keşif.
14	13/64-2	Kazaen	Öküz süsmesi sonucu yaralanan kişinin keşfi.
15	13/120-3	Kasten	Kocası tarafından balta ile darp edilen ve yaralanan kadının keşfi.
16	13/189-2	Kazaen	Oynadığı tüfek ile yaralanan bir çocuğun topuğundan yaralanması sonucu keşif.
17	13/231-2	Kazaen	Değirmende değirmen taşının sol ayağı üzerine düşmesi sonucu yaralanan bir kişinin keşfi.
18	24/86-2	Kazaen	Harap bir hamamdan kiremit çıkarırken üzerine duvar çökmesi sonucu yaralanan bir kişinin keşfi.
19	24/88-1	Kazaen	Evinde yemek pişirirken yaralanan kadının keşfi.
20	24/265-1	Kazaen	Hamamın çatısından şadırvan üzerine düşüp bayılan çocuğun keşfi.

Kasten gerçekleşen darp ve yaralama olaylarının bazılarında öldürme kastının olduğu anlaşılmaktadır. 4 Rebû’l-âhir 1079/11 Eylül 1668 tarihinin gecesi meydana gelen olayda Cedîd-i Kurb-Borda

⁵⁷ KŞS.17, 83-1, 128-6; KŞS.14, 99-2; KŞS.20, 84-2; KŞS.13, 8-2, 245-1; KŞS.24, 194-1.

⁵⁸ KŞS.16, 120-1.

⁵⁹ KŞS.17, 205-3; KŞS.15, 54-3; KŞS.19, 68-2; KŞS.24, 69-1.

⁶⁰ KŞS.15, 123-2.

⁶¹ KŞS.13, 184-3.

⁶² KŞS.19, 108-3.

⁶³ Tok 2007, 330-334.

Mahallesi'nden Es-Seyid Ali Çelebi, Sâhibata Mahallesi'den El-Hac Mahmud'un evinde birlikte içki içmişler ve sonrasında El-Hac Mahmud, Ali Çelebi'yi kasığı arasından hançerlemişti.⁶⁴ Başka bir öldürme kastının olduğu olay, mahkeme kayıtlarına 8 Cemâziye'l-evvel 1081/23 Eylül 1670 tarihinde yansımıştır. Ölüm kastı ile yapılan saldırı, belirtilen tarihten bir gün önce Sudirhemi nahiyesine tabi Eynedol denilen çiftlikte sakin olan ve olay esnasında harman yerinde bulunan Ali Çelebi ibn-i Mustafa Çelebi'ye karşı işlenmiştir. O sırada atlı dört kişi harman yerine gelerek Ali Çelebi'den konak yeri istemişler ve sonrasında atlılar arasından biri Ali Çelebi'yi sağ omzu başından tüfek ile yaralamıştır.⁶⁵

Şeyh Ahmed Mahallesi'nden Bayezid bin Süleyman ise Gurre-i Zilhicce 1079/2 Mayıs 1669 gecesi, yoluna çıkan iki kişi tarafından nacak ile sağ bacağından yaralanmıştır.⁶⁶ Olayın nedeniyle ilgili bir bilginin bulunmadığı bir başka örnekte ise Karakayış Mahallesi sakinlerinden olup, eski odalardan doksan beşinci cemaate mensup Recep Beşe ibn-i Mehmed, 10 Safer 1080/10 Temmuz 1669 gününün gecesi Zevle Mahallesi'nde bir zimminin düğününe gitmiştir. O sırada orada bulunan Konya Subaşı Abdulkadir Ağa ve yanında bulunan iki adamının kendisine değnek ve balta ile saldırdıklarını bildirmiştir. Bu saldırı sonucu başının yedi yerinden yara alan Recep Beşe keşif talep etmiştir.⁶⁷ Komşusu tarafından bir adamın darp edilmesi ise hayvanlar yüzünden vuku bulmuştur. Aksinle Mahallesi'nden Hüdaverdi ibn-i Piri isimli bir adam, Mahmud bin Mürsel tarafından kürek ile darp edilmiştir. 9 Ramazân 1083/29 Aralık 1672 tarihinde mahkeme zabıtlarına geçen olayda Mahmud, Hüdaverdi'nin evine gelerek güvercinlerini onun kedisinin yediğini iddia etmiştir. Daha sonra Hüdaverdi'nin kedisini darp eden Mahmud, "*kediyeye neden vuruyorsun*" diyen Hüdaverdi'nin karısına küfrederek kürek ile sağ kulağına vurmuştur.⁶⁸ Kasten yaralama olaylarının çoğunda olayın nedeni belirtilmezken, bu olayda da bahsedildiği üzere bazı olaylarda nedenin belirtildiği görülmektedir.

Şeyh Şems Tebrizi Mahallesi'nde meydana gelen olay ise aile içi şiddete bir örnek niteliği taşımaktadır. 23 Muharrem 1088/28 Mart 1677 tarihinde mahalle sakinlerinden birkaç kişi ölmesinden endişe duydukları Fati bint-i Kemal'in durumunu mahkemeye bildirerek keşif talebinde bulunmuşlardır. Mahalle sakinleri sayesinde ortaya çıkan olayda Mustafa bin Hüseyin, karısı Fati'yi balta ile darp etmiştir. Bu suretle omzu, beli ve sağ eli kara bere olan Fati'nin keşfi yapıлып, ifadesi alınmıştır.⁶⁹

İncelenen keşiflerde dikkat çeken bir başka husus ise daha önce değinildiği üzere mağdur tarafından, mahalle ahalisinin ya da olay esnasında orada bulunanların bir zan ve teaddilerinin bulunmadığının, yani bu kişilerin bir suçunun olmadığı bildirilmesidir. Mağdur kişi ayrıca bundan sebep onlarla herhangi bir dava ve nizamın da olmadığını beyan etmiş ve bu durum mahkeme tutanaklarına bu şekilde geçmiştir. Bu durum yine mahalle halkının birbirinden silsile ile sorumlu olduklarını göstermektedir.

Belli başlı örnekleri yukarıda verilen ve kasten gerçekleştiği anlaşılan yaralama olaylarında suç aleti olarak hançer, nacak, balta, değnek, tüfek ve kürek gibi aletler kullanılmıştır.

Kaza sonucu meydana gelen yaralanma olayları kategorisinde ise yaralanmalara bir hayvanın neden olabileceği gibi, bazı olayların da ateş ve tüfek nedeniyle, arabadan düşme, iş kazası ve bir yerden düşme şeklinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. 26 Cemâziye'l-âhir 1079/1 Aralık 1668 tarihinde Tarhana Mahallesi sakinlerinden ve nakîbü'l-eşrâf kaimmakamı olan Es-Seyid Hüseyin Efendi'nin devecisi Mehmed, deve tarafından yaralanmıştır. Mehmed'in topuğundan tutup kaldıran deve, onu yere vurarak topuğunun kırılmasına ve başının yarılmasına neden olmuştur.⁷⁰ Hayvanların neden olduğu bir başka yaralanma olayı ise 7 Zilhicce 1087/10 Şubat 1677'de gerçekleşmiştir. Atbazarı Kapısı yanında duran Hüsam isimli bir kişinin öküzleri boşanıp, Mehmed bin Piri üzerine gelerek onu yaralamışlardır. Yapılan keşif ile Mehmed'in sağ kulağının üzerinde başında yara izi olduğu, kulağından kan geldiği, gözünün ve burnunun kara bere olduğu görülmüştür.⁷¹

⁶⁴ KŞS.17, 67-2.

⁶⁵ KŞS.14, 116-1.

⁶⁶ KŞS.17, 192-2.

⁶⁷ KŞS.17, 232-5.

⁶⁸ KŞS.16, 107-3.

⁶⁹ KŞS.13, 120-3.

⁷⁰ KŞS.17, 106-3.

⁷¹ KŞS.13, 64-2.

9 Safer 1089/2 Nisan 1678 tarihinden bir gün önce meydana gelen bir olayda Göktaş Mahallesi'nde harabe bulunan Fenari Hamamı'nda çalışan Yusuf bin Abdullah yaralanmıştır. Belirtilen hamam harabesinden ücretle kiremit çıkarmaya çalışırken üzerine duvarın yıkılması sonucu yaralanan Yusuf'un, ölüm tehlikesi ihtimaline karşı mahkemeden keşif talep edildiği anlaşılmaktadır. Yapılan keşifte Yusuf'un vücudunun bazı azalarında kara bere olduğu, ağzından ve burnundan kan geldiği görülmüştür.⁷² Yaşanan bu yaralanma vakası ise iş kazasına bir örnek olarak kabul edilebilir.

İncelenen 10 yıllık dönemde rastlanan kaza sonucu diğer yaralanmaların nedenleri ise yukarıdaki tabloda da belirtildiği üzere ocak karıştırırken yanma, su kuyusuna düşme, arabadan düşme, içi dolu tüfek ile oynarken yaralanma, değirmen taşının ayağına düşmesi, evde yemek pişirirken yaralanma ve hamam çatısından düşme şeklinde gerçekleşmiştir.

Sonuç

1668-1678 yılları arasında Konya'da gerçekleşen ölüm ve yaralanma olayları sonrası yapılan keşifler, aynı olaylar sonrası başka yerlerde mahkemelerin yaptığı keşif usulleri ile aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Keşfin yapılması için yaralı ya da ölünün bir yakını, mahalle ahalisinden bazı kişiler veya devlet görevlileri mahkemeye başvuru yaparak durumu bildirmişlerdir. Olayın bildirilmesi ve keşif talebinde bulunulması mahalle ya da köyde yaşayan halkın kanunlar önünde birbirlerinden silsile ile sorumlu olduklarını göstermiştir. Ayrıca suçun kendi üzerlerine kalması endişesi de onların mahkemeye müracaata yönelmesinde etkili olmuştur. Bunun üzerine mahkeme tarafından görevlendirilen ve bölge sakinlerinden oluşan bir heyet keşfi gerçekleştirmiştir.

Mağdurların Müslüman-gayrimüslim ayırt edilmeksizin haklarını rahatlıkla arayabildikleri kurumlar olan mahkemeler, ölüm ve yaralanma olayları sonrası yapılan keşifleri büyük bir titizlikle yürütmüşlerdir. Olayla ilgili yer incelemesi, maktul ya da yaralı muayene ve müşahedesini, delillerin gözden geçirilmesi, şahit ifadeleri gibi eylem ve verileri göz önünde bulundurarak raporlarını kayıtlara geçirmişlerdir. Yaralı ve ölünün keşfinde ilgilinin bütün uzuvlarının incelendiği ve durumun söz konusu rapora en ince ayrıntısına kadar geçirildiği görülmüştür.

İncelenen bu konu Konya örneğinde Osmanlı toplumunun gündelik yaşamına dair önemli bilgiler sunmuştur. Bu tür konuların daha geniş bir zaman diliminde ele alınması suç oranlarının öğrenilmesi ve sosyal hayatla ilgili daha fazla verinin elde edilmesine imkân sunacaktır.

⁷² KŞS.24, 86-2.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Konya Şer'iyye Sicilleri (KŞS.)

13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24.

Araştırma-İnceleme Eserler ve Tezler

Abacı, Nurcan. (2005). Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş”, Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlı'ya. İstanbul: Simurg Yayınları, 101-111.

Acartürk, Ferrayi. (2006). 1672-1673 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu-19 Nolu Konya Şer'iyye Siciline Göre, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Akbaş, Emrah. (2018). 13 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili 1087-1088/1676-1677-Değerlendirme ve Transkripsiyon, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Akbaş, Fatma Betül. (2018). 1670-1671 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu-15 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Akman, Mehmet. (2002). “Osmanlı Hukukunda Kasâme”, Türkler, C.13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 789-794.

Bardakoğlu, Ali. (2001). Kasâme. TDV.İA, C.XXIV, 528-530.

Bardakoğlu, Ali. (2002). Katil. TDV.İA, C.XXV, 45-48.

Çakır, İbrahim Etem. (2012). “XVI. Yüzyılda Ayntab'da Toplumsal Kontrol Aracı Olarak Mahalle Halkının Rolü”, Bilig, S.63, 31-54.

Ergenç, Özer. (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları, C.4, S.4, İstanbul. 69-78.

Harman, Ömer Faruk. (1996). Hâbil ve Kabil. TDV.İA, C.XIV, 376-378.

Hasan Ali Eş-Şâzelî. (1993). Cinayet. TDV.İA, C.VIII, 14-15.

Hızlı, Mefail. (2014). “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, TESAM Akademi Dergisi, C.1, S.1, 41-51.

Kavaklı, Sibel. (2013). “Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyye Sicillerinden Örneklerle”, History Studies, C.5, S.3, 117-142.

Kocabaş, Bahar. (2017). 1672-1673 Yılları Arasında Konya'da Sosyal Hayat-16 Numaralı Konya Şer'iyye Siciline Göre, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Küçük, Fatih. (2013). 14 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili 1080-1081/1669-1670-Değerlendirme ve Transkripsiyon, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Pamir, Aybars.(2005). “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kasame Uygulaması”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.54, S.4, 343-359.

Sak, İzzet-Solak, İbrahim. (Haz.) (2014). 53 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili 1148-1149/1736-1737-Transkripsiyon ve Dizin. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Solak, İbrahim-Sak, İzzet. (Haz.) (2014). 38 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili 1103-1104/1692-1693-Transkripsiyon ve Dizin. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Tok, Özen. (2007). "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.22, 327-347.

Yürekli Tutar, Ayşe. (2018). 16 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili 1083-1083/1672-1673-Değerlendirme ve Transkripsiyon, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Tarımsal Arazi Kullanım Uygunluğu Analizi: Lefkoşa İlçesi (KKTC) Örneği

Agricultural Land Use Suitability Analysis: The case of Nicosia District (TRNC)

Kerime KARABACAK

Ankara Üniversitesi, Coğrafya Bölümü
kkarabacak@ankara.edu.tr
0000-0002-9679-855X

Öz

Artan nüfus, gıda talebi ve teknolojik gelişmelere dayalı olarak doğal kaynaklar hızla tüketilmektedir. Mevcut kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için arazi uygunluk analizleri oldukça önemlidir. Bu çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin merkez ilçesi olan Lefkoşa'daki arazilerin tarımsal uygunluk analizi yapılmıştır. Analizde kriter seçiminde ve kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde çok kriterli analiz yöntemlerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Süreci kullanılmıştır. Daha sonra CBS yazılımları aracılığıyla belirlenen kriterler doğrultusunda katmanlar düzenlenmiş ve ağırlıklı çakıştırma yöntemiyle tarımsal arazi uygunluk haritası elde edilmiştir. Bu analize göre çalışma alanının %78'inin tarımsal faaliyetlere uygun olduğu saptanmıştır. Tarımsal uygunluk haritası, arazi örtüsü ile çakıştırılmış ve karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur. Buna göre; tarıma uygun olmayan arazilerin %17'sinde; tarıma çok uygun olan arazilerin %90'ında, orta derecede uygun alanların %53'ünde, az uygun alanların ise %76'ında tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Tarıma uygun olarak belirlenen alanlardan yapay alanlar, orman alanları ve sulak alanlar çıkarıldığında arazinin %70'inin tarımsal faaliyetlere uygun olduğu hesaplanmıştır. Tarıma uygun olan arazilerin son dönemlerde yerleşme, sanayi, ticaret gibi yapay alanlar tarafından işgal edilmeye başlandığı sonucuna varılmıştır. Çalışma alanında bulunan başkent Lefkoşa'nın artan nüfusuna bağlı olarak kentsel yayılmasının devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle tespit edilen tarıma uygun arazilerin yapılacak olan tarımsal ve kentsel planlamalarda dikkate alınması sürdürülebilir kalkınma sağlanması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Analitik Hiyerarşi Süreci, Çok Kriterli Karar Verme, Arazi Uygunluk, CBS, Lefkoşa.

Abstract

Natural resources are rapidly consumed based on the increasing population, food demand and technological developments. Land suitability analyzes are very important in order to transfer existing resources to future generations and to use them in a sustainable way. In this study, the agricultural suitability analysis of the lands in Nicosia District, the central district of the Turkish Republic of Northern Cyprus, has been made. Analytical Hierarchy Process, one of the multi-criteria analysis methods, was used in the selection of criteria and determination of the weights of the criteria in the analysis. Later, layers were arranged in line with the criteria determined by using GIS software and agricultural land suitability map was obtained by weighted overlay method. As a result of the suitability analysis, it was determined that 78% of the study area is suitable for agricultural activities. The agricultural suitability map was overlapped with the land cover and comparison matrices were created. It has been determined that agricultural activities are continued in 17% of the lands that are not suitable for agriculture. On the other hand, agricultural activities are carried out in 90% of the lands that are very suitable for agriculture, 53% of the moderately suitable areas, and 76% of the less suitable areas. It has been calculated that 70% of the land is suitable for agricultural activities when artificial areas, forest areas and wetlands are removed from the areas determined in accordance with agriculture. It has been concluded that the lands suitable for agriculture have recently begun to be occupied by artificial areas such as settlement, industry and trade. It is predicted that the urban sprawl will continue depending on the increasing population of the capital Nicosia, which is located in the study area. For this reason, it is important to consider the determined arable lands in the agricultural and urban planning to be made in terms of sustainable development.

Keywords: Analytical Hierarchy Process, Multi Criteria Decision Making, Land Suitability, GIS, Nicosia.

Giriş

Dünya nüfusundaki hızlı artış ve yaşanan teknolojik gelişmeler doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmakta, bilhassa kentsel alanların arazi üzerinde her geçen gün daha fazla yayılmasına neden olmaktadır. Kentlerin mekânda kontrolsüz bir şekilde yayılması pek çok çevresel, ekonomik ve sosyal problemleri ortaya çıkarmaktadır. Kentleşme ve kentsel yayılmanın en önemli sonucu, tarım arazilerinin yapılı çevre tarafından işgal edilmesidir. Tarımsal üretime uygun arazilerin amaç dışı kullanılması tarım topraklarının ve bunun sonucu olarak tarımsal üretimin günbegün azalmasına, arazi bütünlüğünün bozulmasına, mevcut tarım sistemlerinin sürdürülebilirliğinin tehlikeye düşmesine ve tarımsal faaliyetlerin uygun olmayan arazilerde yapılmasına sebebiyet vermektedir¹.

¹ Hulme, Grosskopf ve Hindle 2002, 3; Karabacak 2020, 160.

Arazi gibi kendini yenileyemeyen kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi, sürdürülebilir arazi yönetiminin sağlanabilmesi ve artan gıda talebinin karşılanabilmesi açısından toprakların arazi kullanım uygunluklarının belirlenmesi kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu uygun arazi kullanımını sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirmiş ve sürdürülebilir kalkınmayı, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde tanımlamıştır². Ülkelerin en önemli gündemlerinden biri olan ve aynı zamanda ekonomik büyümenin de en önemli göstergelerinden olan sürdürülebilir kalkınmanın kilit noktalarından biri şüphesiz uygun arazi kullanımıdır. Var olan ve giderek tükenmekte olan kaynakların akılcı bir şekilde kullanılmasıyla sürdürülebilir bir gelecek yaratılabilir. Bu bağlamda arazilerin optimal uygunluklarının belirlenmesi ve bu uygunluklar doğrultusunda planlamalar yapılması kaçınılmazdır.

Arazi kullanım uygunluğu değerlendirmesi, belirli bir bölgede belirlenen amaç veya hedeflere ulaşmada hangi tür arazi kullanımının en iyi olduğunu tespit etmek için sıklıkla başvurulan bir yöntemdir³. Arazi uygunluk değerlendirmesi sürdürülebilir arazi kullanımının ön koşulu olmakla birlikte karar vericilere, planlayıcılara belirli bir arazi alanının kullanımındaki fırsatlar ve kısıtlar hakkında bilgi sağlayarak⁴ arazinin en uygun kullanımına rehberlik eder ve tespit edilen potansiyellerine göre mevcut kaynakları kullanma kararlarını içerir⁵. Arazi uygunluğu analizleri pek çok kriterin dikkate alındığı karmaşık sistemlerdir. Bu karmaşık sistemlerin analizinde ise farklı yöntemler kullanılmakla birlikte, çeşitli alt kriterlerin analize dâhil edilebildiği çok kriterli karar verme yöntemleri arazi uygunluğu çalışmalarında en yaygın kullanılan yöntemler arasındadır. Esasında çok kriterli karar verme yöntemlerinden 1980'li yıllardan beri geleneksel yöntemlerle arazi uygunluğu çalışmalarında yararlanılmaktadır⁶. Ancak gelişen teknolojilerle birlikte değerlendirme verimliliğini ve doğruluğunu önemli ölçüde arttıran Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile entegre kullanılmasıyla arazi kullanım politikası ve planlamasında güçlü bir mekânsal karar destek sistemi sağlanmıştır⁷. Bu durum özellikle son yirmi yılda istikrarlı bir şekilde artmıştır⁸.

Arazi uygunluğu analizinin önemli bir adımı, uygunluğa etki eden her bir kriterin ağırlığını belirlemektir⁹. Uygunluğu etkileyen faktörlerin farklı önem seviyelerine sahip oluşu, çeşitli ve çoklu kriterlerin varlığı uygunluk analizini karmaşık hale getirmektedir. Söz konusu kriterlerin ağırlıklarının saptanmasında çeşitli çoklu karar verme yöntemleri kullanılmakla birlikte analitik hiyerarşi süreci¹⁰, birden fazla ve heterojen faktörün önemini ve ilişkilerini temsil eden hiyerarşik bir yapıya dayanması ile bu analizlerde yaygın olarak kullanılan en iyi yaklaşımlardan biri haline gelmiştir. Analitik hiyerarşi süreci (AHS) çoktan seçmeli kriterleri bir hiyerarşi içinde yapılandırmayı, bu kriterlerin göreceli önemini değerlendirmeyi, her bir kriter için alternatifleri karşılaştırmayı ve alternatiflerin genel bir sıralamasını belirlemeyi içermektedir¹¹. AHS'nin CBS ile entegrasyonu sonucu pek çok arazi kullanım uygunluğu çalışmasında başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Tarım, mera, orman, yerleşme gibi her bir arazi kullanım türü için uygunluk değerlendirmesi yapılarak arazilerin bu kullanımlara uygunluğu belirlenebilmektedir. AHS ile kimi çalışmalarda seçilen alanda tarım, mera ve orman alanları için en uygun alanlar analiz edilirken¹², kimisinde ise tarım, mera, orman, yerleşme veya sanayi, turizm gibi alanlar da analize dâhil edilmiştir¹³. Bazı çalışmalarda ise şehirsiz büyümenin tespitinde

² Feizadeh ve Blaschke 2012, 2; Marrewijk 2003, 103.

³ Halder, 2013, 65; McDowell ve diğerleri, 2018, 213.

⁴ Mokarram ve Aminzadeh, 2010, 508.

⁵ Akıncı, Özalp ve Turgut, 2010, 71; Bandyopadhyay, Jaiswal, Hegde ve Jayaraman 2009, 880.

⁶ Antoine, Fischer ve Makowski, 1997; Collins, Steiner ve Rushman, 2001; Kiker, Bridges, Varghese, Seager, ve Linkov, 2005.

⁷ Bathrellos, Gaki-Papanastassiou, Skilodimou, Papanastassiou ve Chousianitis, 2012; Collins, Steiner ve Rushman, 2001; Liu, Wang ve Guo, 2006.

⁸ Cengiz ve Akbulak, 2009; Chen, Yu ve Khan, 2010; Feizizadeh ve Kienberger, 2017; Mohit ve Ali, 2006; Rahman, Rusteberg, Gogu, Lobo Ferreira ve Sauter, 2012.

⁹ Zhang, Su, Wu, ve Liang, 2015, 201.

¹⁰ Saaty, 1980.

¹¹ Bozdağ, Yavuz ve Günay, 2016:2.

¹² Akbulak, 2010; Dağlı ve Çağlayan, 2016; Erbesler Ayaşgil, 2020; Saykılı, Birdal, ve Türk, 2017.

¹³ Çelikyay, Cengiz ve Görmüş, 2015; Zengin ve Yılmaz, 2011.

kullanılmıştır¹⁴. Literatürde yaygın bir biçimde özellikle tarım alanları için bu yöntem başvurulmakta¹⁵, ayrıca son zamanlarda tarımsal ürün bazlı çalışmalarda da tercih edilmektedir¹⁶.

Tarım yeryüzündeki en eski ve en yaygın ekonomik faaliyettir. Bu faaliyetler sonucunda elde edilen tarımsal üretim ise insanın hayatta kalmasının ve gelişmesinin temelidir. Artan dünya nüfusu ve azalan ekilebilir alanlar ile verimli üretim için akılcı arazi kullanım yönetimi ve planlaması şarttır. Artan nüfus için yeterli ve sağlıklı gıda ürünleri üretmenin zorluğu, iklimdeki toprak ve su kaynaklarını tüketen değişikliklerle daha da yoğunlaşmaktadır¹⁷. Bu kaynakların mekânsal-zamansal varyasyonları ve bunları destekleyen faktörler hakkında bilgi, yerel ve bölgesel ölçeklerde optimal tarımsal yönetim ve planlama süreçleri için gereklidir¹⁸. Bu nedenle bu çalışmada Lefkoşa ilçesinde tarımsal arazi kullanım uygunluğunu belirlemek amaçlanmıştır. Lefkoşa ilçesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkentini bünyesinde barındıran en kalabalık ilçedir. Sürekli artan nüfusu ile alanının önemli kısmı yerleşim alanlarıyla kaplanmaktadır. Ülkenin kısıtlı bir ada ekonomisine sahip olması, mevcut tarım alanlarının giderek farklı amaçlarla kullanılması ülkenin tarımda da dışa bağlanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu alanda tarıma uygun arazilerin saptanarak bu doğrultuda planlamalar yapılması Lefkoşa özelinde ülkenin tarımsal üretimine ve ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Çalışma Alanı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yönetim merkezi olan Lefkoşa şehrinin sınırları içerisinde yer aldığı ve aynı isimle anılan Lefkoşa ilçesi çalışma alanını oluşturmaktadır. İlçe 94.824 nüfusuyla¹⁹ ülke nüfusunun yaklaşık %33'ünü barındıran en kalabalık ilçedir. Yüzölçümü yaklaşık 550²⁰ km² olan²¹ ilçede iki şehir yerleşmesi bulunmaktadır: İlçe merkezi olan Lefkoşa ve bu şehir ile birleşen Gönyeli. Ayrıca çalışma alanında 3 kasaba ve 20 köy yerleşmesi²² mevcut olup nüfusun yaklaşık %79'u kentsel alanlarda yaşarken, %21'i kırsal alanlarda ikamet etmektedir (Şekil 1).

¹⁴ Bayar, 2020; Ustaoglu ve Aydinoglu, 2020; Seyedmohammadi, Sarmadian, Jafarzadeh ve McDowell, 2019.

¹⁵ Abbaspour, Mahiny, Arjmandy ve Naimi, 2011; Akıncı vd., 2010; AL-Taani, Al-husban ve Farhan; Olaniyi, Ajiboye, Abdullah, Ramli ve Sood, 2015; Feizizadeh ve Blaschke, 2013.

¹⁶ Seyedmohammadi vd., 2019; Tercan ve Dereli, 2020; Torunlar ve Nazlıcan, 2018.

¹⁷ Godfray vd., 2010.

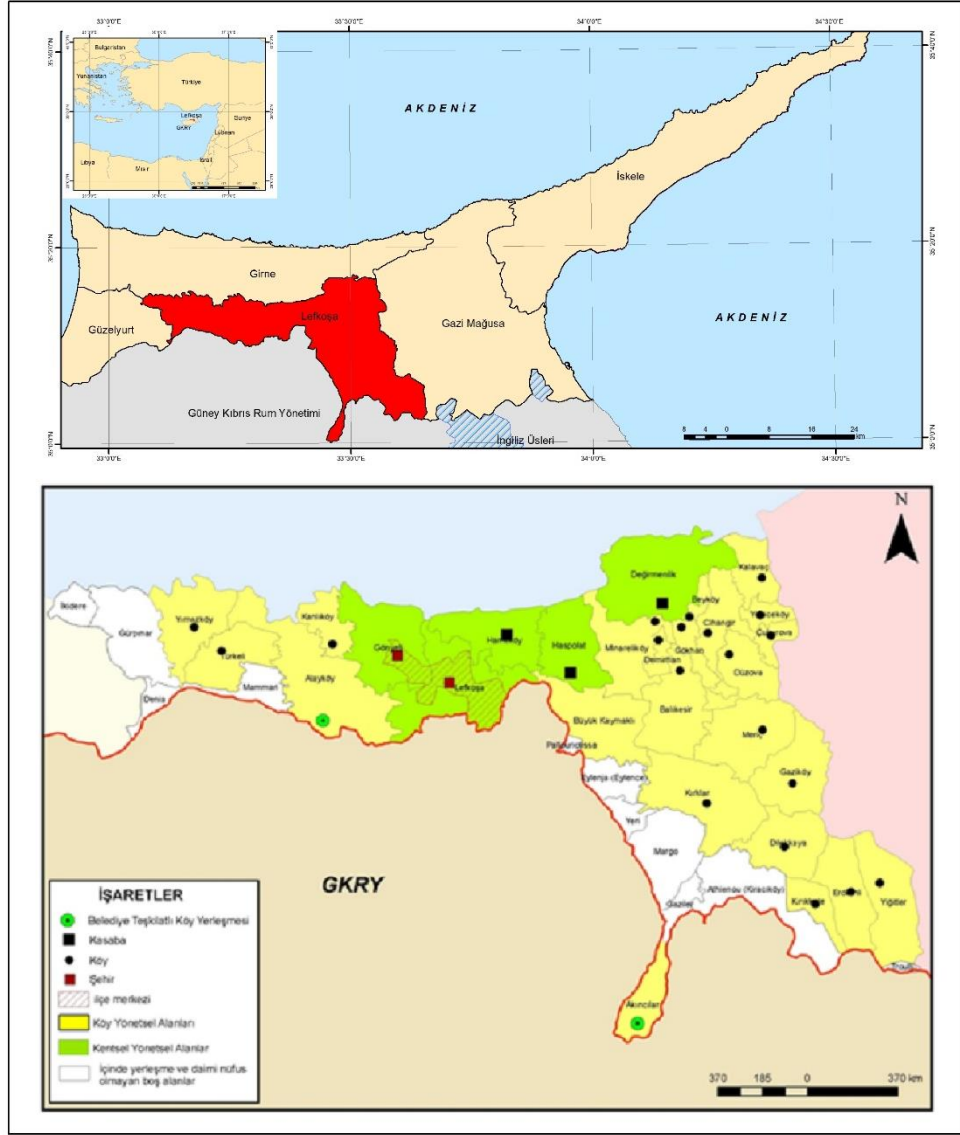
¹⁸ Seyedmohammadi vd., 2019.

¹⁹ KKTC 2011 yılı sayım sonuçları

²⁰ İlçe alanı harita üzerinden hesaplanmıştır.

²¹ İlçe alanı harita üzerinden hesaplanmıştır.

²² Yerleşme ve idari alanlar hakkında ayrıntılı bilgi için Erengin (2020)'ye bakınız.

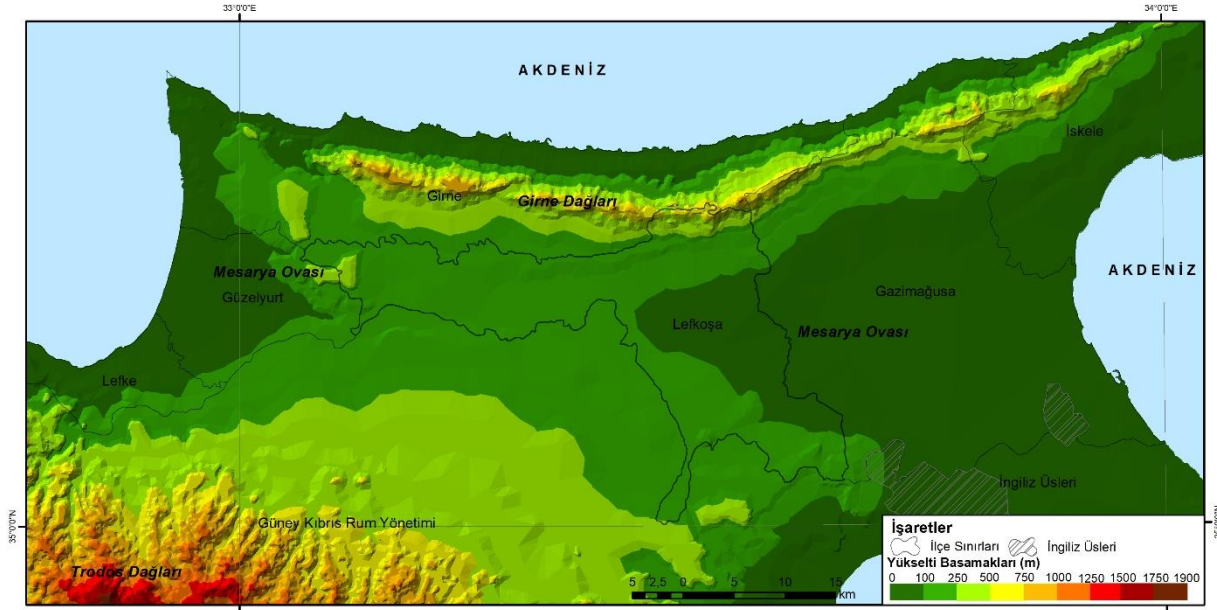

Şekil 1: Çalışma alanının konumu ve idari sınırları

Çalışma alanında yükseltiler 20 ile 790 metre arasında değişmekle beraber ortalama yükselti yaklaşık 405m'dir. Alanın %95'i 0-250m, %4'ü 250-500m arasında değişmekte, sadece %1'i 500 metrenin üzerinde yer almaktadır. Alçak sahalardan oluşan bu alanda yükseltinin tarım alanlarının uygunluğunu belirlemede kısıtlayıcı bir etkisi olmadığından bu faktör analizde dikkate alınmamıştır.

Lefkoşa'nın adanın ortasında merkezi bir konumda bulunması, diğer ilçelere göre nispeten daha karasal iklim özellikleri göstermesine neden olmaktadır. Denizden uzak ve alçak kesimde yer almasından ötürü az yağış almaktadır. Yıllık ortalama yağış miktarı ortalama 329 mm, yıllık ortalama sıcaklığı ise 18.8 °C'dır²³. İlçe, adanın kuzeyindeki Girne Dağları ile güneyindeki Trodos Dağları arasında yer alan batı-doğu yönünde uzanan Mesarya Ovası'nın orta kesimindedir (Şekil 2). Genel olarak iki dağ sırasının birbirine yaklaştığı, Mesarya Ovası'nın kuzey-güney yönünde daraldığı sahada bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma alanının önemli bir kesimi ova alanından oluşmakta, önemli yüksekliklere rastlanılmamaktadır. Yer şekillerinin sade oluşu ve yükseltilerin kısa mesafede değişiklik göstermemesi alan içerisinde iklim özelliklerinin de homojen dağılmasına yol açmıştır. Bu nedenle sıcaklık ve yağış özellikleri de analize dâhil edilmemiştir.

²³ KKTC Meteoroloji Genel Müdürlüğü

Şekil 2: Çalışma alanı ve çevresinin fiziki haritası

Materyal ve Metodoloji

Analitik Hiyerarşi Süreci Yaklaşımı

Analitik hiyerarşi süreci Saaty tarafından çeşitli karmaşık konuları incelemek için geliştirilen ve çok yaygın olarak kullanılan çok kriterli bir karar verme sürecidir²⁴. Analitik hiyerarşi süreci, kararların hem nicel hem de nitel yönlerinin dikkate alınması gerektiğinde, araştırmacıların önceliklerini belirlemelerine ve en iyi kararı vermelerine yardımcı olan güçlü ve esnek bir karar verme sürecidir²⁵. Bu yaklaşımda belirlenen problem doğrultusunda ana hedef, kriterler, alt kriterler ve alternatiflerden meydana gelen hiyerarşik bir yapı oluşturulur. Hiyerarşik bir yapıya oturtulan problem için daha sonra belirlenen kriterlerin ağırlıkları hesaplanır²⁶. Bir düzeydeki kriterlerin bir üst düzeydeki kriterlere göre görece önemini belirleyecek bir biçimde Saaty tarafından önerilen bir tercih ölçeğinden (Tablo 1) faydalanılarak bir puanlama yapılır ve ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur²⁷.

Tablo 1: İkili karşılaştırma tercih ölçeği (Saaty, 1980)

Önem Derecesi	Tanım
1	Eşit önemli
3	1. öğe 2. öğeye göre biraz daha önemli
5	1. öğe 2. öğeye göre fazla önemli
7	1. öğe 2. öğeye göre çok fazla önemli
9	1. öğe 2. öğeye göre en kuvvetli öneme sahiptir
2, 4, 6, 8	Ara değerler (Uzlaşma gereken durumlarda kullanılmaktadır.)

İkili bir karşılaştırma matrisi aracılığıyla AHS, matrisin en büyük öz değerine karşılık gelen özvektörü olarak ve ardından bileşenlerin toplamını aşağıdaki gibi bir birliğe normalleştirerek her ölçüt (w_i) için ağırlık değerini hesaplar²⁸:

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad (1)$$

Temel girdi verisi, Saaty'nin ölçeklendirme oranlarına (Tablo 1) dayalı olarak oluşturulan n kriterinin aşağıdaki denklemde tanımlandığı gibi ($n \times n$) olan ikili karşılaştırma A matrisidir:

$$A = [a_{ij}], i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (2)$$

²⁴ Saaty, 1980; Saaty ve Vargas, 1991.

²⁵ Weerakoon, 2014, 71.

²⁶ Öztürk ve Batuk, 2010, 126.

²⁷ Akbulak 2010, 564; Akıncı vd., 2010, 76; Öztürk ve Batuk 2010, 126.

²⁸ Chen vd., 2010, 1584.

burada A , a_{ij} öğelerine sahip bir matristir. Genellikle matematiksel olarak karşılıklılık özelliğine sahiptir:

$$a_{ij} = 1/a_{ji} \quad (3)$$

ve A matrisi oluşturulduktan sonra, B matrisi olarak normalleştirilir:

$$B = [b_{ij}], i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (4)$$

B , A 'nın b_{ij} elemanlı normalleştirilmiş matrisidir:

$$b_{ij} = a_{ij} / \sum_{i=1}^n a_{ij}, i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (5)$$

Her ağırlık değeri w_i eşitlikteki gibi (6) hesaplanır:

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n b_{ij}}, i, j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (6)$$

(7), (8) ve (9)'daki denklemler, matris B 'nin en büyük öz değeri (λ_{\max}) ile karşılık gelen özvektörü (W) arasındaki ilişkileri temsil eder²⁹ (Xu, 2002):

$$BW = \lambda_{\max} W \quad (7)$$

$$W = (w_1, w_2 \dots w_n)^T \quad (8)$$

$$\lambda_{\max} = \sum_{i=1}^n \frac{(BW)_i}{nw_i}, i = 1, 2, 3, \dots, n \quad (9)$$

burada $(BW)_i$, BW vektörünün i 'inci değeridir.

Analitik hiyerarşi sürecinde kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapılırken belirli bir düzeyde tutarsızlıklar oluşabilmektedir. Bu nedenle ağırlık değerleri elde edildikten sonra B matrisinin tutarlılığının doğrulanması gerekir. Karşılaştırmaların tutarlılığını ölçmek için yine Saaty tarafından önerilen bir tutarlılık oranı kullanılmaktadır³⁰. Elde edilen tutarlılık oranı 0.10'un altında ise karşılaştırma matrisinin yeterli bir tutarlılık gösterdiği kabul edilirken, tutarlılık oranının 0.10'un üstünde çıkması halinde bu durum tutarlılığın yetersiz olduğu ve ikili karşılaştırmaların yeniden ele alınması gerektiği anlamına gelmektedir.

Tutarlılık oranını (CR) şu şekilde hesaplanır (10):

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (10)$$

CI ikili karşılaştırma matrisinin tutarlılık göstergesini ifade ederken, RI tesadüflük (rassallık) göstergesidir. Tutarlılık göstergesini hesaplamak için aşağıdaki eşitlik uygulanırken;

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{(n-1)} \quad (11)$$

Rassallık göstergesi RI , matriste ikili karşılaştırması yapılan kriter sayısına (n 'ye) bağlı olarak Saaty tarafından geliştirilen bir sabittir (Tablo 2).

Tablo 2: Tesadüflük Göstergesi (Satty, 1980)

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

²⁹ Xu 2002.

³⁰ Öztürk ve Batuk, 2010, 128.

Lefkoşa ilçesinde tarımsal arazi kullanım uygunluğunu belirlemeyi hedefleyen bu çalışmada ikili karşılaştırma matrisi için elde edilen tutarlılık oranı CR 0,036 çıkmıştır. Bu değer, arazi özelliklerinin karşılaştırılmasının yüksek derecede tutarlı olduğunu göstermektedir.

Kriterlerin Belirlenmesi ve Analitik Hiyerarşi Sürecinin Uygulanması

Arazi uygunluk analizlerinde önemli bir aşamayı da kriterlerin seçilmesi ve ağırlıklarının saptanması oluşturmaktadır. Kriterlerin belirlenmesinde bu konu ile ilgili literatür incelenmiş, Lefkoşa ilçesinde yapılan saha çalışmaları sonucu alanının özellikleri dikkate alınarak uzman görüşlerine başvurulmuştur. Tarıma uygun arazilerin analiz edilebilmesi amacıyla arazi kullanım kabiliyet sınıfları (AKK), eğim, toprak derinliği, arazi örtüsü, sınırlayıcı toprak özellikleri (STÖ) ve bakı faktörü dikkate alınmıştır. Çalışmada belirli bir tarımsal ürün türünün arazi uygunluğunu belirlemeye yönelik bir amaç yoktur. Tarımsal üretimin yapılabileceği alanları ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bu nedenle sıcaklık, yağış, nem gibi iklim özelliklerinin ve pH, doğal verimlilik, organik madde gibi toprak özelliği parametrelerinin kullanılmamıştır. Tarımsal uygunluk çalışmalarında yükseltinin kısa mesafelerde değiştiği, ortalama yükseltilerin fazla olduğu sahalarda analizlere yükselti faktörü de katılmaktadır. Ancak Lefkoşa ilçesinin ortalama yükseltisinin daha önce de belirtildiği üzere 405 m olması, alanının sadece %1'inin 500-790m arasında yer alması yükselti açısından tarımsal arazi uygunluğu için optimum şartları sağlamasına neden olmuştur.

Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıfı (AKK)

AKK, temel toprak etütleri ve iklim koşullarına dayalı olarak arazilerin toprak bozulmasına sebebiyet vermeyecek bir biçimde kullanım ve koruma verilerini bir araya getiren planlamaya yönelik "arazi yetenek sınıflamasını" ifade etmektedir. Yapılan sınıflamada topraklar Romen rakamlarıyla I. sınıftan VIII. sınıfa kadar gruplandırılmaktadır. I. sınıftan başlayarak sınıf sayısı yükseldikçe sınırlayıcı faktörlerin çeşidi, şiddet derecesi ve kullanma tehlikeleri artmaktadır. Genel olarak ilk dört sınıf tarıma uygun olarak kabul edilirken, V., VI. ve VII. sınıf araziler çayır, mera ve orman alanları için yeteneklidir. VIII. sınıf araziler ise sınırlayıcı unsurların en fazla olduğu ve hiçbir bitkisel ürün alınamayan alanlara karşılık gelmektedir. I. sınıf araziler seçkin tarım arazilerini, II. sınıf oldukça iyi tarım arazilerini temsil ederken, III. sınıf tarım arazileri sınırlayıcı unsurların arttığı alanlar olup iyi bir toprak yönetimi ile bu alanlarda tarımsal üretim ve verim artırılabilir. IV. sınıf araziler tarım yapılabilen alanları işaret etse de bu sınıf tarımda kullanımı sınırlı arazilerdir. Bu nedenle bazı bitki türleri için uygundur. AKK sınıflaması bilhassa tarımsal üretim üzerine yoğunlaştığı için tarımsal uygunluk analizinde en güçlü faktör olarak ele alınmıştır (Tablo 4).

Çalışma alanındaki en yaygın AKK sınıfı III. sınıf araziler (%24) iken bu sınıfı VI. sınıf (%17,5) ve II. sınıf (%17) araziler takip etmektedir (Şekil 3a). Tarıma en elverişli olan I. sınıf araziler ise alanın sadece %2'sine karşılık gelmektedir (Tablo 3). Hemen hemen tüm kültür bitkilerinin yetişmesine olanak sağlayan bu araziler ülkede etüdü yapılan alanların da %3,6'sını kaplamaktadır³¹. Dolayısıyla ülke genelinde kısıtlı olan bu araziler çalışma alanında da az görülmektedir. V. sınıf araziler ülke genelinde görülmezken, VIII. sınıf arazilere çalışma alanında rastlanılmamaktadır.

Eğim

Eğim, toprak tabakasını ve yürütülen tarımsal faaliyetleri etkileyen önemli bir faktördür. Belli bir orana kadar arazide eğim olması sorun yaratmazken hatta bazen olumlu bir etki oluştururken, eğimin özellikle %6'nın üzerine çıkması bir takım olumsuzluklara yol açmaktadır. Eğim arttıkça erozyon şiddetlenir, toprak gelişimi yavaşlar, verimlilik ve toprak kalınlığı azalır, yüzeysel akışın artmasıyla toprağın yeterince nem alamama sorunu ortaya çıkar³². Eğim, toprak özellikleri üzerinde olumsuz etki bırakırken tarımsal üretim üzerinde de sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. Bu durum, fazla eğimli sahalarda tarımsal faaliyetleri yürütürken bir takım önlemler alınmasını gerektirmektedir. Alınan önlemler ve uygulanan özel yöntemler ise tarımsal maliyetleri artırmaktadır. Eğimi yüksek arazilerde toprağı işleme, sulama ve drenaj gibi makine ve yönetim uygulamaları kullanma olanağı kısıtlanarak tarımsal üretim olumsuz etkilenmektedir³³.

³¹ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Detaylı Toprak Etüd ve Haritalama Projesi 2000, Cilt I, 294.

³² Atalay 2006; Bulut 2006; Doğanay ve Coşkun 2015.

³³ Akıncı vd. 2010, 75.

Tarımsal Arazi Kullanım Uygunluğu Analizi: Lefkoşa (KKTC) Örneği

Lefkoşa ilçesinde arazinin yaklaşık %63'ü %0-2 arasında eğime, %31'i ise %2-6 arasında eğime sahiptir (Tablo 3 ve Şekil 3e). Dolayısıyla arazinin yaklaşık %95'i tarımsal üretim için uygun olan eğim değeri aralığındadır.

Tablo 3: Kriterlerin çalışma alanında kapladıkları alan ve payları

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Alan (km ²)	Payı (%)
Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıfları (AKK)	I. Sınıf	11,51	2,09
	II. Sınıf	93,24	16,93
	III. Sınıf	132,00	23,96
	IV. Sınıf	82,52	14,98
	VI. Sınıf	96,25	17,47
	VII. Sınıf	15,29	2,78
	Diğer Alanlar	119,98	21,78
	Toprak Derinliği	Derin (90-120cm)	84,56
Orta derin (50-90cm)		48,10	8,73
Sığ (30-50)		74,19	13,47
Çok sığ (10-30)		74,89	13,60
Çok sığ (10 >)		8,28	1,50
Verisi olmayan alanlar ve diğer alanlar		260,79	47,35
Sınırlayıcı Toprak Özellikleri (STÖ)	e (eğim ve erozyon zararı)	39,53	7,18
	es (eğim ve erozyon zararı, tuzluluk, toprak yetersizliği)	57,97	10,52
	s (tuzluluk, toprak yetersizliği)	242,36	44,00
	se (tuzluluk, toprak yetersizliği, eğim ve erozyon zararı)	79,24	14,39
	we (yaşlık, drenaj bozukluğu, taşkın zararı ile eğim ve erozyon zararı)	0,21	0,04
	Hiç sınırlayıcı özelliği olmayan alanlar	11,51	2,09
	Verisi olmayan alanlar ve diğer alanlar	131,50	23,87
Arazi Örtüsü	Yerleşme alanları	37,32	6,77
	Diğer yapay alanlar	43,95	7,97
	Tarım alanları (sürekli ürünler)	355,78	64,55
	Karışık tarım alanları	11,81	2,14
	Mera alanları	0,62	0,11
	Orman ve yarı doğal alanlar	100,69	18,27
	Su yapıları	1,04	0,19
Eğim	%0-2	348,95	63,35
	%2-6	172,94	31,40
	%6-12	15,90	2,89
	%12-20	9,16	1,66
	%20-30	3,87	0,70
Bakı	Düz	1,34	0,24
	G, GB, GD	238,25	43,26
	B, D	108,67	19,73
	KB, KD	127,96	23,23
	K	74,57	13,54

Toprak Derinliği

Toprak derinliği, kültür bitkilerinin köklerinin ulaşabileceği ve mevcut su ile besin maddelerini kullanabileceği derinliği ifade eder³⁴. Bitkilerin kök sistemlerinin gelişimi ve su tutma kapasiteleri derinlik ile ilişkilidir. Toprak derinliğini arazinin eğimi, topografik durumu, ana kayanın ayrışması, iklim özellikleri, organizmalar, toprak oluşum süreçleri, erozyon yoluyla yaşanan toprak kaybı etkilemektedir. Çalışma alanındaki arazilerin yaklaşık %43'nde toprak derinliği etüdü yapılmıştır (şekil 3b). Etüdü yapılan sahaların ise yaklaşık %29'unda derin topraklar yer alırken, %42'si orta derinlikteki, %29'u ise sığ topraklardan oluşmaktadır.

Arazi rts

Mevcut arazi örtüsünü belirleyebilmek için CORINE 2018 veri tabanından yararlanılmıştır. Buna göre alanın yaklaşık %67'si tarım alanlarından, %18'i maki ve otsu bitkilerden, fundalıklardan, %15'i yapay alanlardan meydana gelmektedir (Tablo 3). Çalışma alanındaki arazilerin güncel kullanım durumlarını belirlemek analiz açısından önemlidir. Günümüzde yerleşme, sanayi, maden alanı gibi arazilerden oluşan CORINE sınıflamasında yapay alanlar olarak nitelendirilen sınıflamalara, su kütlelerine, orman alanlarına tarım alanına dnşemeyeceğinden 0 puan atanmıştır. Tarım alanlarına ise yüksek puanlar atanmıştır (Tablo 5).

Sınırlayıcı Toprak zellikleri

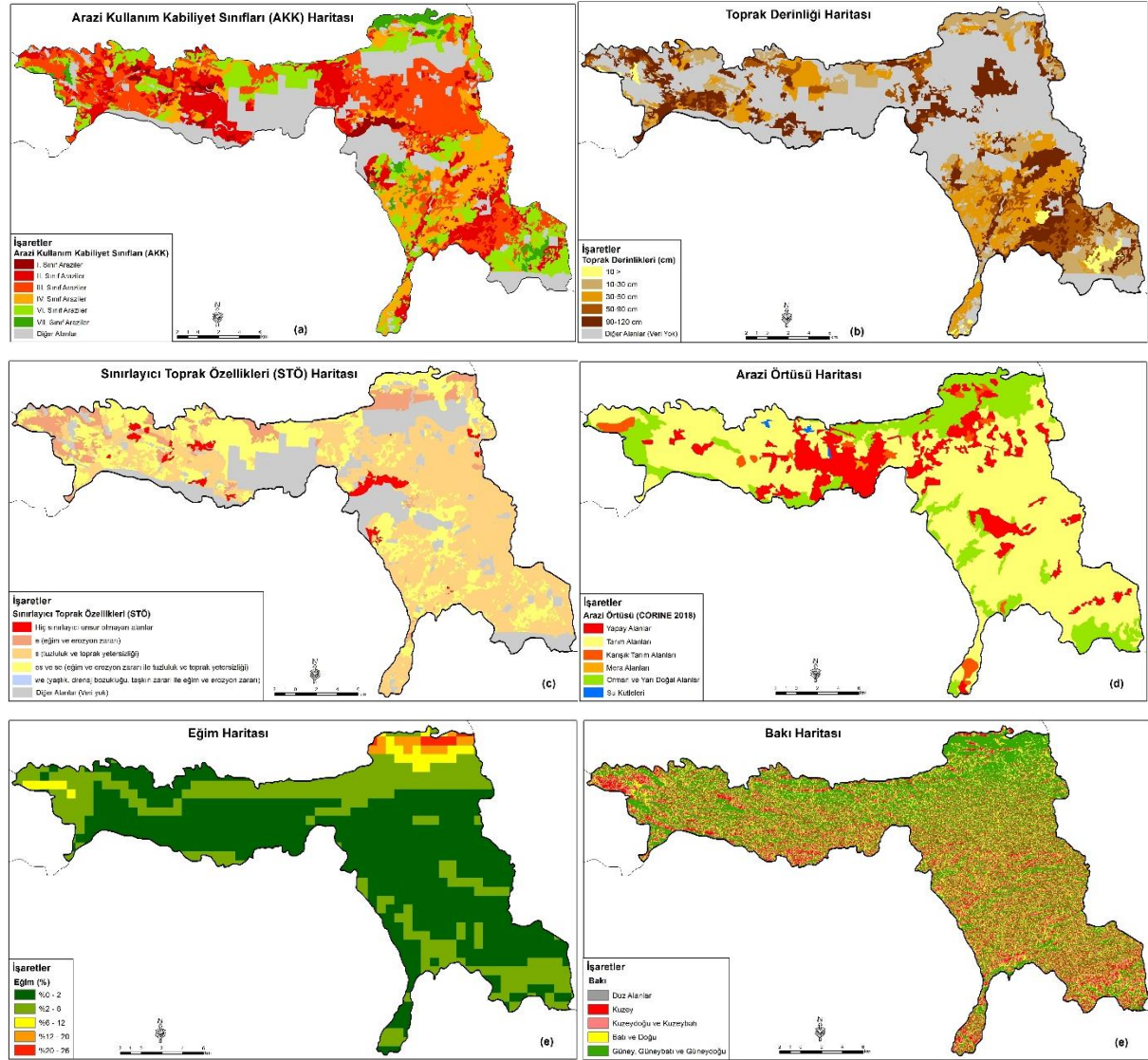
Arazi kullanım kabiliyet sınıflarında sınırlayıcı faktörlerin çeşidini gösteren bir alt sınıflama bulunmaktadır. Bu sınıflama arazi kullanma sorunlarını ve kısıtlarını göstermek için sınırlayıcı faktörün cinsine göre küçük simgelerle gösterilmektedir. I. sınıf arazilerde sınırlayıcı faktör olmadığından böyle bir alt sınıflama yoktur. Bu alt sınıflarda (e) sembolü ile eğim ve erozyon duyarlılığı ifade edilirken; (s) ile toprak yetersizliği (taşlılık, yetersiz toprak derinliği, tuzluluk, alkalilik gibi); (w) ile yaşlık, drenaj bozukluğu, taşkın zararı belirtilmektedir. Topraklarda birden fazla kısıtlayıcı faktör olması halinde bu semboller kombinasyonlar halinde uygulanmaktadır. Örneğin toprakta erozyon ile birlikte toprak sığlığı veya tuzluluk sorunu varsa (es) ile gösterilmektedir. Çalışma alanında drenaj sorunu neredeyse yok denecek kadar azdır (we %0,04). Buna karşılık %44 ile en yaygın sınırlayıcı faktör başta tuzluluğu içeren yer yer sığ toprak özelliklerini de barındıran (s) alt sınıfıdır (Tablo 3 ve şekil 3c).

Bakı

Tarım alanlarında güneşe dönük cephelerde yer alan tarım toprakları genellikle en avantajlı olanlardır³⁵. Bitki türlerine göre değişmekle birlikte bitkilerin fizyolojik faaliyetlerini sürdürebilmeleri için belirli oranlarda güneşe maruz kalmaları gerekmektedir. Güneşe dönük cephelerde ısınma, aydınlanma süresi artar, don olayları azalır, güneşten sağlanan radyasyon kazancı yükselir. Bitkiler vejetasyon dönemi boyunca ihtiyaç duyduğu toplam kaloriyi daha kısa sürede karşılar ve ürünler daha erken olgunlaşır. Ayrıca tarımsal verimlilik ve meyvelerin yağ ile çeker oranı da artış gösterir. Çalışma alanının bulunduğu kuzey yarımküre orta kuşağında güneye dönük yamaçlarda bakı etkisi görülür. Dolayısıyla bakı kriterinin değerlendirilmesinde güney, güneybatı, güneydoğu ve düz alanlara en yüksek puanlar atanmıştır (Tablo 5). Alanın yaklaşık %44'nde güneş ışığı almada herhangi bir problem yaşanmamaktadır (Tablo 3 ve şekil 3f).

³⁴ Akıncı vd. 2010, 74.

³⁵ Doğanay ve Coşkun 2015, 47.

Şekil 3: Çalışmada kullanılan arazi kullanım kabiliyet sınıfı (a), toprak derinliği (b), sınırlayıcı toprak özellikleri (c), arazi örtüsü (d), eğim (e) ve bakı (f) haritaları

Tüm bu kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için ilgili literatür, arazi özellikleri ve uzman görüşleri doğrultusunda Saaty'nin tercih ölçeğine göre (Tablo 1) ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: İkili karşılaştırma matrisi ve kriter ağırlıkları

Kriterler	AKK	Toprak Derinliği	Arazi Örtüsü	Eğim	Bakı	Sınırlayıcı Faktörler	Ağırlıklar
AKK	1	4	4	3	8	5	0,421
Toprak Derinliği	1/4	1	1	1/2	6	3	0,137
Arazi Örtüsü	1/4	1	1	1/2	6	3	0,137
Eğim	1/3	2	2	1	7	4	0,214
Bakı	1/8	1/6	1/6	1/7	1	1/3	0,029
Sınırlayıcı Faktörler	1/5	1/3	1/3	1/4	3	1	0,063

* λ_{max} = 6,2259; n=6; Consistency index (CI)= 0,045175; Random Index (RI)= 1,24; Consistency ratio (CR)= 0,0364

İkili karşılaştırma matrisindeki yargıların birbiriyle tutarlılık oranı 0,036 olarak hesaplanmıştır (Tablo 4). Analitik hiyerarşi süreci ile kriterlerin ağırlıkları ve tutarlılıkları belirlendikten sonra alt parametreler de 0-10 aralığında puanlanmıştır (Tablo 5). Bu puanlamalar yapılırken alanda yetiştirilebilecek tarımsal ürünlerin çeşitliliği dikkate alınmıştır. Yetiştirilebilecek tür sayısını olumlu etkileyen alt parametrelere yüksek puan verilirken, yetiştirilebilecek tür sayısını sınırlayanlara daha düşük puanlar verilmiştir.

Verilerin Düzenlenmesi ve Yöntemin Uygulanması

Tarıma uygun arazilerin saptanabilmesi amacıyla arazi kullanım kabiliyet sınıfları (AKK), sınırlayıcı toprak özellikleri, toprak derinliği, arazi örtüsü, eğim ve bakı kriterleri kullanılmıştır. Çalışmada toprağa ilişkin verilerin elde edilmesinde temel altlık olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti detaylı toprak etüd ve haritalama projesi verilerinden yararlanılmıştır. Söz konusu proje 2000 yılında Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi iş birliği ile gerçekleştirilmiştir. Projede yer alan 1/25.000 ölçekli sayısal toprak haritaları esas alınarak arazi kullanım kabiliyet sınıfları, sınırlayıcı faktörleri oluşturan arazi kullanım kabiliyet alt sınıfları, toprak derinliği haritaları üretilmiştir. Arazi kullanım kabiliyet sınıfları haritasında tarımsal faaliyetlerin nispeten daha kolay yürütülebildiği ilk üç sınıfa 10, bir takım önlemler alınarak tarımsal üretim yapılan IV. sınıfa 8; VI., VII. ve VIII. sınıfa ise 0 puan atanmıştır. AKK alt sınıfında bulunan 'e, s, es, se, we' gibi topraktaki sınırlayıcı faktörleri belirten özelliklere göre sınırlayıcı toprak özellikleri haritası oluşturulmuştur. Bu haritada hiç sınırlayıcı faktör olmayan alanlara 10 puan atanmıştır. Drenaj sorunu alınacak önemler ile düzeltilmesi daha kolay olan sorunlar arasında yer aldığından drenaj ve erozyon sorununu işaret eden 'we' sınıfına diğer faktörlere göre daha yüksek puan atanmıştır. 'e' ve 's' sınıflarına 5, her iki sınırlayıcı faktörün bir arada olduğu 'es' ve 'se'ye ise 4 puan verilmiştir. Son olarak toprak derinlik haritasında tarım için en uygun şartları sunan çok derin topraklara 10, kademeli olarak diğer kalınlıktaki alanlara daha düşük puanlar atanmıştır (Tablo 5). Söz konusu üç haritanın oluşturulmasında kullanılan temel toprak haritasında çalışma alanının bir kısmında etüd dışı ve toprak gelişimi tam oluşmamış alanlar da bulunmaktadır. Etüd dışı alanlar genellikle yerleşme, sanayi, maden, dere yatağı gibi sahalardan ve Güney Kıbrıs ile olan sınırdaki tampon bölgeden meydana gelmektedir. Bu alanlar 550 km² olan çalışma alanının yaklaşık %21'ini (120 km²) kaplamaktadır.

Analize dâhil edilen eğim ve bakı gibi topografik parametreleri elde etmek amacıyla Landsat 8 Thematic Mapper (TM) uydu görüntüsünden 30 m uzamsal çözünürlüğe sahip dijital görüntüler alınmıştır. ArcGIS 10.4.1 yazılımı aracılığıyla sayısal yükseklik modeli oluşturulmuş, ardından alanın eğim ve bakı haritaları hazırlanmıştır. Tarımsal faaliyetler açısından uygun koşullar sunan %0-2 arasına 10, %2-6 arasına 8, sınırlamaların arttığı %6-12 arasına 6 ve %12 üzerine ise 0 puan atanmıştır. Bakı haritasında ise güneşlenmenin fazla olduğu güney, güneybatı, güneydoğu ve düz alanlara 8 puan verilmiştir (Tablo 5).

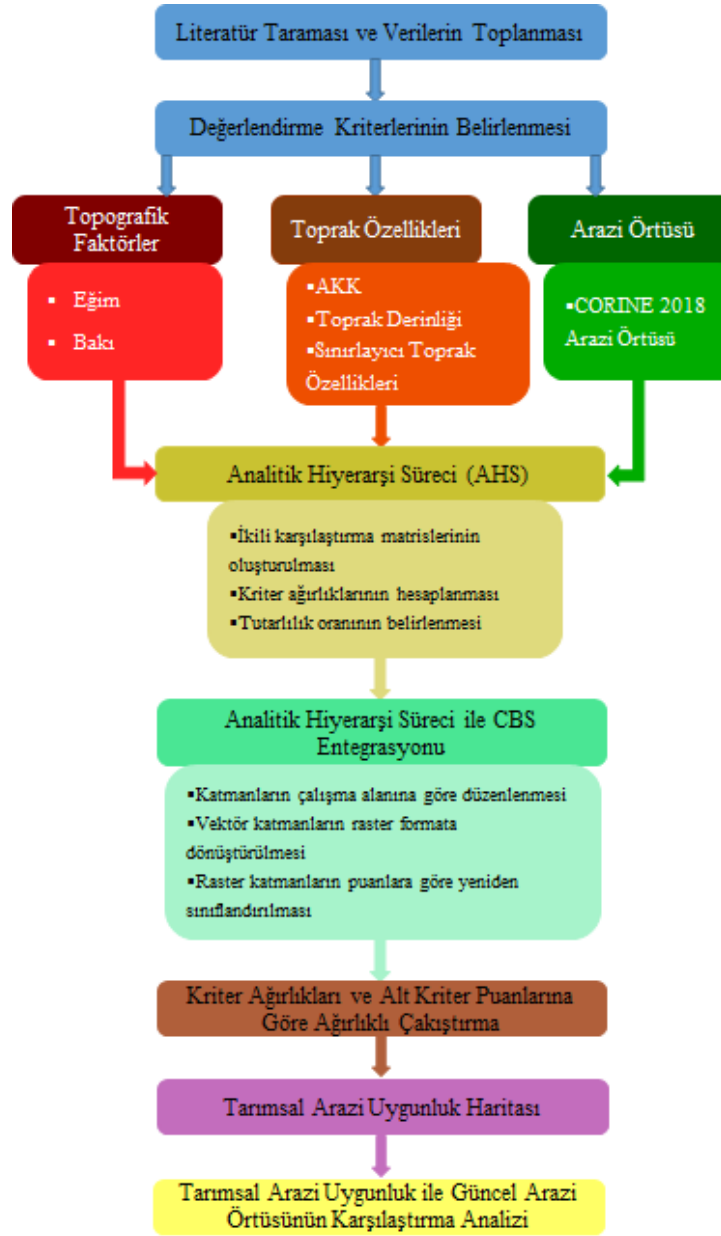
Çalışma alanının güncel arazi örtüsünü değerlendirmeye alabilmek için Avrupa Çevre Ajansı'nın hazırladığı açık erişimli olan CORINE 2018 arazi örtüsü verisi esas alınmıştır. CORINE, Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin arazi örtüsü verilerini sunan bir veri tabanıdır³⁶. CORINE'de 5 ana sınıf bulunmaktadır (yapay alanlar, tarımsal alanlar, orman ve yarı doğal alanlar, sulak alanlar ve su yapıları). Yerleşme, sanayi, ticaret, maden, inşaat ve kentsel yeşil alanlar 1 kodu ile başlayan yapay alanlar kategorisinde yer alır. Bu gruba 0 puan atanmıştır. 2 kodu ile başlayan tarımsal alanlar ekilebilen alanlar, sürekli ürünler, meralar ve karışık tarım alanları olarak dört alt sınıfa ayrılır. Bu gruptaki 2.1. ile başlayan ekilebilen alanlar ile 2.2 ile başlayan sürekli ürünler kategorilerine 10 puan, 2.4 ile başlayan genellikle bitki örtüsü ile birlikte karışık halde bulunan karışık tarım alanlarına 8 puan, 2.3. kodu ile başlayan meralara 6 puan verilmiştir. 3 kodu ile başlayan orman ve yarı doğal alanlar ile 4 ve 5 kodu ile başlayan sulak alanlar ve su kütlelerine ise 0 puan tanımlanmıştır (Tablo 5).

³⁶ Corine Land Cover 2018.

Tablo 5: Kriterlerin ağırlıkları ve alt kriterlerin uygunluk puanları

Ana Kriterler	Ağırlıkları	Alt Kriterler	Puanları
AKK	0,421	I., II., III.	10
		IV.	8
		VI., VII., VIII.	0
Eğim	0,214	%0-2	10
		%2-6	8
		%6-12	6
		>%12	0
Toprak Derinliği	0,137	Derin (90-120cm)	10
		Orta Derin (50-90cm)	8
		Sığ (30-50)	6
		Çok sığ (10-30)	2
		Çok sığ (10 >)	1
Arazi Örtüsü	0,137	Diğer Alanlar	0
		Tarım Alanları (Kuru, sulu vs.)	10
		Karışık Tarım Alanları	8
		Meralar	6
		Yapay Alanlar, Orman Alanları, Su Kütleleri	0
STÖ	0,063	Hiç olmayan	10
		we (yaşlık, drenaj bozukluğu, taşkın zararı ile eğim ve erozyon zararı)	6
		s, e (tuzluluk, toprak yetersizliği, eğim ve erozyon zararı)	5
		es, se (eğim ve erozyon zararı, tuzluluk, toprak yetersizliği)	4
		Diğer Alanlar	0
Bakı	0,029	Güney, Güneybatı, Güneydoğu	8
		Düz Alanlar	8
		Doğu, Batı	7
		Kuzeydoğu, Kuzeybatı	5
		Kuzey	2

Analizde kullanılan ölçütlerin analitik hiyerarşi süreci ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi, ikili matrislerin oluşturulması ve tutarlılık oranlarının hesaplanması işlemleri Microsoft Excel aracılığı ile yapılmıştır. Kriterlerin analize sokulabilmesi için gereken haritalar ArcGIS 10.4.1 yazılımında hazırlanıp düzenlenmiştir. Elde edilen vektör formatlı haritalar raster grid formatına dönüştürülmüştür. Tüm katmanlar raster olarak hazırlandıktan sonra her bir alt ölçüt için belirlenen puanlar doğrultusunda katmanlar yeniden sınıflandırılmıştır. Son aşamada tarımsal arazi uygunluk haritasını elde etmek için her bir katmanın kriter ağırlıkları ve alt kriter puanları girilerek 6 katmanın raster haritaları ağırlıklı çakıştırma aracı ile üst üste bindirilmiş ve sonuç haritasına erişilmiştir (Şekil 4). Analiz katmanı Dünya Tarım Örgütü'nün (FAO) sınıflandırmasına göre 5 sınıfa ayrılmıştır. Tarımsal arazi uygunluk haritasını güncel arazi örtüsü ile karşılaştırmak amacıyla çapraz karşılaştırma ve çakıştırma işlemi yapılmıştır. Çakıştırma sonucunda uygunluk haritasından yerleşme, sanayi, inşaat alanları gibi yapay alanlar ile orman ve yarı doğal alanlar içerisindeki iğne yapraklı orman alanları ve sulak alanlar çıkarılarak bir değerlendirme yapılmıştır (Şekil 6).

Şekil 4: Yöntem akış şeması

Bulgular ve Tartışma

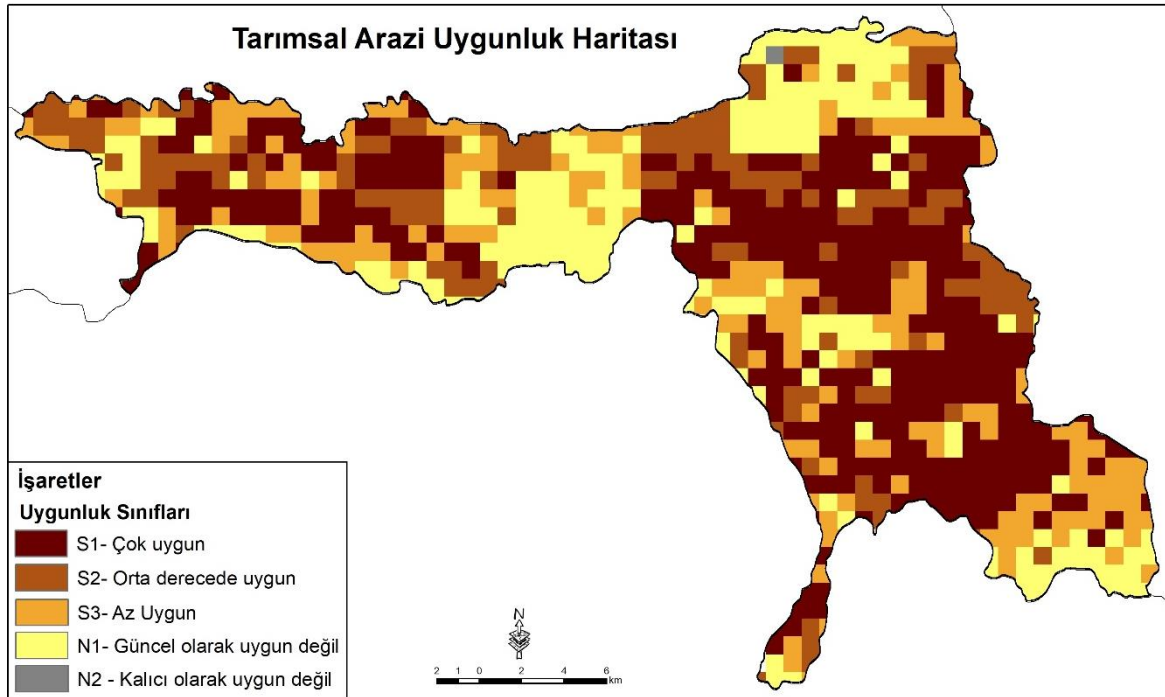
Analitik hiyerarşi yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları ve puanlamalar Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımları aracılığıyla ele alınan katmanlara uygulanarak ağırlıklı çakıştırma yapılmış ve çalışma alanının beş aşamalı tarımsal arazi uygunluk haritası elde edilmiştir. Tarıma uygun araziler FAO sınıflandırmasına göre ‘çok uygun’, ‘orta derecede uygun’, ‘çok az uygun’, ‘güncel olarak uygun değil’ ve ‘kalıcı olarak uygun değil’ şeklinde kategorilendirilerek tarıma uygun arazilerin alansal büyüklükleri ve oransal dağılımları saptanmıştır (Tablo 6, Şekil 5).

Tablo 6: Lefkoşa ilçesinde tarıma uygun arazilerin alansal ve oransal dağılımları

Uygunluk Sınıfları	Alanı (km ²)	Payı (%)
(S1) Çok uygun	219	39,7
(S2) Orta derecede uygun	95	17,2
(S3) Çok az uygun	116	21,1
(N1) Güncel olarak uygun değil	120	21,9
(N2) Kalıcı olarak uygun değil	1	0,1
Toplam	550	100

Çalışma alanında tarıma ‘çok uygun’ araziler alanın yaklaşık %40’ını (219 km²) kaplamaktadır (Tablo 6). Bu arazilere tarıma ‘orta derecede uygun’ araziler (95 km²) de eklendiği zaman Lefkoşa ilçesindeki toplam arazinin yaklaşık %57’sinin tarımsal faaliyetler için uygun şartlar sunduğunu söylemek mümkündür. Çalışma alanının coğrafi yapısının bilhassa fiziki coğrafya özelliklerinin bu durumun ortaya çıkmasındaki etkisi büyüktür. Ülkenin hatta adanın en önemli tarımsal ovası Mesarya Ovası’dır. Mesarya Ovası adanın orta kesiminde batı-doğu doğrultusunda Girne Dağları ile Trodos Dağları arasında uzanan yaklaşık 30 km genişlik ve 100 km uzunluğuna sahiptir. 1.900 km² alan kaplayan ve ortalama yükseltisi yaklaşık 70 m kadar olan ova, güncel çökeller olarak nitelendirilen kum, silt, kil ve çakıl gibi alüvyonlardan oluşmaktadır³⁷. Söz konusu alüvyal birikimlerini, Mesarya Ovası’nın kuzeyinde ve güneyinde yer alan dağlardan inen mevsimlik akarsular meydana getirmektedir. Bu alanlardaki toprakların yakın zamanda oluşmuş genç topraklar olması her ne kadar da toprak gelişiminin devam etmesine ve derinliğin çok fazla olmamasına yol açsa da tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinde verimli alanlara karşılık gelmesini sağlamaktadır. Yine alanın neredeyse tamamını Mesarya Ovası’nın teşkil etmesi; çok az bir kısmında, kuzeydoğuda, Girne Dağları’nın yer alması tarım alanlarına uygun arazilerin oluşmasında yer şekilleri açısından olumlu şartlar sunmaktadır. Yer şekillerinin sadeliği alandaki eğim şartlarını da pozitif yönde etkileyerek tarımsal üretim için optimum koşullar sunan %0-6 arası eğimin en yaygın (%95’inde) eğim grubu olmasına neden olmuştur (Tablo 3, Şekil 3e).

Tarıma çok uygun ve orta derecede uygun olan bu alanlar genel olarak çalışma alanının batısı ile doğusu ve güneydoğuya doğru uzanan bölümünde görülür. Daha çok orta kesiminde ve kuzeydoğuda bir kesintiye uğradığı göze çarpmaktadır. Şekil 6 incelendiği zaman bu durum üzerindeki en büyük etkinin yapay alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma alanının orta bölümünde Lefkoşa ve onunla birleşen Gönyeli şehri yer almaktadır. Yine alanın kuzeydoğusunda yerleşme alanlarının yanı sıra Lefkoşa sanayi bölgesinin bu alanda bulunması etkili olmuştur. Tarıma az uygun alanlar ise söz konusu bu iki alanın çevresinde görülmektedir. Yaklaşık 116 km²lik alanı ile alanda en fazla yer kaplayan 3. uygunluk sınıfını oluşturmaktadır (Tablo 6).

Şekil 5: Lefkoşa ilçesindeki arazilerin tarımsal arazi uygunluk haritası.

FAO sınıflamasında potansiyel olarak uygun olup ancak güncel olarak uygun olmayan alanlara karşılık gelen N1 kodlu uygunluk sınıfı çalışma alanında en yaygın olan ikinci uygunluk grubudur (Tablo 6, Şekil 5). Bu alanların oluşmasında daha önce de belirttiği üzere yapay alanların payı yüksektir. Ayrıca alanın kuzeydoğusunda Girne Dağları’nın uzantılarının bulunması eğimin, erozyonun artmasına neden olmuştur. Yine arazideki başta tuzluluk olmak üzere, toprak sağlığı, erozyon gibi sınırlayıcı faktörlerin

³⁷ Kutoğlu 2010, 161.

varlığı da bu arazilerin artışında rol oynamıştır. Kuzey Kıbrıs'taki tarım arazilerinin en büyük sorunlarından birinin tuzluluk olması çalışma alanında da bu problemin görülmesine sebebiyet vermiştir. Adanın yaygın olarak son dönemlerde oluşması genç arazilerin varlığına, bu da toprak gelişiminin hala devam etmesi ile sığ toprak sorunlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu faktörlerin baskın olduğu sahalarda tarımsal uygunluk da azalmaktadır.

Tarımsal arazi uygunluk analizinin güncel arazi kullanımı ile karşılaştırılması çalışma alanındaki yanlış arazi kullanımlarının belirlenmesi ve yapılacak planlamalarda öngörülerde bulunabilmek açısından oldukça önemlidir. Güncel arazi örtüsü verisi için CORINE 2018 veri tabanından yararlanılmıştır. Arazi örtüsü haritası ile tarımsal arazi uygunluk haritasının Arcmap yazılımı 'tabulate area' aracı ile çapraz karşılaştırması yapılmıştır. Karşılaştırma sonucunda tarıma çok uygun arazilerin yaklaşık %92'sinde tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü tespit edilmiştir (Tablo 7). Geriye kalan payın yaklaşık %6'sında ise yerleşme ve diğer yapay alanların (sanayi, ticaret, ulaşım birimleri, maden, inşaat, vs.) bulunduğu görülmüştür. Tarıma orta derecede uygun arazilerde yanlış arazi kullanımlarının payı artış göstermiştir. Tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü alanların payı %57'ye gerilerken, bu arazilerdeki yapay alanların oranı %19'a çıkmıştır. Tarıma az uygun alanlarda ise orta derecede uygun alanlara kıyasla tarımsal kullanım artmış, tarım dışı kullanım ise düşüş göstermiştir. Oysaki tarımsal uygunluk analizine paralel olarak çok uygundan az uyguna doğru tarımsal kullanımın düşmesi, diğer alanların artması beklenir. Bu durum bize özellikle tarıma orta derecede uygun alanlarda yanlış arazi kullanımlarının daha baskın olduğunu göstermektedir (Tablo 7).

Tablo 7: Lefkoşa ilçesindeki tarıma uygun arazilerin güncel arazi örtüsü ile karşılaştırılması*

Uygunluk Sınıfları**	Yerleşme Alanları	Diğer Yapay Alanlar	Tarım Alanları	Mera Alanları	Karışık Tarım A.	Orman ve Yarı Doğal Alanlar	Sulak Alanlar ve Su Kütleleri
S1	2,2	3,6	90,4	0,0	1,4	2,3	0,1
S2	4,0	14,7	52,9	0,0	4,3	23,8	0,2
S3	5,5	3,4	76,1	0,1	2,1	12,7	0,1
N1	18,8	14,8	15,3	0,4	1,8	48,4	0,5
N2	0,0	65,3	0,0	0,0	0,0	34,7	0,0

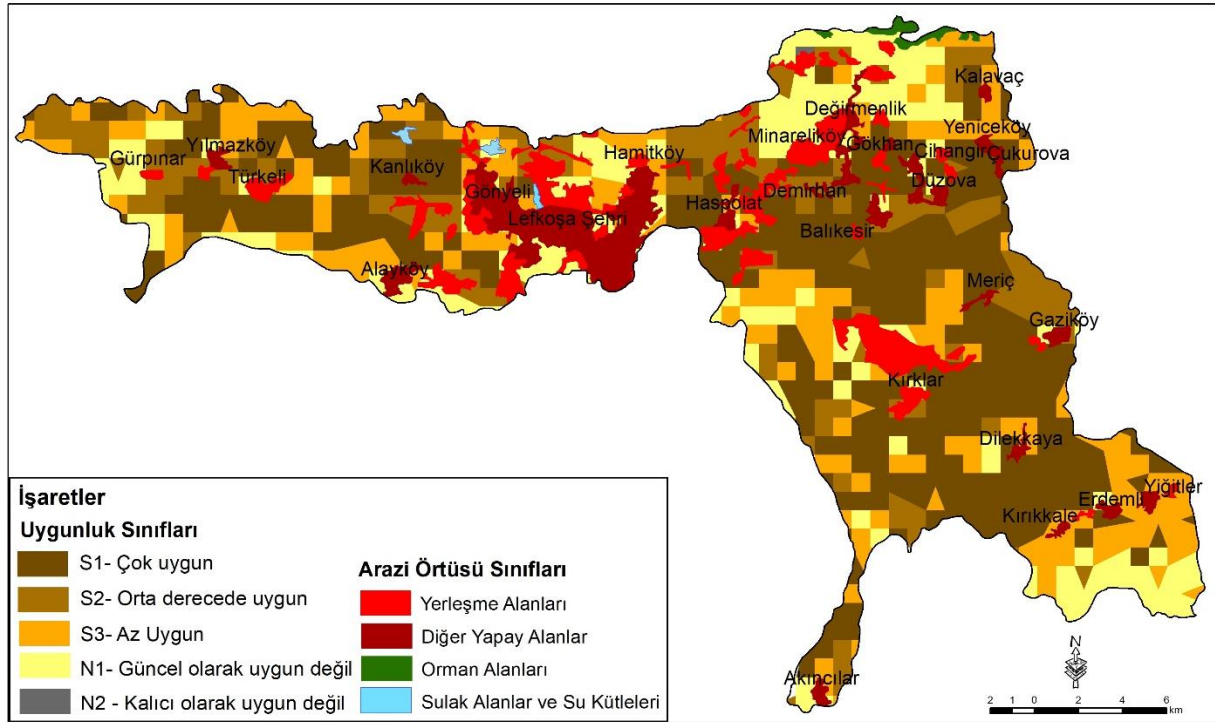
* Tablodaki birimler arazilerin ilgili uygunluk sınıfındaki paylarının % cinsinden ifadesidir.

**Uygunluk sınıflarında S1, çok uygun; S2, orta derecede uygun; S3, az uygun; N1, güncel olarak uygun olmayan; N2, kalıcı olarak uygun olmayan alanları temsil etmektedir.

Tarıma uygun olmayan sınıflarda ise arazilerin yaklaşık %17'sinde tarım yapıldığı dikkat çekmektedir. Tarıma uygun olmayan bu alanlarda yapılan faaliyetlerde tarımsal üretim ve tarımsal verimin düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle bu alanlarda tarımsal faaliyetler yerine bu alanların uygunluk durumuna paralel olarak planlamaların yapılması gerekmektedir.

Tarım alanları; tarım ve karışık tarım olarak iki sınıfta verilmiştir. Bunun nedeni kuru tarım, sulu tarım, meyvecilik, zeytin tarımı gibi sadece ve sürekli olarak tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü sahaların ayrı verilmek istenmesidir. Karışık tarım alanları başlığı altında ise daha çok tarım-yerleşme, tarım-mera, tarım-bitki örtüsü, tarım-orman gibi arazi örtüleri karışık halde bulunmaktadır. Çalışma alanındaki tarım alanlarının neredeyse tamamında (%97) sürekli ürünler yetiştirilmekte (başta tahıl tarımı), karışık tarım alanlarıysa az yer kaplamaktadır (Şekil 3d). Kuru tarım en yaygın (%94) tarımsal faaliyetken; sulu tarım (%4), meyvecilik ve zeytin tarımı (%1) çok az yapılmaktadır.

Tarımsal uygunluk ile arazi örtüsü arasındaki ilişki dikkate alındığında yanlış arazi kullanımları söz konusu olmakla birlikte eğer gerekli planlamalar yapılmaz, önlemler alınmazsa ileride bu durumda bir artış olacağı öngörülmektedir. Mevcut yerleşme ve diğer yapay alanların büyük bir bölümünün çevresinde tarım alanlarına çok ve orta derecede uygun sahalarda bulunmaktadır (Şekil 6). Özellikle Lefkoşa ve Gönyeli şehirleri giderek büyümektedir. Lefkoşa şehri, sınıra yakın kurulduğu ilk yerleşim yeri olan Surlariçi Mahallesi'nden zamanla dışarı doğru önce genel olarak kuzeye büyümüş, daha sonra kabaca kuzey, kuzeydoğu ve bilhassa kuzey batıya doğru hızla genişlemiştir. Esasında yaklaşık 20 yıl kadar önce tarım alanları olan alanlar yerini kentsel alanlara ve yer yer sanayi-ticaret alanlarına bırakmıştır. Şehrin gelişimini sürekli sürdürdüğü, diğer ilçelerden göç aldığı düşünülürse tarım alanları üzerindeki kentsel yayılmasının devam edeceği açıktır. Dolayısıyla kentin çevresindeki tarıma çok uygun ve orta derecede uygun alanların sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilmesi açısından yapılacak imar planlarında bu durumun gözetilmesi gerekmektedir.

Şekil 6: Lefkoşa ilçesindeki arazilerin yapay, orman ve sulak alanlar çıkarıldıktan sonraki tarımsal arazi uygunluk haritası.

Farklı seviyelerde olmakla birlikte yapılan uygunluk analizinde tarıma uygun olan ilk üç sınıf, çalışma alanının yaklaşık 430 km²'sine (%78) karşılık gelmektedir. Bu rakamdan yapay alanlar, sahanın kuzeydoğusunda bulunan iğne yapraklı orman alanları ve sulak alanlar ile su kütelleri çıkarıldığı zaman tarıma uygun olan arazi miktarı alanın yaklaşık %70'ine denk gelmektedir (Tablo 8).

Tablo 8: Yapay, orman ve sulak alanların çıkarılması sonucu tarımsal arazi uygunluk alanlarındaki değişim

Uygunluk Sınıfları	Alanı (km ²)		
	Analiz Sonucunda	Arazi Örtüsü Çıkarıldıktan Sonra	Azalış Oranı
(S1) Çok uygun	219	206	%5,9
(S2) Orta derecede uygun	95	77	%18,9
(S3) Çok az uygun	116	105	%9,5
Toplam	430	387	%9,9

Tarıma uygun araziler esas alındığında %10'luk bir azalma mevcutken, en büyük değişim orta derecede uygun arazilerde görülmüştür.

Sonuç

Bu çalışmada, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkentini sınırları içerisinde barındıran ve merkez ilçe konumunda olan Lefkoşa'da tarım alanlarına uygun arazileri Analitik Hiyerarşi Süreci ve CBS yazılımları kullanılarak tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan analiz sonucunda tarıma uygun ve uygun olmayan alanlar belirlenerek mevcut arazi örtüsü ile karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda doğru ve hatalı arazi kullanımları saptanarak yapılacak olan planlamalara ışık tutmak hedeflenmiştir.

Çalışmada alanın coğrafi özellikleri, ilgili literatür ve uzman görüşleri dikkate alınarak 6 kriter belirlenmiş ve analiz tamamlanmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda çalışma alanının yaklaşık %78'inin tarımsal üretime uygun olduğu görülmüştür. Özellikle çok ve orta derecede uygun alanlar çalışma sahasının %57'sini kaplamıştır. Dolayısıyla Lefkoşa ilçesindeki arazilerin tarıma elverişli olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum üzerinde alanın doğal coğrafya özelliklerinin payı yüksektir.

Güncel arazi örtüsünün elde edilen tarımsal uygunluk haritası ile karşılaştırılması, tarım yapılması mümkün olmayan alanların sonuç haritasından çıkarılması önemlidir. Her ne kadar da bu durumun öneminden dolayı analiz aşamasında güncel arazi örtüsü kriter olarak seçilip analize dahil edilse de yine de bu alanların bir kısmı çakışma gösterebilmektedir. Bu nedenle çalışmanın son aşamasında yapay alanlar, orman alanları ve sulak alanlar uygunluk haritasından çıkarılmıştır. Yapılan işlem sonucunda tarıma uygun araziler %70 olarak hesaplanmıştır. Öncelikle çalışma alanında tarımsal faaliyetlerin önemli bir kısmının tarıma uygun arazilerde yapıldığı belirlenirken, tarıma uygun olmayan arazilerde (%17'sinde) de tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğü görülmüştür. Öte yandan tarıma uygun olduğu halde yapay alanlar tarafından işgal edilen arazilerin varlığı da mevcuttur. Alanın %10'unu kaplayan bu sahalar az gibi görünse de gerekli önlemler alınmazsa bu rakamın artması kaçınılmazdır. Yaklaşık 20-30 yıl öncesine kadar özellikle Lefkoşa ve Gönyeli şehirlerinin önemli bir kısmının tarım arazileri ile kaplı olduğu dikkate alındığında tarıma uygun alanların azalma eğiliminde olacağını söylemek mümkündür. Lefkoşa'nın ülkenin başkenti olması, nüfusunun sürekli artması, buradaki üniversitelerin varlığı ve buna bağlı olarak artan öğrenci nüfusu ile kent hızla çepere doğru yayılmaktadır. Elbette ki insanların temel ihtiyaçlarından biri olan barınma alanları ve tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak açılacak mekânlara ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak söz konusu ihtiyaçlar için düzenlenecek olan yapısal alanların planlaması sırasında arazi uygunluk sınıfları dikkate alınırsa mevcut arazileri daha sürdürülebilir hale getirmek mümkündür. Örneğin Lefkoşa ve Gönyeli şehirlerinin genişlediği batı özellikle de kuzeybatı aksı tarıma çok ve orta derecede uygun arazilerden oluşmaktadır. Bu nedenle bu yönlere doğru yayılmayı önlemek amacıyla yapılacak şehir planlarında bu durum dikkate alınarak yapısal alanların kuzey veya güneybatı gibi tarıma az uygun alanlara kaydırılması yerinde olacaktır.

Gelecekteki arazi kullanımlarını tahmin etmek ve yönetmek için arazi uygunluk çalışmaları önemlidir. Artan nüfus, gıda talebi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak tarım alanlarının korunması, korunarak kullanılması elzemdir. Analitik Hiyerarşi Süreci ve CBS tabanlı yapılan tarımsal arazi uygunluk çalışması ile Lefkoşa ilçesinde yapılacak olan planlamalarda yanlış arazi kullanımlarını önleyerek karar almada fırsatlar sunacaktır.

Kaynakça

- Abbaspour, M., Mahiny, A., Arjmandy, R., Naimi, B. (2011). Integrated approach for land use suitability analysis. *International Agrophysics*, 25(4), 311-318. <http://www.international-agrophysics.org/Integrated-approach-for-land-use-suitability-analysis,106327,0,2.html>.
- Akbulak, C. (2010). Analitik hiyerarşi süreci ve coğrafi bilgi sistemleri ile Yukarı Kara Menderes Havzası'nın arazi kullanımını uygunluk analizi. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 7 (2): 557-576. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/1305>.
- Akıncı, H., Özalp, A.Y., Turgut, B. (2010). Agricultural land use suitability analysis using GIS and AHP technique. *Computers and Electronics in Agriculture*, 97 (2013), 71-82. DOI: 10.1016/j.compag.2013.07.006.
- AL-Taani, A., Al-husban, Y., Farhan, I. Land suitability evaluation for agricultural use using GIS and remote sensing techniques: The case study of Ma'an Governorate, Jordan. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences*, DOI: 10.1016/j.ejrs.2020.01.001. (Article in press).
- Antoine, J., Fischer, G., Makowski, M. (1997). Multiple criteria land use analysis. *Applied Mathematics and Computation*, 83 (2-3), 195–215. DOI: 10.1016/S0096-3003(96)00190-7.
- Atalay, İ. (2006). *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*. Meta Basım Matbaacılık: İzmir.
- Bandyopadhyay, S., Jaiswal, R.K., Hegde, V.S., Jayaraman, V. (2009). Assessment of land suitability potentials for agriculture using a remote sensing and GIS based approach. *International Journal of Remote Sensing*, 30 (4), 879–895. DOI: 10.1080/01431160802395235.
- Bathrellos, G.D., Gaki-Papanastassiou, K., Skilodimou, H.D., Papanastassiou, D., Chousianitis, K.G. (2012). Potential suitability for urban planning and industry development using natural hazards maps and geological-geomorphological parameters. *Environmental Earth Sciences*, 66, 537–548. DOI: 10.1007/s12665-011-1263-x.
- Bayar, R. (2020). Ankara Şehri Kentsel Büyüme Alanlarının Arazi Uygunluk Analizi. *DTCF Dergisi*, 60.1 (2020): 39-59. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.3.
- Bozdağ, A., Yavuz, F., Günay, A.S. (2016). AHP and GIS based land suitability analysis for Cihanbeyli (Turkey) County. *Environmental Earth Science*, 75, 813. DOI: 10.1007/s12665-016-5558-9.
- Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları (Ziraat Coğrafyası)*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık: Ankara.
- Cengiz, T., Akbulak, C. (2009). Application of analytical hierarchy process and geographic information systems in land-use suitability evaluation: a case study of Dümrek village (Çanakkale, Turkey). *International Journal of Sustainable Development & World Ecology* 16 (4), 286–294. DOI: 10.1080/13504500903106634.
- Chen, Y., Yu, J., Khan S. (2010). Spatial Sensitivity Analysis of Multi-Criteria Weights in GIS-Based Land Suitability Evaluation. *Environmental Modelling and Software*, 25 (12): 1582–1591. DOI: 10.1016/j.envsoft.2010.06.001
- Collins, M., Steiner, F., Rushman, M. (2001). Land-use suitability analysis in the United States: historical development and promising technological achievements. *Environmental Management*, 28 (5), 611-621. DOI: 10.1007/s002670010247.
- CORINE Land Cover (2018). European Environment Agency, Copernicus Land Monitoring Service. <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>.
- Çelikyay, S, Cengiz, S, Görmüş, S. (2015). Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bartın İli'nin Arazi Kullanım Uygunluk Analizi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 17 (25): 73-81. <https://dergipark.org.tr/en/pub/barofd/issue/15842/178827>.

- Dağlı, D., Çağlayan, A. (2016). Analitik hiyerarşi süreci ile optimal arazi kullanımının belirlenmesi: Melendiz Çayı havzası örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 66 (2016): 83-92. DOI: 10.17211/tcd.28071.
- Doğanay, H., Coşkun, O. (2015). *Tarım Coğrafyası* (3. Baskı). Pegem Akademi: Ankara.
- Erbesler Ayaşlıgil, T. (2020). Optimal Peyzaj Uygunluk Analizi Yöntemi: Anamur İlçesi Örneği. *Megaron*, 15(2): 332-342. DOI: 10.14744/MEGARON.2020.52296.
- Erengin, P. (2019). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Yönetmelik Coğrafyası. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feizizadeh, B., Blaschke, T. (2013). Land suitability analysis for Tabriz County, Iran: a multi-criteria evaluation approach using GIS. *Journal of Environmental Planning and Management*, 56(1), 1-23. DOI: 10.1080/09640568.2011.646964.
- Feizizadeh, B., Kienberger, S. (2017). Spatial explicit sensitivity and uncertainty analysis for multicriteria based vulnerability assessment. *Journal of Environmental Planning and Management*, 60 (11), 2013–2035. DOI: 10.1080/09640568.2016.1269643.
- Godfray, H.C.J., Beddington, J.R., Crute, I.R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J.F., Pretty, J., Robinson, S., Thomas, S.M., Toulmin, C. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. *Science*. 327 (5967): 812–818. DOI: 10.1126/science.1185383.
- Halder, J. C. (2013). Land suitability assessment for crop cultivation by using remote sensing and GIS. *J. Geogr. Geol.* 5, 65–74. DOI: 10.5539/jgg.v5n3p65.
- Hulme, T., Grosskopf, T., Hindle, J. (2002). Agricultural land classification. Agfact AC.25, NSW Agriculture, Orange.
- Karabacak, K. (2020). Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeli Şehirlerde Kentsel Yayılma. *DTCF Dergisi*, 60(1): 158-178. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2020.60.1.9.
- KKTC Meteoroloji Genel Müdürlüğü, <http://kkctmeteor.org/>. Erişim Tarihi: 25.01.2021.
- Kutoğlu, S. (2010). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Jeomorfolojik ve Uygulamalı Jeomorfolojik Etüdü. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Detaylı Toprak Etüd ve Haritalama Projesi. (2000). KKTC Tarım ve Orman Bakanlığı-Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Bilimsel ve Teknik İşbirliği, Cilt I-II, Lefkoşa.
- Liu, Y.S., Wang, J.Y., Guo, L.Y. (2006). GIS-based assessment of land suitability for optimal allocation in the qinling mountains China. *Pedosphere*, 16 (5): 579–586. DOI: 10.1016/S1002-0160(06)60091-X.
- Kiker, G., Bridges, T., Varghese, A., Seager, T., Linkov, I. (2005). Application of multicriteria decision analysis in environmental decision making. *Integrated Environmental Assessment and Management*, 1 (2), 95–108. DOI: 10.1897/IEAM_2004a-015.1.
- Marrewijk, M.V. (2003). Concepts and definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between agency and communion. *Journal of Business Ethics*, 44, 95–105. DOI: 10.1023/A:1023331212247.
- McDowell, R.W., Snelder, T., Harris, S., Lilburne, L., Larned, S.T., Scarsbrook, M., Holgate, B., Phillips, J., Taylor, K., Curtis, A. (2018). The land use suitability concept: introduction and an application of the concept to inform sustainable productivity within environmental constraints. *Ecol. Indic.* 91, 212–219. DOI: 10.1016/j.ecolind.2018.03.067.
- Mohit, A.M., Ali, M.M. (2006). Integrating GIS and AHP for land suitability analysis for urban development in a secondary city of Bangladesh. *Jurnal Alam Bina*, 8 (1), 1-19. <http://irep.iium.edu.my/id/eprint/33724>.
- Mokarram, M., Aminzadeh, F. (2010). GIS-based multicriteria land suitability evaluation using ordered weight averaging with fuzzy quantifier: a case study in Shavur Plain, Iran. The International Archives of the Photogrammetry. *Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 38 (II), 508–512. https://www.isprs.org/proceedings/XXXVIII/part2/Papers/9_Paper.pdf

- Olaniyi, A.O., Ajiboye, A J., Abdullah A.M., Ramli, M.F., Sood, A.M. (2015). Agricultural land use suitability assessment in Malaysia. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 21 (3): 576-588. <http://www.agrojournal.org/21/03-14.html>.
- Öztürk, D., Batuk, F. (2010). Konumsal Karar Problemlerinde Analitik Hiyerarşi Yönteminin Kullanılması, *Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 28 (2), 124-137. <https://eds.yildiz.edu.tr/sigma/ContentDetails?Volume=28&IssueNumber=2>.
- Rahman, M.A., Rusteberg, B., Gogu, R.C., Lobo Ferreira, J.P., Sauter, M. (2012). A New Spatial Multi-Criteria Decision Support Tool for Site Selection for Implementation of Managed Aquifer Recharge. *Journal of Environmental Management*, 99: 61-75. DOI: 10.1016/j.jenvman.2012.01.003.
- Saaty, T.L. (1980). *The Analytical Hierarchy Process*. McGraw Hill: New York.
- Saaty, T.L., Vargas, L.G. (1991). *Prediction, Projection and Forecasting: Applications of the Analytic Hierarchy Process in Economics, Finance, Politics, Games and Sports*. Kluwer Academic Publishers, Boston.
- Saykılı, İ, Birdal, A, Türk, T. (2017). En Uygun Arazi Kullanım Planlarının CBS ile İncelenmesi: Sivas İli Dikmencik Köyü Örneği. *Geomatik*, 2 (3): 126-134 . DOI: 10.29128/geomatik.322899.
- Seyedmohammadi, J., Sarmadian, F., Jafarzadeh, A.A., McDowell, R.W. (2019). Development of a model using matter element, AHP and GIS techniques to assess the suitability of land for agriculture. *Geoderma*, 352 (2019) 80–95. DOI: 10.1016/j.geoderma.2019.05.046.
- Tercan, E., Dereli, M.A. (2020). Development of a land suitability model for citrus cultivation using GIS and multi-criteria assessment techniques in Antalya province of Turkey. *Ecological Indicators*, 117 (2020) 106549. DOI: 10.1016/j.ecolind.2020.106549.
- Torunlar, H., Nazlıcan, A.N. (2018). Türkiye'de ana ürün olarak yetiştirilecek soyanın (*glycine max L.merrill*) çok kriterli karar verme yöntemiyle arazi uygunluk analizinin yapılması. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 33 (2018): 270-281. DOI: 10.7161/omuanajas.401431.
- Ustaoglu, E, Aydınoglu, A.C. (2020). Suitability evaluation of urban construction land in Pendik district of Istanbul, Turkey. *Land Use Policy*, 99 (2020) 104783. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104783.
- Weerakoon, KGPK. (2014). Suitability analysis for urban agriculture using GIS and multi-criteria evaluation. *International Journal of Agricultural Science and Technology (IJAST)*, 2(2):69–76. DOI: 10.14355/ijast.2014.0302.03.
- Xu, J. (2002). *Mathematical Methods in Contemporary Geography* (second ed.). Higher Education Press: Beijing.
- Zengin, M, Yılmaz, S. (2011). Ardahan Kura Nehri ve Yakın Çevresi Alan Kullanımlarının Belirlenmesi ve Optimal Alan Kullanım Önerileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 39 (1): 43-54. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunizfd/issue/2931/40548>.
- Zhang, J., Su, Y., Wu, J., Liang, H. (2015). GIS based land suitability assessment for tobacco production using AHP and fuzzy set in shandong province of China. *Computers and Electronics in Agriculture*, 114, 202-211. DOI: 10.1016/j.compag.2015.04.004.

“Penny Dreadful” Yayınları ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* (1871-1872) Adlı Eserinde “Penny Dreadful” Özelliklerinin İncelenmesi¹

“Penny Dreadful” Publications and Examining the Features of “Penny Dreadful” in Sheridan Le Fanu’s Work, *Carmilla* (1871-1872)

Turan Özgür GÜNGÖR

Kafkas Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
turangungor@hotmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-2236-7319

Ahmet Baran PERÇİN

Ardahan Üniversitesi
baranpercin55@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-5273-2372

Öz

“Penny Dreadful” yayınlarının ortaya çıkışında ve gelişiminde kötü yaşam koşulları altında yaşamak zorunda kalan alt sınıf etkili olmuştur. Bu yayınların ele aldıkları konular alt sınıfta yer alan insanlarla yakından ilgiliydi ve bu yayınların okur kitlesi büyük ölçüde bu insanlardan oluşmaktaydı. Bu yayınlar gotik unsurları, cinselliği, kanlı sahneleri ve dehşet verici olayları ele almaktaydı. Ayrıca bu yayınların dikkat çekici en önemli özellikleri arasında, adından da anlaşılacağı üzere, fiyatlarının çok ucuz olması ve bu özelliğiyle düşük gelirli insanların kolayca elde edebilmeleri gelmektedir. İlk sayfalarında dikkat çekici siyah beyaz görselleri kullanan bu yayınlar içeriğinden dolayı ciddi biçimde eleştirilmelerine karşın, dedektif romanlarına ilham kaynağı olmayı başarmıştır.

Bu çalışmada “Penny Dreadful” olarak bilinen yayınların İngiltere’de on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkışına değinildikten sonra, “Penny Dreadful” özelliklerine sahip olan Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* (1871-1872) adlı eseri ele alınacak ve bu eser tematik açıdan incelenecektir. Bu eserin incelenmesinde “Penny Dreadful” yayınlarının ortaya çıkışının ve onların dedektif romanlarının üzerindeki etkileri ele alınırken tarihselci bakış açısından yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Penny Dreadful, Penny Blood, Sheridan Le Fanu, Sansasyon kurgu, *Carmilla*

Abstract

The lower class, who had to live under bad living conditions, was influential in the emergence and the development of “Penny Dreadful” publications. The topics, which these publications dealt with, were closely related to the people in the lower classes, and these people constituted the audience of these publications. These publications majorly dealt with the gothic elements, sexuality, bloody scenes, and horrifying events. In addition, the most striking feature of these publications was that, as the name suggests, their prices were very cheap and that low-income people could easily obtain them. Although these publications, which use striking black and white images in their first pages, had been severely criticized because of their content, they managed to become a source of inspiration for the detective novels.

In this study, after mentioning the emergence of the publications known as “Penny Dreadful” in the second quarter of the nineteenth century in England, its influence on the emergence of the detective novel genre will be emphasized. Then, Sheridan Le Fanu’s work, *Carmilla* (1871-1872), which has many important typical “Penny Dreadful” features, will be discussed and analysed thematically. The theory of historicism will be employed in the analysis of this work and examining the emergence of the “Penny Dreadful” publications.

Keywords: Penny Dreadful, Penny Blood, Sheridan Le Fanu, Sensation fiction, *Carmilla*

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda sanayileşme alanında köklü toplumsal değişimler olmamış, aynı zamanda edebiyat alanında da yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Bu yeni oluşumlardan belki de en dikkat çekici

¹ Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR danışmanlığında, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yürütülen, Ahmet Baran PERÇİN tarafından tamamlanan “Penny Dreadful Yayınlarının Dedektif Romanın Ortaya Çıkışına Etkisi ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* Romanı Örneği” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

olanı suç kurguları olmuştur. Suç kurgularının bu kadar yaygın olmasında büyük şehirlerdeki zor yaşam koşullarının etkisi yadsınamaz².

Suç kurgularında, Londra Newgate Hapishanesi'nde suçluların hayat hikâyelerinin ve işledikleri suçların derlendiği, 1773 yılında yayınlanan *Newgate Calendar* adlı beş ciltlik eserin, daha sonraki yıllarda Newgate Romanı adıyla yeni bir edebi türün oluşumuna ilham kaynağı olduğu bilinmektedir³. Suçluları ve onların hikâyelerini konu alan eserlerde konu çeşitliliği on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde ilk çıktıkları yıllarda “Penny Blood” daha sonraki yıllarda “Penny Dreadful” olarak adlandırılan serilerin yayınlanmasıyla artmıştır⁴. Düşük maliyetli kâğıtlara basılan ve haftalık olarak yayınlanan serilerin ilk sayfalarında konuyla ilgili dikkat çekici siyah beyaz görseller bulunmaktaydı. Belli bir olay örgüsüne göre yazılmayan bu eserlerde daha çok gotik ve heyecan uyandıran unsurlar dikkati çekmektedir. Bir meteliğe satın alınabilen bu yayınları nüfusun yoğun olduğu yeni sanayi yerleşim yerlerindeki işçi sınıfı talep etmekteydi⁵.

Yayınlandığı ilk yıllarda serilerde haydutluk hikâyelerine daha sonraki yıllarda cinayet hikâyeleri ilave edilir. 1836 yılında yayınlanan *The History and Lives of the Most Notorious Highwaymen, Footpads, Murderers, Brigands, Pickpockets, Thieves, Banditti and Robbers of Every Description* adlı eser ilk “Penny Blood” serisi olarak kabul edilmektedir⁶. 1840'lı yıllardan itibaren “Penny Blood” terimi yerine “Penny Dreadful” kullanılmaya başlar. Oldukça geniş bir okur kitlesine sahip olan bu seriler, 1860'lardan itibaren ele aldıkları konular bakımından daha çok çocuk yaşta okurlara hitap etmeye başlar⁷.

“Penny Dreadful” serilerinin dehşet verici, suça özendirici, korku ve heyecan uyandırıcı temaları ele alması nedeniyle, çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği düşünülerek yoğun eleştirilere maruz kalır⁸. Bu eleştiriler doğrultusunda, yüzyılın sonlarına doğru “Half-Penny Dreadful” ismiyle yarım peniye satılan ve içerisinde daha az suça özendirici unsur barındıran yayınlar ortaya çıkar. Bu serilerin popülerlik kazanması “Penny Dreadful” serilerinin etkisinin azalmasına neden olur. “Penny Dreadful” serileri her ne kadar etkisini kaybetmiş olsa da daha sonraki yıllarda yayınlanacak olan dedektif romanları için bir altyapı oluşturur.

“Penny Dreadful” serilerinin etkisinin azalmasıyla popülerlik kazanmaya başlayan dedektif romanı, Tilbe'nin¹⁰ de ifade ettiği gibi zekice kurgulanarak işlenen bir ya da bir dizi cinayetin, kim tarafından ve nasıl gerçekleştirildiğini akılcı yöntemlerle bir dedektif ya da polis aracılığıyla çözmeye çalışan türe verilen addır. Amerikalı yazar Edgar Allan Poe'nun 1841'de *Graham's Dergisi*'nde (*Graham's Magazine*) seri halinde yayınlanan *The Murders in the Rue Morgue (Morgue Sokağı Cinayeti)* adlı eseri ilk dedektif hikâyesi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni ilk kez bir öyküde cinayetin ve bu cinayeti çözmeye çalışan dedektifin konu alınması değil, dedektif roman türüne en uygun şekilde yazılmış ilk eser olmasıdır. Poe bu eseriyle dedektif romanın en temel ilkelerini ortaya koymaktadır. Dedektif hikâye yazarlarına en dikkat çekici bir başka örnek *Sherlock Holmes* serileriyle bu türe altın çağını yaşatacak olan Arthur Conan Doyle (1859-1930)'dur. Veselská'ya¹¹ göre Doyle, eserleriyle bu türden eserler veren yazarlara ışık tutmuştur.

“Penny Dreadful” Yayınlarının Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Diğer Kurgu Eserler Üzerindeki Etkileri

“Penny Dreadful”, sterlinin yüzde birine tekabül eden ve Birleşik Krallık'ta kullanılan en küçük para birimi “penny” ile dehşete düşüren, korku veren anlamına gelen “dreadful” kelimelerinden oluşturulan; ucuz ve herkes tarafından satın alınabilen, içeriğinde korku ve özellikle de cinayet

² Taranç & Tomak, 2018; Chin, 2012; Denisoff, 2004.

³ Worthington, 2010.

⁴ Flanders, 2011.

⁵ Denisoff, 2004.

⁶ Flanders, 2011.

⁷ Springhall, 1990.

⁸ Flanders, 2011.

⁹ Mullin, 2017.

¹⁰ Tilbe, 2016.

¹¹ Veselská, 2014.

“Penny Dreadful” Yayınları ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* (1871-1872) Adlı Eserinde “Penny Dreadful” Özelliklerinin İncelenmesi¹

temalarının yoğun olduğu hikayelerdir. Hotten’a¹² göre amacı sadece heyecan uyandırmak olan bu seriler sanatsal ve edebi nitelikten uzaktır.

1830’lu yıllarda yayınlanmaya başlayan metelik (penny) ile satın alınabilecek kadar ucuz olan suç konularını ele alan ve okurda heyecan uyandıran bu seriler ilk önceleri “Penny Blood” ismiyle yayınlanmaya başlamıştır. “Penny Blood”, 1860’lı yıllardan itibaren “Penny Dreadful” olarak bilinen türün özgün adıdır. Flanders’ın¹³ da ifade ettiği gibi büyük okur kitlesine sahip olan “Penny Blood” serileri, 1830 ile 1850 yılları arasında sayıca yüze yakın yayıncı tarafından basılmaktadır ve bu kitaplarda kanlı olaylar, dehşet verici unsurlar çoğunlukla kullanılmaktadır.

Çoğunlukla cesur soyguncuların, kötü aristokratların, korsan ve haydutların maceralarının anlatıldığı bu kitapların ilk örneği James Malcolm Rymer tarafından yazılmıştır. 1836’da *Lives of the Most Notorious Highwaymen, Footpads and Murderers* başlığıyla altmış bölümde yayınlanmıştır. Bu seriyi dört yılı aşkın süreyle yayınlanan ve 205 bölümden oluşan *Gentleman Jack* takip etmektedir. Bu serinin 1852 yılına ait basılı bir örneğinin günümüze ulaştığı tespit edilmiş olsa da, ilk örneğinin hangi yıla ait olduğu tespit edilememiştir. “Penny Blood” serileri içinde 1844 yılında G. W. M. Reynolds tarafından yazılan *Mysteries of London* adlı eser önemli bir yere sahiptir. Diğer yayınlardan farklı olarak konusu korsan ya da haydutlarla ilgili değil, fakir semtler ve kenar mahallelerin dünyasıyla ilgilidir¹⁴.

Sonraki yıllarda korsanlar, haydutlar, kötü aristokratlarla ilgili temaların yerine gerçek suçlarla alakalı, özellikle cinayeti konu alan temalar çokça kullanılır. Belki de bu serilerin en başarılı olanı Sweeney Todd’un maceralarıdır. Sweeney Todd karakteri ilk olarak, 1846 yılında yayınlanmaya başlayan *The String of Pearls* adlı seride *The Demon Barber* isimli kurgu hikâyede görülür. Komşusu Bayan Lovett’in etli turtalar pişirmesi için müşterilerini öldüren katil bir berberi konu alan bu eser, kısa bir süre sonra sahneye de uyarlanmıştır. *The String of Pearls*, *The Sailor’s Gift*, *The Barber of Fleet Street* gibi çok başlık altında yayınlanan bu kitabın en iyi bilinen adı *Sweeney Todd* olarak kayıtlara geçmiştir. Bu öykü 21 Ekim 1846’dan 18 Mart 1847 tarihine kadar “Penny Blood” ürünü olarak seriler halinde yayınlanmıştır¹⁵.

1850’li yıllara gelene kadar “Penny Blood” serilerinde yer alan cinsellik ve dehşet verici unsurlar azalır. Bu yıllardan itibaren “Penny Blood” yerine “Penny Dreadful” ismi kullanılmaya başlar. Pek çoğu Edward Lloyd tarafından yayınlanan Viktorya döneminde yazılmış “Penny Dreadful” serileri de tıpkı diğer heyecan uyandıran romanlar gibi Newgate ve Gotik Roman özellikleri gösterir (Flanders, 2011).

“Penny Dreadful” serileri, 1860’lı yıllardan itibaren *The Wild Boys of London* (1864–1866), *The Work Girls of London* (1865), *The Poor Boys of London* (yak. 1866) gibi birçok eserle daha çok çocukların oluşturduğu bir kitleye hitap etmeye başlar. Bir “Penny Dreadful” örneği olan *The Boy Detective, or The Crimes of London* 1865 yılında yayınlanır. Kahramanı, evden kaçan ve bir polis memuru için çalışan Ernest Keen adında bir çocuktur. Bu serinin ayrıcalığı daha öncekilerden farklı olarak suçlulara değil, suçları çözen kişilere odaklanmış olmasıdır. Olaylar okurun kendisine tanıdık geleceği kentsel ortamlarda geçmektedir. Bu bağlamda çocuklara hitap etmek için ortaya çıkarılan bu eserin bir başka önemi de Arthur Conan Doyle’un daha sonraki öykülerindeki Baker Sokağı ve Sherlock Holmes karakterleri arasındaki ilişkiyi öngörmesidir¹⁶.

Hedef kitlesinde böyle bir daralma meydana gelmesi ününü kaybetmesine neden olurken, özellikle çocuklara hitap ediyor olması “Penny Dreadful” serilerine yönelik olumsuz eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Çocukları ve gençleri anti-sosyal tutumlara ve suç davranışlarına teşvik ettiği düşünülen bu serilerin olumsuz etkilerine tepki olarak Alfred Harmsworth tarafından 1890’ların ortalarında ironik olarak yarım peniye sattığı ve “Half-Penny Dreadful” ismini verdiği seriler çıkarılmıştır¹⁷.

¹² Hotten, 1913: 250.

¹³ Flanders, 2011.

¹⁴ Flanders, 2011.

¹⁵ Flanders, 2011.

¹⁶ Flanders, 2011.

¹⁷ Mullin, 2017.

Le Fanu'nun *Carmilla*'sının “Penny Dreadful”a Göre Okunması

Bu çalışmada bir “Penny Dreadful” eseri olarak ele alacağımız *Carmilla* adlı eserin yazarı Joseph Sheridan Le Fanu, 28 Ağustos 1814 tarihinde İrlanda'nın başkenti Dublin'de dünyaya gelmiştir. Bu roman, 1871-1872 yılları arasında Dark Blue dergisinde seriler halinde yayınlanır. Tipik bir “Penny Dreadful” eseri olarak *Carmilla* romanına David Henry Friston (1820-1906) tarafından çizilen görseller eklenmiştir. Daha sonra Le Fanu'nun beş kısa öyküsünün bir araya getirildiği *In a Glass Darkly* dergisinde *Carmilla* eserinin tamamı ek bir önsöz ile tekrar yayınlanmıştır. Le Fanu'nun bu eserdeki gizli dedektif Doktor Hesselius karakteri, edebiyatta ilk gizli dedektif olarak bilinmektedir¹⁸.

Le Fanu'nun *Carmilla* adlı eserinin “penny dreadful”a göre okunmasından önce eser hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Eser, Laura adlı bir kız çocuğunun yaşadığı garip olayları ele alır. Laura altı yaşındayken bir gece uyandığında yanında genç ve güzel bir kadının yattığını görür. Daha sonra iki sivri iğnenin boynuna girdiğini hissederek bağırır. Hizmetçiler odaya girdiğinde Laura'dan başka kimseyi göremezler. Bundan on iki yıl sonra Laura ve babası, evlerinin önünde atlı araba kazası sonucu yaralanan genç kız Carmilla'yı annesi daha sonra gelip alana kadar misafir ederler. Laura, Carmilla'ya altı yaşındayken başından geçen bu olayı anlattığında, Carmilla da o yıllarda Laura'yı rüyasında gördüğünü söyler. Carmilla, hikâye boyunca geceleri kapısı içeriden kilitliyen kaybolup gitmek, karanlıkta yürümek, çok hızlı yer değiştirmek, yemek yememek gibi pek çok garip davranışı sergilemektedir. Aralarında kuvvetli bir etkileşim oluşurken Carmilla, Laura'yı zamanla kendisine âşık etmeyi başarır. Aynı zamanda Carmilla'nın misafir olmaya başladığı andan itibaren Laura'nın gördüğü kâbuslar artmış ve hastalık seviyesine ulaşmıştır. Laura'yı tedavi için gelen doktor da boğazındaki iğne izlerini fark eder ve bu izlerin bir vampir tarafından yapıldığını iddia eder.

Laura'nın babası, bu sıkıntılardan uzaklaştırabilmek için ev halkıyla beraber kızını da pikniğe götürür. Carmilla ve bir hizmetçi onları takip ederler. Laura ve babası yolda yüzyıllardır yaşayan bir vampirin izini süren General Spielsdorf ile karşılaşırlar. General, Laura'nın babasının yakın arkadaşıdır ve yeğeni Bertha bir vampir tarafından öldürülmüştür. Daha sonra hayatını vampirlerin peşine düşmeye adanmış Baron Vordenburg onlara katılır. Arkadan gelen Carmilla'yı gördüklerinde onu teşhis ederler, ancak Carmilla kaçmayı başarır. Carmilla'nın mezarını bulup açtıklarında Carmilla'nın kanlar içinde yattığını görürler. Cesedi mezardan çıkarıp başını kestikten sonra bir daha o bölgede vampir olayları görülmez. Laura ve babası olayları unutabilmek için bir yıllığına İtalya'ya gitmelerine karşın, Laura yaşadıklarını atlatmakta güçlük çeker.

Carmilla'da Penny Dreadful Unsurlar

Pek çok “Penny Dreadful” serilerinde olduğu gibi bu eserde de heyecan uyandıran doğüstü ve dehşet verici olaylar, suçluların maceraları, cinsellik, kanlı sahneler yer almaktadır. Bu bağlamda, *Carmilla* romanında “Penny Dreadful” yayınlarında öne çıkan ve önemli ölçüde kullanılan kadın ve cinsellik, aşk ve şehvet gibi temaların yanı sıra, kan, rüya ve vampir ısırtığı gibi semboller ve bazı dinsel ve doğüstü imgeler çalışmanın bu bölümünde gösterilmeye çalışılacaktır.

Carmilla'da Kadın ve Cinsellik

“Penny Dreadful” serileri cinsel, sapkın, vahşi, doğüstü, alışılmamış konuları ele alarak okurun ilgisini çekmeyi ve okuru dehşete düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu eserlerin o dönemde düşünmeye bile cesaret edilemeyen bir ilişkiyi ele alıyor olması “Penny Dreadful” serilerinin en belirgin özellikleri arasındadır.

“Penny Dreadful” serilerinin önemli temaları arasında yer alan kadın ve cinsellik teması *Carmilla* romanında dikkat çekici biçimde ve yazıldığı dönemden çok farklı biçimde ele alınmıştır. Bu eserde dönemin bastırılmış kadın cinselliği dikkat çekmektedir. Le Fanu, vampirizm ile erotizmi ilişkilendirmektedir. Gaul'un¹⁹ ifadesiyle Viktorya Dönemi'ndeki dar görüşlülük ve muhafazakârlık göz

¹⁸ Cardin, 2017.

¹⁹ Gaul, 2004: 2.

“Penny Dreadful” Yayınları ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* (1871-1872) Adlı Eserinde “Penny Dreadful” Özelliklerinin İncelenmesi¹

önüne alındığında, *Carmilla*’nın yayınlanması zamanın ahlaki kısıtlamalarını hiçe sayarak gerçek bir skandal ortaya koymaktadır.

Eserde bir kadın karakter olarak *Carmilla*, kadın cinselliğini özellikle vurgulamaktadır. Vampir *Carmilla*’nın *Laura*’ya duyduğu haz cinseldir. Bu bakımdan *Carmilla*’nın genç kadınların kanına olan arzusu, cinsel arzusunun bir sonucudur. *Le Fanu*’nun kadın ve cinsellik temasını bu şekilde ele alıyor olması geleneksel cinsiyet rollerine tezat oluşturmaktadır. *Gaul*’un²⁰ da ifade ettiği gibi *Viktorya Dönemi*’nde kadınlar cinsellikle bağdaştırılmazdı ve aynı cinsten iki kişinin yaşadığı cinsellik insanların düşünemediği, hatta düşünmeye bile cesaret edemediği bir şeydi.

Le Fanu, *Laura*’yı asıl ele geçirenin *Carmilla*’nın fiziksel görünümü olduğunu vurgulayarak, vampirizm ile cinsellik arasında bir bağ kurmayı amaçlamaktadır. Romanın ana karakterlerinden *Laura*, altı yaşındayken ürkütücü bir deneyim yaşar. Bir gece uyandığında kendini yatak odasında yalnız başına bulur. Bu olağandışı bir durumdur, çünkü genellikle bütün gece odasında mutlaka bir hizmetçi bulunmaktadır. *Laura*, onunla yatağa giren, onu okşayan, onu korkutmak yerine yatıştırıcı davranan genç bir kadını rüyasında görür. *Laura* bu olayı şu şekilde ifade etmektedir:

*“İhmal edildiğimi düşünüp incindim, canım sıkıldı ve sızlanmalarım kuvvetli bir böğürtüye dönüşmek üzereyken ciddi, fakat çok güzel bir yüze yatağın kenarından bana baktığını görüp şaşırardım. Bu yüz, ellerini yatak örtüsünün altına sokmuş halde yere çömelmiş genç bir hanımın yüzüydü. Ona memnuniyetle karışık bir hayretle baktım, sızlanmayı da kestim. Beni okşayıp, yatakta yanıma uzandı ve beni kendine doğru çekti. Bir anda keyifle sakinleşip tekrar uykuya daldım. Adeta iki iğne aynı anda göğsüme batmış gibi bir hisle uyandım ve yüksek sesle ağlamaya başladım”.*²¹

Laura’nın ana olaydan on iki yıl önce başından geçen bu olay, kendisi ile *Carmilla* arasındaki ilişkiyi başlatır. Yıllar sonra *Carmilla* da buna benzer davranışlarda bulunur. *Laura* ile yatağa girer ve *Laura*’ya sahipmiş gibi davranır, ancak *Carmilla*, *Laura*’ya duygularını hiçbir zaman açıkça ifade etmez. *Laura* karmaşık duygular hissederken, *Carmilla*’dan etkilendiğini ve ona yakın olmak istediğini inkâr edemez. *Carmilla*’ya karşı hissettiği yoğun fiziksel etkileşimi şu şekilde ifade eder:

*“Aslında, güzel yabancıya karşı hislerimi açıklamak hayli zordu. Dediği gibi ‘ona doğru çekildiğimi’ hissediyordum, ama buna karşı çıkan bir şey de vardı içimde. Lakin bu müphem hisler içinde muazzam ölçüde baskın olan cazibeydi. İlgimi uyandırmış, gönlümü kazanmıştı. Çok güzel, anlatılamaz ölçüde çekiciydi”.*²²

Laura’nın *Carmilla*’ya olan ilgisi ve ondan korkması, *Carmilla*’nın erkek kontrolünden bağımsız olmasıyla alakalıdır. *Carmilla* ile birlikteyken *Laura*, erkeklerin kontrolü altında olmayan bir dünyada yaşadığını hisseder ve bu da *Carmilla*’nın cazibesine hem fiziksel hem de duygusal olarak yanıt vermesine yol açar. *Carmilla*’yı misafir olarak ağırladıkları günlerde, *Laura*’nın *Carmilla*’nın yaklaşımları nedeniyle kafası karışır. Bu durum *Carmilla*’nın kılık değiştirmiş bir erkek olup olmadığını merak etmesine yol açar.²³

Carmilla cinsel özgürlüğü tecrübe ederken, aynı zamanda onu yok etmek isteyen erkeklerden de sürekli kaçarak bedensel özgürlüğünü korumaktadır. Burada tipik bir “Penny Dreadful” özelliği olarak, içinde bulunulan toplum yapısına ve ahlaki normlara uygun bir şekilde hareket etmeme, kuralları reddederek özgürlükçü bir yaşam sergileme çabası gözlemlenmektedir.

Carmilla, kalıcı bir gençliğe ve güzelliğe sahip olmasına karşın, herhangi bir erkeğe güvenmediği için hiçbir zaman evlenmeyi düşünmez. Toplumun sıradan beklentilerine uymaya ihtiyacı yoktur. Toplumun beklentileri *Leal*’ın²⁴ da belirttiği gibi eşcinsellikten hatta cinsellikten tamamen uzak katı ahlaki kurallarla biçimlenmiştir. Bu nedenle *Carmilla*’nın *Laura*’ya olan tutkusu sadece hayatını değil, aynı

²⁰ *Gaul*, 2004: 2.

²¹ *Fanu*, 2018: 6.

²² *Fanu*, 2018: 23.

²³ *Fanu*, 2018: 29.

²⁴ *Leal*, 2007: 38.

zamanda Viktorya toplumunun otoriter yapısını da tehdit etmektedir. Kraliçe Victoria, lezbiyenliğin var olduğuna bile inanmıyordu ve hikâyede işlediği eşcinsellikle ona karşı çıkan Le Fanu bunun farkındaydı.

Le Fanu kadınların da erkekler kadar kötü ve cinsel deneyimler yaşayabilme potansiyeline sahip olduğunu ima ederek, zamanın önyargılarına rağmen lezbiyenliği kınamamaktadır. Laura, Carmilla ile olan ilişkisinin sonuçlarından kaçmak istemediğinden, yazar bu ilişkinin Laura'yı özgürleştirdiğini açıkça ifade eder.

Ancak yazarın bu tutumunun hikâyenin sonunda değiştiği gözlemlenmektedir. Leal'a²⁵ göre Le Fanu, erkek otoritesine gölge düşüren lezbiyen vampiri bastırmaktan başka bir şekilde hikâyesini kabul görür bir şekilde bitiremezdi, çünkü Viktorya Dönemi İngiltere'sinde eşcinselliği açıkça desteklemek kanun karşısı bir eylemdi ve hapis cezasıyla sonuçlanabiliyordu. Eserde eşcinsellik açık bir şekilde gözler önüne serilse de sonunda Carmilla'nın öldürülmesi ve bir grup erkeğin onu yok etmek için bir araya gelmesi, böyle bir cinsel eğilimin ne derece tehlikeli ve cezaya layık olduğunu okura göstermiştir.

Böylece yazar, anlaşılacağı gibi eşcinselliği başta kınamasa da sonunda şehvet uyandıran lezbiyen vampiri cezalandırıp hikâyesini dönemin beklentilerine uygun bir şekilde bitirmek zorunda kalmış ve bir bakıma kendisiyle tezat duruma düşmüştür.

Carmilla'da Aşk ve Şehvet

“Penny Dreadful” serilerinin öne çıkan temalarından biri olan şehvet, bu hikâyede aşkla iç içe geçmiş ve ayırt edilmesi zor bir hale gelmiştir. Bu paylaşımın açıkça iki kadın arasında yapılıyor olması da dönemin ahlaki inanç yapısı göz önünde bulundurulduğunda insanları derinden sarsmaktadır. İnsanları şaşırtarak hatta derinden etkileyerek “Penny Dreadful” serilerinin temel niteliklerini kayda değer biçimde karşılamaktadır.

Laura ve Carmilla arasındaki yakınlaşmanın sadece cinsel değil, aşk boyutunun da olduğunu söylemek mümkündür. Carmilla, aşk ve şehvet arasındaki ayrımı sık sık sorgular. Her ikisi arasındaki farkı söylemekten de çekinmez. Aşk güçlü bir duygudur, ancak şehvet her şeyi tüketen ve bu nedenle yıkıcı olandır. Laura ve Carmilla arasındaki ilişkide bu iki duygu giderek karmaşık hale gelir. Gaul'a²⁶ göre okur, Carmilla'nın doğasından haberdar olsa bile Laura belirgin olan bu durumu hikâyenin sonuna kadar görmezden gelir. Laura, kadın sevgilisi Carmilla'ya karşı tarifi imkânsız duygular besler. Bir yandan kendisine doğru çekildiğini hissederken; diğer yandan Carmilla'nın tuhaf davranışlarına karşı bir tiksinti duyar.

Carmilla, aşk ve şehvetin kafa karıştırıcı doğasını kendi avantajı için kullanmaya çalışır. Laura ile tanıştıktan sonra Carmilla, Laura'ya onu sevdiğini ve başka kimseye âşık olamayacağını söyler. Laura'yı kandırabilmek için baştan çıkarıcı dil kullanır. Carmilla âşık olmuş gibi görünmesine karşın, bu gerçek aşk değildir. General Spielsdorf, yeğeninin Carmilla ile karşılaşmasını anlatırken bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Vampir, belli kişilere aşka benzer büyük bir tutkuyla bağlanma eğilimindedir. Belli bir hedefe erişmesinin önünde yüz değişik engel bulunabileceği için, bunların peşine düştüğünde tükenmez bir sabır gösterir, sayısız taktiğe başvurur. Tutkusu tatmin oluncaya, göz diktiği kurbanın canı çıkıncaya dek asla vazgeçmez”.*²⁷

Carmilla çarpıtılmış aşkla hareket ederken, Laura, Carmilla'nın ilgisini anlayamaz ve onun gerçekte kılık değiştirmiş bir erkek talibi olup olmadığını merak ederek durumu normalleştirmeye çalışır. Carmilla'dan hoşlandığını ve hatta onu sevdiğini düşünür. Laura bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir aşğın heyecanı gibiydi bu; utandırdı beni. Nefret uyandıran, fakat karşı konulmaz nitelikteydi. Halimden zevk almış gibi bakarak beni kendine çeker, sıcak dudakları yanağımın üstünde öpücüklerle dolaşır. Neredeyse ağlayacakmışım gibi fisıldadı: “Sen benimsin, benim olacaksın; sen ve ben sonsuza dek biriz. [...] Şüphesiz bunlar, bastırılmış

²⁵ Leal, 2007: 48-49.

²⁶ Gaul 2004: 2.

²⁷ Fanu, 2018: 100.

“Penny Dreadful” Yayınları ve Sheridan Le Fanu’nun *Carmilla* (1871-1872) Adlı Eserinde “Penny Dreadful” Özelliklerinin İncelenmesi¹

*dürtülerin ve duyguların anlık dışavurumlarıydı. Acaba annesi peşinden inkâr etmiş olsa da, kısa delilik nöbetleri mi geçiriyordu yahut bir kılık değiştirme, bir aşk hikâyesi mi söz konusuydu burada”.*²⁸

Carmilla kılık değiştirmiş bir erkek değildir. Laura da bu durumu uzun süre sorgulamaz ve Carmilla’nın kadın olduğundan emin olur. Michlmayr’a²⁹ göre Carmilla’nın Laura’ya karşı yoğun ve tutkulu duyguları oldukça şiddetli ve değişkendir, bu da onu ne yapacağı belli olmayan tehlikeli biri hale getirir. Onu tehlikeli yapan şey, doğası gereği kan ihtiyacını gidermek için genç kadınlardan beslenmesidir. Böylece genç kadınları etkisi altına alır ve onları hem duygusal hem cinsel yönden ele geçirir.

Bu bağlamda romanın, Carmilla aracılığıyla aşkın sahte görünümünün arkasına saklanabilen, hatta bir çeşit takıntılı sevgi üretebilen kadınısı şehvetin kötülüklerini okura aktardığı söylenebilir. Cinsel normların ihlal edilmesi saklanması gereken, korku ve şiddet uyandıran tehlikeli, büyük bir ahlaksızlık olarak görülmektedir. Böylece Carmilla’nın Laura’ya yaptığı kötülük, Viktorya Dönemi toplumunun eşcinsellere karşı sergiledikleri korkunun bir benzetmesi gibi görülebilir.³⁰

Viktorya Dönemi’nde genel olarak her türlü kadın sevgisinin ya da cinselliğin doğal bir sorun teşkil ettiği kabul edilmektedir. Eserde romantik aşkın cinsel aktiviteye yol açtığı gösterilmektedir. Le Fanu, Viktorya Dönemi’nde tehlike olarak kabul edilen bu durumu dişi kan emen vampir figürüyle yansıtmaktadır. Roman, bu tehlikeli sevgiye çözüm olan şeyin, baba ve kızı arasındaki cinsel olmayan, karşılıksız sevgi olduğunu öne sürmeye çalışmaktadır. Carmilla’nın Laura üzerindeki etkisini ortadan kaldıran da bu baba ve kızı arasındaki gerçek sevgidir.

Rüya, Kan ve Vampir İsrığı Sembolleri

Rüya Sembolü

Laura’nın babası, uykuya daldığında göğsünden bıçaklanma hissiyle dehşete düşen Laura’yı bunun bir rüya olduğuna ikna etmeye çalışsa da Laura, deneyiminin gerçek olduğundan emindir. Rüya sembolüyle yazar okuru dehşete düşürmeyi amaçlamaktadır. Romanda rüyalar baskıyı sembolize etmektedir. Aynı zamanda “Penny Dreadful” yayınlarında olduğu gibi bu rüyalar gotik özellikler de taşımaktadır.

Laura’nın ilk rüyası, kendisini yatağında okşayan güzel bir kadını görmesiyle başlar. Laura’nın evinde Carmilla’nın misafir olarak kalmaya başlamasından itibaren bu rüyaların etkisi de giderek artar. Sonrasında Laura rüyalarında büyük kedilerin geceleri yatak odasına girdiğini görmeye başlar ve hissettiği fiziksel acılar artmaya devam eder.³¹

Herkes bu yaşananların hayal olduğu konusunda Laura’yı ikna etmeye çalışırken, babası da tüm olup bitenler için mantıklı açıklamalar yapmaya çalışır. Ancak, Laura’da Carmilla’nın ortadan kaybolmasının ardından onun ısırtıklarından kaynaklanan ve bastırılmış cinselliğin etkilerinin hala devam ettiğini gösteren bazı hastalık belirtileri ortaya çıkar. Gaul’un³² da ifade ettiği gibi, Laura’nın cinselliği, dönemin ahlaki normları nedeniyle bastırılan ve daha önce hiç hissetmediği cinsel duygulara Carmilla’da karşılık bulmuştur.

Kan Sembolü

Kan genel olarak vahşeti, ölümü ve cehennemi sembolize ettiği için “Penny Dreadful” serilerinde çokça kullanılmaktadır. Eserde, kan sembolü önemli yer tutmaktadır. Ancak sadece vahşeti ya da ölümü değil,

²⁸ Fanu, 2018: 28-29.

²⁹ Michlmayr, 2016: 28.

³⁰ Michlmayr, 2016: 32.

³¹ Fanu, 2018: 46-47.

³² Gaul, 2004: 3.

aynı zamanda cinselliği de çağrıştırmaktadır. Irwin'in³³ ifadesiyle *Carmilla* bir roman olarak başlangıcından itibaren vampirleri, adet döngüsünü ve cinselliği bir araya getirmektedir. Kan, Laura'nın Carmilla ile yaşadığı karmaşık ilişki ve cinsellik konusundaki kaygılarının gerçeğe dönüşmesini ima eder. Bir gece Laura, Carmilla'nın her tarafının kanla kaplı olduğunu rüyasında görür ve bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Aynı anda beklenmedik şekilde bir ışık çaktı ve Carmilla'nın beyaz geceliği içinde, çenesinden ayaklarına dek kana bulanmış olarak yatağımın başucunda dikildiğini gördüm”.³⁴

Carmilla'nın beyaz geceliği içinde, çenesinden ayaklarına dek kana bulanmış şok edici görüntüsü, çocuksu saflıktan vahşi bir şekilde cinsel olgunluğa geçişi ortaya koymaktadır³⁵. Laura, Carmilla'ya karşı hissettiği duyguları bastırmak ister. Romanda kan, kadın arzusunun, özellikle kadın eşcinsel arzusunun sembolize etmektedir. Carmilla, Laura'ya olan sevgisini “sevgi bazı şeyleri kurban etmeyi gerektirir. Kurban da kansız olmaz”³⁶ sözleriyle ifade eder. Carmilla'nın dile getirdiği sevgi anlayışı, sevgisi kurbanlarının hastalığına ve ölümüne yol açtığı için tehlikelidir. Baron Vordenburg da hikâyenin sonunda, kan ve vampir arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur:

“[...] Canlıların kanına duyduğu korkunç şehvet, uyanık geçirdiği zamanlarda onu dinç tutar. Vampir, belli kişilere aşka benzer büyük bir tutkuyla bağlanma eğilimindedir. Belli bir hedefe erişmesinin önünde yüz değişik engel bulunabileceği için, bunların peşine düştüğünde tükenmez bir sabır gösterir, sayısız taktiğe başvurur. Tutkusu tatmin oluncaya, göz diktiği kurbanın canı çıkıncaya dek asla vazgeçmez. Fakat böyle vakalarda, kanlı hazzını ehlikeyif bir tutumla erteleyip geciktirir ve ustaca kur yapıp, kurbanına adım adım yaklaşmak suretiyle bu hazzı yüceltir”.³⁷

Carmilla, aynı anda kurbanlarını hem cinsel olarak tatmin etmekte hem de öldürmektedir. Wiel'e³⁸ göre bahsi geçen vampir kadın olduğu için kan, cinsel temas yoluyla bulaşan meni için mecaz işlevi göremeyeceğinden adet kanı olarak okunmalıdır. Kan, adet döngüsünü, kadın olmayı ve cinselliğin keşfedilmesini çağrıştırdığı için, Carmilla'nın arzusunun körükleyen şey de kan olabilir. Hikâyenin sonunda, Laura'nın babası General Spielsdorf ve Baron, Carmilla'nın mezarını bulduklarında, cesedi adeta bir kan havuzunda yüzmektedir. Carmilla, genç kızların kanyla birlikte enerji ve gücünü emdiği için kelimenin tam anlamıyla kurbanlarının kanında yıkanmaktadır.

“General ve babam, kalleş ve güzel misafirimiz artık açığa çıkan yüzünü tanımışlar. Cenaze töreninin üzerinden yüz elli yıl geçmesine karşın, yüzünde yaşam sıcaklığının rengi varmış. Biri resmî olarak, diğeri soruşturmayı talep eden kişi adına orada bulunan iki tıp adamı şaşkınlıkla, hafif ama fark edilir bir solunumun ve buna denk düşen bir kalp faaliyetinin varlığını onaylamışlar. Uzuvarlar mükemmelen esnek, ten elastikiymiş. Kurşundan yapılma tabut kan içindeymiş; beden yirmi santimetreyi bulan derinlikteki kanın içinde yatıyormuş”.³⁹

Carmilla'nın başı kesildikten sonra, boynundan kan sel gibi akar. Nihayet Carmilla yenilir ve vücudu yok edilir. Onu yenen kişilerin sonunda erkek olması da ayrıca dikkat çekici bir detaydır, çünkü kan için bir vampir olma durumuna bakılmaksızın, Carmilla diğer kadınlarla ittifaklar oluşturan güçlü bir kadın figürüdür. Bu genç kadınların erkeklere ihtiyacı yoktur ve onlara seks, arkadaşlık ya da başka herhangi bir şey için ihtiyaç duymazlar. Kurdukları ilişkilerde kendi zevkleri önemlidir ve böyle bir değişim onlar için özgürleştiricidir. Bu ilişkilerde ataerkil kontrol ayrıştırılırken arzu, özerklik ve özgürlük korunur.

Carmilla ataerkilliğin neredeyse her yönüne meydan okur. Kendi başına yüzyıldan fazla hüküm süren güçlü bir kadındır. Unvan, soy ve atalık umurunda değildir. Cinselliği sınırsızdır ve hayatında evlilik, çocuk doğurma ve aile soyunun yayılması gibi bir durum söz konusu değildir. Yine de onun yok

³³ Irwin, 2017: 15.

³⁴ Fanu, 2018: 54.

³⁵ Wiel, 2011: 52.

³⁶ Fanu, 2018: 45.

³⁷ Fanu, 2018: 100.

³⁸ Wiel, 2011: 52.

³⁹ Fanu, 2018: 98.

edilebilmesinin asıl sebebi, onu harekete geçiren, şehvet ve cinsiyeti temsil eden yaşam gücü olan kanın boşaltılması ve böylece vampirin güçsüz bırakılmasıdır.

Vampir Isırığı Sembolü

Vampir ısırığı sembolü, eserde masumiyetin kaybolması olarak yorumlanabilir. Vampir ısırığı kızıktan kadınlığa dönüşümüne ve bir bakıma Laura’nın masumiyetinin kaybolmasına neden olmuştur. Carmilla ile yaşadıkları cinsel ilişki ve vampir ısırığı sonucunda hastalanır ve tıbbi yardım almak zorunda kalır. Laura’nın vampir ısırığı ile kaybetmiş olduğu masumiyeti, hem güzel hem de tehlikeli olarak gösterilmektedir. Tehlikeli olarak betimlenmesinin en belirgin işareti Laura’nın naifliği ve masumiyeti, Carmilla’nın dikkatini çeken en önemli şey olmasıdır. Ayrıca Laura’nın naifliğinden ve masumiyetinden Carmilla kolayca faydalanmaktadır. Laura vampir ısırığı ardında kendisinde meydana gelen hem fiziksel hem de ruhsal değişimi şu şekilde ifade etmektedir:

*“Farklı bir kızdım sanki. Tuhaf bir melankoliye kapılmışım ve bir türlü buna engel olamıyordum. Ölüme dair ne idüğü belirsiz düşünceler kendini göstermeye başladı ve yavaş yavaş çökmekte olduğum fikrine kapıldım; bu fikir nazikçe ve bir yandan da nahoşça ele geçirdi beni. Vaziyet üzüntü verici olsa da, sebep olduğu zihin hali tatlıydı aynı zamanda”.*⁴⁰

Carmilla ile olan ilişkileri ve vampir ısırıkları ardından Laura, masum bir kızdan kalıcı olarak hem fiziksel hem de duygusal, hem olumlu hem de olumsuz şekilde yetişkin bir kadına dönüşür. Carmilla ile olan karmaşık ilişkisi, ısırıldıktan ve hastalandıktan sonra doruğa ulaşır. Bu noktada Laura kendini, bir şekilde ölümü düşünmeye başlayan değişmiş bir kız olarak adlandırmaya başlar.

Dinsel ve Doğaüstü Unsurlar

“Penny Dreadful” serilerinin büyük bir çoğunluğunda doğaüstü olaylara sık sık yer verilmektedir. Bu eserde en belirgin doğaüstü olay bir kadın vampirin varlığı ve başka kadınlara musallat olmasıdır. Gaul’a⁴¹ göre kadın cinselliği, özellikle de eşcinsel yaşamlar kesinlikle yasaklanmıştır. Hikâyedeki iki kızın bu yasağı aşarak kendi cinsel arzularını ifade edebilmesinin tek yolu vampirliktir. Vampir olmak, Viktorya Dönemi’nde kadın cinselliğini bir nevi yasallaştırabilme yollarından biri olmuştur. Böylece eserin “Penny Dreadful” serilerinin öne çıkan özelliklerinden birini daha kapsadığı söylenebilir.

Laura’nın babası eserde bilime ve Tanrı’ya inanan biri olarak betimlenmektedir. Her şeyin Tanrı’nın elinde olduğuna olan inancı eserde oldukça güçlü biçimde sunulmuştur. Laura’nın babasına göre, Tanrı doğaüstü bir güçten ziyade doğanın bir parçasıdır. Bu nedenle Laura’nın hastalanmasını ve benzer şekilde çevre köylerdeki genç kızları etkileyen hastalıkların meydana gelmesini doğal nedenlerde atfetmektedir. Ayrıca Carmilla’nın bir gece tuhaf şekilde kapısını içeriden kilitli, pencerelerini de kapalı bırakarak ortadan kaybolmasını da doğal nedenlere dayandırmakta ve uyurgezerliği en doğal açıklama olarak görmektedir.⁴²

Babası, Laura hastalandıktan sonra, hastalığının gerçek nedeninin bir vampirin Laura’ya musallat olduğunu anlatmaya çalışan doktora da gülmüş ve doktorun söylediklerini dikkate almamıştır. Laura’nın babasının dünya görüşü, bir vampirin doğaüstü olduğunun kanıtı olan Carmilla ile tezatlık oluşturmaktadır.

Laura’nın babası köylere yayılan hastalığın doğal olduğunu ve Tanrı’dan geldiğini ifade edince Carmilla da ona güler ve Laura’nın babasının aksine hastalığın Tanrı’nın elinden gelmediğini, hastalıklara ancak doğanın sebep olabileceğini öne sürer. Her şeyin doğadan geldiği fikrini benimseyen Carmilla’nın dini reddetmesinin iki nedeni ortaya çıkmaktadır. Birincisi, dini faaliyetlerin kendisine zarar vermesi, ikincisi de her şeyin doğanın bir ürünü olduğunu ima ederek kendisinin de doğanın bir ürünü olduğunu düşündürmek istemesidir. Carmilla dine olan tutumunu ilk kez cenaze merasimiyle karşılaştığında

⁴⁰ Fanu, 2018: 51-52.

⁴¹ Gaul, 2004: 3-4.

⁴² Fanu, 2018: 59-60.

söylenen ilahiye karşılık “ne kadar ahenksiz bir ezgi”⁴³ diyerek göstermiş ve devamında Laura’yla konuşurken düşüncelerini şu ifadelerle aktarmıştır:

“[...] senin dininle benim dinimin aynı olduğunu nereden biliyorsun? Törenleriniz yaralıyor beni, cenazelerden de nefret ediyorum. Şu tantanaya bak! Öleceksiniz elbette; herkes ölecek. Ölmek daha mutlu kılar her kişiyi. Gel eve girelim”.⁴⁴

Carmilla kendisini doğanın bir ürünü olarak gördüğünden, bu noktada kendisini doğadaki yırtıcı hayvanlardan ayırmaz ve yaptığı eylemlerin doğanın bir parçası olduğunu düşünür. İçindeki kötülüğün ve insanlara verdiği zararın doğadaki herhangi canlının davranışından farksız olduğunu ima etmektedir.

Laura’nın babası doğaüstü fikrini göz ardı ederken, General doğaüstü gerçekliği inkâr etmenin aptalca olduğunu savunmaktadır. General bir vampirle yüzleşmeden önce Laura’nın babasıyla aynı fikirde olsa da tecrübe ettiği doğaüstü olaylar onun Tanrı’ya olan inancından vazgeçmesine sebep olmaz. Üstelik vampiri avlamaya çalışırken bir rahipten yardım almaktadır. Bu nedenle vampiri yok etmeyi başarması, Tanrı’nın varlığının hem doğa hem de doğaüstü olaylarda mükemmel bir şekilde tutarlı olduğu dünya görüşünü doğrulamaktadır.

Romanın sonunda General örneğinde de olduğu gibi, Tanrı ve dünya kıyaslamasında Tanrı’nın daha büyük güç olduğu gösterilmektedir. Bu görüş General’in vampirlerin var olabileceği ihtimalini bile düşünmesine izin veren şeydir. General için Tanrı her şeye kadirdir. Roman, Tanrı’nın var olduğunu göstererek nihai yaratıcıyı, insanlığın iyilik ve kötülük arasındaki farkı ayırt edip, iyiliğin yanında hareket edebildiğini göstermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışmada Viktorya Dönemi’nin önemli eserleri arasında yer alan ve ilk önceleri “penny blood” adıyla ortaya çıkan, daha sonraki yıllarda “penny dreadful” olarak adlandırılmaya başlayan yayınların ortaya çıkışı, gelişimi, genel özellikleri ve diğer kurgu eserler üzerindeki etkileri tarihselci bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

“Penny Dreadful” serilerinde, isminden de anlaşılacağı üzere, cinsel, sapkın, vahşi, doğaüstü, alışılmamış konuların ele alınarak, okurun ilgisinin çekilmesi ve dehşete düşürülmesi amaçlanmaktadır. Bu eserlerin en dikkat çekici özellikleri arasında Viktorya Dönemi’nde kimsenin düşünmeye cesaret edemediği konuları ele alıyor olması gelmektedir. Tipik bir “penny dreadful” serisi olan Le Fanu’nun *Carmilla* adlı eserinde heyecan uyandıran ve dehşet verici olayların, suçluların maceralarının, cinselliğin ve kanlı sahnelerin bu eserde nasıl aktarıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu eserde, pek çok “penny dreadful” serilerinde dikkat çekici biçimde kullanılan kadın ve cinsellik, aşk ve şehvet gibi temaların yanı sıra, kan, rüya ve vampir ısırığı gibi sembollerin ve bazı dinsel ve doğaüstü imgelerin nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

⁴³ Fanu, 2018: 30.

⁴⁴ Fanu, 2018: 30.

Kaynakça

- Cardin, M. (2017). *Horror Literature Through History: An Encyclopedia of the Stories That Speak to Our Deepest Fears* (Cilt 1). Santa Barbara, California: Greenwood.
- Chin, S. (2012, 01). *Is Oliver Twist a Newgate Novel?: On the Feature and Reason*. Kyoto University Research Information Repository: 28.10.2018 tarihinde <http://hdl.handle.net/2433/154831> adresinden alındı.
- Denisoff, D. (2004). *The Broadview Anthology of Victorian Short Stories*. Canada: Broadview Press.
- Fanu, S. L. (2018). *Carmilla*. (Çev: Y. Yavuz) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Flanders, J. (2011). *The Invention of Murder*. Hammersmith, London : Harper Press.
- Gaul, I. (2004). Women's sexual liberation from Victorian patriarchy in Sheridan Le Fanu's *Carmilla*. Munich: Grin Verlag. 02.09.2021 tarihinde <https://www.grin.com/document/79669> adresinden alındı.
- Hotten, J. C. (1913). *The Slang Dictionary, Etymological, Historical, and Anecdotal*. London: Chatto and Windus. 24.02.2020 tarihinde <https://archive.org> adresinden alındı.
- Irwin, A. (2017). *Carmilla's Creampuffs*. Honors Projects Overview. 02.10.2021 tarihinde https://digitalcommons.ric.edu/honors_projects/132 adresinden alındı.
- Leal, A. (2007, Mart). Unnameable Desires in Le Fanu’s *Carmilla*. *Names* 55:1, 37-52.
- Michlmayr, B. (2016). *The Subversive Power of YouTube: Reconstructing and Repairing Damaged Queer Identities in Carmilla*. Viyana: Viyana Üniversitesi. 02.10.2021 tarihinde <https://othes.univie.ac.at/43558/> adresinden alındı
- Mullin, K. (2017). *James Joyce, Sexuality and Social Purity*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Springhall, J. (1990). A Life Story for the People? Edwin J. Brett and the London "Low-Life" Penny Dreadfuls of the 1860s. *Victorian Studies*, 33(2), 223-246.
- Taraç, R., & Tomak, M. (2018). Bir Film Türü Olarak Polisiyenin İpuçları ve Suç Kavramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 157-171.
- Tilbe, A. (2016). Bir Polisiye Serüven Roman Okuması: Jean-Christophe Grange’nin "Kızıl Nehirler"i. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(57), 139-157.
- Veselská, M. (2014). *History, Development and Characteristics of British Detective Novel and Significant Representatives of the Genre*. Olomouc: Palacky Üniversitesi Olomouc Felsefe Fakültesi.
- Wiel, A. v. (2011). *Dead Women in the 19th Century From Victims to Undead Aggressors*. Gent: Gent Üniversitesi. 02.10.2021 tarihinde https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/786/334/RUG01-001786334_2012_0001_AC.pdf adresinden alındı
- Worthington, H. (2010). From the Newgate Calendar to Sherlock Holmes. C. Horsley, & C. J. Rzepka içinde, *A Companion to Crime Fiction* (s. 13-27). Malden: Blackwell.

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

The Social and Economic Structure of Muhipler Village Gediz District Kütahya Sanjak According to the Temettuat Book dated 1844-1845

Kevser DEĞİRMENCİ

Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Bölümü

kevser.degirmenci@dpu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-4464-7928

Öz

XIX. yy.da Tanzimat reformları çerçevesinde vergi alanında reform yapılması konusu gündeme gelmiştir. Bu amaçla devlet, gelirleri kontrol altına almak ve vergi mükelleflerini tespit etmek için ülke genelinde sayımlar yaptırmış; Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde yaşayanların sahip oldukları emlak, arazi, hayvan ve elde ettikleri ürün miktarları defterlere kaydedilmiştir. Temettuat Defterleri olarak adlandırılan bu defterler, XIX. yy. Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi açısından son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada, H.1260-1261/M. 1844-1845 yılında Hüdavendigâr eyaleti, Kütahya sancağı Gediz kazasına bağlı bir köy olan Muhipler'in 7892 numaralı Temettuat Defterinden faydalanılarak, sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylelikle Batı Anadolu'da meskûn bir köy ölçeğinde XIX. yy. Osmanlı maliyesi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Gediz, Muhipler, Temettuat, Vergi.

Abstract

In the XIX century, within the framework of the Tanzimat reforms, the issue of reform in the field of tax came to the fore. For this purpose, the state has made nationwide censuses to control revenues and identify taxpayers. The amount of real estate, land, animals and the products they have acquired by those living in the regions where the Tanzimat is applied were recorded in the books. These books, called Temettuat Notebooks, contains extremely important information in terms of Ottoman social and economic history.

In this study, in H.1260-1261/M. 1844-1845, it was aimed to reveal the social and economic structure of Muhipler, which is a village in the District of Hudavendigâr, Kütahya Sanjak, Gediz District, with the Dividend Book numbered 7892. Thus, the an evaluation has been made about XIX yy. the Ottoman finance.

Keywords: Kütahya, Gediz, Muhipler, Temettuat, Tax.

Giriş

Osmanlı iktisat ve sosyal tarih araştırmaları için çok zengin bir kaynak potansiyeli taşıyan “*Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat Tahrir Defterleri*” kısaca “*Temettuat Defterleri*” olarak adlandırılır.¹ Temettuat, temettu’ çoğulu olup; kâr etme, fayda görme, kazanç sağlama anlamındadır.² Maliye Varidat Kalemi Defterlerinden olan Temettuat Defterleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. 1988 yılında tasnif edilmiş ve 17.747 defter, 9 katalog içinde toplanmıştır. İlk temettuat sayımı 1840 yılında, ikincisi 1844-1845 yıllarında yapılmıştır.³ Temettuat kayıtları, XIX. yy. Osmanlı sosyo-iktisat tarihi için çok önemli veriler ihtiva etmektedir.⁴

¹ Güran 2000, 75

² Sami 1317, 437

³ Kütükoğlu 1995, 395.

⁴ Bugüne kadar Temettuat defterlerinin tanıtıldığı ve temettuat kayıtları esas alınarak yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların öncü olanlarından bazıları burada zikretmek gerekirse: Güran. (1985). XIX. yy. Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri; Güran. (1998). 19.yy. Osmanlı Tarımı; Güran. (2000). 19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri; Kütükoğlu (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettu Defterleri; Öztürk. (1996). Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik; Öztürk. (2000). Temettuat Tahrirleri; Öztürk. (2003). Türkiye’de Temettuat Çalışmaları.

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Tanzimat döneminde önceleri farklı isimler altında alınan vergiler tek bir isim altında toplanmak istenmiştir. Bunun için hane reislerinin gelirlerini tespit etmek amacı ile temettuat sayımları yapılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra 1840 yılında çıkarılan bir talimatname ile muhassıllar nezaretinde her mahalle ve köyde halkın isim ve lakabları, çiftçinin emlak ve arazisi ile hayvanlarının miktarı, esnaf ve tüccarın yıllık gelirlerinin kaydedildiği defterlerin tutulması emredilmiştir. 1842 yılında yapılan bir değişiklik ile muhassıllık kaldırılmış, kayıtların tutulmasında muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni ile köy imamı sorumlu tutulmuştur. Bazı defterlerin sonunda bunların mühürleri yer almaktadır.⁵ Çalışmamıza konu olan Muhipler köyüne ait Temettuat Defterinin sonunda muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni ve köy imamının mühürleri bulunmaktadır.

Temettuat Defteri kayıtları sancaklar esas alınarak düzenlenmiştir. Alt idari birim olarak kaza ve nahiyeler yazılmıştır. Önce mahalleler sonra köy ve mezralar kaydedilmiştir. Kayda defterin ilk sayfasının en başında eyalet, sancak, kaza, varsa mahalle ya da köyün adı yazılarak başlanmıştır.⁶ Çalışmamızın konusu olan Muhipler köyü Temettuat Defterinin en başında da “*Kütahya Sancağına tabi Gedos kazasında Muhibler karyesinin emlak ve arâzi ve temettu'âtı defterini mübeyyin defteridir*” ibaresi mevcuttur.

Defterlerde her haneye birden itibaren numara verilmiştir. *Hane ve numara* ibaresi altına numaralar yazılmıştır. Hane numarası defterde kayıtlı kaçınıcı hane olduğunu, numara ise hane içinde kaçınıcı aile olduğunu göstermektedir.⁷ Muhipler köyünde hane numarası aynı olan dört aile vardır. Örneğin, 67/1 hanede kayıtlı olan *Bekiroğlu Bekir bin Ömer*'den hemen sonra kardeşi *Merkum Bekirinoğlu Mustafa bin Bekir* adı ile 67/2 numaralı haneye kaydedilmiştir. Fakat bazı hanelerde bu sıralamaya her zaman uyulmadığı görülmüştür. Şöyle ki, 65/1 ve 65/3 numaralı haneler deftere kaydedilirken, 65/2 numaralı hane kaydına rastlanmamıştır. Yine 90/1 numaralı haneden sonra gelen haneye 91/1 numarası yazılması gerekirken sehven 55/1 numarası verilmiştir. Bazı hane numaralarının da mükerrer kaydedildiği tespit edilmiştir. Bu ve buna benzer durumların defterlerde rastlanan kayıt hatalarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Defterlere kayıt yapılırken muhtar ve imamlar genellikle ilk hanede yer almıştır. Fakat bazı kayıtlarda buna uyulmadığı tespit edilmiştir.⁸ Nitekim çalışmamızın konusu olan Muhiplere ait Temettuat kayıtlarında da imam ve muhtarın ilk hanede kayıtlı olmadığı saptanmıştır. Köyün imamı 4/1 numaralı hanede, muhtar ise 7/1 numaralı hanede kayıtlıdır.

Temettuat kayıtlarında hane reisinin adı, lakabı, mesleği yazılırken, bazen de tarifi yapılmıştır.⁹ Ayrıca bir önceki yıl ödediği vergi miktarı da belirtilmiştir.¹⁰ Kayıtlarda hane reislerinin emlak, arazi ve gayrimenkulleri, sahip oldukları hayvanları ve bütün bunlardan elde ettiği gelirler de tek tek yazılmıştır.¹¹ Hane reislerinin bu gelirlerinden devlete ödedikleri vergi miktarları ve çeşitleri de defterlere kaydedilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağı Muhipler köyüne ait 1844-1845 yıllarında tutulmuş olan 7892 numaralı Temettuat Defteri'dir. Söz konusu defter T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Maliye Varidat (ML.VRD. TMT. d.) kalemı içinde yer almaktadır. Temettuat Defterinin eni 19 cm, boyu da 52 cm olup toplam 44 sayfadır. Başlangıç tarihi H.1260, bitiş tarihi ise H.1261 yılıdır. Fiziki durumu ciltsiz ve ebrusuzdur. 1, 37-43. sayfalar boştur. Defterde kullanılan yazı çeşidi rik'adır. Defter kapağında o defterin hangi köye ait olduğu belirtilmiştir.¹²

⁵ Kütükoğlu 1995, 395-398

⁶ Kütükoğlu 1995, 397; Kolay 2012, 62.

⁷ Kütükoğlu 1995, 398; Kolay 2012, 64.

⁸ Benzer çalışmalarda da aynı durum söz konusudur. Büyükçekmece'ye ait Temettuat defterinde de imam ve muhtar ilk hanede yer almamaktadır. Kolay 2017, 72.

⁹ Bizim incelediğimiz defterde hane reislerinin tarifine rastlanmamıştır.

¹⁰ Adıyke 2000, 771.

¹¹ Kolay 2012, 64.

¹² BOA MLV. VRD. TMT.d.nr.7892.

Çalışmada bahsi geçen kaynak esas alınarak Muhipler¹³ köyünün 19 yy.'ın ortalarında sosyo-ekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılırken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı bu köy ölçeğinde izah edilmeye gayret edilmiştir. Bu çerçevede Muhipler köyüne ait Temettuat kayıtları esas alınarak öncelikle köyün nüfus yapısı, aile ve şahıs adları, meslek bilgileri irdelenmiştir. Köyde yaşayan şahısların arazi miktarları, bu arazilerden elde ettikleri ürünler, sahip oldukları hayvan türleri ve miktarları ile kazançları tek tek ele alınmıştır. Bütün bu gelirlerin karşılığında devlete ne kadar vergi verdikleri tespit edilmiştir. Böylelikle Muhipler köyünün ödediği bu vergiler ile devlet bütçesine olan katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Nüfus Bilgileri

Muhipler köyünün Osmanlı dönemine ait nüfus bilgisine dair ilk verilere tahrir¹⁴ kayıtlarından ulaşılmaktadır. Esasen tahrirler mali ve askeri kaygılar ile yapılmış olup nüfus sayımı niteliğinde değildir.¹⁵ Fakat yine de bütün eksikliklerine rağmen bölgenin nüfusuna ait tahmini bilgiler ortaya konulabilir.¹⁶ Bu anlamda Muhipler köyünün ulaşılabilen en eski kayıtlarına göre 1571 yılındaki tahmini nüfusu 362 kişidir.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı teşebbüsü Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile başlamış fakat Rus harbi dolayısıyla tamamlanamamıştır. Bu anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında savaşın sona ermesine müteakip yapılmıştır. Anadolu ve Rumeli sancaklarında ve kasabalarında başarıyla gerçekleştirilen sayımda amaç, yeni ordu için askerlik yapabilecek halkın sayısını öğrenmek ve ordunun kurulması için yeni vergi kaynaklarının bulunması olduğundan sadece erkek nüfus sayılmıştır. Bu nedenle zikredilen sayımın tam bir nüfus sayımı olduğu da söylenemez.¹⁸

Çalışmamızın ana kaynağı olan 7892 numaralı Temettuat Defteri köyün nüfusu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan önemli bir kaynaktır. Her ne kadar defterlere sadece vergi mükellefleri kaydedilmiş ise de defterin ait olduğu köyün nüfus miktarı ve yapısı hakkında genel bir fikir edinilebilmektedir. Muhipler köyünün nüfusu Temettuat Defterinde bulunan hane sayılarından hareketle tahmini olarak hesaplanmıştır. Her hanede ortalama beş kişi olduğu varsayılarak köyün 1844 yılında tahmini nüfusu belirlenmiştir. Muhipler köyüne ait 7892 numaralı Temettuat Defterine göre 1844 yılında köyde, hane numarası yazılmış olan 102 hane ile numarası yazılmamış olan bir hane olmak üzere toplam 103 hane mevcuttur. Fakat bu hanelerden üç tanesi çalışmada değerlendirmeye alınmamıştır. Zira, 78/1 hanede bulunan Kara Bekiroğlu Mustafa bin Bekir'in deftere kaydının mükerrer olarak yapılmış olduğu, kendisinin asıl kaydının 67/2 numarada bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda, Bekiroğlu Şerif bin Ali'nin 89/1 numaralı haneye kaydedilmiş olsa da aslında kendisinin on yıl önce Saruhan sancağına göç etmiş olduğu bilgisi de yer almaktadır. 95/1 numaralı haneye kaydedilmiş olan Cin Alioğlu Hasan bin Osman'ın ise aslında hanesinin ve arazisinin olmadığı ve kendisinin 93/1 numarada oturan Mahmudoğlu Arif bin Mehmed'in babalığı olduğu belirtilmiştir. Kayıtlardan bu ikisinin vergilerinin beraber olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Muhipler köyünde aslında temettuat kaydı bulunan 100 adet hane bulunmaktadır. Çalışmada bütün değerlendirmeler 100 hane üzerinden yapılmıştır. Buna göre köyün bahsedilen tarihte yaklaşık nüfusunun 500 kişi olduğu söylenebilir.¹⁹ İncelenen dönemde ise Muhipler'de Gayrimüslim nüfus yoktur, 100 hanenin tamamı Müslümandır.

¹³ Günümüzde Kütahya ili Gediz ilçesine bağlı olan Muhipler mahallesi, bu statüsüne 07.12.1971 tarihli ve 1971/639-650 sayılı Danıştay kararı ile sahip olmuştur. (BCA, 375/14/10). Bu kararın alınmasında 1970 yılında yaşanan Gediz depremi etkili olmuştur. Depremden çok büyük hasar alan Muhipler köyü ve ilçe merkezi buldukları yerlerden farklı mekânlara taşınmıştır. Yeni Gediz Eski Gediz'in 7 km uzağında kurulmuştur. (Varlık 1988, s.132) Böylelikle aralarındaki mesafe kısalmıştır.

¹⁴ Osmanlı mali teşkilatında vergi tespiti için yapılan sayım. (Öz 2010).

¹⁵ Güneş 2014, 225.

¹⁶ Barkan 1953, 9; tahrir defterlerinin tarih yazıcılığında kullanımına dair bkz. Güneş 2004.

¹⁷ Muhipler köyünün XVI. yy.'a ait Tapu Tahrir Defterinde farklı bir isimle yer aldığı tespit edilmiştir. Defterde adı "Karye-i İtiler" olarak yazılmış olan Muhipler köyünün 1571 yılına ait tapu tahrir kayıtları TK. KKA.TD. kodlu defterde 47 numara ve 290-a, 291-b varaklarda bulunmaktadır. (Dağlar 2011, 27-108-109)

¹⁸ Karal 1997, 8.

¹⁹ Bu hesaplama Ömer Lütfi Barkan'ın öne sürmüştüğü görüşten hareketle yapılmıştır. (Barkan 1953, 12)

Aile veya Şahıs Adları ve Sıfatları

Temettuat Defterleri sadece ekonomik veriler değil aynı zamanda toplumsal hayata dair veriler de sunmaktadır. Temettuat Defterleri düzenlenirken vergi vermekle yükümlü kişinin adı açıkça belirtilmiştir. Bunun yanı sıra hanede bulunan diğer vergi yükümlülerinin de isimleri ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu sayede bölgede kullanılan yaygın isimleri tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu kayıtlar sayesinde bölgenin sosyal, dini ve etnik yapısı da ortaya çıkmaktadır.²⁰ 7892 numaralı Temettuat Defterinde hane reislerinin adları babalarının isimleri ve aile adları (lakapları) ile birlikte yazılmıştır. Gediz kazasına bağlı Muhipler köyünde XIX. yy. ortalarında vergi yükümlüsü olarak kayıtlara geçen şahısların isimleri tablo 1’de mevcuttur.

Tablo 1: 1844 Yılında Muhipler Köyünde Yaşayan Vergi Mükellefi Şahısların İsimleri ve Sayıları

İsimler	Sayılar	İsimler	Sayılar
Abdullah	3	İsmail	4
Abdurrahman	1	Kadir	1
Ahmed	9	Mehmed	27
Ali	28	Muharrem	1
Aziz	1	Mustafa	13
Bekir	6	Numan	1
Derviş	1	Osman	11
Eyüb	1	Ömer	7
Fazlı	1	Sinan	1
Hasan	9	Süleyman	12
Halil	16	Şerif	2
Himmet	5	Veli	4
Hüseyin	19	Yakub	1
İbrahim	8	Yunus	3
İsa	1	Yusuf	1

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 1844 yılında Gediz kazasına bağlı Muhipler köyünde yaygın olarak kullanılan isimler, Ali, Mehmed, Hüseyin, Halil, Mustafa, Süleyman, Osman’dır. En çok kullanılan isimler Ali ve Mehmed iken, en az kullanılan isimler ise Abdurrahman, Aziz, Derviş, Eyüb, Fazlı, Kadir, Muharrem, Numan ve Sinan’dır. Bu isimlerin, günümüzde kullanılan isimlerle karşılaştırıldığında genellikle aynı olduğu görülmüştür. Tabloya göre, Muhipler köyünde vergi nüfusunun tamamının erkek olduğu ifade edilebilir. Muhiplere ait Temettuat Defterinde vergi vermekle yükümlü kişiler genellikle baba ve aile isimleri ile birlikte kaydedilmiştir. Örneğin, “Mollaoğlu Mehmed bin Mustafa, Kaynaroğlu Hüseyin bin Ali” gibi. Bununla birlikte, köyde bir evlada babanın adını verme geleneğinin sürdürülmüş olduğu söylenebilir. Örneğin, “Süleyman bin Süleyman, Himmet oğlu Himmet, Mehmed bin Mehmed, Ali bin Ali” gibi.

Tablo 2: Muhipler Köyündeki Hane Reislerinin İsimleri ve Aile Adları

Osman oğlu Hacı Ömer Ağa ve Biraderi Hacı Abdullah Ağalar	Nemisoğlu Halil bin Mehmed
Bekir oğlu Hüseyin	Birketoğlu Veli bin Himmet
Tayuroğlu Numan oğlu Şerif	Emir Kızıoğlu Ali bin Hüseyin
Bekir oğlu Molla Bekir	Himmet oğlu Himmet
Karadağlıoğlu Mustafa bin Hüseyin	Alemdaroğlu Süleyman bin Ali
Hacı Köseoğlu Sinan bin Mehmed	Şahin oğlu Yakub
Hacı Köseoğlu Hasan bin Ali	Nimetoğlu Hüseyin
Aynioğlu Hacı Osman bin Ahmed	Anbaroğlu Mehmed

²⁰ Kolay 2014, 141.

Güdüleçoğlu Mehmed bin Ali	Deli İbrahimioğlu Ali bin Mehmed
Emiroğlu Süleyman bin Halil	Mollaoğlu Mehmed bin Mustafa
Çolak Hüseyinoğlu Ali bin Mehmed	Deli Derzioğlu Himmet bin İbrahim
Merkumun karındaşı evveli Ahmedoğlu Halil bin Ahmed	İbrahimioğlu Ali bin Halil
Çolakoğlu Mehmed bin Ali	Kasıroğlu Mehmed bin Hüseyin
Osman oğlu Osman	Paşalioğlu Arif bin Hüseyin
Tabakcioğlu Süleyman bin İsmail	Deli Haliloğlu Mustafa bin Halil
Tabakcioğlu Aziz bin Mustafa	Deli Haliloğlu İsmail bin Halil
Ömeroğlu Osman bin Mehmed	Hacı Hasanoğlu Mehmed ve biraderi Himmet bin Himmet
Osman oğlu Hüseyin biraderi Mehmed oğlu Ali	Bekiroğlu Bekir bin Ömer
Kaynaroğlu Hüseyin bin Ali	Merkum Bekirinoğlu Mustafa bin Bekir
Kalyoncuoğlu Hüseyin ve biraderi İbrahim bin Mehmed	Hacı Hasanoğlu Hüseyin bin Halil
Kaynaroğlu Hasan bin Süleyman	Ayvazoğlu Ahmed bin Yusuf
İmamoğlu Fazlı bin Abdurrahman	Deli Haliloğlu Mustafa bin Halil
Kara Bıçakoğlu Yunus bin Süleyman	Sancakdaroğlu Ali bin Mustafa
Muharremoğlu Mehmed bin Muharrem	Alioğlu Ömer bin Ali
Çakiroğlu Ali bin Ömer	Haliloğlu Halil bin Halil
Mollaoğlu Ahmed bin Süleyman	Bekiroğlu Ali bin Bekir
Mollaoğlu Ali bin Ömer	Bekiroğlu Süleyman bin Bekir
Cin Alioğlu Ali bin Mehmed	Bekiroğlu Osman bin Bekir
Cin Alioğlu Hüseyin bin İbrahim	Terzioğlu Süleyman bin Osman
Hacı Veliioğlu Veli bin İsmail	Terzioğlu İsa bin Osman
Memişoğlu Osman bin Hüseyin	Kara Bekiroğlu Mustafa bin Bekir
Bekiroğlu Osman bin Abdullah'ın ve karındaşı Abdullah bin Halil	Aynioğlu Mustafa bin Yunus
Bekiroğlu Hüseyin bin Hasan	Aynioğlu Halil bin Yunus
Çakiroğlu Hasan bin Ahmed	Turucoğlu Hüseyin bin Mehmed
Şahinoğlu İbrahim bin Mustafa	Tirekoğlu Mustafa bin Mehmed
Deli İbrahimioğlu İbrahim bin Osman	Paşalioğlu Ahmed bin Eyüb
Cengliroğlu Hasan bin Hüseyin	Topaloğlu Mustafa bin Mehmed
Mahmudoğlu Ali bin Hasan	Merkumun biraderi Mehmed bin Mehmed
Dedeoğlu Ali bin Ahmed	Nurioğlu Derviş bin Hüseyin
Ak Mehmedoğlu Hüseyin bin Mehmed	Kara Mehmedoğlu Mehmed bin Mehmed
Ömeroğlu Süleyman bin Ömer	Leylekoğlu Ali bin Mustafa
Pişelioğlu Ali bin Hüseyin	Hacı Veliioğlu Hasan bin İsmail
Yelgilioğlu Ali bin Ali	Hükematoğlu Hüseyin bin Ömer
Celoğlu Halil	Bekiroğlu Şerif bin Ali
Kadiroğlu İbrahim bin Kadir	Mustazaoğlu Halil bin Mustafa
İbrahimioğlu Veli bin İbrahim	Kobrukoğlu Ali bin Süleyman
Demircioğlu Osman	
Demircioğlu Halil ve biraderleri Ali ve Ahmed ve Hasan	Dibicioğlu Ahmed bin Mehmed
Gürcüoğlu İbrahim	Mahmudoğlu Arif bin Mehmed
Molla Osmanoğlu Ali	Çetmeğlu Süleyman bin Süleyman
Göskioğlu Veli	Cin Alioğlu Hasan bin Osman
Cüdelinoğlu Ali	Mehmed bin Ali

Aile adları, aynı ismi taşıyan kişileri birbirinden ayırt etmek açısından çok önemlidir. *Tirekoğlu Mustafa bin Mehmed/Topaloğlu Mustafa bin Mehmed, Güdüleçoğlu Mehmed bin Ali/ Çolakoğlu*

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Mehmed bin Ali gibi. Muhipler köyünde *Bekiroğlu, Mollaoğlu, Çakıroğlu, Paşalioğlu, Mahmudoğlu* en çok haneye sahip olan lakaplardır. *Çolak, Deli, Çakır, Topal* gibi bazı lakaplar ile, hane reislerinin fiziksel özellikleri belirtilmiştir. Bununla birlikte kullanılan lakaplarda; *Demirci, Terzi, Kalyoncu, Sancaktar* gibi meslek bilgisine rastlanmıştır. Muhipler köyünde kullanılan *Molla, Hacı* gibi lakaplar ise dini niteliklidir. Günümüzde Muhipler köyünde *Bekiroğlu, Çakıroğlu, Çetmioğlu, Mollaoğlu* lakapları hala güncelliğini korumakla birlikte bazılarının soyadı olarak alındığı tespit edilmiştir.²¹

Aile ve şahıs isimlerinden yola çıkarak aile ilişkilerini tespit etmek mümkündür.²² Lakaplar köydeki akrabalıkların tespitinde büyük oranda kolaylık sağlamaktadır.²³ Bu anlamda 1844 yılı itibariyle Muhipler köyünde en kalabalık ailenin Bekiroğlu sülalesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu aileye mensup on hane tespit edilmiştir.

Meslek Bilgileri

Temettuat kayıtlarında hane numarasının üzerine hane reisinin mesleği yazılmıştır. “*erbâb-ı ziraatdan idüğü*”, “*çulha esnafından olduğu*”, “*ırgat*”, “*hizmetkar*” gibi hane reisinin mesleği belirtilmiştir.²⁴ Temettuat Defterlerine göre 1844 yılında Muhipler köyünde on çeşit meslek tespit edilmiştir.

Tablo 3: Muhipler Köyü Meslek Bilgileri

Meslek Adı	Sayısı	Hane ve No
Ziraat Erbabı	35	Tabloda belirtilen hanelerin dışındakiler
İmam	1	4
Ziraat Erbabı/Muhtar-ı Evvel	1	7
Çulha Esnafı	29	28/29/35/38/46/47/48/49/50/51/52/53/54/56/57/58/62/ 63/65/66/73/ 79-1/79-2/80/83-1/83-3/84/92/94
Irgad	4	34/67/68/77
Berber	1	55
Değirmenci	1	69
Hatib	1	70
Sığır Çobanı	1	72
Hizmetkar	2	82/87

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere Muhipler köyünde en yaygın meslek ziraat erbabıdır. Köyde ziraat erbabından sonra en fazla rastlanan meslek çulhacılık (dokumacılık) olmuştur. 35 hane reisi tarım, 29 hane reisi ise dokumacılık ile meşguldür. Dolayısıyla o yıllarda köyün sosyo-ekonomik hayatı bu iki meslek üzerine şekillenmiştir. Defterlerde köyde yaşayanların meslekleri hakkında bilgi verilirken sadece tek bir meslek adı yazılmıştır. Fakat aslında detaylı olarak incelendiğinde pek çok hanenin birden fazla işle iştigal ettiği görülmektedir. Köyde çiftçilik yapan bir şahıs aynı zamanda dokumacılık da yapmıştır. Ya da bunun tam tersi durumlar da söz konusudur. Örneğin, 16/1 hanede oturmakta olan Mehmet oğlu Ali'nin, çiftçilik ile birlikte terzilik ve dokumacılık da yaptığı anlaşılmaktadır. Yine 18/1 hanede oturmakta olan Kalyoncuoğlu Hüseyin ve biraderi İbrahim bin Mehmed'in de hem çiftçilik hem de dokumacılık ile ilgilendiği bilinmektedir. Bazen de bu durumun tam tersi olmuştur. Örneğin, mesleği dokumacılık olan Hacı Veli oğlu Veli bin İsmail aynı zamanda sahibi olduğu ekili tarlasından vergi mükellefi olacak kadar hasat elde etmiştir. 49/1 hanede oturmakta olan Göskioğlu Veli, ekilebilecek tarlası olmadığı için sadece dokumacılık mesleği ile meşgul olmuştur.

Köyde çiftçilik ve dokumacılıktan başka imamlık, muhtarlık, ırgatlık, hizmetkarlık, sığır çobanlığı gibi meslekler de mevcuttur. Muhipler'de ziraatla uğraşanların hepsi toprak sahibi değildir. Irgatlar ve

²¹ Örneğin Kaynaroğlu lakabı soyadı kanunundan sonra Kaynar olarak kullanılmaya devam etmiştir. Muhipler köyünde tespit edildiği kadarı ile lakaplardan başka meslekler de soyadı olarak alınmıştır. Örneğin, 32/1 hanede ikamet etmekte olan Çakıroğlu Hasan bin Ahmed, köyde değirmeni olan tek hane reisidir. Bugün Çakıroğlu sülalesinin devamı olan şahısların Değirmenci soyadını kullandıkları bilinmektedir.

²² Adıyeye 2000, 783.

²³ Kütükoğlu 1995, 399.

²⁴ Kütükoğlu 1995, 402.

hizmetkarlar da tarım işçisidir fakat kendilerine ait arazileri ya hiç yoktur ya da çok azdır. Bu yüzden başkalarının tarlalarında çalışarak geçimlerini temin ederler. Bu anlamda köyde arazisi olan ve mesleği ırgatlık olan tek hane reisi 34/1 hanede bulunan Deli İbrahimoğlu İbrahim bin Osman'dır. Mesleği ırgatlık olarak kaydedilmişse de kendisinin aynı zamanda yedi dönümlük bir arazinin de sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık 67/1 numarada oturan Bekiroğlu Bekir bin Ömer gibi diğer üç ırgatın ekili tarla kaydına rastlanmamıştır. Köyde ırgat ve hizmetkar sayısının az olması işletmelerin çok da büyük olmadığını ve aile bireylerinin yardımının yeterli olduğunu düşündürmektedir.

Köyde değirmencilikle ilgilenen iki hane vardır. Bunlardan ilki mesleği *ziraat erbabı* olarak kaydedilmiş olup, hane 32/1'de bulunan Çakıroğlu Hasan bin Ahmet'tir. Diğeri ise meslek bilgisi *değirmenci* olarak yazılmış olan Ayvazoğlu Ahmed bin Yusuf'tur. Fakat, defter kayıtlarından anlaşıldığı üzere Yusuf'un kendine ait bir değirmeni yoktur, icar ile değirmencilik yapmaktadır. O halde köyde değirmeni olan tek kişi aslında 32/1'de bulunan Çakıroğlu Hasan bin Ahmet'tir.

Muhipler köyünün Temettuat kayıtlarında hane reisi ölmüş ise deftere varislerinin adı yazılmıştır. Örneğin, 42/1 hanede oturmakta olan ve yetim kalan Celöğlu Halil henüz 13 yaşında olduğu için mesleği belirtilmemiş olup, sadece yetim olduğu yazılmıştır.²⁵ Kayıtlarda adı geçen vergi mükellefleri arasında asker olanlar da vardır.²⁶

Meslek bilgisinde "*Ba-berat karye-i mezbur mahallin imamı olduğu*" ifadesi yer alan ve 4/1 hanede kayıtlı olan Bekir oğlu Molla Bekir'in köyün imamı olduğu anlaşılmaktadır. 7/1 numaralı hanede oturan Aynioğlu Hacı Osman bin Ahmed'in mesleği "*erbâb-ı ziraatdan olduğu -muhtar-ı evvel olduğu*" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadeden de hane reisinin köyün muhtarı olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Köyde bir hane reisi berberlik mesleğini yapmaktadır.²⁸ 70/1 hanede oturan Deli Haliloğlu Mustafa bin Halil köyün hatibidir. Aynı zamanda çiftçilik ve hayvancılık ile de uğraşmaktadır. 72/1 hanede bulunan Alioğlu Ömer bin Ali ise sığır çobanıdır fakat aynı zamanda tarım ile de meşgul olmaktadır.

Muhipler köyünde ekili tarlası ve bakacak hayvanı olmayan kişiler de mevcuttur. Örneğin, 77/1 hanede oturan Terzioğlu İsa bin Osman ile hane numarası belirtilmemiş olan Mehmed bin Ali'nin²⁹ meslek bilgisi yoktur. Terzioğlu İsa bin Osman hakkında kayıtlarda "*şunun bunun ianesi ile geçinmekte olduğu*" şeklinde bir ifade yer almaktadır. 89/1 hanede kayıtlı olan Bekiroğlu Şerif bin Ali'nin de meslek kaydı bulunmamaktadır.³⁰ 85/1 numarada oturmakta olan Kara Mehmedoğlu Mehmed bin Mehmed hakkında kayıtlarda ketm-daş (sır tutan, sırdaş) olduğu belirtilmiştir.

Muhipler Köyünde Zirai Faaliyetler

Arazi Dağılımı ve Kullanımı

Temettuat Defterlerinde hane reislerinin tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayrimenkullerinin teferruatlı bir şekilde dökümleri yapılmıştır. Defterde ekili tarlalar *mezru' tarla* olarak gösterilmiştir. Genellikle *mezru' tarla* olarak yazılanlar hububat ekili tarlalardır. Hububat dışında büyük miktarlarda ekim yapılan diğer mahsullere ait tarlalar -özellikle pamuk, afyon, tütün, kök boya gibi sanayi ürünleri ekili olanlar- ne tarlası olduğu belirtilerek ayrıca kaydedilmiştir. Kiraya verilenler ile o yıl boş bırakılan *gayr-i mezru' tarlalar* da ayrıca yazılmıştır.³¹ Muhipler köyünde arazi bilgileri dönüm olarak belirtilmiştir. 1844 yılı Temettuat kayıtlarına göre Muhipler köyünde arazi miktarı olarak 79 hanede toplam 2.061 dönüm *mezru' tarla* kaydı bulunmaktadır. Buna göre hane başına ortalama 26 dönüm

²⁵ Kayıtlarda, Halil'in vasisi olarak annesi Fatma'nın da adı geçmektedir. (BOA. ML.VRD. TMT. d. nr. 7892)

²⁶ Kayıtlarda, 10/1 (Mükerrer) hanede ikamet etmekte olan Ahmedoğlu Halil bin Ahmed'in, 46/1 numarada oturan Demircioğlu Halil'in ve 66/1'de oturan Hacı Hasanoğlu Mehmed'in askerde oldukları yazılıdır.

²⁷ Defter kaydının sonunda Muhtar-ı Sâninin de mührü olduğu halde hane reislerinin meslekleri arasında böyle bir ifadeye rastlanmamıştır. Fakat yine de köyde Muhtar-ı Sâni görevinde bulunan bir hane reisinin varlığından söz edebiliriz.

²⁸ Muhipler köyünün berberi, Alemdaroğlu Süleyman bin Ali'dir. Berber Ali, aynı zamanda vergi mükellefi olacak kadar tarım ve hayvancılıkla da ilgilenmektedir.

²⁹ Çünkü kendisi aslında Kastamonu sancağında ikamet etmektedir. Köyde tarlası olduğu için deftere kaydedilmiştir. (BOA. ML.VRD. TMT. d. nr. 7892)

³⁰ On yıl önce Saruhan sancağına göç emiştir. Bu yüzden Ali'nin adı hariç kendisi hakkında hiçbir bilgi kayıtlı değildir. Bu yüzden diğer hesaplamalara bu hane reisi dâhil edilmemiştir.

³¹ Kütikoğlu 1995, 405-406.

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

arazi düşmektedir. Muhipler köyüne ait Temettuat Defterinde *gayr-i mezru'* yani nadasa bırakılan, ekilmeyen tarla kaydı bulunmamaktadır. 1844 yılı verilerine göre, köyde ikamet etmekte olan 21 hane reisinin³² hiç tarla kaydı bulunmazken, diğerlerinin sahip olduğu tarlalar, 1 ile 130 dönüm arasında değişmektedir. Muhipler köyünde bulunan araziler dönüm miktarları bakımından incelendiğinde genellikle orta büyüklükteki işletmeler olduğu görülmektedir.³³

Tablo 4: 7892 Nolu Temettuat Defteri'ne Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı İşletme Sayıları ve Oranları³⁴

İşletme Çeşidi	İşletme Sayısı	Yüzdellik Oranı %
Büyük İşletme	8	10
Orta İşletme	47	60
Küçük İşletme	24	30
Toplam	79	

Yukarıdaki tabloda yapılan tasnife göre Muhipler köyü arazisi değerlendirildiğinde %60 oran ile orta büyüklükteki işletmelerin bariz bir şekilde fazla olduğu görülmektedir. En az işletme gurubu ise büyük işletmelerdir. Köyde sekiz hane reisinin 50 dönümün üzerinde arazisi vardır ki bu rakam oran olarak %10'a tekabül etmektedir. Değerlendirmeye hiç arazisi olmayan haneler dahil edilmemiştir. Muhipler köyünde, yirmi dört hane reisinin 1 ile 10 dönüm arası mezru tarlası mevcut olup, bunların oranı ise %30'dur. Köyde en fazla tarlaya sahip olan kişi 130 dönüm ile 36/1 hanede oturan Mahmudoğlu Ali bin Hasan'dır. Hemen ardından 120 dönüm ile 93/1 numarada oturan Mahmudoğlu Arif bin Mehmed gelir. Lakaplarından da anlaşılacağı üzere bu iki hane reisi aynı aileden gelmektedir. Bunlardan sonra, en fazla tarlaya sahip olan aile reisi 100 dönüm ile 7/1 hanede ikamet eden Aynioğlu Hacı Osman bin Ahmed'dir. Fakat Ahmed'in tarlası müstakil değil hisseli bir mülkiyettir. Kendisini 80 dönüm tarlası ile 5/1 numarada ikamet eden Karadağlıoğlu Mustafa bin Hüseyin takip etmektedir. Köyde en az tarlaya sahip olan kişi, yarım dönüm ile 83/1 numarada oturan Topaloğlu Mustafa bin Mehmed'dir. Kendisini birer dönüm mezru tarlaları ile 73/1 de ikamet eden Haliloğlu Halil bin Halil ile 86/1 numarada ikamet eden Leylekoğlu Ali bin Mustafa takip etmektedir.

Tablo 5: 7892 Nolu Temettuat Defteri'ne Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı Arazi Dağılımı

Dönüm	Hane Sayısı
1-10	24
11-20	16
21-30	12
31-40	11
41-50	8
51-60	3
61-79	0
80-130	5

Köyde 1-10 dönüm arasında toprağa sahip yirmi dört hane, 11-20 dönüm arasında toprağa sahip on altı hane, 21-30 dönüm arasında toprağa sahip on iki hane, 31-40 dönüm arasında toprağa sahip 11 hane, 41-50 arasında toprağa sahip sekiz hane, 51-60 dönüm arasında toprağa sahip üç hane reisi bulunmaktadır. 61-70 dönüm arasında toprağa sahip olan hane kaydı bulunmamıştır. Geriye kalan beş hanenin 80, 89, 100, 120 ve 130 dönümlük arazileri ile köyün ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle Muhipler köyünde arazi bakımından en zengin kişiler Mahmudoğlu Ali bin Hasan ile Mahmudoğlu Arif bin Mehmed'dir.

³²Arazisi olmayan hane reislerinin meslekleri genellikle dokumacılık, hizmetkarlık, ırgatlık olarak kaydedilmiştir. 77/1 hanede ikamet eden Terzioğlu İsa bin Osman'ın ise yarım dönüm bağından başka bir arazisinin olmadığı ve yardımlarla geçindiği belirtilmiştir.

³³Osmanlı ziraat istatistiklerinde 10 dönüme kadar olan zirai işletmeler küçük, 10-50 dönüm arasındakiler orta, 50 dönümden fazla olanlar ise büyük işletme olarak kabul edilmişlerdir. (Güran 1998, 81-82).

³⁴Tablo hazırlanırken bağ bostan dönümleri dahil edilmemiş, sadece mezru tarla dönümleri hesaplanmıştır.

Köylerde arazisini belli bir ücret karşılığında kiraya veren haneler de mevcuttur. Bunlar genellikle köyde arazisi bulunan fakat kendisi başka yerde ikamet edenler, çiftçilik yapamayacak kadar küçük yaşta arazi sahibi olan yetimler ve dul kadınlardır. Bazı hane reisleri de fazla miktarda araziye sahip olduğundan tarlasının bir kısmını icara vermek sureti ile iş yükünü hafifletmiştir. Bu anlamda şunu da ifade etmek gerekir ki, köylerde genellikle diğer hane üyelerinin de yardımı ile bizzat hane reisinin kendisi toprağı işlemektedir. Hane halkının yeterli olmadığı durumlarda ise yardımcılarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada da defterlerde kayıtlı olan hizmetkarlık, ırgatlık ve çobanlık gibi diğer meslekler devreye girmektedir ki bu sayede onlar da ailelerinin geçimini sağlayabilmektedir.

Arazi Kullanımı

Muhipler'de 1844 yılı verilerine göre mevcut kayıtlı arazi miktarı 2.210 dönümdür. Bu arazilerin büyük bir çoğunluğu mezru' tarla olarak tahsis edilmiş iken; 149 dönümünün fasulye, soğan, kök boya, kendir, afyon, bağ, bostan ziraatı için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6: 7892 Numaralı Temettuat Defterine Göre 1844 Yılı Muhipler Köyünde Arazi Kullanımı ve Oranları

Cinsi	Miktar (Dönüm)	Hane	Oran %
Mezru' Tarla	2.061	79	93,25
Bağ	64	54	3
Bostan	58	62	3
Fasulye Tarlası	9	10	0,4
Kendir Tarlası	5	9	0,2
Kök Boya	10	13	0,4
Afyon Tarlası	3	2	0,1
Toplam	2.210		

Tablo verilerinden de anlaşılacağı üzere köyde 2.210 dönüm araziden 2.061 dönümü mezru' arazi olarak kullanılmaktadır. Bu tarlalarda buğday, arpa, yulaf, mısır, burçak gibi tahılların üretildiği anlaşılmaktadır. Ekili tarla olarak kullanılan toprakların toplam araziye oranı %93,25'dir. 100 hane reisinden 79'unun en az bir dönüm ekili tarlası vardır. Ürünlerden fasulyenin hem mezru tarlalardan hem de bahçelerden hasat edildiği anlaşılmaktadır. Toplam arazinin %6'sı bağ ve bostan tarımına ayrılmıştır. 54 hane bağcılık ile 62 hane de bostan tarımı yapmaktadır. Muhipler' de iki hane reisinin afyon tarımı yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun için köyde %0,1 oranında bir arazi ayrılmıştır ki, bu oran toplam arazi miktarına oranla en düşük arazi parçasıdır. Kayıtlardan köyde kök boya üretimi yapıldığı da anlaşılmaktadır ki, %0,4' lük bir oran ile 13 hane tarafından üretilen kök boyaya ayrılan arazi miktarı 10 dönümdür.

Muhipler Köyünde Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Muhipler köyünde yetiştirilen tarım ürünleri arasında buğday (hınta), arpa (şa'ir), nohut, yulaf, burçak, fasulye, mısır ve soğan yer almaktadır.³⁵ Köyde yetiştirilen tarım ürünlerinin miktarları ile ilgili net bir bilgi yoktur. Fakat hane reislerinin, hangi tarım ürününden ne kadar oşür verdiği belirtilmiştir. Buna göre, hane reislerinin ne kadar ürün yetiştirdiğini oşür miktarının on ile çarpılması ile belirlemek mümkündür.³⁶

³⁵ Muhipler köyüne ait 1571 yılına ait tapu tahrir kayıtlardan o dönemde köyde buğday, arpa, burçak, yulaf, mısır, nohut gibi hububatların yanında farklı bir ürün olarak çeltik üretiminin de yapıldığı anlaşılmaktadır. (Dağlar 2011, 108-109).

³⁶ Kütükoğlu 1995, 406.

Tablo 7: 7892 Nolu Temettuat Defteri'ne Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı Mezru Tarlalarda Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Ürün	Miktar/Kile	Hane Sayısı	Oran%
Tahıllar			
Buğday	5.490	68	63
Arpa	2.115	57	24
Burçak	25	4	0,2
Nohut	65	5	0,7
Mısır	295	15	3
Yulaf	735	21	9
Toplam	8.725		
Diğer Tarım Ürünleri			
Fasulye	755	51	70
Soğan	330	23	30
Diğer Tarım Ürünleri Toplamı	1.085		
Mezru Tarla Ürünleri Toplamı	9.810 kile		

Tablodan da anlaşılacağı üzere Muhipler köyünde yetmiş yedi hane tarafından ekilen tarlalardan 9.810 kile ürün elde edilmiştir. Bu tarım ürünleri arasında en fazla yetiştirilen ürün buğday olup toplam tahıl üretiminin %63'üne tekabül etmektedir. Köyde altmış sekiz hane tarafından üretilen buğdayın miktarı 5.490 kiledir ki bu miktarın günümüzdeki karşılığı ise 140.851,44 kg'dır.³⁷ Buğdaydan sonra en çok yetiştirilen ürün ise koşum ve binek hayvanlarının yemi olarak kullanılan ve kayıtlarda *şa'ir* olarak geçmekte olan arpadır. Muhipler köyünde elli yedi hane tarafından toplamda 2.115 kile arpa üretilmiştir ki, toplam tahıl üretiminin %24'ünü oluşturmaktadır. Söz konusu arpanın günümüzdeki karşılığı 47.058,75 kg.'dır.³⁸ Arpadan sonra yirmi bir hane tarafından 735 kile yulaf üretimi yapıldığı görülmektedir. Yulafın toplam tahıl üretimi içindeki payı %9'dur. Hem hayvan hem de insanların tükettiği bir tarım ürünü olan mısır, on beş hanede toplam olarak 295 kile üretilmiştir ki toplam tahıl üretiminin %3'üne tekabül etmektedir. Muhipler köyünde en az burçak ve nohut üretimi yapılmaktadır ki burçak dört, nohut sadece beş hanede üretilmiştir. Bunların toplam tahıl üretimindeki oranı ise %1 bile değildir. Miktar olarak karşılıkları burçağın 25, nohudun ise 65 kiledir. Köyde elli bir hane tarafından yetiştirilen fasulyeden toplamda 755 kile mahsul elde edilmiştir. Fasulyenin diğer tarım ürünleri içerisindeki oranı ise %70'dir. Ayrıca 23 hane tarafından 330 kile soğan üretilmiştir.

Defterlerde mezru tarladan başka bağ, bahçe, bostan ve korulara da yer verilmiştir. Dolayısıyla Muhipler köyünde mevcut tarım ürünleri yukarıda detayları verilen ürünlerle sınırlı değildir. Bunlardan başka bağ ve bostan tarımı da önemli bir yer teşkil etmektedir. Fakat Temettuat Defterlerinde bağ ve bostanlarda hangi tarım ürünlerinin yetiştirildiği bilgisi mevcut değildir. Köyde az miktarda da olsa kendir, kök boya, afyon gibi sanayi ürünlerinin üretimi ile fidan üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

³⁷ 1kile buğday=25,656 kg'dır. (Hinz 1990, 51).

³⁸ 1 kile arpa=22,25 kg'dır. (Hinz 1990, 51).

Tablo 8: 7892 Nolu Temettuat Defteri'ne Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı Bahçe Ürünleri

Cins	Miktar/Kuruş	Hane	Oran%
Bağ	3.104	54	36
Bostan	3.443	62	39
Kendir	265	9	3
Afyon	650	2	7
Kök boya	64	13 ³⁹	0,7
Fidan	246	6	3
Fasulye	908	10	10
Mısır	105	2	1
Toplam	8.785		

Muhipler köyünde bahçe ürünlerinde en çok gelir getiren altmış iki hane tarafından yapılan bostan tarımıdır. Bu aileler bostan üretiminden 3.443 kuruş gelir elde etmişlerdir. Bostan gelirleri toplam bahçe gelirlerinin %39'udur. Temettuat Defterinde bostanda hangi tarım ürünlerinin ekildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bağcılık da köyde gerçekleştirilen diğer zirai faaliyetlerdendir. Bağlarda hangi ürünlerin yetiştirildiği tam olarak belirtilmemiş ise de bağı olan hanelerden “*bedel-i öşr-ü üzüm*” adı ile alınan vergiden bağlarda üzüm yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Muhipler köyünde bağcılık elli dört hane tarafından yapılmakta olup parasal karşılığı 3.104 kuruştur ve bunun toplam bahçe gelirleri içindeki oranı ise %36'dır.

Muhipler köyünde sanayi ürünlerinden kendir üretimi yapan dokuz aile bu üretimden 265 kuruş gelir elde etmiştir. Bunların toplam bahçe gelirleri içindeki oranı %3'tür. Afyon üretimi yapan iki aile ise 650 kuruş gelir elde etmiştir. Köyde on üç hane kök boya üretimi yapmış fakat sadece bir hane 64 kuruşluk bir kazanç elde etmiştir.⁴⁰ Kök boyadan elde edilen gelir 0,7 oranındadır. Kayıtların yapıldığı yıl en az gelir getiren ürünün kök boya olduğu söylenebilir. Köyde altı hane fidan dikimi yapmıştır ve bundan toplamda 246 kuruşluk gelir elde etmişlerdir ki bu rakamın bahçe geliri içinde %3'lük bir payı olduğu tespit edilmiştir.

Muhipler köyü Temettuat Defteri kayıtlarına göre fasulye ve mısırın mezru tarlaların dışında da üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, köyde on hanede üretilen fasulyenin 908 kuruşluk hasılatı olmuştur. Mısırdan ise iki hanede toplam 105 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu iki ürün de dahil edildiğinde bahçe ürünlerinden elde edilen toplam hasılat 8.785 kuruş olarak gerçekleşmiştir.

Hayvancılık

Temettuat Defterlerine gayri menkullerden sonra sahip olunan hayvanlar da kaydedilmiştir. Bu sayede bir köy ya da kasabada en çok hangi hayvanın beslendiğini, bunlardan ne ölçüde gelir sağlandığını tespit etmek mümkün olmuştur.⁴¹ Şu da bir gerçektir ki, ekonomisi tarıma dayalı toplumlarda hayvancılık da yapılmak zorundadır. Zira sanayileşmenin henüz yaşanmadığı yıllarda, tarım arazilerinin sürülmesi için mutlaka hayvana ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.

1844 yılında Muhipler köyünde doksan üç hanede yetiştirilen hayvan sayısı toplam 1.200 baştır. Bunlardan 283'ü büyükbaş, 601 tanesi küçükbaş, 316 tanesi de yük ve binek hayvanıdır. Bu verilere göre köyde en fazla küçükbaş, en az büyükbaş hayvan grubu mevcuttur.

³⁹ Köyde kök boya üretimi yapan 13 hane olmakla birlikte bu hanelerden sadece bir tanesi hasılat elde etmiştir.

⁴⁰ Zira, kayıtlarda bazı hanelerde dikim henüz yapılmış olduğu ve mahsulün sonraki yıllarda alınacağı bilgisi yer almaktadır.

⁴¹ Kütükoğlu 1995, 409.

Tablo 9: Muhipler’de Hane Reislerinin Sahip Olduğu Hayvan Çeşidi ve Sayıları

Hayvan Çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Oran%
Büyükbaş Hayvan	283	72	24
Küçükbaş Hayvan	601	5	50
Yük ve Binek Hayvanı	316	83	26
Toplam	1.200		

Muhipler’de iki hanede 283 büyükbaş hayvan grubu mevcuttur ki bu rakam toplam hayvan sayısının %24’ünü oluşturmaktadır. Yük ve binek hayvanları ise seksen üç hanede 316 olup %26’lık bir orana tekabül etmektedir. Köydeki hayvan sayısının yarısı küçükbaş hayvan grubuna aittir ki beş hane tarafından yetiştirilmektedir.

Köyde hiç hayvanı olmayan haneler de mevcuttur. Örneğin, 26/1 hanede oturan Cin Alioğlu Ali bin Mehmed, 48/1 hanede oturan Molla Osmanoğlu Ali, 67/1 hanede oturan Merhum Bekirinoğlu Mustafa bin Bekir, 77/1 hanede oturan Terzioğlu İsa bin Osman, 82/1 hanede oturan Paşalıoğlu Ahmed bin Eyüb, 87/1 hanede oturan Hacı Veli oğlu Hasan bin İsmail, 94/1 hanede oturan Çetmeğlı Süleyman bin Süleyman’ın bahsedilen üç gruba ait hayvan grubundan herhangi birini yetiştirdiğine dair bir kayıt mevcut değildir.

Büyükbaş Hayvancılık

Muhipler köyünde büyükbaş hayvan grubuna dahil edilenler arasında sağman inek, yoz inek, yoz manda, dana, düve, buzağı, tosun türleri olmak üzere toplam 283 hayvan bulunmaktadır. Köyde yetmiş iki hanede yetiştirilmekte olan büyükbaş hayvan kayıtlarına kalan yirmi sekiz hanede hiç rastlanmamıştır. En çok büyükbaş hayvanı olan hane reisi 21 baş hayvanı ile 93/1 numarada oturan Mahmudoğlu Arif bin Mehmed’dir. Mahmudoğlu Arif bin Mehmed, aynı zamanda yukarıda da ifade edildiği gibi köyde en fazla araziye sahip olan ikinci kişidir. 80/2 numaralı hanede ikamet eden Turucoğlu Hüseyin bin Mehmed, 83/3 numarada oturan Mehmed bin Mehmed, 85/1 numarada oturan Kara Mehmedoğlu Mehmed bin Mehmed ve 86/1 hanede oturan Leylekoğlu Ali bin Mustafa’nın hanelerinde ise birer büyükbaş hayvan mevcuttur.

Tablo 10: Muhipler’de Hane Reislerinin Sahip Oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri ve Sayıları

Cinsi	Sayısı	Sahip Olan Hane	Oranı%
Sağman İnek	74	43	26
Yoz İnek	30	26	11
Yoz Manda	26	15	9
Buzağı	56	43	20
Düğe	29	23	10
Dana	41	35	14
Tosun	27	18	10
Toplam	283		

Tablodaki veriler incelendiğinde Muhipler köyünde toplam 283 büyükbaş hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Bunların içinde sayı olarak en çok olan süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak üzere yetiştirilen sağman inektir. Köyde kırk üç hanede yetiştirilen toplam 74 sağman inek bulunmaktadır. Buna karşılık elli yedi hanede hiç sağman inek bulunmamaktadır. Sağman ineğin köyde sahip olunan büyükbaş hayvan sayısı içindeki oranı %26’dır. Köyde yetiştirilen büyükbaş hayvan çeşidi olarak sağman ineğin sonra sırasıyla buzağı, dana, yoz inek, düğe, tosun ve yoz manda gelmektedir.

Küçükbaş Hayvancılık

Muhipler köyünde hane sayısına oranla en çok yetiştirilen hayvan türü küçükbaş hayvan grubudur. Koyun ve keçi türlerinden oluşan toplamda beş hanede 601 adet küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. 601 adet küçükbaş hayvanın 148'i koyun, 453'ü keçi türüne aittir. Başka bir ifade ile köydeki küçükbaş hayvanların %25' koyun, %75'i keçi türüdür.

Tablo 11: Muhipler'de Hane Reislerinin Sahip Olduğu Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş Hayvan Çeşidi	Sayısı	Hane	Oran%
Koyun	148	2	25
Keçi	453	5	75
Toplam	601		

Köyde koyun besleyen toplam iki hane mevcuttur. Bunlar 36/1 hanede oturmakta olan Mahmudoğlu Ali bin Hasan ile 93/1 hanede oturan Mahmudoğlu Arif bin Mehmed'dir.⁴² Keçi yetiştiriciliğini ise beş hane yapmaktadır. En çok küçükbaş hayvanı olan hane reisi, yine 36/1 hanede oturmakta olan Mahmudoğlu Ali bin Hasan'dır. En az küçükbaş hayvanı olan hane reisi ise, 12/1 numarada oturan Osman oğlu Osman'dır. Muhipler köyünde kalan doksan beş hanede ise küçükbaş hayvan bilgisine rastlanmamıştır.

Tablo 12: Muhipler'de Hane Reislerinin Sahip Olduğu Koyun ve Keçi Türleri

Küçükbaş Hayvan Çeşidi	Sayısı	Hane	Oran%
Sağman Koyun	28	1	5
Yoz Koyun	77	2	13
Kuzu	43	2	7
Sağman Keçi	112	5	19
Yoz Keçi	231	4	38
Oğlak	110	5	18
Toplam	601		

1844 yılı Muhipler Temettuat kayıtlarına göre köyde en çok yoz keçi, en az sağman koyun yetiştirilmektedir. Muhipler'de beş hanede yetiştirilen küçükbaş hayvanların 28'i sağman koyun, 77'si yoz koyun, 43'ü kuzudur. Buna karşılık keçilerin ise 112 tanesi sağman, 110 tanesi oğlak, 231 tanesi yoz keçidir. Küçükbaş hayvan sayısı içinde en fazla paya sahip olan %38'lik oran ile yoz keçiye aittir. Yoz keçiden sonra en fazla mevcut olan hayvan %19'luk bir pay ile sağman keçidir. En az mevcut olan küçükbaş hayvan %5 oranında sağman koyundur. Buna göre Muhipler'de küçükbaş hayvan türü olarak genellikle keçi gurubu yetiştirilmektedir.

Yük ve Binek Hayvanları

1844 tarihinde Muhipler'de 316 yük ve binek hayvanı vardır. Toplam yük ve binek hayvanlarının 133'ü merkep, 104'ü öküz, 30'u koşum mandası, 25'i bargir, 15'i katır, 9'u kısraktır.

⁴² Bu iki kişi aynı zamanda köyde en fazla arazisi olan şahıslardır. Dolayısı ile köyün en zengin kişileri olduğu söylenebilir.

Tablo 13: Muhipler’de Hane Reislerinin Sahip Olduğu Yük ve Binek Hayvanlarının Türleri ve Sayıları

Hayvan Çeşidi	Sayı	Hane	Oran%
Merkep	133	75	41
Bargir	25	16	8
Kısrak	9	5	2
Katır (Ester)	15	10	8
Öküz	104	43	32
Koşum Mandası	30	13	9
Toplam	316		

Tablodan da anlaşılacağı üzere Muhipler köyünde en çok yetiştirilen yük ve binek hayvanı %41 oranında merkeptir. Köyde en çok merkebi olan şahıs, sekiz merkep ile 8/1 numarada ikamet etmekte olan Güdüleçoğlu Mehmed bin Ali’dir. Köyde ikinci olarak en fazla bulunan yük ve binek hayvanı ise %32’lik bir oran ile öküz olduğu görülmektedir. Öküz, sanayinin gelişmediği dönemlerde, temel geçim kaynağı ziraat olan toplumlarda büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çift sürmek, yük taşımak, hasat etmek hep öküzlerle yapılmaktadır.⁴³ Öküzlerin güçlü olmaları ve beslenme maliyetlerinin düşük olması çift sürmede tercih edilmesine sebep olmuştur.⁴⁴ Dolayısıyla öküz, Muhipler’de de köylünün vazgeçilmez bir tarım aracı durumundadır. Köyde öküze sahip olan hane sayısı 43’tür. Bu hanelerden en çok öküzü olan hane reisleri, 9/1 numarada ikamet etmekte olan Emiroğlu Süleyman bin Halil ile 75/1 hanede oturan Bekiroğlu Süleyman bin Bekir’dir. Her iki aile reisine ait dörder öküz bulunmaktadır. Köyde bir öküzü olan beş hane reisi mevcut iken hiç öküzü olmayan elli yedi hane vardır. Koşum mandası da öküz ile yapılabilen işlerde kullanılmaktadır. Muhipler’de 30 koşum mandasına 13 hane reisi sahiptir. Bundan başka on altı hanede bargir, on hanede katır, beş hanede kısrak bulunmaktadır. Hiç yük hayvanı olmayan hane sayısı on yedidir. Kalan seksen üç hanede mutlaka en az bir tane yük ve binek hayvanı mevcuttur.

Arıcılık

Muhipler köyünde arıcılık çok da rağbet gören bir uğraş değildir. Sadece bir hanede arıcılıkla ilgili kayda rastlanmıştır. 8/1 numaralı hanede ikamet etmekte olan Güdüleçoğlu Mehmed bin Ali’nin 8 arı kovanı olduğu ve bunlardan ortalama 55 kuruş kazanç elde ettiği anlaşılmaktadır.

Muhipler Köyü Gelir Dağılımı

Temettuat Defterlerinde kayıtlı hane reisleri aynı zamanda vergi mükellefi olan şahıslardır. Dolayısı ile Temettuat Defterlerinde vergi mükelleflerinin yıllık elde ettikleri bütün gelirler *hâsılât-ı senevîsi* şeklinde kaydedilmiştir. Defterde 1844 yılı gelirleri gerçek değerinde yazılırken 1845 yılı gelirleri de tahminen yazılmıştır.⁴⁵

Muhiplere ait Temettuat Defterinde vergi mükelleflerinin gelirleri ve yıllık toplamı ayrı ayrı yazılmıştır. Köyün gelirleri tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri olmak üzere üç kısımda tasnif edilmiştir. Tarım gelirlerini ekili-dikili tarım alanlarından elde edilenler, hayvan gelirlerini büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek hayvanından elde edilen gelirler, meslek gelirlerini ise dokumacılık, hizmetkarlık, ırgatlık, sığır çobanlığı, imamlık, berberlik gibi mesleklerden elde edilen gelirleri ihtiva etmektedir.

⁴³ Çağlar 2020, 4159.

⁴⁴ Bozkurt 2011, 144.

⁴⁵ Kütükoğlu 1995, 405; Kolay 2017, 93.

Tablo 14: 1844 Yılı Kayıtlarına Göre Muhipler Köyü Gelir Dağılımı

Gelir cinsi	Miktarı (Kuruş)	Hane	Oran %	Hane Başına Düşen Yıllık Gelir Miktarı (Kuruş)
Tarım (Mezru Tarla-Bağ-Bostan)	72.810	91	67	800
Hayvancılık (Küçükbaş-Büyükbaş-Yük ve Binek)	8.960	47	8	191
Meslek ve Diğer Gelirler	27.561	75	25	371
Toplam	109.331			

Temettuat Defterlerinde hane reisinin sahip olduğu araziler, bağ, bostan ve diğer faaliyetler yazıldıktan sonra yıllık ortalama gelirinin kuruş cinsinden miktarı verilmiştir. Buna göre genellikle en fazla gelir mezru tarlalardan yani ekili araziden elde edilmiştir.⁴⁶ Muhipler’de de en önemli gelir grubu %67’lik bir oran ile tarım gelirleri olmuştur. Köyde 91 hanede kayıtlı ekili-dikili arazilerden toplamda 72.810 kuruş gelir elde edilmiştir. Meslek gelirlerinden ise 27.811 kuruş kazanç elde edilmiştir ki bu rakamın %62’si çulhacılık geliridir. Bunun sebebi köyde 46 kişinin çulhacılık mesleği ile iştigal ediyor olmasıdır. Toplam gelirler içerisinde meslek gelirlerinin oranı %25’dir. Köyde en az gelir getiren faaliyet ise %8’lik oran ile hayvancılıktır.

Tarım Gelirleri

Muhipler’de tarım gelirleri içerisinde en fazla paya sahip olan %90’lık katkısı ile ekili tarla gelirleridir. Muhipler köyünde 80 hane reisinin 2.061 dönüm ekili tarlasından elde ettiği toplam gelir 65.284 kuruştur. Ekili tarım alanlarından dönüm başına 31,6 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekili tarlalarda en fazla gelir getiren mahsul buğdaydır. Buğdayla birlikte arpa, yulaf, burçak, mısır gibi tahıllardan ve fasulye, soğan gibi diğer tarım ürünlerinden toplam 9.810 kile mahsul elde edilmiştir.

Tablo 15: Muhipler’de Ekili Dikili Arazi Dağılımı ve Gelirleri

Arazi türü	Miktarı (dönüm)	Hasılat miktarı	Sahip Hane	Oran%
Mezru Tarla ⁴⁷	2.061	65.284	80	90
Bağ	64	3.104	54	4
Bostan	58	3.443	62	5
Kendir	5	265	9	0,3
Afyon ⁴⁸	2	650	2	0,8
Kök boya	10	64	13	0,08
Toplam	2.200 Dönüm	72.810 Kuruş		

Muhipler köyünde 2.200 dönüm ekili-dikili araziden toplam 72.810 kuruş gelir elde edilmiştir. Tablo verilerine göre, Muhipler’de tarım geliri olarak ekili araziden sonra en fazla gelir getiren uğraş bostancılık olmuştur. Köyde 62 hane tarafından yapılan bostan tarımından 3.443 kuruş gelir elde edilmiştir. Bostancılığın toplam gelir içerisindeki payı %5’tir. Kayıtlarda tam olarak bağ ve bostanlarda hangi ürünler yetiştirildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Fakat öşür miktarlarından bağlarda üzüm yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bağcılık sayesinde köyde 54 hane tarafından 3.104 kuruş gelir elde edilmiştir.

Muhipler’de ekili dikili arazilerde hububat üretimi, bağ ve bostan tarımından başka az da olsa sanayi bitkilerinin de üretildiği anlaşılmaktadır. Sanayi bitkileri arasında %0,8’lik bir oran ile geliri en fazla olan ürün afyon olmuştur. Afyon üretimi köyde sadece iki hane tarafından yapılmaktadır. Afyon

⁴⁶ Çağlar 2020, 4160

⁴⁷ Mezru tarlaların dönümü ve hasılat miktarı hesaplanırken icara verilen tarlalar da hesaba dahil edilmiştir.

⁴⁸ Köyde iki hanede afyon tarımı yapılmıştır. Fakat bir tanesinde dönüm bilgisi mevcuttur. Diğer hanede sadece hasılat ve öşür miktarı belirtilmiştir. Bu yüzden tabloda tek hanenin dönüm bilgisi yazılmıştır.

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

üretiminden toplam 650 kuruş gelir elde eden bu hane reisleri 59/1 numarada ikamet etmekte olan Deli İbrahimioğlu Ali bin Mehmed ve 76/1 numarada ikamet etmekte olan Bekiroğlu Osman bin Bekir'dir. Muhipler'de 9 hanede üretilen kendirden elde edilen gelir ise 265 kuruştur. Kendirin toplam gelirler içerisindeki payı %0,3'tür. Tablo verilerine göre kök boya on üç hanede üretilmektedir. Fakat kayıtlarda dört hanenin bitkiyi daha yeni ekmiş olduğu ve sonraki yıllarda hasılat alacağı bilgisi yer almaktadır. Buna göre, kök boya üretiminden hasılat elde eden tek hane reisi 65 kuruş ile 55/1 numarada oturan Alemdaroğlu Süleyman bin Ali'dir.

Hayvancılık Gelirleri

Muhipler'de en az gelir getiren uğraş hayvancılıktır. Hayvancılık gelirleri içinde büyükbaş, küçükbaş, yük-binek hayvanları ve arıcılık gelirleri bulunmaktadır. Hane reislerinin sahip olduğu büyükbaş ve küçükbaş hayvanların et, süt, yün ve kıllarından gelir elde edilmiştir. Defter kayıtlarında hangi hayvandan ne kadar gelir elde edildiği tek tek yazılmıştır.

Muhipler'de hayvancılık gelirlerinden elde edilen miktar 1.200 hayvandan toplam 8.960 kuruş olmuştur. Toplam gelirler içerisinde hayvan gelirlerinin oranı %8'dir. Köyde 46 hanenin hayvan kaydı olmasına rağmen bu hayvanlara ait herhangi bir gelir kaydı bulunamamıştır. Bunun sebebi muhtemelen hane reislerinin kendi işlerinde kullanacak kadar hayvan sahibi olmalarıdır.

Tablo 16: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre Muhipler Köyü Hayvancılık Gelirleri

Hayvan türü	Sayı	Hane	Hasılat/Kuruş	Oran%
Büyükbaş Hayvan	283	44	2.105	23
Küçükbaş Hayvan	601	5	1.450	16
Yük Binek Hayvanı	316	11	5.350	60
Arıcılık	8 ⁴⁹	1	55	0,6
Toplam	1.200		8.960	

Köylü en fazla geliri %60'lık bir oran ile yük ve binek hayvanlarından elde etmiştir. 316 baş yük ve binek hayvanından toplamda 5.350 kuruş gelir elde edilmiştir. Yük ve binek hayvanından bu miktarda gelir tespit edilmiş olmasının sebebi nakliyecilik gelirlerinin de yük ve binek hayvan gelirlerine dahil edilmesindedir. Kayıtlarda her yük hayvanının ne kadar gelir getirdiği tek tek belirtilmemiştir. Yük hayvanlarından elde edilen gelirler toplu bir şekilde yazılmıştır. Nakliyecilik gelirleri kaydın sonunda "merkumun hamule hayvanatından ber-vechi tahmin bir senede temettu'âtı" şeklinde ifade edilmiştir.

Hayvancılık gelirleri içerisinde büyükbaş hayvancılık gelirlerinin oranı %23'tür. Büyükbaş hayvancılıkta tek gelir getiren tür sağman inek olup kırk üç hanede beslenen 74 baş sağman inekten toplam 1.785 kuruş gelir elde edilmiştir. Diğer büyükbaş hayvan türlerine ait gelir kaydına rastlanmamıştır.

Muhipler'de hayvan yetiştiriciliği içerisinde küçükbaş hayvanlar önemli bir yer tutar. Köylülerin et, süt, yün, gübre, deri ve yapağı ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli rolleri vardır. Gelir getiren küçükbaş hayvanlar ise sağman keçi, yoz keçi ve yoz koyundur. En fazla gelir getiren küçükbaş hayvan türü sağman keçidir. Muhipler köyünde beş hanede yetiştirilen 112 baş sağman keçiden 672 kuruş gelir elde edilmiştir. Küçükbaş hayvancılık gelirlerinin toplam hayvan gelirleri içerisindeki oranı %16 olup, köyde küçükbaş hayvan yetiştiren beş hanenin toplam geliri 1.450 kuruştur.

Hayvancılık geliri en az olan uğraş arıcılıktır. Arıcılık, toplam hayvancılık hasılatı içinde %0,6'lık paya sahiptir. Bu paya bakıldığında toplam hayvancılık hasılatı içinde arıcılık hasılatının önemli bir katkısının olmadığı görülmektedir. Öyle ki, köyde tek hane reisi tarafından yapılan arıcılık hasılatı 55 kuruştur.

⁴⁹ Kayıtlarda kovanda kaç arı olduğu bilgisi yer almadığı için toplam hayvan sayısına dahil edilmemiştir.

Meslek ve Diğer Gelirler

1844 yılında Muhipler köyüne ait gelir kayıtlarında üçüncü sırada meslek gelirleri yer almaktadır. Bu gruba aile reislerinin genellikle beden gücü ile çalışarak elde ettikleri gelirler dahil edilmiştir. Köyde dokumacılık, hizmetkarlık, ırgatlık, çobanlık, değirmencilik gelir getiren mesleklerdir. Köyün imamı ve berberi de yaptıkları hizmetin bedelini almışlardır. Muhipler köyü halkı, tarım ve hayvancılık gelirlerinden başka bahsedilen bu mesleklerden toplamda 20.835 kuruş gelir elde etmiştir.

Tablo 17: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı Meslek Gelirleri

Meslek Adı	Geliri (Kuruş)	Hane Reisi Sayısı	Oran%
Dokumacılık	17.350	46	83
Sığır Çobanı	200	1	0,9
Hizmetkarlık	570	4	3
Irgatlık	1.100	4	5
Değirmenci	615	2	3
İmam	300	1	1
Berber	700	1	4
Toplam	20.835		

Tablo verileri incelendiğinde Muhipler’de tarım ve hayvancılıktan sonra en fazla gelir getiren mesleğin dokumacılık olduğu anlaşılmaktadır. Dokumacılık aynı zamanda köyde çiftçilikten sonra en çok tercih edilen meslektir. Köyde 46 hane reisi tarafından yapılan bu faaliyetten 17.350 kuruş gelir elde edilmiştir. Meslek gelirlerinin %82’si dokumacılık gelirlerine aittir.

Muhipler köyünde mesleği hizmetkarlık olan iki hane reisi mevcuttur. Fakat hizmetkarlık geliri olan dört hane reisi vardır. Bunun nedeni, bu iki hanede hizmetkarlık mesleğini hane reislerinin henüz vergi mükellefi olmayan oğulları tarafından yapılıyor olmasıdır. Hizmetkarlıktan elde edilen gelir miktarı 570 kuruş olup, toplam meslek gelirleri içerisindeki oranı %3’tür.

Köyde imam, berber, sığır çobanı olarak kazanç sağlayan birer kişi mevcuttur. Dört hane reisi ırgatlıktan 1.100 kuruş gelir elde etmiştir. Bu rakamlardan köyde hane reislerinin genellikle tarım ve hayvancılıkta ihtiyaç duydukları insan gücünü kendi hane üyelerinden karşıladıklarını söyleyebiliriz.

Değirmencilikten gelir elde eden iki hane reisi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu şahıslardan bir tanesinin mesleği değirmencilik olarak kayda geçirilmiştir. Diğerinin mesleği *erbab-ı ziraat* olarak kaydedilmiş ise de gelir kaydında değirmen hasılatı da mevcuttur. Meslek gelirlerinin %3’ü değirmencilik gelirleridir.

Muhipler köyü kayıtlarında hane reislerinin meslek gelirlerinden başka kazançlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bazı aile reisleri, köy halkı ya da diğer köylerde yaşayan şahıslar ile ortaklık kurmuşlardır. Böylece kendi arazilerinin dışında *ortak hisseler*e sahip olmuşlardır. Bu ortak hisselerden elde edilen gelirler, diğer gelirler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kayıtlarda bazı hanelerde gelirler kısmında *bila mevrud* ve *bir bab esbab* olarak ifade edilmiş gelir kalemleri mevcuttur.

Tablo 18: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre Muhipler Köyü 1844 Yılı Diğer Gelirler Tablosu

Gelir Çeşidi	Miktarı (Kuruş)	Hane Sayısı
Ortak Hisse Gelirleri	3.810	19
Kiracılık Geliri	250	1
Saban Ticareti	60	1
Bila Mevrud Gelirler	2.606	
Toplam	6.726	

Tablo verilerine göre Muhipler’de 19 hane reisinin ortak hissesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu 19 kişi söz konusu ortaklıktan 3.810 kuruş gelir elde etmiştir. Köyde bir hane reisinin kira geliri olup kazancı 250 kuruştur. Köyde ticaret ile ilgilenen tek hane reisi 27/1 hanede ikamet eden Cin Alioğlu Hüseyin bin İbrahim’dir. Kendisinin aslında saban ticaretinden çok fazla miktarda gelir elde ettiği söylenemez. Muhipler köyünde 60 kuruşluk hasılatı ile meslek ve diğer gelirler dahilinde ele alındığında ticaretin en az gelir getiren faaliyet olduğu söylenebilir. Tabloda *bila mevrud* olarak belirtilen miktarın kazanca sonradan dahil edildiği tahmin edilmektedir. Muhipler köyünde tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri dışında 6.726 kuruş gelir elde edilmiştir. Neticede, tarım ve hayvancılık dışında köy halkının meslek ve diğer gelirlerinden toplamda 27.561 kuruş kazandığını ifade edebiliriz. Görüldüğü gibi Temettuat Defterleri sayesinde köyün bütün ekonomik girdilerini öğrenmek mümkündür. Öyle ki başka yerlerde malı olan vergi mükelleflerinin malları, her kazanın muhassılına ayrı ayrı vergi ödeyecek olmalarından dolayı ayrıca yazılmıştır.⁵⁰

Temettuat kayıtlarında bütün gelirler tek tek yazıldıktan sonra altta toplam rakam *yıllık hasılat* olarak da belirtilmiştir. Bu kısımda hane reisinin tek bir işten geliri varsa o miktar yazılmış olup, ilaveten ziraattan, diğer meslek gelirlerinden ya da ticaretten elde ettiği ne kadar gelir türü varsa hepsi buraya tek tek yazılmış sonra da toplamı verilmiştir.⁵¹

Temettuat kayıtları, ailelerin servetlerini tam olarak ortaya koyacak nitelikte olmasalar da sanayi öncesi toplumlarda kişilerin servetlerinin büyük bir bölümünü meydana getiren arazi ve hayvanların dahil edilmiş olması nedeniyle servet mukayesesi yapılmasına imkân tanımaktadır. Buna göre köyde en fazla geliri olan hane reisi 5.039 kuruş yıllık hasılatı ile 36/1 hanede oturan Mahmudoğlu Ali bin Hasan’dır.

Muhipler Köyünde Hane Reislerinin Ödediği Vergiler

Osmanlı Devleti’nin gelir kaynaklarının temelini vergiler oluşturmaktadır. Tanzimat’ın ilanından sonra çeşitli isimler altında alınan örfi vergilerin tümü tek bir vergi altında birleştirilmiştir. Zira Tanzimat dönemi yöneticileri devletin varlığının devam ettirilmesi için toplumsal birliğin ve idari bütünlüğün sağlanması gerektiğinin bilincinde olmuşlardır. Reformların başarısının sağlam bir mali tabana bağlı olduğunu öngörmüşlerdir. Bunun gerçekleşmesi için tek çare devletin sağlam ve yeterli gelir kaynakları temin etmesi gerekmektedir. Bu yüzden mali reformların temelini vergi düzenlemeleri oluşturmaktadır.

Bu bağlamda hane reisleri tarafından ödenen vergilerin ilki bir tür gelir vergisi olan vergi-i mahsûsa diğeri ise öşür olmuştur. Öşür, “onda bir” anlamında Arapça bir kelime olup çoğulu aşardır.⁵² Aşar, şer’i vergilerin en önemlisi olup ziraat ürünlerinden Tanzimat’a kadar topraktan alınan verime göre 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınmıştır. Tanzimat’la birlikte bütün bölgelerde 1/10 oranında tahsil edilmeye başlanmıştır.⁵³

Temettuat Defterlerinde vergiler her hane reisinin isminin üst tarafına ve dikine yazılmıştır. Sağdan sola sırayla, hane reisinin mesleği, vergi-i mahsûsa ve öşür miktarları yazılmıştır. Vergi-i mahsûsa ait rakam “*sene-i sâbıkada vergi-i mahsûsadan bir senede vermiş olduğu*” şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁴ Vergilerin ikincisi olan öşür “*Aşar olarak sene-i sâbıkada vermiş olduğu*” başlığı altında, buğday ve arpa başta olmak üzere elde edilen mahsulün kilesi ve kıymeti kuruş olarak yazılmış ve toplam rakam belirtilmiştir.⁵⁵ Bu sayede incelediğimiz dönem içerisinde köyde hangi tür ürünlerin ne kadar üretildiği ortaya çıkmış ve bu ürünlerin o dönemdeki bedelleri tespit edilmiştir.

⁵⁰ Adıyeye 2000, 781

⁵¹ Muhipler köyüne ait Temettuat Defteri kayıtları incelenirken hane reislerinin gelirlerini toplama işleminde bazı hatalar tespit edilmiş ve doğrusu yazılmıştır. Temettuat defterlerindeki yazım hataları konusunda detaylı bilgi için bkz. Adıyeye 2000; Temettuat defterlerinde yer alan bilgilerin güvenilirliği konusunda detaylı bilgi için bkz. Güran 2000, 73-94

⁵² Şener 1990, 119; Tabakoğlu 2007, 100-103; Barkan 1964, 485-488.

⁵³ Güran 1989, 14.

⁵⁴ Fakat, vergi-i mahsusa ile gelirler arasında bir orantı yoktur. Kazancı az olan daha çok, kazancı çok olan daha az vergi ödeyebilmiştir. Bu orantısızlık tespit edilerek yeni bir sayıma ihtiyaç duyulmuştur. (Kütükoğlu 1995, 411-412)

⁵⁵ Kütükoğlu 1995, 412

Tablo 19: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre 1844 Yılı Muhipler Köyü Vergi Türleri ve Miktarları

Vergi Türü	Miktarı/Kuruş	Hane Sayısı	Oran%
Vergi-i Mahsûsa	19.908	94	72
Öşür	7.622	74	28
Toplam	27.530		

Muhipler köyünde hane reislerinin toplam ödedikleri vergi miktarı 27.530 kuruştur. Bunun 19.908 kuruşu vergi-yi mahsustur. Kalan 7.622 kuruşu ise öşür cinsinden verilmiştir. Başka bir deyişle toplam vergi miktarının %72'si vergi-i mahsusa, %28'i öşürdür.

Tablo 20: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre 1844 Yılı Muhipler Köyü Ekili (Mezru Tarla) Tarım Öşrü

Ekili (Tarla) Tarım Öşrü	Öşür Miktarı (Kuruş)	Hane sayısı	Oran%
Hububat Öşrü			
Hınta (Buğday)	4.314	69	77
Şa'ir (Arpa)	846	58	15
Burçak	11	5	0,1
Nohut	34	6	0,6
Yulaf (Alaf)	222	21	4
Mısır	144	19	3
Hububat Öşrü Toplam	5.571		
Fasulye	602	57	80
Soğan	147	24	20
Toplam	749		
Ekili (Tarla) Tarım Öşrü Toplam	6.320		

Tablo 19 verilerine göre Muhipler köyünde en fazla öşür %77'lik oran ile buğdaydan verilmiştir. Bunu arpa (%15), yulaf (%4) ve mısır (%3) gibi ürünler takip etmiştir. Köylü ürettiği tarım ürünleri içerisinde en az vergiyi ise %1'in altında değerler ile burçak ve nohuttan vermiştir. Bu rakamlar ile birlikte Muhipler köyünde hububattan ödenen vergi miktarı 5.571 kuruştur. Buna ilaveten ekili tarlalardan elde edilen diğer mahsullerden fasulye ve soğanla birlikte toplam 6.320 kuruş vergi ödenmiştir.

Muhipler'de devlete en fazla öşür ödeyen hane reisi 93/1 hanede oturan Mahmudoğlu Arif bin Mehmed'dir. Ekili-dikili tarım alanlarından ve hayvancılıktan elde ettiği gelirlerine karşılık devlete ödediği bir yıllık vergi miktarı 329 kuruştur. En az vergi veren hane reisleri ise 65/3 hanede oturan Deli Haliloğlu İsmail bin Halil ile 77/1 hanede oturan Terzioğlu İsa bin Osman'dır. Her ikisi de 2'şer kuruş *öşür-ü bağ* ödemişlerdir.⁵⁶ Hiç vergi ödemeyen hane reisleri 67/1 hanede oturan Bekiroğlu Bekir bin Ömer, 68/1 numarada oturan Hacı Hasanoğlu Hüseyin bin Halil, 80/2 numarada oturan Turucoğlu Hüseyin bin Mehmed, 87/1 numarada oturan Hacı Velioğlu Hasan bin İsmail, 94/1 numarada oturan Çetmeoğlu Süleyman bin Süleyman'dır. Bu kişilerin 1844 yılı itibariyle kayıtlarda öşür ödediklerine dair bir kayda rastlanmamıştır. Zira ne ürün elde ettikleri ekili-dikili tarım arazileri ne de gelir getiren hayvanları vardır. 4/1 numarada ikamet eden ve köyün imamı olduğu anlaşılan Bekir oğlu Molla Bekir imamlık vazifesi dolayısıyla vergiden muaf tutulmuştur.

⁵⁶ Terzioğlu İsa bin Osman'ın kaydında yardımcıları geçindiğini ifade eden *şunun bunun ianesiyle idare olunduğu* bilgisi yazılmış olsa da yarım dönümlük bağından tahakkuk eden öşrü tahsil edilmiştir.

Tablo 21: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre 1844 Yılı Muhipler Köyü Bahçe Ürünleri Öşür Miktarı

Vergi Cinsi	Miktarı	Hane	Oran%
Öşür-i Bostan	336	62	44
Öşür-i Bağ	288	51	38
Öşür-i Afyon	65	2	9
Öşür-i Fidan	43	5	6
Öşür-i Kendir	21	8	3
Öşür-i Harir	5	1	0,6
Toplam	758		
Bila Mevrud	311	24	
Toplam	1.069		

Muhipler’de bahçe ürünlerinden ödenen vergi miktarı toplam 1.069 kuruştur. Köylüler bahçe ürünlerinden en fazla vergiyi 62 hane tarafından gerçekleştirilen bostan tarımından 336 kuruş ödemişlerdir. Bahçe ürünlerinden ödenen toplam vergi miktarının %44’ü bostan tarımına aittir. İkinci olarak 51 hane tarafından yapılan bağcılıktan 288 kuruş öşür ödenmiştir. Bahçe ürünlerinden ödenen vergiler içerisinde bağcılıktan ödenen vergi miktarının oranı %38’dir. Sanayi ürünü olan afyon (%9) ve kendirden (%3) az üretilmesine bağlı olarak az vergi ödenmiştir. Beş hane tarafından ekilen fidanların vergi miktarı (%6) 43 kuruştur. Muhipler’de bir hane reisi tarafından beş kuruş harir⁵⁷ (%0,6) öşrü ödendiği anlaşılmaktadır. Muhipler köyünde bahçe ürünlerine ödenen vergi miktarı toplam 758 kuruştur. Bununla birlikte 24 hanenin vergi kayıtlarında *bila mevrud* olarak ifade edilen miktar ile muhtemelen bu hanelerin önceden ödememiş olduğu vergiler kastedilmektedir. Böylece köyde bahçe ürünlerinden ödenen toplam vergi miktarı 1.069 kuruşa yükselmiştir.

Tablo 22: 7892 Nolu Temettuat Defterine Göre 1844 Yılı Muhipler Köyü Hayvan Öşrü

Hayvan Öşrü	Miktarı	Hane	Oran%
Adet-i Ağnam ⁵⁸	231	5	99
Kısrak	2	1	0,8
Toplam	233		

Temettuat kayıtlarında köyün ekonomik potansiyelini öğrenmek amacı da güdülmüştür. Bu yüzden köylünün vergi dışında kalan bütün malvarlığı kaydedilmiştir. Örneğin, katır, eşek, at ve öküz gibi hayvanlar vergi dışı olmasına rağmen defterlere kaydedilmiştir. Şöyle ki, köylü bu hayvanları kendi yük ve binek işlerinde kullanırsa vergi dışı olmuştur. Eğer bu hayvanlar ile nakliyecilik yapılmış ise ya da çift sürmek için başkasına kiraya vermiş ise yani bir gelir elde edilmişse o vakit köylü elde ettiği bu gelirden vergiye tabii tutulmuştur.⁵⁹ Buna göre Muhipler’de hayvan öşrü olarak 233 kuruş ödenmiştir. Bu rakamın hemen hemen hepsi küçükbaş hayvan vergisidir. Nitekim beş hane tarafından yapılan küçükbaş hayvancılıktan ödenen vergi miktarı 231 kuruştur. Osmanlı Devleti’nde küçükbaş hayvandan alınan vergi ağnam resmi olarak ifade edilmektedir. Resmi kayıtlarda resm-i ganem, adet-i ağnam şeklinde de geçer.⁶⁰ Muhipler’de en fazla küçükbaş hayvan öşrü ödeyen hane reisi Mahmudoglu Ali bin Hasan’dır. Kendisi 318 adet küçükbaş hayvandan 701 kuruşluk gelir elde etmiş buna karşılık olarak 176 kuruş ağnam vergisi ödemiştir. Ağnam vergisinin kalan miktarı köyde küçükbaş hayvan geliri olan dört hane tarafından ödenmiştir. Muhipler köyünde büyükbaş hayvan öşrü ödeyen hane reisine rastlanmamıştır.

⁵⁷ Harir, dut ağacı anlamındadır. Kayıtlarda meyve bahçeleri sadece bahçe adıyla yazılırken dut ve zeytinlikler ayrıca kaydedilmiştir. (Kütükoğlu 1995, 407)

⁵⁸ Arapça koyun anlamına gelen “ganem” kelimesinin çoğuludur. Osmanlı maliyesinde koyun ve keçilerden alınan şer’i nitelikli bir vergi çeşididir. (Şener 1990, 140)

⁵⁹ Adıyeke 2000, 774.

⁶⁰ Emecen 1988, 478; Güran 1989, 15.

Bu sayımların kısa vadede amacı, toplam vergi yükünün bölgeler ve kişiler arasında daha adil dağılımını sağlamaktır. Uzun vadede de geniş kapsamlı bir mali reformun verilerini tespit etmek olmuştur.⁶¹

Sonuç

Kütahya sancağının Gediz kazasına bağlı Muhipler köyüne ait 7892 numaralı Temettuat Defterinden elde ettiğimiz veriler bize XIX. yy. da Muhipler köyünün sosyo ekonomik yapısını ortaya koyma imkânı sunmuştur. Bu sayede Muhipler'in XIX. yy. da sosyal ve demografik yapısı, meslek bilgileri, zirai faaliyetleri, hayvancılık faaliyetleri, gelirleri, giderleri (ödedikleri vergiler) hakkında bilgiler verilmiştir. Böylelikle köyün bahsedilen yıllarda Osmanlı maliyesine olan katkısını anlamamız sağlanmıştır. Buna göre tespit edilen ilk veriler nüfus bilgileridir. 1844 yılı verilerine göre Muhipler'de 100 hane reisi bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak köyde tahmini nüfusun 500 kişi olduğu söylenebilir.

Hane reislerinin meslekleri ile ilgili yapılan değerlendirmede köyde en önemli geçim kaynağının tarım, ikincisinin de dokumacılık olduğu anlaşılmıştır. Köyde en fazla yetiştirilen ürünler buğday ve arpadır. Sanayi ürünlerinden afyon ve kendir de az miktarda üretilmiştir. Köyde ziraatın yanında hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Çok sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştirilmiştir. Yük ve binek hayvanlarından ise hem kâr elde edilmiş hem de bu hayvanlar günlük işlerde kullanılmıştır.

Çalışmada hane sahiplerinin hangi tür ve ne kadar vergi ödedikleri de tespit edilmiştir. Muhipler'de hane reislerinin ödediği vergiler ile ilgili olarak kayıtlarda vergi-yi mahsusa, öşür, adet-i ağnam gibi vergi çeşitlerine rastlanmıştır. Netice olarak Muhipler'de tarım hayvancılık ve meslek gelirlerinden bir yıl içinde elde edilen gelir ortalama 109.331 kuruştur. Buna mukabil devlete ödenen vergi miktarı ise 27.530'dur. Böylelikle çalışmada elde edilen veriler sayesinde Muhipler köyünün XIX.yy'ın ortalarında Osmanlı maliyesine olan katkısı ortaya çıkarılmıştır.

⁶¹ Adıyeke 2000, 774.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri (ML.VRD. TMT. d.) 7892.

Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 375/14/10

Tetkik Eserler

Adıyeke, Nuri. (2000). Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri. OTAM, XI,769-823.

Barkan, Ömer Lütfi. (1964). Öşür, MEB İslam Ansiklopedisi içinde (C.9, 485-488). İstanbul: MEB Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. Türkiyat Mecmuası, X, 1-25.

Bozkurt, Nurgül. (2011). 1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Dazkırı Kazası Evciler Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 4/19, 138-156.

Çağlar, İ. M., Doğtekin, A. (2020). 19. yy. Ortalarında Bir Anadolu Köyü: Gümele Örneği. International Social Sciences Studies Journal. 6/70, 4146-4164.

Dağlar, Mehmet. (2011). 1571 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Gediz Nahiyesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Emecen, Feridun. (1988). Ağnam Resmi. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (C.1, 478-479). İstanbul: TDV Yayınları.

Güneş, Ahmet. (2004). Osmanlı Tahrir Defterleri ve Bunların Tarih Yazıcılığında Kullanımı Hakkında Bazı Düşünceler. Türk Dünyası Araştırmaları. 150, 165-184.

Güneş, Mehmet. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. Gazi Akademik Bakış, 8/15, 221-240.

Güran, Tevfik. (1985). XIX. yy. Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 41, I-IV, 301-319.

Güran, Tevfik. (1998). 19. yy. Osmanlı Tarımı. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Güran, Tevfik. (1998). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 49, 79-95.

Güran, Tevfik. (2000). 19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri. Halil İncelik-Şevket Pamuk (Haz.), Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik içinde (s.75-94). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Hinz, Walter. (1990). İslam'da Ölçü Sistemleri. Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, 5, 1-82.

Kolay, Arif. (2012). İstanbul'un Yaşam Pınarı Çekmeköy. İstanbul: Çekmeköy Belediyesi

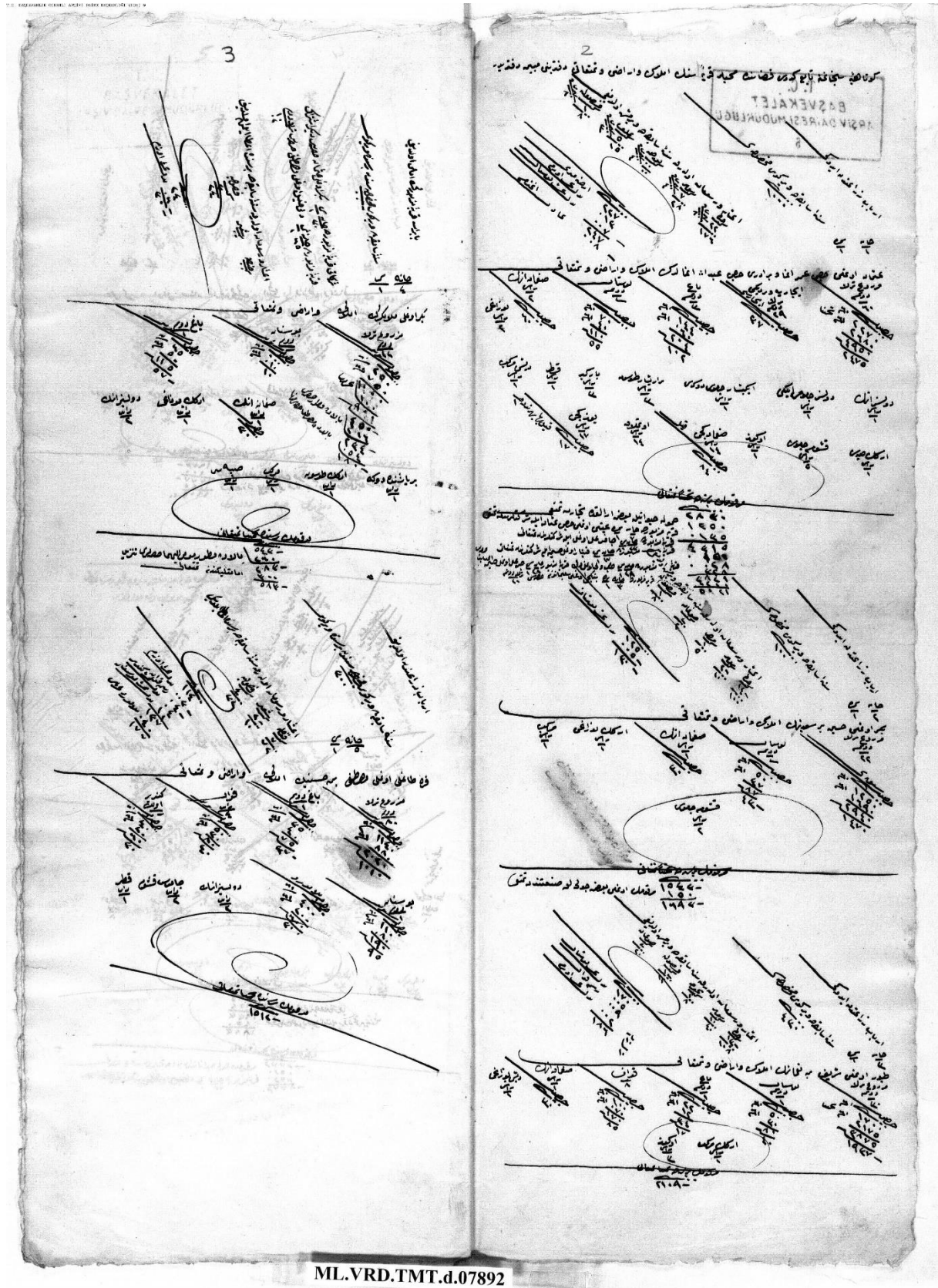
Kolay, Arif. (2014). XIX. yy. Ortalarında Kütahya'nın Gireği Nahiyesine Bağlı Bezirgân Köyünün Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuat ve Nüfus Defterlerine Göre). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Kütahya Özel Sayısı. 137-173.

- Kolay, Arif. (2017). Büyük Medeniyetlerin Büyük Kenti Büyükçekmece. İstanbul: Batı İstanbul Vakfı.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihî Kaynaklarından Temettu Defterleri. Belleten. LIX/225, 395-412.
- Öz, Mehmet. (2010). Tahrir. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (C.39, 425-429). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztürk, Said. (1996). Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, Said. (2000). Temettuat Tahrirleri. Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı. 4/5, 537-590.
- Öztürk, Said. (2003). Türkiye’de Temettuat Çalışmaları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 1/1, 287-304.
- Sami, Şemseddin. (1317). Kâmus-ı Türkî. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Şener, Abdüllatif. (1990). Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet. (2007). Öşür. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (C.34, 100-103). İstanbul: TDV Yayınları.
- Varlık, M. Çetin. (1988). XVI. yy.da Kütahya Sancağı’nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu. Belleten. LII/202, 115-167.

1844-1845 Tarihli Temettuat Defterine Göre Kütahya Sancağı Gediz Kazası Muhipler Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Eklr:

Ek 1: Muhipler Köyüne Ait Temettuat Defterinin İlk Sayfası (BOA, ML. VRD. TMT. d., nr.7892).

ML.VRD.TMT.d.07892

I. Dünya Savaşı Sonrasında Kudüs'te Uygulanan İskân Politikalarının Mimari Bağlamda İncelenmesi

An Architectural Examination of the Settlement Policies Applied in Jerusalem After the World War I

Esma KİŞMİROĞLU

Sabahattin Zaim Üniversitesi Mimarlık Bölümü

esma.kismiroglu@izu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Number: 0000-0003-4090-1818

Erdem KÖYMEN

Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

erdem.koymen@izu.edu.tr

ORCID Numarası|ORCID Number: 0000-0002-6924-421X

Öz

Egemen devletin bir bölgede yürüttüğü politikalar halkın yaşayışını etkilediği gibi bölgedeki şehirleri ve mimari dokuyu da şekillendirmektedir. Egemenlik değişimi ile bölgede kurulan yeni devletin kendi iktidarını sağlamlaştırmaya yönelik çeşitli politikalar yürüttüğü görülmektedir. Değişim sürecinin işgalle gerçekleştirildiği durumlarda yürütülen politikalar daha üstü kapalı ilerlemekte, buna karşın bu politikaların etkileri daha yoğun hissedilmektedir.

Çalışmada, söz konusu durumlar için kullanılan politika çeşitlerinden biri olan "iskân politikaları" incelenmiştir ve bölge olarak üç semavi din için de kutsal kabul edilmiş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kudüs'e odaklanılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan itibaren Kudüs'te yaşanan yönetsel değişimi meydana getiren ayaklardan olan iskân politikaları çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda I. Dünya Savaşı'ndan itibaren bölgede değişen egemen gücün, bu egemenliğini sağlayıp yürütmesi için mimari ve kentsel bazda hangi politikaları nasıl uyguladığı, sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmeye alınmıştır.

Kudüs ile ilgili askeri, siyasi, sosyolojik, tarihi, ekonomik, coğrafi gibi birçok çalışma alanı mevcuttur. Bu alanlar bir bölgenin toplumsal katmanlarındaki dönüşümün yönlendirici dinamiklerini oluşturmaktadır. Makalede bu dinamiklerin ne şekilde temellendirildiği, dayanakları ve uygulama yöntemlerinin mimariyi "bir araç olarak" nasıl kullandığını açıklanmaya çalışılmıştır. Mimariyi bu konuda araç olarak kullanmak için yaptırım bazında üretilen iskân politika ve uygulamalarıyla hâkim gücün mevcut coğrafyaya nasıl yayıldığı gösterilmiştir. Bu yayılım sırasında mekânsal adaleti hiçe sayan uygulamalarla şehir ve mimari dokunun tahrip edildiği ortadadır. Bu bağlamda üretilen politikalar ve mimarinin kolonileştirmede aracı olarak kullanılması ilk ve tek olmamakla beraber, Kudüs'ün üç semavi din için kutsal kabul edilmesi ve dünya kamu oyunundaki önemiyle, bölge seçkin bir örnek özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İskân Politikaları, Kentsel Müdahale, Mekânda Adalet, Kudüs

Abstract

Policies of the sovereign state in a region affect the life of the people as well as shape the cities and architectural fabric in the region. It is seen that the new state established in the region with the change of sovereignty pursues various policies aimed at strengthening its power. The policies carried out in cases where the process of change is carried out by occupation proceed more subtle, whereas the effects of these policies are felt more intensely.

In the study, "settlement policies", which is one of the types of policies used for these situations, was examined and focused on Jerusalem, which was accepted as sacred for all three heavenly religions and hosted many civilizations. Settlement policies, which are one of the pillars that have brought about the administrative change in Jerusalem since World War I, constitute the main subject of the study. In this context, it has been evaluated together with the results and which policies and how it has implemented on the architectural and urban basis in order to ensure and carry out the sovereignty of the changing sovereign power in the region since the First World War.

There are many fields of study related to Jerusalem such as military, political, sociological, historical, economic and geographical. These areas constitute the driving dynamics of the transformation in the social layers of a region. In the article,

it is tried to explain how these dynamics are grounded, their basis and how the application methods use architecture "as a tool". With the settlement policies and practices produced on the basis of sanctions in order to use architecture as a tool in this subject, it has been shown how the dominant power has spread to the existing geography. It is obvious that during this spread, the city and architectural texture were destroyed by practices that disregard spatial justice. In this context, the use of the policies and architecture as a tool in colonization is not the first and only; but Jerusalem is considered sacred for three heavenly religions and the region is a distinguished example with its importance in the world public opinion..

Keywords: Settlement Policies, Urban Intervention, Spatial Justice, Jerusalem

Giriş

Şehir bir halkın yaşantısının, kültürünün ve medeniyetinin somut bir yansımasıdır. Şehrin biçimlenişi, ortak kullanım alanları ve binaların tasarımı ise üzerinde yaşayan insanlardan izler taşır. Bu bağlamda bir şehir ne kadar çeşitli medeniyeti barındırırsa o kadar farklı değerleri ve mimari eserleri de biriktirmiş denebilir.¹ Bu zenginliklere sahip güzide şehirlerden olan Kudüs, üç semavi din için kutsal kabul edilmesiyle bu üç medeniyete ait izleri taşımaktadır. Kudüs'ün sahip olduğu kültürel zenginlikleri barındırıp muhafaza edebilmesi, farklı medeniyet tasavvurundaki sakinlerinin ne derece toplumsal barış içinde yaşadığının bir göstergesidir. Ancak son yüzyılda Kudüs'ün geçirdiği yönetsel değişimin ardından organik dokusunda da tahribatların oluştuğu gözlenmektedir. Çalışma engin kültür birikiminin tezahürüyle oluşan Kudüs'ün organik şehir dokusundaki bu tahribatın nasıl gerçekleştiğini açıklamayı amaçlamaktadır.

Kudüs hem tarihte hem de günümüzde farklı milletlerin ilgisini çekerek dünyada gündem olmuştur. Bu ilginin bir neticesi olarak Kudüs'le ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların büyük bir bölümü şehrin kutsiyeti, tarihi, veya politik süreçleri üzerine yoğunlaşmıştır. Şehrin mimarisi ve kent dokusuna dair yapılan çalışmalar ise çok sınırlıdır.

Bu çalışmada Kudüs şehri ve mimarisine yönelmek adına; Osmanlı tapu tahrir defterleri, mühimme defterleri ve şer'îye defterleri kaynaklı vakıf eserlerini anlatan çalışmalar taranmıştır.

Kudüs'ün değişimini anlamak için bu dönüşümü tetikleyen sebepler, "Kudüs Şehri" başlığı altında tarihi süreçleriyle birlikte açıklanmıştır. Bu kısım için Kudüs'ü tüm yanlarıyla inceleyen Zekeriya Kurşun ve Ali İhsan Aydın'ın '100 Soruda Kudüs' kitabı başlıca kaynak olmuştur.

Kudüs'ün son yüzyılda yaşadığı değişimi okumak adına İsraili mimar Eyal Weizman'ın çalışmaları takip edilmiştir. Bu çalışmalar şehirde hangi politikaların hangi amaçla kullanılıp nasıl sonuçlar verdiği hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu çalışmalarla elde edilen bulgulara paralel olarak İsrail'in uyguladığı politikalar Besime Yücel'in "Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu" başlıklı yüksek lisans tezi ve diğer belirtilen kaynak çalışmalarıyla analiz edilerek sınıflandırılmıştır. Bu araştırmalara ait haritalar, çeşitli elektronik kaynaklardan taranıp çalışmaya görsel veri olarak eklenmiştir. Demografik yapı ile ilgili bölümlerde ise Yahudi göçlerini anlatan ve Osmanlı tapu tahrir defterleri kaynaklı çalışmalardan faydalanılmıştır.

Yapılan literatür çalışması sonucu, şehrin dönüşümündeki en etkili faktörün yönetimi elinde bulunduran güç tarafından uygulanan iskân politikaları olduğu görülmüş ve makalede bu iskan politikalarını açıklanmıştır.

1. Kudüs Şehri

Kudüs; Lut Gölü, Akdeniz doğu sahilleri ve Taberiye Gölü arasında bulunan Filistin bölgesindeki en önemli şehirdir.² Lut Gölü'nün batısından 24 km, Akdeniz kıyılarından kuş uçuşu 52 km uzaklıkta

¹ Ökten,2015

² Kurşun ve Aydın 2018, s. 19

bulunan şehir, sarp tepelerle dolu alanda kuruludur. Eski kent denizden 635 mt-790 mt ve komşu vadilerden 100 mt yükseklikte bulunmaktadır.³

Tarıma elverişli arazilerinin bulunmaması, ticaret yollarının üzerinde konumlanmaması ve ayrıca stratejik öneme de sahip olmamasına rağmen birçok devlet tarafından rağbet görüp tarih boyunca çeşitli uygarlıkların idaresinde yönetilmiştir.

Yazılı kaynaklara göre Kudüs'ün kurucusu olan Yebûsiler, şehri dağlık bir bölgede ve yüksek bir tepe üzerine kurmuşlardır. Mısır'dan çıkıp Kudüs'e yönelen İsrailoğulları, Hz. Yuşa döneminde Kudüs'e girebilmiş ancak Yesucilerden şehri alamamışlardır. Sonrasında Kudüs, Hz. Davud döneminde Yecusilerden alınmış ve böylece Yahudiler ilk kez yerleşik düzene geçerek bir devlet kurmuşlardır. Hz. Davud'un ardından Hz. Süleyman ile en parlak dönem yaşanmış ve bu dönemde yapılan "Süleyman Mabedi" bu hâkimiyetin sembolü olmuştur.⁴

Hz. Süleyman'ın ardından görkemli hükümdarlık kuzeyde İsrail Krallığı ve güneyde Yahuda olmak üzere ikiye ayrılmış ve Kudüs, güney bölümün başkenti olmuştur. İsrail Krallığı M.Ö. 724'te Asurlular tarafından, Yahuda Krallığı ise Süleyman Mabedi ile Babil Kralı Nebukadnezar tarafından milattan önce 586'de yıkılmış ve bazı Yahudiler sürgün edilmiştir.⁵

Babil'den sonra şehir sırasıyla Persler, Büyük İskender ve Mısır'ın hükümdarlığı altına girmiştir. Hz. İsa'nın dönemi, MÖ 63'de başlayan Roma hâkimiyeti dönemine rastlar. Zamanla ayaklanan Yahudilerin isyanını bastıran Romalı komutan Titus MS 70'te şehri yerle bir etmiştir. MS 135'te ise İmparator Hadrianus bölgede kurulmaya çalışılan Paganist şehri tamamlamıştır.⁶

Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabulüyle, Yahudiler tamamen Kudüs'ten sürgün edilmiştir. Hz. Ömer'le birlikte Kudüs'ün idaresi ilk kez Müslümanların tarafına geçmiştir. Hz. Ömer halka eman verip, Kudüslülerin dini özgürlüklerini diledikleri gibi yaşayabileceğine dair ferman yayınlamıştır.⁷ Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethine kadar Yahudiler Kudüs'e girememiş bundan sonra da bölgedeki en rahat süreçlerini Müslüman yönetimi altında yaşamışlardır.⁸

Şekil 1: Kible Mescidi ve Kubbe'tüs-Sahra

³ Kudüs, 1986

⁴ Kurşun ve Aydın ,2018, s. 24-25

⁵ Öksüz, 2018, s. 10

⁶ Kurşun ve Aydın, 2018, s. 26

⁷ Özbay, 2019, s. 16

⁸ Arslantaş, 2011, s. 657

Kaynak: "Jerusalem" ([https://en.wikipedia.org/wiki/File:Jerusalem-2013\(2\)-Aerial-Temple_Mount-\(south_exposure\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Jerusalem-2013(2)-Aerial-Temple_Mount-(south_exposure).jpg))

Hız. Ömer Harem-i Şerif bölgesinin içinde Kible Mescidini inşa ettirmiştir. Dört Halife devrinden sonra Şam merkezli kurulan Emevi Devleti, Şam'ın Kudüs'e olan yakınlığı ve İslamiyet'teki kutsallığından dolayı bölgeye ayrıca önem göstermiştir. Emevilerden olan Abdülmelik bin Mervan zamanında Harem-i Şerif bölgesine Kubbet'üs-Sahra inşa edilmiştir. Görkemli bir yapı olan Kubbet'üs-Sahra'nın yapılışının nedenlerinden biri Halife Mervan'ın Mekke'deki rakibi Abdullah b. Zübeyr'e karşı bir hareket olarak İslamiyet'in Mekke ve Medine'den sonra en kutsal bölgesini öne çıkarma çabasıdır. Bir diğer neden olarak da Harem-i Şerif'in yanında tüm ihtişamıyla duran Kamame Kilisesi'nin karşısına en az onun kadar ihtişamlı bir yapı yapma niyetidir. Kubbet'üs-Sahra bugün de Kudüs'ün Müslümanlar için en önemli sembollerinden olup, günümüze kadar büyük ölçüde ilk haliyle gelmiştir. Emevilerden sonra gelen Abbasiler depremlerle zarar gören mescitleri onarmıştır. Abbasilerden sonra şehir sırasıyla Tolunoğullarının, İhşidilerin ve sonra Fatimilerin bir asır kadar egemenliği altında kalmıştır.⁹

Fatimilerin ardından çeyrek asır boyunca Selçuklu-Türkmen hâkimiyetinde kalan Kudüs, 1099 yılında Haçlıların eline geçmiştir. Tankred komutasındaki Haçlılar Kubbet'üs-Sahra ve Kible Mescidi'nin kutsallığına bakmaksızın tüm şehri yağmalayıp, tüm Müslüman ve Yahudileri kılıçtan geçirmişlerdir. Kubbetü's-Sahra'nın üzerine haç dikilmiş ve o zamana kadar açıkta duran kayanın (kutsal taş) üstü örtülüp üzerine bir mihrap oturtulmuştur. Mescid-i Aksâ Camii üzerinde değişiklikler yapılarak cami, kralların sarayı haline getirilmiştir. Yanı başındaki alan ise Templier Tarikatı'nın kullanımına verilmiştir. Bunun dışında şehirde büyük bir değişiklik olmamıştır. Kudüs eski görünüşünü genel olarak korumakla birlikte bir Hristiyan şehri haline gelmiştir. Haçlıların Kudüs'ün çevre şehirleriyle birlikte kurduğu Kudüs Krallığı, 4 Temmuz 1187'de Selahaddin Eyyubi tarafından yok edilmiş ve 2 Ekim 1187'de şehre girilmiştir.¹⁰

1250'lerde Kudüs, Eyyubiler ve Memlüklüler arasında el değiştirse de 1260'tan Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar Memlüklü hâkimiyetinde kalmıştır. Memlüklüler, Haçlılardan sonra enkaz haline gelmiş Müslüman şehrini ihya ve inşa çabasıyla yaklaşık elli medrese ve vakıf kurmuştur. Tenkiziyye, Basitiyye, Eşrefiye ve Sultaniye medreseleri günümüze kadar ulaşabilenlerden bir kaçıdır.¹¹

Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Memlüklere karşı aldığı zaferle, Suriye toprakları Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlı ordusu Suriye topraklarından önce Filistin topraklarına, ardından da Kudüs'e girmiştir. Bu dönemden I. Dünya Savaşı'na kadar Kudüs, Osmanlı idaresinde kalmıştır.¹² Bu döneme kadar Kudüs'e hâkim olan İslam Medeniyetinin kuşkusuz en büyük eserleri, Mescid-i Aksa gölgesinde yapılan yapılardır. Mescid-i Aksa'nın 144 dönümlük arsasının üzerinde yaklaşık 200'ü aşkın anıtsal eser bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Kible Mescidi, Kubbetü's-Sahra'nın yanındaki yer üstü ve yer altı mescitleri, namazgâhlar, minareler, kubbeler, medrese binaları, revaklar, umumi müştemilatlar, bölgeye giriş kapıları, Mescid'i Aksa'ya bitişik olan müştemilat binaları ve surlardır.¹³ Şehrin geneline bakıldığında ise tarihi yapıların çoğunun Osmanlı izleri taşıdığı görülmüştür. Yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti altındaki Kudüs'te birçok cami, mescit, medrese, çeşme, hamam, kemer, çarşı, imarethane gibi yapılar inşa edilirken, şehrin sur ve kapılarını da onarılmıştır.¹⁴

Hız. Ömer'den bu yana tüm İslam devletleri Kudüs'ü, onun verdiği ferman çerçevesinde idare etmişlerdir. Böylelikle şehirde dini özgürlüklerin sağlandığı, güven ve huzur içinde yaşanan bir şehir modeli sergilenmiştir. Hristiyanların kendi mezhep çatışmalarından dolayı Kıyamet Kilisesi'nin anahtarının Müslüman bir ailede durması ve kapıyı açıp kilitlemenin bu ailenin sorumluluğunda

⁹ Kurşun ve Aydın, 2018, s. 43-49

¹⁰ el-Aseli, K.C. 'Kudüs'

¹¹ Kurşun ve Aydın, 2018, s.60-61

¹² Kurşun ve Aydın, 2018, s.71-72

¹³ http://www.passia.org/media/filer_public/67/73/67730ca8-a5ec-4c08-a9e5-a574688852b6/aqsa-tr-compressed.pdf.

¹⁴ <https://mirasimiz.org.tr/upload/Dokuman/opt-kudus-tarihi-osmanli-eserleri-F50S4JP37R9AM3C66CLS.pdf>

olması ya da Yahudilerin giremediği bu kiliseye Müslümanların girilmesine izin verilmesi Müslümanların bölgedeki dengeleyici unsur oluşturmasının örneklerindedir. Modern dünyanın müdahalesine kadar İslam topraklarında yaşayan hiçbir Yahudi için İslam dünyasının başka bir bölgesinde yaşamının bir farkı olmayıp, göçe ihtiyaç duymaması bunların kanıtlarındandır.¹⁵

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, önce İngiliz mandasına giren bölge sonrasında Ürdün lejyonu ve İsrail işgallerine maruz kalmıştır.¹⁶ 100 senede üç farklı yönetimin himayesinde kalmasından dolayı değişen dengeleri anlamak için öncelikle şehrin I. Dünya Savaşı ve sonrasında değişen demografik yapısı incelenecektir.

1.2. I. Dünya Savaşı Öncesi Kudüs'ün Demografik Yapısı

16. yüzyıl Osmanlı yönetimindeki Kudüs'te nüfus yoğunluğu büyükten küçüğe; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler şeklinde sıralanmaktadır. Hatta bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kudüs sancağına göç eden Yahudilerin sayısı, aynı bölgedeki Safed sancağına göç edenlerden daha azdır. 16. yüzyılın sonuna doğru keşfedilen ağlama duvarı bile bu ikamet tercihlerini değiştirmemiştir.¹⁷

Dönemin nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar; Anadolu, Hindistan, Orta Asya ve Kuzey Afrika'dan gelenlerle Araplardan meydana gelmektedir. Hristiyanlar ise Süryânî, Ya'kübî, Ermeni, Rum, Melkitî, Sırp, Frenk ve Gürcü gruplarından oluşmuştur. Bu yüzyılda İspanya'dan sürülen Yahudilere, Osmanlı tarafından Kudüs'e yerleşme izni verilmesi, bölgedeki Yahudi nüfusundaki kısmî artışa neden olmuştur. Yahudiler 1538'den itibaren üç mahalle halinde kaydedilmiştir. 18. yüzyıl sonunda 14.000 kişiyi aşmadığı düşünülen Kudüs nüfusunu, A. Bonne 19. yüzyılın ilk yarısında 12.000 civarında olduğu belirtmiştir. Osmanlı tahrir verileri de bu bilgiyi doğrular nitelikte olup 11.682 kişilik nüfusun 6184'ünün Müslüman, 3744'ünün Hristiyan ve 1790'ının Yahudilerden oluştuğunu göstermektedir. Ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru Kudüs nüfus verileri Osmanlı ve Avrupa kayıtları arasında farklılıklar bulunmaktadır. 1914'teki verilere bakıldığında ise Arthur Ruppın'e göre 45.000 olan Yahudi nüfusu, Osmanlı nüfus istatistiklerine göre 18.190'dır.¹⁸

Filistin'e ilk ciddi Yahudi göçü Osmanlı belgelerine göre Mayıs 1880'de Belka sancağına yapılan göçle başlamıştır. Bu tarihten sonra Yahudilerin Filistin'deki Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde göç ettikleri görülmektedir.¹⁹

1903'te gerçekleşen ikinci büyük göçle gelenler, siyasi ve ekonomik alanda yetkin ve aktif rol oynayan Yahudilerdir. Bu tarihten sonra Filistin topraklarında dinselden öte politik algılamayla partiler kuran, toplumsal gruplanmalar oluşturan Yahudi grupları, söz sahibi olmaya başlamıştır.²⁰ I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında sayıları 8650'yi bulan Yahudilerin örgütlenmesi ve dünya kamuoyunda yürüttükleri politikalar, Filistin topraklarında bir yönetim değişimini amaçladıklarını göstermektedir (Tablo 1).

¹⁵ Aslantaş, 2011

¹⁶ Ataöv, 1981

¹⁷ Öksüz, 2016, s. 20

¹⁸ El-Aseli, K.C. 'Kudüs'

¹⁹ Aslan, 2011, s. 57

²⁰ Balcı, 2004, s.15

Tablo 1: Filistin'de oluşturulan koloni ve ağlarla değişen Yahudi nüfusu

Yıllar	Kırsal Nüfus	Musevi Arazileri (Dönüm)	Yerleşim Merkezi	Çiftlikler
1882	480	22.530	6	-
1890	2960	104.630	14	-
1900	5210	218.170	22	705

Kaynak: Topkar, K. (2015), *Templer ve Yahudiler: Osmanlı Filistin'inde Alman Kolonileri (1869-1917)*. İstanbul: Ordaf.

2. Kudüs'ün Son Yüzyıldaki Politik Değişim Süreci

İsviçre'deki Basel şehrinde yapılan kongrede, Theodor Herzl tarafından 1896'da yazılan, Yahudilerin kendi devletini kurmasını savunan "Der Judenstaat" adlı kitap tartışılmıştır. Kongre sonunda yayınlanan Basel programında, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması ve buna uygun olarak Yahudi teşkilatlarının harekete geçmesinin kararı alınmıştır. 1897'den önce Filistin'e gelmeye başlayan Yahudilerin bu tarihten 1903'e kadar sayıları 25.000'e ulaşmıştır. Sonrasında Osmanlı yönetimindeki Filistin'e 1904-1914 tarihleri arasında 40.000 kişilik ikinci Yahudi göç dalgası gelmiştir.²¹

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz komutasındaki Hint, Anzak, Arap ve Fransızlardan oluşan bir ordu son olarak Kudüs'e ilerlemiştir. Osmanlı, yapılacak savaşta kutsal toprakların zarar görmesinin önüne geçmek adına, 8 Aralık 1917'de savunma birliklerinin şehri tahliye kararını vermiştir. Şehrin tahliye emrinin ertesi günü, İngilizler Kudüs'e girmiştir.²²

İngilizler bölgede kurulacak Yahudi kolonileriyle buradaki hakimiyetini artırmak istiyordu. İngilizler I. Dünya Savaşı sırasında da Gönüllü Siyon Birlikleri'ni kendi tarafında, Osmanlı'ya karşı savaştırmıştır. Ayrıca İngilizlerle birlikte uyguladıkları bu Yahudi politikasıyla, Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla kaybettiği güçlü müttefikinin yerine Yahudi zengin ailelerin yönetimindeki Amerika'yı koyabilmişti. Bütün İngiliz taraftarı politikaların karşılığı olarak Weizmann, Lord Rothdchill'i yanına alıp İngiliz dışişleri bakanı Balfour'u 19 Haziran 1917'de ziyaret ederek Filistin'i yurt edinme konusunda desteklerini talep etti. 2 Kasım 1917'de ise Arthur Balfour, Lionel Walter Rothschild'e Britanya Hükümeti'nin Yahudilerin Filistin'de yurt edinmeleri için gerekli desteği vereceklerine dair bir deklarasyon yapmıştır. Böylece Teodor Herzl'in önerdiği Yahudi Devleti'ne adım adım ulaşıyordu.²³

1920'de yapılan San Remo konferansında bir araya gelen İtilaf Devletleri ve bağımsız gözlemci olarak katılan Amerika Birleşik Devletleri biten dünya savaşı sonrasında yapmayı düşündükleri yeni dünya düzeninde mutabakata varmayı planlıyorlardı. Konferansın Filistin ile ilgili olan kısımları aslında, Filistin'in İngiliz mandasına verilmesiyle burada Yahudi devletinin kurulmasına zemin hazırlanmasını içeriyordu. Nitekim Waizmann, Nahom Sokolow ve Herbert Samuel bu konferansa katılarak Filistin'in İngiliz mandasına geçmesini savunan bir rapor sundular. Buradaki amaçları Balfour Deklarasyonu'yla elde ettikleri tavizleri İngilizler kanalıyla hayata geçirmekti. San Remo konferansının ardı sıra İtilaf Devletleri'nin aynı amaçlarla imzaladıkları tüm antlaşmalarda da San Remo kararları esas alındı.²⁴

1922 yılında Filistin'deki İngiliz mandasının Milletler Cemiyeti tarafından tanınmasıyla uluslararası meşrutiyyet de kazanmış oldu. Ancak devam eden Yahudi göçü, bölgedeki Arapların ayaklanmalarına neden olmaktadır. 1936'daki Arap ayaklanmasını bastırmak amaçlı Lord Peel'in başkanlığındaki bir komisyon Filistin'e gönderildi. Komisyon, Filistin'i Araplar ve Yahudiler arasında

²¹ <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/192219-israil-filistin-sorununun-tarihcesi-1897-den-2018-e>

²² Kuşun ve Aydın, 2018, s. 164

²³ Kuşun ve Aydın, 2018, s. 159-162

²⁴ Kuşun ve Aydın, 2018, s. 181-182

bölerken, Kudüs ve Betlehem gibi birkaç kentte yine İngiliz mandasının olması gerekliliğine dair bir rapor yayınladı. Yahudilere de Filistin topraklarında yer verilerek devlet kurmalarını önermiş olan bu rapor, Araplar tarafından kabul görmedi. Eylül 1937’de toplanan Pan Arap Kongresinde gündeme getirilen raporun, Arap liderleri tarafından da kabul edilmemesinin ardından, Arap liderlerinin başını çektiği bir dizi ayaklanmalar başladı.²⁵ Bu ayaklanmaların bölgedeki diğer ayaklanmalardan farkı, hedefe Manda yönetimi ve Yahudilerin yanındaki Arapları koymasındaydı.²⁶ Arapları kaybetmek istemeyen İngilizler, giderek büyüyen ayaklanmalara karşı, manda yönetimi olarak geri adım atıp 1938’de Sir John Woodhead başkanlığında başka bir komiteyi bölgeye gönderdi. Komitenin 1939’da hazırladığı rapor gelecek beş yıl için Yahudi göçüne kısıtlamalar getirirken, on yıl içinde Filistin Devleti’nin kurulması ve toprak satışının sınırlandırılmasına dair maddeler içeriyordu. Ancak rapor hem Araplar hem de Yahudiler tarafından kabul görmediği gibi, Yahudilerin tepkisine yol açtı. Bu rapordan sonra artık Yahudiler eski müttefikleri olan manda yönetiminin sona ermesi yönünde politika gütmeye başladılar.²⁷

Yahudilerin yıpratma politikaları, 2 Nisan 1947’de İngilizlerin, Filistin meselesini henüz iki sene önce kurulmuş olan Birleşmiş Milletlere götürmesiyle sonuçlandı.²⁸ 29 Kasım 1947’de toplanan BM Genel Kurulu kararına göre, Filistin üç bölgeye ayrıldı. Kudüs ve Beytullahim’in etrafını çevreleyen bir küçük bölge BM güdümündeyken, Filistin topraklarının %56’sı Yahudilere, %42’si Filistinlilere verilecekti. Yahudiler, kendilerine verilen ve fazlasıyla Arap nüfusunu barındıran topraklarda İngiliz yönetiminin çekilmesini beklemeden, İsrail Devleti’ni kurdular.²⁹ Bölgede dengeler değiştiği bu durum bölgenin en önemli şehri olan Kudüs’ü de etkilemekteydi.

I. Dünya Savaşı sırasında Kudüs’ün işgaline kadar şehrin yönetimi Kudüs Belediyesi’nde idi. İşgalin ardından önce İngiliz askeri yönetimine sonra İngiliz mandasına geçen yönetim, 1948 savaşına kadar Kudüs’ü bir bütün olarak kabul ediyordu. I. Dünya Savaşı sonrasında sur içi ve sur dışı olarak ayrılıp, sur içindeki bölgenin batısı İsrail tarafından işgal edildi. Sur içi ve doğusu ise Ürdün Devleti’nin kontrolünde kaldı. 1967 savaşından sonra İsrail Doğu Kudüs’ü de işgal etti.³⁰ Tarihte Altı Gün Savaşları olarak bilinen 1967 savaşının sonunda Doğu Kudüs’ün ilhak süreci başlamış olmakla birlikte, etrafındaki Yahudi yerleşmelerinin de genişletilme çabasına girildi.³¹

Şekil 2: Kible Mescidinde Nurettein Zengi tarafından yapılan minber (sağda) ve fanatik bir İsraili tarafından yakılmış hali (solda)³²

²⁵ Balcı, 2004, s. 17-23

²⁶ Elpegel, 1999, s. 90

²⁷ Taylor, 2000, s. 76

²⁸ Balcı, 2004, s. 17-26

²⁹ Polat, 2017, s. 10

³⁰ Kuşun ve Aydın, 2018

³¹ Arı, 2012, s. 300

³² <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/selahaddin-minberini-kule-ceviren-o-yangin-ve-bir-rivayet>

1967 savaşından sonra Müslümanlara olan baskılar artmaya başlamış ve özellikle Yahudiler için büyük öneme sahip Süleyman Mabedinin yeri olan Mescid-i Aksa'ya baskınlar düzenlenmiştir. 21 Ağustos 1969'da Kible Mescidinde, fanatik bir İsraili tarafından yangın çıkartıldı. Yangının en vahim sonucu ise Nurettin Zengi tarafından Halep'ten Kible Mescidine getirilen minberin yanmasıdır (Şekil 2). Sonrasında ancak 2007'de mevcut fotoğraflarıyla bu minberin bir kopyası yapıp yerine konulabilmiştir.³³

1948 yılındaki savaştan sonra BM Genel Kurulu kararına göre; Kudüs şehri uluslararası bir statüye sahip olacak ve BM'in atayacağı bir müteveli heyeti tarafından yönetilecekti. 1967 savaşına kadar Kudüs'e uluslararası bir statü verilmesi de Ürdün ve İsrail arasında bölünmüş yapısına BM itiraz etmedi. Ancak 1967 savaşıdan sonra İsrail'in bölgeyi işgali ve hukuksuz yerleşimi BM tarafından her fırsatta eleştirildi. BM'e göre Kudüs'deki %81 Müslüman ve diğer kısmı da Hristiyanlardan oluşan demografik yapı değiştirilmemeliydi. Fakat İsrail Batı Kudüs'ün yanında doğu Kudüs'ü de hâkimiyeti almaya çalışıyor ve bu bağlamda yerleşim faaliyetleri yürütüyordu. BM Genel Kurulu gibi Güvenlik Konseyi de İsrail'i "işgalci güç" olarak tanımlıyordu. 1967'den 2016'ya kadar BM Güvenlik Konseyi, Kudüs'ün statü değişikliğine yönelik on dört karar almıştır. Ayrıca 2004 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na taşınan meselede, Doğu Kudüs'ün Filistin'in bir parçası olduğu ve buradaki İsrail tarafından yürütülen politikaların hukuksuzluğu tescil edilmiştir.³⁴ Ancak tüm bunlara rağmen İsrail giderek büyüttüğü işgal alanlarını, sürdürdüğü politikalarla devamlı genişletmiştir.

Yukarıdaki metinlere göre, yüzyıllardır bir devlet altında yaşayamayan Yahudiler, bu istekleri gerçekleştirecek bir bölge olarak Filistin'i uygun görmüş ve bölgeyi ele geçirmek için planlar kurmaya başlamışlardır. Ancak en önemli sorunlarından biri bölgedeki nüfuslarının azınlıkta kalmasıdır. Zira o dönemde en yoğun nüfusa Müslümanlar sahiptir. Bu bağlamda bölgeye Yahudi göçleri ve belirli iskân politikalarıyla bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. Ancak bir yeri işgal etmenin ötesinde orada "yerleşimci" olmak, o bölgede "yerli" olmakla aynı şey değildir. Bölgedeki aidiyetliğini ispatlama çabasındaki İsrail, askeri kuşatmanın ötesinde biz dizi iskân politikalarıyla işgalini artırıp yerleşmeye çalışmaktadır. Kudüs için bu çabayla oluşturulup uygulanan iskân politikaları, aşağıdaki dört alt başlık altında incelenmiştir.

2.1. Demografik Yapı Üzerinden Uygulanan İskân Politikaları

BM'in bölünme kararının ardından 1949'a kadar sürekli çatışmalar gerçekleşti. Uzun müzakerelerin sonunda İsrail, Filistin topraklarının %77'sini ele geçirmiş oldu. Gazze Mısır'a, Batı Şeria ve Doğu Kudüs de Ürdün'e bırakılmıştı. Ancak yeni sınırlar ne Arapları ne de Yahudileri tatmin etmediğinden iki taraf da kendi içinde teşkilatlanma ve güçlenme çabasındaydı. İsrail ayrıca kendi içinde komşusu olan Arap ülkelerine tampon bölge oluşturacak şekilde işgallerini sürdürürken, uyguladığı baskıcı rejimle de güvenlik sağlamaya çalışıyordu. İşgallerini genişletmek adına Haziran 1967'de Ürdün, Mısır ve Suriye'ye hava saldırısı düzenledi. "Altı Gün Savaşları" olarak anılan bu savaşların ardından İsrail, topraklarını ikiye katladı. Savaşı takip eden iki ay içinde İsrail, işgal altındaki topraklarda bir nüfus sayımı yaptı. Nüfus sayımına göre bölgede yaklaşık 1.000.000 Filistinli bulunmaktaydı. Bunların, yaklaşık 660.000'i Batı Şeria'da ve yaklaşık 350.000'i Gazze Şeridi'ndeydi. Bu rakamlara, 1967 savaşı sırasında veya sonrasında İsrail'den kaçan veya sınır dışı edilen Filistinli mülteciler dâhil edildi.³⁵

İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgal ettikten sonra 1967 yılının Haziran ayında, 7000 hektarlık Batı Şeria toprağını ilhak ederek yeni Kudüs belediye sınırını oluşturdu. Bu belediye sınırı, Filistinlilerin yoğun olduğu bölgeleri dışarıda bırakıp seyrek olduğu bölgeleri dâhil edilerek İsrail'in

³³ Kurşun ve Aydın, 2018, s. 213

³⁴ Kurşun ve Aydın, 2018, s. 218,219

³⁵ <https://www.btselem.org/jerusalem>

siyasi, ekonomik ve demografik çıkarları doğrultusunda, Kudüs’de Yahudi çoğunluğunu artırmaya yönelikti.³⁶

Birçok sömürü şehrinde olduğu gibi Kudüs’te de yerli sakinleri mahallelerinde idare etmek için beklenmedik kontrol noktalarında anklavlar³⁷ vardır. Mimar Weizman’a göre İsrail’in Kudüs için yaptığı planlamalarda Filistinli sakinler için düşünülen, bu sakinlerin yaşadıkları alanı terk etmeleriydi. Bu paralellikte üç Yahudi yerleşimciye bir Filistinli karşılık gelecek şekilde yerleşim yerleri planlanarak demografik denge sağlanmaya çalışılmıştı. Ancak Filistinli nüfusun daha yüksek olan büyüme oranı, İsrail’in bu politikası tarafından bir “tehdit” olarak algılanıyordu.³⁸

1993 yılında hükümetin, şehir için %28 Arap, %72 Yahudi nüfusu olmalı yönündeki kararını uygulamak için yerel yönetim, konutlandırma potansiyelini artırıp şehir planlamalarının ana hatlarını buna göre düzenliyordu.³⁹ Her ne kadar İsrail, bu nüfus oranını korumak amaçlı planlamalar yapsa da belirlediği hedefin gerisinde kalmıştır. 2005 yılında Kudüs’ün kayıtlı 650.000 sakininin üçte birlik kısmını Araplar oluşturmuştur.⁴⁰

Şekil 3: Filistin Mahallelerindeki İsrail Yıkımı

Kaynak: “Al-Bustan Neighborhood – Garden of the King” Fotoğraf: Ofir Feuerstein
(https://www.btselem.org/sites/default/files2/library/20090319_silwan_demolition_ofir_feuerstein_full.jpg)

Mimar Nathan Marom tarafından hazırlanan “The Planning Dreadlock: Planning Policies, Land Regularization, Building Permits and House Demolition in East Jerusalem” adlı rapora göre yerel yönetim, 1967 yılından bu yana Yahudi kökenli İsrailliler’e yılda ortalama 1500 adet inşaat ruhsatı verip Doğu Kudüs’ün her kısmında Yahudiler için 90.000 konut birimi inşa ederken, Filistinlilere yıllık ortalama sadece 100 inşaat ruhsatı vererek 25.000’den fazla konut birimi açığıyla Filistinliler için bir konut krizi oluşturmayı başardı. Ruhsat alma imkânı olmayan Filistinliler, konut ihtiyacını “yasa dışı” evler inşa ederek gidermiştir. Ancak bu yasa dışı evlerin birçoğu yerel yönetim tarafından yıkılmıştır. Mimar Nathan Marom raporunda, 18.000’den fazla binanın (Doğu Kudüs’te Filistinlilerin yaşadığı konut birimlerinin yarısı) yasadışı olarak inşa edildiğini yazmıştır. 1987 ile 2004 yılları

³⁶ <https://www.btselem.org/jerusalem>

³⁷ Anklav: Anklav toprak, bir ülkenin başka bir ülke tarafından kuşatılmış toprak parçasıdır. Diğer devlet sınırları içerisinde kalan bu toprak parçası bir devletin toprağı olabileceği gibi bağımsız bir devlet de olabilir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Anklav_ve_eksklav)

³⁸ Weizman, 216, s. 77-78

³⁹ Felner, 1995

⁴⁰ Weizman, 216, s. 79

arasında bu konutların yaklaşık 500'ü yıkılmıştır. İkinci İntifadanın⁴¹ başlangıcından bu yana yıkım oranı artış göstermiş, yalnızca 2004 yılında 120 ev yıkılmıştır (Şekil3).⁴²

Demografik dengeye müdahale etmek amaçlı yapılan diğer iskân politikası ise yeni inşa edilen Yahudi merkezlerini, Filistin mahalle ve köyleri arasında sıkıştırılarak bu mahalle ve köylerin büyümesini engelleme çalışmasıdır. Örneğin; Fransız Tepesi ile Ramat Eşkol adındaki Yahudi mahalleleri, Filistinli mahallesi olan Şuafat'ı ve Şeyh Jarrah mahallelerinin bağını kopardığı gibi, Şey Jarrah Mahallesi'nin kesintisiz kentsel dokusunu da bozmuştur. Gerçekten de yeni Yahudi mahalleleri Yahudi nüfusuna katkı sunmanın yanında, Kudüs'ün bir Filistin şehri olarak işlev görmesini engellemenin ve Kudüs'te bir Filistinli olmayı zorlaştırmanın önünü açmıştır.⁴³

Mahallesi'ni ile Şeyh Jarah Mahallesi'nden Filistinlilerin Eski Şehriyle, planlama, Kudüs'ün Filistin yerleşmelerinde aşırı kalabalıklaşmasına ve emlak fiyatlarının da aşırı yükselmesine neden olmuştur. Birçok kişi bu sebeple Kudüs yerleşimlerinden ayrılp, Batı Şeria'daki yakın köy ve kasabalara gitmiştir. Kudüs'ü terk eden Filistinliler, devlet ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkından mahrum olmanın yanında, İsrail'e girip burada çalışma özgürlüğü veren "İsrail sınırları içinde ikamet etme" statüsünü de kaybetmiş oluyordular.⁴⁴

Geçmiş 40 yılda, 50.000'den fazla Filistinli ikamet statüsünü bu şekilde kaybetti. Bunların dışında kalan on binlerce Filistinli ise yerel yönetim sınırlarının dışına taşındı, ancak bu hakları kaybetmemek ve İsrail'e çalışma amacıyla sık sık gelebilmek için şehirde bir konut kiralamayı tercih etti. Kudüs'ün etrafındaki ayırma duvarının güzergâhının belirlenmesinde etkili olan faktörlerden biri de bu Filistinlileri şehrin dışında bırakma ve bu açığı kapatma hedefiydi. Kudüs'ün Filistinli sakinleri bugün duvarın hangi tarafında yaşayacaklarını belirleyecek sorunlu bir seçim ile karşı karşıyadır. Birinci seçenek yapı inşa etmelerine izin verilmeyen kalabalık ve pahalı bir Kudüs'te yaşamak, ikinci seçenek ise önceden kendilerine verilen hakları bırakarak Batı Şeria'nın çevresindeki köy ve kasabalara taşınmaktır.⁴⁵

İsrail'in Kudüs'e hükmettiği yıllar boyunca, şehrin işgal edilmiş kısmında Filistinlilerin topraklarının yüzde 40'ı yerel yönetim planlarında "açık kamu alanları" olarak tahsis edilmişti. Her ne kadar bu Filistinli mahalle sakinlerinin yaşam ve hava kalitesini artırma gerekçesi içerilmiş olsa da dönemin belediye başkanı Kollek aslında bu planlamanın ileride genişletilecek Yahudi mahallelerine yer açmak için yapıldığını itiraf etmiştir. Nitekim Yahudilerin inşa etmesine elverişli şekle gelinceye kadar Filistinlilere burası için imar izni verilmedi.⁴⁶

Filistinlilerin demografik büyümesinin önüne geçmek için konut inşaatlarını önlemenin yanında oluşturulan diğer bir strateji ise "koruma" gerekçesidir. Yerel yönetim sınırlarındaki Filistin mahallelerinin tarihini ve kırsal karakterini korumak gerekçesiyle buralarda yapılacak Filistinli yapılaşması için "zemin alan oranı" (Bir arsanın boyutu ile binanın boyutu arasındaki oranı tanımlayan bir planlama oranı) düşük tutulmuştur. Dolayısıyla bir Yahudi mahallesinde, beş kata kadar ve bitişik parselasyona izin verilirken bitişikteki Filistin mahallesinde binalar arsanın %25'ini dolduracak şekilde yapılabilmektedir. Böylece Filistin mahallelerinde geniş parsellerde küçük konutlar ortaya çıkmıştır.⁴⁷

İsrail'in bölgedeki demografik yapıyı değiştirmeye yönelik girişimlerinin en somut görüldüğü kısım, Kudüs'ün değişen kent ve mimari dokusu olduğu söylenebilir.

⁴¹ İntifada: İsrail'in işgal ettiği topraklarda (Batı Şeria ve Gazze şeridi) Filistinliler'in, Aralık 1987'de başlattıkları, silahlı başkaldırma ve direniş hareketini, İsrail'in şiddete başvurarak bastırma siyaseti (İntifada,1986).

⁴² Misselwitz ve Rienets, 2006:347-352

⁴³ Weizman, 2016, s. 81

⁴⁴ Weizman, 2016, s. 81

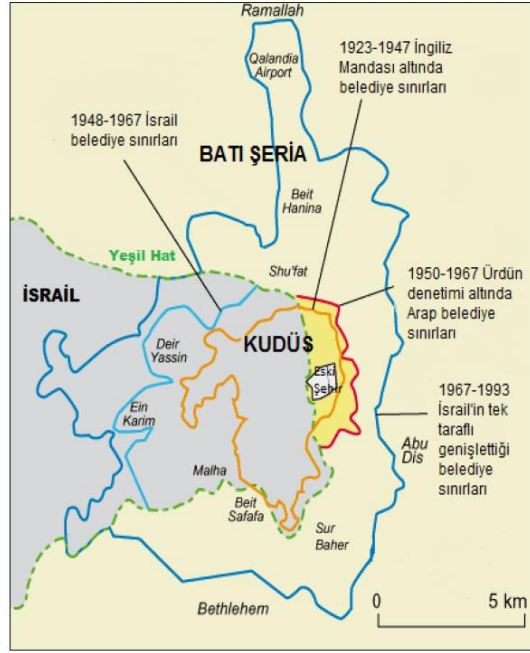
⁴⁵ Khamaisi ve Nasrallah, 2003 s. 126

⁴⁶ Kaminker, 1994, s.15

⁴⁷ Weizman, 2016, s.48

2.2. Kentsel Dokuyu Değiştirmeye Yönelik İskân Politikaları

Kentsel dokuya yapılan müdahalelerin başında şehrin sınırlarının yeniden çizilmesi gelmektedir. Bu yeni sınırlar Filistinlilerin yoğun olduğu bölümlerin harici tutulup, şehrin genişlemesini öngördükleri boş alanlara doğru çekilmesiyle şekillendirilmiştir (Şekil 4).⁴⁸ Shlomo Gazit, “The Carrot and the Stick: Israel’s policy in Judas and Samaria” isimli yayınında yeni sınırları; Kudüs’ün Batı kısmını, Eski Şehir’i, şehrin önceden Ürdün tarafından yönetilen geri kalan kısmını, 28 Filistin köyünü, onların tarla ve bahçeleriyle çöl alanlarını tek bir metropoliten bölge içinde birleştirerek, “kutsal”, “ebedi” ve “bölünmez” bir Yahudi başkenti haline getirme arayışının bir yansımasıydı diye anlatmıştır.⁴⁹

Şekil 4 : Değişen Kudüs Şehir Sınırları

Kaynak: Yücel, B. (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

1967'deki Altı Gün Savaşı'nın ardından Kudüs'ü ele geçirme amacıyla oluşturulan Büyük Kudüs Projesi ile Filistinlilerin ev ve ibadethaneleri yıkılmış, 650 Filistinli Eski Şehir'den sürülmüştür. Şehri Doğu-Batı olarak ayıran duvar yıkılarak Kudüs'ün tüm yönetimi -tek elden olmasını sağlamak adına- Tel Aviv'deki bakanlıkların altında alınarak, şehir ilhak edilmiştir. Büyük Kudüs Şehri kapsamında şehir sınırı tek tarafı genişletilmiş ve devam eden süreçte genişletilmeye de devam edilmiştir.⁵⁰

1948'de bağımsızlığını ilan eden İsrail, bir dizi ihtiyacını karşılamak için “kalkınma kentleri” adını verdiği yeni bir yerleşim şekli geliştirdi. Bu ihtiyaçlar; göçmenlerin ekonomik sisteme uyum sağlaması, bölgesel nüfusu dengelemek için düşük nüfuslu yerlere yeni Yahudi yerleşimlerinin kurulması, kıyı bölgelerine getirilen sınırlamalarla şehir yapısının değiştirilmesi ve kent hizmet merkezlerinin kurulmasıyla bütünleşmiş düzeyli sistemlerin oluşturulması, olarak sayılabilir.⁵¹

İsrail'in 1967 yılına kadarki yerleşim politikaları göçmenlere yer sağlamaya yönelik şekillenmiştir. Ancak 1967 sonrası bu politikalar, militarist ve dini görüşler ile “güvenlik sorunu” çerçevesinde oluşturulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda İsrail 1967 sonrası ilhak, sınır dışı etme ve yeni yerleşimlerin kurulması gibi eylemlerde bulunmuştur. Bütün bu olaylar Birleşmiş Milletler tarafından

⁴⁸ Felner, 1995, s. 10

⁴⁹ Gazit, 1995, s. 226

⁵⁰ Yücel, 2012, s. 93

⁵¹ Kellerman, 1993, s. 73

sıklıkla kınanmakla birlikte dünya kamuoyunda da “uluslararası hukuka aykırı” olarak nitelenmiştir. Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nde, bir toprağın ilhak edilmesi, işgal edilmiş topraklarda yaşayanların zorunlu göçe mecbur edilmesi ve işgalci gücün kendi nüfusunu işgal edilmiş topraklara transferinin yasaklanmasına rağmen birçok Filistinli yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır.⁵²

1968'de Kudüs için hazırlanan nazım planının en önemli ilkesi, Kudüs'ün birleştirildiğinden, şehrin ileride yeniden parçalara ayrılması olasılığını engelleyecek bir şekilde inşa edildiğinden emin olmaktır.⁵³ Bu nazım planı ve işgalin kırk yılı boyunca gelen düzenlemeler, Filistinli mahalle ve köylerini kuşatıp bölen, “Yahudi şehri” olarak inşa edilmiş bir dokuyu tamamlama amacındaydı. Bunun için işgalle şehre katılan alanlarda uzaktan yönetilen on iki homojen Yahudi Mahallesi kuruldu.⁵⁴

Endüstriyel alanlar, yerel yönetimin yetki sahibi olduğu alanın kenarlarındaki yeni mahallelerin ötesine yerleştirildi ve bu şekilde şehre ucuz ve esnek bir iş gücü sağlayan Batı Şeria Filistinlileri şehrin dışında tutuldu. Daha dışarıda yer alıp işçileri barındıracak şekilde bir dizi banliyö yerleşiminden oluşan ve İsraili planlamacılar tarafından “organik duvar” ya da “ikinci duvar” olarak adlandırılan “ikinci bir yerleşim çemberi” ise yerel yönetim sınırlarının dışına kuruldu. Böylece şehrin metropolitan erişim mesafesi daha da genişletildi. Betondan yapılmış “ayrılık duvarı” bugün bu ikinci organik duvarın etrafında kıvrılmaktadır. Bu dağınık kentsel coğrafyanın tamamen farklı olan küçük parçalarını birbirine dokumak için sürekli olarak genişleyen bir yol ve altyapı inşa edildi. Böylece, etraftaki alanları da içine alan “Büyük Kudüs” projesi, Filistinlileri Kudüs'teki kültürel merkezlerinden izole etti. Böylelikle Batı Şeria'nın kuzeyini güneyinden kopararak Kuzey'de Ramallah'ın kenar mahallelerine, Güney'de Beytüllalehim'e ve Doğu'da Eriha'ya (Bu alan Batı Şeria'nın orta kısmının büyük bir bölümüdür) uzanan geniş bir metropol haline geldi. Şu anda yerel yönetim sınırları içinde yer alan yeni Yahudi mahalleleri, yaklaşık 200.000 yerleşimci barındırmaktadır ve bu sayı neredeyse Batı Şeria'daki diğer tüm yerleşimcilerin toplam sayısına eşittir.⁵⁵

İsrail bu kapsamda politik kararlarla, güvenlik gerekçesiyle askeri bölge ya da doğa rezerv alanı ya da kamulaştırılmış alan olarak belirlediği yerleri Yahudi yerleşimcilere açmıştır (Şekil 5). Buna karşın Filistinlilerin ikamet ettiği diğer bölgeleri, Filistinlilerin eylemlerini ve hayatlarını kısıtlayıcı şekilde seçerek Müslümanların hareketlerine kısıtlama getirmiştir. Dolayısıyla Kudüs'te Yahudi yerleşmesini sağlamak adına İsrail'in kent bünyesinde aldığı iskân kararlarıyla, belli yerleri kendi lehine tanımlı bölgeler yaptığı ortadadır. Bunun yanında şehir bütünlüğünü bozan, fiziksel engel teşkil edecek ayırma duvarları da inşa ettirmiştir. 1967'den sonraki nazım planları da bu paralellikte oluşturulmuştur.

Şekil 5: Doğu Kudüs Har Homa'da Yahudi Yerleşim İnşası (Mart 1997-Ocak 2003)

⁵² Köylü, 2019, s. 84-85

⁵³ Hashimshoni, Schweid ve Hashimshoni, 1972

⁵⁴ Weizman, 2016, s. 48

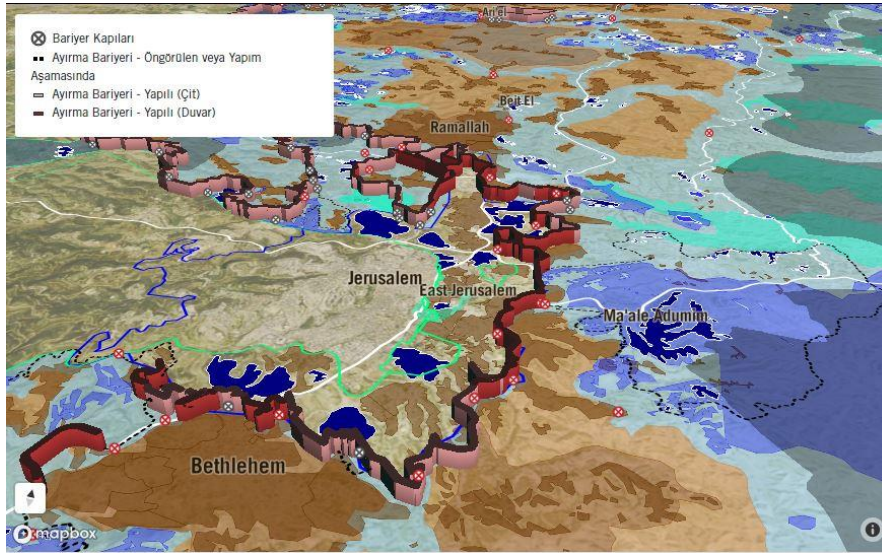
⁵⁵ Weizman, 2016

Kaynak: Yücel, B. (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

1976'da Kudüs'te yerleşimlerin genişlemesi için sunulan bir dizi nazım planından en etkili, Dönemin iskân bakanı Shuel Shaked tarafından sunulan plan olmuştur. Buna göre Kudüs çevresinde oluşturulacak iki ya da üç şehir ile 1200 ailenin yaşayacağı Givan'da bir kent ve 250 ailenin yerleşeceği Gabel Muktam'da bir yerleşme kurulacaktır. Böylece oluşturulan uydu kentlerle ilhak edilen bölgeler kapsanıp, ileride ilhak edilecek bölgelere de zemin hazırlanacaktır.⁵⁶

1981 kayıtlarına göre Kudüs bölgesinde 90.000 İsraili Yahudi'nin yerleştirildiği, 30.000 Yahudi'nin de İsrail'in planlayıp finanse ettiği mahal olarak adlandırılan köy ve şehirlere yerleştiği görülmüştür.⁵⁷ Cenevre Sözleşmesi'nde güvenlik karakollarının kurulmasına dair bir yasak olmaması, askeri amaçla kurulan ancak daha sonra sivil hale getirilen ve "nahal" olarak adlandırılan askeri yerleşimlerin yapılmasına olanak tanımıştır.⁵⁸

2007 yılında ise İsrail, yerleşimlerini genişletmeye devam ederken Filistinlilerin günlük yaşantılarını sekteye uğratan ve ileride kurulacak Filistin Devleti'nin önünü kesecek bir hamle olarak kendi yerleşimlerine paralel baypas yolları inşa etti. Böylelikle Batı Şeria'daki Filistin'in küçük yerleşimlerinin arasındaki bağı koparıp, Doğu Kudüs'ü Batı Şeria'dan ayırırken kendi toprak bütünlüğünü de sağlamış oluyordu. Ayrıca aynı yıl Doğu Kudüs'teki Yahudi yerleşimlerinin arasına sıkışan Filistin yerleşimlerinin etrafına ayırma duvarları inşa ettirdi.⁵⁹

Şekil 6: Kudüs'te Ayırma Duvarları

Kaynak: "The Separation Barrier" (<https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html>)

İsrail, kadim şehir Kudüs'ü çevreleyen ve kentin kimliğinin bir parçası olmuş tarihi surlarıyla hiç bağdaşmayan bambaşka bir inşa ile şehri tanıştırdı. İsrail için "güvenlik", Filistin için ise "ayırma duvarı" olarak tanımlanan, 8 mt yüksekliğinde ve çoğunlukla beton zemine inşa edilen bu duvar, elektronik kontrol sistemi destekli bir yapıya sahiptir. Duvarın yapılış süreci ve güzergâhı, güvenliğin ötesindeki amaçları hakkında bilgi vermektedir. Doğu Kudüs'teki 81 Filistin yerleşim yerini ayıran ve gelecekteki genişlemesini fiilen ilhak eden bir güzergâhta yapılan bu bariyerler, Filistin Devleti'nin kuruluşunu da imkânsızlaştırmaya neden oluyordu (Şekil 6). Bu duvarlar, Doğu Kudüs'te yaşayanların

⁵⁶ MERIP Reports, 1977, s. 20

⁵⁷ Abu-Lughod, 1982:17

⁵⁸ Lesch, 1977, s. 27

⁵⁹ Yüksek, 2011, s. 79

kutsal yerlerini ziyaret etmelerine imkân vermeyerek bir taraftan bölgedeki Müslümanların kimliklerini unutmalarına neden olurken diğer taraftan Filistinlilerin yüzyıllardır aralarında oluşan bağlarını koparmış oluyordu. Beton zemine, beton blokların üstünde spiral dikenli tellerle inşa edilen duvarın önünde 4 mt genişliğinde hendekli kum yolu yapılmıştır. Duvarın tepesinde ise elektronik kontrol sistemi, aydınlatma ve diğer güvenlik ekipmanları bulunmaktadır. Bu betonlar bazı yerlerde evlere bitişik inşa ediliyordu. Ayırma duvarları inşasının ilk etabında Filistin genelinde yaklaşık 280.000 Filistinlinin evi yıkılmış, 83.000 ağaç sökülüş, 35.000 metrelik sulama ağına zarar verilmiştir. Bu bağlamda ayırma bariyerinin su kaynaklarını ele geçirip, bölgenin ana ulaşım hattını kontrol altına alma gibi etkenleri de olmuştur.⁶⁰

Ayırma duvarlarından önce Kudüs kent sınırı, Filistinlilerin eğitim, ticaret, kültür ve sağlık hizmetlerinde engel teşkil etmiyordu. Ancak Kudüs'teki bu duvar şehri, Batı Şeria'nın diğer kısmından tamamen ayırarak İsrail'in ilhak etmediği tüm yerlerden Kudüs'ü izole etti (Şekil 7). Böylelikle Filistinliler bu imkânlardan uzak tutulmuş oldu.⁶¹

Şekil 7: Kudüs Ayırma Duvarlarından Bir Görünüm

Kaynak: "East Jerusalem" (<https://www.btselem.org/jerusalem>)

İsrail, 1969'dan 1997'ye kadar ve özellikle 1980'lerde yaklaşık 34.000 hektarlık alanı (Batı Şeria'nın yaklaşık %6'sı) "doğa rezervi" olarak ilan etti. Bu çevresel kaygılar görüntüsü altında İsrail, Filistinlilerin inşaat yapmasını, sürülerini otlatmasını ve yeni çiftçilik faaliyetlerini yasaklayıp bu bölgelerin gelişimini sınırladı. Benzer şekilde İsrail, Kudüs'ün belediye sınırlarına eklenen bölgede, Filistinlilerin gelişmesini sınırlamak için çeşitli çevresel kaygılar ortaya koydu. İsrail 1974'te yarısından fazlasını ilhak ettiği yaklaşık 110 hektarlık bir alana Kudüs Duvarları Ulusal Parkı'nı kurdu. Eski Şehir surlarını çevreleyen ve Silwan'ın Filistin mahallesinin bazı kısımlarını kapsayan park, Filistinlilerin kalkınması için mevcut araziyi azaltmış oluyordu.⁶²

Doğu Kudüs'te devlet, çoğu Filistinlilere ait olan, ilhak ettiği bölgenin üçte birinden fazlasını kamulaştırdı. Bu on yıl boyunca o topraklarda sekiz yerleşim yeri inşa etti ve onlara "İsrail mahalleleri" adını verdi.⁶³

⁶⁰ Yadak, 2014, s. 171-172

⁶¹ <https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html>

⁶² <https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html>

⁶³ <https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html>

İsrail 1979-1992 yılları arasında Filistin'in belli bölgelerinde askeri güvenlik gerekçesiyle, “askeri bölge” beyanı yaparak buradaki özel Filistin mülkiyetine el koydu. Daha sonraki tarihlerde ise bu askeri bölgeler Yahudi yerleşmelerine dönüşüyordu. Ayrıca çiftçilik ve tarım yapmak için el koyduğu araziler de zamanla Yahudi yerleşimleri haline geliyordu.

2000 ve 2013 yıllarında Kudüs belediye sınırları içinde üç milli park daha ilan edildi. Bu parklar, özel mülkiyete ait Filistin topraklarının yanı sıra Filistin mahallelerinin ve köylerinin yerleşim alanlarının içinde veya yakınında bulunan ve bunların gelişip, genişlemesini engelleyen arazileri içermektedir.⁶⁴

2.3. Mimari Dokuyu Değiştirmeye Yönelik İskân Politikaları

Osmanlı Dönemi'nin sonlarına doğru Kudüs, üç farklı din için de kutsal bir alan olmasıyla bu dinlerdeki insanları bu topraklara çekmiştir. Farklı ulus ve inançları barındıran bu kozmopolit şehir, önceleri gösterişli yapıları barındırmaktaydı. Ancak 9 Aralık 1917 tarihli savaştan sonra radikal bir dönüşüme uğramıştır.

I. Dünya Savaşı, Kudüs'ü savaş mültecileri için bir “varış noktası” haline getirdi. Bu hareketlilikle birlikte mültecilerin çamur, odun ve teneke ile inşa edilmiş yapıları da şehirde yer etmeye başladı. Bölgede İngiliz yönetiminin “ayak takımı” olarak adlandırdığı bir nüfus vardı ve bu nüfusun yerleşimleri “kentsel sorun” olarak görülüyordu. Yahudi mahallesinden “Güneydoğu Avrupa'daki şehirlerin son derece pis ve nahoş çirkinliği ve uyumsuzluğuna sahip bir getto” olarak bahsediliyordu. Ayrıca onlarca yıl boyunca şehir duvarlarının dibine bırakılan çöp ve atıklar şehrin doğal topografyasını da bozmaktaydı.⁶⁵

Sonrasında şehrin aşırı kalabalığı ve çirkinliğine çözüm arayışına girildi. Bu kapsamda, görülen çatıları da dâhil olmak üzere tüm yeni yapıların “taş” kullanılarak inşa edilmesi teklif edildi. Ayrıca bu teklif kapsamında binlerce ağacın dikilebileceği bir parka yer açmak için Eski Şehir duvarının bitişiğindeki tüm çöplerin ve harap binaların ortadan kaldırılması da önerilmişti. McLean tarafından yapılan bu planlamada amaç Eski Şehir'i nitelikli yapısıyla kendisini çevreleyen alanlardan izole edip farklılaştırmak ve duvarların arkasından ayırmaktı. Ancak zamanla bu yerel yasa tüm Kudüs şehrine yayılıp Eski Şehir'in dışında da kullanılmaya başlandı. Değişen inşaat teknolojisi ile beton kullanımının artması ve betonun inşa maliyetlerini düşürmesi bu yasaya bir düzenleme getirmeyi de gerekli kılmıştır.⁶⁶

Bir önceki 1936 yılı yasası tüm binaların dış duvarlarının taş ile inşa edilmesine yönelik yaptırımlar içerirken, 1944 yılının nazım planı yalnızca evlerin dış duvarları ve kolonlarını taşla kaplanmasını talep etmiştir. 1936'da “yapı malzemesi” olarak kullanılan taş, 1944'ten sonra “kaplama malzemesi” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sadece estetik kaygı için kullanılması, taşın kalınlığının da azalmasına neden olmuştur. Günümüzde İsrail Yapı Standartları, sadece 6 cm kalınlığındaki kesik taş katmanlarına izin vermektedir.⁶⁷

⁶⁴ <https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html>

⁶⁵ Ashbee, 1924, s. 33-39

⁶⁶ Weizman, 2016, s. 53

⁶⁷ Weizman, 2016, s. 55

Şekil 8: Doğu ve Batı Kudüs

Kaynak: Mohammad Haddad, 2015

1948 Savaşı'nda Kudüs, Ürdün Krallığı ve İsrail Devleti arasında paylaşıldı. Ürdün kendi tarafını, 1944 planının mimarı olan Henry Kendall'a revize ettirdi. Bu taraf için yapılan 1964 planı, adeta 1944 planının güncellenmesi gibi olup "taş kaplama" kuralını devam ettirmiştir. İsrail tarafında ise 1955'te yapılan nazım planına göre taş kaplama, gereklilik derecelendirmesine göre yapılmıştır. Bu derecelendirme işleminde şehir "dairelere" ayrılmış ve uygulanacak yapının merkeze yakınlığına göre taş kaplamaya izin verilmiştir. Merkezde binaların gözle görülür her yeri taşla kaplanırken, merkez dışına çıktıkça bu yasa esnekleştirilmiştir (Şekil 8). Merkezin en dışındaki endüstriyel alanlarda ise taş kullanımı tamamen ortadan kalkmıştır. 1967 Savaşı sonrası yerel yönetim alanının her yerinde "taş kaplamanın mümkün olan en katı şekilde uygulanma" yaptırımını çıkarılmıştır. Böylelikle yeni inşa edilen bölgelerin Kudüs'le birleştirici bir unsur olması sağlanacaktı.⁶⁸

Şekil 9: Kudüs Taşı ve Uygulama Örneği

Kaynak: (<https://www.stonecontact.com/products-203725/jerusalem-white-limestone-mushroom-cladding>)

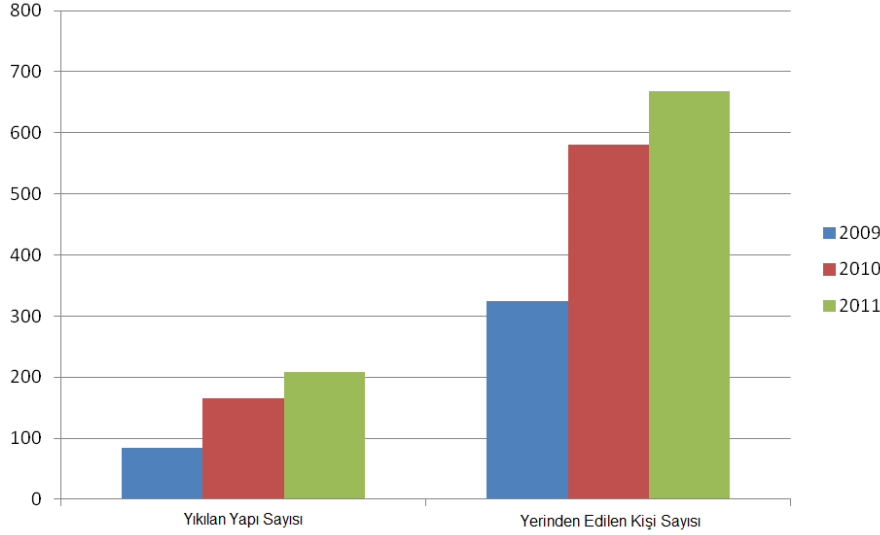
1968 nazım planı, İngiliz mandası dönemindeki (1917-48) duyarlılık özelliğini devam ettirerek kentsel gelişim prensipleri ve "şarkiyatçı" estetiğine "bağlılığını" ilan ediyordu.⁶⁹ Britanya İmparatorluğu'nun "Arts and Crafts" (Sanat ve El Sanatları) akımının üyeleri ve takipçileri tarafından desteklenen bu duyarlılık yapıları; yerel inşa gelenekleri, malzemeleri ve el sanatlarını koruma ve modern binalara dâhil etme şeklinde yansiyordu. Bu kapsamda 1968 nazım planında, İngiliz mandası döneminden kalmış yerel yönetim yasası olan ve bölgenin yerel kireç taşı olan "Kudüs Taşı"nı, yapıların

⁶⁸ Weizman, 2016

⁶⁹ Hashimshoni ve d., Masterplan 1968

cephesinde kullanma şartı bulunmaktaydı. 1968 nazım planına göre, tarihi dokuya uyum sağlamak adına yeni yapılaşmada taş kullanması, bölgedeki Kudüs Taşı'nın (Şekil 9) kullanımı da artmıştır.⁷⁰

Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından ilhak edilmesi şehrin kültürel ve dini değerlerinden dolayı uluslararası ortamda tepkilere yol açsa da 1967 Savaşı'nın hemen sonrasındaki hafta içinde 135 ev yıkılıp, 650 kişi tahliye edilmiştir. Mülk sahiplerine tazminat ödenmesi teklif edilse de mülklerin vakıf arazisi olması, tazminatı geçersiz kılmıştır. 1968 yılında ise İsrail, bu mülkleri kamulaştırmaya başlamış ve Kudüs'te 116 dönüm araziye kamu yararına el konulacağını duyurmuştur. Burada amaç bu yerleri Yahudi ailelerinin yerleşmesi için geliştirmek ve Kudüs'te Yahudilerin varlığını sağlamaktır.⁷¹

Grafik 1: 2009-2011 Yılları arasında Doğu Kudüs'te yıkılan ev ve yerinden edilen kişi sayısı

Kaynak: Yücel, B. (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

1967'den 2011 yılına kadarki süreçte, "Ev Yıkımlarına Karşı İsrail Komitesi"ne (The Israeli Committee Against House Demolitions) göre 2000'den fazla ev yıkılmışken; "Filistin Merkezi İstatistik Bürosu"na (Palestinian Central Bureau of Statistics) göre bu rakam 3200'den fazladır⁷² (Tablo 1).

Görüldüğü gibi 1968 nazım plan ilkeleri devasa trafik ağlarını ve şehrin konut, alışveriş, hizmet ve endüstri gibi tek işlevli alanlara ayrılmasını teşvik ediyordu. Buradan anlaşılacağı gibi geniş ölçüde bu plan, modernist kent planlama prensiplerini temel alıyordu.

Yahudi yerleşim yerlerindeki taş kaplamalı binalara karşın, etrafı yeşil alanlarla çevrilmiş, yatay mimarinin hâkim olduğu Filistin mahalleleri, Yahudi mahallelerini koruma amaçlı dikey olarak da sınırlandırılmıştır. Yakın zamanda yıkımı olası olan ve izin belgesi alınmadan yapılmak durumunda bırakılmış bu evlerin inşası için mümkün olduğunca ucuz malzeme kullanmaya çalışan Filistinliler, yapılarını maliyetinden dolayı "taş" ile de kaplayamamaktadır. Yapılar brüt bırakılıp sıva yapılmaksızın kaba inşaatı ayırt edilecek şekilde görülür. Bu bağlamda Filistin ve Yahudi mimarisi tezatlık oluşturmaktadır.

⁷⁰ Weizman, 2016, s. 50

⁷¹ Dumper, 1992, s. 37

⁷² Yücel, 2012, s. 97

Öte yandan İsrail'in ilhak ettiği alanlardaki yerleşim bölgelerine, “en hızlı şekilde yerleşim yerleri kurma” politikası güden Konut Bakanlığı, yapıların taşla kaplanıp hem inşa süresinin hem de maliyetinin artmasına sıcak bakmamaktaydı. Bunun yanında İsraili modern mimarların da “malzeme dürüstlüğü” ilkesine aykırı bulduğu bu durum, tüm karşı görüşlere rağmen etkisini sürdürdü. Ancak taş kaplamacılığı biçimsel ve teknik meseleleri de yanında getirmişti. Kaplama kalınlığına bağlı olarak köşe detayları geliştirildi. Zamanla köşe mimarisi Kudüs'te bir “saplantı” haline geldi ve “Dastor taşı” olarak isimlendirilen özel bir mimari ayrıntıya dönüştü. Dastor taşı, 90 derecelik “L” şeklinde bir kesiti olan ve içi boş bir taştır. Bu taş binaların köşesine yerleştirilerek kaplama binaların, taş binalardan ayırt edilmesini imkânsız kılmıştır (Şekil 10).

Şekil 10: Dastor taşı ile kaplama detayı

Kaynak: (<https://allthatsleftcollective.com/2017/08/11/fault-lines/> 02.02.2021)

Kudüs'ün kutsallığı, şehrin tüm sınırlarına bu kutsallığı taşıdığı kabulüyle, kent sınırlarını belirlemede etkili olmuştur. Politik hedeflerle sürekli genişleyen şehrin sınırı bir planlama meselesi haline dönüşürken, taş kaplı cephelerle bu kutsallığın taşınması amaçlanıyordu. Böylelikle bu şehrin sınırlarının politik hedeflere uygun olarak şekillenmesine de imkân tanınmış oluyordu.

Kudüs'ün planlamacıları taş kaplamayı şehrin kutsal kimliğinin göstergesi olarak kabul edip, yeni mahallelerdeki tüm yapıları taşla kaplattı. Böylece şehrin tarihsel sınırları dışındaki uzak yerlere yerleştirilen banliyö mahalleleri de şehrin genel kutsal kimliğiyle aşılandı.⁷³

Kudüs'teki Yahudi mahallesinin yeniden inşasında orijinal binaların sadece %20'si korunurken geri kalan binalar, bu bölgeye daha fazla nüfus taşıma hedefine paralel olarak daha çok katlı olarak yeniden yapılmıştır.⁷⁴

Yahudi mahallesini, çok kültürlü bir şehir merkezinden ziyade, etnik olarak homojen, yapay ve kapalı bir mahalle olarak tarif etmek daha doğrudur. Yabancı topraklarla sarılı Filistin mahalleleri ise, Yahudi mahallesinin tüm giriş ve çıkışlarının, beden ve çanta taraması yaptıktan sonra sadece Yahudi kökenli sakinlere/yerleşimcilere, turistlere, İsrail ordusu personeline ve polisler geçiş izni veren sınır polisleri tarafından korumasıyla daha da zoraki bir şekilde çevresinden ayrı tutulmaktadır.⁷⁵

⁷³ Weizman, 2016, s.58

⁷⁴ Weizman, 2016, s. 73

⁷⁵ Weizman, 2016, s. 74

Tablo 2. Yıllara göre Doğu Kudüs'teki Yahudi yerleşimci sayısı, 1972-2008 (Tufakji, 2009).

Yıllar	1972	1977	1981	1986	1991	1995	1999	2002	2006	2008
Yerleşimci sayısı	6900	33000	59000	103900	137400	157300	170400	175617	182000	193000

Kaynak: Tufakji, K. (2009), ‘‘Land Confiscation and Settlement Construction In Occupied East Jerusalem’’, The Civic Coalitionfor Defending Palestinians’ Rights in Jerusalem, 42 Years of Occupation; Jerusalem File.

İsrail’in Yahudi mahallesini yeniden inşa etmesi, Filistinlilere ait mülklere el koyarak gerçekleşmiştir. Yahudi Devleti tarafından el konulan toprakların üçte birinden fazlası ‘‘kamusal ihtiyaçları’’ karşılama gerekçesiyle Filistinlilerin elinden, Yahudi mahallesi kurulması ve genişletilmesi için alındı. Buradaki ‘‘kamusal’’ terimi sadece Yahudileri içeriyordu. Bu yollarla kurulan Yahudi mahallelerine yeni yerleşimciler getirilmiştir ⁷⁶ (Tablo 2).

İşgal edilmiş toprakları ‘‘evcilleştirmeye’’ yönelik bir girişimle İsrail halkının yabancı olduğu bu toprakları yabancı olmayan topraklara dönüştürme çabasına girildi. Ancak bu çaba eski şehrin kadim organik yapısının değişmesi demektir. Çünkü şehrin organik yapısına uygun olmayan bir mimariye yönelmiş olunuyordu. Planlamacılar ve mimarlar, yapıların nasıl hızlı bir şekilde inşa edileceğinin yanında bu insanın doğallaştırılarak, hem İsrail’in başkenti hem de kutsal şehrin organik parçaları olarak nasıl gösterileceği üzerine proje ürettiler. Böylece bu mahallelerdeki inşa edilme düzeni, biçimi ve tarzı ve bunların birbiriyle ilişkisini içeren mimari, işgale dair gerçekleri bulanıklaştırmak ve bölgesel genişleme taleplerini sürdürmek için kullanılan bir dil oluşturdu. 1968 nazım planları mimariye verilen bu rolü açıkça göstermiştir.

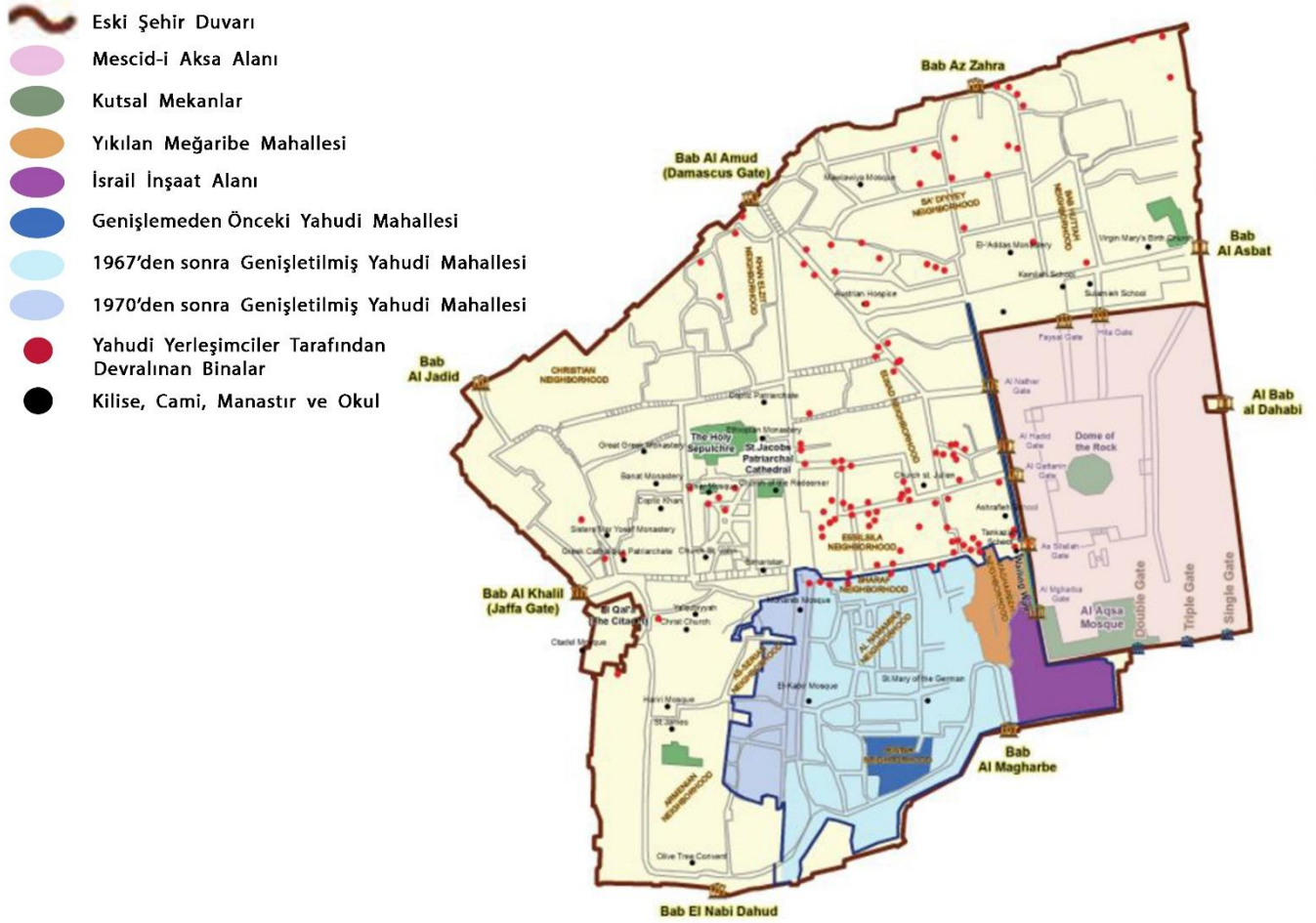
1974 yılında İsrail Konut ve İnşaat Bakanlığı görevine getirilen Karmi, ‘‘ulusal kimlik’’ arayışının mimarlık arayıcılığıyla gerçekleşeceğini düşünüyordu. Karmi, Konut Bakanlığı tarafından 1977 yılında resmi olarak yayınlanan yazısında mimari üretimin odağındaki kaymayı şu şekilde açıklamıştır: ‘‘Biz konut eksikliğinden doğan bir baskı altında yaşıyoruz... Biz bütçemizin olanak tanıdığı kadar fazla bina inşa etmek için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz... Ancak ben yine de bu çabalarımızın tümünde bir unsurun, İsrail’in var olmasını sağlayan merkezi unsur olan, ‘ulusal evin’ kurulmamış olmasını bir eksiklik olarak görüyorum. Ev yalnızca kişinin içinde yaşadığı dairenin sınırlarını ifade eden bir şey değildir. Ev aynı zamanda dolaylı olarak, kişiyi sarmalayan yakın çevreye karşı duyduğu bir ait olma isteğini ifade eder...’’⁷⁷.

Yürütülen tüm bu iskân politikalarıyla İsrail’in bölgede 1967 ve 2013 yılları arasında neden olduğu değişim, Şekil 11’deki haritada gösterilmiştir. Mavi tonlarda gösterilen Yahudi mahallelerinin yaklaşık son elli yılda nasıl büyüdüğü, kilise, cami, manastır, okul gibi yapıların çevresindeki Yahudilere ait olmayan binalara nasıl el konulduğu yine aynı haritada belirtilmiştir.

Karmi işgal edilen toprakları benimsetmek için ‘‘mimarlığı’’ bir araç olarak görürken, buna anlam katmak için ‘‘arkeolojik kazıları’’ kullanmaya çalıştı. Tıpkı İbraniceyi sıfırdan değil de 2000 yıl önce konuşulan haliyle yapılandırdıkları gibi bina yapılandırmasını da arkeolojik kazılara dayandırdılar. Dolayısıyla bir taraftan yerin üstünde bir yapılaşma devam ederken diğer taraftan yerin altında Yahudi tarihini bulma çabası güdülmekteydi. İsraili mimarlar, Filistin mimarisinin kozmopolitliğiyle gelişen sosyal-fiziksel tipolojilerini reddedip, ‘‘eski ahit otantikliği’’ saklandığı inancındaydılar.

⁷⁶ Weizman, 2016, s. 75

⁷⁷ Karmi, Human Value, s.31

Şekil 11: Kudüs'ün Eski Şehir Sınırında, 1967-2013 Yılları Arasında Genişleyen Yahudi Yerleşimleri

Kaynak: "Jerusalem Maps" (<http://www.arij.org/jerusalem-maps.html>)

2.4. Arkeolojik Kazılarla Kimlik Oluşturmaya Çalışması

Yazar Nadia Abu El-Haj'a göre İsrail için arkeoloji, işgal ettiği yerlerin geri dönüşüm bahanesinin ötesinde, İsraili mimarların geliştirdiği tarihsel otantikliğin temelini atmaktı. Bu kapsamda Eski Ahit arkeolojisi, Filistin yerel mimarisinin aslında Yahudi kökenli olduğunu ispat etmede kullanılmıştır. Nitzan-Shiftan'a göre bu Yahudi kökenli mimari daha sonra gelen Filistinliler tarafından değiştirilmesine rağmen arkeolojiyle "yerel ve yerli İsrail" kültürü tanımlanmasını sağlamaktadır.⁷⁸

Arkeoloji, İsrail kimliğinin oluşturulması için kullanılan araçlardan biriydi. Fazla aşına olunmayan bu topraklara yerleştikten sonra İsrail, "vadedilen topraklar" için giriştiği dikey arayışı aşağıya doğru gerçekleştirdi. Filistin'in peyzajlarının altında, Eski Ahitte'ki tarihi peyzajlar, sinagoglar arandı. Böylece İsrail peyzajını ve Yahudilerin mülkiyetinin kanıtını ortaya çıkaracaklardı. Arkeoloji ile yüzey arazisinin adlarında da oynamalar yapıldı. İbraniler ile ilişkili bir geçmişe sahip olduğundan şüphelenilen alanların adları, Eski Ahitte geçen alanların bitişiğine ya da üzerine kuruldu.⁷⁹

⁷⁸ Nitzan-Shiftan, 2004, s. 241-242

⁷⁹ Weizman, 2016

Şekil 12: Eskiden Müslüman Mahallesi Olan David Şehri Yakınındaki Kazı Alanı

Kaynak: “Common Ground, The Politics of Archaeology in Jerusalem”

<https://harpers.org/archive/2019/09/common-ground-archeology-israel-palestine/>

Günümüzde Davud Şehri olarak bilinen eskinin Müslüman mahallesi , arkeolojik sit alanı olarak açılan ve sonradan bölge turizmine ve turistlik turlara açılan yerlerden biridir (Şekil 12). Bu turistlik turlar ve bunların arkeolojik buluntularını propaganda malzemesi yapan medya ile bölgede İsrail’in varlığı meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Şekil 13: Kazı çalışmalarında yıkılan Babür Rahme Mezarlığı

Kaynak: Yücel, B. (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Arkeolojik kazılar sonucunda kadim kentte birçok medeniyetten izler bulunmuştur. Ancak farklı zamanlara ait bu izler mercek altına alınıp müzelere taşınırken her esere aynı hassasiyet gösterilmemiştir (Şekil 13). En büyük hassasiyet, Eski Ahit’te sözü geçen zaman dilimine ve Hz. İsa’nın doğumundan sonraki ilk dört yüzyılı kapsayan çağlara gösterilmiştir.⁸⁰ Amerikalı arkeolog Neil Silberman, Osmanlı ve Müslüman eserlerinin müzelerde “çok yeni” oldukları iddia edilerek bir köşeye atılıp çürümeye ve ufalanmaya bırakıldığını ifade etmiştir.⁸¹

⁸⁰ Renfrew ve Bahn,2000, s. 20-25

⁸¹ Silberman, 1989

Şekil 14: Meğaribe Mahallesi'nin 1967'den Önceki Durumu

Kaynak: Güneş, H. H. (2017). Kudüs Meğaribe Mahallesi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Şekil 15: 1967 Savaşı Sonunda Meğaribe Mahallesi'nin Yıkımı

Kaynak: (www.hadfnnews.ps/post/29414)

Mevcuttaki Filistin mahallelerinin boşaltılmasıyla oluşturulan arkeolojik kazı alanı örneklerinden biri de Meğaribe Mahallesi'dir. Günümüzde Kudüs'teki birçok arkeolojik kazı alanlarından biri olan Harem-i Şerif'in batısındaki, Müslümanlara göre "Burak duvarı", Yahudilere göre "Ağlama Duvarı'nın (Kotel Maaravi) önu 1967 yılına kadar Meğaribelilere ait olacak şekilde tümü vakfedilmiş bir mahalleydi (Şekil 14). Yahudiler için de kutsal olarak görülen bu duvarı, 1929'da İsrail ele geçirmeye çalışmıştır. Bu durumun Filistinlileri ayaklandırması sonucu dönemin yönetici gücü İngilizler, konuyu uluslararası bir komisyona gönderdi. Komisyonda duvarın mülkiyetine dair yapılan ve Birleşmiş Milletler tarafından onaylanan tahkik sonucu; Burak Duvarı'nın tamamıyla Müslümanların mülkü olduğu teyit ve tescil edildi. Tüm bunlara rağmen 1967'de tümü vakıf olan Meğaribe Mahallesi, içindeki 125'i konut olan 135 yapıyla yıkılarak birkaç bin insan yerinden edildi. (Şekil 14-15) Böylelikle Mescidi Aksa çevresindeki mimari doku ciddi tahrip edilmiş olmakla birlikte, İslam tarihinde benzeri olmayan ve mahalle ölçeğinde tarihi bir değer taşıyan 800 yıllık vakıf kaybedildi. Bu 800 yıllık tarihi değer camii, medrese, hangah, mescit, zaviye gibi anıtsal olanların yanında konut ve çarşı gibi yapılardan da oluşmaktaydı.⁸² Bunların yanında bu yıkım, İsrail'in iskân politikalarındaki; "demografik üstünlük sağlama" ve "bölgeyi Yahudileştirme" amacını, Mescidi Aksa bölgesi içinde gerçekleşmesine olanak sağlamaktaydı. İsrail'in iskân politikalarının uygulanması ve sonuçlarına örnek teşkil eden Meğaribe Mahallesi'nin olduğu bölgeyi günümüzde bir kısmı Yahudiler

⁸² Güneş, 2017

ibadet ve toplanma alanı olarak kullanılırken diğer bir kısmı da arkeolojik sit alanı olarak kabul edilip kazılar yapılmaktadır. (Şekil 16)

Şekil 16: Günümüzde Mezaribeha Mahallesi'nin Durumu

Kaynak: (<https://www.aljazeera.net/news/alquds/2018/2/15>)

Sonuç

Kudüs çağlar boyu çok ulusluluğunu korumuş kadim bir şehir olmanın yanında, üç semavi din için de kutsal kabul edilmesiyle kaçınılmaz bir kozmopolitlik olgusuna sahip olmuştur. Farklı zamanlarda bu üç dinin de himayesi altına girmiş olan şehrin Yahudi egemenliği, en son MÖ 586 yılında Yahuda Krallığı'nın Babillere yenilgisiyle sona ermişti. Ancak 1. Dünya Savaşı öncesinde Yahudilerin, kendilerine yurt edinme ve bunun içinde Filistin'i seçip buraya yerleşme yönündeki çabaları, Filistin topraklarına yoğun bir Yahudi göçünü başlattı. Zamanla örgütlenmelerini artıran Yahudiler, Osmanlı'dan sonraki İngiliz mandasının da yönetimini Birleşmiş Milletlere bırakmasıyla İsrail Devleti'ni kurmuştur. Bu tarihten itibaren İsrail, gerek 1967 Savaşı'yla fiilen, gerekse sonrasında yürüttüğü iskân politikalarıyla bu topraklardaki hâkimiyetini genişletmeye devam etmiştir.

Bu çalışmada İsrail'in yürüttüğü iskân politikaları irdelenmiştir. Öncelikle bölgedeki demografik yapıyı değiştirerek nüfus çoğunluğu sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Bir Filistinli 'ye üç Yahudi olacak şekilde demografik bir yapı elde etmek için bölgedeki Filistinliler sınır dışı edilip, Yahudi göçü alacak şekilde politikalar güdülmüştür. Bölgeye gelen yerel olmayan Yahudi halkının yerelliği İsrail'in organize yürüttüğü iskân politikalarıyla gerçekleşmektedir. Bunu sağlamak adına öncelikle göçle gelen Yahudilere yeni yerleşim yerleri sağlayacak şekilde, şehrin şekillenmesi sağlanmaktadır. Bunun için şehrin sınırları Yahudi mahallelerinin gelişimine katkıda bulunacak şekilde yenilenmiştir.

Kudüs'te Yahudi yerleşimlerinin ana hedefi Yahudi nüfusunu baskın hale getirerek coğrafi üstünlüğü sağlamaktır. Yahudi yerleşmeleri zamanla Filistin yerleşmelerini bir kemer gibi sararken, Filistin yerleşimleri Yahudi yerleşim denizindeki küçük adacıklar gibi kalmıştır. Yahudi yerleşmelerindeki bu artış ise Filistin mahallelerinin önce kamu yararına rezerv alanı ya da askeri olarak güvenlik amacı gibi sebeplerle el konulup sonradan Yahudi yerleşmelerine bırakılma politikası izlenerek yapılmıştır. Filistinlilere kalan mahallelerde ise mimari dokuyu koruma gerekçesiyle Filistin yapılaşmasına engel olacak imar yönetmelikleri getirilmiştir. Bu yönetmelikler Filistin mahallelerinde, yerleşim krizi çıkaracak kadar konut inşasına engel olmuştur. Filistinlilerin barınma ihtiyacı için yaptığı konutlar "yasa dışı" kabul edilerek yıkılmaktadır. Konutların her an yıkılma tehlikesinde olma durumu Filistinliler için, mümkün oldukça ucuz malzemenin hatta çoğu zaman dış sıva ve boyası yapılmadan bırakılan konutlar demektir. Oysaki şehrin organik dokusunun bir ürünü olarak kabul edilip onu yaşatan taraf olma iddiasıyla, İsrail tüm mahallelerindeki yapıları "Kudüs taşı" ile kaplanmaktadır. Böylece

İsrail -Yahudi mahallelerinde mümkün oldukça fazla konutu organik dokusunda inşa ettirerek “bölgenin asıl sakinleri” imajını bina cephelerine yönelik getirdiği imar yönetmelikleriyle de vermeye çalışmaktadır.

Geniş alanlara yayılan Yahudi mahallelerinin içinde küçük parçalar halinde kalan Filistin mahallerinin birbirleriyle ekonomik, sosyal, kültürel bağları koparılacak şekilde ayırma duvarları, ulaşım ağları inşa edilmiştir. Böylelikle Filistinliler, barınma ihtiyacını gideremediği kalabalık ve pahalı Kudüs'te yaşamak ile tüm haklarından feragat edip Batı Şeria'nın köy ve kasabalarına taşınmak arasında seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır. Bu da iskân politikalarının meydana getirdiği mekânsal adaletsizliği ispatlamaktadır.

Tüm bu tek taraflı politikalara yapılan itirazları hiçe sayan İsrail yönetimi, vakıf eserlerini bile yıkmaktan imtina etmemiştir. Bunun en çarpıcı örneği İslam tarihinde mahalle bazındaki bir vakıf özelliğiyle benzersiz olan 800 yıllık, 135 yapıyı içeren Meğaribe Mahallesi'nin yıktırılmasıdır. Altı gün Savaşları'nın ardından tamamıyla yıkılan bu mahalle ile buradaki 800 yıllık mimari doku, anıtsal yapılarla birlikte yitirilmiş, yüzlerce yapının oluşturduğu kültürel mirasın gelecek nesillere iletilmesi engellenmiştir.

Mimari bir araç olarak görülerek oluşturulan iskân politikalarıyla yapılan tüm bu somut yayılmanın ötesinde bölgenin yerlisi olmak adına orada kentsel bir kültür için soyut bir yayılma da gerekmektedir. İsrail göçle yerleşen halkın bölgeyi benimsemesi için de arkeolojik kazılar yaptırmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarla bu somut yayılmayı anlamlaştırmak amaçlı Yahudi tarihini bulma çabası güdülmektedir. Bu bağlamda kazılarda bulunan Müslüman dönemlerine ait eserler “tarihi değer taşıyor” gerekçesiyle çürümeye bırakılmaktadır. Arkeolojik eserler gibi mimari yapılar da Filistin kozmopolitikleriyle gelişen sosyo-fizik tipolojileri reddedip, “Eski Ahit”in otantikliğini savunmuştur. Böylelikle yerel bir İsrail kültür tanımlaması yapılarak şehrin kimliği oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu uygulanan iskân politikaları, Kudüs'ün var olan organik dokusunu, kozmopolitik kimliğini, eşsiz taşınmaz kültür varlıklarını tahrip ederek şehri bambaşka bir dönüşüme sokmuştur. Oysaki Kudüs'ün en eşsiz yanı bu kozmopolitliğinin arkasındaki değerlerin çeşitliliğidir. Bunları yitirdikçe şehir kendi kimliğini de yitirecektir.

Bu makale, yürütülen iskân politikaları üzerine yapılan bir değerlendirme çalışmasıdır. İskân politikalarının her biri ayrıca irdelenerek ekonomik, psikolojik, sosyal etkileri detaylı bir araştırma konusu olabilecek hükümdedir.

Kaynakça

Abu El-Haj, N. (2001) Facts on the Ground, Archaeological Practice and Territorial Self Fashioning in İsrail Society, Chicago, University of Chicago Press.

Abu-Lughod, J. (1982), Israeli Settlements in Occupied Arab Lands: Conquest to Colony, Journal of Palestine Studies, 11 (2), 29-43.

Arı, T. (2012), Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasisi, Cilt 1, MKM Yayıncılık, Bursa.

Arslantaş, N. (2011), İslami Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה'):Türk Tarih Kurumu Belleten LXXV/274.

Ashbee C. (editör) (1924), Jerusalem (1918-1920) Being the Records of the ProJerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration, Londra: John Murray, s.33-39.

Aslan, T. (2011), Yahudilerin Filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler, Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Ataöv, T. (1981), Kudüs ve Devletler Hukuku, Ankara: Yonca Matbaası.

Balcı, A. (2004), Filistin Sorunu Bağlamında İsrail'in Soğuk Savaş Dönemi Ortadoğu Politikası: Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Renfrew C. Ve Bahn P. (2000), Archaeology, Theories, Methods and Practice, Londra: Thames and Hudson, 20-25

Dumper, M. (1992), Israeli Settlement in the Old City of Jerusalem, Journal of Palestine Studies, 21 (4), 37-55.

Elpegel, Z. (1999) Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin El-Hüseyni, Çev.: Dilek Şendil, İletişim Yayınları

Felner E. (1995), A Policy of Discrimination: Land Expropriation, Planning and Building in East Jerusalem.

Erdemir, H. P. & Erdemir, H. (2010), Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler, cilt 2, History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 126-135.

Gazit, Ş. (1995) , The Carrot and the Stick:Israel's policy in Judas and Samaria, 1967-68, New York: B'nai British Book Service , s.226.

Güneş, H. H. (2017). Kudüs Meğaribe Mahallesi. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Hashimshoni A., Schweid Y. Ve Hashimshoni Z. (1972), Kudüs Belediyesi, Masterplan for the City of Jerusalem, 1968.

İntifada. (1986). Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (11.cilt s.5724). Interpress Basın ve Yayıncılık

Journal of Islamic Jerusalem Studies, 1-20.

Kaminker S. (1994), Planning and Housing Issues in East Jerusalem, Kudüs: Report Prepared for the Society of St. Yves, in Response to High Court Petition 1091/94.

Karmi, Human Value,

Khamaisi R. Ve Nasrallah R. (2003) The Jerusalem Urban Fabric: Demography, Infrastructure and Institutions, Kudüs: International Peace and Cooperation Center, s.126.

Kellerman, A. (1993), SUNY Series in Israeli Studies: Society and Settlement: Jewish Land of Israel in the Twentieth Century, Albany, NY, USA: State University of New York Press.

Köylü M. (2019), İsrail'in Kudüs Ve Filistin'e Yerleşim Faaliyetleri Ve Filistin Halkının Geleceği 1; 31.12.2019 İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, no. 5 (Kış 2019): 72-97.

Kudüs. (1986). Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (14.cilt s.7131). Interpress Basın ve Yayıncılık

Kurşun Z.ve Aydın A.İ. (2018), 100 Soruda Kudüs, İstanbul: Rumuz Yayınları.

Kurt M. (2020), Filistin'deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi, Tarih İncelemeleri Dergisi.

Lesch, A. M. (1977), Israeli Settlements in the Occupied Territories, 1967-1977, Journal of Palestine Studies, 7 (1), 27-46.

Marom N. (2004), The Planning Deadlock: Planning Policies, Land Regularization, Building Permits and House Demolition in East Jerusalem, Kudüs: Bimkom-Planlama Hakları Yanlısı Planlamacılar ve Ir Şalem.

MERIP Reports. (1977), Israeli Settlement Policy, 59, 20-45.

Misselwitz P.ve Rienets T. (2006),City of Collision, Basel, Londra: 347-352.

Ökten, S. (2015), İçimde AVM Var, Tuti Kitap, İstanbul

Özbay, Ö. F. (2019), Dış Politika Karar Alma Sürecinde İnanç Etkisi: Kudüs Örneği, Hasan Koynucu Üniversitesi Siyaset Bili ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Polat, Z. (2017), Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi.

Silberman N, A. (1989), Between Past and Present: Archaeology, Ideology and Nationalism in the Modern Middle East, New York: h.Holt.

Taylor, A. R. (2000) İsrail'in Doğuşu, 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi, Çev.:Mesut Kardeşhan, Pınar Yayınları, İstanbul.

Topkar, K. (2015), Templer ve Yahudiler: Osmanlı Filistin'inde Alman Kolonileri (1869- 1917). İstanbul: Ordaf.

Tufakji, K. (2009), 'Land Confiscation and Settlement Construction In Occupied East Jerusalem', The Civic Coalitionfor Defending Palestinians' Rights in Jerusalem, 42 Years of Occupation; Jerusalem File.

Yadak, A. (2014). İsrail Güvenlik Politikası ve Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri.

Yücel, B. (2012). Siyasi Coğrafya Açısından Filistin Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yüksek, E. (2011), The Israeli Settlements In The West Bank Territory Before and After The Peace Process, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences.

Weizman E. (2016), Oyuk Topraklar: İsrail'in İşgal Mimarisi, Çev.:Emre Can Ercan: Açılım Kitap, İstanbul.

Elektronik Kaynakça

'KÂMİL CEMİL el-ASELÎ, "KUDÜS", TDV İslâm Ansiklopedisi,' <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudus#5-osmanli-donemi-ve-sonrasi> (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

'Mescid-İ Aksa Rehberi (Haremi Şerif) ' http://www.passia.org/media/filer_public/67/73/67730ca8-a5ec-4c08-a9e5-a574688852b6/aqsa-tr-compressed.pdf (Erişim Tarihi: 17.10.2020)

'Kudüs'te Bulunan Tarihi Osmanlı Eserleri' <https://mirasimiz.org.tr/upload/Dokuman/opt-kudus-tarihi-osmanli-eserleri-F50S4JP37R9AM3C66CLS.pdf> (Erişim Tarihi: 17.10.2020)

'İsrail-Filistin Sorununun Tarihçesi: 1897'den 2018'e' <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/192219-ismail-filistin-sorununun-tarihcesi-1897-den-2018-e> (Erişim Tarihi:15.10.2020)

'East Jerusalem' <https://www.btselem.org/jerusalem> (Erişim Tarihi: 15.10.2020)

'The Separation Barrier (2002-Present)' <https://conquer-and-divide.btselem.org/map-en.html> (Erişim Tarihi:15.10.2020)

'Jerusalem – Israel Approves Hundreds Of Homes In East Jerusalem' <https://vosizneias.com/2015/05/07/jerusalem-israel-approves-hundreds-of-homes-in-east-jerusalem/> (Erişim Tarihi:05.02.2021)

"Jerusalem Maps" <http://www.arij.org/jerusalem-maps.html> (Erişim Tarihi:15.04.2021)

'Common Ground; The politics of archaeology in Jerusalem'. Poser R. <https://harpers.org/archive/2019/09/common-ground-archeology-israel-palestine/> (Erişim Tarihi:26.04.2021)

www.hadfnnews.ps/post/29414 (Erişim Tarihi: 05.02.2021)

<https://www.aljazeera.net/news/alquds/2018/2/15> (Erişim Tarihi: 05.02.2021)

<https://harpers.org/archive/2019/09/common-ground-archeology-israel-palestine/>

"Jerusalem" [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Jerusalem-2013\(2\)-Aerial-Temple_Mount-\(south_exposure\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Jerusalem-2013(2)-Aerial-Temple_Mount-(south_exposure).jpg)

(Erişim Tarihi: 26.04.2021)

“Selahaddin Minberini Küle Çeviren O Yangın ve Bir Rivayet ”

<https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/selahaddin-minberini-kule-ceviren-o-yangin-ve-bir-rivayet> (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

“Al-Bustan Neighborhood – Garden of the King” Fotoğraf: Ofir Feuerstein

https://www.btselem.org/sites/default/files2/library/20090319_silwan_demolition_ofir_feuerstein_full.jpg (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

“East Jerusalem” <https://www.btselem.org/jerusalem> (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

<https://www.stonecontact.com/products-203725/jerusalem-white-limestone-mushroom-cladding> (Erişim Tarihi: 26.04.2021)